NORGES OFFISIELLE STATISTIKK VIII. 188.

JORDBRUKSTELLINGEN I NORGE

20 JUNI 1929.

FJERDE HEFTE

OVERSIKT

(Recensement du 20 juin 1929. Aperçu général.)

Utgitt av

DET STATISTISKE CENTRALBYRÅ.

OSLO.
I KOMMISJON HOS H. ASCHEHOUG & CO.
1932.

Pris: Kr. 2.50.

Norges Offisielle Statistikk, rekke VIII.
(Statistique Officielle de la Norvège, série VIII.)

Rekke VIII. **Trykt 1930:**

Nr. 110. Norges industri 1927. *(Statistique industrielle de la Norvège.)*
— 111. Det civile veterinærvesen 1928. *(Service vétérinaire civil.)*
— 112. Rekruttering 1922—1926. *(Recrutement.)*
— 113. Fattigvesenet 1926 og 1927. *(Assistance publique.)*
— 114. Den Norske Statskasses finanser 1913/14—1930/31. *(Finances de l'État.)*
— 115. Sinnssykeasylenes virksomhet 1928. *(Hospices d'aliénés.)*
— 116. Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1927. *(Rapport sur l'état sanitaire et médical.)*
— 117. Meieribruket i Norge 1928. *(L'industrie laitière de la Norvège en 1928.)*
— 118. Lønninger 1929. *(Gages et salaires.)*
— 119. Forsikringsselskaper 1928. *(Sociétés d'assurances.)*
— 120. Statistikken over betalingsforholdene 1887—1929. Konkurser, nam osv. *(Faillites, saisies-exécutions, etc.)*
— 121. Norges jernbaner 1928—1929. *(Chemins de fer norvégiens.)*
— 122. Sjømannsforsikringen 1927. Fiskerforsikringen 1927. *(Assurances contre les accidents des marins. Assurances contre les accidents des marins pêcheurs.)*
— 123. Fagskolestatistikk 1926/27—1928/29. *(Écoles professionnelles.)*
— 124. Alkoholstatistikk 1928—1929. *(Statistique de l'alcool.)*
— 125. Norges telegrafvesen 1928—1929. *(Télégraphes et téléphones de l'État.)*
— 126. Norges postvesen 1929. *(Statistique postale.)*
— 127. Arbeidslønnen i jordbruket. Driftsåret 1929—1930. *(Salaires des ouvriers agricoles 1929—1930.)*
— 128. Skolevesenets tilstand 1927—1928. *(Instruction publique.)*
— 129. Industriarbeiderforsikringen. Ulykkesforsikringen 1927. *(Assurances contre les accidents du travail.)*
— 130. Norges kommunale finanser 1927—1928. *(Finances des communes.)*
— 131. Norges Brandkasse 1926—1928. *(Statistique de l'office national d'assurance contre l'incendie.)*
— 132. Private aktiebanker 1929. *(Banques privées par actions.)*
— 133. Kriminalstatistikk 1927 og 1928. *(Statistique de la criminalité pour les années 1927 et 1928.)*
— 134. Jordbrukstellingen 20 juni 1929. Første hefte. Husdyrhold. *(Recensement du 20 juin 1929. Bétail.)*
— 135. Norges fiskerier 1928. *(Grandes pêches maritimes.)*
— 136. Meglingsinstitusjonens virksomhet. Tariffavtaler og arbeidskonflikter 1929. *(Entremise publique. Conventions collectives et conflits du travail en 1929.)*
— 137. Norges bergverksdrift 1929. *(Mines et usines.)*
— 138. Norges handel 1929. *(Commerce.)*
— 139. Forsikringsselskaper 1929. *(Sociétés d'assurances.)*
— 140. Landbruksareal og husdyrhold 1930. Representativ telling. *(Superficies agricoles et élevage du bétail de l'année 1930. Recensement représentatif.)*
— 141. Sykeforsikringen 1929. *(Assurance-maladie.)*

Trykt 1931:

Nr. 142. Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1928. *(Rapport sur l'état sanitaire et médical.)*
— 143. Norges sparebanker 1929. *(Caisses d'épargne.)*
— 144. Civil rettsplele 1928 og 1929. *(Justice civile.)*

NORGES OFFISIELLE STATISTIKK VIII. 188.

JORDBRUKSTELLINGEN I NORGE

20 JUNI 1929.

FJERDE HEFTE

OVERSIKT

(Recensement du 20 juin 1929. Aperçu général.)

Utgitt av

DET STATISTISKE CENTRALBYRA.

OSLO.
I KOMMISJON HOS H. ASCHEHOUG & CO.
1932.

Følgende hefter av den Offisielle Statistikk omhandler jordbrukstellingen 1 januar 1918:

1ste hefte (Norges Offisielle Statistikk VI. 170) Kreaturhold.
2net hefte (—»— VII. 12) Arealet og dets anvendelse m. v. Oversikt.

Enn videre: De faste eiendommer 1916—20 (Norges Offisielle Statistikk VII. 89) Dette heftes vesentligste opgaver er grunnet på jordbrukstellingen 1 januar 1918.

Av landbruksstatistikk er senere utkommet:

Jordbruk og fedrift 1916—20	(Norges Offisielle Statistikk	VII.	52)
Representativ landbrukstelling 1923	(—»—	VII.	117)
Landbruksareal og husdyrhold 1924	(—»—	VII.	153)
—»— 1925	(—»—	VII.	183)
—»— 1926	(—»—	VIII.	28)
—»— 1927	(—»—	VIII.	39)
—»— 1928	(—»—	VIII.	77)
—»— 1930	(—»—	VIII.	140)
—»— 1931	(—»—	VIII.	166)
Husdyrbruket — Produksjon	(—»—	VIII.	98)

Jordbrukstellingen i Norge 20 juni 1929:

Første hefte: Husdyrhold	(—»—	VIII.	134)
Annet hefte: Arealet og dets anvendelse m. v.	(—»—	VIII.	145)
Tredje hefte: Brukenes antall og størrelse m. v.	(—»—	VIII.	171)

Vedrørende landbruket ellers er utkommet:

Meieribruket i Norge: 1925, 1926, 1927, 1928, 1929 og 1930 (Norges Offisielle Statistikk VIII. 31, 58, 83, 117, 152 og 179).

Arbeidslønnen i jordbruket 1923/24, 24/25, 25/26, 26/27, 27/28, 28/29, 29/30 og 30/31 (Norges Offisielle Statistikk VII. 122, 165, 199. VIII. 33, 63, 92, 127 og 158).

Skogbrukstelling for Norge. (Utgitt 1927.) (Norges Offisielle Statistikk VIII. 34.)

Innhold.

Side.

Forord
Jordbrukstellingens organisasjon m. v. 1

I. *Eiendomsforholdene.*

Innledende bemerkninger 4
De særskilt skyldsatte eiendommer (bruksnummer) 4
De særskilt skyldsatte jordbruk og jordlotter 7
De ikke særskilt skyldsatte jordbruk og jordlotter 14
Alle jordbruk og jordlotter 16
Jordbrukenes fordeling efter størrelsen 21
a. efter arealet av dyrket jord 22
b. efter matrikkelskylden 23
c. efter arealet av hele innmarken 25
Sammenligning med andre land 60
Bruk som er nedlagt efter 1900 61
Eiendommenes overtagelsesår 63
De jordbrukende personers livsstilling 70
Besiddelsesmåte 83
Arbeidsstyrken i landbruket 101
Salg av faste eiendommer 121
Eiendomspriser og verdi av landeiendommer 123
Verdi av landdistriktenes faste eiendommer 130
Jordpriser i 1930 og 1913 132
Tomtepriser 132
Dyrket jord 137
Udyrket dyrkbar jord 143
Skogsmark 144
Utskiftning 146

II. *Jordbruket.*

Landets inndeling i naturlige jordbruksområder 148
Areal:
Det samlede landareal og dets forskjellige anvendelse 177
Innmark 180
Åker og have 181
Havebruk 188
Eng 193
Utmark
Utslåtter 196
Havnegang 197
Skog 197
Udyrket jord skikket til opdyrking 198
Areal opdyrket i årene 1918—1929 200
Arealenes fordeling på bruk av forskjellig størrelse 202
Arealets fordeling i forskjellige land 202

Side.
Utsæd 204
Avl 206
Avl pr. dekar 207
Høstutbyttets størrelse 210
Avl i forhold til innbyggerantall 211
Priser på korn og poteter 214
Avlingens verdi 215
Avlen pr. arealenhet i forskjellige land 216
Omløp og sædskifte i norsk jordbruk 220
Den dyrkede jords tilstand med hensyn til nødvendig avgrøfting 275
Forskjellige landbruksmaskiner, arbeidsvogner m. v. 278
Innkjøp av kunstgjødsel 280
» » kraftfôr 282
» » andre fôrslag 284
Gjødselopsamlingen 286
Anvendelsen av elektrisitet 289

III. *Husdyrbruk m. v.*

Antallet av husdyr m. v. 291
Hester 302
Storfe 306
Sauer 309
Geiter 311
Svin 313
Rein 314
Fjærfe 315
Kaniner 317
Bikuber 318
Pelsdyr 319
Gjennemsnittlig slaktevekt pr. dyr og beregnet slaktevekt av besetningene i riket 20 juni 1929 320
Husdyrbrukets produksjon:
Melkeutbytte m. v. 324
Kjøtt- og fleskeproduksjonen 327
Egg og ull 328
Samlet husdyrproduksjon, mengde og verdi 328
Husdyrhold i forhold til innbyggerantall 331
Husdyrholdet sammenlignet med innmarksarealet 332
Husdyrhold ved bruk av forskjellig størrelse 333
Priser på husdyr 336
Husdyrbesetningenes verdi 339
Besetningenes antall og gjennemsnittlige størrelse 340
Husdyrhold i forskjellige land 345

IV. *Landbruksproduksjonens verdi og tilstrekkelighet m. v.* 347

Bilag 1. Rundskrivelse 351
» 2. Tellingsskjemaet 355
» 3. Instruksjon for tellerne 358

Table des matières.

Pages

Préface.
L'organisation du recensement agricole, etc. 1

I. *Propriétés foncières rurales; répartition, etc.*

Remarques introductives 4
Propriétés foncières 4
Propriétés rurales séparément cadastrées 7
Propriétés rurales non séparément cadastrées 14
L'ensemble des propriétés rurales 16
Répartition des propriétés d'après leur étendue 21
a. d'après la surface cultivée 22
b. d'après l'évaluation cadastrale 23
c. d'après l'étendue des terres cultivées et des prés naturels 25
Comparé à divers pays 60
Propriétés supprimées après 1900 61
L'année où les agriculteurs ont pris possession des propriétés 63
Professions des cultivateurs 70
Genre de possession 83
Les ouvriers dans les propriétés 101
Ventes des propriétés foncières 121
Prix et valeur des propriétés foncières rurales 123
Valeur des propriétés foncières rurales 130
Prix de terre en 1930 et 1913 132
Prix d'emplacement 132
» de terre cultivée 137
» » terre inculte, cultivable 143
» » forêts 144
Partages de communautés agricoles 146

II. *Agriculture.*

Divisions de certaines régions agricoles naturelles 148
Superficie:
Superficie et répartition de la terre 177
Terre arable et prairies 180
Champs de blé 181
Horticulture 188
Prairies 193
Forêts, pâturages et prés écartés:
Prés écartés 196
Pâturages 197
Forêts 197
Terre inculte, cultivable 198
Terres défrichées pendant les années 1918—1929 200
Superficie répartie sur les propriétés de différente étendue 202
Répartition de la superficie en divers pays 202

Pages.
Semences 204
Récoltes 206
Récolte par décare 207
Récolte totale 210
Récolte par habitants 211
Prix des céréales 214
Valeur des récoltes 215
Récolte par décare en divers pays 216
Culture alterne et circulation 220
Drainage 275
Outils et machines agricoles 278
Achats des engrais artificiels 280
» » pâtures fortifiantes 282
» » autres pâtures 284
Récuperation des engrais naturels 286
Emploi de l'électricité 289

III. *Élevage du bétail, etc.*

Nombre des animaux domestiques, etc. 291
Espèce chevaline 302
» bovine 306
» ovine 309
» caprine 311
» porcine 313
Rennes 314
Volaille 315
Lapins 317
Ruches 318
Animaux à fourrure 319
Poids moyen des bêtes de boucherie 320
Production d'animaux domestiques:
Production de lait 324
» de viande et de lard 327
» d'œufs et de laine 328
» totale; quantités et valeurs 328
Nombre du bétail comparé à la population 331
— » — — » — à la superficie 332
— » — sur les propriétés de différente étendue 333
Prix des animaux domestiques 336
Valeur — » — 339
Nombre et grandeur moyen des bestiaux 340
Élevage du bétail en divers pays 345

IV. *La production totale, valeurs et suffisance* 347

Appendice 1. Circulaire 351
» 2. Formulaire de recensement 355
» 3. Instruction pour les recenseurs 358

Forord.

Herved fremlegges det fjerde og avsluttende hefte av den almindelige jordbrukstelling 20 juni 1929, omfattende oversikt over alle tellingsresultater.

Det Statistiske Centralbyrå, Oslo i juni 1932.

Gunnar Jahn.

S. Skappel.

Jordbrukstellingens organisasjon m. v.

Tellingen 20 juni 1929 er den tredje av de særskilte almindelige jordbrukstellinger som er avholdt her i landet. De foregående avholdtes henholdsvis 30 september 1907 og 1 januar 1918. Tidligere, fra 1835, innhentedes jordbruksopgaver sammen med de almindelige folketellinger, i regelen hvert tiende år.

Efterhånden er de opgaver som innhentedes ved disse tellinger blitt mere og mere utførlige. De som var kombinert med folketellingene omfattet ikke stort mere enn opgaver over utsæd og husdyrhold. Om arealene og deres fordeling blev der spurt for første gang i 1907.

Foruten disse tellinger avholdt Rasjoneringsdirektoratet 20 juni 1918 en fullstendig telling som skulde danne grunnlag for rasjoneringen 1918/19.

Fra og med året 1923 er der gjennem jordstyrene hver 20 juni innhentet årlige opgaver for en del gårder i hvert herred over arealanvendelsen og husdyrholdet. På dette representative grunnlag er så foretatt en beregning over størrelsen av arealene og husdyrholdet i riket og dets forskjellige distrikter. Disse representative tellinger har vist sig fullt ut å svare til sin hensikt, og vil bli fortsatt.

Også på annen vis har vår offisielle landbruksstatistikk i de senere år vært gjenstand for utvidelser. Fra og med året 1923/24 overtok Byrået således fra Selskapet for Norges Vel innhentningen og bearbeidelsen av de årlige opgaver over arbeidslønnen i jordbruket. Fra og med året 1925 overtok Byrået fra Landbruksdepartementet innhentningen og bearbeidelsen av de opgaver som danner grunnlaget for de endelige beregninger over høstutbyttet. Samtidig gikk man over til å innhente primæropgavene gjennem jordstyrene istedenfor gjennem lensmennene. Fra og med 1925 innhenter Byrået videre årlige og månedlige detaljerte opgaver over meieridriften.

Årlige opgaver innhentes videre fra 1920 over priser på tømmer og ved, fra 1921 over tømmerfløtningen. Fra Skogdirektoratet overtok Byrået i 1924 innhentningen av årlige opgaver over skogbrand og jakt.

De tidligere femårsvise opgaver av forskjellig art som blev innhentet gjennem fylkesmennene ophørte fra 1920. Tilsvarende opgaver innhentes dog ennu, dels gjennem jordstyrene, dels på annet hold, nogen årlig, andre femårlig.

Foruten disse regelmessige undersøkelser blev der i årene 1918—1922 avholdt en særskilt, almindelig skogbrukstelling og for året 1927/28 en representativ undersøkelse over husdyrbrukets produksjon.

De fullstendige jordbrukstellinger er forutsatt å skulle avholdes hvert tiende år. Tellingen skulde altså egentlig vært holdt i 1928, men da Byrået mottok en henvendelse fra det Internasjonale Landbruksinstitutt i Rom med anmodning om å henlegge tellingen til 1929 eller 1930, så at tellingen kunde finne sted samtidig med tellingene i de fleste andre land, blev tellingen utsatt til 1929.

De senere års representative tellinger har som rasjoneringstellingen 1918 vært avholdt 20 juni. Byrået fant det derfor best å beholde denne tellingstid for de almindelige jordbrukstellinger, noget Landbruksdepartementet på henvendelse erklærte sig enig i.

I sitt budgettforslag for terminen 1928—1929 optok Byrået forslag om å holde en almindelig jordbrukstelling pr. 20 juni 1929.

Efterat Stortinget hadde bifalt dette forslag, blev det bestemt ved kgl. resolusjon av 3 mai 1929 at en almindelig jordbrukstelling i henhold til lov av 25 april 1907, om tilveiebringelse av opgaver til den offisielle statistikk, blir å avholde pr. 20 juni 1929. I samme resolusjon blev også reglene for tellingens administrasjon og utførelse m. v. fastsatt. Under utarbeidelsen av planen for tellingen søkte Byrået samarbeide med Landbruksdepartementet, Landbrukshøiskolen, en rekke institusjoner og med privatpersoner som var særlig kyndige på de forskjellige felter tellingen berørte. Det utarbeidede skjema omfattet en rekke nye opgaver, som arbeidsstyrken ved jordbruket, jordens avgrøftning og gjødselopbevaringen, innkjøp av fôr og kunstgjødsel, kulturbeiter, elektrisitetens anvendelse, eiendommenes overtagelsesår og antallet av pelsdyr. Dessuten blev der innhentet langt mere detaljerte opgaver enn tidligere over havebruket og fjærfeholdet.

Foruten de egentlige tellingsopgaver er der senere i forbindelse med bearbeidelsen innhentet opgaver over det almindelige omløp eller sædskifte og over jordpriser i de enkelte herreder.

Som nevnt var jordstyrene allerede tidligere engasjert som lokale organer for innhentelse av opgaver for den offisielle statistikk (de representative tellinger og høststatistikken), en ordning som hadde vist sig meget heldig. Det falt derfor naturlig også ved den fullstendige telling å bruke jordstyrene som lokale tellingsstyrer, dog slik at herredsstyrets ordfører overalt i landdistriktene skulde fungere som tellingsstyrets formann.

I byene blev ordføreren bemyndiget til å opnevne tellingsstyre.

Ellers skulde tellingsarbeidet foregå som ved de to foregående tellinger. Tellingsstyret delte op herredet i tellingskretser, som oftest svarte til skolekretsene, og engasjerte skikkede tellere som skulde besørge skjemaene delt ut og samlet inn igjen og, hvis det var nødvendig, hjelpe opgavegiverne med å få fylt ut skjemaene på riktig vis.

Tellingsstyret skulde revidere opgavene når de var kommet inn fra tellerne, påse at alle opgavepliktige hadde gitt opgave, rette mulige feil og tilføie manglende opgaver. Om tellingens ordning ellers henvises til bilagene.

De første tellingsresultater kom inn til Byrået et par uker efter tellingens avholdelse, de siste i mai måned det følgende år.

Efterhvert som opgavene kom inn til Byrået blev skjemaene revidert. Selve opsummeringen foregikk som tidligere efter brettemetoden med ekstrahering av summene på særskilte lister hvor den videre summering blev foretatt.

Herredssummene for bruksantall, areal og husdyrhold blev derefter sammenholdt med de tilsvarende opgaver fra de nærmest foregående tellinger. Hvor der fantes påfallende uoverensstemmelser blev der konferert med tellingsstyrene for å få påvist årsaken og rettet mulige feil.

Det innkomne tellingsmateriale viste sig i det hele å være meget bra, både tellere og tellingsstyre hadde utført sitt arbeide meget samvittighetsfullt. Særlig var der gjennemgående passet godt på å få med opgaver fra alle opgavepliktige, så det bare i få tilfelle blev nødvendig å foreta supplerende eftertellinger, og skjemaene var gjennemgående godt utfylt.

De første tellingsresultater — summariske opgaver fylkesvis og for riket over bruksantall, arealanvendelse og husdyrhold — publisertes i Statistiske Meddelelser for 1930, nr. 5.

De endelige og fullstendige tellingsopgaver er publisert i tre tabellhefter og i denne oversikt. Det første hefte med opgaver over husdyrholdet er datert august 1930, annet hefte, om arealene og deres anvendelse, februar 1931 og tredje hefte, om brukenes antall og størrelse m. v., i desember 1931.

Til avholdelse av denne jordbrukstelling er av stortingene i 1928—1931 bevilget tilsammen kr. 235 000.

Efter en foreløbig oversikt fordeler dette beløp sig således på de forskjellige utgiftsposter:

Tellingens forberedelse	kr.	10 000
Innhentelse av tellingsopgavene	»	138 000
Bearbeidelse av tellingsopgavene	»	58 500
Trykning av tellingsresultatene	»	16 500
Andre utgifter (herunder kjøp av maskiner og forsendelse av statistikk m. v.)	»	12 000
Tilsammen	kr.	235 000

Rundskrivelse til herredenes ordførere, tellingsskjemaet for landdistriktene og instruksjon for tellerne er tatt inn som bilag til dette hefte.

I. Eiendomsforholdene.

Innledende bemerkninger.

I vår landbruksstatistikk er det de enkelte bedrifter som er utgangspunktet og grunnlaget for undersøkelsene, idet der ved de almindelige jordbrukstellinger utfylles ett skjema med detaljerte opgaver for hvert jordbruk i landet. Ved bearbeidelsen av tellingsopgavene i Byrået grupperes så brukene i klasser efter arealet av hvert bruks jordvei. Ved denne telling efter arealet av innmark.

Statistikk over brukenes antall og størrelse, de jordbrukende personers livsstilling, besiddelsesforhold m. v. har man i vår offisielle statistikk tidligere utgitt i særskilte verker over «de faste eiendommer». I denne publikasjonsserie er der foruten jordbrukene også tatt med enkelte opgaver for andre faste eiendommer, og andre opgaver over landeiendommene enn de som de almindelige jordbrukstellinger har gitt. Således opgaver over utskiftning, salg av faste eiendommer, priser på jordeiendommer m. v.

Denne gang har man valgt å ta inn de tilsvarende opgaver sammen med de andre resultater fra jordbrukstellingen 1929. De opgaver over brukenes antall og størrelse m. v. som er hentet fra denne telling finnes tatt inn som tabell 1—7 i 3dje hefte, likesom der i samme hefte under tabell 13 er tatt inn opgaver over brukenes fordeling på de naturlige jordbruksområder.

Andre opgaver over de faste eiendommer i landdistriktene vil finnes tatt inn som tabell 8—12 i 3dje hefte.

I overensstemmelse med denne ordning er nærværende oversikt over eiendomsforholdene i vårt land, utarbeidet på grunnlag av den offisielle statistikks opgaver m. v., tatt inn i dette hefte.

De særskilt skyldsatte eiendommer (bruksnummer).

I det offisielle jordregister — Norges matrikkel — opføres hver særskilt skyldsatt eiendom med sitt bruksnummer. Et bruksnummer er ikke det samme som et bruk (bedrift); svært ofte består et bruk av flere bruksnummer, likesom jo en mengde bruksnummer ikke drives som jordbruk.

Ved utgangen av året 1928 var antallet av særskilt skyldsatte eiendommer ifølge tabell 1 i Jordbrukstellingens 3dje hefte i alt 465 098 med en samlet matrikkelskyld av 500 235 mark, når eiendommene i Finnmark med sin beregnede skyldverdi tas med. Opgaven er meddelt efter skattefogdenes kassabøker. I disse kassabøker er imidlertid i enkelte tilfelle opført to

eller flere eiendommer under ett, når disse har samme eier eller bruker. Antallet er derfor litt mindre enn en optelling av den à jour førte matrikkelfortegnelses bruksnummer vilde gi.

Sammenholdt med tidligere år utgjorde antallet av særskilt skyldsatte eiendommer (bruksnummer):

År	Rikets landdistrikter	Samme med undtagelse av Finnmark	Gjennemsnittlig tilvekst pr. år		
			I årene	Antall	Procent
1819	—	93 621	—	—	—
1838	—	110 786	1820—1838	953	+ 0.88
1845	114 657	113 567	1839—1845	397	+ 0.35
1855	127 988	126 762	1846—1855	1 333	+ 1.05
1865	147 702	145 500	1856—1865	1 971	+ 1.35
1875	173 183	168 330	1866—1875	2 548	+ 1.51
1880	183 233	177 939	1876—1880	2 010	+ 1.13
1885	194 340	188 389	1881—1885	2 221	+ 1.18
1890	204 154	197 809	1886—1890	1 963	+ 0.99
1895	216 949	210 038	1891—1895	2 559	+ 1.20
1900	245 197	238 011	1896—1900	5 650	+ 2.51
1905	271 936	264 194	1901—1905	5 348	+ 2.09
1910	304 395	295 982	1906—1910	6 492	+ 2.28
1915	342 731	333 640	1911—1915	7 667	+ 2.39
1920	393 366	383 530	1916—1920	10 127	+ 2.83
1925	443 030	432 109	1921—1925	9 933	+ 2.40
1928	465 098	453 540	1926—1928	7 356	+ 1.61

Med hensyn til opgavenes beskaffenhet henvises for årene 1819—1865 til «Tabeller vedkommende de faste eiendommer i årene 1866—1870», side VI, for 1875 til «Tabeller vedkommende de faste eiendommer i årene 1871—1875», side III. Opgavene fra og med 1880 er bygget på fogdenes — senere amtskasserernes og senest skattefogdenes — skjematiske opgaver, som til og med 1920 blev innhentet i forbindelse med Femårsberetningene.

Som det vil ses har antallet av særskilt skyldsatte eiendommer vært i raskt stigende. Antallet er nu henimot 5 ganger så stort som det var i 1819; fra 1895 har stigningen vært særlig stor, for de enkelte perioder har den utgjort fra 5 348 til 10 127 nye skyldsetninger årlig, eller en procentvis årlig stigning i bruksantallet på 1,61—2,83. Utstykningen kulminerte i femåret 1916—1920, senere er der nogen nedgang. Regnet efter det absolutte antall er økningen pr. år nu gått ned, så den er omtrent som i årene nærmest før verdenskrigens utbrudd.

Der har således navnlig i den siste menneskealder foregått en sterk utparsellering av eiendommene. Til forståelse av dennes art og betydning skal en minne om at utstykningen ikke bare gjelder jordbruk, men også alle andre slags grunneiendommer i landdistriktene, som tomter, skoger, setrer, fiskevann og jaktfelter, fosser m. v. Utstykningen består altså ikke bare deri at jordbruk utstykkes i flere slike, men også, og i vesentlig grad, i at eiendommer som ligger i nærheten av byene eller industrianlegg i landdistriktene er blitt utparsellert til byggetomter med eller uten

jordvei, at skog skilles fra gårdene og samles på skogeieres hender, og at fosser, setrer, jaktfelter m. v. selges fra gårdene og skyldsettes.

Undersøker man i hvilke distrikter denne utstykning har foregått i størst utstrekning, viser det sig at først og fremst byenes nærmeste omgivelser utmerker sig i denne retning. I slike distrikter har der særlig i de senere år vært sterk rift om jorden, fra folk utenom jordbruket som har søkt å skaffe sig en jordparsell til byggetomt med litt havejord o. l. Det er egnehjem-bevegelsen som her og i mange andre distrikter har ført til det vesentligste av denne utstykning, som altså har skapt mengdevis av særskilt skyldsatte boliger og boligbruk, eller, når det kommer høit, småbruk. Da de nye parseller gjennemgående er ganske små, har denne utstykning ikke bidratt synderlig til å minske gårdsbrukenes arealer. Det er mest enkeltvise gårdsbruk det går ut over, gårder som ligger slik til at deres jordvei får tomteverdi og derfor med fordel lar sig utnytte ved utstykning. Ved en opdeling av herredene efter den fremherskende næringsvei viser det sig at de utpregede jordbruksherreder viser den minste forøkelse i bruksnummernes antall for de siste 28 år, industriherreder (innbefattet nogen forstadsherreder) den største, slik som man vil se av nedenstående sammenstilling.

	Antall bruksnummer							
	1900		1910		1920		1928	
	Absolutte tall	Relative tall	Absolutte tall	Relative tall	Absolutte tall	Relative tall	Absolutte tall	Relative tall
Jordbruksherreder . .	44 441	100.0	53 988	121.5	66 071	148.7	74 740	168.2
Skogherreder	48 088	100.0	62 399	129.8	76 973	160.1	87 581	182.1
Fiskeriherreder	18 618	100.0	23 033	123.7	29 918	160.7	33 781	181.4
Industriherreder . . .	55 192	100.0	73 114	132.5	101 775	184.4	128 243	232.4

Optellingen omfatter henved $^3/_4$ av bruksnummernes antall.

Også i de tre første grupper av herreder har selvsagt egnehjem-bevegelsen gjort sin innflydelse gjeldende, blandt annet derigjennem at de ikke særskilt skyldsatte bruk, plassene, for en stor del er blitt nedlagt og selveiere på skyldsatte småbruk og parseller er kommet i stedet.

Enn videre må man huske på at ikke all ny skyldsetning er å betrakte som utstykning. Utstykningen av eiendommene har overhodet ikke vært så stor som disse tall viser. Visstnok er det så at deling av en eiendoms matrikkelskyld i to eller flere deler også i almindelighet betegner en deling av eiendommen mellem to eller flere eiere. Imidlertid går de nye parseller ofte umiddelbart, eller også efter en tids forløp, inn i andre bruk. Et jordstykke fraselges således ofte en gård og tillegges en annen gård. Også i andre tilfelle kan flere særskilt skyldsatte eiendommer (bruksnummer) igjen forenes av én eier eller bruker uten at sammenlegning av matrikkelskylden og sløifning av overflødige gårds- og bruksnummer av den grunn foretas i matrikkelfortegnelsene. Dette har da også i ikke ubetydelig grad funnet sted. Ved et bruk forstås nemlig hvad der drives samlet, altså

som én bedrift, selv om bruket omfatter flere særskilt skyldsatte deler (bruksnummer). De jordbruksmessig utnyttede eiendommer vil derfor omfatte et langt større antall bruksnummer enn antall bruk (bedrifter).

Og når et ikke særskilt skyldsatt bruk selges fra hovedbølet og skyldsettes, så er nok dette en utstykning sett fra besiddelsens standpunkt, men det forøker ikke brukenes antall. Vi får to særskilt skyldsatte bruk istedenfor et skyldsatt og et ikke særskilt skyldsatt.

Den beste belysning av utstykningen får man derfor av statistikken over brukenes antall og størrelse til forskjellige tider. Dog vil det være av interesse hertil å føie oplysninger om eiendomsantallets stigning, da dette kaster lys over visse sider ved utstykningen som ikke kommer frem ved en statistikk som bare gir jordbrukenes antall. En sammenligning mellem disse to slags opgaver vil best belyse utstykningens art og omfang.

De særskilt skyldsatte jordbruk og jordlotter.

Antallet av særskilt skyldsatte jordbruk (og jordlotter drevet som jord- eller havebruk) utgjorde i rikets bygder:

År	Antall	Mark	Gjennemsnittlig tilvekst pr. år		
			I årene	Antall	Procent
1875.	137 700 av skyld	485 900	—	—	—
1890.	148 854 » »	483 312	1876—1890	744	0.52
1900.	161 953 » »	474 922	1891—1900	1310	0.85
1907.	188 356 » »	478 366	1901—1907	3772	2.18
1917.	215 106 » »	472 264	1908—1917	2675	1.34
1929.	264 784 » »	455 962	1918—1929	4140	1.75

Den sterke stigning i periodene 1901—1907 og 1918—1929 skyldes til dels visse omstendigheter ved selve opgavenes innhentning og er altså delvis av regnskapsmessig art. Ved den første særskilte jordbrukstelling, i 1907, kom der inn opgave for flere bruk enn før på grunn av den mere nøiaktige tellingsmetode som blev brukt, navnlig for en del ganske ubetydelige parseller som ikke var kommet med ved tidligere tellinger. Noget lignende var tilfelle ved tellingen i 1929. De mere nøiaktige og mere detaljerte opgaver som blev innhentet for havebruket har denne gang virket til at der kom inn opgaver for mange boliger med en smule havebruk, som tidligere var forbigått.

Disse omstendigheter har i nogen grad bidratt til at den regnskapsmessige stigningsprocent for brukenes antall i perioden 1901—1907 og 1918—1929 er blitt noget større enn den virkelige. Bruksnummernes stigning antyder at oprettelsen av nye bruk har vært adskillig større i 1918—1929 enn i perioden 1908—1917, og at altså de angitte stigningsprocenter for brukenes antall i disse to perioder i hovedsaken er riktige.

Fylkesvis utgjorde antallet av særskilt skyldsatte bruk (og jordlotter) og den procentvise stigning:

	Antall særskilt skyldsatte bruk			Procentvis stigning		
	1907	1917	1929	1907—1917	1918—1929	1907—1929
Østfold	10 149	11 415	13 663	12.47	19.69	34.62
Akershus	12 809	16 118	28 261	25.83	75.34	120.63
Hedmark	13 466	16 407	20 012	21.84	21.97	48.62
Opland	11 933	14 293	17 546	19.78	22.77	47.04
Buskerud	10 624	12 441	14 694	17.10	18.11	38.31
Vestfold	10 122	11 236	13 560	11.01	20.68	33.97
Telemark	8 862	9 932	11 415	12.07	14.93	28.81
Aust-Agder	7 797	8 170	8 980	4.78	9.91	15.17
Vest-Agder	10 739	11 223	11 518	4.51	2.64	7.25
Rogaland	11 422	12 449	15 192	8.99	22.03	33.01
Hordaland	15 602	16 857	20 908	8.04	24.03	34.01
Sogn og Fjordane	9 896	10 599	11 708	7.10	10.46	18.31
Møre	13 208	14 644	17 180	10.87	17.32	30.07
Sør-Trøndelag	10 593	11 977	14 487	13.07	20.96	36.76
Nord-Trøndelag	8 166	9 610	11 356	17.68	18.17	39.06
Nordland	12 516	15 661	18 883	25.13	20.57	50.87
Troms	7 371	8 884	10 861	20.53	22.25	47.35
Finnmark	3 081	3 190	4 560	3.54	42.95	48.00
Rikets bygder	188 356	215 106	264 784	14.20	23.09	40.58

For perioden 1907—1917 utgjorde stigningen i brukenes antall for rikets bygder 14.2 pct., vekslende fra 25.83 pct. for Akershus til 3.54 for Finnmark. For perioden 1918—1929 er stigningen adskillig større, nemlig 23.09 for rikets bygder, vekslende fra 75.34 pct. for Akershus til 2.64 for Vest-Agder. For de 22 år 1907—1929 steg antallet for rikets bygder med 40.58 pct. Der er 3 fylker sønnenfjells og 3 nordenfjells som utmerker sig ved stor stigning i brukenes antall. Det er Akershus, Hedmark og Opland sønnenfjells og Nord-Norges tre fylker nordenfjells.

Hvad utviklingen i denne henseende innen de enkelte fylker angår skal man med benyttelse av tallene for tidsrummet 1907—1929 gi følgende kortfattede oversikt over endringene i antallet av de særskilt skyldsatte jordbruk og jordlotter.

Østfold fylke. Stigningen utgjorde 29 pct. for Rakkestad fogderi, 38 for Idd og Marker og 37 for Moss fogderi. Det er mest næringene utenom jordbruket, først og fremst håndverk og industri, hvis utvikling her har bevirket en sterk utparsellering. Innen Moss fogderi er det således Jeløy og Glemmen som har størst stigning, henholdsvis 87 og 86 pct. I disse bygder er jo håndverk og industri særlig fremtredende. I de øvrige fogderier utmerker Askim, Berg og Skjeberg sig ved stor stigning i brukstallet, ca. 65—80 pct. I alle disse bygder inntar håndverk og fabrikkindustri en fremtredende plass.

Det er dog ikke alle industribygder som viser slik sterk stigning i brukstallet. Det er jo vesentlig når den til industrien og andre næringer

utenom jordbruket knyttede bebyggelse i landdistriktene forekommer spredt at den har større innflydelse på antallet av bruk, idet der da gjerne ligger til boligene så meget av jordvei at de kommer med i de landbruksstatistiske opgaver.

I bygder hvor næringene utenom jordbruket liten rolle spiller er stigningen i brukstallet liten; således i Aremark, Rødenes og Våler ca. 5—9 pct.

I Akershus fylke har antall bruk (og boliger) steget voldsomt, mest i Aker og Follo, hvor stigningen utgjør 181 pct. Det er de bygder som ligger Oslo nærmest som har den sterkeste stigning. For Aker er således antallet steget fra 2217 til 8858, for Bærum fra 987 til 2493 og for Nesodden og Oppegård fra 404 til 1362. Økningen skyldes omtrent utelukkende utskilling av parseller (vesentlig eiendommer i kl. 1 og 2). I forbindelse hermed har den nøiaktigere telling av havebruket og havebrukets utvikling i sin almindelighet bevirket at der ved siste telling er innkommet opgaver fra relativt flere parseller (klasse 1, boliger) enn tidligere. For de nevnte 4 herreder utgjorde det samlede bruksantall 12 713, herav 10 354 boliger eller 81 pct. Det er egnehjem-bevegelsen, navnlig som denne er knyttet til næringer utenom jordbruket, som gir sig utslag i disse tall. Derfor optrer den sterkest i nærheten av større byer, industricentrer og lignende. Blandt de andre bygder i Aker og Follo opviser Asker og Kråkstad størst økning, henholdsvis 82 og 77 pct. Også her er det utstykning av samme slags som har gjort sig gjeldende.

Blandt bygdene i Nedre Romerike utmerker Lillestrøm og Lørenskog sig ved en sterk utparsellering. Stigningsprocenten for disse utgjør henholdsvis 392 og 554. Her er jo adskillig bymessig bebyggelse, og da hver bolig gjerne har noget haveareal, er de tatt med ved jordbrukstellingen. Av de andre bygder i dette fogderi kan nevnes Skedsmo, Nittedal og Fet med en stigningsprocent av henholdsvis 173, 89 og 83.

I Øvre Romerike har utstykningen vært mindre (48 pct. mot 102 i Nedre Romerike). Nes har den største utstykning, nemlig 65 pct. Her er der samtidig foregått en sterk forminskelse av plassenes antall. De solgte og skyldsatte plasser fordeler sig på flere av klassene for de mindre bruk. I denne mere utpregede bondebygd arter altså utstykningen sig noget anderledes enn i bygdene nær Oslo, idet der er oprettet nokså få boliger med have, men mere av boligbruk og småbruk.

Innen Hedmark fogderi er det bygdene nærmest Hamar, nemlig Vang og Stange, som opviser sterkest utstykning.

Blandt bygdene i Glommendal har Nord-Odal, Brandval og Stor-Elvdal stor økning i antall skyldsatte bruk, nemlig henholdsvis 92, 87 og 110 pct. Det er mest oprettelsen av småbruk, fortrinsvis tilhørende skogsarbeidere, som gir sig utslag i disse tall. Samtidig som de skyldsatte bruk i disse tre bygder er øket med 900, er plassenes antall forminsket med 400.

I Nord-Østerdal har utstykningen vært omtrent halvten så stor som i de andre av dette fylkes fogderier. Her er jo mindre av næringer utenom

landbruket, også færre skogsarbeidere enn lengere syd i dalen. Av boliger og boligbruk er der her derfor ikke mange.

Blandt fogderiene i O p l a n d har Hadeland og Land størst stigning med 62 pct., minst er den for Valdres med 24 pct. Innen Hadeland og Land er det Søndre Land og Fluberg som har størst stigning, nemlig 114 pct., dernæst har Brandbu 72 og Jevnaker 68. Samtidig som antall skyldsatte bruk i dette fogderi er øket med 1500, er plassene gått tilbake med 700. Sør-Gudbrandsdal og Toten fogderier har omtrent samme stigningsprocent, henholdsvis 50 og 52. Blandt bygdene her har Fåberg, som grenser inn til Lillehammer, størst stigning med 86 pct. Samtidig som antall skyldsatte bruk i disse to fogderier er øket med 2500, er plassenes antall forminsket med 1000. En vesentlig del av utstykningen skyldes således formentlig frasalg og skyldsetning av tidligere plasser. Nord-Gudbrandsdal skiller sig ikke synderlig fra de sistnevnte distrikter; antall skyldsatte bruk er her øket med 900 eller 46 pct., samtidig er plassene minsket med 650. Valdres har som almindelig i fjellbygdene liten utstykning. De skyldsatte bruk er her øket med 600, plassene minsket med 300.

I B u s k e r u d fylke utviser Ringerike fogderi en økning av 54 pct., dernæst har Buskerud 47. I sistnevnte fogderi har industriherredene Modum, Nedre Eiker og Røyken stor stigning, henholdsvis 47, 77 og 100 pct. Hallingdal har på fjellbygders vis liten utstykning, nemlig 25 pct. For Numedal og Sandsvær er økningen bare 15 pct. Av bygdene her utviser Uvdal og Nore næsten ingen stigning, og da plassenes antall her samtidig er betraktelig forminsket, er det samlede bruksantall sunket i perioden 1907—1929.

I V e s t f o l d fylke har Larvik fogderi en økning på 38 pct., Jarlsberg 32 pct. Blandt bygdene i dette fylke opviser Skoger størst stigning, hele 125 pct. Her finnes jo adskillig industri samt forstadsbebyggelse, derfor stor utparsellering. Dernæst kommer Sem, Nøtterøy og Tjøme med henholdsvis 39, 46 og 40 pct. stigning; i disse bygder er der da også adskillige næringsdrivende utenom landbruket. Det samme kan sies om Sandar, hvor stigningsprocenten er 62.

T e l e m a r k fylke. Bamble og Øvre Telemark fogderier har begge 33 pct. stigning, mens Nedre Telemark har 20 pct. Blandt bygdene kommer Drangedal øverst med 89 pct. stigning; her er det formentlig det fremtredende skogbruk som mest har virket til utstykning. I Tinn (Rjukan), hvor der jo er en mengde fabrikkarbeidere, er der opstått mange boliger med have o. l.; stigningsprocenten er her 68.

A u s t - A g d e r fylke. Stigningen i bruksantallet utgjør for Nedenes 12.5 og Setesdal 29.6 pct. Hermed kan sammenholdes at folkemengden for samme periode er avtatt for Nedenes med 2—3 pct., mens den for Setesdal er øket omtrent tilsvarende. Blandt bygdene i Nedenes ses Åmli å ha fordoblet sitt bruksantall, vesentlig boliger og boligbruk, samtidig er plassenes antall gått sterkt tilbake. I Setesdal kommer Evje øverst med 60 pct. stigning, dernæst har Bygland 44.

Vest-Agder har den minste økning i bruksantallet blandt landets fylker. Av fogderiene her har Mandal 11 og Lista 3 pct. stigning. Denne forskjell fogderiene imellem stemmer overens med folkemengdens endringer for samme periode for så vidt som den er øket litt i Mandal fogderi, men avtatt noget i Lista.

En særstilling blandt herredene inntar Vennesla, hvor bruksantallet er øket med 75 pct. Her er da også folkemengden øket voldsomt, ca. 68 pct. Denne utvikling skyldes hovedsakelig industriens vekst. Næsten hele forøkelsen i folkemengden faller på de herværende 4 husansamlinger. Som vanlig i slike bygder er parsellbrukene tallrike; adskillig over halvparten av eiendommene utgjøres av boliger med litt have o. l. (kl. 1).

Rogaland fylke. Bruksantallet er steget litt raskere i Jæren og Dalene enn i Ryfylke, nemlig 38 mot 28 pct. Folkemengden er da også steget adskillig sterkere i førstnevnte distrikt. Den sterkere fremgang i Jæren og Dalene skyldes hovedsakelig bygdene i Jæren domssogn. Her er bruksantallet øket med 50 pct. mot 13 i Dalene. En noget tilsvarende forskjell gjenfinnes i folkemengdens endringer. Jærens folkemengde er fra 1910 til 1930 øket med 34 pct., mens folkemengden i Dalene har vært nærmest stillestående. Blandt bygdene på Jæren kommer Høyland øverst med 71 pct. økning; her er forstadsbebyggelse og en del industri. Dernæst har Hetland og Randaberg 57, Klepp og Time ca. 50 og Håland 47 pct. økning i bruksantallet. De minste parseller, boliger med litt jord, er tallrikest i Hetland og Høyland. Bygdene i Dalene, som er mere jevne jordbruksbygder med lite av næringer utenom jordbruk, opviser alle en ubetydelig stigning i bruksantallet.

Blandt bygdene i Ryfylke kommer Skjold øverst med 56 pct. stigning, dernæst har Avaldsnes 43 og Tysvær 37 pct. Der er i Ryfylke en sterk nedgang i antall plasser (fra 1670 til 790). Frasalg og skyldsetning av slike har nok i betydelig grad bidratt til økning i antall skyldsatte bruk.

I Hordaland fylke er bruksantallet steget sterkest i Nordhordland med 41 pct., Sunnhordland har 31 og Hardanger og Voss 20 pct. I Sunnhordland kommer Vikebygd øverst med 55 pct., Stord har 53, Fjelberg og Ølen 52, Kvinnherad 34 pct. I Nordhordland kommer Askøy og Laksevåg øverst med 119 og Fana med 114 pct. stigning. Her er jo megen industri samt forstadsbebyggelse. I Hardanger og Voss kommer Voss herred øverst med 36 pct. stigning.

Sogn og Fjordane fylke. I Sogn øket bruksantallet 16 pct. og i Sunn- og Nordfjord 20 pct. Over hele fylket er der en nokså jevn, men ikke stor stigning i antall skyldsatte bruk, i alt ca. 1800 bruk. Da samtidig plassenes antall er gått ned med vel 1700, må man anta at en ikke ringe del av de nye skyldsetninger gjelder tidligere plasser. For et enkelt herred, Lærdal, går stigningen i skyldsatte bruk op i 62 pct.

Møre fylke. Nordmøre har 38 pct. stigning, Sunnmøre 28 og Romsdal 25 pct. Den største stigning i Sunnmøre faller på Ulstein og Hareid med 61, Ørsta med 46 og Haram med 53 pct. I Romsdal når Vestnes op

i 57 pct. og i Nordmøre Tingvoll og Stangvik med 65 og 63 pct., Edøy, Bratvær og Hopen med 84 pct.

Sør-Trøndelag fylke. For Strinda og Selbu er der stor stigning i antall skyldsatte bruk, hele 71 pct. De øvrige fogderier har betydelig mindre, nemlig Fosen 29, Gauldal 28 og Orkdal 22 pct. I Strinda og Selbu fogderier står Strinda øverst med 150 pct. stigning; dernæst har Tiller 129, Leinstrand 85, Malvik 65 og Selbu 54 pct.

Nord-Trøndelag fylke. Økningen for Stjør- og Verdal fogderi utgjør 35 pct., for Inderøy 47 og Namdal 29. Nedgangen i antall ikke særskilt skyldsatte bruk er så stor at den opveier det meste av tilgangen på særskilt skyldsatte. I Stjør- og Verdal kommer Verdal og Leksvik øverst med henholdsvis 42 og 41 pct. økning. Innen Inderøy fogderi kommer Egge med sin mere utpregede industri- og forstadsbebyggelse øverst med 130 pct. stigning. Dernæst har Verran 108 og Ogndal 88 pct. I Namdal kommer Grong og Leka øverst med 60 og 53 pct.; i det første spiller skogbruket, i det siste herred fiskeriet en fremtredende rolle.

Nordland fylke har høi stigningsprocent for alle fogderier. Salta har 56, Lofoten og Vesterålen 53, Nord-Helgeland 45 og Sør-Helgeland 44 pct. stigning. Innen Helgeland kommer Dønnes, Herøy og Vega øverst med henholdsvis 130, 77 og 78 pct. I disse bygder spiller fiskeri den største rolle. I Salta kommer Nordfold og Evenes øverst med 88 og 83 pct. økning og i Lofoten og Vesterålen Gimsøy og Øksnes med 108 og 65 pct. For hele fylket er de skyldsatte bruk øket med ca. 6000, mens samtidig plassenes antall er forminsket med ca. 3000.

Troms fylke har en sterk stigning i antall skyldsatte bruk, nemlig fra 7371 til 10 861 eller 47 pct. Samtidig er plassenes antall forminsket fra 1598 til 864. Blandt herredene kommer Nordreisa og Sørreisa først med 93 og 79 pct. Dernæst har Sørfjord 75, Helgøy 72 og Lyngen 70 pct.

I Finnmark fylke steg antallet av skyldsatte bruk med 48 pct. Forholdet varierer meget distriktene imellem. Størst stigning utviser Varanger fogderi med 91 pct., dernæst har Hammerfest 58, Alta 41 og Tana 37, mens der for Vardø er litt nedgang i brukstallet. Blandt bygdene kommer Nord-Varanger og Kautokeino øverst; i begge disse bygder er brukenes antall godt og vel fordoblet.

Det vil av denne oversikt fremgå at oprettelsen av nye særskilt skyldsatte bruk (og jordlotter) er foregått raskest i distrikter hvor næringer utenom jordbruket er forholdsvis sterkt representert; navnlig har da den pågående industrialisering virket kraftig. Industricentrer og byenes nærhet utmerker sig derfor særlig ved en rask utparsellering av eiendommene. Bygder med betydelig skogbruk, navnlig når dette ledsages av foredlingsindustri, inntar også en fremskutt plass i denne henseende. Også i flere fiskeridistrikter har der foregått en rask utparsellering.

Beskaffenheten av de nyskyldsatte eiendommer vil fremgå allerede av denne kjennsgjerning. Det er i langt overveiende grad små parseller, de fleste kan karakteriseres som boliger med litt have og lignende (kl. 1,

med inntil 2 dekar innmark) og et adskillig mindre antall boligbruk (kl. 2, med 2.1—5 dekar innmark) og småbruk.

I de mere utpregede jordbruksbygder med lite av næringer utenom jordbruk har utstykningen vært mindre fremtredende. På slike steder er det ofte mest de ikke særskilt skyldsatte bruk — plassene — som fraselges hovedbølet og skyldsettes.

Som anført omfatter ovenstående oversikt kun de særskilt skyldsatte bruk. Hvis de ikke særskilt skyldsatte bruk (husmannsplasser o. l.) også tas med, stiller forholdet sig ganske anderledes, fordi antallet av disse siste er gått betydelig tilbake. Økningen i brukenes antall blir da omtrent overalt meget mindre, og mangesteds vil der bli liten eller ingen forøkelse. Dette finnes nærmere omhandlet i det følgende.

Utviklingen gjennem en rekke år karakteriserer sig i denne henseende i det hele som en nedgang for de ikke særskilt skyldsatte bruk (plasser o. l.) og en økning i antallet av særskilt skyldsatte bruk. Den sistnevnte økning i antallet er dog meget sterkere enn den førstnevnte nedgang, således at det samlede antall bruk er steget betraktelig gjennem årene. Da de ikke særskilt skyldsatte bruk som oftest leies av brukeren, ialfall for så vidt jordveien angår, mens de nye særskilt skyldsatte bruk i langt overveiende grad eies av brukerne, betegner denne overgang fra ikke særskilt skyldsatte til skyldsatte bruk tillike en overgang fra jordleie til selveie.

Det er den såkalte egnehjem-bevegelse som gir sig utslag i de herhenhørende statistiske opgaver. Denne bevegelse er fremmet derved at der fra statens side nu gjennem en rekke år er iverksatt forskjellige foranstaltninger for å lette folk adgangen til kjøp av egne bruk og boliger. I 1894 blev Jordinnkjøpsfondet og Huslånefondet oprettet. Deres virksomhet avløstes av den i 1903 oprettede Arbeiderbruk- og Boligbank. Denne bank blev av stor betydning for bureisningssaken. Den har ydet lån til anskaffelse av bruk hvis areal skulde være 5—20 dekar dyrket eller dyrkbar jord; de mindre parseller er bare blitt regnet som tilbehør til boliger. Siden bankens åpning i 1903 til den ophørte (1916) var der utbetalt i alt 33 914 lån, herav 19 390 brukslån og 14 524 boliglån til samlet beløp 50.7 mill. kr., herav 29.3 mill. brukslån og 21.4 mill. boliglån. Hvor mange av disse lån som vedkommer oprettelsen av n y e småbruk oplyses ikke. I bankens beretninger fremheves at man har fått det inntrykk at eiendommene for en aldeles overveiende del er nyopførte bruk, da det viser sig at brukene som regel ikke er skyldsatt når lånesøkningen innsendes. Dog selv om skyldsetning mangler, kan jo bruket tidligere ha eksistert som husmannsplass eller annet ikke særskilt skyldsatt bruk. Men disse lån, som ydes til husmannsplassers og lignende bruks erhvervelse og overgang til selveie, står jo i flere henseender nær de lån som gis til oprettelse av helt nye bruk. Arbeiderbruk- og Boligbankens bevilgningsvirksomhet ophørte ved utgangen av 1916, da den nye bank, Den norske stats Småbruk- og Boligbank, oprettet ved lov av 23 juli 1915, trådte i virksomhet. Fra oprettelsen til utgangen av 1929 har denne

bank utbetalt 47 154 lån, herav 24 147 brukslån og 23 007 boliglån, til samlet beløp 195.4 mill. kr., herav 99.5 mill. brukslån og 95.9 mill. boliglån. Tilsammen har disse to banker i årene 1903—1929 utbetalt 43 537 brukslån til beløp 128.8 mill. kr. og 37 531 boliglån til beløp 117.3 mill. kr., i alt 81 068 lån til beløp 246.1 mill. kr. En relativt liten andel av boliglånene vedkommer bykommunene.

Av ikke liten betydning har det vært at loven hjemler adgang til at personer som bor eller har sitt erhverv i en by kan få lån av Småbruk- og Boligbanken til opførelse, fullførelse eller erhvervelse av egen bolig i et herred. Blandt annet har kommunikasjonenes utvikling ført det med sig at en mengde byfolk skaffer sig bolig i tilgrensende herred. Som foran omhandlet gir dette sig utslag i et sterkt voksende antall parseller, vesentlig slike som i denne statistikk er benevnt «boliger» (med inntil 2 dekar innmark), og et mindre antall «boligbruk» (2—5 dekar innmark), først og fremst i herreder som grenser inn til byene.

Jordbrukenes matrikkelskyld utgjorde som nevnt 453 666 mark (Finnmark ikke medregnet), hvilket er 43 262 mark mindre enn det skattefogdenes opgaver viser for alle skyldsatte eiendommer. Dette siste skyldbeløp tilligger altså eiendommer som ikke kan henregnes til jordbruk, når dette begrep tas i engere forstand. Mest omfatter det særskilt skyldsatte skogeiendommer. Der er jo ved denne telling ikke innhentet opgaver for skogene, følgelig er heller ikke matrikkelskylden for de særskilt skyldsatte skoger ført op på tellingsskjemaene. En sammenligning viser da også at det er i de beste skogdistrikter at jordbruksskylden avviker mest fra den samlede skyld, således i Hedmark fylke hele 10 900 mark. Men hvor skogen og innmarken har felles matrikkelskyld, som er det almindeligste, der er selvsagt det hele skyldbeløp opført på skjemaet også ved denne telling.

Skjønt antallet av særskilt skyldsatte jordbruk (og jordlotter) stiger sterkt, har dog forøkelsen av bruksnummernes antall vært sterkere. Pr. 100 skyldsatte jordbruk og jordlotter var der således i 1907 137.0, i 1917 168,3 og i 1929 175.7 bruksnummer.

De ikke særskilt skyldsatte jordbruk og jordlotter.

I foranstående oversikt har man bare behandlet de særskilt skyldsatte jordbruk. I disse bruks matrikkelskyld er imidlertid innbefattet de ikke særskilt skyldsatte deler av disse bruk, som ikke drives for regning av hovedbølets bruker. Tilsammen utgjorde antallet av disse bruk 33 576 (jfr. tabell 1 i Jordbrukstellingens 3dje hefte). Jordbrukenes (og jordlottenes) samlede antall pr. 20 juni 1929 skulde altså efter dette bli 298 360, mot 259 198 pr. 1 jan. 1918.

Det forholdsvis største antall ikke særskilt skyldsatte bruk fantes i Østfold fylke, hvor der var 23.9 slike for hvert 100 særskilt skyldsatte bruk; dernæst har Telemark 20.9, Hedmark 20.0, Nordland 17.8, Nord-

Trøndelag 17.3 og Sogn og Fjordane 15.6. Blandt fogderiene kommer Idd og Marker først med 34, Hedmark har 32, Moss 31, Nord-Helgeland 28. Bare i 17 herreder (fordelt på 9 fylker) mangler helt den slags bruk.

Når flere bygder i Østfold og enkelte andre steder utmerker sig ved et noget stort antall ikke særskilt skyldsatte bruk, skyldes dette særlige forhold som er opstått i nyere tid, i forbindelse med egnehjem-bevegelsen. Det viser sig nemlig at de nye parseller, som mest bebygges av industriarbeidere o. l. folk, ikke alltid kjøpes og fraskilles, men bygsles, f. eks. på 99 år. I statistikken blir da disse parseller — i almindelighet boliger med inntil 2 dekar innmark — å opføre blandt de ikke særskilt skyldsatte eiendommer. I Borge, Torsnes og Kråkerøy er der således langt flere av de ikke skyldsatte enn av de skyldsatte bruk. Også i Idd, Tune, Rolvsøy, Glemmen og Onsøy er der mange slike bygslede bruk, likesom forholdet er merkbart i enkelte andre herreder over Østlandet og — mere sjeldent — ellers i landet. I Hemnes i Nordland består således næsten hele bebyggelsen i slike eiendommer (Hemnesberget); der er her 5 skyldsatte mot 110 ikke skyldsatte, derav 103 i kl. 1.

De ikke særskilt skyldsatte bruk omfatter altså to forskjellige typer:

1. Rester av det gamle husmannsvesen, plasser som dels fremdeles er besatt med husmenn, dels bortleiet til andre arbeidere m. v. på vilkår som står husmannsforholdet nær. Denne klasse av bruk har lenge vært i sterk tilbakegang, men utgjør fremdeles den overveiende mengde av de ikke særskilt skyldsatte bruk.

2. De nevnte nyere bruk og boliger som er opstått i sammenheng med egnehjem-bevegelsen. Disse, som alt overveiende henhører til kl. 1, boliger, er altså mest opstått i ny tid, og deres antall har vært stigende.

Med de foreliggende oplysninger kan det ikke fastslås hvor mange bruk der tilhører hver av disse typer. Avgrensningen mellem dem er da også nokså ubestemt. I det hele kan man si at husmannsvesen og derhenhørende former av jordleie har vært i sterkere tilbakegang enn tallene for nedgang i de ikke skyldsatte bruk viser. Eller man kan si det på den måte at arten av de ikke særskilt skyldsatte bruk har vært under omformning, idet karakteren av husmannsvesen mere og mere avløses av leieformer som kommer selveiet nær. I sistnevnte henseende kan nevnes at disse nyere brukstyper kjennetegnes ved brukerens selveie av husene og hvad jordveien angår ved en leietid og leievilkår som svarer hertil.

I gjennemsnitt for rikets bygder falt der 12.7 underbruk på hvert 100 av de særskilt skyldsatte bruk. Det tilsvarende tall for 1917 var 19.6.

I alt 17.5 pct. av underbrukene utgjordes av husmannsplasser brukt av husmenn. Ikke så få av de andre plasser eller underbruk er i tellingsskjemaene ved anførsel av brukets art benevnt husmannsbruk eller husmannsplass, men da vedkommende brukere ikke er opført som husmenn, men under andre livsstillinger, kan bruket i de statistiske opgaver ikke henføres til husmannsbrukene. Egentlig er vel slike bruk for en del å betrakte som forhenværende husmannsbruk som ved husmannsvesenets tilbakegang ikke lenger svarer til sin oprinnelige bestemmelse.

Antallet av ikke særskilt skyldsatte bruk har gjennem en årrekke gått sterkt ned. Den eldste opgave vi har over disse slags bruk er fra 1890; da opgis antallet for rikets bygder til 87 432. For 1900 angis antallet til 83 758, i 1907 til 58 278, i 1917 til 44 092 og i 1929 til 33 576. De to eldste opgaver anses å være for høie. Se herom N. O. S. VII. 89 s. 14*. De tre siste opgaver, som skriver sig fra de særskilte jordbrukstellinger, er ensartede og må anses for å være pålitelige. I perioden 1907—1917 gikk disse bruks antall ned med 14 186 eller 24.3 pct. av antallet ved periodens begynnelse. I perioden 1917—1929 var forminskelsen 10 516 bruk eller 23.8 pct.

Forminskelsen skyldes dels at plassene nedlegges, inndras under hovedbølet, dels selges og fraskilles hovedbølet. I begge tilfelle er årsaken hovedsakelig den at det gamle system ikke lenger tilfredsstiller. Arbeiderne foretrekker som rimelig er selveie fremfor leie, frie forhold fremfor mere bundne. Det er selve opdriften i samfundet som på denne vis gir sig utslag gjennem dannelse av en ny, tallrik klasse av små selveiere.

Alle jordbruk og jordlotter.

Antallet av alle jordbruk og jordlotter utgjorde (ifølge tab. 1 i 3dje hefte) for 1917 259 198 og pr. 20 juni 1929 298 360. Stigningen i bruksantallet fra 1917 til 1929 utgjør altså 39 162 eller 15.11 pct. Fra 1907 til 1917 utgjorde stigningen 12 564 eller 5.09 pct. Som før nevnt antas den sterke stigning som tellingen av 1929 viser for brukstallet delvis å være av regnskapsmessig art, idet der denne gang gjennem nøiaktigere telling over havebruket og på grunn av havebrukets utvikling er tatt med en del parseller som også ved tellingen i 1917 har eksistert, men ikke er blitt tatt med.

En sammenligning mellem økningen i bruksantallet og i folkemengde viser følgende tall for rikets bygder:

	Procentvis økning	
	i bruksantall	i folkemengde
1907—1917	5.09	8.14
1917—1929	15.11	12.19
1907—1929	20.97	21.33

Nøiere overensstemmelse mellem økningen i bruksantall og folkemengde kan ikke ventes, all den tid den jordbrukende befolkning kun utgjør omkring $^1/_3$ av rikets og bare halvparten av bygdenes folkemengde. Tilveksten i folkemengden skyldes heller ikke jordbruksnæringen. Den folkemengde som nærer sig av landbruk har i de år det her gjelder vært omtrent stasjonær. Det er de andre næringers befolkning som er

øket også i bygdene. Når nu bruksantallet er øket like så meget som folkemengden, til tross for at den landbrukende befolkning ikke er øket, så er dette et bevis på at de nye bruk i overveiende grad er oprettet av personer hvis hovederhverv ikke er landbruk. Heri ligger da også forklaringen på hvorfor de nye bruk gjennemgående er så yderst små, så små at de aller fleste bare uegentlig kan kalles jordbruk. Det er først og fremst den slags parseller som her kalles «boliger», dernæst «boligbruk», som er oprettet i disse år. Økningen av den ikke jordbrukende befolkning i bygdene har i høi grad bidratt til oprettelsen av slike dvergbruk. Dette vil nærmere bli omhandlet under avsnittet om jordbrukenes fordeling efter størrelsen.

Det absolutte antall hvormed brukene og folkemengden er øket (+) eller minsket (÷) i perioden 1907—1929:

Fylker	Særskilt skyldsatte bruk	Ikke særskilt skyldsatte bruk	Samtlige bruk	Hjemmehørende folkemengde
Østfold	+ 3 514	÷ 424	+ 3 090	+ 26 756
Akershus	+ 15 452	÷ 1 401	+ 14 051	+ 84 307
Hedmark	+ 6 546	÷ 2 296	+ 4 250	+ 35 588
Opland	+ 5 613	÷ 2 639	+ 2 974	+ 20 740
Buskerud	+ 4 070	÷ 855	+ 3 215	+ 25 356
Vestfold	+ 3 438	÷ 627	+ 2 811	+ 18 605
Telemark	+ 2 553	÷ 703	+ 1 850	+ 14 038
Aust-Agder	+ 1 183	÷ 849	+ 334	÷ 1 843
Vest-Agder	+ 779	÷ 291	+ 488	÷ 6 329
Rogaland	+ 3 770	÷ 1 197	+ 2 573	+ 22 371
Hordaland	+ 5 306	÷ 2 054	+ 3 252	+ 27 081
Sogn og Fjordane	+ 1 812	÷ 1 711	+ 101	+ 2 334
Møre	+ 3 972	÷ 1 825	+ 2 147	+ 17 561
Sør-Trøndelag	+ 3 894	÷ 1 926	+ 1 968	+ 22 010
Nord-Trøndelag	+ 3 190	÷ 1 896	+ 1 294	+ 12 049
Nordland	+ 6 367	÷ 2 969	+ 3 398	+ 19 732
Troms	+ 3 490	÷ 734	+ 2 756	+ 16 734
Finnmark	+ 1 479	÷ 305	+ 1 174	+ 15 783
Rikets bygder	+ 76 428	÷ 24 702	+ 51 726	+ 372 873

Betrakter man de enkelte distrikter, viser det sig at stigningen i bruksantallet er høist forskjellig, og at denne bevegelse ofte følges av en tilsvarende i folkemengden. Den minste stigning i bruksantallet viser Sogn og Fjordane, Aust-Agder og Vest-Agder. Av disse fylker har det første en ubetydelig økning, mens de to siste viser nedgang i folkemengde. En sterk stigning i såvel bruksantall som folkemengde utviser særlig Akershus fylke, i mindre fremtredende grad Hedmark, Hordaland, Buskerud og Nordland.

En sammenligning mellem bruksantallet og familiehusholdningenes antall viser hvor mange familier det er som har et bruk eller en bolig med litt jord, og hvor mange det er som ingen jord har. For rikets bygder var der i 1907 av 1000 familiehusholdninger 781 som hadde bruk eller ialfall bolig med litt jordvei; i 1918 var antallet noget mindre, nemlig

744. Det største antall bruk i forhold til familiehusholdninger hadde i 1918 blandt fylkene Vest-Agder med 944 bruk pr. 1000 husholdninger, dernæst Aust-Agder med 842, Hedmark med 840, Opland med 817 og Sogn og Fjordane med 791. Det minste antall hadde Akershus med 614, Finnmark med 644 og Hordaland med 650. I de siste fylker finnes der altså en forholdsvis stor mengde familier som ernærer sig uten nogensomhelst tilhjelp av jordbruket. For Akershus og Hordaland gjør respektive Oslo og Bergen sin innflydelse gjeldende, idet mange i bygdene boende personer er knyttet til bynæringer, til industri, handel o. l. I Finnmark er det fiskerinæringen i forbindelse med vanskelig tilgang på bekvemt beliggende og skikket jord som gjør sin innflydelse gjeldende.

Fordeler man den samlede folkemengde på brukenes antall, får man som gjennemsnittlig antall innbyggere pr. bruk i 1907, 1918 og 1929 henholdsvis 6.69, 7.13 og 6.78. Forskjellen i denne henseende fra telling til telling er således ikke stor. Hvad de enkelte distrikter angår har man de laveste tall for fylker hvor der overhodet er få familier uten jord, f. eks. Vest-Agder, som for 1929 har 4.36 innbyggere pr. bruk, og Aust-Agder med 5.58. De høieste tall forekommer for fylker hvor der er forholdsvis mange familiehusholdninger uten jordbesiddelse; således har Finnmark 8.49, Nordland 7.77, Østfold 7.56, Hordaland 7.39 og Troms 7.37 innbyggere pr. bruk gjennemsnittlig. Nord-Norge er således særlig fremtredende i denne retning; her er det fiskeriene som skaffer næring til en mengde mennesker, og da heller ikke havebruk her spiller nogen synderlig rolle, blir der relativt mange familier som er helt uten jordbesiddelse. I sydligere fylker er det andre næringer, fornemmelig håndverk, industri og handel, som i bygdene skaffer næring for familier uten jordbruk; mange av disse har dog boliger med litt have o. l., slik at det er mest i bymessig bebyggede strøk, i de såkalte husansamlinger i bygdene, at man finner familier helt uten jordbesiddelse.

Ser man hen til de særskilt skyldsatte bruk, viser det sig at antall innbyggere pr. bruk har vært avtagende fra telling til annen. Således utgjorde antall innbyggere pr. særskilt skyldsatt bruk for rikets bygder i 1891, 1900, 1907, 1918 og 1929 henholdsvis 10.26, 9.95, 8.76, 8.60 og 7.64. Skyldsetningen av nye bruk og boliger har altså foregått forholdsvis hurtigere enn folkemengdens vekst, mens stillingen for det samlede antall bruk er nærmest uforandret.

Et nøiere innblikk i hvordan bruksøkningen stiller sig i distrikter av forskjellig beskaffenhet får man ved å benytte den s. 148 flg. omhandlede gruppering av herredene i naturlige jordbruksområder. Man velger da å gå så langt tilbake som 1891, et tidspunkt nyss før egnehjem-bevegelsen satte inn med større kraft.

Stigningsprocenten for bruksantallet i tidsrummet 1891—1929:

A. Østlandet og Oplandene 42.8.

De sydøstlige slettebygder 69.6. Slettebygder inne i landet 32.0. Skogbygder 25.0. Dal- og fjellbygder 12.8.

B. Sørlandet 7.1.

Kystbygder 3.0. Skogbygder 13.2. Dal- og fjellbygder 13.0. Indre mellembygder 16.4.

C. Vestlandet 15.6.

Bygder ved Boknfjord 7.9. Jæren 71.0. Andre ytre bygder 20.0. Indre bygder 1.7.

D. Trøndelagen 12.4.

Kystbygder 19.6. Ytre fjordbygder 15.4. Bygder ved Trondheimsfjorden 7.5. Dal- og fjellbygder 19.4. Andre indre bygder 3.9.

E. Nord-Norge 35.0.

Øyer 40.8. Kystbygder 19.9. Fjordbygder 51.5. Innlandsbygder 17.1. Rikets bygder 26.6.

Foran er nevnt at økningen i brukenes antall i langt overveiende grad skyldes oprettelsen av ganske små eiendommer, og at denne utstykning vesentlig skyldtes næringer utenom landbruket. I henhold hertil kan man vente en viss overensstemmelse mellem folkemengdens økning i sin almindelighet i bygdene og bruksantallets økning, en overensstemmelse som foran er påvist.

Derimot kunde man ved en løselig betraktning være tilbøielig til å anta at jordbrukets utvikling, dets ekspansjon, var lite berørt av brukstallets økning, all den tid dette gjaldt mest andre næringsdrivendes anlegg av dvergbruk.

Der er dog en sammenheng mellem bevegelser i brukstallet, eller om man vil utstykningens grad, og jordbrukets utvikling, så vidt dette siste kommer til uttrykk, f. eks. gjennem husdyrstyrkens økning eller forminskelse. Regelen er at en sterk økning av brukstallet har vært ledsaget av en sterk økning i husdyrstyrken, og at en svak økning av brukstallet oftest ledsages av en n e d g a n g i husdyrstyrken.

At der er en sammenheng i disse to slags bevegelser er ikke det samme som at den ene er avhengig av eller skyldes den annen. Forholdet er ikke så liketil, idet flere forskjellige økonomiske faktorer gjør sin innflydelse gjeldende, hvilket vil fremgå ved en nærmere betraktning av de enkelte grupper av bygder.

Det er de beste jordbruksbygder som gjennemgående opviser den største økning såvel i bruksantallet som i husdyrstyrken. Jæren står i begge henseender øverst, og her er økningen i husdyrstyrken procentvis adskillig større enn for brukstallet. Det siste skyldes den sterke nydyrkning her; bureisningen i dette distrikt bestod jo også mere enn ellers i anlegg og opdyrkning av virkelige jordbruk.

Dernæst følger de sydøstlige slettebygder, men her er brukstallet procentvis øket mere enn husdyrtallet, noget som henpeker på at her består bureisningen mest i dvergbruk, som lite bidrar til jordbrukets vekst.

Den tredje i rekken av områdene er de oplandske jordbruksbygder. Også her er økningen i brukstallet adskillig større enn husdyrholdets økning; ti også her består de nye bruk alt overveiende i små parseller.

Derimot står de trønderske jordbruksbygder (område 15) tilbake i denne henseende, med liten stigning i brukstallet og nærmest stillstand i husdyrtallet.

Bygder med en helt annen karakter er fjellbygdene (område 4, 7 og 16). Disse tre områder er vel å merke de eneste blandt alle landets 21 naturlige jordbruksområder som viser nedgang i folkemengde for tidsrummet 1865—1920. Bruksantallets økning 1891—1929 er her omtrent halvten så stor som den gjennemsnittlige for rikets bygder. Nedgangen i husdyrholdet veksler mere, men er i det hele sterkere for fjellbygdene enn for de andre jordbruksområder.

De tre grupper av fjellbygder — de østlandsk-oplandske, de sørlandske og de trønderske — opviser i det hele likeartede tall i denne henseende. De økonomiske faktorer, som for fjellbygdene har bevirket stagnasjon og tilbakegang gjennem en lang rekke år — fra siste fjerdedel av forrige århundrede av —, har altså gitt sig likeartede utslag overalt i landet hvor den slags bygder forefinnes.

De har også gitt sig tydelige utslag for den gruppe av bygder som i naturforhold kommer fjellbygdene nærmest, nemlig områdene 8, 12, 17 og 21, som omfatter «andre indre bygder» på Sørlandet, Vestlandet, Trøndelagen og Nord-Norge. For disse bygder er der en liten økning i folkemengden, økningen i brukstallet er ikke meget over ¼ av den gjennemsnittlige for rikets bygder; husdyrtallet viser for de vestlandske og trønderske en ikke ubetydelig nedgang, men for de to øvrige områder en mindre fremtredende økning. Det er i det hele bare fjellbygdene og disse «andre indre bygder» som gjennemsnittlig viser nedgang i husdyrholdet 1875—1929.

Kyst- og øybygder (område 5, 13, 18, 19) samt «andre ytre bygder» (område 9, 11, 14, 20) har adskillig økning i folkemengden 1865—1920, noget som visstnok hovedsakelig skyldes fiskeri og andre næringer utenom jordbruket. Brukstallets økning veksler adskillig, men er gjennemgående noget under middeltallet for rikets bygder. Husdyrstyrken 1875—1929 er særlig for Nord-Norges kystdistrikter øket betraktelig, men er for de fleste andre distrikter gått litt tilbake.

Skogbygdene (område 3 og 6) utviser liten økning i folkemengde, omtrent middels stigning i bruksantall og husdyrhold.

* * *

Den gjennemsnittlige matrikkelskyld pr. særskilt skyldsatt bruk utgjorde for rikets bygder 1.72 mark mot 2.20 i 1917, 2.54 i 1907, 2.93 i 1900 og 3.25 mark i 1890. Gjennemsnittsskylden synker således temmelig raskt; på snaut 40 år er den sunket til litt over halvparten av hvad den var i 1890. Som annensteds påvist skyldes dette hovedsakelig en utstrakt skyldsetning av ganske ubetydelige parseller, hvis adskillelse fra hovedbruket ikke forminsker disse i synderlig grad, og som heller ikke vesentlig øker de egentlige jordbruks antall.

Gjennemsnittsskylden var størst i Østfold fylke med 2.63 mark, dernæst kommer Opland med 2.57, Nord-Trøndelag med 2.47 og Telemark med 2.20 mark. Lavest var gjennemsnittet i Nord-Norge, nemlig for Finnmark[1] (0.50), Troms 0.59 og Nordland 0.88 mark.

Utelukker man de minste bruk og kun henser til bruk med over 0.50 mark skyld, viser nedgangen i den gjennemsnittlige skyld sig betydelig mindre, nemlig fra 4.00 mark i 1890 til 3.80 i 1900, 3.61 i 1907 og 3.49 mark i 1917. For 1929 foreligger ingen tilsvarende beregning.

Jordbrukenes fordeling efter størrelsen.

Den statistiske belysning av brukenes fordeling efter størrelsen blev tidligere, før de særskilte jordbrukstellinger etablertes, foretatt på grunnlag av en inndeling efter matrikkelskylden. Dette inndelingsgrunnlag er i og for sig ufullkomment og er da også bare brukt i mangel av opgaver som muliggjør en inndeling efter arealet. Ved tellingen i 1907 blev der for første gang innhentet arealopgaver for hvert bruk i landet, og herigjennem blev det mulig å gjennemføre en fordeling av brukene på dette grunnlag.

Der opstod da spørsmål om man skulde benytte hele innmarkens areal (dyrket jord og naturlig eng) eller bare den dyrkede jord som inndelingsgrunnlag. Der var omstendigheter som talte til fordel for begge disse grunnlag. I andre land blev dels det ene, dels det annet brukt. I virkeligheten er jo intet av de to inndelingsgrunnlag i og for sig fullkomment.

Efter overveielse og foretatte undersøkelser av det innkomne tellingsmateriale besluttet man ved tellingen av 1907 å klassifisere brukene efter arealet av dyrket jord. En av de viktigste grunner for denne avgjørelse var at man ikke anså de innkomne opgaver over arealet av naturlig eng for å være så pålitelig at de kunde danne et betryggende delingsgrunnlag.

Når man nu ved tellingen i 1929 har gått over til å anvende h e l e i n n m a r k e n (dyrket jord og naturlig eng) som inndelingsgrunnlag, så er det i erkjennelsen av at arealopgavene, også for den naturlige eng, nu må anses å være så pålitelige at de nevnte betenkeligheter har mindre vekt. Under disse forutsetninger har utvilsomt dette inndelingsgrunnlag fordeler fremfor det annet.

Både ved tellingen i 1907 og 1917 hadde man dog ved siden av inndelingen efter dyrket jord bragt i stand opgaver over bruksantallets fordeling også efter arealet av innmark og efter matrikkelskyld, for dergjennem å bygge bro over til de tilsvarende opgaver fra eldre statistiske

[1] Skylden for Finnmark fylke er beregnet. Finnmark går som bekjent ikke inn under landets almindelige matrikkel. Skylden anføres dersteds (jfr. kgl. resolusjon angående jorddelingen i Finnmark fylke samt boplassers utvisning og skyldsetning sammesteds av 27 mai 1775) i skyldkyr og skyldfår; 8 får regnes lik 1 ku. Den samlede skyld utgjorde pr. $^{31}/_{12}$ 1928 9 921 kyr, som regnet efter forholdet 3 kyr = 1 mark utgjør 3 307 mark. Om beregningsgrunnlaget se N. O. S. VII. 89 s. 19*, note 1.

undersøkelser og dessuten for å bøte på de mangler som en inndeling bare efter dyrket jord unektelig har.

Også ved denne telling, av 1929, har man bragt i stand opgaver over brukenes antall efter dyrket jord og efter matrikkelskyld.

Ved alle de hittil avholdte særskilte jordbrukstellinger, de av 1907, 1/1 1918 og 1929, har man altså skaffet opgaver over brukstallets fordeling efter de tre nevnte forskjellige fordelingsgrunnlag, men én av dem har hver gang vært hovedgrunnlaget hvorefter ikke bare brukenes antall, men alle tellingsgjenstander er fordelt klassevis. For 1907 og 1917 var altså dyrket jord hovedgrunnlaget, i 1929 hele innmarken.

Der foreligger således nu fyldige oplysninger på dette felt til belysning både av de nuværende forhold og av utstykningens art og omfang gjennem de siste desennier. I det følgende vil dette materiale bli benyttet til en noget mere utførlig oversikt.

a) Jordbrukenes fordeling efter arealet av dyrket jord.

De herhenhørende opgaver for 1929 finnes tatt inn i Jordbrukstellingens 3dje hefte, tabell 4.

Nedenfor sammenstilles de absolutte og relative opgaver over brukenes antall klassevis i rikets bygder efter tellingene for 1929, 1917 og 1907.

Størrelsesklasser	Absolutte tall			Relative tall		
	1929	1917	1907	1929	1917	1907
Kl. 1. Inntil 2 dekar dyrket jord[1]	84 382	68 518	83 616	28.28	26.43	33.90
» 2. 2— 5 —»—	29 475	30 597		9.88	11.80	
» 3. 5— 10 —»—	36 141	38 547	37 009	12.11	14.87	15.01
» 4. 10— 20 —»—	49 772	42 239	43 144	16.68	16.30	17.49
» 5. 20— 50 —»—	58 282	43 151	44 410	19.53	16.65	18.01
» 6. 50— 100 —»—	24 780	20 783	21 494	8.31	8.02	8.72
» 7. 100— 200 —»—	11 441	11 143	11 829	3.84	4.30	4.80
» 8. 200— 300 —»—	2 691	2 772	4 761	0.90	1.07	1.93
» 9. 300— 500 —»—	1 145	1 180		0.38	0.46	
» 10. 500— 700 —»—	169	185	267	0.06	0.07	0.11
» 11. 700—1000 —»—	61	57	69	0.02	0.02	0.02
» 12. over 1000 —»—	21	26	35	0.01	0.01	0.01
Samtlige jordbruk og jordlotter	298 360	259 198	246 634	100.00	100.00	100.00

[1] Hertil er henregnet også de uten dyrket jord.

Utviklingen av bruksfordelingen fra 1907 til 1917 og fra 1917 til 1929 viser sig her nokså forskjellig. I første periode er det bare de minste bruk, de under 10 dekar dyrket jord, som øker i antall, alle de andre klasser går tilbake i tall både absolutt og relativt. Klassene 1—3 er øket med

i alt 17 037 bruk, mens klassene 4—12 er gått tilbake med 4473 bruk. Som en følge herav er de minste bruks relative andel av det samlede antall bruk øket, nemlig for klassene 1—3 fra 48.91 til 53.10 pct. Men selv om antallet av disse jordlotter og småbruk allerede i 1917 utgjorde over halvparten av bygdenes landeiendommer, var de så små at de ikke i areal av innmark utgjorde mere enn en snau sjettepart av det hele.

Perioden 1917—1929 viser i denne henseende en utvikling som delvis avviker fra den for foregående periode. For det første er økningen nu større enn før, nemlig hele 39 162 nye bruk og parseller, eller 15.11 pct. økning, mot 12 564 eiendommer og 5.09 pct. økning i forrige periode. Enn videre faller stigningen nu ikke så avgjort på de minste eiendommer som tidligere. Visstnok viser fremdeles kl. 1 den sterkeste stigning, men stigningen vedvarer helt til og med kl. 7, når undtas kl. 2 og 3, som viser nedgang. Nu kan det imidlertid ad annen vei konstateres at tilgangen av nye bruk og parseller også for perioden 1917—1929 faller omtrent utelukkende på klassene for de minste eiendommer, utvilsomt i hovedsaken slik som for perioden 1907—1917, da bare kl. 1—3 viser økning.

At det var så også i perioden 1917—1929 fremgår bl. a. av opgavene over brukenes fordeling efter matrikkelskylden 1917—1929 (se tabell 5 i 3dje hefte). Opgavene her viser for denne periode en økning av ca. 50 000 eiendommer som i sin helhet faller i klassene under 1 mark skyld, som omtrent svarer til kl. 1—3, bruk med inntil 10 dekar dyrket jord. I klassene for de større bruk er der til gjengjeld en nedgang på et par tusen bruk. Når nu klassefordelingen efter areal dyrket jord viser et annet forhold, nemlig at bruksøkningen går helt op til og med kl. 7 (100—200 dekar dyrket jord), så skyldes dette selvsagt den sterke nydyrkning i perioden. Nydyrkningen utgjorde jo gjennemsnittlig hele 10 pct. av dyrket areal ved periodens begynnelse. Særlig stor var den for de små bruk.

b) Jordbrukenes fordeling efter matrikkelskylden.

I de eldre utgaver av den offisielle statistikk over faste eiendommer i vårt land foretok man, i mangel av opgaver over brukenes arealer, en fordeling av brukene i størrelsesklasser på grunnlag av deres matrikkelskyld. En sådan optelling av brukene blev således foretatt i forbindelse med bearbeidelsen av tellingsresultatene for 1890 og 1900. For å kunne anstille en direkte sammenligning med disse opgaver foretok man efter tellingene både for 1907 og 1917 og nu for 1929 lignende bearbeidelse. Disse tre siste bearbeidelser er bare foretatt for et representativt utvalg av herreder, i alt 121, og en derpå bygget beregning for alle rikets herreder (undtatt Finnmark). Resultatet av denne bearbeidelse for 1929 finnes tatt inn i Jordbrukstellingens 3dje hefte som tab. 5.

Disse opgaver er av betydning ikke bare for sammenligning mellem eldre og nyere tellingers resultater, de har også sin selvstendige interesse.

En klassifisering efter arealet er selvsagt et mere fullkomment inndelingsgrunnlag, men dette forhindrer ikke at systemet, slik som forholdene her nu engang har vært, åpenbarer visse mangler, som derimot en fordeling efter matrikkelskyld er fri for. Dette gjelder den usikkerhet som har gjort sig gjeldende ved arealopgavene, og det gjelder den sterke nydyrknings innflydelse på klassefordelingen. Det er fordelingen efter matrikkelskyld som danner den mere faste og uforanderlige målestokk og derfor gir verdifulle oplysninger om utstykningens art, likesom de to forskjellige inndelingsgrunnlag sammen best belyser forholdene.

Særskilt skyldsatte bruk (og parseller) i rikets bygder (med undtagelse av Finnmark).

Bruk med en skyld av	1929		1917 [1]		1907 [1]		1900		1890	
	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.
Inntil 0.20 mark	86 653	33.3	54 943	25.9	37 752	20.4	19 956	12.5	27 549	18.8
0.21— 0.50 »	38 596	14.8	27 406	13.0	21 549	11.6	16 872	10.6		
0.51— 1.00 »	38 272	14.7	30 948	14.6	26 820	14.5	23 473	14.8	20 524	14.0
1.01— 3.00 »	55 532	21.3	55 818	26.3	54 574	29.5	52 743	33.1	50 956	34.9
3.01— 5.00 »	20 540	7.9	21 467	10.1	21 332	11.5	21 292	13.4	21 692	14.8
5.01— 10.00 »	14 272	5.5	14 621	6.9	15 788	8.5	16 428	10.3	16 954	11.6
10.01— 20.00 »	4 771	1.8	4 994	2.4	5 431	2.9	6 325	4.0	6 441	4.4
20.01— 30.00 »	1 056	0.4	1 107	0.5	1 274	0.7	1 346	0.8	2 023	1.4
30.01— 50.00 »	392	0.2	458	0.2	574	0.3	620	0.4		
50.01—100.00 »	126	0.1	137	0.1	162	0.1	175	0.1	184	0.1
Over 100.00 »	14	—	17	—	19	—	25	—	32	—
Tilsammen	260 224	100.0	211 916	100.0	185 275	100.0	159 255	100.0	146 355	100.0

[1] De tilsvarende opgaver i N. O. S. VII. 89, tab. 4 omfatter ikke de særskilt skyldsatte havebruk, likesom beregningen er utført på et annet grunnlag.

Den foran påviste stigning i antallet av små eiendommer og tilbakegangen hvad de større angår viser sig tydeligst fra dette synspunkt.

Det er en veldig utstykning som har foregått i de henved 40 år som opgavene omfatter. Brukenes (og parsellenes) antall er øket med 113 869 eller 77.8 pct. Og økningen faller utelukkende på klassene for de små eiendommer og mest for de aller minste eiendommer. Der er stigning fra kl. 1—4 (eiendommer med inntil 3 mark skyld) med sterkt fallende procenter med eiendommenes tiltagende størrelse; den siste av disse klasser (1.01—3 mark skyld) utviser dog for 1929 en ubetydelig nedgang. Fra og med kl. 5 (3.01—5 mark) er der nedgang i antallet, og det med sterkt stigende procenter med eiendommenes tiltagende størrelse. Utstykningen har altså gått forholdsvis sterkest ut over de største eiendommer, og der er fortrinsvis utstykket i små parseller.

På næste side er eiendomsantallets forøkelse (+) eller forminskelse (÷) fra 1890 til 1929 angitt absolutt og relativt.

	Bruk med en skyld av:	Antall	Pct.
Kl. 1.	Inntil 0.20 mark	+ 72 104	+ 495.7
» 2.	0.21— 0.50 »	+ 25 596	+ 196.9
» 3.	0.51— 1.00 »	+ 17 748	+ 86.5
» 4.	1.01— 3.00 »	+ 4 576	+ 9.0
» 5.	3.01— 5.00 »	÷ 1 152	÷ 5.3
» 6.	5.01— 10.00 »	÷ 2 682	÷ 15.8
» 7.	10.01— 20.00 »	÷ 1 670	÷ 25.9
» 8.	20.01— 30.00 »	÷ 327	÷ 23.6
» 9.	30.01— 50.00 »	÷ 248	÷ 38.7
» 10.	50.01—100.00 »	÷ 58	÷ 31.5
» 11.	over 100.00 »	÷ 18	÷ 56.2

Utstykningen kan ha bevirket at store eiendommer helt er forsvunnet som sådanne, men selvsagt ulike hyppigere har det forekommet at de bare er blitt noget forminsket og derfor nedflyttet i klasse. Økningen i småklassene er derfor større enn antallet av nye bruk. Økningen for kl. 1—4 utgjør i alt 120 024, mens den samlede økning i eiendomstallet kun er 113 869. Differensen, 6155 eiendommer, representerer nedgangen i antall for kl. 5—11. Eller i relative tall: kl. 1—4 er øket med 121.2 pct. i tidsrummet 1890—1929, mens kl. 5—11 er forminsket 13 pct., og økningen for alle klasser som nevnt 77.8 pct.

De små eiendommers relative andel av det samlede eiedomsantall er, som det vil ses, øket sterkt. Således for kl. 1—4 tilsammen fra 67.7 pct. i 1890 til 84.1 i 1929. Kl. 1 er øket fra 10.0 til 33.3 pct., kl. 2 fra 8.8 til 14.8 og kl. 3 fra 14.0 til 14.7 pct. For de følgende klasser er der en betydelig nedgang i de relative tall.

Utviklingen innen de enkelte tellingsperioder er nokså ensartet. Efter opgavene viser utstykningen sig sterkest i periodene 1900—1907 og 1917—1929, men dette skyldes — som tidligere påpekt — ialfall delvis en nøiere telling i 1907 og 1929.

c) Jordbrukenes fordeling efter arealet av hele innmarken.

Ved bearbeidelsen av tellingsresultatene for 1907 og 1917 valgte man som nevnt den dyrkede jord som grunnlag for den gjennemførte fordeling av alle tellingsobjekter. Når man ved siden herav foretok en på fullstendig optelling grunnet fordeling av brukenes antall også efter hele innmarken, så var det først og fremst for å bøte på det første systems ufullkommenheter. Ved siden herav hadde man i 1907 for øie å bringe i stand et grunnlag for en sammenligning med den eneste eldre opgave over brukene fordelt efter areal, nemlig den som er bygget på matrikuleringsopgavene fra 1860-årene (se N. O. S., C. nr. 11, tab. 7). På næste side meddeles de herhenhørende opgaver, absolutt og relativt for rikets bygder.

Antall særskilt skyldsatte bruk fordelt efter hele innmarken.

	Absolutte tall			Relative tall		
	1929	1917	1907	1929	1917	1907
Under 20 dekar	135 939	94 244	64 836	51.34	43.81	34.42
20— 50 »	71 399	63 665	57 987	26.97	29.60	30.79
50— 200 »	52 278	51 008	57 386	19.74	23.71	30.47
200— 500 »	4 844	5 794	7 533	1.83	2.70	4.00
500—1000 »	292	364	561	0.11	0.17	0.30
Over 1000 »	32	31	53	0.01	0.01	0.02
Tilsammen	264 784	215 106	188 356	100.00	100.00	100.00

Angående matrikuleringsopgavene fra 1860-årene se N. O. S. V. 179, s. 28* flg.

Den procentvise stigning av de særskilt skyldsatte bruks antall utgjorde:

	1907—1917	1917—1929	1907—1929
Kl. 1. Under 20 dekar	+ 45.36	+ 44.24	+ 109.67
» 2. 20— 50 »	+ 9.79	+ 12.15	+ 23.13
» 3. 50— 200 »	÷ 11.11	+ 2.49	÷ 8.90
» 4. 200— 500 »	÷ 23.09	÷ 16.40	÷ 35.70
» 5. 500—1000 »	÷ 35.12	÷ 19.78	÷ 47.95
» 6. Over 1000 »	÷ 41.51	+ 3.23	÷ 39.62
Tilsammen	+ 14.20	+ 23.09	+ 40.58

En sammenligning mellem utviklingen i hver av de to siste tellingsperioder viser at stigningen i 1917—1929 er adskillig større enn for 1907—1917, og at forskjellen vesentlig ytrer sig som en større stigning i klasse 2, nogen økning i kl. 3 samt en relativt mindre nedgang for kl. 4—6 enn det som var tilfelle for perioden 1907—1917. Tidligere er fremholdt at årsaken hertil vesentlig er den i siste tellingsperiode stedfunne sterke nydyrkning som har forårsaket brukenes oprykning i klasse.

Den detaljerte fordeling av brukenes antall, arealer og husdyrhold pr. 20 juni 1929 vil ses av omstående tabell.

Som man vil se er det de små jordbruk og jordlotter som dominerer i antall, mens de har forholdsvis lite av rikets samlede landbruksareal og husdyrhold. Tyngden av landets jordbruk faller på klassene 5—7 (20—200 dekar innmark), som tilsammen kan vise 73 pct. av rikets innmarksareal og tilsvarende av husdyrstyrken, men efter antall noget mindre, nemlig 42.7 pct. Med fradrag av kl. 1, boliger, som bare uegentlig kan kalles jordbruk, utgjorde ifølge tabellen s. 28 den gjennemsnittlige størrelse av samtlige jordbruk i landet 43 dekar innmark, herav 33.4 dekar

A. Absolutte tall.

Klassefordeling efter areal innmark	Antall bruk	Areal i dekar				Husdyrhold 20 juni 1929, stykker					
		Dyrket jord	Naturlig eng	I alt innmark	Benyttede utslåtter	Hester	Storfe	Sauer og geiter	Svin	Voksne fjærfe	Kyrlag
Kl. 1. inntil 2 dekar (boliger)	68 247	59 057	2 851	61 908	7 383	881	4 464	24 643	17 408	344 161	18 301
» 2. 2.1— 5 » (boligbruk)	21 563	66 403	14 295	80 698	13 777	605	12 702	40 230	6 616	164 833	20 608
» 3. 5.1— 10 » (småbruk)	27 696	167 594	52 250	219 844	45 793	1 579	43 373	96 382	10 426	198 601	55 205
» 4. 10.1— 20 » do.	48 294	540 679	203 743	744 422	158 634	9 787	136 579	268 068	25 109	384 982	169 071
» 5. 20.1— 50 » (småbruk og gårdsbruk)	74 662	1 756 434	710 994	2 467 428	476 375	52 047	371 712	721 864	62 048	786 434	489 038
» 6. 50.1— 100 » (gårdsbruk)	36 968	1 952 009	666 004	2 618 013	276 301	50 281	313 044	473 505	64 123	553 661	417 944
» 7. 100.1— 200 » do.	15 762	1 807 675	381 259	2 188 934	84 162	37 221	211 673	169 756	55 199	318 619	290 122
» 8. 200.1— 300 » do.	3 452	736 349	101 776	838 125	13 471	13 228	71 222	33 209	21 766	90 689	99 902
» 9. 300.1— 500 » do.	1 392	467 290	51 130	518 420	6 110	7 948	40 852	11 147	15 097	48 616	58 498
» 10. 500.1— 700 » do.	219	111 005	15 825	126 830	932	1 753	8 979	2 200	3 979	7 864	13 019
» 11. 700.1—1000 » do.	73	53 388	6 325	59 713	753	807	4 327	1 504	2 306	3 369	6 372
» 12. over 1000 » do.	32	36 496	3 352	39 848	195	668	2 905	498	1 880	1 748	4 685
Tilsammen	298 360	7 754 379	2 209 804	9 964 183	1 083 886	176 805	1 221 832	1 843006	285 957	2 903 577	1 642 765
Herav: særskilt skyldsatte bruk	264 784	7 561 213	2 117 944	9 679 157	1 052 520	173 930	1 177 816	1 751 438	272 647	2704 075	1 585 596
ikke særskilt skyldsatte bruk	33 576	193 166	91 860	285 026	31 366	2 875	44 016	91 568	13 310	199 502	57 169

B. Relative tall. Procent av rikets bygder.

Klasse 1.	22.88	0.76	0.13	0.62	0.68	0.50	0.37	1.34	6.09	11.85	1.12
» 2.	7.23	0.86	0.65	0.81	1.27	0.34	1.04	2.18	2.31	5.68	1.25
» 3.	9.28	2.16	2.36	2.21	4.23	0.89	3.55	5.23	3.65	6.85	3.36
» 4.	16.19	6.97	9.22	7.47	14.64	5.53	11.18	14.55	8.78	13.26	10.29
» 5.	25.02	22.65	32.17	24.76	43.95	29.44	30.42	39.17	21.70	27.08	29.77
» 6.	12.39	25.17	30.14	26.28	25.49	28.44	25.62	25.69	22.42	19.07	25.44
» 7.	5.28	23.31	17.25	21.97	7.76	21.05	17.32	9.21	19.30	10.97	17.66
» 8.	1.16	9.50	4.61	8.41	1.24	7.48	5.83	1.80	7.61	3.12	6.08
» 9.	0.47	6.03	2.31	5.20	0.56	4.50	3.34	0.60	5.28	1.67	3.56
» 10.	0.07	1.43	0.72	1.27	0.09	0.99	0.74	0.12	1.39	0.27	0.79
» 11.	0.02	0.69	0.29	0.60	0.07	0.46	0.35	0.08	0.81	0.12	0.39
» 12.	0.01	0.47	0.15	0.40	0.02	0.38	0.24	0.03	0.66	0.06	0.29
Tilsammen	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Herav: særskilt skyldsatte bruk	88.75	97.51	95.84	97.14	97.11	98.37	96.40	95.03	95.35	93.13	96.52
ikke særskilt skyldsatte bruk	11.25	2.49	4.16	2.86	2.89	1.63	3.60	4.97	4.65	6.87	3.48

Areal og husdyrhold gjennemsnittlig pr. bruk i de forskjellige klasser.

Klassefordeling efter areal innmark	Areal i dekar				Husdyrhold 20 juni 1929					
	Dyrket jord	Naturlig eng	I alt innmark	Benyttede utslåtter	Hester	Storfe	Sauer og geiter	Svin	Voksne fjærfe	Kyrlag
Kl. 1. Inntil 2 dekar	0.9	—	0.9	0.1	—	0.1	0.4	0.3	5.0	0.3
» 2. 2.1— 5 »	3.1	0.7	3.8	0.6	—	0.6	1.9	0.3	7.6	1.0
» 3. 5.1— 10 »	6.0	1.9	7.9	1.6	0.1	1.6	3.5	0.4	7.2	2.0
» 4. 10.1— 20 »	11.2	4.2	15.4	3.3	0.2	2.8	5.5	0.5	8.0	3.5
» 5. 20.1— 50 »	23.5	9.5	33.0	6.4	0.7	5.0	9.7	0.8	10.5	6.6
» 6. 50.1— 100 »	52.8	18.0	70.8	7.5	1.4	8.5	12.8	1.7	15.0	11.3
» 7. 100.1— 200 »	114.7	24.2	138.9	5.3	2.4	13.4	10.8	3.5	20.2	18.4
» 8. 200.1— 300 »	213.3	29.5	242.8	3.9	3.8	20.6	9.6	6.3	26.3	28.9
» 9. 300.1— 500 »	335.7	36.7	372.4	4.4	5.7	29.4	8.0	10.9	34.9	42.0
» 10. 500.1— 700 »	506.9	72.3	579.2	4.3	8.0	41.0	10.0	18.2	35.9	59.4
» 11. 700.1—1000 »	731.4	86.6	818.0	10.3	11.1	59.3	20.6	31.6	46.2	87.3
» 12. over 1000 »	1140.5	104.8	1245.3	6.1	20.9	90.8	15.6	58.8	54.6	146.4
Kl. 2—12.	33.4	9.6	43.0	4.7	0.8	5.3	7.9	1.2	11.1	5.5

dyrket jord og 9.6 dekar naturlig eng, enn videre 4.7 dekar utslåtter. Hertil kommer havnegang i hjemme-utmark 56.4 dekar og produktiv skogmark (iberegnet bruksrettigheter ansatt i areal) 247 dekar. Husdyrholdet utgjorde 0.8 hester, 5.3 storfe, 7.9 småfe, 1.2 svin og 11.1 fjærfe. Det er et bruk som nærmest kan kalles et lite gårdsbruk.

En sammenligning med forrige telling kan i denne henseende vanskelig foretas på grunn av det endrede inndelingsgrunnlag. Sikkert nok er dyrket jord øket litt og naturlig eng avtatt noget mere pr. bruk, slik at gjennemsnittsbruket nu er en ubetydelighet mindre enn i 1917.

For oversiktens skyld skal man her sammenfatte disse 12 størrelsesklasser i et mindre antall grupper, nemlig gårdsbruk, småbruk, boligbruk og boliger.

Opfatningen av hvilke bruk man skal henregne til gårdsbrukene er forskjellig i forskjellige deler av landet. I de beste jordbruksdistrikter er man således tilbøielig til å sette strengere fordringer til hvilke bruk skal kunne regnes til gårdsbrukene enn for eksempel på Vestlandet og i Nord-Norge. Her må man imidlertid ha en og samme regel for hele riket, og man har da stillet følgende fordring: Et bruk skal regnes for gårdsbruk når det er så vidt stort at der holdes hest utelukkende eller overveiende for brukets skyld. Nogen bestemt arealgrense kan vanskelig opstilles, men i almindelighet vil et bruk på opimot 30 dekar innmark opfylle disse betingelser.

Til småbrukene henregnes alle bruk med over 5 dekar innmark, men som ikke er så store at de opfyller de fordringer som ovenfor nevnes for gårdsbrukene.

Til boligbruk er regnet eiendommer med 2.1—5 dekar innmark og til boliger de med inntil 2 dekar innmark.

Brukstall, areal og husdyrhold i rikets bygder, fordelt på gårdsbruk, småbruk, boligbruk og boliger.

	Antall bruk	Areal i 1000 dekar				Husdyrhold, 1000 stykker					
		Dyrket jord	Naturlig eng	I alt innmark	Benyttede utslåtter	Hester	Storfe	Sauer og geiter	Svin	Voksne fjærfe	Kyrlag
1. Boliger	68 247	59.1	2.8	61.9	7.4	0.9	4.4	24.7	17.4	344.2	18.3
2. Boligbruk	21 563	66.4	14.3	80.7	13.8	0.6	12.7	40.2	6.6	164.8	20.6
3. Småbruk	95 227	1078.3	467.0	1545.3	342.3	3.6	280.0	600.4	48.5	756.6	323.6
4. Gårdsbruk i alt	113 323	6550.6	1725.7	8276.3	720.4	171.7	924.7	1177.7	213.4	1638.0	1280.2
Herav: med 1 voksen hest	86 143	2786.4	1210.0	3996.4	607.8	94.6	521.7	861.9	96.2	1033.4	713.1
med 2 eller flere voksne hester	27 180	3764.2	515.7	4279.9	112.6	77.1	403.0	315.8	117.2	604.6	567.1
Tilsammen	298 360	7754.4	2209.8	9964.2	1083.9	176,8	1221.8	1843.0	285.9	2903.6	1642.7

I procent av rikets bygder.

1. Boliger	22.9	0.8	0.1	0.6	0.7	0.5	0.4	1.3	6.1	11.8	1.1
2. Boligbruk	7.2	0.8	0.7	0.8	1.2	0.3	1.0	2.2	2.3	5.7	1.3
3. Småbruk	31.9	13.9	21.1	15.5	31.6	2.1	22.9	32.6	17.0	26.1	19.7
4. Gårdsbruk i alt	38.0	84.5	78.1	83.1	66.5	97.1	75.7	63.9	74.6	56.4	77.9
Herav enhestes gårder	28.9	35.9	54.8	40.1	56.1	53.5	42.7	46.8	33.6	35.6	43.4
Flerhestes gårder	9.1	48.6	23.3	43.0	10.4	43.6	33.0	17.1	41.0	20.8	34.5
Tilsammen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Gjennemsnittlig pr. bruk.

		dekar				stykker					
1. Boliger	—	0.9	—	0.9	0.1	—	0.1	0.4	0.2	5.0	0.3
2. Boligbruk	—	3.1	0.7	3.8	0.6	—	0.6	1.9	0.3	7.6	1.0
3. Småbruk	—	11.3	4.9	16.2	3.6	—	2.9	6.3	0.5	8.0	3.4
4. Gårdsbruk	—	57.8	15.2	73.0	6.4	1.5	8.2	10.4	1.9	14.5	11.3
Herav enhestes gårder	—	32.3	14.1	46.4	7.1	1.1	6.1	10.0	1.1	12.0	8.3
Flerhestes gårder	—	138.5	19.0	157.5	4.1	2.8	14.8	11.6	4.3	22.2	20.9
2—4 tilsammen	—	33.4	9.6	43.0	4.7	0.8	5.3	7.9	1.2	11.1	5.5

Regnet på denne vis faller gruppen b o l i g e r helt sammen med kl. 1 efter den før gjengitte detaljerte klasseinndeling, likesom gruppen b o l i g b r u k faller sammen med klasse 2.

S m å b r u k e n e omfatter hele kl. 3. For klassene 4 og 5 er der foretatt en optelling for alle rikets bygder med sondring mellem småbruk og gårdsbruk. Ifølge denne falt der 39 553 eller 81.9 pct. av brukene i kl. 4 på småbrukene og 27 979 eller 37.5 pct. av brukene i klasse 5.

G å r d s b r u k e n e begynner med kl. 4, hvor de forekommer i et antall av 8741 eller 18.1 pct. av alle bruk i denne klasse. Det vil forundre at der finnes så vidt mange gårdsbruk i denne klasse (10—20 dekar innmark). Antallet er størst i distrikter hvor der ved siden av innmarken høstes meget fôr i utmark. Men også i andre distrikter, navnlig hvor der av innmarken er et relativt stort areal åpen åker, er der adskillige bruk i klasse 4 som holder arbeidshest, og som man har funnet å måtte henregne til gårdenes gruppe. I klasse 5 er der 46 683 eller 62.5 pct. av samtlige bruk i denne klasse som er henført til gårdenes gruppe. Videre er alle bruk i kl. 6—12 henregnet til gårdsbrukene.

Innen gårdsbrukenes gruppe har man funnet grunn til å skille mellem de som holder én voksen hest og de som holder 2 eller flere voksne hester (utelukkende eller overveiende for brukets skyld). Flerhestesgårdene begynner i klasse 6, idet avgrensningen nedad for disse faller omkring 75 dekar innmark. Efter fullstendig optelling fantes der i kl. 6 8595 eller 23.25 pct. sådanne. I klasse 7 var der 13 417 eller 85.2 pct., og klassene 8—12 henregnes i sin helhet til flerhestesgårdene.

Hvor meget hver av disse grupper omfatter — absolutt og relativt — av bruksantall, arealer og husdyrhold i rikets bygder vil fremgå av tabellen s. 29. Likeså den gjennemsnittlige størrelse av brukene innen hver gruppe.

Man skal så gå over til nærmere å omhandle de enkelte grupper og begynner da med den i landøkonomisk henseende aller viktigste gruppe

G å r d s b r u k e n e.

Gårdsbrukenes dominerende rolle i norsk landbruk vil klart fremgå av disse opgaver. Riktignok er gårdene i mindretall; de utgjør 38 pct. av alle bruk og parseller, 49.25 pct. når boligene fraregnes. Men deres dyrkede jord omfatter 84.5 pct. av rikets, de har 83.1 pct. av innmarken og 77.9 pct. av det samlede husdyrhold. Hadde man hatt nogen tilfredsstillende opgave over havnegangenes og skogmarkens fordeling på gruppene, så hadde man sett at det som ikke falt på gårdenes gruppe av slike arealer var høist ubetydelig.

Gårdsbruk forekommer der naturligvis overalt i landet hvor nevneverdig jordbruk drives. Gårdsbruket er jo den brukstype som tilstrebes av snartsagt alle dem som skal leve av sin jords avkastning. Et småbruk kan nok også, mere undtagelsesvis, avgi tilstrekkelig næring til en familie,

heri iberegnet salg av produkter for å ekvivalere nødvendige innkjøp av driftsmidler m. v., men i sin almindelighet må man op i gårdsbrukenes gruppe for å finne slike helt selvstendige bedrifter, og selv mange av disse lar meget tilbake på opfyllelsen av disse fordringer.

Nok er det, der er og har vel alltid vært en bestrebelse hos småbrukerne, hos rydningsmennene, efter å komme i besiddelse av så meget jord, efter å få så meget ryddet og dyrket at hest og tilsvarende besetning av stort og smått fe kan holdes og derigjennem grunnlaget for selvstendighet og en mere betrygget og tillike socialt mere ansett stilling foreligger.

Derfor finner vi gårdsbruk overalt i rikets bygder hvor nevneverdig jordbruk drives. Mengdeforholdet mellem gårdsbruk på den ene side og de mindre bruk på den annen side (klasse 1, boliger, ikke medregnet) veksler dog adskillig distriktene imellem.

Med benyttelse av den foretatte inndeling av herredene i naturlige jordbruksområder (se side 148 flg.) skal man gi følgende oversikt over disse forhold.

Gjennemsnittlig for riket er 49.25 pct. av brukene gårdsbruk og altså 50.75 pct. småbruk og boligbruk. Procent gårdsbruk varierer for de enkelte jordbruksområder fra 31 til 77, men for $^2/_3$ av områdene holder den sig omkring 45—58 pct. Herredsvis kan der selvsagt påvises større variasjoner, men også her er der god overensstemmelse mellem de enkelte herreder innen samme område.

Det relativt minste antall gårdsbruk sønnenfjells finnes for område 5, kystbygdene på Sørlandet, som opviser 31.1 pct. gårdsbruk, derav særskilt for Vest-Agders kystbygder 28.7 pct. Blandt herredene her kan nevnes Spangereid, Spind, Hidra og Nes, som tilsammen gjennemsnittlig har bare 12 pct. gårdsbruk. Hovedmassen av brukene her har fra 5 til 20 dekar innmark. I likhet med hvad tilfellet er i andre slike distrikter kaller man her mange av disse småbrukene for gårder. I Spangereid og Spind er der lite av næringer utenom jordbruket, og her har man altså et eksempel på at selv i bygder med langt overveiende småbruk er jordbruket det næsten enerådende hovederhverv og visstnok ofte eneerhverv. I Hidra og Nes spiller fiskeri og industri en betydelig rolle også for de jordbrukende. Nevnes kan også Flosta i Aust-Agder med 6 gårder og 141 småbruk; her er fiskeri, håndverk og industri viktige næringer. Hjelme, Hordaland, en utpreget fiskeribygd, har 11 gårder og 102 småbruk.

For område 18, øyer i Nord-Norge, går gårdsprocenten ned til 30.7, herav Nordland 28.7, Troms 36.3 og Finnmark 4.6 pct.

For område 19, kystbygder i Nord-Norge, er gårdsprocenten 36.2, herav Nordland 37.4, Troms 44.5 og Finnmark 8.3 pct.

For begge områder viser altså Troms høiest gårdsprocent, Finnmark lavest. Av herhenhørende bygder kan for Nordland nevnes Træna, Værøy og Røst med henholdsvis 2, 7 og 1 gård, i Troms Torsken med 12 gårder og 149 småbruk. I Finnmark er der flere herreder med nogen ganske få gårder, men intet herred helt uten gård.

Det viser sig altså både sønnenfjells og nordenfjells at de minste gårdsprocenter finner man i kyst- og øybygder, distrikter hvor der på den ene side er mindre gode forhold for jordbruket og på den annen forholdsvis god anledning til å drive andre næringer, først og fremst fiske.

De høieste gårdsprocenter finnes derimot mest i de indre distrikter, som områdene nr. 4, 12, 16, 17 og 21. For disse områder veksler gårdsprocenten fra 55 til 61. Det er fjellbygder og andre indre bygder, hvor der er lite av næringer utenom jordbruket, og hvor gårdene er små, og hvor der derfor trenges mindre av arbeiderbruk. Eftersom man kommer fra de lavere dalbygder til de høiereliggende, stiger gårdsprocenten. Således for Østerdalen fra ca. 40 for Rendalsbygdene til 76.5 for Kvikne og 83.5 for Tolga. I Valdres fra 54.6 i Sør-Aurdal til 80.5 i Vang; i Gudbrandsdalen fra 47.7 i Fåberg til 66.7 for Lesja.

Blandt de vestlandske indre bygder, med 55.1 pct. gårdsbruk, når enkelte bygder op i over 80 pct., f. eks. Bjerkreim 87.

Trøndelags indre bygder (område 16 og 17) har vel 58 pct. gårdsbruk; her kan nevnes Brekken og Budal med henholdsvis 85.5 og 83.7 pct.

Innlandsbygdene i Nord-Norge har 61.1 pct. gårdsbruk; blandt bygdene kan nevnes Bardu med 80.8 pct.

Som en undtagelse blandt kystbygdene står områdene 9 og 10 med den høieste gårdsprocent, nemlig henholdsvis 67.7 og 77.3 pct. Den vesentligste årsak til dette forhold er at hesteholdet på grunn av relativt stort areal åpen åker og intensiv drift i det hele her mere enn ellers er utbredt i klassene for de små bruk, hvorved der blir nokså mange gårdsbruk i kl. 4. Blandt bygdene her kan nevnes Rennesøy med 83.7 pct. og Randaberg med 93.1 pct. gårdsbruk.

Efter å ha omhandlet gårdsbrukenes fordeling efter antall skal man gå over til f o r d e l i n g e n e f t e r s t ø r r e l s e.

Gårdsbrukene her i landet er små, ialfall er der i det hele få større gårder. Gårdsbrukets gjennemsnittlige størrelse er 73 dekar innmark, herav 57.8 dekar dyrket, husdyrholdet utgjør 1.5 hest, 8.2 storfe, 10.4 småfe, 1.9 svin, 14.5 fjærfe. Den almindeligst forekommende gårdstype er enhestesgården; det er over 3 ganger så mange av dem som av den større type, flerhestesgårdene, nemlig 86 143 mot 27 180. Avgrensningen nedad for de siste faller omkring 75 dekar innmark. Den gjennemsnittlige størrelse av enhestesgårdene er 46.4 dekar innmark, herav 32.3 dekar dyrket, husdyrholdet: 1.1 hest, 6.1 storfe, 10.0 småfe, 1.1 svin og 12 voksne fjærfe. Flerhestesgårdene er over 3 ganger så store, nemlig 157.5 dekar innmark, hvorav 138.5 dekar dyrket, mens husdyrholdet er omtrent dobbelt så stort som ved den mindre gårdstype.

Det er bare et lite fåtall av herreder hvor flerhestesgårdene i antall er i overvekt. Dette er mest tilfelle i fylkene omkring Oslofjorden, nemlig Østfold, Akershus og Vestfold, og enkelte av Oplandenes og Trøndelagens beste bygder. Ellers er enhestesgårdene i overvekt, i fjellbygder og andre i jordbruksmessig henseende mindre godt utstyrte bygder

er de ganske dominerende. Setesdalen f. eks. har 708 gårder av den mindre type og bare 3 av den større. På Sørlandet og Vestlandet er enhestestypen ganske dominerende. Aust-Agder har således 2700 enhestes mot 231 flerhestes, Vest-Agder henholdsvis 3572 mot 28, Rogaland adskillig flere større, hvilket nærmest skyldes tallene for Jæren. I Hordaland, Sogn og Fjordane samt Møre er der få flerhestesgårder. I Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag er der derimot mange av den større type, navnlig i Strinda og Selbu samt Ytterøy fogderi. I Nord-Norge er der bare 309 flerhestesgårder mot 13 626 enhestes.

Gårdsbrukenes fordeling efter størrelsen faller således høist ulike i de forskjellige distrikter. I de beste jordbruksdistrikter er de større gårder mest dominerende, mens på den annen side smågårdene er næsten enerådende gårdstype i de for jordbruk mindre vel utstyrte distrikter.

Når man i denne forbindelse taler om gode og mindre gode jordbruksdistrikter, så er det d e n d y r k e d e j o r d man tenker på, og ialfall efter gammel synsmåte er det den dyrkede jords skikkethet for kornavl man først og fremst tillegger betydning.

På våre flatbygder er de heldigste betingelser i denne henseende tilstede både hvad angår klima og jordbunn. Her er forholdsvis rikelig med dyrket jord og dyrkningsland, kornavlen er årsikker, og dyrkningslandet er ikke så søndersplittet av uproduktivt land annet enn at større flater kan dyrkes samlet. På slike steder har fra gammel tid de større gårder vært dominerende. I samme grad som disse heldige betingelser har manglet er smågårdene blitt fremherskende.

Overalt i landet gjør dette forhold sig gjeldende slik at gårdenes størrelse danner en god målestokk for den enkelte bygds skikkethet for åkerbruk, spesielt kornavl.

Også innen det enkelte herred, som jo oftest langtfra er et ensartet hele, gjør den samme regel sig gjeldende. De større gårder ligger i de beste åkerbruksstrøk, de mindre gårder hovedsakelig i de mindre vel utstyrte grender.

Der synes å være som en lovmessighet i gårdenes fordeling efter størrelsen i vårt land. Denne lov kan formes slik: Alle steder hvor forholdene for åkerbruket er gunstige nok dertil er de større gårder blitt fremherskende; i de mindre gunstige strøk er de mindre gårder blitt fremherskende og i økende grad efter som de gode betingelser for åkerbruket avtar.

Ved sammenligning av store og små gårder — som jordbruk i det hele tatt — er det misvisende bare å holde sig til antallet. Man må også for å få klarlagt deres rette betydning ta hensyn til a r e a l e t. De større gårder, skjønt færre i antall, kan i en bygd dog omfatte hovedparten av bygdens landbruksareal. Oftest ligger de i bygdens beste jordbruksstrøk, og ved sin centrale beliggenhet, de store dyrkede marker og svære hus dominerer de i landskapet. Da de har okkupert den største og beste del av egnens jordareal, gir de bygden et preg av storbondebygd, selv om de efter antallet er i mindretall.

Som eksempel i denne henseende kan nevnes de gilde jordbruksbygder Ringsaker, Furnes, Løten og Romedal på Hedmark, hvor storgårdene ligger tett over det beste av bygdene, avgjort storbondebygder vil man si. Og dog er i alle disse bygder enhestesgårdene tallrikere enn de flerhestes, likesom småbruk og boligbruk tilsammen langt overstiger det samlede antall gårder. Men saken er at smågårder og småbruk her likesom gjemmer sig bort, trengt op i åser og baklier. Langs den østre grense av disse bygder ligger en brem av åsmarker og annekser, hvis utstrakte bebyggelse mere har fjellbygdens preg, foruten at der nede i tykkebygdene jo finnes mange småbruk og smågårder mellem de store.

For å kunne få et nøiere innblikk i bruksstrukturen i norsk landbruk, slik denne for tiden arter sig, er det nødvendig å ha noget kjennskap til hvorledes den i utviklingens medfør er blitt utformet. At dette er forhold som har sin oprinnelse langt tilbake i tiden er klart. I realiteten er det hele vår bebyggelseshistorie som her gjenspeiler sig. Og denne bebyggelseshistorie tar sin begynnelse ved den første faste bosetning i vårt land, og den rekker ned til nutiden, ja den er ennu ikke avsluttet, for der er, heldigvis, fremdeles i vårt land anledning til å rydde og bygge på ny grunn.

Der er omstendigheter som gjør at det for vårt lands vedkommende er lettere enn for mange andre land å få et innblikk i den kronologiske rekkefølge av bosetning og bebyggelse utover landet. I sletteland som f.eks. Danmark og store deler av Sverige er det ikke alltid lett å fastslå nogen naturlig topografisk rangfølge. I vårt land med dets sterkt sønderrevne terreng med den rent flekkvise fordeling av brukbart løst dekke over det nakne fjell er som oftest forholdene klare. Valget av det første bosted er i de fleste bygder av naturen absolutt predestinert. Landnåmsmannen blev drevet til viljeløst valg av bosted, gård for gård. Man kan med temmelig stor sikkerhet for hver bygd eller grend utpeke stedet for den første bosetning; senere kommer turen til bebyggelse av de næstbeste lokaliteter og så videre, inntil de yngste blir drevet op i baklier og åsmarker.

Ved å utnytte de kronologiske oplysninger de forskjellige lag i bostedsnavnene gir om bosetningen i landet kan man følge bosetningens utvidelse fra de eldste til de yngste. Særlig kan i denne henseende pekes på den tydelige tidsrekke i navnene på *-vin* og *-heim*, *-stadir*, *-rud* og *-svid*, samt sluttelig artikkelnavnene. Denne rekke spenner over så å si hele vår rydnings og bosetnings historie. -Vin og -heim tilhører helt den forhistoriske tid, og artikkelnavnene kan tidfestes til de siste 400 år. Vin'ene, heim'ene og gårder med usammensatte, naturbetegnende navn inntar de centraleste og beste deler av tykkebygdene, da de som anla disse hadde valget, og de valgte det beste. Enkelte stadir og rud kan senere ha trengt sig inn mellem dem, men de fleste av disse kommer i to særskilte belter utenom, drevet høiere op mot åsene. Overalt innen den enkelte bygd en beltevis utvidelse av bebyggelsen med særskilte navnetyper.

En vesentlig del av landet er bebygget til dels lenge efter vin-perioden, men her inntar nyere navn vin'enes plass. Således inntar i Nordland og

Troms stadir'ne (vikingetiden) de naturgitte landnåmssteder, og jevnbyrdige med stadir'ne er de direkte overførte topografiske navn som Å, Strand o. s. v. Ved å følge navnerekken nordover gjennemgår vi nettop samme trin som når vi går fra bygdenes kjerne op mot åsene i det sydlige. Vin'ene slutter først, heim'ene så, og efter stadir'ne kommer de tydelig nye navn.

Så er der en annen kjennsgjerning av betydelig interesse som er fastslått gjennem disse studier av gårdsnavnene, den nemlig at gårdenes størrelse veksler for disse aldersgrupper av navn, slik at gårder med de eldste navn omfatter gjennemsnittlig større eiendommer enn de med yngre navneformer. Således er f. eks. for Hedmark påvist at gårdene med vin-navnene nu for tiden har en gjennemsnittlig matrikkelskyld av 27.54 mark, gårder med heim-navn 23.21 mark, med stadir-navn 17.16 og med rud-navn 8.89 mark.

Dette forhold må ha sin årsak vesentlig i den nevnte omstendighet at den beste jord først er okkupert; den beste hvad naturlige betingelser angår og den beste med hensyn til anledning til utvidet rydning og dyrkning. For rud-gårdene, hvis anlegg vesentlig er skjedd i historisk tid, er det lett å påvise at de overveiende er utkant-gårder, anlagt i skoger og skogkanter; det vil si den beste jord var allerede okkupert, hvorfor den dårligere nu blev tatt i bruk og de mere avsides steder bebygget.

Gjennem disse undersøkelser har man altså kunnet konstatere at de eldste gårdene er de beste og de største, og at såvel størrelse som godhet er avtagende eftersom man i okkupasjonen kommer nærmere nutiden.

Dette stemmer jo med hvad foran er fremhevet, at de større gårder fortrinsvis finnes i de for jordbruk best skikkede egne, de små i de mere kummerlige strøk, og at dette forhold kommer til syne såvel innen det enkelte herred som ved sammenligning herredene imellem.

Det er selvsagt ikke aldersforskjellen som gjør at de eldste gårder er blitt så meget større enn de yngre. Rud-gårdene f. eks. er da oftest flere hundrede år gamle og har hatt god tid til å vokse op til storgårder.

Hovedårsaken kan ikke ha vært nogen annen enn de bedre naturlige betingelser, spesielt for åkerbruk, som stiller de eldste gårder heldigst hvad dyrkning og utvidelse angår. Disse årsaker er det som har bevirket at gårdene fra de tidligste landnåm gjennem hele vår bebyggelseshistorie beholder sin førerstilling i denne henseende fremfor de yngre okkupasjoner.

Som foran omhandlet er bruksstrukturen i vårt land, for så vidt angår den relative forekomst av større og mindre gårdsbruk, nøie avhengig av vedkommende distrikters naturlige beskaffenhet, særlig hvad angår dyrkningslandets utstrekning og visstnok først og fremst dets skikkethet for korndyrkning.

De eldste gårdsanlegg har omfattet de for åkerbruk, det vil si kornavl, best skikkede strekninger innen hver bygd. Gode beiter og naturlige enger har selvsagt også spillet en stor rolle, men avgjørende for den faste bebyggelse — gårdenes beliggenhet — har nok de mere eller mindre hel-

dige betingelser for kornavl vært. Der var jo rikelig med beitestrekninger og god anledning til rydning av naturlige enger, men anledningen til en tilstrekkelig og årviss kornavl var på de fleste steder langtfra god. Man må nemlig betenke at det primitive landbruk kun dårlig evnet å overvinne de hindringer som de naturlige betingelser på stedet la for kornavl. Jorden måtte være tørrlagt av naturen, for avgrøftning er en opfinnelse av forholdsvis sen datum. Jorden måtte enn videre helst være av god naturlig beskaffenhet; ti det primitive landbruk formådde ikke å forbedre jordartene i nevneverdig grad. I gammel tid var det også mere frostlendt enn nu for tiden, da der er skaffet avløp fra myrer og sumper.

Nok er det, de gamle landbrukere var hvad kornavl angår nødt til å holde sig til tørrlendte strekninger, beliggende helst mot solen, såvidt mulig frostfrie, av god naturlig beskaffenhet og helst ikke altfor opstykket terreng. De forholdsvis små strekninger som opfylte disse betingelser blev der sterk rift om, og her kom derfor først og fremst de mest formående menn til å feste bo. Og rydning og opdyrkning gikk her i tidens løp raskt fremad, hjulpet av arbeidere fra de korntrengende rydningsbruk i utkantene. Her — i tykkebygden — fremstod derfor ganske naturlig de største gårder i bygdene.

Kornavlen var minimumsfaktoren i fortidens norske landbruk, og hvor betingelsene for denne var best blev derfor gårdene relativt store.

Det er påvist at de gamle stormannsætters utbredelse i landet faller sammen med forekomsten av silurformasjonen. Med andre ord, disse middelalderens stormannsætter har oftest hatt sin hjemstavn i de for åkerbruk best skikkede egne av landet. Åkerbrukets store betydning i hin tids økonomi kan ikke bedre illustreres enn gjennem denne foreteelse. Som nevnt må man i denne forbindelse erindre at det primitive åkerbruk er langt mere avhengig av jordbunnens naturlige beskaffenhet enn nutidens. Følgelig hadde i hin tid silurtraktene en relativt større verdi som åkerland enn i senere tider, da landmannen ved større innsikt og bedre hjelpemidler kan drive likeså fordelaktig åkerbruk på jord av annen geologisk oprinnelse.

Det er disse bedriftstekniske forhold, navnlig omkring kornavlen, som har utformet og bevart denne for landet eiendommelige bruksstruktur. Det er en velkjent sannhet at kornavl egner sig best, er mere lønnsom, ved den større bedrift enn ved småbruket. Andre kulturer og driftsformer kan egne sig best for det siste, men kornavl har både i eldre og yngre tid fortrinsvis vært de større bruks sak.

Man må derfor gå ut fra at kornavl har vært den bærende produksjon som har bevart storbrukene slik at de gjenfinnes i de samme distrikter, på de gamle tufter hvor de fra alders tid har ligget. Hadde kornavl vært en ulønnsom bedrift for storbrukene, hadde den bedre egnet sig for småbrukene, så var storbrukene blitt utstykket. Men som forholdene har vært var de bedriftstekniske forhold heldige for drift av relativt store bruk i de for kornavl best skikkede strøk.

Men sociale forhold har også øvet innflydelse. Gården er jo familiens formuesobjekt, og den var særlig i eldre tid grunnlaget for innehaverens og familiens sociale anseelse. Derav følger umiddelbart at dens struktur ikke bare har vært bedriftsteknisk betinget, men tillike i nogen grad socialt. De bedriftstekniske hensyn overskygges jo ofte av maktforhold og interesser som lite eller intet har med den hensiktsmessigste bedriftsstruktur å gjøre. Meget ofte går de hånd i hånd med bedriftstekniske hensyn, således i dette tilfelle.

Mellem enhestes- og flerhestesgårdene er der ikke alene et økonomisk, men også et socialt skille. Bonden med én hest er nemlig i de fleste tilfelle en énvirkesmann, det vil si han har ikke leiet fast voksen arbeidskar, men driver bruket med egen og familiens hjelp. Hans kår nærmer sig arbeiderens. Fra gammel tid har man her i landet skjelnet mellem disse to grupper av bønder. Ifølge de gamle norske lover var *einvirkjar* eller *einvirkismenn* ikke pliktige til å møte på de almindelige *heradsting*. Det var ikke for å sette et mindre-manns merke på de små gårdbrukere at bestemmelsen var gitt, men for å spare dem for å forsømme sitt bruks drift gjennem tvungen borgerplikt. Men man vil nok forstå at der allikevel, blandt annet herigjennem, blev et socialt skille, et skille mellem bonden som arbeider — selv om det var i egen bedrift — og bonden som arbeidsgiver. Og dette skille blev både økonomisk og socialt mere utdypet jo større denne overklasses gårder var.

Der var i gamle dager en viss glans over innehaverne av slike store gårder, som derfor også gjerne ansås for å være almuens selvskrevne ledere, som i stor utstrekning har styrt bygdens fellesanliggender både innad og utad, vært foregangsmenn i økonomisk og vel også i kulturell henseende.

Disse større bondegårder har vært mere utpregede slektsgårder, det vil si de har vært fastere og nøiere knyttet til eierens slekt enn smågårdene og småbrukene. De var jo grunnlaget for slektens anseelse og for innehavers og families økonomiske vilkår. Overfor disse gårder blev derfor odels- og åsetesrettens bestemmelser mere virksomt overholdt, navnlig for så vidt det blev påsett at den nærmeste overtagelsesberettigede fikk sig gården overlatt udelt og for en relativt billig pris.

Som bekjent er vår åsetesrett en intestatrett. Dens direkte betydning som sådan vilde ikke bli særlig fremtredende, for de aller fleste overdragelser skjer jo mens foreldrene lever. Men denne lovs indirekte virkninger er så meget mere betydningsfulle, idet lovens bestemmelser som et uttrykk for befolkningens rettsopfatning overholdes også ved de frie salg. Gårdenes overdragelse udelt og til lav pris innen slekten har fra gammel tid vært praktisert her i landet og har mektig bidratt til å bevare navnlig de større gårder i slektens eie og til å vedlikeholde den gamle bruksstruktur.

Men selvsagt er, til tross herfor, mange slektsgårder i tidens løp opdelt i flere gårder eller bruk.

Denne utvikling motvirkes dog av en bevegelse i motsatt retning. Mange av de gamle slektsgårder kan betraktes som erobrergårder, som gårder som tid efter annen utvides på andre eiendommers bekostning. Det er denne utvikling som, blandt andre årsaker, gir sig uttrykk gjennem det forhold at navnlig den enkelte storgård (den enkelte bedrift, ikke hele gårdsnummeret) omfatter flere bruksnummer. I 1928—1929 falt der således gjennemsnittlig 1.76 bruksnummer på hvert særskilt skyldsatt bruk. Ofte er det skogteiger, setrer og andre herligheter som er innkjøpt og underlagt hovedbruket, undertiden jordvei av innmark som er innlemmet. Gamle delinger (mest kløvninger i 2 eller 3 like deler mellem søsken o. l.) av oprinnelig samlede gårder foretatt i eldre tid blev navnlig i siste halvdel av 18de og første halvdel av 19de århundrede igjen sammenkjøpt. Dette skyldtes vesentlig husmannsvesenets utvikling og kornavlens lønnsomhet, som tilsammen virket til at det noget større gårdsbruk fikk en fordel fremfor det mindre.

Under husmannsvesenets forfall, stigende vanskeligheter i arbeidsforholdene og kornavlsbrukets ødeleggelse gjennem de siste par menneskealdrer var der jo liten opfordring til slik utvidelse av gårdene.

Men det tør fastslås at gårdbrukerne holdt stillingen slik at der ikke blev nogen synderlig utstykning av gårdene, frasett de hyppige frasalg av parseller — til egnehjem og lignende —, som i regelen var så små at frasalget gjennem nydyrkning lett lot sig erstatte.

Når de større gårder har holdt sig så godt vedlike i denne tid, da kornbruket var en ulønnsom bedrift, da vanskelighetene ved arbeidsforholdene til dels har gjort stillingen kritisk, peker dette i retning av at der ved siden av de bedriftstekniske forhold har virket andre sterkt inngripende årsaker. Som sådanne må de omhandlede sociale forhold nevnes i første rekke. Når en gårdbruker i disse for storbruket så vanskelige tider endog gikk til utvidelse av sin gård ved innkjøp av naboeiendom — hvad der kjennes mange eksempler på —, så var det i almindelighet neppe håpet om derved å gjøre bedriften mere lønnsom som var den fornemste drivfjær. Det var nok heller den vyrdnad eller anseelse som fremdeles er forbundet med stor jordbesiddelse, og den tilfredsstillelse det er for gårdbrukeren å kunne utvide sin eiendom og derigjennem høine slektens anseelse.

Vi ser således at såvel bedriftstekniske som sociale forhold har bidratt til å forme og vedlikeholde den gårdenes bruksstruktur som er eiendommelig for vårt land. Hvorvidt folkepsykologiske forhold har grepet inn skal man ikke her komme inn på. De ovenfor nevnte årsaker synes i sig selv å være fullt tilstrekkelige til å forklare hvordan disse forhold er opstått og vedlikeholdt gjennem tidene.

Som det vil fremgå av de foran inntatte opgaver over antall bruk fordelt efter størrelsen, er det de små bruk, de under gårdsgrensen, som i nyere tid har tiltatt så sterkt. G å r d e n e s antall er mere stabilt. Sammenligner man med forholdene lengere tilbake, vil man nok opdage at også gårdsbrukene er øket i antall ikke så lite. Ifølge en på represen-

tativt grunnlag utført beregning over antall gårdbrukere med og uten hest ved utgangen av året 1875 fremgår at antall gårdsbruk den gang må ha utgjort omkring 83 000 (N. O. S. C. Nr. 11, tab. 8 A 3). For den efterfølgende tid er der adskillig stigning såvel i antall bruk over 20 dekar innmark som i antall voksne hester. Fra 1875 til 1929 øket de voksne hesters antall med 37 000, antall bruk med over 20 dekar innmark øket med henved 30 000. Det er da ikke så ugrunnet å anta en økning i gårdstallet 1875—1929 fra 83 000 til 113 000, altså en økning på 30 000. Da de nye gårder i langt overveiende grad er av enhestestypen, så er hesteholdets stigning et av kjennetegnene på gårdstallets økning, men vel å merke en del av hesteholdets økning faller utenom gårdsbrukene, likesom en del kan falle på flerhestesgårdene.

Man kan altså anta at antallet av gårder i 1875 utgjorde omkring 83 000; ved århundredets utgang må antallet ha passert de 100 000, og i 1929 var der altså, efter fullstendig optelling for hele riket, 113 000 gårdsbruk her i landet. Stigningen skyldes i langt overveiende grad at småbruk som har ligget op mot gårdsgrensen ved fortsatt opdyrkning eller også tilkjøp av jord blir så vidt store at voksen hest anskaffes. Mangen en tidligere husmannsplass har gjennemgått denne utvikling.

I siste tellingsperiode, 1917—1929, er gårdenes antall ikke øket nevneverdig.

Går man langt tilbake i tiden, viser det sig at gårdsbrukene har vært mere dominerende enn i nyere tid, og blandt gårdene har der vært relativt flere av den større type — de flerhestes. Således viser en representativ undersøkelse av matrikuleringsopgavene fra 1723 følgende resultat, sammenholdt med opgavene for 1929:

		Flerhestes gårder	Enhestes gårder	Gårder i alt	Eiendommer uten hest	Samlet antall eiendommer
Absolutte tall	1723	16 000	37 000	53 000	26 000	79 000
	1929 A kl. 1—12	27 000	86 000	113 000	185 000	298 000
	1929 B » 2—12	27 000	86 000	113 000	117 000	230 000
Relative tall, pct.	1723	20.3	46.8	67.1	32.9	100.0
	1929 A kl. 1—12	9.1	28.9	38.0	62.0	100.0
	1929 B » 2—12	11.7	37.4	49.1	50.9	100.0
		Økning 1723—1929.				
Absolutte tall	1723—1929 A	11 000	49 000	60 000	159 000	219 000
	1723—1929 B	11 000	49 000	60 000	91 000	151 000
Relative tall, pct.	1723—1929 A	69.0	132.4	113.2	611.5	277.2
	1723—1929 B	69.0	132.4	113.2	350.0	191.1

De beregnede tall for 1723, som grunner sig på optelling for ca. 7 pct. av det samlede materiale, kan bare betegnes som approksimative. De vil dog i hvert tilfelle være tjenlige til å antyde utviklingens retning. For 1723 er tatt med alle «opsittere» samt husmenn (12000). For 1929 er under A tatt med eiendommene i alle størrelsesklasser av både skyldsatte og ikke

skyldsatte. Her er altså tatt med en mengde eiendommer som uegentlig kan kalles jordbruk (kl. 1, boligene). På den annen side er der jo også for 1723 tatt med en mengde husmenn, dels med ganske ubetydelig jordvei, dels uten jordbruk, da tellingen omfattet hele socialklassen husmenn.

Imidlertid kan man, når man skal belyse bruksstørrelsen og utstykningen i jordbruket, ikke se bort fra at den tallrike klasse boligene liten innflydelse har i denne henseende. Man har derfor foretatt en tilleggsberegning som bare omfatter kl. 2—12, se ovenfor under 1929 B.

Man ser hvorledes, under folketallets vekst, landets fortsatte opdyrkning og bebyggelse gir sig utslag i en sterk økning i eiendomstallet, at økningen er meget sterkere for de små eiendommer enn for gårdene, og at den innen gårdsbrukenes klasse er meget større for enhestes- enn for flerhestesgårdene.

Vårt land er altså i stigende grad blitt et småbrukerland.

Denne uttalelse har gyldighet også om man for 1929 ser helt bort fra kl. 1, boligene.

Som nevnt før, må økningen i tallet av de eiendommer som ligger under gårdsgrensen, vesentlig tilskrives forhold utenom landbruket. Det er industrialismens gjennembrudd og i det hele den fremadskridende arbeidets deling og overgangen fra natural- til pengeøkonomi som også i bygdene har skaffet eksistensgrunnlag for en masse mennesker, som har annet hovederhverv enn landbruket, men allikevel finner det nyttig eller nødvendig å drive litt jordbruk ved siden av sitt øvrige erhverv. Det er egnehjem-bevegelsen som har gitt sig utslag. I hundredåret 1750—1850 er det husmannsvesenet som vokser frem og blomstrer, men i nyere tid tilfredsstiller ikke lenger denne form for egnehjem. Senere er det derfor husmannsvesenets forfall ved siden av industrialismens gjennembrudd m. v. som skaper et sterkt behov for oprettelsen av selveierhjem. Slike hjem — bolig med litt jordvei — lykkes det da også, navnlig gjennem offentlig støtte, en masse arbeidere o. a. å skaffe sig.

Hvad gårdsbrukene angår, stiller saken sig anderledes. Her er det mest landbrukets egne forhold som har gjort sin innflydelse gjeldende, skjønt også her de for småbrukene nevnte årsaker — den lettere adgang til bifortjeneste — har øvet innflydelse.

Heller ikke har utviklingen, hvad gårdsbrukene angår, vært likeartet overalt, men vekslet efter distriktenes naturlige betingelser for jordbruk.

I de distrikter hvor enhestestypen av gårder har vært den dominerende har der ikke vært gunstige betingelser for utvikling av større bruk. Det er jo som nevnt mindre gode jordbruksbygder, med lite åkerbruk og et relativt stort fehold, som for en vesentlig del er grunnlagt på det eldgamle samlebruk — høstning av høi på naturlige enger og utslåtter, innsamling av fôr-surrogater i utmark og fjell. Riktignok er de gamle gårder blitt mere og mere opdyrket også her, men da stadig mere av den dyrkede mark er lagt ut til eng, samtidig som samlebruket er innskrenket, er hesteholdet som husdyrholdet i det hele lite øket, til dels gått tilbake. Utvik-

lingen kjennetegnes derfor her ved oprettelsen av småbruk og enhestesgårder, mens antallet av flerhestesgårder har vært næsten uforandret, til dels gått tilbake. I Hallingdal f. eks. var der i 1723 70 flerhestesgårder (næsten utelukkende 2-hestes) mot 77 i 1929; samtidig øket enhestesgårdene fra 461 til 1178 og brukene uten hest fra 188 til 1317. I Sunnhordland a v t o k flerhestesgårdene fra 108 i 1723 til 52 i 1929, mens enhestes øket fra 1579 til 2307 og de uten hest fra 900 til 3842.

Noget anderledes stillet forholdene sig i de bedre jordbruksbygder, hvor flerhestestypen av gårder er fremherskende. I Hedmark fogderi f. eks. øket flerhestesgårdene fra 878 i 1723 til 1134 i 1929. Samtidig øket enhestesgårdene fra 463 til 1174 og brukene uten hest fra 1020 til 5592. De bedre betingelser for jordbruket, spesielt rikeligere adgang på velskikket dyrkningsjord, har altså her resultert i en betraktelig stigning også for gårdene av flerhestestypen. Helst er det vel enhestes som er vokset til flerhestes, mens de nyere rydninger fordeler sig på de mindre gårder og småbruk. Men også i dette distrikt er det de små gårder og mindre bruk som øker mest.

Fremgangen i vårt jordbruk har vært større enn disse tall antyder. Den gjennemsnittlige størrelse av såvel en- som flerhestesgårdene er nemlig øket gjennem tidene. Allerede i kornbrukets dager øket gårdenes gjennemsnittlige produksjon betydelig i de beste jordbruksdistrikter, således i Hedmark fogderi fra 20 tønners avl av korn i 1665 til 60 tønner korn og 40 tønner poteter i 1835. Og efterat det blev så almindelig å legge dyrket jord til eng, har jo gårdenes dyrkede areal kunnet økes meget uten at hesteholdet er øket. En sammenligning mellem 1723 og 1929 viser således at det gjennemsnittlige husdyrhold pr. gård for rikets bygder nu er noget større enn for 200 år siden, målt efter antallet av dyr. Tar man hensyn til det enkelte dyrs større ydeevne nu, blir forskjellen stor, og dette til tross for at innen gårdenes klasse de enhestes nu er relativt langt tallrikere enn i 1723 (se tab. s. 39).

Utsagnet om utviklingen i retning av mere utpreget småbrukerland gjelder altså ikke når vi bare tenker på gårdenes gjennemsnittlige størrelse nu og tidligere.

Men en opdeling i enhestes- og flerhestesgårder viser dog at der er blitt relativt mange flere av den mindre type, og det økonomiske og sociale skille som gjelder mellem disse grupper er, om mindre skarpt enn tidligere, dog fremdeles til stede.

Man skal dernæst gå over til å omhandle jordens bruk og husdyrholdet ved bruk av forskjellig størrelse, og herunder undersøke d e m i n d r e b r u k, de som ikke når op i gårdsbrukenes klasse. Tabell 5 i Jordbrukstellingens 2. hefte inneholder opgaver over arealets fordeling på bruk av forskjellig størrelse, og tabell 3 i hefte 1 de tilsvarende opgaver for husdyrholdet. Under ett for rikets bygder er disse opgaver gjengitt foran på tabellen s. 27, i absolutte og relative tall. Tabellen s. 29 inne-

holder de samme opgaver for brukene fordelt på gårdsbruk, småbruk, boligbruk og boliger. Enn videre finnes i tabell 15 i 3. hefte tatt inn opgaver over areal og husdyrhold pr. 1000 dekar innmark ved bruk av forskjellig størrelse.

En slik sammenligning av større og mindre bruk burde selvsagt skje på det bredest mulige grunnlag. Det er ikke nok å betrakte bare den dyrkede jord, dens mere eller mindre intense drift m. v.; man må også ta hensyn til den udyrkede jord som avhøstes, hvad enten den er beliggende i innmark eller utmark, i hjemmemark eller fjell, og man burde også ta med annen slags høstning av fôr og fôr-surrogater og heller ikke glemme havnegangenes avkastning. All denne høstning burde tas med; for hver enkelt del av den krever på den ene side opofrelser i form av arbeide m. v., og bringer på den annen side sitt utbytte, sitt tilskudd til underhold av husdyrene og derigjennem for menneskene. Og en fyldestgjørende karakteristikk av brukene kan alene gis når alt dette tas med.

Her i landet, hvor det gamle «høstningsbruk» ennu spiller en betydelig rolle i store deler av landet, mens det i andre distrikter ingen nevneverdig betydning har, blir det særlig påkrevet å ta hensyn til disse forhold; ellers vil en sammenligning mellem de forskjelligartede distrikter falle uheldig ut.

Nu er riktignok ikke vår landbruksstatistikk så fullkommen at nevnte fordringer helt ut kan fyldestgjøres, men vi er dog kommet langt på vei. Hvad der gjenstår er vesentlig opgaver over havnegangenes avkastning.

Nærværende telling bringer i denne henseende enkelte nyordninger som vil være av betydning. Således gir inndelingen av brukene efter hele innmarksarealet, mot tidligere efter dyrket areal, et bedre grunnlag for sammenligning distriktene imellem. Enn videre er man, hvad husdyrholdet angår, gått over til en beregning efter «kyrlag» som enhet mot tidligere «beregnede kyr». Ved denne nye beregning, som er grunnet på slaktevekten av dyrene, tas der hensyn til dyrenes vekslende gjennemsnittsvekt såvel i de forskjellige distrikter som overalt efter aldersklasser.

Foruten innmarksarealet vil man i det følgende ta med også utslåttene og således beregne jordanvendelse og husdyrhold på grunnlag av det hele avhøstede areal, hvad vi her har kalt «samlet landbruksareal».

Mot denne fremgangsmåte kan innvendes at utslåttene gir et lite utbytte, ikke så meget over halvparten av hvad naturlig eng på innmark gir. Det er imidlertid forhold som i vesentlig grad utjevner denne forskjell. Det viser sig nemlig at innsamlingen av lauv, mose og annet raskefôr er mest i bruk hvor utslåttenes areal er størst. Man kan altså betrakte det som at innsamlingen av raskefôr og surrogater for fôr i det store hele bøter på utslåttenes ringe avkastning, slik at de kan regnes likeverdige med innmarkseng.

På næste side meddeles for samtlige bruk i rikets bygder opgaver over areal og husdyrhold pr. 1000 dekar landbruksareal ved bruk av forskjellig størrelse.

A. Landbruksareal.

Størrelses-klasse	Korn og erter	Potet	Annen åker og have	I alt åpen åker	Eng på dyrket jord	Na-turlig eng	Ut-slåtter	Tilsammen		
								Dyr-ket	Udyr-ket	I alt
Kl. 1	16.9	225.1	455.2	697.2	155.1	41.1	106.6	852.3	147.7	1000
» 2	51.6	130.0	156.8	338.4	364.5	151.3	145.8	702.9	297.1	1000
» 3	72.5	79.0	58.4	209.9	421.0	196.7	172.4	630.9	369.1	1000
» 4	92.2	57.3	35.6	185.1	413.6	225.6	175.7	598.7	401.3	1000
» 5	104.6	41.5	32.2	178.3	418.4	241.5	161.8	596.7	403.3	1000
» 6	142.8	34.9	37.2	214.9	459.5	230.1	95.5	674.4	325.6	1000
» 7	215.5	34.6	47.0	297.1	498.2	167.7	37.0	795.3	204.7	1000
» 8	262.8	36.4	57.6	356.8	507.9	119.5	15.8	864.7	135.3	1000
» 9	287.0	38.7	64.9	390.6	500.3	97.5	11.6	890.9	109.1	1000
» 10	296.2	40.4	67.1	403.7	465.1	123.9	7.3	868.8	131.2	1000
» 11	265.6	32.9	73.5	372.0	510.9	104.6	12.5	882.9	117.1	1000
» 12	323.9	50.6	89.1	463.6	447.8	83.7	4.9	911.4	88.6	1000
Kl. 1—12 . . .	159.4	41.9	45.5	246.8	455.1	200.0	98.1	701.9	298.1	1000

B. Husdyrhold.[1]

	Hester		Storfe		Sauer	Geiter	Svin	Voksne fjærfe	Kyrlag	
	under 3 år	over 3 år	Melke-kyr	Andre					I alt	Med undtagelse av fjærfe
Kl. 1	0.7	12.0	48.1	16.3	271.4	84.2	251.2	4966.9	264.1	208.1
» 2	0.6	5.8	99.8	34.7	331.2	94.6	70.0	1744.7	218.1	198.5
» 3	0.6	5.4	113.2	50.1	289.0	73.8	39.2	747.6	207.8	199.4
» 4	0.9	10.0	97.4	53.8	243.9	52.9	27.8	426.3	187.2	182.4
» 5	1.5	16.2	77.6	48.7	203.6	41.7	21.1	267.1	166.1	163.1
» 6	2.0	15.4	65.6	42.5	135.9	27.7	22.2	191.3	144.4	142.2
» 7	2.1	14.3	55.9	37.3	63.1	11.6	24.3	140.2	127.6	126.1
» 8	2.3	13.2	50.1	33.5	33.8	5.2	25.6	106.5	117.3	116.1
» 9	2.6	12.6	47.2	30.6	18.2	3.0	28.8	92.7	111.5	110.5
» 10	2.4	11.3	42.5	27.8	14.8	2.4	31.1	61.6	101.9	101.2
» 11	2.5	11.0	44.8	27.6	23.8	1.4	38.6	55.7	105.4	104.8
» 12	3.1	13.6	44.4	28.2	12.4	—	46.9	43.7	117.0	116.5
Kl. 1—12 . . .	1.8	14.2	68.2	42.4	138.1	28.7	25.9	262.8	148.7	145.7

Klasse 1, b o l i g e n e, kan jo ikke henregnes til jordbrukene i almindelig forstand. Av deres ubetydelige jordvei, gjennemsnittlig 1 dekar pr. bruk, anvendes 45 pct. til have, 22 pct. til poteter, 2 pct. til korn, 20 pct. til eng, mens 11 pct. utgjordes av utslåtter.

[1] Hermed kan sammenholdes den s. 42 nevnte tabell, hvor husdyrholdet er beregnet i forhold til innmarksarealet.

Størsteparten av disse parseller er beliggende i de beste jordbruksdistrikter på Østlandet og Oplandene; bare i de sydøstlige slettebygder (jordbruksområde 1) ligger næsten halvdelen av samtlige boliger i riket. Der er her boliger med litt have og potetjord; av husdyr holdes gjerne høns og ofte gris, sjelden holdes storfe eller småfe ved boligene i disse trakter. Hest holdes undertiden, men naturligvis ikke for driftens skyld.

I andre distrikter er der ofte lite eller intet av have ved boligene, men litt poteter og eng, også utslått. Av og til 1 storfe, oftere småfe og gris.

Vel femteparten av boligene er ikke særskilt skyldsatt, men disse har omtrent halvdelen av husdyrholdet.

Også den følgende klasse, b o l i g b r u k e n e, har et forholdsvis stort areal til have og poteter; men her er jo engarealet større. Der holdes meget høns og svin, men også nogen flere småfe enn for boligene. I det hele kan man si at denne klasse karakteriserer sig som et mellemledd mellem boliger og de almindelige jordbruk.

Hvad landbruksarealet og dets anvendelse angår, består for rikets bygder de syv tiendedeler av dyrket jord, de tre tiendedeler av udyrket, hvorav en tiendedel utslåtter. Høstning på udyrket jord spiller altså fremdeles en betydelig rolle. Det relative areal udyrket landbruksareal er stigende med eiendommenes tiltagende størrelse til og med kl. 5, som har godt og vel fire tiendedeler udyrket, senere i det hele fallende, til ca. en tiendedel for de største eiendommer. Den relative forekomst av naturlig eng er stigende med eiendommenes tiltagende størrelse til og med kl. 5, utslåttene til og med kl. 4. Det relative areal dyrket jord er i det hele stigende fra kl. 5.

Som av nedenstående sammenstilling vil ses, er det flerhestesgårdene som har mest dyrket jord, nemlig 85,7 pct. Enhestesgårdene kommer betydelig lavere, med 60,5, og småbrukene har minst, nemlig 57,1 pct. Den naturlige eng utgjør for enhestesgårdene 26,3 pct., småbrukene 24,7, men flerhestesgårdene bare 11,7 pct. Av utslåtter har småbrukene mest, hele 18.1 pct., boligbrukene 14.6, enhestesgårdene 13.2 og flerhestesgårdene bare 2.6 pct.

	Pr. 1000 dekar landbruksareal.									
	Dyrket jord	Naturlig eng	Utslåtter	Tilsammen landbruksareal	Hester	Storfe	Sau og geit	Svin	Voksne fjærfe	Kyrlag
Boliger	852.3	41.1	106.6	1000	12.7	64.4	355.6	251.2	4966.9	264.1
Boligbruk . . .	702.9	151.3	145.8	1000	6.4	134.5	425.8	70.0	1744.7	218.1
Småbruk	571.3	247.4	181.3	1000	1.9	148.3	318.1	25.7	400.8	171.4
Gårdsbruk . . .	728.1	191.8	80.1	1000	19.1	102.8	130.9	23.7	182.1	142.3
Herav: enhestes.	605.2	262.8	132.0	1000	20.5	113.3	187.2	20.9	224.4	154.9
flerhestes	857.0	117.4	25.6	1000	17.6	91.7	71.9	26.7	137.6	129.1
Tilsammen . . .	701.9	200.0	98.1	1000	16.0	110.6	166.8	25.9	262.8	148.7

En høi dyrkningsprocent tilligger altså fortrinsvis de store eiendommer, mens høstningsbruket forekommer i størst utstrekning ved de mindre bruk og gårder. Det mest ekstensive høstningsbruk, avbenyttelse av utslåtter o. l., tilhører fortrinsvis småbrukene.

Hvad den dyrkede jords anvendelse angår, er det relative areal eng i det hele stigende med eiendommenes tiltagende størrelse, mens samlet areal åpen åker er fallende fra kl. 1 til og med kl. 5, senere i det hele stigende.

Kornavlen er, som ventelig kan være, stigende med eiendommenes tiltagende størrelse, fra en ubetydelighet for de minste eiendommer til henved tredjeparten av landbruksarealet for de største eiendommer.

For den øvrige åkeranvendelse faller der pr. 1000 dekar landbruksareal:

	Potet	Fôrnepe og kålrot	Tilsammen knollvekster	Have, brakk, i øvrig (korn undttat)
Kl. 1	225.1	3.0	228.1	452.2
» 2	130.0	3.6	133.6	153.2
» 3	79.0	3.8	82.8	54.6
» 4	57.3	4.8	62.1	30.8
» 5	41.5	7.7	49.2	24.5
» 6	34.9	13.9	48.8	23.3
» 7	34.6	22.5	57.1	24.5
» 8	36.4	29.4	65.8	28.2
» 9	38.7	32.8	71.5	32.1
» 10	40.4	34.9	75.3	32.2
» 11	32.9	36.9	69.8	45.6
» 12	50.6	45.7	96.3	43.4
Kl. 1—12	41.9	15.5	57.4	30.0

Potetarealet er jo forholdsvis meget stort for de minste eiendommer, næsten en fjerdedel av landbruksarealet for boligene. Men da hele arealet ved en bolig gjennemsnittlig bare utgjør 1 dekar, blir der altså ikke mere enn $^1/_4$ dekar poteter pr. bolig, mens det for et bruk på 100 dekar utgjør 3.5 dekar og for de største eiendommer endog 50 dekar pr. bruk. Potetenes uundværlighet tvinger dyrkningsprocenten for denne kulturvekst høit op for de små eiendommer, en virkning som er merkbar for flere av klassene.

Ganske anderledes stiller forholdet sig for de andre knollvekster — fôrnepe og kålrot. Her er der ingen slik tvingende nødvendighet for dyrkning, skjønt det jo av hensyn til jordkultur og husdyrhold er meget ønskelig å drive slik intensiv jordanvendelse som knollvekstene i det hele representerer. Arealene av fôrnepe og kålrot er minimale for de små bruk; de er regelmessig stigende fra klasse til klasse med eiendommenes tiltagende størrelse, og først når man kommer op i klassene for flerhestesgårdene, har man nådd op i ca. 2—4 pct. av landbruksarealet.

Under annen åpen åker og have er det den siste som øker det relative åreal så sterkt for de små eiendommer; for de middelstore og store

bruk spiller brakkarealene ved siden av grønnsakdyrkning på åker en betydelig rolle.

Det relative husdyrhold faller nokså forskjellig, såvel hvad angår de enkelte dyreslag som i samlet sum — kyrlag — for de forskjellige størrelsesklasser av bruk.

Hvad h e s t e n e angår, er opdrettet hovedsakelig knyttet til gårdsbrukene, og for de forskjellige størrelsesklasser av disse veksler unghestprocenten ikke så meget. De voksne hesters antall er størst for kl. 5 og er senere avtagende med eiendommenes tiltagende størrelse (økningen i kl. 12 må anses tilfeldig).

M e l k e k y r n e kulminerer i antall i kl. 3 med 113.2 pr. 1000 dekar landbruksareal og er senere sterkt fallende med brukenes tiltagende størrelse. Noget lignende er tilfellet for de «andre storfe», men antallet differerer her noget mindre.

S a u og g e i t hører mere småbrukene til. Antallet kulminerer for begge slag allerede i kl. 3 og er senere sterkt fallende med eiendommenes tiltagende størrelse til en ren ubetydelighet for de største eiendommer.

S v i n e h o l d e t er stort i forhold til arealet hvad de minste eiendommer angår; men regner vi pr. bruk eller husholdning, stiller saken sig helt anderledes. På hver bolig faller der da $^1/_4$ svin, pr. boligbruk $^1/_3$ og på hvert småbruk $^1/_2$, en enhestesgård noget over 1 og for en flerhestes 4—5 svin.

I f j æ r f e h o l d e t er det de aller minste bruk som særlig utmerker sig. Boligene har 5 høner pr. dekar; senere er antallet sterkt avtagende med tiltagende eiendomsstørrelse.

I samlet husdyrhold, regnet i kyrlag, står de minste eiendommer høiest, og der er et betydelig fall klasse for klasse med eiendommenes tiltagende størrelse til og med kl. 10, senere nogen stigning. Regnet for de egentlige jordbruk veksler kyrlagenes antall pr. 1000 dekar landbruksareal fra ca. 200 for de minste jordbruk til vel 100 for de største.

Dette er jo kun en bekreftelse på en gammel, kjent sannhet, konstatert gjennem flere undersøkelser her og i andre land, nemlig at der i forhold til jordvidden livnæres den største husdyrstyrke på de små bruk, og at den avtar nogenlunde jevnt med eiendommenes tiltagende størrelse. Forskjellen er til dels større enn ovenstående tall utviser. Således for Danmark, hvor der ved de minste bruk holdes 289 kyrlag pr. 1000 dekar av totalarealet, men for de største eiendommer noget mindre enn tredjeparten herav, i Sverige henholdsvis 194 og 67 nötkreatursenheter, mens forholdet for vårt land altså var som 2 : 1.

Man kan si at dette er noget som bunner i småbrukenes vesen. Forholdet er jo det at på et lite jordbruk må driftsintensiteten bli en annen enn på et større, fordi den relativt store mengde av faste driftsmidler tvinger driften i retning av en forholdsvis høi intensitetsgrad, på samme tid som den betinger en sådan. Minsteenheten av faste driftsmidler er relativt stor ved de små bruk, f. eks. nødvendige hus, redskap, maskiner, en familie. Familiens arbeide må betraktes å representere en

fast utgiftspost (også leiet arbeide ved småbrukene, da der her kun leies for nødvendige arbeider).

Allikevel må man vel si at de norske småbruks store husdyrhold i forhold til de større bruk er påfallende, når henses til jordanvendelse m. v. ved små og store bruk, slik som tallene for rikets bygder under ett antyder.

Foran er jo påpekt at høi dyrkningsprocent fortrinsvis tilligger de store eiendommer, mens høstningsbruket forekommer i størst utstrekning ved de mindre bruk og gårder, samt at det mest ekstensive høstningsbruk, avbenyttelsen av utslåtter o. l., tilhører fortrinsvis småbrukene. Enn videre er påvist at de større bruks drift av jorden også i andre henseender bærer preg av større intensitet, f. eks. hvad angår knollvekstene fôrnepe og kålrot og i høi procent for åpen åker.

Det synes da nokså påfallende at disse storbrukets fordeler så langtfra gir sig uttrykk i husdyrholdets størrelse, tvertimot, husdyrholdet er sterkt minkende med eiendommenes tiltagende størrelse. Det er dobbelt så stort for småbrukene, der, som vi har sett, har den minst fordelaktige jordanvendelse gjennem sitt utstrakte høstningsbruk.

Som foran antydet og som nedenfor nærmere skal omhandles, skyldes disse forhold for en del ikke eiendommenes forskjellige størrelse, men brukstypenes geografiske utbredelse. Det er nu engang slik her i landet at i de distrikter hvor høstningsbruket på grunn av de naturlige betingelser er og må være mere utbredt enn i de beste distrikter, der er småbruket og enhestesgården næsten enerådende. Og i tallene for rikets bygder er det derfor slike distrikter som setter sitt preg på klassene for småbruk og smågårder, mens på den annen side de beste jordbruksdistrikter setter sitt preg på klassene for de større eiendommer.

Spesielt veier Vestlandet meget i retning av å forhøie rikstallene for de små bruk. Denne landsdel har jo gjennemsnittlig 230 beregnede kyr (gammel beregningsmåte) pr. 1000 dekar landbruksareal, mens ingen av de andre landsdeler når op i 150. Årsakene til Vestlandets særstilling i denne henseende skal man senere komme tilbake til.

Undersøker man disse forhold for et distrikt hvor betingelsene for jordbruket er nogenlunde ensartede over hele distriktet, og hvor høstningsbruket ingen nevneverdig rolle spiller, viser det sig at husdyrholdets relative størrelse ved små og store bruk langtfra veksler så sterkt som de anførte tall for rikets bygder angir. Således utgjør for Vestfold det gjennemsnittlige husdyrhold for brukene i kl. 3—5 165 kyrlag (uten høns) og for kl. 7—9 125 kyrlag, mens de tilsvarende tall for rikets bygder under ett var 182 og 118 kyrlag, d. v. s. at for Vestfold hadde småbrukene 32 pct. større husdyrhold i forhold til jordvidden enn de større bruk, mens tallene for rikets bygder utviser en differens av 54.3 pct.

For nærmere å belyse husdyrholdets relative størrelse ved små og store bruk i de forskjellige distrikter inntas på følgende side resultatene av en beregning over samlet husdyrhold i antall beregnede kyr pr. 1000 dekar innmark for størrelsesklassene 3 og 6.

Bygdene fylkesvis	Kl. 3 (5—10 dekar)	Kl. 6 (50—100 dekar)	Kl. 6 i pct. av kl. 3
Østfold	199.0	146.2	73.47
Akershus	203.5	164.9	81.03
Hedmark	273.7	160.0	58.46
Opland	299.0	223.1	74.62
Buskerud	242.6	180.2	74.28
Vestfold	198.6	166.3	83.74
Telemark	267.7	178.9	66.83
Aust-Agder	221.2	201.8	91.23
Vest-Agder	271.9	188.1	69.18
Rogaland	343.5	323.6	94.21
Hordaland	369.8	230.0	62.20
Sogn og Fjordane	527.9	278.1	52.68
Møre	313.9	203.1	64.70
Sør-Trøndelag	295.1	195.3	66.18
Nord-Trøndelag	229.0	175.4	76.59
Nordland	361.1	166.4	46.08
Troms	402.1	164.9	41.01
Finnmark	340.3	100.0	29.39
Rikets bygder { skyldsatte	300.6	201.1	66.90
Rikets bygder { ikke skyldsatte	342.1	143.9	42.06

Selv for samme størrelsesklasse veksler, som det vil ses, husdyrhold pr. flateenhet sterkt distriktene imellem. De beste jordbruksdistrikter har de laveste tall; således har Østfold, Akershus og Vestfold ca. 200 i kl. 3, mens de mindre utpregede jordbruksdistrikter, særlig Vestlandet og Nord-Norge, når op i 340 til over 500. En tilsvarende, om enn mindre utpreget forskjell viser sig hvad kl. 6 angår, og her er fordelingen av det relative husdyrhold på fylkene noget anderledes enn for kl. 3. For de nogenlunde ensartede og gode jordbruksdistrikter Østfold, Akershus og Vestfold er ikke bare husdyrtallet i det hele lavt pr. flateenhet, men der er også nokså liten forskjell mellem klassene, kl. 6 ligger bare 16 til 26 pct. under kl. 3 i relativ husdyrstyrke.

De mindre gode jordbruksdistrikter med stort høstningsbruk har sin mest typiske representasjon på Vestlandet og i Nord-Norge. Slike distrikter har først og fremst stort husdyrhold pr. flateenhet for små bruk og delvis også for større bruk, men forskjellen mellem størrelsesklassene i denne henseende er her mere utpreget enn for de gode jordbruksdistrikter. Forskjellen mellem kl. 3 og 6 går i Finnmark helt op i 70 pct., for Sogn og Fjordane 47 pct. De små bruks store husdyrstyrke pr. flateenhet (av innmark) skyldes i slike distrikter først og fremst den omstendighet at småbrukene driver sterkere høstningsbruk enn de større bruk i de samme distrikter.

Tallene for Rogaland avviker hvad kl. 3 angår ikke så meget fra nabofylket Hordaland, mens kl. 6 viser et for denne klasse overordentlig stort husdyrhold. Dette siste skyldes den særlig sterke drift på Jæren, som med sine relativt store bruk setter sitt preg på fylkets tall for denne klasse.

Det enkelte fylkes mangel på ensartethet gjør sig for øvrig sterkt gjeldende også for de fleste andre fylker. Således Hedmark, hvor tallet for kl. 6 slutter sig nære til de beste jordbruksdistrikter på Østlandet, mens tallet for kl. 3 er preget av fylkets fjell- og dalbygder. Noget lignende kan sies om flere av de øvrige fylker.

Hvad er nu årsaken til at de minst godt utstyrte jordbruksdistrikter har større husdyrhold pr. flateenhet enn de bedre utstyrte distrikter? Ovenfor har vi bare regnet med innmark, og da blir jo forskjellen stor, men forholdet kommer til syne selv om vi legger hele landbruksarealet (innmark og utslåtter) til grunn for beregningen og benytter kyrlagsberegning (efter vekt).

Til nærmere forståelse herav skal påpekes enkelte eiendommeligheter ved brukstypen i d a l- o g f j e l l b y g d e n e, som i denne henseende er den mest særpregede. Til disse bygder vil vi her henregne foruten fjellbygdene på Østlandet, Oplandene, Sørlandet og Trøndelagen også de «indre bygder» på Vestlandet og i Nord-Norge, eller jordbruksområde 4, 7, 12, 16 og 21, i alt 155 herreder. Dette områdes dyrkede areal utgjør bare 15.3 pct. av rikets, men det udyrkede landbruksareal 37.1 pct. og utslåttene 56.8 pct. av rikets. Pr. 1000 dekar landbruksareal var der 167 beregnede kyr (vinterbesetning), mens de beste jordbruksbygder med 92.8 pct. dyrket og 7.2 pct. udyrket landbruksareal hadde bare gjennemsnittlig 130 beregnede kyr.

I slike distrikter er der lite åpen åker i forhold til engarealet, åkeren blir derfor gjødslet sterkt. Det intensivest drevne åkerbruk fant man tidligere — før kunstgjødninger blev almindelig — i de distrikter som hadde store utmarksvidder, som kunde utnyttes gjennem et stort husdyrhold. Men ellers blir der da også drevet med gjødsling av eng på innmark, både den naturlige og den dyrkede. Både åker og eng på innmark gir derfor i disse distrikter en bra avkastning, og brakk benyttes lite her. Men utslåttene, som vi her regner med i landbruksarealet, gir jo en dårlig avkastning. Dette siste opveies ialfall delvis gjennem innhøstning av lauv, mose, ris m. v., et arbeide som i slike distrikter antar stort omfang. For store deler av Vestlandet regner man således at lauvet skal utgjøre halve vinterfôringen til sau og geit. Bare dette veier jo meget når henses til den store mengde småfe som her holdes. Det sies også at man nu i sauholdet er gått over til bare å ha vårlam istedenfor vinterlam, så blir sauene meget lettere å fôre om vinteren. Sommerfôr har man rikelig på de vidstrakte beiter.

Vi kommer her inn på forhold som har vært av fundamental betydning for brukstypens utformning og hele brukets ordning i slike bygder.

Lengere tilbake i tiden dreves jo høstningsbruket i langt mere utstrakt grad enn i nyere tid. Det dreves den gang både ved store og små bruk, og det dreves i distrikter hvor det senere omtrent helt er ophørt.

Særlig i de utpregede fedriftsstrøk, som f. eks. fjellbygdene, hvor der var overflod på fortrinlige gressganger for feet, men små arealer innmark og spesielt lite av dyrket jord, var det primitive februk på det nøieste knyttet til gressgangenes utnyttelse. Sommeren var den egentlige produksjonstid, både for melk og kjøtt, vinterfôringen den nødtvungne livbergning mellem gresningsperiodene. Det gjaldt å vinterfôre det størst mulige antall fe, men da innmarkens avkastning ikke monnet stort, dreves der hele sommeren igjennem, fra juli måneds begynnelse, innhøstning i utmark og fjell av høi, lauv, mose m. v., andre surrogater som beit og skav innsamledes også om vinteren.

I nyere tid er jo dette blitt anderledes, navnlig for så vidt at sultefôringen nu er ophørt, men fremdeles gjelder det nok i sin almindelighet at husdyrbruket i den slags bygder mere enn ellers er anlagt på utnyttelse av de rike havneganger. Den vesentligste produksjon av melk og kjøtt er som før henlagt til sommerhalvåret.

Gjennem en slik ordning kan der jo holdes større besetninger i forhold til mengden av innsamlet vinterfôr enn i de beste jordbruksdistrikter med mere jevn produksjon året rundt, og hvor havnegangene gjerne er i snaueste laget, slik at innmarkseng til dels må benyttes bare til beite; til dels må der gis tilskuddsfôr om sommeren, hvilket jo også forringer innmarkens produksjon av vinterfôr.

I disse forskjelligheter ligger den vesentligste årsak til at der i fjellbygder og lignende strøk, hvor høstningsbruket og beitebruket er særlig fremherskende, holdes større husdyrstyrke i forhold til landbruksarealet enn i de bedre jordbruksdistrikter.

Men denne store husdyrstyrke er, navnlig hvad storfeet angår, mindre produktiv enn i de bedre jordbruksdistrikter, idet der pr. dyr produseres mindre av melk og kjøtt, tillike mindre pr. kyrlag efter vekt. Ved undersøkelsen over husdyrbrukets produksjon 1927/28 (N. O. S. VIII. 98) viste der sig å være en utpreget økning i melkemengde pr. ku med økende eiendomsstørrelse. Dette gjelder også for ensartede distrikter, hvor små og store bruk konkurrerer så å si på like vilkår. Således for Vestfold vekslet melkemengde årlig pr. ku fra 1900 kg. ved de minste eiendommer til 2550 kg. ved de store; for Akershus henholdsvis 1800 og 2700 kg.

Ellers er det jo så at de mindre bruk overveiende forekommer i de dårligere jordbruksstrøk, de store i de bedre strøk, og at dette forhold ganske naturlig medfører en svakere fôring ved de små enn ved de store bruk.

Som foran nevnt er småbrukene og smågårdene den alt overveiende brukstype i de mindre gode jordbruksdistrikter, hvor der av naturlige årsaker er lite dyrket jord. Men ved disse små bruk, som ikke har tilstrekkelig dyrket jord til utnyttelse av arbeidskraften og driftsmidlene,

har man fra gammel tid drevet høstningsbruk i større utstrekning, ti næsten overalt er der på slike steder god anledning hertil.

Vesentlig på dette felt har den store arbeidskraft ved disse bruk funnet anvendelse. Og når høstningsbruk i utmarksviddene ennu har så stor plass ved disse små bruk, så er det fordi det kan gjennemføres med de forhåndenværende driftsmidler og således bidra til å utnytte disse bedre.

Men utbyttet er ikke stort av denne utmarkshøstning. Derfor ser man også at den i almindelighet mindre praktiseres ved de større bruk i de samme distrikter. Dette arbeide bringer for lite utbytte til at det lønner sig å leie fremmed arbeidshjelp til å utføre det. Men ved småbruk og smågårder, som hovedsakelig er familiebedrifter, lar det sig fremdeles gjøre å drive dette arbeidsødende, ekstensive bruk.

Og ut fra de forutsetninger som her er nevnt må bruksmåtene anses driftsmessig riktig, selv om utbyttet ikke er stort. Ved sløifning av utmarkshøstningen vilde husdyrholdet skrumpe sterkt inn, så familiene ikke lenger kunde livnære sig på de små bruk.

Det store husdyrhold, som muliggjøres gjennem høstningsbruket, passer også godt for de små bruk. En mere omfattende foredlingsvirksomhet ligger jo for slike bruk med sin relativt store arbeidskraft, ikke minst husdyrbruket. Alle pleiearbeider i husdyrbruket (individuell pleie) lykkes best ved familiebrukene.

Distriktene hvor det store høstningsjordbruk drives ligger oftest avsides, langt fra de store avsetningsmarkeder; dette bidrar jo også til at de blir liggende noget tilbake i sin drift. Tross den rike arbeidshjelp og den sterke gjødsling er jordanvendelsen for innmarken ikke hverken sterk eller i det hele heldig. Spesielt må nevnes at der ligger for meget til eng, engene blir for gamle og gir derfor kvantitativt og kvalitativt mindre tilfredsstillende utbytte. De tekniske hjelpemidler er mindre gode. I distrikter hvor «høstningsjordbruket» er sterkt utbredt står derfor ofte «dyrkningsjordbruket» tilbake, og hermed følger ofte et tilbakeliggende husdyrbruk med dårlig utnyttelse av fôret.

Til belysning av høstningsbrukets store utbredelse i vårt land meddeles nedenfor en gruppering av de 21 jordbruksområder med angivelse av landbruksarealets relative fordeling på dyrket og udyrket m. v.

	Jordbruksområde nr.	Antall herreder	Dyrket jord	Udyrket jord	Herav utslåtter
			Pct.	Pct.	Pct.
De beste jordbruksbygder . . .	1, 2, 10, 15	133	92.8	7.2	1.0
Skogbygder	3, 6	47	75.8	24.2	6.0
Kyst- og øibygder	5, 13, 18, 19	143	56.1	43.9	8.1
Andre ytre bygder	11, 14, 9, 20	135	49.6	50.4	11.5
Dal- og fjellbygder	4, 7, 16	82	50.4	49.6	30.9
Andre indre bygder	8, 12, 17, 21	135	55.9	44.1	19.5
Tilsammen		675	69.5	30.5	10.7

Tallene gir uttrykk for at der er nokså liten forskjell på de 4 siste grupper hvad mengdeforholdet mellem dyrket og udyrket landbruksareal angår. De omfatter alle sammen bygder hvor der er forholdsvis lite av dyrket jord, og spesielt er der lite av åpen åker (procenten svinger fra 12.3 til 17.4, mens den for jordbruksbygdene er 39.1). Det er fedriftsbygder hvor engarealet utgjør fra 82.6 til 87.7 pct. av høstningsarealet, og hvor det gamle høstningsjordbruk inntar en bred plass i økonomien.

Ellers er der jo i mange henseender stor forskjell i driftsmåter, alt efter beliggenhet og beskaffenhet.

F. eks. med seterbruket. I fjellbygdene og andre indre bygder setter dette sitt preg på hele driften. I kyst- og øibygdene derimot spiller det liten eller ingen rolle, og er heller ikke i de andre ytre bygder av større betydning. Store klimatiske forskjelligheter bevirker forskjelligheter såvel i åkerbruk, spesielt kornavl, som i beitebruk og fedrift i det hele.

Like overfor de 4 nevnte grupper står de beste jordbruksbygder som en særpreget gruppe, mens skogbygdene danner som et overgangsledd.

Når man her under behandlingen av driftsmåter og driftsresultater ved bruk av forskjellig størrelse har omhandlet så vidt utførlig en bestemt brukstype — randdistriktenes, fedriftsbygdenes bruk —, så er det forat der herigjennem kan vinnes en dypere forståelse og derigjennem en riktigere vurdering av de statistiske opgaver over eiendommenes forskjellige størrelsesklasser, som tellingen har tilveiebragt.

Denne brukstype, som i langt overveiende grad omfatter småbruk og smågårder, er jo overordentlig utbredt. Den finnes koncentrert i sine forannevnte spesielle store områder og mere spredt ellers i landet, også i jordbruksbygdene. Den setter sitt preg på småbruksklassenes tall, mens på den annen side de bedre jordbruksdistrikter setter sitt preg på klassene for de større bruk. Dette forhold har man foran gjort opmerksom på, særlig for tallene for rikets bygder under ett. Det samme gjelder tallene for de fleste fylker, også for en mengde herreder i de forskjellige landsdeler.

Ved vurdering av bruksstørrelsens innflydelse på driftsmåter og driftsresultater må man derfor så vidt mulig holde sig til ensartede distrikter. Først ved en sammenligning mellem store og små bruk under ensartede forhold, og på like vilkår, vil eiendommelighetene ved de to slags bruk tre klart frem. I et distrikt med uensartede naturforhold vil, som foran påvist, de store bruk koncentrere sig i de centrale og beste strøk, småbrukene mere i de dårligere strøk. Der vil da opstå to forskjellige slags brukstyper som ikke uten videre kan sammenholdes, idet deres vesentligste forskjelligheter ikke har sin årsak i forskjellig bruksstørrelse, men i forskjellige naturlige betingelser for landbruksproduksjonen. Foran er i denne forbindelse omhandlet eiendommenes størrelsesklasser for Vestfold, et nogenlunde ensartet distrikt, i det følgende vil forholdene i andre tilsvarende distrikter bli undersøkt.

Foran er nevnt at på et lite jordbruk må driftsintensiteten bli en annen enn på et større, fordi den relativt store mengde av faste drifts-

midler tvinger driften i retning av en forholdsvis høi intensitetsgrad. Det naturlige er derfor at småbruket er mere intensivt enn storbruket, d. v. s. i småbruket blir anvendt relativt meget arbeide og kapital pr. arealenhet, sammenlignet med storbruket.

Større eller mindre intensitet i landbruksproduksjonen betyr inntil en viss grad en forskjellig produksjonsretning. De forskjellige planter og de forskjellige landbruksproduksjoner har et ganske forskjellig krav til arbeidsmengde. En stor intensitet m. h. t. arbeide og kapital i landbruket fordrer en ganske bestemt produksjon. For den ekstensive storbedrift egner sig planter, hvis dyrkning foregår forholdsvis skjematisk, ikke individuelt, og i større masser, f. eks. kornavl. Jo mere individuell behandlingen av plantene må være, desto mere arbeids-intensiv må nødvendigvis produksjonsprosessen være. Grønnsaker f. eks. trenger overordentlig meget arbeide pr. dekar. Man har regnet ut at på samme areal trenger eng 25, rug 50—100, grønnsaker op til 1000 arbeidsdager. Likesom forskjellige jordkvaliteter fordrer altså forskjellige planteslag en ganske forskjellig intensitet hvad arbeide angår. God jordkvalitet, planter med stort arbeidsbehov og intensive småbruk passer sammen.

Ved siden herav passer en utstrakt foredlingsvirksomhet for småbrukene. Husdyrhold har et stort arbeidsbehov og virker dessuten gjennem gjødselproduksjonen meget gunstig tilbake på åkerbruket. Og husdyrhold ligger godt an for småbruket, for familiebedriftene i det hele, hvor individuell pleie best lar sig gjennemføre.

Men den her i landet forefinnende historisk tilblevne bruksstruktur har nettop ikke anbragt småbrukene på de beste jordkvaliteter, heller motsatt, nemlig på skrinnere jord og med avsides beliggenhet, hvilken siste omstendighet også motvirker en intensiv planteproduksjon. Med hensyn til beliggenheten av ekstensive og intensive bruk gjelder det jo i sin almindelighet at de mest arbeidsslukende produksjoner (grønnsaker m. v.) skaffer lite holdbare produkter og må derfor, bl. a. av den grunn, henlegges til konsumsjonscentrenes nærmere omgivelser.

Ved de foran omhandlede småbruk og smågårder i de mindre gode og avsides beliggende jordbruksdistrikter kan man derfor ikke vente å finne den høiest opdrevne, intensive planteproduksjon. Det store fehold her virker dog til at innmarkens drift, spesielt åkerens, blir intensiv, med gjødsling ofte hvert år og med nokså stor avl av knollvekster, idet behovet for poteter til eget konsum tvinger denne dyrkning op.

Det er i stort høstningsbruk og stort husdyrhold den slags småbruk finner anvendelse for sin relativt store arbeidskraft. Og stort husdyrhold er et vesentlig moment ved den intensive bruksform.

Av det foregående vil fremgå at vi her i landet har en overordentlig utbredt småbrukstype, hvis mest utpregede former finnes i randdistriktenes fedriftsbygder. Deres opgave er først og fremst gjennem høstningsbruk og beitebruk å utnytte udyrket marks avkastning. Dette bruk er i sine

hoveddrag ekstensivt. Produksjonen faller vanskelig, avsetningen ikke mindre. Det siste bevirker at der i utstrakt grad produseres for eget konsum, ikke alene av fødemidler, men også for eget behov av bruksgjenstander på beklædningens, husgeråds og redskaps område. Naturalhusholdningen er således her mere fremtredende enn under andre forhold. Bierhverv har en ikke ringe betydning for en mengde av de herhen hørende bruk.

Det sistnevnte forhold øver i sin almindelighet en betydelig innflydelse på bruksforholdene, slik at det kan være berettiget å opstille som en egen brukstype småbruk som er forenet med annet erhverv, hvad man her vil kalle kombinerte bedrifter.

Den slags bedrifter har en overordentlig stor utbredelse i vårt land, hvilket nærmere vil fremgå av det efterfølgende avsnitt om de jordbrukende personers livsstilling. De finnes over hele landet; innen det enkelte distrikt finnes de selvsagt i størst mengde blandt de minste eiendommer og bruk. Av de i rikets bygder forefinnende 68 247 boliger (kl. 1) var der yderst få som ikke var kombinerte, av de 21 563 boligbruk var der neppe meget over 1000 hvor brukeren var helt uten bierhverv. Av de 95 227 småbruk var der 70 187 eller 73.7 pct. kombinerte. Selv blandt gårdsbrukene var der 39.2 pct. kombinerte bedrifter, flest blandt smågårdene. For samtlige gårdsbruk og småbruk var der 55.0 pct. kombinerte bedrifter, mens det tilsvarende tall for Danmark var 16.3 pct.

Den store utbredelse som de kombinerte bedrifter har her i landet gir forklaring på visse eiendommeligheter ved den norske bruksstruktur, navnlig forsåvidt angår småbrukets store utbredelse og dets mindre fullkomne driftsmåter.

Hvad er det nu som i det store hele har bevirket at de norske jordbrukere i så utstrakt grad er knyttet til andre næringer?

Går man lengere tilbake i tiden, ligger årsaken klart i dagen. Andre næringer kunde den gang på bygdene vanskelig drives uten i forbindelse med jordbruk, idet de nødvendige levnetsmidler til enhver tid ikke kunde skaffes uten gjennem egenproduksjon. Selv byenes borgere måtte drive jordbruk og holde melkekyr; den jevnere og rikeligere tilførsel fra bygdene, som har gjort dette overflødig, er først inntrådt i de siste hundrede år.

Under nutidens mere utviklede forhold, navnlig hvad kommunikasjoner og handel angår, lar det sig nok gjøre på de fleste steder i bygdene å underholde en familie uten jordbruk. Der var jo i bygdene omkring 25 pct. av familiehusholdningene (i 1920) helt uten jordbruk, foruten en mengde med bruk så små at de var uten større betydning i denne henseende. Men fremdeles gjelder det nok for store deler av landet at det til underhold av familie i bygdene er ønskelig, om ikke nødvendig, å ha nogen egenproduksjon av landbruksprodukter. Landet er jo tynt befolket, og bl. a. de store avstander legger hindringer i veien for en daglig regelmessig forsyning med landbruksprodukter, navnlig da melk.

Det er for øvrig også andre forhold som fra gammel tid har virket

til at kombinasjon av jordbruk med andre næringer er blitt så hyppige her til lands. Fiskeri og skogbruk som i denne henseende har hatt størst betydning, er begge sesongbedrifter, som kun for en del av året la beslag på utøverne. Alene av den grunn blev en kombinasjon med jordbruk i eldre tid nødvendig, i nutiden ønskelig.[1] Om flere slags håndverk og andre arbeider i bygdene gjelder noget lignende.

Hertil kommer at det her har vært lett å komme i besiddelse av en smule jordbruk, noget som delvis henger sammen med den tynne bebyggelse. Beite og slåtteland har der omtrent overalt vært lett adgang til, heller ikke dyrkningsland har man manglet.

På grunn av den store utbredelse disse bruk har blir det av viktighet å kunne belyse hvilken innflydelse kombinasjonen har på eiendommenes drift.

Det sier sig selv at forholdet innebærer både fordeler og mangler. Fordelene ligger i de inntekter som tilflyter familien utenfra. Manglene ligger hovedsakelig i hovedpersonens, brukerens, fravær fra bedriften. Brukets skjøtsel må jo for lengere eller kortere perioder overlates vesentlig til hustru og barn. Lengden av disse perioder, årstiden de inntreffer på, de substituerende arbeidskrefters beskaffenhet og flere andre omstendigheter vil være bestemmende for hvor stor skadevirkningen i hvert enkelt tilfelle vil bli. Ved større småbruk vil skaden i almindelighet bli ikke alene absolutt, men også relativt større enn ved de mindre, forutsatt like langt fravær for brukeren.

Når småbrukeren i vesentlig grad anvender sin arbeidskraft utenom bruket og han herigjennem skaffer sig inntekter til dekkelse av en vesentlig del av sitt forbruk, så bidrar disse omstendigheter tilsammen til å gi jordbrukets drift sitt særpreg. En slik småbruker kan i almindelighet ikke overkomme å drive det intensive bruk som en småbruker uten bierhverv er nødt til å drive, og han trenger det heller ikke, fordi inntektene utenfra dekker hvad brukets drift ikke kan skaffe.

I eldre tid var man fullt på det rene med at kombinasjon f. eks. av fiskeri og jordbruk virket ødeleggende på det siste. I nutiden er det ikke fullt så galt, men i det hele gjelder det nok fremdeles at jordbrukets kombinasjon med andre næringer ikke øver nogen gavnlig innflydelse på jordbruket.

For en belysning av disse forhold blir det nødvendig å gå tilbake til opgavene for de enkelte bruk og gruppere disse (tellingsskjemaene) innen det enkelte herred efter behovet. I det følgende meddeles nogen resultater av en slik undersøkelse, som hovedsakelig omfatter småbruk og smågårder, nemlig klassene 3—5 (5—50 dekar innmark).

Hvad størrelsesklassene 3 og 4 angår, så er jo de kombinerte bedrifter her overalt i overvekt. Skiller man mellem de brukere som har jordbruk som eneerhverv, og dem som ved siden av driver annet erhverv (som hoved-

[1] Professor Brøgger har påvist som karakteristisk for sten- og bronsealderen en nøie forbindelse mellem veidekultur og jordbruk, en kombinasjon som delvis har holdt sig hos oss til denne tid.

eller som bierhverv), så viser det sig at de kombinerte bruk stort sett ikke viser dårligere drift enn det som er tilfellet hos de eneerhvervende jordbrukere. I de bedre jordbruksbygder finnes der blandt brukerne i kl. 3 og 4 flere hvis jordbruk ialfall viser en tendens i retning av den intensive drift, som jo skulde ligge best an for småbrukene. Navnlig må i så henseende pekes på dyrkning av fôrrotfrukter, foruten de havebruksmessige kulturer. Men det viser sig at slike prisverdige tiltak finnes likeså ofte blandt de kombinerte bedrifter som blandt de andre.

Ved en nærmere undersøkelse av disse eneerhvervende jordbrukere i kl. 3 og 4 får man en formodning om at det er særskilte omstendigheter som gjør at de tross sin jordveis ubetydelige størrelse driver på gammeldags ekstensiv vis. Der finnes nu for det første en hel del dels enslige, dels gamle blandt disse, folk med nedsatt arbeidsevne og med lite behov, og ellers mange som har nogen inntekt ved siden av, understøttelse på en eller annen vis, små arbeidsintekter m. v., uten at dette er opført som nogen biinntekt.

Nok er det at for de minste småbruk — klassene 3 og 4 — synes de kombinerte bedrifter gjennemgående ikke å være dårligere drevet enn de bedrifter som danner eneerhverv for innehaveren.

Anderledes stiller det sig med brukene i kl. 5 (20—50 dekar innmark). En opdeling av disse bruk, efter som brukeren er knyttet til annet erhverv eller ei, viser for det første at de kombinerte bedrifter gjennemgående er litt mindre enn de andre i denne klasse. En følge herav er at det er relativt flere eneerhvervende som holder hest enn tilfelle er for de kombinerte bedrifter. Altså flere gårdsbruk blandt de eneerhvervende, flere småbruk blandt dem som er knyttet til andre erhverv. Enn videre synes de eneerhvervende brukere navnlig i de bedre jordbruksdistrikter å ha et forsprang i retning av mere intensiv drift; særlig gir dette sig utslag i større rotfruktareal, større innkjøp av kraftfôr og stort husdyrhold. I enkelte bygder er forskjellen liten, neppe merkbar, i andre mere påtagelig.

Det er jo nokså naturlig at kombinasjonen med andre næringer virker uheldigst ved de større småbruk. At der oftere mangler hest ved de kombinerte bedrifter bidrar særlig til at jordkulturen blir mindre fullkommen.

For fjellbygder og lignende strøk kan en tilsvarende tendens vanskelig påvises. Det store arbeide med utmarkshøstning må utføres enten ved leiehjelp eller ved voksne barn, om eieren er fraværende, eller bierhvervet henlegges til tider så det ikke hindrer disse arbeiders fremme.

Hvad fiskeridistriktene angår, synes det nok fremdeles som kombinasjon av fiske og jordbruk ikke er heldig for det siste. Den sterke utstykning som fiskeriet gjennem tidene har bevirket har i Nord-Norge skapt en masse bruk, som er så små at der for å fø en ku eller to må kjøpes fôr. Tross en utstrakt bruk av utslåtter kjøpes der adskillig fôr, mest stråfôr. Dette forhold er meget fremtredende nordligst i landet, men forekommer også lengere sydover, som i Trøndelagens kystdistrikter. Det store husdyrhold ved småbrukene her, i forhold til landbruksarealet,

skyldes for en ikke ringe del dette forhold (som da også virker motsatt for de større bruk i tilgrensende landsdeler, som selger dette stråfôr). Nogen intensitet i bedriften er der neppe tale om i slike distrikter, aller minst for de kombinerte bedrifter.

Som et eksempel på forholdene i fiskeridistrikter lengere sydpå kan nevnes enkelte av de ytre bygder i Rogaland. Hvor her jordbruket er hovednæring, som f. eks. i Torvastad, bruktes mere almindelig veksling mellem åker og eng, mens i Åkra og Utsira, hvor fiskeri er hovednæring, finnes en hel del permanent både åker og eng, og som gir tarvelig avkastning. I disse folkerike fiskeristrøk har man all opfordring til å drive et sterkt selvforsyningsjordbruk, med grønnsaker, rotvekster og god engkultur. Men så lenge jordbruket skal skjøttes av den hjemmeværende befolkning, mens de arbeidsføre menn er ute på fiske, blir der ikke lett nogen fremgang.

Man har nu omhandlet to grupper av småbruk som begge har en overordentlig stor utbredelse. Tallmessig kan dette ikke fastslås, da gruppene griper inn i hverandre, men så meget er sikkert at det er nokså få småbruk i landet som ikke kan henregnes til en av eller til begge disse grupper. Det må nemlig erindres at høstningsbrukene finnes ikke bare i de dårligere jordbruksdistrikter, men også til dels i de bedre. Et småbruk, særlig de uten binæring, vil derfor gjerne i de fleste distrikter ha noget av høstningsbrukenes karakter.

Som en tredje gruppe av småbruk kan man opføre dem hvis brukere intet bierhverv har, eller annen inntekt i det hele tatt, og ingen anledning har til å drive høstningsbruk, og altså — om familien ikke bare består av enslige eller gamle, men har normalt behov og forbruk — er nødt til å anvende den store arbeidskraft i et intensivt dyrkningsbruks og en utstrakt foredlingsvirksomhets tjeneste. En slik småbruker må dyrke planter med stort arbeidsbehov. Er klima, jordkvalitet og beliggenhet heldig, vil han kunne drive nærmest havebruksmessig, med grønnsaker, bær og frukt. Slike bruk har gjerne ikke mere husdyr enn til opfôring av avfall fra denne drift. Er småbruket beliggende lengere fra de store avsetningssteder, blir driften mere å basere på et stort husdyrhold. Der dyrkes da overveiende knollvekster og holdes relativt stor besetning av storfe, høns og svin.

Av småbruk med mere havebruksmessig drift finnes der jo en del i byenes nærmeste omgivelser, i bygdene omkring Oslo nokså mange.

Litt lengere fra byene, helst i de beste jordbruksdistrikter, finnes der spredte forekomster av småbruk med intensivt dyrkningsjordbruk som grunnlag for stort husdyrhold.

Man har for bygdene Bærum, Asker, Oppegård, Frogn, Ås og Rygge bearbeidet opgavene for et utvalg av særlig intensivt drevne småbruk, vesentlig omfattende kl. 3 og 4 (5—20 dekar). Gruppen viser følgende gjennemsnittstall for arealer og husdyrantall pr. 1000 dekar innmark: Korn 75 dekar, poteter 181, fôrrotfrukter 27, kål, gulerot, jordbær, bringebær 347, brakk 10, hage og ikke spesifiserte grønnsaker og bærarealer

151, tilsammen 791 dekar åpen åker, dyrket eng 207 (delvis beplantet med frukttrær og bærbusker), naturlig eng 2 = 1000 dekar. Der var 4330 frukttrær og 4500 bærbusker pr. 1000 dekar eller vel 30 pr. bruk av hvert slags. Husdyrholdet var lite: en gris holdtes på annet hvert bruk, et storfe på 3dje hvert, 12 fjærfe pr. bruk. De havebruksmessige kulturer optar her halvparten av arealet, spesielt er der meget av grønnsaker, jordbær og bringebær. Den åpne åker inntar 8 tiendedeler av hele arealet. Innkjøp av fôr og kunstgjødning var noget over det almindelige.

Der er for øvrig en forskjell mellem disse herreder. I Bærum og Asker driver småbrukerne mere havebruksmessig enn navnlig i Frogn og Rygge, hvor der dyrkes meget poteter, men mindre av bær, bærbusker og havevekster i det hele, når undtas gulerøtter. De øvrige herreder inntar en mellemstilling. Avstanden fra de store avsetningsmarkeder har i det hele meget å si for plantevalg og intensitetsgrad ved småbrukene.

Kommet så langt op i landet som til Hedmark fogderi er småbrukenes drift langtfra intensivt preget. Kl. 3—5 har her mindre arealer åpen åker enn de større bruk; innkjøp av kraftfôr og kunstgjødning er betydelig mindre. Når der til tross herfor holdes flere husdyr pr. arealenhet ved de små bruk, så viser dette at det er randdistriktenes — åsmarkenes — høstningsbruk som særlig setter sitt preg på klassene for de små bruk. I de beste strøk av disse bygder, f. eks. i traktene nærmest Hamar, finnes der nok en del småbruk med intensiv drift, dels havebruksmessig, dels jordbruksmessig, med knollvekster og større husdyrhold. Og ellers utover tykkebygdene finnes der jo mange småbruk med merkbare tilløp til en intensiv drift, slik som dette gir sig utslag i en begynnende avl av fôrrotfrukter, kjøp av kraftfôr og kunstgjødning og overgang til sterkere dyrkningsjordbruk.

I et distrikt som Jæren skulde man vel vente å finne intensivt drevne småbruk. I det hele er dog her den intensive drift, som jo i særlig grad utmerker dette distrikt, vesentlig knyttet til de større bruk — ialfall til de som holder hest. Hestehold er dog almindeligere her enn ellers i landet; næsten alle bruk i kl. 5 og en hel del av brukene i kl. 4 (5—10 dekar) har hest. Det er den intensive drift som i sin almindelighet bevirker at hesteholdet her går så langt ned i klassene. Og det er øiensynlig at de små bruks drift er påvirket av hvorvidt der holdes hest eller ikke.

Kl. 3 og 4 har mindre åpen åker, mere av eng og utslåtter enn de større bruk. Innkjøp av fôrstoffer er større, men av kunstgjødning mindre enn ved de større bruk, og der avles lite av fôrrotfrukter og grønnsaker.

Men her finnes der relativt mange småbruk hvor en begynnende intensivering av driften kan merkes. Navnlig synes det her som fôrrotfruktene vil vinne større innpass også blandt småbrukerne, likesom havebruket egnes opmerksomhet.

Ovenfor er nevnt at driften av mindre eiendommer øiensynlig er påvirket av hvorvidt der holdes arbeidshest eller ei. Vi står her ved en

av grunnårsakene til at driften på de mindre bruk, de hesteløse, synes å ligge under det normale. Det er en yderst vanskelig sak å være avhengig av andres velvilje når det gjelder et så viktig arbeide som hestearbeidet ved jordbruket. Man må erindre at den viktigste del av hestearbeidet er et sesongarbeide som faller inn i de travle vårdager, da få gårdbrukere uten skade for egen bedrift kan overlate andre hestehjelp. De fleste gårdbrukere har ikke mere hest enn de selv har bruk for i sesongen, oftest heller mindre. Derfor er det omtrent ugjørlig for småbrukeren å få tak i hest i rett tid. Kyndige menn påstår at tilstandene på småbrukene utover bærer sterkt preg av å lide under den vilkårlige tilgang på hestehjelp i sesongen. Man får ikke gjort arbeidet i rett tid og heller ikke ofret den tid på det som må til om det skal bli forsvarlig gjort, og i enkelte tilfelle får man slett ikke gjort arbeidet. Stillingen i denne henseende er for småbrukerne vanskeligere her enn i andre land, på grunn av den korte tid for vårarbeidene, likesom jo ikke storfeet her i landet finner anvendelse som trekkraft i jordbrukets tjeneste, slik som det f. eks. i Danmark i stor utstrekning har vært praktisert ved småbrukene. Under disse omstendigheter er det man hos oss setter store forhåpninger til de opfinnelser som har muliggjort anvendelse av motorer i jordbearbeidningens tjeneste. Nu da spørsmålet rent teknisk ser ut til å være løst, efter prinsippet jordfresning, vil forhåpentlig dette føre til at småbrukerne gjennem sammenslutning efterhånden vil kunne frigjøre sig for de skadelige følger som mangelen på trekkraft nu bevirker.

Det vil av det foregående fremgå at driften av småbrukene i Norge langtfra er tilfredsstillende. Gjennemgående er driften ekstensiv, navnlig for småbruk å være. Husdyrholdet pr. flateenhet er både i Sverige og Danmark ved de minste bruksklasser omtrent 3 ganger så stort som ved de store bruk. Hos oss er forholdet nærmest som 2 : 1, og tar man alt i betraktning — legger husdyrproduksjonen til grunn for sammenligningen —, blir der liten forskjell mellem de små og de større bruk hos oss. Dette at småbrukene har mindre ydedyktige dyr gjelder da for øvrig også andre land.

Av det foregående vil enn videre fremgå at der er nokså få av våre småbruk (her menes alle eiendommer under gårdsgrensen) som egentlig er innstillet på å drive intensivt landbruk. De aller fleste småbrukere er jo optatt utenom bruket, andre ofrer sig for høstningsbruket, og så er det de mange gamle og enslige som har nok med å drive gammeldags og ekstensivt.

Mere moderne småbruk, med overveiende dyrket jord, nogenlunde centralt beliggende, såvidt store at de gjennem en intensiv drift gir full sysselsettelse og fullt underhold for en familie med normalt behov, og som virkelig drives på den vis, den slags bruk forekommer nærmest sporadisk her i landet.

Utstykningen i nyere tid har jo her fremskaffet hovedsakelig eiendommer så små at det ofte bare blir til en smule have og potetjord. Bare i sjeldnere tilfelle så meget jord at familiens arbeide helt utnyttes.

Herved går man glipp av den egentlige fordel ved landbrukets småbedrifter, nemlig det omsorgsfulle, flittige felles arbeide. I småbedriften blir jo mannsarbeide i ikke ringe utstrekning uten social skade erstattet gjennem kvinner og barn. Og sparsomhet hører småbrukeren til. Ved småbruket må intet gå til spille, alt avfall som inneholder næring for dyr og vekster må komme disse til gode, og fremfor alt må der vises sparsomhet med tiden.

Ved de eldre småbruk og smågårder, familiebedrifter som mest ligger i de mindre gode jordbruksstrøk, der kommer nok disse nevnte småbrukets egentlige fordeler bedre til sin rett. Men arbeidskreftene og strevet i det hele ødes jo her oftest i et ekstensivt og tilbakeliggende landbruks tjeneste, slik som gammel sed og skikk under kamp med en hård og ugjestmild natur har formet bedriftslivet.

Til belysning av bruksstørrelsen i Norge sammenlignet med enkelte andre land hitsettes nedenstående tabell.

Jordbrukenes relative fordeling i størrelsesklasser i forskjellige europeiske land efter nyeste opgaver (1920—1930).

Land	5—20 dekar	20—50 dekar	50—100 dekar	100—200 dekar	200—500 dekar	500—1000 dekar	Over 1000 dekar	
Norge	36.5	35.8	17.7	7.6	2.3	0.1	—	100.0
Sverige	28.1	27.5	22.1	14.0	6.5	1.2	0.6	100.0
Danmark	7.1	22.6	24.0	34.2	9.9	1.7	0.5	100.0
Finnland	26.3	30.0	21.4	16.4	4.4	1.1	0.4	100.0
Tyskland	36.3	27.5	18.3	11.1	5.4	0.8	0.6	100.0
Estland	17.6		16.2	26.2	34.8	4.8	0.4	100.0
Lettland	9.4	28.0		31.3	24.4	6.4	0.5	100.0
Polen	26.7	34.1	25.0	10.6	2.6	0.4	0.6	100.0
Holland	27.1	27.8	20.2	14.3	9.4	1.1	0.1	100.0
England og Wales	18.4	26.3		19.7	23.7	8.8	3.1	100.0
Skotland	22.2	24.3	11.5	8.5	21.3	9.0	3.2	100.0
Nordirland	11.8	29.4	27.7	16.4	11.0	2.8	0.9	100.0

Fordelingsgrunnlaget er for Norge innmarksarealet, for Sverige dyrket jord, Tyskland dyrket jord og riktydende enger, Finnland og Estland hele landbruksarealet, for de øvrige land er ikke fordelingsgrunnlaget nærmere angitt.

Klassegrensene er heller ikke ganske de samme for alle land. For Sverige omfatter kl. 1 således fra 2.5—20 dekar, Danmark 5.5—17 dekar, Estland 10—50 dekar, for Lettland omfatter kl. 1 alle eiendommer under 20 dekar, England, Skottland og Irland 4—20 dekar. Også for de øvrige klasser er der enkelte, dog mindre vesentlige avvikelser for flere land.

Regnes alle bruk under 50 dekar som småbruk, så står Norge med den høieste småbruksprocent, nemlig 72.3, dernæst har Tyskland 63.8, Polen 60.8, Finnland 56.3 og Sverige 55.6. Denne siste pct. er altså efter hvad ovenfor er oplyst noget for stor. Hvad de store bruk angår, de med over 200 dekar, så kommer her Estland, England og Skottland øverst med 40.0, 35.6 og 33.5 pct. Minst av bruk med over 200 dekar har Norge og Polen med 2.4 og 3.6 pct. Av bruk med over 500 dekar har Norge betydelig mindre enn de øvrige land, nemlig 0.1 pct., nærmest står Polen med 1.0 og Holland med 1.2 pct. Relativt flest av slike bruk har Skottland og England med 12.2 og 11.9 pct.

Ved en slik sammenligning må minnes om at de norske jordbruk mere enn hvad tilfelle er i de øvrige land også omfatter landbruksmessig utnyttet mark som ligger utenom innmarken, som her danner grunnlaget for grupperingen.

Bruk som er nedlagt efter 1900.

I innstruksen for tellerne bad man om å få utarbeidet en fortegnelse for hver tellingskrets både over de skyldsatte bruk og over plasser som måtte være nedlagt efter 1900.

De innkomne besvarelser egner sig ikke for tabellarisk sammenstilling. Man skal i det følgende gi et kort sammendrag.

Først skal man dog gi nogen orientering i spørsmålet om både oprettelse og nedleggelse av bruk.

Noget lengere tilbake i tiden skjedde der stadig utvidelser i bebyggelsens område. Denne ytret sig navnlig som anlegg av nye bruk og plasser i bygdenes utkanter og andre mindre godt utstyrte strekninger, da jord av bedre beskaffenhet og heldigere beliggende jo allerede før var okkupert. Bebyggelsen utvidet sig over baklier, åser, inne i skoger og heier, som tidligere var vraket som beboelsessted. I den store økonomiske ekspansjon som inntrådte efter avslutningen av den store nordiske krig (1720) pågikk denne bureisning med full kraft. Det var husmannsvesenets blomstringsperiode (nærmest 1750—1850). Nogen anledning til slått og beite i utmark i forbindelse med utsikt til litt skogsarbeide og gårdsarbeide ansås som eksistensgrunnlag for en husmannsfamilie. Også mere centralt blev der jo anlagt plasser, men næsten alltid på gårdenes mindre gode jordparter.

Lengere tilbake i tiden anlas der mangesteds plasser og gårdsbruk i de høiere nivåer, til dels over korngrensen. Også her var det den rikelige adgang til beite og utmarkshøstning som var den største herlighet. Ved siden herav har god anledning til jakt og fiske spilt en rolle; denne siste omstendighet blir mere og mere fremtredende jo lengere man går tilbake i tiden, for veidekulturen har jo i lange tidsrum vært i tilbakegang.

Sett på bakgrunn av disse tilstander blir nedleggelsen av både skyldsatte bruk og plasser mere forståelig. Husmannsvesenets tilbakegang er omhandlet på annet sted. Der blev nedlagt 50 000 plasser fra 1900 til 1929. Av plassene blev ifølge en i 1917 foretatt undersøkelse (N. O. S. VII. 89, s. 68* flg.) i 87 herreder de fleste solgt til særskilte bruk, i 44 herreder mest inndratt under gårdene, mens der for 355 herreder oplyses at begge deler finner anvendelse. I distrikter hvor gårdene er små synes plassene mest å være inndratt under gårdene igjen.

Som en av årsakene til at husmennene ikke lenger vil bebo plassene nevnes oftere avsides beliggenhet, og det tilføies at nutidens arbeidere vil bo centralt.

At enkelte gårdsbruk med avsides beliggenhet i nyere tid legges øde har tilsvarende årsaker. De herligheter som i gammel tid, kanskje for flere hundrede år siden, bevirket anlegg av slike gårder (i heiene eller op mot fjellet) veier mindre i vår tid. Jakt og fiske er blitt av helt underordnet betydning, og beitebruk i forbindelse med høstningsbruk er blitt en mindre lønnsom driftsmåte, ensomheten trykker, mere enn før, og mangelen på god veiforbindelse er mere følelig enn før.

Vi går så over til opgavene av 1929.

Nedleggelsen av egentlige gårdsbruk i perioden 1900—1929 har funnet sted i ganske liten utstrekning, undtatt i Vest-Agder fylke, som i denne henseende står i en særstilling. Fra dette fylke har man fått opgave over 93 selvstendige bruk som er nedlagt efter 1900. Flest nedlagte bruk finnes i Herad, Kvinesdal, Kvås og Lyngdal, men også fra flere andre herreder meldes om slik nedleggelse. Årsaken er overalt den samme: manglende vei og avsides beliggenhet. Mange av de nedlagte bruk er betegnet som «heiegårder»; rimeligvis tilhører de aller fleste denne kategori. De nedlagte bruks innmark angis nu å bli benyttet som slåttemark eller som beite. Mangel på veiforbindelse og dertil avsides beliggenhet er også for de øvrige fylker den årsak som oftest angis for nedleggelse av selvstendige bruk, men i disse fylker er der kun spredte tilfelle av sådan nedleggelse.

Fra flere bygder nevnes det oftere som årsak til brukenes nedleggelse at husene har vært forfalne og vilde blitt for kostbare å gjøre i stand. Men dette er jo bare den sekundære årsak. Den primære er at slike mere avsides bruk ikke lenger er lønnsomme i drift, mangelen på veiforbindelse o. l. Eierne ser sig ikke utvei til å holde dem vedlike lenger, har vel også forgjeves falbudt dem til mulig kjøpelystne, og så lar de ganske naturlig husene forfalle, så er utgiftene til vedlikehold ialfall spart.

Av herreder ellers i landet som har gitt opgave over at der er nedlagt bruk på grunn av avsides beliggenhet og manglende eller mangelfull veiforbindelse kan nevnes Øymark, Østre Toten (inne på almenningen), Sør-Aurdal, Ytre Sandsvær, Flesberg, Gjerstad, Bjerkreim, Suldal, Modalen og Aurland. Antallet av bruk som er nedlagt av nevnte grunn er dog for hver av disse bygder bare 2—6.

Nedleggelse av plasser har forekommet i mengdevis og i de fleste

distrikter. På Østlandet, Oplandene og Sørlandet går oplysningene ut på at det er de avsidesliggende plasser med dårlig veiforbindelse som mest er nedlagt. De opgis da oftest utlagt til skog og beite, delvis benyttes de som setrer eller som utslåtter.

Man ser altså at såvel for de selvstendige bruk som for mange av plassene er det de ytterste bruk — randbrukene —, de som ligger lengst fra den tette bebyggelse, som opgis og legges øde. Årsaken hertil er antydet foran. Når manglende eller mangelfull veiforbindelse nu føles sterkere enn før, så er dette i utviklingens medfør. Lengere tilbake i tiden, f. eks. på 1700-tallet, kan man si at disse bruk hadde like så god veiforbindelse som de mere centrale, for alle var om sommeren henvist til transport på hesteryggen. Først når kjøreveiene blev almindelig, inntrådte den store forskjell, samtidig som behovet for gode transportveier, anvendelige året rundt, efterhånden er blitt en livsbetingelse for landbruksnæringen i sin almindelighet.

Nedleggelsen av disse utkantenes bruk er derfor heller ikke noget faresignal, slik det til dels har vært fremstillet.

Av andre mere sjeldne årsaker til nedleggelse av selvstendige bruk nevnes vassdragsreguleringer og fabrikkanlegg, enn videre fare for skred.

Eiendommenes overtagelsesår.

Den privatøkonomiske situasjon i bygdene nu for tiden, slik den arter sig for den enkelte landbruker, er i ikke uvesentlig grad avhengig av n å r vedkommende kjøpte sin eiendom. Det er pengeverdiens fluktuasjoner som har bevirket den store forskjell på gjeldsbyrde og økonomiske kår i det hele tatt som gjør sig gjeldende for de enkelte eiendomsbesiddere, alt efter til hvilken tid de kjøpte sin eiendom. De som kjøpte f ø r krigen fikk, med nutidens forhold som målestokk, svært godt kjøp på eiendommen. Efter prisene i 1913 gav de ikke stort mere enn tredjeparten av hvad prisen var da den nominelt var på det høieste i 1920; og selv i året 1929, da jo mere normale forhold var inntrådt, stod eiendomsprisen 85 pct. over prisen for 1913.

Disse omstendigheter har bevirket at man har funnet det ønskelig i forbindelse med jordbrukstellingen å anstille en undersøkelse over hvorledes j o r d b r u k e n e f o r d e l e r s i g e f t e r o v e r t a g e l s e s å r, idet man på tellingsskjemaet har stillet spørsmål herom.

Spørsmålet blev dog delvis ikke besvart, og man har begrenset bearbeidelsen til 113 representative herreder, omfattende i alt 52 490 bruk. Av disse hadde 42 556 svart på nevnte spørsmål.

Resultatet av denne undersøkelse vil fremgå av omstående tabell.

Eiendommenes overtagelsesår. (113 representative herreder.)

Størrelsesklasse (Efter innmarksarealet)	Gjennemsnittlig overtagelsesår	Antall bruk overtatt				Antall undersøkte bruk i alt	Antall bruk procentvis fordelt efter overtagelsesår				
		til og med 1914	1915–1920	1921–1927	1928 og 1929		til og med 1914	1915–1920	1921–1927	1928 og 1929	Tilsammen
A. Særskilt skyldsatte bruk.											
Kl. 1. Inntil 2 dekar	1918	1 492	1 067	2 403	605	5 567	26.8	19.2	43.2	10.8	100.0
» 2. 2.1— 5 »	1917	806	514	914	197	2 431	33.2	21.1	37.6	8.1	100.0
» 3. 5.1— 10 »	1915	1 284	638	1 016	246	3 184	40.3	20.1	31.9	7.7	100.0
» 4. 10.1— 20 »	1913	3 112	1 251	1 749	474	6 586	47.3	19.0	26.5	7.2	100.0
» 5. 20.1— 50 »	1912	5 525	1 896	2 818	785	11 024	50.1	17.2	25.6	7.1	100.0
» 6. 50.1—100 »	1912	3 100	1 080	1 539	500	6 219	49.8	17.4	24.7	8.1	100.0
» 7. 100.1—200 »	1913	1 418	528	740	274	2 960	47.9	17.8	25.0	9.3	100.0
» 8. 200.1—300 »	1913	354	137	178	60	729	48.6	18.8	24.4	8.2	100.0
» 9. 300.1—500 »	1915	121	47	84	28	280	43.2	16.8	30.0	10.0	100.0
» 10—12. Over 500 »	1913	23	14	22	5	64	35.9	21.9	34.4	7.8	100.0
	1914	17 235	7 172	11 463	3 174	39 044	44.1	18.4	29.4	8.1	100.0
B. Ikke særskilt skyldsatte bruk.											
Kl. 1. Inntil 2 dekar	1914	456	189	360	108	1 113	41.0	17.0	32.3	9.7	100.0
» 2. 2.1— 5 »	1910	232	66	101	37	436	53.2	15.1	23.2	8.5	100.0
» 3. 5.1— 10 »	1908	353	93	118	50	614	57.5	15.1	19.2	8.2	100.0
» 4. 10.1— 20 »	1909	398	138	151	63	750	53.1	18.4	20.1	8.4	100.0
» 5. 20.1— 50 »	1909	300	78	112	51	541	55.5	14.4	20.7	9.4	100.0
» 6. 50.1—100 »	1914	24	11	15	8	58	41.4	19.0	25.8	13.8	100.0
	1911	1 763	575	857	317	3 512	50.1	16.4	24.4	9.1	100.0
Alle bruk	1914	18 998	7 747	12 320	3 491	42 556	44.6	18.2	29.0	8.2	100.0

Første kolonne angir det gjennemsnittlige overtagelsesår for hver størrelsesklasse av eiendommer. For de særskilt skyldsatte bruk er der fra kl.4 og opover (over 20 dekar) liten forskjell klassene imellem. I disse klasser, som omfatter storparten av de egentlige jordbruk, hadde eierne på tellingstiden sittet med eiendommen gjennemsnittlig 16—17 år. For de minste eiendommer derimot viser opgavene kortere besiddelsestid for den nuværende eier, og kortere jo mindre eiendommen er. De små eiendommer skifter hyppigere eier enn de større. For de to minste klasser er det jo boligen som er det vesentlige, mens de større eiendommer danner grunnlaget for familiens levevei og mere er slektseiendommer med eierskifte generasjonsvis. For de ganske små eiendommer spiller også det forhold inn at der for disse har foregått en sterk bureisning i de siste 10—15 år. Dette gjelder hovedsakelig de særskilt skyldsatte bruk.

Man må imidlertid være opmerksom på at disse opgaver alene gir uttrykk for hvor lenge den nuværende eier på tellingstiden hadde vært i besiddelse av eiendommen, ikke hvad man i almindelighet vil forstå ved eiendommenes gjennemsnittlige besiddelsestid — tiden fra eierskifte til eierskifte.

Hvad de ikke særskilt skyldsatte bruk angår viser disse gjennemgående et tidligere overtagelsesår enn de skyldsatte, men også her har man den samme utpregede forskjell mellem de minste eiendommer og de noget større. (For klasse 6 er antallet av bruk som er med i undersøkelsen så lite at tilfeldigheter spiller inn.)

Da det vilde føre for vidt å anføre hvert enkelt overtagelsesår, har man samlet disse i 4 grupper. Den første omfatter tiden til og med 1914 og representerer altså de normale forhold som hersket før krigen.

Den næste gruppe omfatter de 6 år 1915—1920. Det var hovedsakelig inflasjonens år. Den sterke stigning såvel i eiendomspriser som i prisnivået i sin almindelighet, hvilket hovedsakelig skyldtes den synkende pengeverdi, kulminerte i 1920. Skyldmarken, som i 1914 hadde en verdi av 2782 kr., steg i løpet av disse år til 7763 kr., eller om man anvender 1913 som målestokk (= 100), utgjorde eiendomsprisen i 1920 291. Indekstallet for engrosprisene var samtidig steget til 382.[1]

Årene 1921—1927 var nærmest deflasjonens år, da prisbevegelsen var helt motsatt. Skyldmarksverdien faller i løpet av disse år til 5141 kr. eller 193 med 1913 = 100. Engrosprisindeksen sank samtidig til 160.[1]

Efterat kronen i april 1928 igjen var blitt gullfestet, blev jo forholdene mere stabile, men da de innenlandske priser hang igjen på et høiere stade enn gullpariteten tilsa, var prisnivået fremdeles fallende. I forhold til 1913 utgjorde eiendomsprisene i 1929 185 og engrosprisene 148.[1]

Av de vel 39 000 skyldsatte eiendommer undersøkelsen omfatter var 44,1 pct. overtatt av den nuværende eier før 1914, 18,4 pct. i årene 1915—1920, 29.4 pct. i årene 1921—1927 og 8.1 pct. i årene 1928—1929.

Relativt flest eiendommer med overtagelsesår før 1914 finner man i størrelsesklassene 4—8. I disse klasser, som viser nokså ensartede tall i

[1] Efter Økonomisk Revues prisindeks.

denne henseende, var ca. halvparten av eiendommene overtatt før 1914, 17—18 pct. i årene 1915—1920, ca. 25 pct. i årene 1921—1927 og 7—8 pct. i 1928 og 1929. Dette skulde således være det almindelige forhold for størsteparten av de egentlige jordbruk.

I denne forbindelse må minnes om at en stor del av eiendomsoverdragelsene — navnlig for så vidt angår større eiendommer — skjer innen slekten. Disse overdragelser skjer jo til priser som ligger adskillig under markedsprisen. Det synes rimelig at salg innen slekten ikke helt ut har fulgt de voldsomme prissvingninger, men utvist jevnere priser og navnlig under høikonjunkturen ikke steget tilsvarende til de frie salg.

Som ovenfor påvist er der for de egentlige jordbruk liten forskjell fra klasse til klasse i besiddelsestid og overtagelsesårenes fordeling på tidsavsnittene.

Nogen forskjell er der derimot i så henseende distriktene imellem. Det gjennemsnittlige overtagelsesår klassevis i de enkelte fylker viser i store trekk et noget senere gjennemsnittlig overtagelsesår — altså noget kortere besiddelsestid for den nuværende eier — i Østlands- og Oplandsfylkene enn i de øvrige landsdeler. Den procentvise fordeling på de fire førnevnte tidsavsnitt distriktsvis vil fremgå av tabellen side 67.

Som man vil se, har Østlandet og Oplandene for klasse 4—9 de laveste procenter for bruk overtatt før krigen og tilsvarende noget høiere procenter i de andre tidsavsnitt. Næst efter Østlandet og Oplandene kommer i denne henseende Sør- og Nord-Trøndelag, mens Vestlandet har den høieste procent for overtagelse før krigen. Møre fylke står i denne henseende i samme forhold som Vestlandet og er derfor i tabellen ført sammen med denne landsdel. Også Nord-Norge viser forholdsvis høi procent for bruk overtatt før krigen.

Der foregikk i de mest typiske jordbruks- og skogfylker en sterkere omsetning av landeiendommer i krigsårene og de nærmeste efterkrigsår enn ellers i landet. Det viser sig da også at den samlede omsetning av eiendommer i krigsårene og de nærmest følgende år øket relativt sterkest i disse distrikter. Setter man den gjennemsnittlige omsetning av eiendommer i perioden 1908—1914 = 100, utgjorde maksimum av omsetning (i årene 1917 og 1918) for Vestfold 238, Østfold 228 og for Akershus 198, dernæst følger Rogaland med 160, Sør-Trøndelag, Aust-Agder og Opland hver med 150, regnet efter de solgte eiendommers matrikkelskyld.

Tabellen side 68—69 viser for hvert enkelt år 1915—1930, sammenlignet med gjennemsnittet 1908—1914, matrikkelskylden av samtlige solgte landeiendommer, fylkes- og landsdelsvis. Mens der gjennemsnittlig for rikets bygder i 1908—1914 omsattes 4.02 pct. av matrikkelskylden årlig, omsattes i 1917, som betegnet maksimum, 6.01 pct. Den sterke stigning skyldes i første rekke Østlandet, dernæst Oplandene, mens matrikkelskylden av de solgte eiendommer i de øvrige landsdeler har holdt sig langt jevnere fra år til år gjennem hele perioden.

Antall bruk procentvis fordelt efter overtagelsesår.

	Kl. 1 Inntil 2 dekar innmark	Kl. 2 2.1—5 dekar innmark	Kl. 3 5.1—10 dekar innmark	Kl. 4 10.1—20 dekar innmark	Kl. 5 20.1—50 dekar innmark	Kl. 6 50.1—100 dekar innmark	Kl. 7 100.1—200 dekar innmark	Kl. 8 200.1—300 dekar innmark	Kl. 9 300.1—500 dekar innmark
a) Overtagelsesår til og med 1914:									
Østlandet og Oplandene	27.1	33.5	38.6	42.8	45.7	47.8	46.3	48.7	41.7
Sørlandet	30.9	39.7	42.9	51.1	51.3	48.9	48.8	60.0	—
Vestlandet og Møre fylke	24.0	31.6	44.0	52.9	56.7	54.3	57.5	75.0	50.0
Sør- og Nord-Trøndelag	22.1	24.7	33.3	49.1	48.1	50.6	50.1	41.3	58.3
Nord-Norge	18.8	30.2	42.5	48.7	54.5	54.5	57.9	62.5	—
Rikets bygder	26.8	33.2	40.3	47.3	50.1	49.8	47.9	48.6	43.2
b) Overtagelsesår 1915—1920:									
Østlandet og Oplandene	19.4	21.4	19.5	20.9	18.3	17.5	18.5	18.6	17.1
Sørlandet	18.5	19.4	20.8	17.6	16.2	18.0	17.5	20.0	—
Vestlandet og Møre fylke	21.9	20.7	19.3	16.3	15.9	17.1	17.5	12.5	25.0
Sør- og Nord-Trøndelag	14.5	19.7	19.0	17.9	15.8	16.3	14.3	20.6	12.5
Nord-Norge	15.8	22.6	22.3	18.7	17.5	17.5	20.0	25.0	—
Rikets bygder	19.2	21.1	20.1	19.0	17.2	17.4	17.8	18.8	16.8
c) Overtagelsesår 1921—1927:									
Østlandet og Oplandene	43.4	37.1	33.5	28.1	28.2	25.8	25.6	24.2	31.3
Sørlandet	35.4	33.2	28.1	23.2	24.4	25.0	23.7	20.0	—
Vestlandet og Møre fylke	44.2	38.7	28.8	24.9	20.5	22.6	20.0	—	—
Sør- og Nord-Trøndelag	49.2	43.6	40.7	25.4	28.6	24.4	25.6	31.7	20.8
Nord-Norge	51.5	41.3	29.9	28.0	23.8	22.6	18.9	12.5	—
Rikets bygder	43.2	37.6	31.9	26.5	25.6	24.7	25.0	24.4	30.0
d) Overtagelsesår 1928 og 1929:									
Østlandet og Oplandene	10.1	8.0	8.4	8.2	7.8	8.9	9.6	8.5	9.9
Sørlandet	15.2	7.7	8.2	8.1	8.1	8.1	10.0	—	—
Vestlandet og Møre fylke	9.9	9.0	7.9	5.9	6.9	6.0	5.0	12.5	25.0
Sør- og Nord-Trøndelag	14.2	12.0	7.0	7.6	7.5	8.7	10.0	6.4	8.4
Nord-Norge	13.9	5.9	5.3	4.6	4.2	5.4	3.2	—	—
Rikets bygder	10.8	8.1	7.7	7.2	7.1	8.1	9.3	8.2	10.0

Matrikkelskylden av alle solgte faste

	1908–1914 Gj.snittlig	1915	1916	1917	1918	1919	1920
	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark
I. Bygdene fylkesvis:							
Østfold	1 518	1 569	2 138	3 215	3 467	2 172	1 751
Akershus	1 930	2 023	3 105	3 823	3 523	3 711	2 285
Hedmark	2 336	2 103	2 435	3 318	3 016	2 400	2 876
Opland	2 072	1 581	2 207	3 024	3 117	2 468	1 919
Buskerud	1 820	1 725	2 222	2 475	2 379	2 412	1 934
Vestfold	1 349	1 388	2 140	3 204	2 748	1 460	1 787
Telemark	1 200	918	1 113	1 384	1 529	1 331	1 108
Aust-Agder	733	718	880	1 099	1 091	743	714
Vest-Agder	480	451	556	612	627	544	694
Rogaland	751	688	1 144	1 204	998	1 053	850
Hordaland	895	914	1 014	1 023	1 069	985	1 067
Sogn og Fjordane	746	631	704	812	752	748	829
Møre	917	824	934	970	1 039	954	903
Sør-Trøndelag	1 132	1 171	1 449	1 700	1 541	1 287	1 370
Nord-Trøndelag	1 278	1 137	1 375	1 186	1 095	1 244	1 426
Nordland	725	632	637	785	535	698	632
Troms	257	196	248	253	235	237	256
Rikets bygder	20 139	18 669	24 301	30 087	28 761	24 447	22 401
II. Bygdene landsdelsvis:							
a) Absolutte tall.							
Østlandet	6 617	6 705	9 605	12 717	12 117	9 755	7 757
Oplandene	4 408	3 684	4 642	6 342	6 133	4 868	4 795
Sørlandet	2 413	2 087	2 549	3 095	3 247	2 618	2 516
Vestlandet	2 392	2 233	2 862	3 039	2 819	2 786	2 746
Trøndelagen	3 327	3 132	3 758	3 856	3 675	3 485	3 699
Nord-Norge	982	828	885	1 038	770	935	888
b) I procent av hele matrikkelskylden.							
Østlandet	4.54	4.60	6.59	8.73	8.32	6.70	5.33
Oplandene	4.31	3.60	4.54	6.20	6.00	4.76	4.69
Sørlandet	3.89	3.37	4.11	4.99	5.24	4.22	4.06
Vestlandet	3.12	2.92	3.74	3.97	3.68	3.64	3.59
Trøndelagen	3.83	3.60	4.32	4.43	4.23	4.01	4.25
Nord-Norge	3.62	3.06	3.27	3.83	2.84	3.45	3.28
Rikets bygder	4.02	3.73	4.86	6.01	5.75	4.88	4.48

eiendommer i de enkelte år.

1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Mark	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark	Mark
1 446	1 509	1 856	1 898	1 503	1 315	1 384	1 214	1 369	1 584
2 278	1 805	2 282	1 833	1 719	1 369	1 348	1 517	1 481	1 635
2 079	1 956	2 348	2 524	2 162	1 802	2 307	1 811	2 750	2 000
2 104	2 378	2 352	1 947	1 983	1 679	1 950	2 178	1 839	2 060
1 704	1 509	1 746	1 459	1 488	1 232	1 417	1 124	1 736	1 460
1 545	1 391	1 403	1 323	1 156	1 008	1 119	1 078	925	840
1 023	1 069	1 426	1 241	902	941	881	1 114	1 174	884
571	665	786	644	618	495	588	673	655	564
496	568	531	451	545	402	565	462	417	412
919	1 085	1 018	981	889	835	843	785	805	753
1 019	970	1 036	1 013	894	794	907	848	905	868
778	893	889	830	947	889	904	859	834	719
976	847	945	860	819	730	1 062	735	818	817
1 303	1 175	1 284	1 138	960	954	889	1 108	1 094	1 101
1 117	1 370	1 514	1 236	1 259	1 174	1 151	1 113	1 244	1 232
721	713	708	545	521	520	554	503	600	660
234	278	292	259	257	245	229	213	230	296
20 313	20 181	22 416	20 182	18 622	16 384	18 098	17 335	18 876	17 885
6 973	6 214	7 287	6 513	5 866	4 924	5 268	4 933	5 511	5 519
4 183	4 334	4 700	4 471	4 145	3 481	4 257	3 989	4 589	4 060
2 090	2 302	2 743	2 336	2 065	1 838	2 034	2 249	2 246	1 860
2 716	2 948	2 943	2 824	2 730	2 518	2 654	2 492	2 544	2 340
3 396	3 392	3 743	3 234	3 038	2 858	3 102	2 956	3 156	3 150
955	991	1 000	804	778	765	783	716	830	956
4.79	4.27	5.00	4.47	4.03	3.38	3.62	3.39	3.78	3.79
4.09	4.24	4.60	4.37	4.05	3.40	4.16	3.90	4.49	3.97
3.37	3.71	4.42	3.77	3.33	2.96	3.28	3.63	3.62	3.00
3.55	3.85	3.84	3.69	3.57	3.29	3.47	3.26	3.32	3.06
3.91	3.90	4.30	3.72	3.49	3.29	3.57	3.40	3.63	3.62
3.52	3.66	3.69	2.97	2.87	2.82	2.89	2.64	3.06	3.53
4.06	4.03	4.48	4.03	3.72	3.27	3.62	3.46	3.77	3.57

For de minste eiendommer, boligene og boligbrukene, der som tidligere omtalt overveiende er knyttet til andre næringer enn jordbruket, og som særlig for de førstes vedkommende er tallrike omkring byene og industricentrene, er forskjellen i overtagelsestiden fylkene imellem betydelig større; i landsdelstallene blir dog forholdet igjen noget utjevnet. I Vest-Agder er således hele 54.8 og i Aust-Agder 41.1 pct. av boligene overtatt før krigen, mens i Akershus, Hedmark, Nord-Trøndelag og Nordland under 20 pct. av boligene er overtatt før krigen. I disse siste fylker er derimot overtagelsesårene efter 1921 langt sterkere representert enn gjennemsnittlig.

Også for klasse 2, boligbrukene, er der adskillig forskjell fylkene imellem, om enn ikke så sterk som for boligene. Høi procent for overtagelsesår før krigen viser her Østfold, Telemark, Vest-Agder, Sogn og Fjordane og Finnmark, mens den tilsvarende procent er betydelig lavere enn gjennemsnittet i Akershus, Nord-Trøndelag og Nordland.

De sterke divergenser distriktene imellem hvad angår disse minste eiendommers overtagelsestid skyldes ikke alene større eller mindre raskhet i omsetningen, men også den bureisning som har funnet sted. Når både omsetningen og bureisningen innen samme distrikt har øket sterkt under krigen og senere, vil det jo bli en lav procent for eiendommer overtatt før krigen, således i Nordland, hvor forholdet er mest utpreget, bare 10 pct.

De jordbrukende personers livsstilling.

Opgavene over livsstilling er tatt inn i tabell 6 i tredje hefte.

Om bearbeidelsen merker man sig: For alle bruk, skyldsatte som ikke særskilt skyldsatte, med over 5 dekar innmark (kl. 3—12) er der foretatt en fullstendig optelling av brukernes livsstilling i alle rikets herreder.

For kl. 1 og 2, bruk under 5 dekar innmark, er der foretatt en representativ optelling for 113 herreder. På grunnlag av denne representative optelling er der så fylkesvis foretatt en beregning for alle herreder for disse to størrelsesklasser.

Efter nevnte tabell 6 gjengis brukenes fordeling efter de jordbrukende personers livsstilling for rikets bygder. Se tabellen side 72—73.

Blandt livsstillinger for de jordbrukende personer inntar selvsagt l a n d b r u k med s k o g b r u k den mest dominerende plass. I antall utgjør de bruk hvis eiere har landbruk, d. v. s. jordbruk med fedrift og skogbruk som hovederhverv eller som eneerhverv, 174 704 personer eller 58.55 pct. av alle jordbrukende personer, mot 63.84 pct. i 1917; for de særskilt skyldsatte bruk utgjorde de tilsvarende procenter henholdsvis 60.58 og 65.73. Heri er riktignok innbefattet mange personer for hvem

landbruk for egen regning bare er bierhverv (husmenn og andre landbruksarbeidere). Med utelukkelse av disse, når man altså bare regner med dem som har landbruk for egen regning enten som hovederhverv eller som eneerhverv, utgjør procenten for alle bruk 49.76, mot 50.46 i 1917. Ser man hen til brukenes matrikkelskyld, inntar landbruket en enda mere dominerende stilling. De selvstendige næringsdrivende landbrukere hadde 82.26 pct. av den samlede jordbruksskyld. Regner man landbruksarbeidernes bruk med blir det 84.31 pct. av det samlede skyldbeløp, mot 85.73 pct. i 1917.

Blandt andre livsstillinger kommer h å n d v e r k og industri øverst. Med dette som hovederhverv eller eneerhverv er opført 14.38 pct. av alle jordbrukere, mot 11.94 pct. i 1917. Videre utgjør fiskerne 7.04 pct. mot 7.14 i 1917, handlende, betjenter m. v. 6.49 pct., mot 5.59 i 1917, arbeidere utenfor landbruk, håndverk og industri 4.92 pct., mot 3.55 i 1917, immaterielt arbeide henholdsvis 2.70 og 2.79 pct., inntekt av kapital m. v. 3.35 og 1.69 pct., sjømenn, matroser 1.43 og 1.07 pct., andre og uopgitt 1.14 pct., mot 2.39 i 1917.

Nedenfor sammenstilles opgavene efter siste telling med de tilsvarende for 1890, 1900, 1907 og 1917.

Livsstilling[1]	Antall jordbrukende personer.				
	1890	1900	1907	1917	1929
1. Landbruk med skogbruk (nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 og 16)	170 960	164 153	160 936	158 327	174 704
2. Håndverk og industri (nr. 12, 17 og 18)	15 697	24 272	27 268	29 615	42 882
3. Fiskere (nr. 11)	16 529	18 988	17 052	17 715	20 990
4. Handlende m. v. samt betjenter (nr. 13, 14 og 15)	10 735	12 062	12 890	13 845	19 330
5. Arbeidere utenfor landbruk, håndverk og industri (nr. 20)	4 968	5 385	7 956	8 800	14 671
6. Immaterielt arbeide (nr. 9 og 10)	3 886	4 791	5 400	6 915	8 083
7. Sjømenn (nr. 19)	3 102	2 999	3 172	2 667	4 285
8. Inntekt av føderåd, kapital, pensjon, legat (nr. 8 og 21)	5 419	6 759	5 282	4 190	10 006
9. Andre og uopgitt (nr. 22 og 23)	4 990	6 302	6 678	5 951	3 409
Tilsammen	236 286	245 711	246 634	248 025	298 360

[1] Angående de særskilte livsstillinger innen hver gruppe sammenhold nummerne med tabellen side 72.

I opgavene for 1917 er som tidligere fremholdt de særskilte havebruk utsondret, mens disse både tidligere og senere er tatt med. For 1907 utgjorde havebrukenes antall 13 834 og for 1917 11 173.

Den tallrikeste og viktigste klasse, de som har landbruk med skogbruk som hovederhverv (eller eneerhverv), gikk fra 1890 til 1917 ned fra 170 960 til 158 327, en nedgang på 12 600 eller 7.4 pct. Denne nedgang falt utelukkende på klassen husmenn, som er avtatt fra 33 469 i 1890

Brukenes fordeling efter de jordbrukend

	Livsstilling	De særskilt skyldsatte bruk				
		Antall	Procent	Matrikkelskyld		Gj.snittlig matrikkel skyld pr. bruk
				Mark	Procent	Mark
1	Gårdbrukere, selveiere	90 388	34.14	322 634	70.76	3.57
2	Skogeiere	190	0.07	1 908	0.42	10.04
3	Småbrukere	50 624	19.12	36 049	7.91	0.71
4	Leilendinger, bygslere	393	0.15	1 520	0.33	3.87
5	Forpaktere	2 884	1.09	12 598	2.76	4.37
6	Andre selvst. næringsdrivende ved landbruk	657	0.25	382	0.08	0.58
7	Husmenn med jord	200	0.08	101	0.02	0.51
8	Føderådsmenn	381	0.14	191	0.04	0.50
9	Embedsmenn	524	0.20	2 151	0.47	4.10
10	Bestillingsmenn	6 442	2.43	7 286	1.60	1.13
11	Fiskere	17 665	6.67	10 945	2.40	0.62
12	Håndverkere	13 477	5.09	8 339	1.83	0.62
13	Handlende, fabrikkeiere, skibsredere	6 830	2.58	8 607	1.89	1.26
14	Andre selvst. næringsdrivende	4 336	1.64	3 105	0.68	0.72
15	Betjenter	6 037	2.28	4 356	0.95	0.72
16	Jordbruks-, skogs-, fløtnings- og lense-arbeidere	15 063	5.69	9 250	2.03	0.61
17	Berg- og fabrikkarbeidere	14 064	5.31	6 455	1.42	0.46
18	Håndverksarbeidere	7 790	2.94	4 518	0.99	0.58
19	Sjømenn, matroser	3 920	1.48	2 034	0.45	0.52
20	Andre arbeidere	12 190	4.60	4 558	1.00	0.37
21	Kapitalister, formuende, pensjonister	7 552	2.85	5 593	1.23	0.74
22	Andre	2 823	1.07	3 352	0.73	1.19
23	Uopgitt	354	0.13	30	0.01	0.08
	Tilsammen	264 784	100.00	455 962	100.00	1.72

)ersoners livstilling pr. 20 juni 1929.

Alle bruk							
Benyttede av eierne		Bortleiede		Tilsammen		1917 Tilsammen	
Antall	Procent	Antall	Procent	Antall	Procent	Antall	Procent
90 444	30.31	—	—	90 444	30.31	87 699	35.36
205	0.07	—	—	205	0.07	247	0.10
50 002	16.76	2 625	0.88	52 627	17.64	31 085	12.54
—	—	934	0.31	934	0.31	1 652	0.67
—	—	3 510	1.18	3 510	1.18	3 894	1.57
601	0.20	146	0.05	747	0.25	574	0.23
—	—	6 079	2.04	6 079	2.04	14 666	5.91
482	0.16	597	0.20	1 079	0.36	1 404	0.56
304	0.10	374	0.12	678	0.22	774	0.31
4 620	1.55	2 785	0.93	7 405	2.48	6 141	2.48
17 503	5.87	3 487	1.17	20 990	7.04	17 715	7.14
13 066	4.38	3 035	1.02	16 101	5.40	10 185	4.10
6 777	2.27	794	0.27	7 571	2.54	6 540	2.64
4 199	1.41	593	0.20	4 792	1.61	3 424	1.38
5 538	1.86	1 429	0.48	6 967	2.34	3 881	1.57
14 497	4.86	5 661	1.89	20 158	6.75	18 510	7.46
13 804	4.63	2 864	0.96	16 668	5.59	12 597	5.08
7 741	2.59	2 372	0.80	10 113	3.39	6 833	2.76
3 940	1.32	345	0.11	4 285	1.43	2 667	1.07
11 294	3.79	3 377	1.13	14 671	4.92	8 800	3.55
7 479	2.51	1 448	0.48	8 927	2.99	2 786	1.13
2 812	0.94	207	0.07	3 019	1.01	2 928	1.18
340	0.11	50	0.02	390	0.13	3 023	1.21
255 648	85.69	42 712	14.31	298 360	100.00	248 025	100.00

til 14 666 i 1917. Gårdbrukere, selveiere og leiere, på store og små bruk, er samtidig øket fra 120 900 til 124 330, andre selvstendige ved landbruk fra 136 til 574. Jordbruks-, skogs- og fløtningsarbeidere er øket fra 16 321 til 18 510.

Tallene for 1929 avviker ikke så lite fra næstsiste tellings resultater. For det første er jo eiendommenes antall øket så voldsomt, med hele 50 000 (39 000 når havebrukene legges til for 1917). Foran er omhandlet at disse nye eiendommer i langt overveiende grad er ganske små, aller mest av dem vi her kaller boliger og boligbruk, og så et mindre antall småbruk. Man kan altså vente å finne de aller fleste av disse nye eiendommer som eiet og brukt av personer med andre livsstillinger enn landbruk. Så er da også tilfellet. Av forøkelsen i eiendommenes antall fra 1917 til 1929, i alt 50 000, faller 16 377 på personer som har landbruk til hoved- eller eneerhverv, 33 335 på andre livsstillinger.

Og når forøkelsen på landbruket er så vidt stor som den viser sig å være, skyldes dette særskilte omstendigheter. Forrige telling, den pr. 1 jan. 1918, blev jo avholdt i en avgjort opgangstid, en florissant tid, da det for småbrukerne var nok av arbeide å få utenom landbruket. Dette førte til at en usedvanlig stor mengde småbrukere ved denne telling blev opført under andre næringer enn landbruk, fordi deres arbeidsfortjeneste utenom bruket, under de florissante tiders overflod på arbeide til høie priser, veiet mere enn avkastningen av deres små bruk.

Ved tellingen i 1929 var stillingen helt anderledes. Der hersket nu jevnt over stor arbeidsløshet i næringene utenom jordbruket. Småbrukerne, hvad enten de hadde hatt arbeide ved håndverk, industri eller andre næringer, så mistet de nu for en stor del dette arbeide. De hadde altså bare jordbruket å falle tilbake på, og denne næringsvei gikk da i mangfoldige tilfelle for dem over fra bierhverv til hovederhverv eller endog eneerhverv.

Dette er hovedårsaken til at småbrukerklassen er svulmet så sterkt op ved tellingen i 1929. Andre årsaker er så tilgang gjennem oprettelse av nye småbruk, og tilgang gjennem at tidligere boligbruk o. l. som tidligere har vært for små til å danne grunnlaget for brukerens hovednæring, nu ved opdyrkning og forbedring er nådd til nevnte mål.

Personer for hvem håndverk og industri er hovederhverv er øket med 13 267, derav håndverkere og håndverksarbeidere 9 196 og 4 071 fabrikk- og bergarbeidere.

Handlende, fabrikkeiere og skibsredere er øket med 2399, forskjellige slags betjenter med 3086.

Arbeidere utenom de nevnte er øket med 5871. Personer beskjeftiget med immaterielt arbeide er øket med 1168. Sjømenn er øket med 1618. Personer som nærer sig av føderåd, kapital, pensjon o. l. er øket med 5816 og utgjør nu næsten 2½ ganger så mange som i 1917.

Sammenholder man landbruk (med skogbruk) på den ene side med samtlige andre livsstillinger på den annen side, fremkommer følgende tall:

	Samlet antall bruk									
	1890		1900		1907		1917		1929	
	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.
Landbruk (med skogbruk) . .	170 960	72.35	164 153	66.81	160 936	65.25	158 327	63.84	174 704	58.55
Andre erhverv .	63 316	26.79	79 312	32.28	82 958	33.64	86 675	34.95	123 266	41.32
Uopgitt	2 010	0.86	2 246	0.91	2 740	1.11	3 023	1.21	390	0.13
Tilsammen . . .	236 286	100.00	245 711	100.00	246 634	100.00	248 025	100.00	298 360	100.00

De jordbrukende personer med landbruk (og skogbruk) som hoved- eller eneerhverv er altså siden 1890 øket med en ubetydelighet av 3744 eller 2.19 pct., mens jordbrukende personer som gjennem sitt hovederhverv er knyttet til andre næringer er øket med ca. 58 330 eller 94.68 pct. En lignende utvikling kommer til syne med hensyn til eiendommenes matrikkelskyld, hvilket nedenstående sammenstilling viser.

Brukernes hovederhverv	Eiendommenes matrikkelskyld.									
	1890		1900		1907		1917		1929	
	Mark	Pct.	Mark	Pct.	Mark	Pct.	Mark	Pct.	Mark	Pct.
Landbruk (med skogbruk . .	425 768	88.09	419 675	88.37	406 112	84.90	401 240	85.19	384 442	84.31
Andre erhverv .	55 607	11.51	53 447	11.25	70 623	14.76	68 494	14.54	71 490	15.68
Uopgitt	1 937	0.40	1 800	0.38	1 631	0.34	1 272	0.27	30	0.01
Tilsammen . . .	483 312	100.00	474 922	100.00	478 366	100.00	471 006	100.00	455 962	100.00

Opgavene for skyldbeløp er ikke ganske likeartede, da de for 1890 omfatter alle bruk (med beregnet skyld for underbrukene og et tilsvarende fradrag for hovedbrukene), mens de fire siste opgaver ikke tar noget hensyn til de ikke særskilt skyldsatte bruk. Denne omstendighet antas dog ikke å virke til nogen vesentlig forskjell mellem opgavene.

De som har landbruk (med skogbruk) som ene- eller hovederhverv brukte altså i 1890 eiendommer med en samlet skyld av 425 768 mark, utgjørende 88.09 pct. av alle; i 1929 var deres eiendommers skyldverdi 384 442 mark, utgjørende 84.31 procent av det hele.

Av antallet av eiendommer er det altså hele 41.3 pct. som er brukt av personer som har landbruk bare som bierhverv, men av den samlede matrikkelskyld — som mere betegner jordvidden — er det samme tilfellet bare med 15.7 pct. Den store forskjell i disse tall skyldes at de som har landbruk som bierhverv gjennemgående har ganske små bruk. Utelukker man alle eiendommer som har inntil 2 dekar innmark (kl. 1) — og disse kan ikke kalles jordbruk i almindelig forstand —, vil antallet av dem som bare har landbruk som bierhverv ikke utgjøre mere enn 24.1 pct.

Det vil ha sin interesse å betrakte hvorledes oprettelsen av de mange nye særskilt skyldsatte bruk har virket på fordelingen av livsstillingene. Antallet av disse bruk er fra 1917 til 1929 øket med 57 344. Herav faller på gårdbrukere og småbrukere (eiere og leiere) 22 691. Som foran påvist er det småbrukerne som har øket aller mest; de økonomiske årsaker som antas å ligge til grunn herfor er omtalt sammesteds. Håndverk og industri har erobret 12 687 eiendommer, jordbruks- og skogsarbeidere 1121, andre arbeidere 5875, fiskere 3882, handlende m. v. 820, sjømenn 1549, personer som lever av føderåd, kapital m. v. 5210, forskjellige slags betjenter 2759, i øvrig og uopgitt 750 eiendommer.

Det samlede antall gårdbrukere (og småbrukere) var ved de siden 1825 avholdte tellinger:

År		År	
1825	90 385	1890	120 901
1835	103 192	1900	119 369
1845	102 824	1907	120 888
1855	113 204	1917	124 330
1865	112 725	1929	147 515
1875	113 938		

Økningen fra 1917 til 1929 23 185 er fremkommet ved at antall småbrukere er øket 21 542 og gårdbrukerne 2745, mens leilendinger og forpaktere er minsket med 1102. Årsakene til småbrukerklassens sterke økning er foran nevnt (s. 74).

De seks første tall er fra folketellingene, resten fra jordbrukstellingene.

Det må ved disse opgaver erindres at det i adskillige tilfelle, som f. eks. den hyppig forekommende kombinasjon av jordbruk og fiskeri, kan være tvilsomt hvorvidt vedkommendes hovednæringsvei rettest bør anses som jordbruk eller ikke, og spørsmålet er også blitt løst på en noget forskjellig måte ved de forskjellige tellinger.

Ved tellingen i 1917 blev for første gang utsondret som en egen klasse brukere av mindre gårder og bruk, de såkalte småbrukere.

Navnet småbruker er kommet op efter at egnehjems-bevegelsen satte fart. Denne bevegelse skapte en mengde nye, særskilt skyldsatte eiendommer, hvis eiere eller brukere efter herskende terminologi hverken kunde kalles gårdbrukere eller husmenn, likesom heller ikke navnet plassbruker passet, da plass jo egentlig betegner et ikke særskilt skyldsatt lite jordbruk.

Imidlertid var de aller fleste av de nye egnehjem så små at deres jordbruk bare utgjorde et bierhverv for brukeren, som altså i tellingsopgavene blir opført under andre livsstillinger. De fleste av de 31 100 personer som i 1917 opførtes blandt småbrukere utgjordes av slike som ved den foregående telling var opført blandt gårdbrukerne. Den eldre klassifikasjon av de jordbrukende personer innskrenket sig jo til to klasser, gårdbrukere og husmenn, og det vil da forstås at der som gårdbrukere

blev opført en mengde personer som efter nyere terminologi blir å opføre som småbrukere. Sammenholder man tallene for 1907 og 1917, vil man se at gårdbrukere + småbrukere det sistnevnte år kun var 3442 større enn for 1907.

De enkelte livsstillingers relative fordeling på de forskjellige størrelsesklasser av jordbruk faller, som rimelig er, nokså ulike. De som har jordbruk (for egen regning) til ene- eller i det minste hovederhverv vil selvsagt fortrinsvis koncentrere sig i klassene for de noget større eiendommer, mens på den annen side de som har sitt hovederhverv utenom landbruket ikke behøver å ha synderlig store bruk, og oftest heller ikke har det. Slår man sammen gårdbrukere og småbrukere (selveiere og leiere av begge slags), så utgjør disse for kl. 1 kun 2.0 pct. av samtlige brukere innen denne klasse. For klasse 2 utgjorde antallet 8.3 pct., klasse 3 28.1 pct., klasse 4 52.2 pct., klasse 5 77.1 pct., klasse 6 93.5 pct., klasse 7 96.5 pct., klasse 8 96.8 pct. For de følgende klasser er der nogen nedgang i det relative antall gårdbrukere, idet dette for klasse 9 utgjorde 94.9 pct., klasse 10—12 86.4 pct. For de siste klasser influerer at endel større gårder eies eller brukes av personer utenfor gårdbrukernes klasse som handlende, fabrikkeiere, skibsredere og embedsmenn.

Tabellen s. 78 og 79 meddeler en fylkesvis avfattet opgave over i hvilken utstrekning gårdsbruk og småbruk er forbundet med andre erhverv. Opgavene — som er grunnlagt på en fullstendig optelling for alle bruk med over 5 dekar innmark — omfatter både særskilt skyldsatte og ikke særskilt skyldsatte bruk, men altså med undtagelse av de to klasser — boliger og boligbruk. De bruk for hvilke spørsmålet om bierhverv ikke er blitt besvart er henregnet til de uten bierhverv, idet man erfaringsmessig har gått ut fra at telleren i de aller fleste tilfelle hvor et bierhverv av nogen betydning forefinnes vilde ha gjort anmerkning herom.

Hvad gårdsbrukene angår er der 44 439 eller 39.2 pct. for hvilke «andre erhverv» spiller en større eller mindre rolle, for 26 569 eller 23.4 pct. danner de bare et bierhverv, men i 17 870 tilfelle eller for 15.8 pct. utgjør de hovederhvervet og jordbruket bierhvervet.

Ved småbrukene spiller selvsagt de andre erhverv en langt større rolle. De andre erhverv var her representert ved 70 187 eller 73.7 pct. av brukene, for 24 836 bruk eller 26.1 pct. dannet de kun et bierhverv, men for 45 351 eller 47.6 pct. av brukene utgjorde de hovederhvervet og jordbruket bierhvervet.

Slår man sammen gårdsbruk og småbruk, er der 114 626 eller 55.0 pct. av brukene for hvilke andre erhverv spiller en større eller mindre rolle. For 63 221 eller 30.3 pct. av brukene var jordbruket bierhvervet, for 51 405 eller 24.7 pct. av brukene var jordbruket hovederhverv med bierhverv av andre næringer.

For boliger og boligbruk (eiendommer med inntil 5 dekar innmark) spiller de andre erhverv den største rolle, bare for 1 103 boliger og 1 648

I hvilken utstrekning gårdsbruk og
Efter jordbrukstellingens

		Gårdsbruk					Små-		
		Forenet med bierhv.	Uten bierhv. (og uopgitt)	I alt som hoved- eller eneerhv.	Drevet som bierhv.	I alt	Forenet med bierhv.	Uten bierhv. (og uopgitt)	I alt som hoved- eller eneerhv.
Østfold	Antall	980	4 643	5 623	795	6 418	557	570	1 127
	Pct.	15.3	72.3	87.6	12.4	100.0	23.7	24.3	48.0
Akershus . . .	Antall	959	4 649	5 608	1 205	6 813	867	679	1 546
	Pct.	14.1	68.2	82.3	17.7	100.0	21.0	16.5	37.5
Hedmark . . .	Antall	2 294	3 970	6 264	2 632	8 896	2 718	1 231	3 949
	Pct.	25.8	44.6	70.4	29.6	100.0	29.3	13.3	42.6
Opland	Antall	1 291	5 461	6 752	1 812	8 564	2 090	1 682	3 772
	Pct.	15.1	63.8	78.9	21.1	100.0	29.7	23.9	53.6
Buskerud . . .	Antall	1 087	3 440	4 527	1 635	6 162	865	1 186	2 051
	Pct.	17.7	55.8	73.5	26.5	100.0	20.6	28.2	48.8
Vestfold	Antall	943	3 557	4 500	731	5 231	456	409	865
	Pct.	18.0	68.0	86.0	14.0	100.0	21.7	19.5	41.2
Telemark . . .	Antall	1 360	2 094	3 454	1 805	5 259	621	1 020	1 641
	Pct.	25.9	39.8	65.7	34.3	100.0	16.8	27.6	44.4
Aust-Agder . .	Antall	451	1 809	2 260	671	2 931	878	1 281	2 159
	Pct.	15.4	61.7	77.1	22.9	100.0	25.8	37.6	63.4
Vest-Agder . . .	Antall	897	2 634	3 531	69	3 600	1 420	2 906	4 326
	Pct.	24.9	73.2	98.1	1.9	100.0	24.7	50.6	75.3
Rogaland . . .	Antall	1 515	6 150	7 665	1 070	8 735	886	1 798	2 684
	Pct.	17.4	70.4	87.8	12.2	100.0	25.7	52.0	77.7
Hordaland . . .	Antall	1 927	5 736	7 663	435	8 098	1 774	2 767	4 541
	Pct.	23.8	70.8	94.6	5.4	100.0	21.4	33.5	54.9
Sogn og Fjordane	Antall	1 380	4 714	6 094	378	6 472	1 206	1 876	3 082
	Pct.	21.3	72.8	94.1	5.9	100.0	24.0	37.3	61.3
Møre	Antall	2 487	5 573	8 060	408	8 468	2 256	2 034	4 290
	Pct.	29.4	65.8	95.2	4.8	100.0	32.5	29.3	61.8
Sør-Trøndelag .	Antall	1 754	5 340	7 094	568	7 662	1 355	1 320	2 675
	Pct.	22.9	69.7	92.6	7.4	100.0	27.1	26.4	53.5
Nord-Trøndelag .	Antall	1 368	4 199	5 567	512	6 079	1 472	1 309	2 781
	Pct.	22.5	69.1	91.6	8.4	100.0	31.3	27.9	59.2
Nordland . . .	Antall	4 072	3 003	7 075	971	8 046	2 864	1 248	4 112
	Pct.	50.6	37.3	87.9	12.1	100.0	25.1	10.9	36.0
Troms	Antall	1 493	1 718	3 211	1 692	4 903	1 814	1 216	3 030
	Pct.	30.5	35.0	65.5	34.5	100.0	32.6	21.8	54.4
Finnmark . . .	Antall	311	194	505	481	986	737	508	1 245
	Pct.	31.5	19.7	51.2	48.8	100.0	25.0	17.2	42.2
Rikets bygder. .	Antall	26 569	68 884	95 453	17 870	113 323	24 836	25 040	49 876
	Pct.	23.4	60.8	84.2	15.8	100.0	26.1	26.3	52.4

måbruk er forbundet med andre erhverv.
)pgaver pr. 20 juni 1929.

)ruk		Gårdsbruk og småbruk					I alt jordbruk for hvilke andre erhverv spiller en større eller mindre rolle		
Drevet som bierhv.	I alt	Forenet med bierhv.	Uten bierhv. (og uopgitt)	I alt som hoved- eller eneerhv.	Drevet som bierhv.	I alt	Gårdsbr.	Småbr.	Gårdsbr. og småbruk
1 220	2 347	1 537	5 213	6 750	2 015	8 765	1 775	1 777	3 552
52.0	100.0	17.5	59.5	77.0	23.0	100.0	27.7	75.7	40.5
2 577	4 123	1 826	5 328	7 154	3 782	10 936	2 164	3 444	5 608
62.5	100.0	16.7	48.7	65.4	34.6	100.0	31.8	83.5	51.3
5 312	9 261	5 012	5 201	10 213	7 944	18 157	4 926	8 030	12 956
57.4	100.0	27.6	28.6	56.2	43.8	100.0	55.4	86.7	71.4
3 257	7 029	3 381	7 143	10 524	5 069	15 593	3 103	5 347	8 450
46.4	100.0	21.7	45.8	67.5	32.5	100.0	36.2	76.1	54.2
2 152	4 203	1 952	4 626	6 578	3 787	10 365	2 722	3 017	5 739
51.2	100.0	18.8	44.7	63.5	36.5	100.0	44.2	71.8	55.3
1 232	2 097	1 399	3 966	5 365	1 963	7 328	1 674	1 688	3 362
58.8	100.0	19.1	54.1	73.2	26.8	100.0	32.0	80.5	45.9
2 054	3 695	1 981	3 114	5 095	3 859	8 954	3 165	2 675	5 840
55.6	100.0	22.1	34.8	56.9	43.1	100.0	60.2	72.4	65.2
1 249	3 408	1 329	3 090	4 419	1 920	6 339	1 122	2 127	3 249
36.6	100.0	21.0	48.7	69.7	30.3	100.0	38.3	62.4	51.3
1 422	5 748	2 317	5 540	7 857	1 491	9 348	966	2 842	3 808
24.7	100.0	24.8	59.3	84.1	15.9	100.0	26.8	49.4	40.7
770	3 454	2 401	7 948	10 349	1 840	12 189	2 585	1 656	4 241
22.3	100.0	19.7	65.2	84.9	15.1	100.0	29.6	48.0	34.8
3 726	8 267	3 701	8 503	12 204	4 161	16 365	2 362	5 500	7 862
45.1	100.0	22.6	52.0	74.6	25.4	100.0	29.2	66.5	48.0
1 943	5 025	2 586	6 590	9 176	2 321	11 497	1 758	3 149	4 907
38.7	100.0	22.5	57.3	79.8	20.2	100.0	27.2	62.7	42.7
2 651	6 941	4 743	7 607	12 350	3 059	15 409	2 895	4 907	7 802
38.2	100.0	30.8	49.4	80.2	19.8	100.0	34.2	70.7	50.6
2 320	4 995	3 109	6 660	9 769	2 888	12 657	2 322	3 675	5 997
46.5	100.0	24.6	52.6	77.2	22.8	100.0	30.3	73.6	47.4
1 915	4 696	2 840	5 508	8 348	2 427	10 775	1 880	3 387	5 267
40.8	100.0	26.4	51.1	77.5	22.5	100.0	30.9	72.1	48.9
7 307	11 419	6 936	4 251	11 187	8 278	19 465	5 043	10 171	15 214
64.0	100.0	35.6	21.8	57.4	42.6	100.0	62.7	89.1	78.2
2 539	5 569	3 307	2 934	6 241	4 231	10 472	3 185	4 353	7 538
45.6	100.0	31.6	28.0	59.6	40.4	100.0	65.0	78.2	72.0
1 705	2 950	1 048	702	1 750	2 186	3 936	792	2 442	3 234
57.8	100.0	26.6	17.9	44.5	55.5	100.0	80.3	82.8	82.1
45 351	95 227	51 405	93 924	145 329	63 221	208 550	44 439	70 187	114 626
47.6	100.0	24.7	45.0	69.7	30.3	100.0	39.2	73.7	55.0

boligbruk utgjorde jordbruket hoved- eller eneerhverv. For alle de andre 87 058 bruk var det næringene utenom brukets avkastning som var hovederhvervet. Helt uten bierhverv var neppe over 1500 av brukerne i disse klasser.

For samtlige eiendommer kan da opstilles:

	Med bare jordbruk for egen regning som erhverv		Med andre næringer kombinert med jordbruk	
Gårdsbruk	68 884	eller 60.8 pct.	44 439	eller 39.2 pct.
Småbruk	25 040	» 26.3 »	70 187	73.7 »
Samtlige egentlige jordbruk	93 924	» 45.0 »	114 626	» 55.0 »
Boliger og boligbruk	1 500	» 1.7 »	88 310	» 98.3 »
Samtlige eiendommer . . .	95 424	» 32.0 »	202 936	» 68.0 »

Hermed kan sammenholdes de tilsvarende opgaver fra folketellingen 1920. Også her har man særskilte opgaver for gårdbrukere og småbrukere, men avgrensningen mellem disse klasser såvelsom avgrensningen nedad for småbrukerne var jo ikke den samme som den ved jordbrukstellingen anvendte. Som hovedresultat for rikets bygder angis ved folketellingen 1920 sammenholdt med jordbrukstellingen 1929 for relativt antall brukere med andre næringer kombinert med sitt jordbruk: Gårdbrukere i 1920 42.5 pct. i 1929 39.2 pct., småbrukere henholdsvis 86.8 og 73.7 pct., begge klasser tilsammen 58.7 og 55.0 pct.

Folketellingens opgaver angir altså en større procent for dem som har andre næringer ved siden av jordbruket. For gårdbrukernes vedkommende er årsaken sikkerlig den at folketellingen har regnet mange for gårdbrukere som efter jordbrukstellingens regler regnes for småbrukere. For småbrukerne gjelder noget lignende, idet folketellingen ikke har nogen avgrensning nedad, hvorfor det må antas at mange boligbrukere er kommet med.

Av denne sammenligning kan man derfor ikke trekke nogen slutninger om hvorvidt de andre næringer har øket eller minsket ved jordbrukene i omhandlede periode.

Sikkerlig har de minsket. Anledningen til mangehånde bifortjeneste var jo i 1920 så meget større enn i 1929; dette er avgjørende. På annet sted er anført at den sterke økning i antall småbrukere må antas å skyldes denne omstendighet.

For øvrig må man anta at utviklingen i det lange løp har gått i retning av at kombinasjon av jordbruk med andre næringer har vunnet stadig større innpass. Årsaken hertil ligger i den omstendighet at økningen i brukenes antall jo i langt overveiende grad skyldes oprettelsen av bruk så små at kombinasjon med andre næringer i almindelighet blir ønskelig og særdeles ofte helt nødvendig. Først og fremst gjelder dette boliger og

allerede i første halvdel av det 17de århundrede, men tok først full fart efter regjeringsforandringen. Fra 1663 foregikk en rekke salg efter et umåtelig omfang, og allerede i 1674 sies der å være lite tilbake usolgt. En stor del av dette krongods blev overlatt pengemenn som hadde forstrakt kronen med lån. I den første tid befordret dette ikke i nogen vesentlig monn bondeselveiet. Det på denne vis opståtte proprietærvesen evnet dog ikke å holde sig vedlike; kjøperne opdaget snart at det var vanskelig å profitere ved utleie av eiendommene. De fant sig best tjent med å selge gård for gård, og selveiet vant herved stadig større utbredelse.

Senere solgtes restene av krongodset mest til bønder, og disse betalte priser som på hin tid var uhørte i Danmark.

Med adelens jordegods gikk det ikke bedre. En stor del av dette adspredtes i det 17de århundrede. Omkring 1660 fantes der dog ennu henimot 100 herregårder, hvis eiere i regelen tillike besad mere eller mindre tilliggende strøgods. I slutningen av det 18de århundrede var antallet innskrenket til nogen og tyve; herav tilhørte kun omtrent det halve antall adelen, resten andre privilegerte personer.

Selveiernes antall steg overordentlig; ved begynnelsen av det 18de århundrede var de allerede i flertall, og omkring midten av århundredet var mengdeforholdet mellem selveiere og jordleiere langt opimot det samme som det var ved den første folketelling i det 19de århundrede, nemlig at selveierne var omtrent dobbelt så tallrike som jordleierne.

I denne gledelige utvikling deltok ikke alle distrikter med like stor kraft. Det var først og fremst jordbruksdistriktene som så raskt frigjorde sig fra jordleiens hemmende bånd. I fiskeridistriktene holdt leilendingsvesenet sig meget lenger, og særlig var dette tilfelle i Nord-Norge, også over store deler av Vestlandet.

Det norske jordleievesen, slik det har artet sig gjennem tidene, er helt forskjellig fra hvad det har vært på andre steder. I andre land innrettet den store jorddrott sig gjerne på den vis at han selv brukte en større eiendom, et gods, og utleiet resten av jorden til festebønder, som hadde å svare en utstrakt arbeidsplikt — hoveri — til herregården. Denne ordning resulterte i at der opstod en ufri og fattig, en dypt fornedret klasse av jordleiere.

I vårt land har jordleieren alltid vært en rettslig fullkommen fri mann. Det blev under foreningen med Danmark gjort nok av forsøk på å innføre det danske bondetyrannis sedvaner her i landet, men alle slike forsøk falt maktesløse til jorden. Den norske bonde evnet å opretholde sin gamle frihet og sin rett endog i leilendingskår, og arbeidsplikten fikk her ingen nevneverdig utbredelse.

Forholdet mellem eier og leier er nokså kinkig ved slik jordleie. Leieren har det i sin makt å bruke eiendommen slik at det blir til fordel for ham selv, men til tap for eieren. Faktum er at bygselbruk i regelen kun kan holdes oppe i god bygning og drift under skarpt tilsyn av jorddrottene eller deres ombudsmenn.

I middelalderen manglet sikkerlig ikke dette skarpe tilsyn, men forholdet blev anderledes eftersom jordeiendommene hopet sig op på enkelte hender, først kirken og enkelte stormannsætter, senere kronen. Efter midten av det 14de århundrede synes tilsynet å ha vært meget slapt eller endog å ha helt manglet til sine tider. Under en vaklende og uklar lovgivning, under slapt tilsyn fra eierens side og forringelse av eiendommen fra leierens side, hersket der idelige tvistigheter mellem partene, om størrelsen av de forskjellige avgifter, bruken av skogen, leiemålets varighet og meget annet.

Hvad der under disse omstendigheter holdt jordleievesenet vedlike var vel egentlig at der for kapitalister var liten eller ingen anledning til på annen vis å opnå sikker og rentebærende anbringelse av sin kapital.

Gjennem det 17de og 18de århundrede blev det anderledes i så måte. Man begynte nu bl. a. å praktisere utlån av penger mot underpant i landeiendommer. Det blev nu næsten helt slutt med å kjøpe almindelige jordbruk for å bygsle dem bort. Og de tidligere jorddrotter solgte frisk vekk gård for gård til bønder og opnådde så høie priser at rentene av salgssummen langt oversteg de inntekter som bortbygsling innbragte.

Men i fiskeridistriktene var forholdene anderledes. Under givne omstendigheter var det nok fremdeles lønnsomt å drive med bortbygsling her.

Der synes å ha vært en sammenheng mellem fiskeri og jordleie. Dette forhold har sin oprinnelse langt tilbake i tiden. Allerede i det 15de århundrede kan det ses at geistligheten og andre store jorddrotter fortrinsvis søkte å erhverve jordeiendommer i fiskeridistriktene. Og av matrikkelfortegnelsen fra 1660-årene kan ses at der i fiskeridistrikter er langt flere bygslere, til dels mange ganger flere, absolutt og relativt, enn ellers. Forholdet har vært merkbart like ned mot nyere tid. Ennu i 1835 var der i Nord-Norge 3 ganger så mange leilendinger som selveiere; dernæst hadde Møre, Hordaland og Sogn og Fjordane flest, med henholdsvis 46, 40 og 39 pct. leilendinger, mens der gjennemsnittlig for fylkene Østfold—Rogaland var bare 18 pct. Også i 1875 er det særlig Nordland, Troms og Møre, altså igjen de mest fremtredende fiskeridistrikter, som har de største procenter for bortleiede bruk. Og undersøker man f. eks. for 1835 forholdet innen det enkelte fylke, viser det sig omtrent overalt at i de distrikter hvor der er flest fiskere, der er det flest jordleiere.

På Østlandet og Oplandene merkes der i tiden efter at salg av trelast blev almindelig og skogeiendommene som en følge derav steg sterkt (fra det 16de århundrede av), en tendens hos byenes trelastgrosserere, jernverkseiere og andre kapitalister til å kjøpe sammen skogeiendommer. Ofte var det bondegårder hvortil hørte særlig store skogarealer. Disse gårder blev da leilendingsbruk, dog uten at leieren hadde rådighet over skogen, og ofte måtte leieren påta sig visse forpliktelser m. h. t. hugst og særlig kjørsel i eierens skoger.

Av slik jordleie i forbindelse med skogkomplekser, verker og bruk finnes der fremdeles rester i enkelte av de østlandsk-oplandske skogdistrikter.

Man ser således at ingensteds i Norge har der i de siste århundreder vært nogen tendens til økning av jordleievesenet hvad de almindelige jordbrukseiendommer angår, tvertimot, der har vært sterk nedgang; tydeligvis har det vært ansett for ulønnsomt å leie bort slike gårdsbruk. Kun hvor der har vært særskilte herligheter forbundet med eiendommene, slik som stor skog på Østlandet og Oplandene og god anledning til fiske o. l. langs vår lange kyst, der har jordleievesenet holdt sig bedre vedlike, om der enn her hvad fiskeridistriktene angår ikke har vært nogen forøkelse, men en mere langsom tilbakegang enn ellers.

I fiskeridistriktene førte jordleievesenet med sig en sterk utstykning av eiendommene, idet jorddrotten så sin fordel i å oppebære landskyld og andre avgifter av flest mulige opsittere. Den sterke utstykning førte igjen med sig en forverrelse i de før så mislige sameieforhold, der lå som en hindring for alt fremskritt på jordbrukets område i slike distrikter.

I de egentlige jordbruksdistrikter førte jordleievesenet i almindelighet ikke med sig nogen synderlig utstykning av eiendommene. Bøndene her vant da også tidlig frem til selveie. Det forblev her som fra alders tid en blanding av større og mindre gårder og bruk; de største og eldste i bygdenes beste strøk, de mindre og yngre lengere ute, slik som foran er omhandlet.

De fleste av landets store gårder har en tid vært leilendingsbruk. Da landets aristokrati gikk under, kom jo også stormennenes hovedgårder, de gamle hauldsgårder, på vivanke. En mengde av dem kom på geistlighetens hender, derfra til kronen, og så gikk de før eller senere over til selveiere. Omtrent $^2/_3$ av statens gods var efter reformasjonen av geistlig oprinnelse, og hver av de innlemmede gårder var gjennemsnittlig dobbelt så stor som gårdene av det gamle krongods. Og Gyrvhild Fadersdatters jordegods, som i slutten av det 16de århundrede kom i kronens eie, utgjorde 610 til dels store gårder.

Slik rykket bøndene mannjevnt inn som selveiere på storgårdene, hvor de gamle stormannsætter hadde hørt hjemme. Det falt så naturlig at de blev blandt bygdenes ledende menn, almuens førere. At bondestanden herigjennem har vunnet både økonomisk og kulturelt kan man ikke tvile på.

Efterat kronen hadde skilt sig ved sitt jordegods, var der dog fremdeles adskillig jordegods i offentlig eie her i landet, mest tilhørende kirker eller tillagt geistligheten. Ved reformasjonen inndroges alt kloster- og biskopsgods; disse var de to store kilder til krongodsets vekst. Hertil kom domkapitlenes gods og vikariegodset. Nogen almindelig inndragning av geistlig gods under staten fant ikke sted; presten beholdt sitt gods, og prestegårdene rørtes ikke. I den siste tid av foreningen med Danmark blev det bestemt at geistlighetens, det såkalte benefiserte gods, ikke lenger skulde bortbygsles, men efterhånden selges, og Grunnlovens § 106 bestemte at salgssummene alene skal anvendes til geistlighetens beste og oplysningens fremme. Senere kom loven av 20 aug. 1821, som nærmere omhandler salget. Det benefiserte gods utgjorde før realisasjonen

begynte 5 278 skippund tunge, svarende til 65 000 skyldmark. Salget av dette jordegods, som fra 1820-årene av foregikk i større målestokk, bidrog sterkt til selveiets vekst i de følgende desennier.

Matrikkelskylden av de bortleiede jordbruk, deri også medregnet embedsgårder, utgjorde for efternevnte år:

År	1820	ca. 146 000	mark.
»	1840	» 94 000	»
»	1850	» 73 000	»
»	1860	» 58 000	»
»	1870	» 52 000	»
»	1875	» 44 900	»
»	1890	» 41 900	»
»	1900	» 35 600	»
»	1907	» 32 700	»
»	1917	» 27 700	»
»	1929	» 30 042	»

Som det vil ses er der en uavbrutt og sterk nedgang i jordleievesenet like til 1917. Det for jordbruket betydningsfulle fremskritt som ligger i selveiets økende utbredelse vil tydelig fremgå herav.

Til yderligere belysning av den stedfunne utvikling tjener folketellingenes opgaver over det stadig synkende antall leilendinger og forpaktere, altså nedgang for den klasse leiere for hvem jordbruket er hoved- eller eneerhverv. Antall sådanne gikk i perioden 1845—1875 ned fra 25 000 til 13 000; senere er det gått ned til 11 700 i 1890, 7039 i 1900, 6609 i 1910, 6331 i 1920 og 4444 i 1929 (jordbrukstellingens opgave).

For perioden 1917—1929 er der nogen økning i såvel de bortleiede bruks antall som skyld. Dette er jo rent eksepsjonelt; man må gå flere århundreder tilbake for å finne en tidsperiode med økende jordleie. Gjennem hele det 18de og 19de århundrede ialfall og helt til krisen efter verdenskrigen inntrådte var der en uavbrutt og sterk økning i selveiet, en overordentlig gledelig og betydningsfull utvikling. Men nu, for perioden 1917—1929, kan der altså konstateres en bevegelse i motsatt retning, en økning av jordleien.

Ikke hermed sagt at der er nogen fare for en opblomstring av jordleievesenet. Langt derifra; det er sikkerlig like så lite lønnsomt nu som før å kjøpe jordeiendommer for å la dem bortforpakte.

Det er tvangssalgene som i de siste år har preget eiendomsmarkedet, og de mange som nu har kjøpt eller ialfall overtatt jordeiendommer og forpaktet dem bort er i regelen ufrivillig blitt eiendomsbesiddere, det er nemlig de forhenværende panthavere og andre kreditorer. Bankene f. eks. hadde i 1929 overtatt 15 ganger så mange eiendommer som i 1917. En stor del av disse er bortforpaktet, men visstnok de fleste drives av bankene selv, på ufullstendig vis, uten kreaturhold. Enn videre har kommunene

boligbruk, men også småbruk; smågårdene er heller ikke uberørt av denne utvikling.

Hvis vi regnet landbrukene under naturaløkonomien for kombinerte bedrifter, så stiller jo saken sig anderledes. Alle landbruksbedrifter var da kombinert med forskjellige håndverk, men disse arbeider, som tjente bare til fremstilling av de for bedriften nødvendige bruksgjenstander m. v., har vært ansett som en integrerende del av bedriften. Slik var opfatningen i fortiden og slik idag med de rester som finnes av den slags arbeider ved landbrukene.

Men dette utelukker ikke at landbruket i nutiden, under pengehusholdningen, er en mere spesialisert bedrift enn landbruket var under naturalhusholdningen.

Det er da et spørsmål om de ved overgangen fra natural- til pengehusholdning frigjorte krefter i sin helhet er kommet landbruket til gode og er blitt produktivt utnyttet, slik at landbrukets økede utbytte har kunnet dekke de økede utgifter som omleggelsen har medført. I sin almindelighet er nok dette tilfelle, men ikke alltid, og da opstår der øket behov for inntekter utenom bedriften. Da der samtidig gjennem bedriftslivets utvikling i sin almindelighet er blitt lettere adgang til å få fatt i slikt arbeide, vil det ikke forundre at binæringer til landbruket i nutiden også ved gårdsbrukene øiensynlig ikke spiller mindre rolle enn i fortiden.

For enkelte næringer har riktignok utviklingen tendert mot en oppløsning av fellesskapet med jordbruk, således som f. eks. med fiskeriet, men denne utvikling er nærmest i sin begynnelse, og har ennu ikke avsatt større spor i de statistiske opgaver.

Det er arbeidets fremadskridende deling, dets spesialisering, som for de «andre næringer» skaffer nye og utvidede arbeidsmarkeder. Industrialismens gjennembrudd, landbrukernes overgang fra natural- til pengehusholdning m. v. har således bevirket at der også i bygdene stadig er blitt større anledning til sysselsettelse utenom landbruket. Og disse andre næringer i bygdene er det som efter landets leilighet av den enkelte utøver hensiktsmessig kan kombineres med et mindre jordbruk.

Forholdene i vårt land må sies å ligge godt an for sådan kombinasjon, som da også her har vunnet en særlig stor utbredelse, sammenlignet med andre land. I Danmark f. eks. er der bare 16.3 pct. av jordbrukere med annet erhverv enn landbruk, mot 55.0 pct. i Norge. (Grensen nedad for medtatte bruk er i Danmark 5.5 her 5.0 dekar.)

Dette er jo en voldsom forskjell, og den angir en av de viktigste årsaker til vår særpregede bruksstruktur, hvor jo småbruket er sterkere representert enn ellers.

Hvorledes gårdbrukernes og småbrukernes bierhverv fordeler sig på de forskjellige erhvervsgrupper har man ingen opgaver over fra denne telling. Folketellingen av 1920 har en sådan opgave (se N. O. S. VII. 89 s. 50*). Ifølge denne utgjorde fiske og fangst 26.8 pct. av bierhvervene,

håndverk og industri 23.6, skogs- og fløtningsarbeide 20.5, funksjonærer, bestillingsmenn, betjenter 9.5, ikke erhvervende 5.0, handlende 5.0, landbruksarbeide 3.6, anleggsarbeide 3.2, andre 2.8. Av disse har fiske, skogsarbeide og jordbruksarbeide jo fra gammel tid utgjort bierhverv for jordbrukende personer, håndverk også i adskillig utstrekning.

Andre næringers kombinasjon med jordbruk har forskjellig utbredelse i de forskjellige distrikter; særlig er dette forhold fremtredende hvad gårdbrukerklassen angår. De andre næringer spiller relativt liten rolle blandt gårdbrukerne i fylkene Østfold, Akershus og Vestfold, noget større på Oplandene, i Buskerud og særlig i Telemark, hvor procenten går op i 60 (se tabellen s. 78—79); også Aust-Agder har nokså høi procent. Senere er der jevne, nokså lave procenter, til man kommer til Nord-Norge, hvor 62.7—80.3 pct. av gårdbrukerne har andre erhverv ved siden av sitt jordbruk.

Hvad småbrukerne angår er det i Vest-Agder og Rogaland de best greier sig uten andre erhverv; snaut halvparten av samtlige har her annet erhverv. I Nord-Norge spiller nok de andre næringer (fiskeri) en stor rolle, men tallene avviker mindre fra andre fylkers enn tilfellet er med gårdbrukerne.

Samlet for gårdbrukere og småbrukere er der i rikets bygder 55 pct. av jordbrukernes antall for hvilke andre erhverv spiller en større eller mindre rolle, vekslende for de enkelte fylker fra 34.8 pct. for Rogaland til 82.1 for Finnmark. Nord-Norge står jo i en særstilling, idet de andre næringer, som her hovedsakelig representeres av fiskeri, spiller en større rolle enn i andre landsdeler.

På Østlandet og særlig Oplandene er det skogbruket der snart som hoved-, snart som bierhverv er knyttet til en mengde jordbruk og bidrar til at procenten for de andre næringer blir høi. For Hedmark utgjør den således 71.4 pct.; høiest er den i Sør-Østerdal, dernæst i Solør og Vinger og Odal; her er jo svært mange småbruk som er kombinert med skogsarbeide.

Småbrukerne på Sørlandet og Vestlandet har som nevnt langt oftere jordbruket som eneerhverv. Særlig er dette tilfellet i Vest-Agder og Rogaland, hvor skogbruket ingen nevneverdig rolle spiller, og heller ikke fiskeriet, når enkelte kystbygder undtas.

Allerede av opdelingen i gårdbrukere og småbrukere fremgår det at de andre næringer for de større bruk har liten betydning, sammenlignet med hvad tilfellet er for de små. Dette vil nærmere fremgå av omstående tabell for rikets bygder, med særskilte opgaver for hver størrelsesklasse.

De bruk for hvilke andre erhverv spiller en større eller mindre rolle veksler altså fra 87.27 pct. for kl.3 til 13 pct. for kl. 9. For klasse 10—12 er der en økning til 23.15 pct., hvilket for en vesentlig del skyldes embedsgårdene.

	Forenet med bierhverv	Uten bierhverv	I alt hoved- eller ene-erhverv	Drevet som bierhverv	Tilsammen
A. Antall bruk.					
Klasse 3	4 261	3 526	7 787	19 909	27 696
» 4	12 641	12 574	25 215	23 079	48 294
» 5	23 295	34 295	57 590	17 072	74 662
» 6	8 554	26 029	34 583	2 385	36 968
» 7	2 170	13 042	15 212	550	15 762
» 8	343	2 998	3 341	111	3 452
» 9	110	1 211	1 321	71	1 392
» 10—12	31	249	280	44	324
Tilsammen	51 405	93 924	145 329	63 221	208 550
B. Procent.					
Klasse 3	15.39	12.73	28.12	71.88	100.00
» 4	26.17	26.04	52.21	47.79	100.00
» 5	31.20	45.93	77.13	22.87	100.00
» 6	23.14	70.41	93.55	6.45	100.00
» 7	13.77	82.74	96.51	3.49	100.00
» 8	9.94	86.85	96.79	3.21	100.00
» 9	7.90	87.00	94.90	5.10	100.00
» 10—12	9.57	76.85	86.42	13.58	100.00
» 3—12	24.65	45.04	69.69	30.31	100.00

Besiddelsesmåte.

Eiendom av jord og bruk av jord faller jo ikke alltid sammen. Her i landet utarbeider man ikke nogen statistikk som bygges på opgaver over jordeierne, såsom over deres antall og hvor meget hver eier av bruksantall og arealer.[1] I land hvor der er fullt op av store godskomplekser kan en slik statistikk være nødvendig, men ikke her, hvor i regelen hver eier selv bruker sin jord og bortleie av jord — når undtas plassene — hører mere til sjeldenhetene og skjer mere tilfeldig og enkeltvis.

Her bygges de faste eiendommers statistikk på opgaver over de enkelte bruk og brukere, idet der irettelegges oplysninger om på hvilken måte hver bruker besidder sin eiendom — om han eier eller om han leier eiendommen, om brukeren er embeds- eller bestillingsmann og nyter eiendommens bruk som en del av sin avlønning o. s. v.

Ikke sjelden består ett og samme bruk av forskjellige deler, hvorav en kan være selveie, en annen leiet. I vår off. statistikk har man i slike tilfelle regnet det samlede bruk til den besiddelsesmåte som gjelder den største del av bruket.

[1] En slik statistikk er dog utarbeidet hvad skogeierne angår. Se N.O.S. VIII. 34, s. 36 flg.

Landbruksstatistisk sett er en belysning av forholdet mellem selveie og jordleie av vital betydning. Snartsagt i alle civiliserte land har bondestanden kjempet sekellange kamper for å vinne frem til frihet og selvstendighet, socialt og økonomisk. Herunder har eiendomsretten til jorden spillet en hovedrolle. Oftest har jordleie ført med sig undertrykkelse og utarmning, et forhold som i regelen ikke blev endret før bøndene vant frem til selveie.

Også vårt land har gjennemgått en lignende utvikling.

Her som i andre land har jordleie — leilendingsvesenet — hatt en tendens til å bringe landbruket i forfall. Det gjelder jo overalt at jorden dyrkes best og gir den mest tilfredsstillende avkastning, når brukeren tillike er eier. Dette utsagn gjelder for vårt land i høiere grad enn annensteds. Hvor jordbruket fordrer så store anstrengelser i forhold til avkastningen, fordrer så store kapitaler nedlagt i hus og jord som her, vil kun forvissningen om at arbeidets frukter tilfaller dyrkeren og hans slekt gi ham det mot og den utholdenhet som dyrkningen krever.

I overensstemmelse hermed ser man da også at i de distrikter av vårt land hvor leilendingsvesenet har hatt størst utbredelse like inntil forholdsvis ny tid, der har jordbruket ligget merkbart tilbake.

Bruk av leiet jord har som nevnt i fortiden vært langt mere utbredt enn i senere tider. Foruten at kronen og kirken eiet store masser av jordegods som enten bortleiedes direkte eller også blev overlatt til deres tjenestemenn, som så igjen gjorde det fruktbringende ved bortbygsling, var det almindelig at formuende menn fortrinsvis satte sin formue i jordegods og lot det bortleie. De detaljerte bestemmelser om jordleieforholdene som inneholdes i de gamle provinsiallover og i Magnus Lagabøters nyere landslov er øiensynlig bygget på forutsetninger om at leie av jord var den almindelige måte hvorpå bondestanden skaffet sig jordbruk.

Først langt senere får man nøiere rede på jordegodsets fordeling på de forskjellige slags eiere. Ved begynnelsen av det 17de århundrede antas odelsbøndene å ha eiet omkring 17 000 skippund tunge, som utgjorde godt og vel $^2/_5$ av landets jord. Samtidig eiet adelen 5900 skippund eller $^1/_7$ av det hele. Kronens jordegods utgjorde over $^1/_4$ av det hele. Det øvrige tilhørte kjøpstadsborgere, kirker og kapitler eller var tillagt de såkalte prestebord (mensalgods). Da alt kronens, kirkens, størsteparten av adelens og en del av odelsbøndenes jordegods bruktes av leiere, vil det være lett forståelig at leilendingene på hin tid var de langt overveiende i antall av landbrukere. Omkring midten av det 17de århundrede tellet landet 11—12 000 bønder som brukte egen jord mot 25—26 000 leilendinger.

Enevoldsmaktens innførelse er å betrakte som et vendepunkt med hensyn til eiendomsforholdene, idet nu stadig mere og mere av landets jordeiendommer kommer i selveieres hender. Forskjellige årsaker bidrog hertil. Regjeringens optreden til fordel for jordeierne, dens iherdige bestrebelser for å holde de griske jorddrotter i tømme og dens store salg av offentlig jordegods må nevnes i første rekke. Salg av krongods begynte

gjennem sin garanti til Småbruk- og Boligbanken måttet overta en mengde bruk som ialfall delvis kommer med i disse opgaver.

Også av private folk i og utenfor herredet var der i 1929 langt flere enn før som hadde måttet overta bruk som de midlertidig ser sig nødt til å bortforpakte.

For nærmere å påvise at det er de herskende vanskelige økonomiske tilstander som hovedsakelig er årsaken til at jordleievesenet for perioden 1917—1929 viser økning mot tidligere gjennem lange tider en uavbrutt nedgang, skal man under henvisningen til tabellen på side 98 redegjøre for hvorledes de forskjellige eiendomsklasser delt efter forskjellige slags eiere i denne henseende har forholdt sig.

Kl. 1 og 2, embedsgårder og bestillingsmenns bruk. Disse klasser omfatter alle slike bruk, altså også dem som embeds- eller bestillingsmannen ikke driver selv, men har leiet bort. For disse slags eiendommer er der en forøkelse av 309 bruk med samlet skyld 447 mark, herav 39 embedsgårder av skyld 358 mark og 270 bestillingsmenns bruk av skyld 89 mark. Økningen skyldes for embedsgårdene vesentlig fullstendigere og bedre opgaver ved siste telling, idet der ved tellingen $^1/_1$ 1918 på grunn av ufullstendige opgaver er blitt ført en del bortleiede embedsgårder under andre klasser.

Økningen av bestillingsmenns bruk er jo ikke ubetydelig, når henses til antallet, men i skyldbeløp veier de ikke meget, idet de tilkomne 270 bruk hadde en gjennemsnittlig skyld av bare 33 øre. Bestillingsbrukene består for den langt overveiende del av sådanne som er overlatt lærere til bruk og bolig. Foruten lærerbrukene er der et mindre antall som fordeler sig på stasjonsmestre og andre jernbanefunksjonærer, fyrvoktere, veivoktere, vaktmestre, økonomer o. a. Ved forøkelsen i antallet av bestillingsbruk har tidens økonomiske vanskeligheter ingen rolle spillet; det er kun en fortsettelse av en gjennem en lang årrekke foregått utvikling.

Helt anderledes stiller det sig med kl. 3, andre eiendommer tilhørende stat og kommuner. Økningen i siste tellingsperiode utgjør for disse 812 bruk med en samlet skyld av 225 mark. Stigningen skyldes vesentlig den omstendighet at kommunene gjennem sin garanti til Småbruk- og Boligbanken har måttet overta et stort antall eiendommer, som så midlertidig bortleies. Dette er gjennemgående ganske små eiendommer; gjennemsnittsskylden er bare 28 øre.

For kl. 4, eiendommer tilhørende banker, er antallet av bortleiede bruk øket fra 26 til 365 og skyldbeløpet fra 37 til 757 mark. Denne sterke økning skyldes selvsagt den i de siste år herskende vanskelige økonomiske situasjon. Bankene har overtatt langt flere eiendommer, men da disse ikke er bortleiet, kommer de ikke med i nærværende opgaver.

Kl. 5, eiendommer tilhørende andre aktieselskap, har ikke øket nevneverdig, men skyldbeløpet er 5—600 mark lavere enn i 1917, noget som visstnok skyldes at matrikkelskylden for særskilt skyldsatte skoger i 1929 ikke er tatt med.

Kl. 6—8, eiendommer tilhørende private samt stiftelser o. l., er øket i antall med 1169 og i skyldbeløp med 1503 mark. Det faller naturlig å slå sammen disse tre klasser, da forøkelsen i antall eiendommer tilhørende stiftelser omtrent i sin helhet skyldes Universitetets overtagelse av Rosendal gods, altså en forskyvning fra kl. 7 til 8, uten nogen endring i jordleiens art. Økningen i bortleie av eiendommer tilhørende private i og utenfor herredet har utvilsomt sin vesentligste årsak i den økonomiske depresjon som gjennem de senere år har hersket i bygdene.

Nu er det riktignok så at det samlede antall eiendommer (jordbruk og jordlotter) i rikets bygder er øket sterkt fra 1917 til 1929, slik at procenten av bortleiede bruk, tross den påviste absolutte forøkelse av leiebrukenes antall, fremdeles ikke er større enn i 1917. Man kunde da tenke sig at den absolutte forøkelse i leiebrukenes antall skriver sig fra de nye tilkomne bruk og slett ikke er noget krisefenomen. Dette motbevises dog gjennem den kjennsgjerning at de i perioden tilkomne leiebruk gjennemsnittlig har en såvidt stor skyld at de bare for en liten del kan skrive sig fra de ganske små eiendommer som i perioden 1917—1929 for første gang er kommet med i de statistiske opgaver. Med utelukkelse av offentlig jordegods utgjorde forøkelsen i de bortleiede bruks antall 1513 og forøkelsen i matrikkelskylden 3930 mark (når et beregnet tilleg er gjort for manglende skogskyld i kl. 5 og 7) eller gjennemsnittlig 2.60 mark pr. bruk, mens de tilkomne nye eiendommers gjennemsnittsskyld utgjør bare en liten brøkdel herav. Det samlede skyldbeløp pr. 20 juni 1929 av alle bortleiede eiendommer i størrelsesklasse 1 og 2 (inntil 5 dekar), som det her særlig gjelder, var ikke mere enn 569 mark.

Foruten de sikre og velkjente krisefenomener — bankenes og kommunenes overtagelse av eiendommer, som foran er påvist, har der klarligen gjort sig gjeldende en tilsvarende bevegelse hvad private personers nødtvungne overtagelse av eiendommer angår. Det vilde da også være påfallende om depresjonen bare skulde ramme banker og kommuner og ikke de private folk som jo også gjennem pengeutlån og kausjonsansvar har vært engasjert på tilsvarende vis. Under høikonjunkturen var det jo en mengde gårdbrukere som solgte sine eiendommer, til høie priser, men som for en vesentlig del av salgsbeløpet måtte overta en siste prioritet i eiendommen. I den efterfølgende nedgangstid har jo mange slike selgere på nytt måttet overta eiendommen, som de da ofte midlertidig måtte bortforpakte.

Det er kun en liten del av krisens virkninger som kommer til syne gjennem økningen i de bortleiede bruks antall, bare en mindre del av de ved tvang solgte eiendommer blir nemlig gjenstand for bortleie.

Og de statistiske opgaver omfatter bare rene leieforhold. Således utelukkes de tilfelle hvor der er oprettet særeie og hustruen står som eier, mannen som bruker; likeså når barna står som eiere, foreldrene som brukere. I en økonomisk vanskelig tid er den slags tilfelle særlig hyppige. I de tabellariske opgaver over bortleiede bruk er av klasse 1 «boligene» ikke

regnet med de hvor jordarealet var så helt ubetydelig og så lite utnyttet at leieforholdet hadde karakter av et rent boligleieforhold.

Egentlig har vel den økonomiske depresjons innflydelse på jordleieforholdene vært sterkere enn de statistiske opgaver gir inntrykk av. Man må nemlig anta at den nedgang som gjennem lange tider har funnet sted hvad det gamle leilendingsvesen her i landet angår, den har også fortsatt i perioden 1917—1929[1]; men den er blitt overskygget av den bevegelse i motsatt retning som den vanskelige økonomiske tilstand i bygdene har medført.

Nedenfor tas inn — efter tabell 6 i tredje hefte — opgaver for rikets bygder over brukene fordelt efter besiddelsesforhold ifølge tellingen 20 juni 1929.

	Særskilt skyldsatte bruk		Antall ikke særskilt skyldsatte bruk	Samlet antall
	Antall	Matrikkelskyld		
		Mark		
Av eierne selv benyttede bruk	252 257	425 920	3 391	255 648
Benyttet av andre enn eierne	12 527	30 042	30 185	42 712
Tilsammen	264 784	455 962	33 576	298 360
Procentforhold	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.
Av eierne selv benyttede bruk	95.27	93.41	10.10	85.68
Benyttet av andre enn eierne	4.73	6.59	89.90	14.32
Tilsammen	100.00	100.00	100.00	100.00

De særskilt skyldsatte bruk forholder sig hvad besiddelsesmåte angår motsatt de ikke særskilt skyldsatte. Mens således av de første 95.27 pct. var selveierbruk, var det tilsvarende tall for de ikke særskilt skyldsatte bruk kun 10.10 pct. Sammenfattes begge slags bruk, utjevnes forholdet i nogen grad, således at de bruk som benyttes av eierne utgjør 85.68 pct. mot 14.32 pct. bortleiede bruk.

I omstående tabell sammenstilles opgavene over besiddelsesmåten med de tilsvarende for tidligere år for så vidt de særskilt skyldsatte bruk angår.

Ved denne sammenligning må erindres at de særskilt skyldsatte havebruk er utelatt i opgavene for 1917. Disses antall utgjorde for 1907 og 1917 henholdsvis 7795 og 7666; for 1890, da der ikke var opstillet spørsmål om havearealer, må deres antall ha vært ganske ubetydelig. For 1929 er der ingen utsondring skjedd for havebrukene, så antallet kan ikke angis; men sikkert nok er det steget overordentlig siden 1917.

[1] Denne formodning finner støtte i den omstendighet at antallet av såvel leilendinger som forpaktere er gått betydelig ned i perioden 1917—1929, se s. 100.

Særskilt skyldsatte jordbruk og jordlotter.

År	Benyttet av eierne		Bortleiet		Tilsammen	
	Antall	Matrikkel-skyld	Antall	Matrikkel-skyld	Antall	Matrikkel-skyld
		Mark		Mark		Mark
1890	134 488	441 456	14 366	41 856	148 854	483 312
1900	150 088	439 354	11 865	35 568	161 953	474 922
1907	176 612	445 673	11 744	32 693	188 356	478 366
1917	197 547	443 303	9 893	27 703	207 440	471 006
1929	252 257	425 920	12 527	30 042	264 784	455 962
Procent						
1890	90.35	91.34	9.65	8.66	100.00	100.00
1900	92.67	92.51	7.33	7.49	100.00	100.00
1907	93.76	93.17	6.24	6.83	100.00	100.00
1917	95.23	94.12	4.77	5.88	100.00	100.00
1929	95.27	93.41	4.73	6.59	100.00	100.00

I perioden 1890—1900 er såvel antall som skyld for de bortleiede bruk gått betydelig ned. En hel del til dels nokså store bruk må således i denne periode være gått over til selveiere, hvilket vinner bekreftelse i den store forminskelse som antall leilendinger og forpaktere for de samme år utviser.

For perioden 1900—1907 er der en ganske ubetydelig nedgang i leiebrukenes antall og en noget større i deres skyld.

Perioden 1907—1917 utviser igjen en noget større nedgang i leiebrukenes såvel antall som skyld.

For årene 1917—1929 er der særskilte omstendigheter som gjør at det absolutte antall såvel av selveierbruk som bortleiede bruk er øket betydelig. Som foran nevnt er det samlede antall særskilt skyldsatte bruk i denne periode øket sterkt, særlig gjennem økning av havebrukenes antall. Navnlig blir forskjellen mellem tallene for de to siste perioder fremtredende i denne henseende, idet havebrukene i 1917 ikke er tatt med i denne oversikt. Disse nye boliger og parseller er for den langt overveiende del brukt av eierne. Dette forklarer at antallet av selveierbruk er øket meget sterkt, nemlig 27.7 pct.

Men også antall bortleiede bruk er øket betydelig, hele 26.6 pct., og dette har som foran nevnt ikke i sin almindelighet samme årsaker som nevnt for selveierbrukene. Her er det mere tidligere selveierbruk som er gått over til leiebruk; dette fremgår bl. a. av den omstendighet at matrikkelskylden for leiebrukene er øket ikke uvesentlig, nemlig 8.4 pct., mens den samlede jordbruksskyld ved tellingen 1929 er betydelig mindre enn tidligere, fordi skogopgaver denne gang ikke er tatt med. De tilkomne leiebruk hadde en gjennemsnittlig skyld som var adskillig større enn det for boliger og lignende er vanlig.

Særskilt skyldsatte bruk drevet for regning av andre enn eierne.[1]

Bygdene fylkesvis	Absolutte tall						Relative tall Pct. av samtlige bruk					
	Antall			Matrikkelskyld			Antall			Matrikkel-skyld		
	1875	1917	1929	1875	1917	1929	1875	1917	1929	1875	1917	1929
				Mark	Mark	Mark						
Østfold	297	688	871	2 711	3 249	3 393	3,8	6.7	6.4	7.8	9.0	9.4
Akershus . . .	272	992	1 264	3 287	4 279	3 977	3.4	6.8	4.5	8.3	10.6	10.3
Hedmark . . .	310	868	1 237	2 051	2 252	2 540	3.1	5.4	6.2	4.6	4.9	6.1
Opland	160	617	824	1 675	1 890	2 040	1.9	4.4	4.7	3.7	4.1	4.5
Buskerud . . .	260	502	748	1 806	1 658	2 320	3.0	4.2	5.1	5.6	5.1	7.7
Vestfold	593	355	517	2 801	1 177	1 491	7.6	3.4	3.8	11.5	4.6	6.0
Telemark . . .	649	795	827	3 212	2 633	3 407	9.5	8.6	7.2	12.0	10.0	13.5
Aust-Agder . .	281	432	594	1 336	1 146	1 485	4.6	5.6	6.6	7.6	6.8	9.0
Vest-Agder . .	121	285	455	461	495	762	1.3	2.6	3.9	3.2	3.3	5.1
Rogaland . . .	282	260	496	1 190	617	735	3.2	2.1	3.3	5.2	2.7	3.3
Hordaland . . .	1 497	735	973	3 401	1 490	1 923	12.6	4.5	4.7	12.2	5.5	7.1
Sogn og Fjordane	798	255	344	2 275	607	748	10.6	2.4	2.9	9.0	2.4	3.0
Møre	1 767	604	499	4 477	1 080	775	18.4	4.2	2.9	16.5	4.0	2.9
Sør-Trøndelag .	403	396	511	2 371	1 389	1 168	5.3	2.7	3.5	8.4	4.8	4.1
Nord-Trøndelag	513	511	599	3 282	1 622	1 268	10.1	5.3	5.3	11.4	5.7	4.5
Nordland . . .	2 853	998	1 106	6 520	1 708	1 534	38.2	6.4	5.9	37.9	10.0	9.2
Troms	970	306	339	1 459	271	312	21.6	3.4	3.1	22.3	4.1	4.9
Finnmark . . .	113	294	323	103	140	164	4.6	9.2	7.1	5.4	6.4	7.1
Riket	12 139	9 893	12 527	44 418	27 703	30 042	8.8	4.8	4.7	9.2	5.9	6.6

Utviklingen i de to perioder som ovenstående tabell omfatter er meget forskjellig.

I perioden 1875—1917 viser de enkelte distrikter langt mere inngripende endringer i disse forhold enn tallene for rikets bygder under ett antyder. Som det vil ses er der i enkelte fylker en sterk stigning i leiebrukenes antall, i andre en ennu større nedgang. Østfold—Buskerud danner et sammenhengende område med til dels betydelig økning i leiebrukenes antall, likeså Telemark—Vest-Agder samt Finnmark. Vestfold fylke samt Vestlandets, Trøndelagens og Nord-Norges fylker, Finnmark undtatt, utviser en til dels betydelig nedgang i antall leiebruk.

Det er i de fylker hvor leilendingsvesenet fra gammel tid har vært mest utbredt at nedgangen i leiebrukenes antall og skyld har vært særlig stor i disse år, mens det på den annen side er i fylker hvor jordleie tidligere har spillet en forholdsvis liten rolle at antallet, og i mindre grad skylden, av leiebrukene samtidig er øket.

Om årsakene til den nevnte betydningsfulle nedgang i jordleievesenet fra 1875 av får man oplysning i innstilling fra den ved kgl. resol. av 2 aug. 1879 til revisjon av lovgivningen vedrørende leilendingsvesenet nedsatte

[1] Opgavene omfatter ikke alene de egentlig bortleiede bruk, men også dem som er overlatt innehaverne av visse embeder og bestillinger.

kommisjon. Det ansås på hin tid ikke lønnsomt å bortleie almindelige jordbruksgårder; flere godseiere oplyser at inntekten av festegodset vanskelig kunde holdes oppe i 3 pct. av brukenes salgsverdi; undertiden sank den ned til 1 pct. Som en følge herav søkte man derfor gjerne å få bortsolgt særlig de skogløse eiendommer. Flere av de egentlige godskomplekser befant sig i opløsning. Dette gjaldt vesentlig Vestlandet og Nord-Norge.

På Østlandet, Oplandene og i det meste av Trøndelagen var forholdene noget anderledes. Her viste der sig mindre tegn til en forestående splittelse av forefinnende godskomplekser, hvilket man antok hang sammen med at de godser som her fantes vesentlig var skogeiendommer og verker. Dog hersket også her en almindelig tilbøielighet hos jorddrottene til å ville selge bort de gårder som ikke trengtes til skogenes eller verkenes drift. På den annen side dannet der sig på Østlandet og Oplandene nye ansamlinger av gods, om enn i mindre målestokk, idet trelasthandlere og andre la sig til skog med tilliggende jordgods.

De her skisserte tilstander fra begynnelsen av 1880-årene er, som foran antydet, kun en fortsettelse av en gjennem lange tider foregått utvikling. Det er overhodet svært lenge siden det her i landet ansås egentlig lønnsomt å bortleie almindelige bondegårder. Dette fremgår blandt annet derav at leilendingsgodset gjennem det 18de og 19de århundrede stadig avtok.

Næsten overalt foregikk der i perioden 1875—1917 en nedgang i bortleie av gårdsbruk. Denne nedgang gjorde sig sterkest gjeldende i distrikter hvor jordleien fra gammel tid har vært meget utbredt, først og fremst i Hordaland, Sogn og Fjordane, Nordland og Troms og til dels i Vestfold.

I andre distrikter overskygges den nevnte utvikling av en bevegelse i motsatt retning, som i hovedsaken ikke gjelder gårdsbruk, men de i nyere tid så tallrike småbruk og boliger. De distrikter som opviser stigning i antall leiebruk 1875—1917 opviser liten eller ingen stigning i leiebrukenes matrikkelskyld. I Buskerud f. eks., hvor leiebrukene øket fra 260 til 502, gikk skylden ned fra 1806 til 1658 mark; dette skyldtes at der kom til en hel del ganske små leiebruk, mens en del gårder med forholdsvis stor skyld gikk over til selveie.

Som et resymé av utviklingen i perioden 1875—1917 kan opstilles:

1. Der foregikk næsten overalt hvor rester av det gamle jordleievesen fantes en betydningsfull overgang fra leie til selveie.
2. Særlig i byenes nærhet, industridistrikter samt de beste jordbruks- og skogdistrikter fant der sted en sterk tilgang på nye småbruk og boliger som er gjenstand for jordleie og hovedsakelig skylder næringer utenom jordbruket sin tilblivelse. Disse eiendommer skiller sig ikke bare gjennem sin ringe størrelse ut fra de egentlige leilendings- og forpaktergårder, men også særdeles ofte derved at leieren eier husene, som jo på slike småeiendommer representerer det vesentligste av verdien, såvelsom ved en leiekontrakt som er avpasset efter dette forhold.

Det er i langt overveiende grad arbeidere og andre lite bemidlede folk som har disse eiendommer, der kan betraktes som en mellemstasjon på veien mot det fulle selveie. Mange tidligere husmenn og andre som har brukt uskyldsatte plasser befinner sig nu på dette standpunkt, som jo må sies å ligge nær det fulle selveie og i det hele tilfredsstiller brukernes trang til selvstendighet.

At der så ofte etableres leie av tomt og jordvei istedenfor kjøp kan skyldes den omstendighet at hovedbølets eier er uvillig til å selge; det kan også skyldes leieren, som i mangel av kapital foretrekker leie. Leieforholdets natur fører det med sig at skyldsetning er ønskelig, om ikke nødvendig.

En annen klasse småbruk som i de siste desennier er sterkt tiltatt i antall er bestillingsmennenes bruk, vesentlig kommunale skoler med tilliggende jordvei.

3. I flere skogdistrikter kan for den eldre del av perioden påvises en forøkelse av leiebrukenes antall, omfattende såvel større som mindre bruk, og antas hovedsakelig å skyldes innkjøp av eiendommer for skogens skyld, mens jordbruket bortleies.

I perioden 1917—1929 har gjort sig gjeldende de samme bevegelser som er omhandlet under punkt 1 og 2 for den foregående periode. Derimot har neppe den under punkt 3 nevnte utvikling øvet merkbar innflydelse. Riktignok dreves der i de for skogbruket florissante år — nærmere bestemt periodens tre første år — stor omsetning av skogeiendommer; men de tilløp til dannelse av skogkomplekser som da fant sted er senere visstnok for størstedelen igjen opløst. Derimot gjør der sig i denne periode gjeldende en ny kilde til forøkelse av leiebrukenes antall, nemlig den foran omhandlede, at nedgangstidens trykk har bevirket at panthavere og andre kreditorer i stor utstrekning har måttet overta jordbruk som de så midlertidig ser sig nødt til å bortforpakte.

I det følgende skal man til belysning av utviklingen i perioden 1917—1929 meddele resultatet av anstilte detaljundersøkelser for enkelte herreder hvor bevegelsen i besiddelsesforholdene har vært særlig sterk. Man benytter sig herunder av den side 148 flg. omhandlede inndeling av landet i naturlige jordbruksområder. I denne oversikt er der tatt med flere av boligene (kl. 1) enn i den tabellariske sammenstilling.

1. De sydøstlige slettebygder. Omtrent alle de herhenhørende herreder viser nogen stigning i antallet av bortleiede bruk. Av de 67 herreder som hører til denne gruppe er det bare 14 som ikke viser stigning i bortleie. At en stor del av denne stigning skyldes de økonomiske forhold fremgår tydelig av opgavene. De herreder som ligger i umiddelbar nærhet av byer eller industricentrer har et forholdsvis stort antall bortleiede ganske små bruk. Leierne er folk som er knyttet til næringer utenom landbruket. Av slike herreder hvor den slags jordleie er øket sterkt kan nevnes Rolvsøy og Onsøy i Østfold, Asker,

Nesodden, Sørum, Skedsmo, Lørenskog og flere andre i Akershus, Lier i Buskerud, Nøtterøy, Tjøme, Sandar m. fl. i Vestfold. Antallet av bestillingsbruk, vesentlig lærerboliger med litt jord, er ganske stort i dette område.

2. Jordbruksbygder inne i landet. Omtrent alle bygder viser stigning i antall bortleiede bruk. Antallet er fordoblet eller mere i Vang og Løten i Hedmark, Østre Toten, Eina, Kolbu og Lunner i Opland, Norderhov, Hole, Tyristrand, Modum, Øvre- og Nedre Eiker i Buskerud. Også her har egnehjem-bevegelsen bevirket oprettelsen av boliger og boligbruk på leiet grunn. I Vang er således antallet øket fra 35 til 106, herav 68 boliger beliggende ved Hamar. Også her gjør det forhold sig gjeldende at adskillige av disse boliger har et så helt ubetydelig jordareal at de ikke er tatt med i de tabellariske opgaver over bortleiede bruk.
3. Østlandske og oplandske skogbygder. Bare i nogen av Hedmark fylkes skogbygder er der større økning i leiebrukenes antall, således i Sør-Odal, Åsnes, Våler, Elverum, Trysil og Åmot, tilsammen for disse bygder økning fra 222 til 453. Mange av leiebrukene her er slike som er overtatt av banker eller andre kreditorer eller av kommunen som garantist for lån. Mange av disse bruk faller i klassene 10—50 dekar. Alene 5 bygder viser nogen nedgang i leiebrukenes antall.
4. Dal- og fjellbygder på Østlandet og Oplandene. Kvikne, Dovre, Skjåk, Heidal, Ringebu, Fåberg og Ål viser en betydelig økning i leiebrukenes antall, mens Alvdal, Tolga, Sør-Fron og Sør-Aurdal har nogen nedgang. I Fåberg er leiebrukene øket fra 25 til 71, mest boliger o. l. beliggende ved Lillehammer.
5. Sørlandske kystbygder. Sterk stigning i leiebrukenes antall utviser Flosta, Øyestad og Fjære i Aust-Agder, Tveit, Søgne, Sør-Audnedal, Spangereid, Lista og Austad i Vest-Agder. Eierne av de bortleiede bruk opgis i mange tilfelle å opholde sig i Amerika. For de 6 bygder i Vest-Agder hvor nevnte forhold var særlig fremtredende var der tilsammen en økning i leiebrukenes antall fra 64 til 178.
6. Sørlandets skogbygder. Drangedal og Heddal har en betydelig økning i leiebrukene, hvilket delvis synes å skyldes den vanskelige økonomiske situasjon, mange av de nu bortleiede bruk er slike som er overtatt av banker. Sannidal, Bamble og Vegårshei viser nogen nedgang i leiebrukenes antall.
7. Fjellbygder på Sørlandet. Seljord og Nissedal i Telemark og Bygland i Aust-Agder viser sterk stigning i leiebrukene. Ellers er der nokså liten økning, og flere bygder viser nedgang i leiebrukenes antall.
8. Indre mellembygder på Sørlandet. I Eidanger og Sauherad er leiebrukene øket fra 40 til 73. Ellers er endringene ikke fremtredende.
9. Bygder ved Boknfjord. Her spiller jordleie liten rolle.
10. Jæren. De fleste bygder viser sterk stigning i leiebrukenes antall; det gjelder dog hovedsakelig boliger o. l. For Hetland og Randaberg

er der en økning fra 11 til 54 leiebruk og for Høyland 19 til 46. Der er forholdsvis mange bestillingsbruk i disse bygder.

11. Andre ytre bygder på Vestlandet. Mange bygder viser sterk stigning i leiebrukenes antall, og bare et lite fåtall viser nedgang. Der er et omtrent sammenhengende belte av kystherreder på strekningen fra Kopervik til Florø med sterk stigning i antallet av bortleiede bruk. Stigningen gjør sig særlig sterkt gjeldende i herredene nærmest Bergen. Her er der som i forstadsstrøk o. l. steder oprettet en mengde parsellbruk som hvad jordveien angår delvis er gjenstand for bortleie. Hvor forholdet hadde karakter av et rent boligleieforhold er de ikke tatt med i de tabellariske opgaver.
12. Indre bygder på Vestlandet. Innen Hordaland har man jo her fra gammel tid et område med utbredt jordleievesen med Kvinnherad som centrum — det tidligere baroni Rosendals mange underliggende bruk, som nu eies av Universitetet. I Sogn og Fjordane er endringene mindre fremtredende.
13. Trøndelagens kystbygder. Møres kystbygder viser nærmest stillstand, Sør- og Nord-Trøndelag derimot viser gjennemgående betydelig stigning, om enn antall leiebruk her fremdeles er nokså lite.
14. De ytre fjordbygder i Trøndelagen utviser i denne henseende i det hele ingen mere fremtredende endringer.
15. Bygder ved Trondheimsfjorden. Her er ingen mere fremtredende stigning i leiebrukenes antall. I Verdal, hvor der fra gammel tid har vært mange leiebruk, er antallet gått ned fra 119 til 66.
16. Fjellbygdene i Trøndelagen. I Selbu er leiebrukenes antall gått ned fra 65 til 30, i Meråker fra 44 til 22, mens Nordli viser en økning fra 12 til 26.
17. Andre indre bygder i Trøndelagen. I Møre er der i det hele uvesentlige endringer. I Sør-Trøndelag har Meldal, Rennebu og Tiller tilsammen en økning fra 31 til 70 leiebruk. I Nord-Trøndelag er der stigning i Stod og Snåsa fra 9 til 28, mens der i Hegra, hvor der tidligere har vært mange leiebruk, er en nedgang fra 49 til 33.
18. Øier i Nord-Norge. I Nordland har Vega, Herøy, Bø og Sortland tilsammen en økning fra 29 til 86 leiebruk. I Troms har Kvæfjord og Trondenes en økning fra 35 til 86. Hasvik i Finnmark har en nedgang fra 57 til 35.
19. Kystbygder i Nord-Norge. Brønnøy, Vik, Vevelstad, Rødøy, Meløy, Bodin, Hamarøy og Tysfjord i Nordland viser ganske stor stigning i leiebrukenes antall, likeså Ibestad (med Andørja, Gratangen og Astafjord) i Troms.
20. Fjord- og dalbygder i Nord-Norge. Fauske og Evenes i Nordland viser adskillig stigning i leiebrukenes antall. Balsfjord, Lyngen og Nordreisa i Troms viser ikke liten nedgang. I Finnmark viser Alta, Kistrand, Tana og Sør-Varanger tilsammen en økning fra 17 til 110 leiebruk. Særlig er der nu mange leiebruk i Kistrand og Sør-Varanger.

21. Innlandsbygdene i Nord-Norge viser forholdsvis liten endring i antall bortleiede bruk. En undtagelse danner Nord-Rana, hvor antallet er gått ned fra 122 til 81.

Hvorledes de bortleiede bruk fordeler sig på de forskjellige størrelsesklasser vil fremgå av nedenstående tabell for rikets bygder.

Bortleiede, særskilt skyldsatte jordbruk.

Størrelsesklasser	Absolutte tall		Relative tall			
	Antall	Matrikkelskyld	Pct. av de bortleiede bruk		Pct. av samtlige bruk i hver klasse	
			Antall	Matrikkelskyld	Antall	Matrikkelskyld
		Mark				
Kl. 1. Inntil 2 dekar innmark	2 216	253	17.69	0.84	4.11	6.18
» 2. 2.1— 5 —»—	1 162	316	9.28	1.05	6.84	11.01
» 3. 5.1— 10 —»—	1 462	674	11.67	2.24	6.54	8.88
» 4. 10.1— 20 —»—	2 224	2 067	17.76	6.88	5.22	7.45
» 5. 20.1— 50 —»—	2 974	6 569	23.74	21.87	4.17	6.25
» 6. 50.1—100 —»—	1 491	7 372	11.90	24.54	4.08	6.38
» 7. 100.1—200 —»—	693	7 176	5.53	23.89	4.41	6.88
» 8. 200.1—300 —»—	212	3 424	1.69	11.40	6.14	7.86
» 9. 300.1—500 —»—	79	1 649	0.63	5.49	5.67	5.78
» 10.—12. over 500 —»—	14	542	0.11	1.80	4.32	3.83
Samtlige	12 527	30 042	100.00	100.00	4.73	6.59

Som man vil se har de forskjellige størrelsesklasser nokså jevne procenter for leiebruk. Antallet veksler fra 4.08 pct. i kl. 6 til 6.84 i kl. 2; matrikkelskylden veksler fra 3.83 pct. for de største eiendommer til 11.01 for kl. 2. Når procentene for kl. 2 og 3 er forholdsvis høie, skyldes dette hovedsakelig at her er bestillingsbrukene sterkt representert.

Tabell 7 B i tredje hefte viser de bortleiede bruks fordeling klassevis særskilt for de forskjellige slags eiere m. v. i 1929. Sammenholdt med 1907 og 1917 utgjorde det samlede antall for rikets bygder:

	Antall			Matrikkelskyld	
	1907	1917	1929	1917	1929
				Mark	Mark
A. Bruk tilhørende stat og kommuner					
1. Embedsgårder	472	405	444	2 907	3 265
2. Bestillingsmenns bruk	1 343	1 383	1 653	1 941	2 040
3. Andre eiendommer	797	976	1 788	3 332	3 557
B. Bruk tilhørende private personer m. v.					
4. Banker	38	36	365	37	757
5. Andre aktieselskap	992	746	751	2 491	1 935
6. Private personer bosatt i herredet	4 718	3 648	4 178	9 510	10 676
7. Private personer bosatt utenfor herredet	3 127	2 578	2 988	7 190	5 931
8. Stiftelser, foreninger o. l. (halvoffentlig)	257	95	360	295	891
Tilsammen . . .	11 744	9 893	12 527	27 703	30 042

33.9 pct. av de bruk som benyttes av andre enn eierne er offentlig eller halvoffentlig eiendom (mot 28.9 pct. i 1917 og 24.4 i 1907), 57.2 pct. tilhørte private personer bosatt i og utenfor herredet (mot 63.3 i 1917 og 66.8 i 1907), 8.9 pct. tilhørte aktieselskap og banker (7.8 pct. i 1917 og 8.8 i 1907). Hvad matrikkelskylden angår falt der i 1929 på offentlig og halvoffentlig jordegods 32.4 pct., mot 30.6 pct. i 1917, på eiendommer tilhørende private 58.6 pct., mot 60.3 pct. i 1917, og på aktieselskap og banker 9.0 pct., mot 9.1 i 1917.

Den sterke økning i antall «andre eiendommer tilhørende stat og kommuner» skyldes vesentlig den omstendighet at kommunene gjennem sin garanti til Småbruk- og Boligbanken har måttet overta en mengde eiendommer, som så midlertidig bortleies. Økningen i halvoffentlig jordegods skyldes særlig Rosendal gods' overgang fra privateiendom til Universitetet.

Bankenes økende overtagelse av eiendommer er jo en beklagelig følge av de vanskelige tider. Bankene har overtatt langt flere enn disse, men her er bare opført dem som bortleies.

Den ikke ubetydelige økning i bortleie av eiendommer tilhørende private har nok delvis samme årsak som for bankene anført. Økningen i embedsgårdenes antall er visstnok hovedsakelig regnskapsmessig, som før er nevnt.

Embedsgårdene fordeler sig ganske anderledes på de forskjellige størrelsesklasser enn hovedmassen av de øvrige leiebruk, idet de fleste av dem forekommer i klassene for de store eiendommer. Dette fremgår også av den gjennemsnittlige skyld pr. bruk, som for embedsgårdene utgjorde 7.35 mark, men for bestillingsbrukene 1.23, andre eiendommer tilhørende stat eller kommuner 1.99, banker 2.07, aktieselskap 2.58, private i herredet 2.56, private utenfor herredet 2.32, halvoffentlige eiendommer 2.48 mark.

For samtlige bruk som benyttedes av andre enn eierne utgjorde den gjennemsnittlige skyld 2.40 mark, mot 2.80 mark i 1917. Disse bruk var altså noget større enn almindelig, idet den gjennemsnittlige skyld pr. bruk for alle skyldsatte bruk utgjorde 1.72 mark. Med utelukkelse av klasse 1, boliger, utgjorde den gjennemsnittlige skyld pr. bruk 2.14 mark.

Om leiemålets art foreligger der mindre fullstendige oplysninger. Jordleie foregår hertillands under to forskjellige grunnformer:

1. B y g s l i n g, som består i at eiendommen festes på leierens livstid; ofte erlegges der tillike ved overtagelsen en større pengesum, bygselpenger, foruten den årlige leie eller landskyld, som til gjengjeld blir relativt lav. Leierne, eller som de i almindelighet kalles leilendingene, eier undertiden en del av brukets hus. Disse leieres økonomiske og sociale stilling nærmer sig mere selveiernes enn tilfelle er med den efterfølgende klasse.

2. F o r p a k t n i n g, hvorved eiendommen leies på kortere tid og kun mot årlig avgift.

For de egentlige gårdbrukere har man opgave over hvorledes antallet fordeler sig på disse to forskjellige leieformer.

Fra 1890 til 1929 stiller forholdet sig således:

År	Bygsel	Forpaktning
1890	6 412	5 821
1900	3 206	4 230
1907	2 808	4 047
1917	1 652	3 894
1929	934	3 510

I 1890 var der flere leilendinger enn forpaktere, nu er der forholdsvis få igjen av leilendingene.

Bygsling avtar således meget hurtigere enn forpaktning, noget som henger sammen med at jordleievesenet avtar særlig sterkt i de distrikter hvor bygsling fra gammel tid har vært den almindelige leieform.

En mere sjelden leieform er a r v e f e s t e, da eiendommen leies ikke alene på leierens (og hustrus) livstid, men også på barnas livstid. Sporadisk forekommer l o t t b r u k, leie mot i avgift å erlegge en bestemt del av avlingen.

Selveiets relative utbredelse varierer ikke så lite for de forskjellige sociale klasser innen den landbrukende befolkning. Forholdsvis mest utbredt er selveiet blandt de egentlige gårdbrukere og småbrukere, av hvilke henholdsvis 95.32 og 95.01 pct. var selveiere; gjennemsnittlig for begge klasser 95.21 pct. mot 94.62 i 1917. Minst var selveiet utbredt blandt de jordbruksarbeidere som driver eget jordbruk; blandt disse var der nemlig 55.25 pct. selveiere mot 40.53 pct. i 1917; undtar man derimot husmennene, utgjør procenten av selveiere blandt de øvrige jordbruks- og skogbruksarbeidere 71.92 pct. mot 72.0 i 1917. Selveiet er altså for klassen jordbruksarbeidere som helhet øket ikke så lite i perioden 1917—1929, men dette skyldes utelukkende husmannsklassens tilbakegang. For de jordbrukende embeds- og bestillingsmenn er selveiet lite fremtredende, nemlig med 60.92 pct. selveiere (mot 66.97 i 1917), hvilket skyldes de mange embeds- og bestillingsbruk i offentlig eie. De jordbrukende fiskere opviser 83.39 pct. selveiere mot 78.32 pct. i 1917. Personer beskjeftiget ved håndverk og industri opviser 80.71 pct. selveiere.

Arbeidsstyrken i landbruket.

Ved denne telling blev der for første gang samlet inn opgaver over arbeidshjelpen ved de enkelte bruk. Opgavene skulde omfatte alle voksne arbeidere ved bruket i året $^{21}/_{6}$ 1928—$^{20}/_{6}$ 1929 (huslig arbeide regnet med). Omfanget av opgavene vil ellers fremgå av tellingsskjemaet og instruksjonen til tellerne (se bilag 2 og 3). Den del av instruksen som angår arbeidshjelpen gjengis her:

«Opgavene over a r b e i d s s t y r k e n skal gjelde alle arbeidere ved jordbruk (og havebruk), huslig arbeide, arbeide med ved og annet skogsvirke til bruket regnet med. Derimot skal en ikke ta med arbeide med hugst og fremdrift av skogsvirke til salg. Like ens skal en ikke ta med fiske, hjemmeindustri og annen virksomhet utenom jordbruket. For mann og kone nevner en bare om de er med i arbeidet eller ikke. Kan en ikke få helt nøiaktige opgaver over dagsverk, må en gi dem så nær det rette som mulig. Pr. helårsarbeider regner man i almindelighet 280 dagsverk. Har en arbeider gjort mindre enn 100 dagsverk ved bruket i det året som er gått, må en regne ham med under ikke stadig arbeidshjelp. For tjenere gir en op tallet på faste plasser ved bruket, om det så har vært personskifte i året. Er det således ved et bruk tjenerskifte 14 april 1929, skal en ikke føre op 2 tjenere, 1 med f. eks. ca. 230 og 1 med 50 dagsverk, men 1 tjener med ca. 280 dagsverk.»

Spørsmålene om arbeidshjelpen var på skjemaet ordnet i følgende hoved- og undergrupper:

1. Familiemedlemmer (barn og slektninger over 15 år):
   a) som stadig tar del i arbeidet,
   b) som bare tar del i arbeidet stundimellem.
2. Fremmed arbeidshjelp:
   a) Tjenere.
   b) Annen stadig arbeidshjelp.
   c) Ikke stadig arbeidshjelp.

For alle grupper blev der gitt opgaver særskilt for menn og kvinner. Dessuten blev der foruten opgaver over hvor mange personer også gitt opgaver over hvor mange dagsverk i hver gruppe. Herfra dog undtatt gruppe c under fremmed arbeidshjelp, hvor der ikke blev gitt opgaver over personer, men bare dagsverk.

For mann og kone på bruket blev der efter instruksjonen bare gitt oplysninger om de deltok i arbeidet eller ei.

I tabell 7 A i annet hefte er der sammendrag av opgavene over voksne arbeidere ved bruk med over 5 dekar innmark. Huslig arbeide er regnet med. I tabell 7 B er der for familiemedlemmer og fremmed arbeidshjelp utregnet hvor mange årsverk denne arbeidshjelp representerer for samtlige eiendommer i de forskjellige størrelsesklasser fylkes- og fogderivis. For

riket under ett har man dessuten opgave for de særskilt skyldsatte bruk og for de ikke særskilt skyldsatte bruk.

Man skal dernæst, før man går over til nøiere å omhandle tellingsresultatene, gi en kort oversikt over arbeidsforholdene i norsk landbruk.

Selve naturforholdene, de som er grunnleggende for landbruksproduksjonen, er i vårt land av en sådan beskaffenhet at landbruket har et stort arbeidsbehov.

Bare den omstendighet at størrelsen av dette arbeidsbehov her er høist vekslende til forskjellige årstider bevirker at arbeidsbudgettet blir særlig stort, da det er de mest arbeidskrevende tider som bestemmer arbeidsstyrkens størrelse. På en gård må man ha folk nok til å dekke disse de travleste perioders arbeidsbehov, og da man ikke overalt kan skaffe arbeidere utenfra når det trenges, må der som regel holdes en forholdsvis stor arbeidsstokk.

Hertil kommer at de norske jordbruk gjennemgående er det man i det praktiske liv kaller «tungbrukte», hvilket jo vil si at de er av en slik beskaffenhet at deres drift krever relativt stort arbeide i forhold til utbyttet. Brukene ligger overveiende i bratt og kupert terreng. Jorden er stenfull, og opstikkende knauser, fjellrabber og vannløp opdeler feltene av åker og eng i små uregelmessige figurer, noget som vanskeliggjør driften. Eiendommene er i det hele dårlig arrondert, og deres enkelte deler ligger ofte langt fra husene, høstningsbruk drives endog på milevis fraliggende strekninger. Det er i det hele få av de norske jordbruk som ligger på flatt lende og med åker og eng vel arrondert i regelmessige felter bekvemt omkring husene, slik som tilfellet er i sletteland.

Arbeidsutgiftene (hvori inngår beregnet godtgjørelse for familiens arbeide) blir derfor i det norske jordbruk store, de utgjør i alt 50—60 pct. av driftsutgiftene (ifølge de driftsundersøkelser som gjennem en rekke år har vært utført i Selskapet for Norges Vel). En tilsvarende undersøkelse for S v e r i g e i 1928—29 anslår arbeidsutgiftenes andel i driftsutgiftene til 48.0 pct. Herav Syd-Sverige 44.5, Mellem-Sverige 47.9 og Norrland litt over 60 pct. For D a n m a r k utgjorde arbeidsutgiftene for 1928—29 37.3 pct., vekslende mellem 35.4 for Øst-Jylland og 41.2 for de sydlige øer.

Til å bringe arbeidsutgiftene pr. flateenhet relativt høit i vårt land bidrar for resten den omstendighet at brukene gjennemgående er mindre her enn i andre land. Arbeidsutgiftene er nemlig større pr. flateenhet for små bruk enn for de større.

I landbruket spiller f a m i l i e a r b e i d e t overalt en fremtredende rolle. For vårt lands vedkommende, hvor brukene jevnt over er så små, gjør dette forhold sig særlig sterkt gjeldende. Familiearbeidet representerer her over fire femtedeler av arbeidshjelpen, idet den fremmede arbeidshjelp utgjør bare 17.93 og 14.95 pct. av samlet arbeidshjelp, henholdsvis for menn og kvinner. Flertallet av våre jordbruk må karakteriseres som familiebedrifter, og resten av brukene er av blandet art, idet arbeidet utføres både av familien og av leiet arbeidshjelp, idet snart det første,

snart det siste har overvekten, alt efter brukenes størrelse og forskjellige mere tilfeldige årsaker. Man må helt op i kl. 8 (bruk med 200—300 dekar innmark) for å finne bruk hvor leiehjelpen spiller en større rolle enn familiearbeidet; og man kan da regne ut at dette bare er tilfellet for 2.5 pct. av alle bruk med over 5 dekar innmark. Men selv for disse er familiearbeidet av stor betydning.

Det norske jordbruk er altså i utpreget grad en bedrift som bygger på familiens arbeidskraft. Det er et mindretall selv av gårdsbrukene som er så store at der leies en eller flere faste helårsarbeidere. Ved de mindre gårdsbruk (enhestesgårdene) og ved adskillige småbruk holdes der dog også fast leiehjelp, når særskilte omstendigheter gjør at familiearbeidet helt eller delvis mangler. Ofte er i så fall brukeren sysselsatt i annen næring. Han kan drive håndverk, fiske eller andre næringer, være mere eller mindre knyttet til slikt arbeide, som også ofte er hans hovednæring. Eller mannen, eventuelt hustruen, kan helt mangle, eller de kan være syke og må helt eller delvis erstattes av fremmed arbeidshjelp. Det vil derfor ikke forundre at tabellene viser at der finnes mange faste leiefolk også ved småbruk og smågårder. På den annen side finnes der forholdsvis store gårder som drives uten nevneverdig leiehjelp, idet familiens disponible arbeidsstyrke er stor.

Det kunde i denne forbindelse vært av interesse å kunne foreta en kvalitativ vurdering av systemet familiearbeide kontra leiet arbeide. Spørsmålet er av vital betydning; for på arbeidskraften og dens utnyttelse kommer det i landbruket fremfor alt an. I realiteten blir dette en vurdering av storbruk kontra småbruk.

Det som man i almindelighet kan si om disse bruksformer i jordbruket er imidlertid ikke meget. Den ene bruksforms fordel fremfor den annen beror meget på hvad slags produkter man legger an på å fremstille. Utpreget kornavlsbruk kan som regel drives med større fordel av store bruk enn småbruk. Men hvilken bruksform er å foretrekke beror også på de rent naturlige forhold. Det som kan passe på slettelandet, hvor maskinanvendelsen — traktorer — kan bli utnyttet fullt ut, vil ikke passe i andre herreder, hvor den dyrkede jord av naturlige grunner faller i mindre deler.

En ting er imidlertid felles alle steder, og det er at arbeidsdelingen ikke kan gjennemføres i samme utstrekning i jordbruket som i industrien. Men selv om de moderne maskinelle metoder delvis har vunnet innpass i jordbruket og skapt større muligheter for å gjennemføre arbeidsdeling enn før, så er de norske jordbruk i det hele så små at de fordeler som storbruket kan ha med hensyn til arbeidsforholdene kommer lite til syne. Vi har i det hele få bruk så store at brukeren av driftsmessige hensyn helt har forlatt det utøvende arbeide og bare er optatt med ledelsen. Ved de bruk som her er så store at leiearbeidet er større enn familiearbeidet er dog det siste av vesentlig betydning, likesom brukeren nok også i regelen deltar i det utførende arbeide. Han er nok i regelen delvis frigjort fra det utførende arbeide, tilsynet krever jo sin tid, ikke minst tilsyn og oplærelse

av de unge, mere eller mindre uøvede folk, hvorav landbruket sysselsetter en mengde.

Leiehjelpen i landbruket består for den overveiende del (3/4) av tjenere. Om disse er å merke at de gjennemgående er ganske unge folk. Praksis er at aspirantene, både piker og gutter, tar sig tjeneste straks efter sin konfirmasjon, og de forblir ikke så svært mange år i denne stilling. Av tjenerne var ifølge den offisielle statistikk 49.5 pct. fra 15 til 19 år, 23.4 pct. fra 20 til 24, mens de tilsvarende tall for arbeidere utenfor landbruket var 18.2 og 18.5 pct. Dette gjør en betraktelig forskjell. Tjenestetiden ved landbruket kan betraktes som de unge folks læreår. Det er i de aller fleste tilfelle bare gjennemgangsstillinger. Når de unge tjenere stifter egen husstand, forlater de som regel tjenerstillingen, ofte før, idet mennene søker arbeide ved anlegg, ved industri, fiskeri, skogsarbeide og meget annet, og kvinnene søker huspost i byer o. l. De andre faste landbruksarbeidere er ikke så helt unge som tjenerne; aldersgruppen 15—19 år er dog også her større enn for arbeidere utenfor landbruket (22.8 mot 18.2 pct.). Noget lignende kan sies om de løse landarbeidere.

En overveiende del av landbrukets leiehjelp er altså helt unge, nokså uøvede folk, som ikke stanser lenger i denne stilling, når de har opnådd den alder og dyktighet at de er fullt habile til å få sig bedre lønnet arbeide ved andre næringer. En undersøkelse som blev foretatt over arbeidsforholdene i 1923—1924 ved landbruket (N. O. S. VII, 122) gjør rede for disse forhold i de enkelte distrikter. På Østlandet og Oplandene var det dels industrien, dels skogbruket som trakk arbeidskraften fra jordbruket, på Sørlandet industri og utvandring, på Vestlandet, i Trøndelagen og Nord-Norge var det mest fiskeriet. For flere distrikter sies at der som tjenestegutter næsten bare finnes nykonfirmerte gutter.

Også de hjemmeværende sønner og døtre som hjelper til i landbruket er gjennemgående ganske unge folk. Forholdet er omtrent som for tjenere, idet 46.2 pct. er 15 til 19 år og 23.5 pct. 20—24 år. Og disse to klasser, de hjemmeværende barn som arbeider med i landbruket og tjenere, utgjør jo den langt overveiende del av den arbeidshjelp som jordbrukerne har. For den mannlige arbeidshjelps vedkommende utgjør de to nevnte klasser tilsammen 88 pct. av arbeidshjelpen, andre faste arbeidere og løsarbeidere bare 12 pct.

Hvordan kan det nu være at landbruket kan beskjeftige et så stort antall unge og uøvede arbeidere?

Man kan spørre om landbruket krever så meget mindre av sine utøvere enn andre næringer, mindre opøvelse, mindre dyktighet i det hele tatt. Så er dog langtfra tilfellet. Landbruket er en så allsidig og komplisert bedrift, krever så megen påpasselighet og kyndighet at arbeidet i industrien f. eks. gjennemgående stiller mindre vidtgående krav til sine utøvere.

Når der til tross herfor kan anvendes så mange unge folk i landbruket, skyldes dette særskilte omstendigheter. De aller fleste av disse folk er opvokset på landet og er fortrolig med landbruk fra barnsben av. Og under

tjenesten, i voksen alder, fortsetter oplæringen. Brukeren og hustru går oftest daglig med i arbeidet og påser at alt blir utført riktig. På åker og eng, i fjøs og stall arbeides og undervises der. Leiehjelpen kommer i nøie kontakt med familien.

Denne kombinasjon av arbeidsliv og hjemmeliv er særegent for landbruket. Den fremkaller hos partene en solidaritetsfølelse, en hensyntagen til hverandres ve og vel som hjelper over mange vanskeligheter.

Nogen opgave som svarer til nærværende undersøkelse over arbeidsstyrken ved jordbruket har man ikke fra tidligere år. Folketellingene bringer riktignok opgaver over landbruksarbeidernes antall. Det antall som ved de forskjellige tellinger er opført omfatter dog bare dem som hadde jordbruk enten som eneerhverv eller som hovederhverv, mens jordbrukstellingen av 1929 jo omfatter også det arbeide som de har ydet som har annet hovederhverv, med angivelse av arbeidsmengden — antall dagsverk — for hver især.

Nedenfor anstilles en sammenligning mellem de herhenhørende resultater av folketellingen av 1920 med jordbrukstellingen av 1929, idet man har opstillet de siste opgaver på samme vis som folketellingens. Da det er umulig med sikkerhet å si hvor meget der av den ikke stadige arbeidshjelp i 1929 efter folketellingens regler vilde være blitt opført med jordbruk som hoved- eller eneerhverv, må denne omregning av jordbrukstellingens opgaver bli å opfatte som et forsøk som kun vil gi et tilnærmelsesvis riktig resultat.

Mannlig arbeidshjelp:	1920 Folketellingen	1929 Jordbrukstellingen
Hjemmeværende sønner (og slektninger)	65 000	80 000
Tjenere og husmenn	27 000	30 000
Annen stadig arbeidshjelp	7 000	7 000
Ikke stadig arbeidshjelp	13 500	10 000
Tilsammen	112 500	127 000
Kvinnelig arbeidshjelp:		
Hjemmeværende døtre (og slektninger)	80 200	92 000
Tjenere	41 900	40 400
Annen stadig arbeidshjelp	300	2 100
Ikke stadig arbeidshjelp	2 300	5 400
Tilsammen	124 700	139 900

For 1929 er for den fremmede arbeidshjelp ovenfor opført praktisk talt samme antall som det beregnede antall årsarbeidere (se tab. 7 B i 2net hefte). Det samme er tilfellet med de hjemmeværende døtre.

For hjemmeværende sønner derimot er opført et noget mindre antall (80 000 mot 86 945 beregnede helårsarbeidere), idet man antar at der av sønnene er relativt flere som har annet arbeide av den betydning at det blir å regne for hovederhverv.

Sammenligningen viser at det er de hjemmeværende voksne barns deltagelse i arbeidet som har øket, mens den leiede arbeidshjelp praktisk talt er uforandret, dette både hvad menn og kvinner angår. Dette er en utvikling som har fortsatt gjennem mange år; således steg de i arbeidet deltagende sønners antall fra 42 000 i 1900 til 51 000 i 1910, 65 000 i 1920 og 80 000 i 1929, døtrenes antall steg fra 71 000 i 1910 til 80 000 i 1920 og 92 000 i 1929. Det er altså familiens arbeide som stadig øker, mens den leiede arbeidshjelp ikke øker. I norsk landbruk har altså familiearbeidet øket sterkt absolutt, og enda sterkere relativt — sett i forhold til den fremmede arbeidshjelp.

Den utvikling som kjennetegnes ved familiearbeidets voksende betydning i norsk landbruk, og som foran er konstatert for den siste menneskealder, har for øvrig gjort sig gjeldende meget tidligere.

Da familiearbeidets relative betydning i den enkelte bedrift er nøie avhengig av bruksstørrelsen, vil opgavene over brukenes fordeling efter størrelsen til forskjellige tider gi det beste grunnlag for en bedømmelse av disse forhold. Det er jo bare ved de større bruk at den fremmede arbeidshjelp er fremtredende, mens de små bruk nærmer sig til rene familiebedrifter. Når eiendommene utstykkes, vil altså dette i almindelighet betegne en økning i familiearbeidet, minskning i leiearbeidet. Og når der ryddes nye bruk, betegner jo også dette i langt overveiende grad en økning i småbrukenes, altså familiebedriftenes antall.

Som tidligere påvist under avsnittet om bruksfordelingen var i eldre tid gårdsbrukene mere dominerende i antall, mens småbrukene var langt færre. Ifølge en på representativt grunnlag foretatt beregning skal i 1723 brukene uten hest — altså nærmest rene familiebedrifter — ha utgjort 32.9 pct. av samtlige, mot 62.0 pct. i 1929, enhestesgårdene utgjorde 46.8 pct. mot 28.9 pct. i 1929, og flerhestesgårdene — den eneste gruppe hvor leiearbeidet er av fremtredende betydning — utgjorde 20.3 mot 9.1 pct. i 1929. Se s. 39.

Disse tall peker jo bestemt i retning av at familiearbeidet i norsk landbruk for to hundrede år siden langtfra var så dominerende som i nutiden.

I det lange mellemliggende tidsrum har dog utviklingen artet sig forskjellig til forskjellige tider, likesom divergenser distriktene imellem også kan påvises. De første halvannet hundrede år av dette tidsrum kan med en viss rett kalles husmannsvesenets blomstringsperiode i vårt land (mest koncentrert i hundredåret 1750—1850). En mere almindelig ekspansjon av næringsveiene var årsaken. I den lange fredsperiode som begynte

ved avslutningen av den store nordiske krig i 1720 gjorde ikke minst jordbruk og skogdrift betydelige fremskritt og gav sysselsettelse for stadig flere arbeidere hvis kår i regelen blev husmannens. Driften av alle disse nye småbruk, husmannsplassene, øket altså familiearbeidet i norsk landbruk, men husmannens pliktarbeide på hovedbruket øket leiearbeidet. Når husmannen svarte full arbeidsplikt til gårdbrukeren, blev der jo av ham prestert betydelig mere leiearbeide enn familiearbeide, men hvor husmannen liten eller ingen arbeidsplikt hadde, og heller ikke ydet annet leiearbeide i landbruket, blev jo forholdene omvendt.

I det hele kan man si at i de beste jordbruksdistrikter, hvor husmannsvesen som arbeidssystem i jordbruket hørte hjemme, der øket i denne tid leiearbeidet mere enn familiearbeidet, det vil igjen si arbeidet ved de større bruk mere enn ved de små. Hertil bidrog da for øvrig også en økning i tjenerklassen, som for denne tid kan konstateres i distrikter med relativt store bruk. Det var særlig det ekstensive kornbruk som i denne tid øket sterkt, og kornavl hører fortrinsvis til de store bruk, likeså husmannsvesen.

I de øvrige distrikter stillet det sig noget anderledes. Her ydet jo husmennene i almindelighet lite pliktarbeide til gårdbrukerne, men utenom dette blev der av husmannsplassens folk prestert en del arbeide ved gårdene. Deling av gårder og annen utstykning foregikk der mindre av enn senere blev tilfellet.

Navnlig fra siste fjerdedel av forrige århundrede foregikk der en gjennemgripende forandring i disse forhold. Kornbrukets forfall og arbeidsmarkedets depresjon var det som i denne tid sterkest bidrog til å omforme landbruket. Engen rykket nu inn på åkeren i stedse stigende grad, en bruksendring som skyldes likeså meget at kornavlen var blitt ulønnsom som vanskeligheten ved å skaffe nok arbeidshjelp og til overkommelige priser. En endring i ekstensiv retning som medførte en ikke ringe besparelse i arbeidshjelp, ikke minst derved at anvendelsen av maskiner og andre tekniske hjelpemidler i jordbruket nu vant almindelig utbredelse. Dette medførte nogen minskning i leiehjelpen ved de større bruk, både for menn og kvinner, det siste ikke minst ved naturaløkonomiens tilbakegang, som bl. a. medførte at kvinnelig husflid og derhenhørende arbeider for en stor del ophørte.

I denne tid svinner husmannsvesenet inn, så der til slutt blir bare små rester tilbake. Arbeiderne fordrer nu selveiende hjem. Egnehjems-bevegelsen setter inn, og efterhånden utstykkes der fra de gamle bruk en overveldende mengde av jordlotter (boliger, boligbruk, småbruk). Denne bevegelse skyldes dog hovedsakelig industrialismens gjennembrudd og i det hele næringer utenom jordbruket. Familiearbeidet øker ikke ganske ubetydelig gjennem oprettelsen av alle disse små jordbruk, og da samtidig utviklingen i jordbruket gikk i retning av innsparelser på arbeidskontoen, vil man forstå at familiearbeidet stadig har øket, absolutt og enn mere relativt.

Dette gjelder ikke bare de beste jordbruksdistrikter, hvor arbeidsbesparelsene ved de store bruk jo blev fremtredende, men det gjelder også de i jordbruksmessig henseende mere kummerlig utstyrte distrikter, og hvor de større bruk næsten helt mangler.

Betrakter man den offisielle statistikks tall fra de store, almindelige periodiske tellinger over folkemengde og jordbruk, er det iøinefallende at i alle distrikter er der en nokså jevn økning i både folkemengde og husdyrhold fra telling til telling gjennem første halvdel av det 19. århundrede. Dette kommer f. eks. til syne i fogderitallene, og det gjelder med få undtagelser også herredstallene. I denne tid foregikk jo ikke nevneverdige forandringer i jordbrukets metoder, utviklingen var næsten utelukkende kvantitativ, en økning av produksjonen gjennem nydyrkningen, som var stimulert ved en økende befolknings trykk.

Ved tellingen i 1865 og enn mere ved den for 1875 gjelder ikke dette lenger. Det er nu enkelte distrikter som sakker bakut, viser stillstand eller endog en ganske stor nedgang både i folkemengde og husdyrhold. Tidligere er omhandlet at dette gjelder først og fremst fjellbygdene, hvor høstningsbruket, særlig den mest besværlige av denne høstning, var fremtredende; videre i alle bygder som i naturlige betingelser for sitt jordbruk kommer disse nær. At kornavl til salg blev ulønnsom betydde mindre for slike distrikter, verre var arbeidsmarkedets depresjon. Bygder med slike bruksmåter hadde en overmåte vanskelig tid i siste fjerdedel av forrige århundrede, idet arbeidsforholdene da blev yderst vanskelige, først og fremst i bygder hvor man drev slikt arbeidsødende, lite innbringende bruk, som bare betinget en lav levestandard. Også for landbruksarbeiderne hadde der nemlig nu åpnet sig nye arbeidsmarkeder; de fikk arbeide ved andre næringer på landet og i byene, eller de emigrerte. Der blev særlig stor utvandring av arbeidere fra fjellbygdene og lignende strøk. Et utslag av den almindelige lov om strømninger i folkehavet, at strømmen går fra steder med høiere til steder med lavere økonomisk trykk. Det var overveiende slike distrikters husmannsstand som det gikk ut over. Husmannsplassene blev for en stor del nedlagt, forfalt dels til villmark igjen, og gårdbrukerne måtte undvære husmennenes hjelp, høstningsbruket måtte innskrenkes. Arbeiderklassens forminskelse fulgtes derfor i fjellbygder og lignende strøk umiddelbart av en forminskelse i husdyrstyrken, idet man ikke lenger hadde arbeidshjelp nok til å innhøste så meget av utmarks- og fjellfôr som tidligere.

Når disse bygders gårdbrukere overhodet har kunnet stå sig i den sterke økonomiske påkjenning som navnlig arbeidsforholdenes forverrelse medførte, så skyldes dette at de allerede tidligere var nokså uavhengige av fremmed arbeidshjelp, og at de evnet enn yderligere å frigjøre sig herfor. Dette siste fremgår også ved sammenligning av jordbrukets arbeidsstyrke i 1865 og 1929. Der kan altså for de to siste menneskealdre konstateres en ikke ubetydelig endring i sammensetningen av det norske land-

bruks arbeidsstyrke, idet familiearbeidet gjennem denne tidsperiode er blitt av stedse stigende betydning.

Man skal dernæst gå over til nærmere å omhandle tellingsopgavene. Der er i alt 208 550 bruk med over 5 dekar innmark. På 175 315 av disse eller 84.06 pct. deltok mannen i arbeidet, og på 172 265 bruk eller 82.60 pct. deltok kona i arbeidet. For bruksklassene 3 og 4, hvor der jo er flest brukere med hovederhverv utenom jordbruket, deltok mannen relativt mindre i arbeidet enn kvinnene, for alle de øvrige klasser var forholdet omvendt, som nærmere vil fremgå av nedenstående tabell:

Procentvis antall bruk hvor brukere og hustruer helt eller delvis deltar i arbeidet.

	Menn	Kvinner
	Pct.	Pct.
Klasse 3. 5.1— 10 dekar innmark	75.56	82.85
» 4. 10.1— 20 —»—	80.95	83.55
» 5. 20.1— 50 —»—	86.13	82.71
» 6. 50.1— 100 —»—	88.36	82.34
» 7. 100.1— 200 —»—	88.35	81.09
» 8. 200.1— 300 —»—	87.78	79.14
» 9. 300.1— 500 —»—	82.97	77.23
» 10. 500.1— 700 —»—	72,15	66.21
» 11. 700.1—1000 —»—	58.90	47.95
» 12. Over 1000 —»—	37.50	28.13
Kl. 3—12.	84.06	82.60

Der er således ca. 16 pct. av brukene hvor mannen ikke deltok i arbeidet og ca. 17.5 pct. hvor kona ikke deltok i arbeidet. Det må antas at en meget vesentlig del av disse procenter skyldes bruk hvor der ingen mann eller ingen kone er, eller at sykdom eller alderdom gjør vedkommende arbeidsudyktig.

Tellingsopgavene gir ingen oplysninger om hvor mange dagsverk mann og kone har ydet.

For mannens vedkommende har man dog ved en efterfølgende beregning søkt å fastslå arbeidsydelsens omfang. En slik beregning støter på store vanskeligheter. Brukernes arbeide i næringer utenom landbruket faller så høist ulike, først og fremst efter brukenes størrelse. Se herom avsnittet om de jordbrukende personers livsstilling. Ved beregningen kan man heller ikke se bort fra at disse forskjellige slags «andre erhverv» gir høist forskjellig anledning til arbeide hjemme på bruket. En fisker har således bedre anledning til å arbeide hjemme enn en matros, og en skogs- eller jordbruksarbeider har bedre betingelser herfor enn f. eks. en kontormann. Beregningen må ta hensyn hertil. Efter en del forsøksberegninger blev man stående ved følgende fremgangsmåte:

På grunnlag av brukernes fordeling på erhverv (se tabell 6, tredje hefte) blev man stående ved en gruppering av samtlige brukere i følgende 4 hovedgrupper:

1. Brukere med jordbruk som eneerhverv.
2. Brukere med jordbruk som hovederhverv, men med bierhverv ved siden av.
3. Brukere som har jordbruks-, skogs-, fløtnings- og lensearbeide eller fiskeri som hovederhverv.
4. Andre hovederhverv.

Ved denne gruppering opnår man å få samlet for sig alle brukere som har jordbruk til eneerhverv og dertil skilt ut for sig alle brukere med bierhverv ved siden av sitt hovederhverv, jordbruket. Dessuten har man samlet i en gruppe de brukere som nok har sin hovedinntekt utenom bruket, men som for øvrig har den beste anledning til og de beste forutsetninger for en betydelig arbeidsydelse hjemme på sitt eget bruk.

Denne fordeling av brukerne efter erhverv omfatter imidlertid samtlige brukere, i alt 208 550, mens det som tidligere oplyst bare er 175 315 brukere eller 84.06 pct. som deltar i arbeidet. Antallet innen hver av de 4 grupper blev derfor redusert i samme forhold. Følgende oversikt viser antallet av brukere som deltar i arbeidet, klassevis, efterat denne reduksjon er foretatt.

Fordeling av de brukere som deltar i arbeidet på bruket.

	Jordbruk som hovederhverv		Annet hovederhverv	
	uten bierhverv	med bierhverv	Skogs- og jordbruksarbeidere m. v.	Andre
Klasse 3	4 526	3 204	4 297	8 899
» 4	12 285	10 177	6 218	10 415
» 5	31 229	20 047	4 859	8 171
» 6	22 948	7 554	494	1 668
» 7	11 526	1 905	33	462
» 8	2 637	299	2	92
» 9	1 008	91	1	55
» 10	124	19	—	15
» 11	36	—	—	7
» 12	11	—	—	1
Sum	86 330	43 296	15 904	29 785
Procent	49.24	24.70	9.07	16.99

Efter denne fordeling på fire hovedgrupper blev det av brukerne ydede arbeide beregnet i årsverk på følgende måte:

For brukere med jordbruk som eneerhverv er antallet av årsverk regnet likt med antall brukere som deltar i arbeidet.

For brukere med et bierhverv ved siden av jordbruket er antallet av årsverk satt til 70 procent av antall brukere som deltar i arbeidet.

For skogs- og jordbruksarbeidere m. v. er antallet av årsverk satt til 30 procent av antall brukere som deltar i arbeidet.

For brukere med annet hovederhverv er antallet av årsverk satt til 10 procent av antall brukere som deltar i arbeidet.

Efter denne fremgangsmåte er det av brukerne utførte arbeide beregnet til i alt 124 390 årsverk. Herav utføres 69.40 pct. av brukere med jordbruk som eneerhverv og 24.37 pct. av de jordbrukere som har bierhverv. Der er således bare 6.23 pct. av brukernes arbeidsydelse som faller på de brukere der har jordbruket som et bierhverv.

Brukernes beregnede arbeidsydelse (i årsverk) fordelt gruppevis og efter eiendomsstørrelse.

	Jordbruk som hovederhverv		Annet hovederhverv	
	uten bierhverv	med bierhverv	Skogs- og jordbruksarbeidere m. v.	Andre
Klasse 3	4 526	2 252	1 287	891
» 4	12 285	7 126	1 868	1 043
» 5	31 229	14 032	1 457	817
» 6	22 948	5 286	147	166
» 7	11 526	1 334	9	46
» 8	2 637	208	—	9
» 9	1 008	64	—	4
» 10	124	13	—	1
» 11	36	—	—	—
» 12	11	—	—	—
Sum	86 330	30 315	4 768	2 977
Procent	69.40	24.37	3.83	2.40

Opgavene i tabell 7 B i annet hefte viser at de mannlige familiemedlemmers hjelp utgjør 86 945 årsverk og fremmed (leiet) mannlig arbeidshjelp utgjør 46 178 årsverk. Tidligere er nevnt at brukernes arbeide er beregnet til 124 390 årsverk. Den mannlige arbeidshjelp i jordbruket utgjør således i alt 257 513 årsverk.

Brukerne representerer næsten halvparten eller 48.3 pct. av den mannlige arbeidshjelp, familiemedlemmene en tredjedel eller 33.8 pct. av hjelpen, og den fremmede (leiet) hjelp utgjør 17.9 pct., således bare mellem en femtedel og en sjettedel av det hele.

Den mannlige arbeidshjelp fylkesvis fordelt.

	Antall beregnede årsverk i absolutte tall				Antall beregnede årsverk i relative tall			
	Brukere	Familie-medlemmer	Fremmed arbeidshjelp	I alt	Brukere	Familie-medlemmer	Fremmed arbeidshjelp	I alt
Østfold	5 844	4 108	3 665	13 617	42.9	30.2	26.9	100.0
Akershus	6 579	4 142	5 869	16 590	39.6	25.0	35.4	100.0
Hedmark	9 978	5 972	5 631	21 581	46.2	27.7	26.1	100.0
Opland	10 147	5 788	5 203	21 138	48.0	27.4	24.6	100.0
Buskerud	6 352	3 567	2 658	12 577	50.5	28.4	21.1	100.0
Vestfold	4 669	2 422	2 401	9 492	49.2	25.5	25.3	100.0
Telemark	4 979	3 380	1 562	9 921	50.2	34.1	15.7	100.0
Aust-Agder	3 386	1 837	806	6 029	56.2	30.4	13.4	100.0
Vest-Agder	5 351	2 429	587	8 367	64.0	29.0	7.0	100.0
Rogaland	8 552	5 227	2 071	15 850	53.9	33.0	13.1	100.0
Hordaland	9 744	8 067	2 325	20 136	48.4	40.1	11.5	100.0
Sogn og Fjordane	7 613	6 802	1 874	16 289	46.7	41.8	11.5	100.0
Møre	10 103	7 705	2 169	19 977	50.6	38.6	10.8	100.0
Sør-Trøndelag	7 836	6 863	3 388	18 087	43.3	38.0	18.7	100.0
Nord-Trøndelag	6 854	5 064	3 374	15 292	44.8	33.1	22.1	100.0
Nordland	9 325	8 294	1 736	19 355	48.2	42.8	9.0	100.0
Troms	5 449	4 043	629	10 121	53.8	40.0	6.2	100.0
Finnmark	1 629	1 235	230	3 094	52.7	39.9	7.4	100.0
Rikets bygder	124 390	86 945	46 178	257 513	48.3	33.8	17.9	100.0

Tabellen over fordelingen av arbeidshjelpen fylkesvis viser at forskjellen mellem fylkene innen samme landsdel ikke er så stor. Men der er en utpreget forskjell mellem landsdelene: Østlandet med 35.4—21.1 pct. fremmed arbeidshjelp, Sør- og Vestland med 15.7—7.0 pct., Trøndelag med 18.7—22.1 pct. og Nord-Norge med 6.2—9.0 pct.

Innen Østlandet vil man for Akershus fylke legge merke til at procenten for den fremmede hjelp er 35.4. Dette er betydelig høiere enn i noget annet fylke. En av de viktigste årsaker hertil er den intense havebruksmessige drift som foregår i flere av herredene i dette fylke, ofte ved de større bruk, og dette øker jo behovet for arbeidshjelp i meget sterk grad.

For Telemark, Aust-Agder, Vestlandsfylkene og Møre fylke utgjør den fremmede arbeidshjelp fra 15.7 pct. i Telemark med jevn synkning til 10.8 pct. i Møre.

På Sør- og Vestland merker man sig Vest-Agder, hvor den fremmede hjelp bare er 7.0 pct. Til gjengjeld utgjør brukernes andel i dette fylke i alt 64.0 pct., noget som er betydelig mere enn noget annet sted.

Arbeidshjelpens sammensetning efter brukenes størrelse fremgår av oversikten på omstående side.

B r u k e r n e s andel i det samlede arbeide er altså relativt størst for de minste bruk og avtar med eiendommenes tiltagende størrelse.

F a m i l i e m e d l e m m e n e s andel stiger litt fra klasse 3 til 6, men er senere fallende.

Den mannlige arbeidshjelp fordelt efter brukenes størrelse.

	Antall beregnede årsverk i absolutte tall				Antall beregnede årsverk i relative tall			
	Brukere	Familie-medlemmer	Fremmed arbeids-hjelp	I alt	Brukere	Familie-medlemmer	Fremmed arbeids-hjelp	I alt
Klasse 3	8 956	3 968	736	13 660	65.6	29.0	5.4	100.0
» 4	22 322	12 132	2 246	36 700	60.8	33.1	6.1	100.0
» 5	47 535	32 170	7 426	87 131	54.6	36.9	8.5	100.0
» 6	28 547	23 250	10 207	62 004	46.0	37.5	16.5	100.0
» 7	12 915	11 676	12 013	36 604	35.3	31.9	32.8	100.0
» 8	2 854	2 553	6 429	11 836	24.1	21.6	54.3	100.0
» 9	1 076	1 036	4 626	6 738	16.0	15.4	68.6	100.0
» 10	138	113	1 234	1 485	9.3	7.6	83.1	100.0
» 11	36	40	632	708	5.1	5.6	89.3	100.0
» 12	11	7	629	647	1.7	1.1	97.2	100.0
Sum	124 390	86 945	46 178	257 513	48.3	33.8	17.9	100.0

Den fremmede arbeidshjelp er selvsagt minst ved de minste bruk og øker med eiendommenes tiltagende størrelse, men først med klasse 8 overstiger den halvdelen av arbeidsstyrken.

Og da tyngden av landets jordbruk faller i klassene for de mindre eiendommer, bærer gjennemsnittstallene for riket preget herav, idet næsten halvdelen av arbeidsandelen faller på brukerne, tredjedelen på familiemedlemmene og bare $^1/_5$—$^1/_6$ på fremmed arbeidshjelp.

Sammenholder man den samlede mannlige arbeidsstyrke med arealet, blir det gjennemsnittlig 26 årsverk pr. 1000 dekar innmark. Herav 12 på brukere, 9 på familiemedlemmer og 5 på fremmed arbeidshjelp. Det veksler imidlertid meget sterkt efter størrelsen av brukene. Likeså veksler det litt efter forholdene i de enkelte fylker. Eiendomsstørrelsen er altså den avgjørende faktor. Se tabellen øverst på næste side.

I klasse 3 er der således 62 årsverk pr. 1000 dekar innmark. Men på brukene i klassene 10 og 11 er der bare 12 årsverk pr. 1000 dekar innmark, i klasse 12 noget mere.

Mens brukernes og familiemedlemmenes andel pr. 1000 dekar er synkende med eiendommenes tiltagende størrelse, er forholdet med den fremmede arbeidshjelp motsatt. Når vi kommer op i klassene, så vi når over de egentlige familiebedrifter, altså fra klasse 5 av, er den fremmede arbeidshjelp stigende fra klasse til klasse.

I henhold hertil viser det sig at det er familiearbeidet som er særlig stort i de distrikter hvor arbeidsstyrken pr. flateenhet er stor, hvilket nærmere vil fremgå av tabellen nederst på næste side.

Den mannlige arbeidshjelp beregnet i årsverk pr. 1000 dekar innmark.

	Brukere	Familie-medlemmer	Fremmed arbeidshjelp	I alt
Klasse 3. 5.1— 10 dekar ...	41	18	3	62
» 4. 10.1— 20 » ...	30	16	3	49
» 5. 20.1— 50 » ...	19	13	3	35
» 6. 50.1— 100 » ...	11	9	4	24
» 7. 100.1— 200 » ...	6	5	6	17
» 8. 200.1— 300 » ...	3	3	8	14
» 9. 300.1— 500 » ...	2	2	9	13
» 10. 500.1— 700 » ...	1	1	10	12
» 11. 700.1—1000 » ...	0.6	0.7	10.6	12
» 12. Over 1000 » ...	—	—	16	16
Gjennemsnitt	12	9	5	26

Beregnet antall mannlige helårsarbeidere pr. 1000 dekar innmark; gjennemsnittlig for alle eiendomsklasser.

	Absolutte tall				Procent			
	Brukere	Familie-med-lemmer	Frem-med arbeids-hjelp	I alt	Brukere	Familie-med-lemmer	Frem-med arbeids-hjelp	I alt
Østfold	7	5	4	16	42.9	30.2	26.9	100.0
Akershus	7	5	6	18	39.7	25.0	35.3	100.0
Hedmark	11	6	6	23	46.2	27.7	26.1	100.0
Opland	12	7	6	25	48.0	27.4	24.6	100.0
Buskerud	12	6	5	23	50.5	28.4	21.1	100.0
Vestfold	9	4.5	4.5	18	49.2	25.5	25.3	100.0
Telemark	14	10	4	28	50.2	34.1	15.7	100.0
Aust-Agder	21	11	5	37	56.2	30.5	13.3	100.0
Vest-Agder	25	11	3	39	64.0	29.0	7.0	100.0
Rogaland	18	11	5	34	53.9	33.0	13.1	100.0
Hordaland	18	15	5	38	48.4	40.1	11.5	100.0
Sogn og Fjordane . .	16	15	4	35	46.7	41.8	11.5	100.0
Møre	16	12	3	31	50.6	38.6	10.8	100.0
Sør-Trøndelag	11	9	5	25	43.3	38.0	18.7	100.0
Nord-Trøndelag . . .	10	8	5	23	44.8	33.1	22.1	100.0
Nordland	14	13	3	30	48.2	42.8	9.0	100.0
Troms	19	14	2	35	53.8	40.0	6.2	100.0
Finnmark	18	14	3	35	52.7	39.9	7.4	100.0
Rikets bygder	12	9	5	26	48.3	33.8	17.9	100.0

Familiens arbeide, som for rikets bygder utgjør 82.1 pct. av arbeidsstyrken, stiger i Troms, Vest-Agder og Finnmark til henholdsvis 93.8, 93.0 og 92.6 pct. Lavest er familiens andel i arbeidsstyrken for Akershus, Østfold og Hedmark med henholdsvis 64.7, 73.1 og 73.9 pct. og i det hele i de beste jordbruksdistrikter, hvor til gjengjeld den fremmede arbeidshjelp er mere fremtredende.

Av tabellen s. 114 fremgår at arbeidsstyrken pr. 1000 dekar innmark ved de minste eiendommer (klasse 3) er henved 5 ganger så stor som gjennemsnittlig for klasse 10—12.

Det ligger i småbrukenes vesen at arbeidsstyrken pr. flateenhet blir meget større enn ved de store bruk. Mange årsaker bidrar til å hitføre dette resultat. Se herom under avsnittet om brukenes fordeling efter størrelsen, navnlig s. 51. Her skal nevnes at der ved småbruk og smågårder drives mere med høstning utenom innmarken enn ved de større gårder. Dette gjelder ikke bare høstning på utslåtter, men også innsamling av fôrsurrogater. Under disse omstendigheter blir det riktigere å sammenholde arbeidsstyrken med hele landbruksarealet (innmark + utslåtter). Forskjellen mellem små og store bruk blir da noget mindre. For klassene 3—7 utgjorde antall årsverk pr. 1000 dekar landbruksareal henholdsvis 51, 41, 30, 21 og 16, mens tallene for de følgende 5 klasser blev uforandret som de foran opførte pr. 1000 dekar innmark. Forskjellen mellem klasse 3 og klassene 10—12 blir da nærmest som 4 : 1.

Hermed kan sammenholdes en tilsvarende undersøkelse for Danmark. Antall helårsarbeidere pr. 1000 dekar utgjorde for dette land ved de minste eiendommer (5,5—15 dekar) 76 og ved de største eiendommer (over 1200 dekar) 9, altså forholdet 8.5 : 1. For samtlige eiendommer 15 helårsarbeidere pr. 1000 dekar, mot som anført 26 for vårt land (23.6 pr. 1000 dekar landbruksareal).

Den mannlige arbeidshjelp pr. 1000 dekar innmark ved bruk av forskjellig størrelse.

Bygdene fylkesvis	Antall beregnede årsverk pr. 1000 dekar innmark										
	kl. 3	kl. 4	kl. 5	kl. 6	kl. 7	kl. 8	kl. 9	kl. 10	kl. 11	kl. 12	Gjennemsnitt
Rikets bygder . . .	62	49	35	24	17	14	13	12	12	16	26
Østfold	49	36	27	20	15	13	12	9	14	13	16
Akershus	53	39	27	21	17	14	13	12	13	18	18
Hedmark	60	39	29	23	18	16	16	13	14	16	23
Opland	56	48	35	25	19	16	15	13	11	—	25
Buskerud	54	40	32	22	17	14	17	11	12	—	23
Vestfold	38	30	23	20	15	14	12	11	11	14	18
Telemark	58	46	32	23	16	15	13	—	—	21	28
Aust-Agder	48	45	39	28	19	24	—	—	—	—	37
Vest-Agder	65	50	36	22	15	7	—	—	—	—	39
Rogaland	70	61	39	26	19	15	10	14	13	—	34
Hordaland	65	61	42	27	16	15	13	—	—	—	38
Sogn og Fjordane . .	81	62	43	28	18	13	7	—	—	—	35
Møre	69	57	40	25	17	11	10	—	11	—	31
Sør-Trøndelag	60	49	37	25	17	17	10	10	8	—	25
Nord-Trøndelag . . .	59	47	35	23	17	13	12	11	7	18	23
Nordland	65	49	33	22	14	9	8	4	6	—	30
Troms	75	53	34	23	15	7	—	—	—	—	35
Finnmark	72	48	31	17	13	6	3	4	—	—	35

Den mannlige arbeidshjelp pr. 1000 dekar innmark ved bruk av forskjellig størrelse. (Forts.)

Bygdene fogderivis	Antall beregnede årsverk pr. 1000 dekar innmark										
	kl. 3	kl. 4	kl. 5	kl. 6	kl. 7	kl. 8	kl. 9	kl. 10	kl. 11	kl. 12	Gjennemsnitt
Rakkestad	47	31	23	18	14	12	11	8	10	—	14
Idd og Marker	52	36	28	20	16	13	12	12	15	15	18
Moss	49	40	31	22	17	14	13	9	16	9	19
Aker og Follo	66	55	37	25	18	15	15	14	14	26	22
Nedre Romerike	44	32	24	20	15	12	11	13	10	13	17
Øvre Romerike	47	33	25	20	16	13	12	9	13	9	17
Hedmark	63	38	30	24	20	17	17	13	22	21	21
Vinger og Odal	56	33	25	20	16	14	12	13	4	—	21
Solør	58	38	27	22	15	14	15	10	8	11	23
Sør-Østerdal	56	41	29	20	17	14	12	9	—	—	26
Nord-Østerdal	70	48	37	27	18	13	12	—	—	—	29
Nord-Gudbrandsdal	73	62	41	27	20	16	15	23	7	—	32
Sør-Gudbrandsdal	62	53	36	26	20	18	17	11	—	—	26
Toten	40	32	26	22	18	15	14	12	13	—	20
Hadeland og Land	47	36	28	22	18	15	13	11	10	—	21
Valdres	68	56	41	27	19	18	13	—	—	—	35
Ringerike	45	30	25	21	16	13	14	14	13	13	20
Hallingdal	77	58	42	27	16	10	—	—	—	—	37
Buskerud	49	35	27	21	17	15	13	35	9	—	21
Numedal og Sandsvær	54	42	33	22	16	12	11	—	—	—	24
Jarlsberg	37	30	22	19	15	13	12	10	11	13	17
Larvik	41	32	26	21	16	14	13	16	7	18	20
Bamble	53	42	32	24	17	15	17	—	—	—	28
Nedre Telemark	42	33	26	22	16	15	11	—	—	21	22
Øvre Telemark	72	57	36	24	17	14	—	—	—	—	34
Nedenes	46	43	37	29	19	—	—	—	—	—	36
Setesdal	58	53	43	25	18	—	—	—	—	—	40
Mandal	59	46	37	24	17	6	—	—	—	—	37
Lista	69	52	36	20	12	9	—	—	—	—	42
Jæren og Dalene	64	62	39	26	19	13	10	15	14	—	32
Ryfylke	73	61	40	25	17	13	6	—	—	—	38
Sunnhordland	62	58	39	24	16	9	9	—	—	—	36
Nordhordland	65	62	43	28	18	21	20	—	—	—	40
Hardanger og Voss	71	66	47	28	16	10	6	—	—	—	37
Sogn	87	70	47	31	20	15	12	—	—	—	41
Sunn- og Nordfjord	74	56	41	26	17	12	5	—	—	—	32
Sunnmøre	68	59	40	25	15	8	8	—	—	—	33
Romsdal	67	52	38	24	15	12	10	—	—	—	28
Nordmøre	70	58	41	27	18	12	12	—	11	—	31
Fosen	73	59	39	24	17	13	9	6	8	—	30
Orkdal	53	41	34	25	17	11	10	12	—	—	23
Gauldal	53	41	38	26	16	12	10	7	—	—	24
Strinda og Selbu	41	40	36	23	18	14	11	12	9	—	21
Stjør- og Verdal	58	44	35	24	17	13	12	10	9	—	22
Inderøy	46	42	30	22	17	14	12	11	8	18	20
Namdal	73	52	37	24	17	13	8	14	—	—	28

Den mannlige arbeidshjelp pr. 1000 dekar innmark ved bruk av forskjellig størrelse. (Forts.)

Bygdene fogderivis	Antall beregnede årsverk pr. 1000 dekar innmark										
	kl. 3	kl. 4	kl. 5	kl. 6	kl. 7	kl. 8	kl. 9	kl. 10	kl. 11	kl. 12	Gjennemsnitt
Sør-Helgeland	54	43	31	22	14	10	7	—	5	—	25
Nord-Helgeland . . .	63	46	33	21	14	8	8	4	4	—	26
Salta	72	54	35	23	15	9	11	—	8	—	34
Lofoten og Vesterålen	69	50	31	21	14	12	—	—	—	—	33
Senja og Troms . . .	75	53	34	22	15	7	—	—	—	—	35
Alta	73	45	32	16	17	8	—	4	—	—	36
Hammerfest	74	51	29	13	6	—	—	—	—	—	38
Tana	70	47	28	19	13	3	6	—	—	—	30
Varanger	64	50	34	25	9	—	—	—	—	—	40
Vardø	75	51	33	14	12	—	—	—	—	—	30

For de enkelte fylker veksler det gjennemsnittlige antall årsverk pr. 1000 dekar innmark fra 16 i Østfold til 39 i Vest-Agder. For fogderiene veksler årsverkene fra 14 i Rakkestad til 42 i Lista; altså anvendtes der i det siste distrikt 3 ganger så mange årsverk pr. flateenhet som i det første.

Denne fremtredende forskjell skyldes hovedsakelig at den midlere bruksstørrelse veksler så overordentlig meget distriktene imellem, men den skyldes også i ikke uvesentlig grad fremtredende forskjelligheter i driftsmåtene. Hvad forskjellen i bruksstørrelsen angår kan minnes om det tidligere påviste forhold at antall årsverk pr. 1000 dekar innmark er ca. 5 ganger så stort for de minste som for de største eiendommer. De to fylker Østfold og Vest-Agder representerer da også yttergrensene for den midlere eiendomsstørrelse for bruk med over 5 dekar innmark — som for Østfold utgjør 94.4 dekar og for Vest-Agder 22.9 dekar; dog undtatt Finnmark med en gjennemsnittlig bruksstørrelse av 22.3 dekar. Forholdene i dette siste fylke er dog på så mange måter avvikende fra hvad de er i andre fylker at en sammenligning vanskelig lar sig utføre.

Foretas imidlertid en sammenligning mellem de forskjellige distrikter for eiendommer av samme størrelse, finner man allikevel store avvikelser i arbeidshjelpens størrelse. Dette vil da i første rekke skyldes forskjelligheter i driftsmåtene distriktene imellem.

På annet sted i nærværende oversikt og særlig under avsnittet om brukene fordelt efter størrelsen av sitt innmarksareal er omhandlet driftsmåtenes forskjellighet. Navnlig er påvist den fundamentale forskjell mellem de beste jordbruksdistrikter på den ene side med sitt fremskredne dyrkningsbruk og på den annen side de mindre gode jordbruksdistrikter med sitt fremtredende høstningsbruk. De førstnevnte distrikter har efter våre forhold lettbrukte jordbruk, det vil si at driften krever ikke særlig stor arbeidsstyrke i forhold til arealet. I de sistnevnte distrikter derimot er jordbrukene hvad man kaller tungbrukte, slik at der kreves stor arbeidsstyrke pr. flateenhet. De arbeidskrevende driftsmåter i dal- og fjellbygdene,

på Vestlandet og flere andre steder med stort høstningsbruk, med innsamling av fôr fra utslåtter og fjellslåtter og innsamling av lauv, mose og andre fôrsurrogater gir sig utslag i et stort antall årsverk pr. 1000 dekar innmark ved de forskjellige eiendomsstørrelser. Således viser opgavene for fogderiene Nord-Østerdal, Nord-Gudbrandsdal, Valdres, Hallingdal, Øvre Telemark, de fleste fogderier på Vestlandet og i Nord-Norge klasse for klasse et betydelig større antall årsverk pr. 1000 dekar innmark enn for fogderiene i de bedre jordbruksdistrikter. Selv distrikter med den mest intensive drift og som følge derav stor arbeidshjelp kommer ikke op i så høie tall. Se således opgavene for Aker og Follo og Hedmark, som ligger høit i forhold til de øvrige fogderier over flatbygdene. Skogbygdene og de lavere liggende dalbygder som Idd og Marker, Vinger og Odal, Solør, Sør-Østerdal, Sør-Gudbrandsdal, Numedal og Sandsvær, Bamble samt fogderiene på Sørlandet og de ytre bygder på Vestlandet, flere fogderier i Trøndelag og på Helgeland danner en mellemgruppe mellem de før nevnte distrikter og de beste jordbruksdistrikter på Østlandet, Oplandene og i Trøndelagen, som har de laveste tall.

Til belysning av disse forhold meddeles nedenfor en sammenstilling av fogderier i grupper som hver for sig har nogenlunde likeartede tall for arbeidsstyrke pr. flateenhet. Første gruppe, som representerer de beste jordbruksdistrikter, omfatter fogderiene Jarlsberg, Larvik og Rakkestad. Annen gruppe, som representerer de mere utpregede skogbygder på Østlandet og Oplandene, omfatter fogderiene Sør-Østerdal, Solør samt Vinger og Odal. Tredje gruppe, fjell- og dalbygder, omfatter fogderiene Nord-Gudbrandsdal, Valdres og Hallingdal. I fjerde gruppe har man sammenstillet en del vestenfjelske og nordenfjelske distrikter med særlig høie tall for arbeidsstyrke pr. flateenhet; her er innbefattet fogderiene Sogn, Hardanger og Voss samt Fosen.

	Gjennemsnittlig antall årsverk pr. 1000 dekar innmark						
	Kl. 3	Kl. 4	Kl. 5	Kl. 6	Kl. 7	Kl. 8	Kl. 9
A. Absolutte tall:							
1. Jordbruksbygder	41.7	31.0	23.7	19.3	15.0	13.0	12.0
2. Skogbygder	56.7	37.3	27.0	20.7	16.0	14.0	13.0
3. Fjell- og dalbygder	72.7	58.7	41.3	27.0	18.3	14.7	14.0
4. Vestenfj. og nordenfj. bygder . .	77.0	65.0	44.3	27.7	17.7	12.7	9.0
B. Relative tall:							
1. Jordbruksbygder	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
2. Skogbygder	136.0	120.3	113.9	107.3	106.7	107.7	108.3
3. Fjell- og dalbygder	174.3	189.4	174.3	139.9	122.0	113.1	116.7
4. Vestenfj. og nordenfj. bygder . .	184.7	209.7	186.9	143.5	118.0	97.7	72.0

Som det vil ses har jordbruksbygdene gjennemgående de laveste tall for arbeidsstyrke pr. flateenhet i de forskjellige størrelsesklasser, og forskjellen mellem de enkelte grupper er i denne henseende betydelig. Forskjellen er størst for de minste bruk, og den avtar sterkt klasse for klasse

med eiendommenes tiltagende størrelse, inntil den for kl. 8 og 9 (bruk med over 200 dekar innmark) ikke er særlig fremtredende.

Gruppe 1 representerer distrikter med bruk som efter våre forhold må sies å være lettbrukte. Her drives svært lite med høstningsbruk, og driftsmåtene er i det hele mere moderne, med større anvendelse av tidens tekniske hjelpemidler enn i de øvrige distrikter. Særlig gjennem de siste desennier har man her lagt an på å ordne sitt bruk slik at man kan hjelpe sig med minst mulig menneskelig arbeidskraft. Omleggelse av driftsmåtene, større anvendelse av maskiner og forbedrede redskapstyper, bygging av mere hensiktssvarende økonomihus og meget annet skyldes i første rekke disse bestrebelser for å forminske arbeidsstyrken.

Gruppe 2, skogbygdene, står jordbruksbygdene nær; dog er der her noget mere høstningsbruk, likesom brukene ikke i samme grad som for gruppe 1 kan karakteriseres som lettbrukte. Også driftsmåtene står noget tilbake, sammenlignet med dem som er vanlige for brukene i de beste jordbruksbygder.

Gruppe 3 representerer de mere utpregede østlandsk-oplandske fjell- og dalbygder. Her drives et utstrakt høstningsbruk, og gårder og mindre bruk er i det hele tungbrukte, det vil si der trenges stor arbeidsstyrke pr. flateenhet. For øvrig henvises til den mere utførlige beskrivelse som for fjell- og dalbygdene finnes tatt inn foran under avsnittet om brukenes fordeling efter innmarksarealet.

Bygdene i gruppe 4 har i sine bruksmåter store likheter med de i gruppe 3. Også her drives et utstrakt høstningsbruk, likesom driften i det hele på grunn av de vanskelige forhold for landbruksproduksjonen gjennemgående krever meget stor arbeidsstyrke pr. flateenhet.

Det mest bemerkelsesverdige ved disse opgaver er den store forskjell mellem tallene for små og store bruk. Vi tenker da ikke på den store forskjell i arbeidsstyrken mellem små og store bruk innen samme distrikt, men forskjellen innen samme klasse gruppene imellem. Det er de små bruk i de mindre gode jordbruksdistrikter (gruppe 3 og 4) som har så overordentlig stor arbeidsstyrke pr. arealenhet, sammenlignet med de beste jordbruksdistrikter (gruppe 1), næsten dobbelt arbeidsstyrke i forhold til innmarksarealet. For de største bruk derimot er forskjellen ikke særlig stor, for gruppe 4 er arbeidsstyrken pr. flateenhet endog mindre enn for gruppe 1, hvad klasse 8 og 9 angår.

Foran er nevnt at dette forhold skyldes den omstendighet at de små bruk driver sterkere høstningsbruk og innsamlig av fôrsurrogater enn de større bruk i de samme distrikter. Der er da også andre ting som henger sammen med disse gamle bruksmåter, og som virker i retning av stort arbeidsbehov. Herom henvises til det foran inntatte avsnitt om brukenes fordeling efter inmarksarealet.

Når de små bruk i de mindre gode jordbruksdistrikter (gruppe 3 og 4) har kunnet opretholde disse gamle arbeidsødende bruksmåter, så har dette sin forklaring i at disse bruk er familiebedrifter. Når brukene i de samme

distrikter blir så store at der må leies fast arbeidshjelp, er driftsmåtene øiensynlig påvirket herav. Det blir mindre med høstningsbruk og spesielt mindre av innsamling av surrogater for fôrstoffer. Som en følge herav avtar arbeidsstyrken pr. flateenhet. Ut gjennem klasse 6, 7, 8 og 9 blir dette forhold mere og mere fremtredende, inntil de to siste klasser har en arbeidsstyrke pr. flateenhet som ikke er så meget større enn for de beste jordbruksbygder, og for nogen slike distrikter endog står lavere. Det lønner sig åpenbart ikke å leie arbeidshjelp til å drive høstningsbruk i sin mest ekstensive form.

I enkelte foranstående avsnitt er disse forhold omhandlet, idet man der vesentlig på grunnlag av arealfordelingen har kunnet konstatere høstningsbrukets gradvise avtagen med eiendommenes tiltagende størrelse for slike mindre gode jordbruksdistrikter. Her — under behandlingen av arbeidsforholdene i landbruket — finner man altså bekreftelse på disse forhold og vinner en dypere forståelse av bruksstrukturen og bruksmåtene i det hele tatt.

Når adskillige av disse mindre gode jordbruksdistrikter for sine forholdsvis få store bruk kan opvise endog mindre arbeidsstyrke pr. flateenhet enn for de beste jordbruksbygder — så lar dette sig lett forklare. Driften er jo mere intensiv i jordbruksbygdene, bl. a. med større kornavl, i de mindre gode jordbruksbygder er driften mere ekstensiv, spesielt med mere eng, mindre åpen åker. I motsatt retning virker det riktignok at terrengforhold o. a. gjør driften tyngre, særlig i fjellbygder; men her er da heller ikke arbeidsstyrken for nogen av klassene mindre, tvertimot ca. 10—12 pct. større (for kl. 7—9) enn hvad tilfellet er i de beste jordbruksbygder.

Det gjennemsnittlige antall årsverk pr. bruk er for menn 1.2 og for kvinner 1.5. I beregningen for kvinnene har man da regnet årsverkene for brukernes hustruer likt med antallet av dem som deltar i arbeidet. Tallet for kvinnene omfatter således også alt huslig arbeide.

Antall årsverk pr. bruk.	Menn	Kvinner
Klasse 3	0.5	1.1
— » — 4	0.8	1.2
— » — 5	1.2	1.5
— » — 6	1.7	1.8
— » — 7	2.3	2.1
— » — 8	3.4	2.5
— » — 9	4.8	2.9
— » —10	6.8	3.2
— » —11	9.8	3.6
— » —12	20.2	4.6
Gjennemsnitt . .	1.2	1.5

Antall årsverk pr. bruk er jevnt stigende med eiendomsstørrelsen både for menn og kvinner. For brukene til klasse 6 (d.v.s. under 100 dekar) er antall årsverk pr. bruk størst for kvinner. Ved de større bruk har mennene flest årsverk, likesom også stigningen i antallet er betydelig sterkere for menn enn for kvinner.

Salg av faste eiendommer.

De herhenhørende opgaver finnes tatt inn i tredje hefte, tabell 11.

For bygdenes vedkommende viser det sig at antall salg fra 1861—1865 til 1911—1915 har fordoblet sig og salgenes beløp næsten firdoblet sig.

Når salgenes antall er steget så vidt sterkt, har dette sin vesentligste årsak i at eiendommenes antall gjennem utstykning er tiltatt i tilsvarende grad. De særskilt skyldsatte eiendommers antall er jo i samme tidsrum også fordoblet. Den sterke stigning i salgenes beløp skyldes vesentlig opgang i eiendomsprisene, noget som er behandlet i efterfølgende avsnitt. Til å øke salgenes beløp har for resten bidratt at der i nyere tid selges relativt flere verdifulle eiendommer utenom de egentlige jordbruk, således industrielle eiendommer, fosser, skoger m.m. Øket salg av tomter til stadig stigende priser i nærheten av byer, industricentrer o. l. har også bidratt ikke så lite.

Stigning i salgenes beløp på landet inntrådte i første halvdel av 1870-årene, og kulminerte i 1873 med 38 mill. kr.; så inntrådte en periode med mindre omsetning; i 1879 var den nede i 25 mill kr. I 1880-årene øket omsetningen en del, både i antall og beløp, men noget mere i nittiårene. Fra 1901 til 1905 øket omsetningen ubetydelig, men senere sterkere.

Priser og eiendomsomsetning under verdenskrigen og senere er noget for sig selv. Virkningene på eiendomsmarkedet blir i de statistiske opgaver synbare allerede i 1915, da både antall salg og salgsbeløp viser en ikke ubetydelig stigning. Det er dog først i næste år at tallene viser en stigning som er ganske ekstraordinær, men som dog rent overtrumfes av tallene for 1917 og 1918. Det siste år, som viser maksimum både i salgenes antall og beløp, har henimot dobbelt så mange salg som før krigen — og over 4 ganger så stort salgsbeløp. I året 1919 melder tilbakeslaget sig så smått og fortsetter de to følgende år omtrent i samme tempo. Året 1923 er der nogen stigning, navnlig i salgenes antall, mens årene 1924—1928 viser en nogenlunde jevn nedgang i salgenes antall fra 23 810 i 1923 til 16 758 i 1928 og i salgsbeløpene fra 229 340 000 kr. i 1923 til 138 574 000 kr. i 1928. Årene 1929 og 1930 har igjen et litt større antall salg.

Bevegelsen i omsetningen av landeiendommer avspeiler i det hele konjunkturenes innflydelse: i de såkalte gode tider skjer der en livlig omsetning og til økede priser, mens i nedgangstider det motsatte er tilfellet.

Det vil være av interesse å konstatere hvor stor del av bygdenes eiendommer som omsettes hvert år. Som utgangspunkt for en slik beregning kan sikrest benyttes matrikkelskylden. For årene nærmest før verdenskrigens utbrudd omsattes der årlig 4—4.5 pct. av rikets samlede matrikkelskyld. Omsetningen steg til 4.9 pct. i 1916 og 6 pct. i 1917; senere gikk den ned år for år til 4.1 pct. i 1921 og 1922. For de siste år har omsetningen vært noget mindre, fra 1925 til 1930 har den vekslet fra 3.30 til 3.80 pct.

Opgavene omfatter bare eiendomsomsetning forbundet med uttagelsen av offentlige hjemmelsdokumenter. Se også tabellen s. 68—69.

Bevegelsen i salg av b y e i e n d o m m e r har stor likhet med den for landdistriktene påviste. Også her skjer der en sterk stigning i salgenes beløp i første halvdel av 1870-årene, da det gjennemsnittlige salgsbeløp for 1871—1875 når op i 20.6 mill. kr. årlig, for derefter å synke til 16.4 mill. i 1876—1880 og 13.8 mill. årlig i 1881—1885. I femåret 1886—1890 inntrer der en sterk stigning, som fortsetter op gjennem 1890-årene for å kulminere i 1898 med 85 mill. kroner. I 1900 inntrer der en sterk nedgang, som fortsetter de følgende år og når sitt lavmål i 1905 med 19 mill. kroner. De følgende år utviser en sterk stigning inntil året 1912, som har en omsetning på 70 mill. kr. Med året 1915 begynner høikonjunkturen under verdenskrigen å gjøre sig merkbar. Den sterkeste stigning utviser imidlertid året 1916, da omsetningen med ett slag steg fra 76 til 219 mill. kr. Det følgende år utviser maksimum med 245 mill. kr. Årene 1919, 1920 og 1921 viser sterk nedgang i omsetningen. Årene 1922, 1923 og 1924 viser nogen stigning. Så er der nedgang for 1925 og 1926. Senere er der ingen større forandringer i omsetningen.

Sammenholdt med bevegelsen i bygdenes eiendomsomsetning under og efter verdenskrigen viser det sig at i byenes omsetning inntrer stigningen i omsetningsmengden tidligere og voldsommere, og det samme kan sies om nedgangen når denne melder sig. Karakteristisk i så måte er året 1916, da eiendomssalgene i byene fordobledes i antall og tredobledes i salgsbeløp og med ett slag nådde op til maksimum i antall, mens stigningen for bygdene langtfra var så voldsom, men til gjengjeld fortsatte de to følgende år. Nedgangen, som for byene melder sig 1—2 år tidligere, er tillike sterkere enn for bygdene. Sammenlignes høikonjunkturens maksimum med året 1920, viser eiendomsomsetningen i byene en nedgang i antall salg på 32 pct. og i salgsbeløp 29 pct., mens de tilsvarende tall for bygdene var henholdsvis 10 og 12 pct. Konjunkturenes innflydelse på eiendomsomsetningen gir sig altså hurtigere og sterkere utslag for byene enn for bygdene.

For byene må man foruten konjunkturene også ta i betraktning de virkninger som husleiereguleringog andre bestemmelser i forbindelse med denne hadde på lønnsomheten av leiegårdene. Den første bestemmelse som gav adgang til leieregulering blev fastsatt ved kgl. res. av 17 des. 1915. Utover i 1916 blev nye og supplerende bestemmelser vedtatt, og disse forskjellige bestemmelser om leieregulering, opsigelsesforbud m. v.

blev straks gjort gjeldende i alle større byer. Bestemmelsene hadde også sin vesentligste betydning nettop her hvor leiegårder forekom mere almindelig.

Av de bestemmelser om leieregulering m. v. som antas å ha hatt størst betydning for omsetningen av byeiendommer skal her nevnes at til veiledning for husleienevndenes ansettelse av leiene blev bestemt at nevnden skulde gå ut fra hvad der kunde kalles rimelig leie under normale forhold med tillegg for stigning av renter og driftsutgifter. Der blev således ikke tatt hensyn til stigende efterspørsel efter husrum, og stigningen i byggeomkostninger skulde bare tas i betraktning for hus hvis opførelse var satt i gang efter 1 aug. 1914. Under disse forhold var det ganske rimelig at omsetningen av byeiendommer kulminerte så snart restriksjonene trådte i kraft.

Som foran nevnt hadde disse forskjellige bestemmelser sin vesentligste betydning i de byer hvor leiegårder er mere almindelige. Gjennemgår man salgsopgavene for byene, viser det sig at antall salg i de større byer, nettop hvor bestemmelsene om leieregulering virket mest, kulminerte i 1916. I de mindre byer derimot, hvor leiegårdene var av mindre betydning, og hvor bestemmelsene om husleieregulering m. v. fikk mindre innflydelse, der kulminerte antall salg først noget senere. I nogen byer allerede i 1917, men ofte først i 1918. Således kulminerte omsetningen i Oslo og Bergen i 1916. For byene i Vest-Agder og Møre var omsetningen størst i 1916. I Rogalands og Aust-Agders byer var den omtrent like stor i 1916 og i 1917, mens antall salg i Trondheim var høiest i 1916 og 1919, med en liten nedgang i de mellemliggende år 1917 og 1918.

For byene i Østfold, Hedmark, Opland, Buskerud og Troms kulminerte omsetningen av eiendommer i 1918, mens den for byene i Vestfold, Telemark, Nordland og Finnmark kulminerte allerede i 1917.

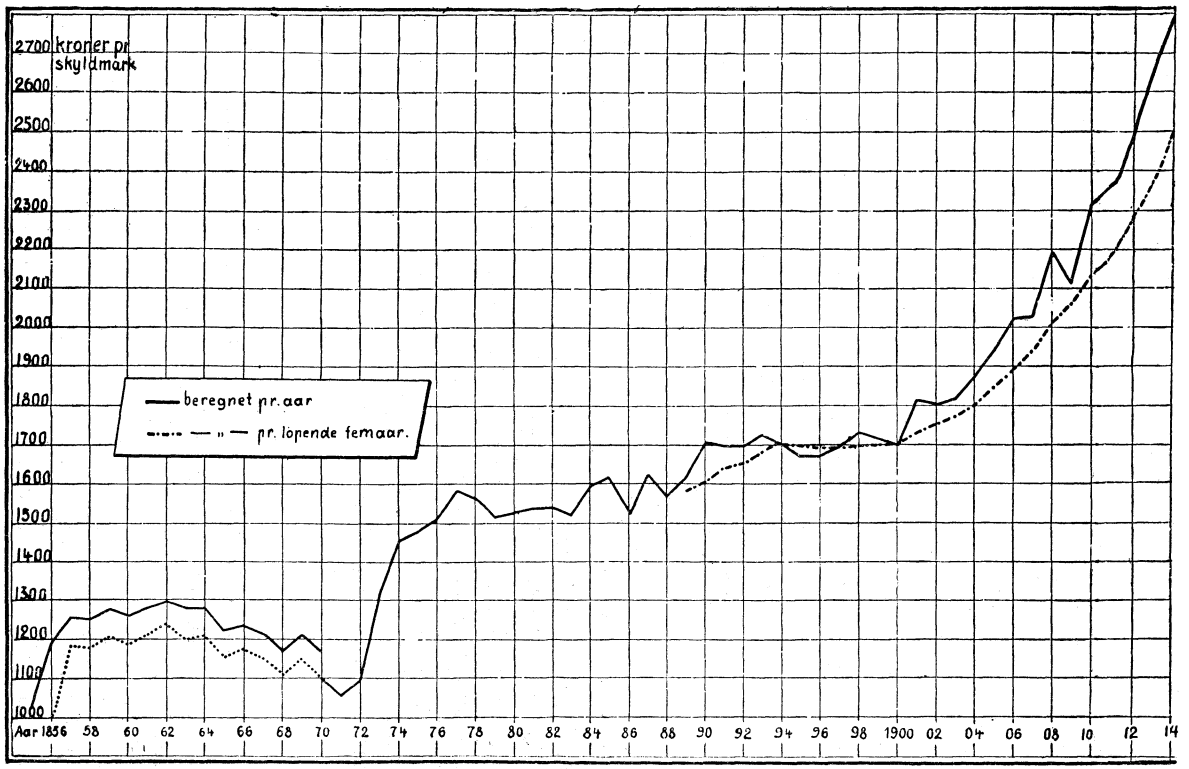
Eiendomspriser og verdi av landeiendommer.

De herhenhørende opgaver finnes tatt inn i 3. hefte, tabell 9 og 10. Opgavene over skyldmarkens gjennemsnittsverdi utarbeides på grunnlag av de fra sorenskriverne innkomne fortegnelser over solgte faste eiendommer i landdistriktene.

Til belysning av eiendomsprisenes bevegelse sammenstilles nedenfor eiendomsprisene femårsvis for de siste 60 år:

	Gjennemsnittspris pr. skyldmark kr.		Gjennemsnittspris pr. skyldmark kr.
1871—1875 . . .	1280	1901—1905 . . .	1851
1876—1880 . . .	1542	1906—1910 . . .	2134
1881—1885 . . .	1563	1911—1915 . . .	2644
1886—1890 . . .	1608	1916—1920 . . .	6162
1891—1895 . . .	1700	1921—1925 . . .	6614
1896—1900 . . .	1707	1926—1930 . . .	5055

Eiendomsprisenes bevegelse i årene 1855—1914.

Angående prisbevegelsen fra år til annet i tidsrummet 1914—1930 henvises til den grafiske fremstilling side 126.

Der var en betraktelig stigning i eiendomsprisene i årene 1855—1857, nærmest stillstand i årene 1857—1864, hvorefter der inntrådte nogen nedgang i prisene inntil 1871, som må betegnes som et vendepunkt. Der inntrådte nu en sterk stigning, som vedblev til året 1877. De florissante perioder i femti- og syttiårene med sterk stigning i det almindelige prisnivå, herunder også eiendomsprisene, skyldes nærmest den økonomiske opgang som fulgte på de to krige — Krimkrigen 1853—1856 og den fransk-tyske krig 1870—1871.

Det følgende tiår viser i det hele stillstand, om enn de enkelte år viser dels stigning, dels nedgang i mindre utpreget grad; i årene 1888—1890 steg prisene derimot ikke ubetydelig. Århundredets siste tiår viser ingen forandringer i eiendomsprisene, når henses til periodens første og siste år, av de mellemliggende år kan 1892—1893 og 1896—1898 opvise stigning, lavest stod prisene i 1895 og 1896.

Fra året 1900 inntrer en sterk stigning i eiendomsprisene. Allerede ved verdenskrigens utbrudd utgjorde denne stigning 62.98 pct., idet prisene var steget fra 1707 kr. pr. skyldmark i 1900 til 2782 kr. i 1914.

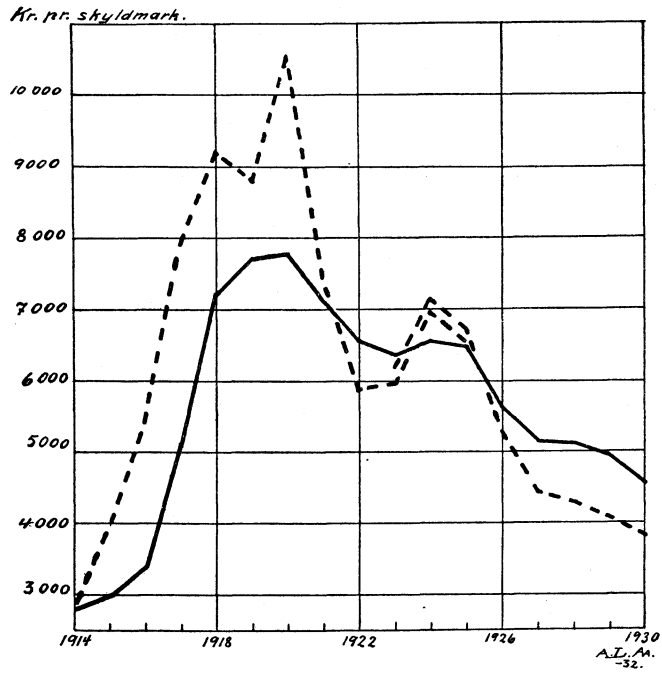
Stigningen i eiendomsprisene under verdenskrigen var ekscepsjonell og skyldtes jo for en vesentlig del pengeverdiens synkning.

Bevegelsen i eiendomsprisene fra 1913 av for rikets bygder vil belyses ved nedenstående sammenstilling:

År		Endring fra foreg. år	År		Endring fra foreg. år
1913	100		1922	246	÷ 8.0 pct.
1914	104	+ 4.4 pct.	1923	238	÷ 3.2 »
1915	112	+ 7.2 »	1924	245	+ 3.1 »
1916	127	+ 13.6 »	1925	243	÷ 1.0 »
1917	190	+ 49.6 »	1926	211	÷ 13.1 »
1918	270	+ 41.7 »	1927	193	÷ 8.5 »
1919	289	+ 7.3 »	1928	191	÷ 0.8 »
1920	291	+ 0.8 »	1929	185	÷ 3.3 »
1921	267	÷ 8.2 »	1930	171	÷ 7.8 »

I verdenskrigens to første år var stigningen ikke særlig stor; det var i krigens to siste år stigningen blev så overordentlig stor. Fra 1918 til 1919 var stigningen bare 7.3 pct., og prisen for 1920 stod ubetydelig høiere enn for 1919. Dermed ophører inflasjonens og prisstigningens periode. Årene 1921 og 1922 har hver 8 pct. nedgang. Den nye inflasjonsbølge, som satte inn nærmest i året 1924, gav sig utslag også i eiendomsprisene, med en økning i prisene fra 1923 til 1924 av 3.1 pct., mens året 1923 og 1925 viser en mindre nedgang. Alle de følgende år går prisene ned, om enn nedgangen fra 1927 til 1929 var mindre fremtredende.

Eiendomspriser og prisnivå 1914—1930.

——— Skyldmarksverdi – – – – Engrospriser.

Prisnivået efter Farmands engrosprisindeks fra 1914—1925 og efter Det Statistiske Centralbyrås engrosprisindeks fra 1923—1930.

Fra 1913 til 1920 steg eiendomsprisen for rikets bygder fra 2664 til 7763 kr. pr. skyldmark, en økning på 191.40 pct. Fra 1920 til 1930 er der en nedgang fra 7763 til 4543 kr. eller 41.48 pct. Settes prisene for 1913 = 100, så utgjorde de for 1920 291, men for 1930 171.

Eiendomsprisenes stigning og synkning skyldes mange samvirkende faktorer, ikke minst forskyvninger i det almindelige prisnivå. En sammenligning mellem bevegelsene i eiendomsprisene og det almindelige prisnivå viser at der ved siden av overensstemmelser også finnes ikke uvesentlige avvikelser. Femtiårenes opgangstid gjaldt visstnok både vareprisene i sin almindelighet og eiendomsprisene, likeså stigningen i første halvdel av syttiårene; synkningen i prisnivået i slutten av syttiårene avspeiler sig også i eiendomsprisene; derimot har prisnivåets sterke synkning fra 1880 til 1887 ikke nogen tilsvarende bevegelse i eiendomsprisene, som for disse år endog utviser nogen opgang. Fra 1887 til 1891 var der nogen opgang i vareprisene, likeså i eiendomsprisene. Fra 1891 synker igjen vareprisene for å nå sitt minimum i 1897, mens denne periode for eiendomsprisenes vedkommende opviser stillstand. Stigningen i vareprisene begynte så med året 1897, i eiendomsprisene med året 1900, men eiendomsprisene steg til en begynnelse sterkere, senere langsommere enn vareprisene; dette siste var tilfellet i årene nærmest før og efter verdenskrigens utbrudd, til og

med 1917. I 1917—1918 derimot steg eiendomsprisene raskere enn vareprisene. Det følgende år steg fremdeles eiendomsprisene, mens prisnivået falt en ubetydelighet. Tallene fra 1920 viser for prisnivået en ikke ubetydelig opgang, for eiendomsprisene en svak opgang. Begge prisrekker har sitt maksimum i 1920. Årene 1921 og 1922 opviser for det almindelige prisnivå en overordentlig sterk nedgang. Eiendomsprisene gikk nok også sterkt ned i disse år, men ikke på langt nær som prisnivået, og følgen var at de relative eiendomspriser nu kom til å ligge o v e r det almindelige prisnivå, motsatt hvad stillingen hadde vært helt siden før krigen.

Under den nye inflasjon omkring året 1924 har det almindelige prisnivå en ikke ubetydelig stigning, med maksimum i nevnte år, da igjen prisnivået ligger over eiendomsprisene, som er mindre berørt av denne inflasjonsbølge. Fra og med året 1926 ligger eiendomsprisene igjen høiere enn det almindelige prisnivå. Når prisen for 1913 settes lik 100, utgjorde de i 1930 for det almindelige prisnivå 143, men for eiendomsprisene 171.

Nogen større overensstemmelse mellem eiendomsprisene og det almindelige prisnivå kan heller ikke ventes av den grunn at landbruksproduktenes pris ikke alltid følger nøiaktig forandringene i det almindelige prisnivå.

Der er også en vesensforskjell mellem vare- og eiendomspriser. Eiendomsmarkedet vil i sin almindelighet være mere stabilt, bevegelsene både op og ned vil være mindre utpregede enn på varemarkedet.

Eiendomsprisenes forandringer vil også inntre litt senere enn for vareprisene. De opgaver vi bygger på forsterker dette inntrykk, fordi salgsdokumentenes tinglesning ikke alltid følger umiddelbart på salget.

Enn videre må man til bestemmelse av landbrukets nettoutbytte, som er avgjørende for eiendommens verdi, ta hensyn til driftsutgiftene, og disse, særlig de tungt veiende arbeidsutgifter, følger heller ikke alltid så nøie det almindelige prisnivås bevegelser.

I det lange løp vil eiendomsprisene være stigende, noget som bl. a. skyldes eiendommenes reelle verdiforøkelse. Eiendommene blir efterhånden meget forbedret på jordvei og hus, den dyrkede jord utvides, grunnforbedringer blir utført, og bebyggelsen blir mere hensiktsmessig og verdifull.

Også den omstendighet at der fra eiendommene utskilles en mengde parseller som bebygges og opdyrkes har bevirket en verdistigning. Denne utstykning viser sig i de herhenhørende statistiske opgaver som en både relativt og absolutt økende omsetning av små eiendommer. De solgte eiendommers gjennemsnittsstørrelse er derved sunket betraktelig. Den utgjorde (for de eiendommer som blev tatt med ved beregningen):

1852—1855 . . .	3.01	mark.
1866—1870 . . .	2.78	»
1891—1895 . . .	2.38	»
1906—1910 . . .	2.07	»
1926—1930 . . .	2.01	»

Denne synkning i gjennemsnittsstørrelsen av de solgte, medregnede eiendommer svarer nogenlunde til nedgangen i den gjennemsnittlige størrelse av de eksisterende eiendommer (med over 24-øres skyld), således at det utvalg av eiendommer som benyttes ved skyldmarksverdiens beregning må antas å være likeså representativt nu som i tidligere år.

Ved bedømmelsen av krigstidens og efterkrigstidens prisbevegelser er der et nytt moment som kommer til — verdimålerens, pengenes. variable verdi, som gjør at prisbevegelsen i disse år ikke står på samme linje som i tiden før krigen.

Til belysning av bevegelsen i fylkenes eiendomspriser i de senere år hitsettes følgende tabell:

Bygdene fylkesvis	Gjennemsnittspris pr. skyldmark			Relative eiendomspriser 1913—14 = 100	
	1913—14	1919—20	1929—30	1919—20	1929—30
	Kr.	Kr.	Kr.		
Østfold	2785	8017	5020	288	180
Akershus	3216	8823	5596	274	174
Hedmark	2589	8335	4728	322	183
Opland	2645	7164	4459	271	169
Buskerud	3153	9183	5365	291	170
Vestfold	3257	8952	5241	275	161
Telemark	3271	8795	5589	269	171
Aust-Agder	2848	8117	5174	285	182
Vest-Agder	3051	7532	5172	247	170
Rogaland	2791	8252	4693	296	168
Hordaland	2391	5446	4011	228	168
Sogn og Fjordane	2182	4622	3487	212	160
Møre	2104	4977	3451	237	164
Sør-Trøndelag	2513	6286	4162	250	166
Nord-Trøndelag	2245	5519	3886	246	173
Nordland	1639	4562	3334	278	203
Troms	2182	5361	4002	246	183
Riket (Finnmark undtatt)	2723	7735	4737	284	174

Skyldmarksverdien for årene 1919—1920 veksler for de enkelte fylker fra 9183 kr. for Buskerud til 4562 kr. for Nordland; den første pris ligger 19 pct. over rikets middelpris, den siste hele 41 pct. under middelprisen.

Det kan synes påfallende at skyldmarksverdien kan variere så sterkt mellem de forskjellige distrikter. Selve skyldsetningen er jo også en verdsettelse som er grunnlagt nærmest på eiendommenes beholdne inntekt ved en forsvarlig drift. Utgangspunktene for skyldsetningsverdien og salgsverdien er dog ikke ganske de samme. Den største forskjell i de to verdiansettelser bevirker skogverdiene; disse er også høist ulike fordelt på de forskjellige distrikter. Hertil kommer at skyldsetningen nu er såvidt gammel at utviklingen i den efterfølgende tid har bidratt til å forrykke det verdiforhold som ved skyldsetningens avholdelse for ca. 60—70 år siden fant sted. (Jfr. Hovedskylddelingskommisjonens innstilling s. 51 og 52 samt N. O. S. V. 179 s. 86* flg.)

Den største relative stigning i skyldmarksverdien fra 1913 til 1919—20

viser Hedmark, Rogaland, Buskerud og Østfold med henholdsvis 322, 296, 291 og 288, når prisen for 1913—1914 regnes = 100. Minst stigning viser Sogn og Fjordane, Hordaland og Møre med henholdsvis 212, 228 og 237. Gjennemgående er det de beste jordbruks- og skogdistrikter som viser størst stigning, de mindre gode jordbruksdistrikter uten større skog som viser den minste stigning.

For 1929—30 er det Nordland, Hedmark, Troms og Aust-Agder som står høiest med henholdsvis 203, 183, 183 og 182, når 1913—1914 settes = 100. Lavest står Sogn- og Fjordane, Vestfold og Møre med henholdsvis 160, 161 og 164.

I tabell 10, 3dje hefte er tatt inn opgaver over gjennemsnittspriser på landeiendommer beregnet særskilt for eiendommer av forskjellig størrelse. Bearbeidelsen, som gjelder 24 av landets 56 fogderier (efter denne nu ikke lenger gjeldende inndeling), er foretatt efter salg i årene 1910—1913, 1914—1917, 1918—1921, 1922—1925 og 1926—1929.

Eiendomsprisen pr. skyldmark er høist forskjellig i de forskjellige størrelsesklasser. De mindre bruk betales overalt med høiere pris pr. skyldmark enn de større. Mens således den gjennemsnittlige pris i kl. 1 for årene 1926—1929 var 7853 kr. pr. skyldmark, var den i kl. 2 6269, i kl. 3 5525 og i kl. 7 3605 kr. Prisen pr. skyldmark for de største eiendommer er i almindelighet ikke halvparten så stor som for de minste. Tallene antyder at det er de aller minste og de største eiendommer som fra 1910—1913 til 1926—1929 er steget minst i pris, mens mellemklassene har steget mere. Prisene i kl. 2—5 er således i nevnte periode mere enn fordoblet, for kl. 1 og kl. 6 og 7 mangler der jo en del på fordobling.

Den særlig høie pris faller, som det vil ses, på de ganske små eiendommer. Man kan således i disse opgaver skille mellem to slags eiendommer. Først de større, fra kl. 3 og opover, som er såvidt store at de kan avgi ene- eller hovederhverv for brukeren og familie, og hvis pris hovedsakelig bestemmes av jordbrukets avkastning. For det annet de minste eiendommer — med inntil 1 marks skyld, som ikke er store nok til en families ernæring; deres avbenyttelse utgjør oftest kun et bierhverv, og den pris som betales for dem bestemmes for den vesentligste del av andre omstendigheter enn jordveiens avkastning. Her er det mere verdien av husene med tomt som øver størst innflydelse ved prisens fastsettelse, og adgangen til å få arbeidsfortjeneste utenom eiendommen gjør det mulig å betale langt mere for denne enn jordveiens avkastning tilsier.

Den store pris pr. skyldmark for slike småeiendommer skyldes således ikke særlig høi avkastning hvad deres jordbruk angår, skjønt jo også her opdyrkning og kultivering av jorden vil bidra til å øke prisen.

En mengde slike små eiendommer er også efter skyldsetningen opdyrket og forbedret på jordvei i høi grad. I sådanne tilfelle vil de ha en i forhold til sin senere jordverdi liten skyld, hvilket igjen medfører en relativt høi salgsverdi pr. skyldmark.

Verdi av landdistriktenes faste eiendommer.

De herhenhørende opgaver finnes tatt inn i 3. hefte, tabell 9.

Verdien er på grunnlag av matrikkelskylden og de gjennemsnittlige skyldmarksverdier for 1926—1930 beregnet til 2 506 406 000 kr. Heri er ikke medregnet eiendommene i Finnmark fylke, idet dette distrikt ikke går inn i landets almindelige matrikkel. Heller ikke er medregnet den merverdi som stor skog eller andre særskilte herligheter betinger.

Nærmere betegnet utgjør de således utregnede eiendomsverdier verdien av samtlige skyldsatte eiendommer, når disses verdi ansettes efter den for almindelige jordbruk funne pris. Jfr. tredje hefte, tabell 9, note 1.

Den samlede eiendomsverdi fordeler sig på de større landsdeler som følger:

	1906—1910		1916—1920		1926—1930	
	Verdi 1000 kr.	Pct.	Verdi 1000 kr.	Pct.	Verdi 1000 kr.	Pct.
Østlandet	356 565	33.4	1007 268	34.8	865 387	34.6
Oplandene	210 415	19.7	617 155	21.3	501 909	20.0
Sørlandet	151 681	14.2	427 147	14.7	361 743	14.4
Vestlandet	159 060	14.9	372 485	12.9	333 387	13.3
Trøndelagen	155 992	14.6	384 668	13.3	355 455	14.2
Nord-Norge (Finnmark undtatt)	34 009	3.2	87 803	3.0	88 525	3.5
Tilsammen	1 067 722	100.0	2 896 526	100.0	2 506 406	100.0

Fra 1906—10 til 1916—20 steg den relative andel i rikets samlede eiendomsverdi for Østlandet, Oplandene og Sørlandet, men gikk tilbake for de øvrige. I den følgende periode har Vestlandet, Trøndelagen og Nord-Norge øket sine relative andeler, mens det for de andre landsdeler er nedgang.

Nedenfor sammenstilles opgavene for rikets bygder (÷ Finnmark) med de tilsvarende for en del tidligere perioder:

Beregnet samlet verdi av faste eiendommer i bygdene.

År	1000 kr.	År	1000 kr.
1822—1837	282 452	1896—1900	853 176
1843—1847	401 173	1906—1910	1 067 722
1853—1860	536 137	1916—1920	(2 896 526)
1871—1880	700 635	1926—1930	(2 506 406)
1886—1890	804 383	1930	(2 214 567)

Beregningen over eiendomsverdiene før 1850 er mindre pålitelige enn de senere. Eiendomsverdiene fordoblet sig i de femti år fra 1860 til 1910.

Opgavene for 1916—1920 og senere kan på grunn av pengeverdiens fluktuasjoner ikke direkte sammenlignes med de tidligere.

De således utregnede verdier utgjør som nevnt ikke den samlede kapitalverdi av bygdenes faste eiendommer, idet alt som ikke kan henregnes til almindelige jordbrukseiendommer er holdt utenfor.

Det vil da lett forstås at den ved en slik beregning fremkomne verdi må være adskillig lavere enn den virkelige, hvilket vil fremgå av nedenstående opgaver omfattende samtlige solgte eiendommer (med tinglyste hjemmelsdokumenter) i landdistriktene.

År	Antall solgte eiendommer	Deres matrikkel-skyld	Salgsbeløp		Disse priser overstiger de ordinære skyldmarks-verdier med
			i alt	pr. skyldmark	
		Mark	1000 kr.	Kr.	Pct.
1910	14 012	22 583	71 497	3 166	37.18
1914	13 044	16 091	72 067	4 479	61.00
1920	22 342	22 401	269 081	12 012	54.73
1925	20 293	18 622	200 340	10 758	66.28
1930	17 306	17 885	133 201	7 448	63.94

Anvendt på hele rikets skyld (Finnmark undtatt) fremkommer efter disse skyldmarksverdier som samlet verdi for landdistriktenes faste eiendommer i 1910 1 575 693 000 kr., i 1914 2 229 162 000 kr., i 1920 5 978 276 000 kr., i 1925 5 345 951 000 kr. og i 1930 3 701 120 000 kr.

Ved de således funne verdier er følgende å bemerke: Der må på den ene side gjøres et betydelig tillegg, idet der blandt salgene er tatt med en masse eiendommer som er solgt til underpris (slektssalg, tvangssalg m. m.). Dette veier så meget mere som slektssalgene fortrinsvis omfatter de største og verdifulleste eiendommer og kjøpesummen såvel for disse som for de eiendommer som selges ved tvang i regelen ligger langt under almindelig markedsverdi.

På den annen side må der gjøres et fradrag, fordi de solgte eiendommer overhodet er litt mindre (av skyld) enn gjennemsnittet for alle landets eiendommer eller bruk. Da de små eiendommer alltid har en større verdi pr. skyldmark enn de store, bidrar nevnte forhold til at den utregnede pris blir høiere enn den ellers vilde bli. De i året 1930 solgte eiendommer hadde en gjennemsnittsskyld av 1 mark, mens den gjennemsnittlige størrelse av landets eiendommer eller bruk var ca. 1.7 mark.

De solgte eiendommers gjennemsnittlige skyld er de siste år gått raskt nedad, fra 1.61 mark i 1908—1910 til ca. 1 mark i 1920, 0.9 mark i 1925 og i 1930 igjen ca. 1 mark.

Jordpriser i 1930 og 1913.

Opgavene er innhentet gjennem formannen i arbeidsnevnden for Småbruk- og Boligbanken i hvert herred. Disse arbeidsnevnder skulde forutsetningsvis sitte inne med de beste betingelser for å kunne gi betryggende besvarelser på spørsmål om jordpriser. De har ved sitt arbeide som takstmenn fått et utmerket kjennskap til priser og jordforhold i bygdens enkelte strøk. Likesom Arbeidsnevnden i sin takstprotokoll også har opgaver fra lengere tid tilbake og således blir mere uavhengig av skjønn og erindring om prisene i 1913 enn man vanlig ellers vilde være.

Der innkom opgaver fra ca. 600 herreder. Det er således ca. 80 herreder hvorfra opgaver mangler helt. Disse er imidlertid så jevnt fordelt utover at man, når undtas et enkelt mindre område, ved hjelp av opgavene kan følge bevegelsene i jordprisene ganske nøie fra distrikt til distrikt.

Det ligger i sakens natur at disse prisopgaver må bli skjønnsmessige, selv om de i mange tilfelle bygger på takster avholdt ved oprettelse av nye bruk. De rent lokale forhold med hensyn til jordbunn, beliggenhet i forhold til veier og andre kommunikasjoner, arbeids- og trafikkcentrer, o. m. a. vil ofte veksle så sterkt fra sted til sted, selv innen samme herred, at et gjennemsnittstall kan være vanskelig å fastsette. Dessuten vil den vesentligste omsetning av jord og skog i mange bygder bare skje under ett ved salg av eiendommene med påstående hus, uten nærmere fordeling av kjøpesummen.

Det er således mange forhold som vanskeliggjør ansettelse av de vanlige, d. v. s. gjennemsnittlige jordpriser.

På side 133—134 meddeles de vanlige jordpriser for rikets bygder, de større landsdeler, fylkene og fogderiene.

Av eldre opgaver over norske jordpriser has to rekker med priser for dyrket jord, nemlig fra 1893 og 1907. Se bilag 3 til St. prp. nr. 94 for 1895 og bilag 2 til Jordkomiteens innstilling III, 1908. Disse opgaver er dog ikke direkte sammenlignbare med de nu innhentede prisopgaver; se for øvrig tabellen s. 142.

Tomteprisene

er størst i nærheten av byene, særlig de litt større, i industricentrer, trafikkcentrer og i fiskeværene, og de avtar eftersom man fjerner sig fra slike centrer.

De vanlige jordpriser i 1930 og 1913.

Angitt i kr. pr. dekar.

	1930						1913					
	Tomtepris	Dyrket jord		Udyrket dyrkbar jord	Skog av alm.tetth.		Tomtepris	Dyrket jord		Udyrket dyrkbar jord	Skog av alm.tetth.	
		cen-tralt	ellers		bedre mark	dår-ligere mark		cen-tralt	ellers		bedre mark	dår-ligere mark
Rikets bygder	587	241	155	53	55	28	336	159	105	39	39	19
Bygdene landsdelsvis:												
Østlandet	726	207	137	57	53	27	399	143	98	44	38	20
Oplandene	255	173	129	20	35	20	165	123	94	30	27	15
Sørlandet	537	292	202	65	42	22	335	197	132	43	28	17
Vestlandet	915	399	226	79	112	56	518	246	146	58	75	38
Trøndelagen	533	266	157	44	46	21	299	171	110	32	34	14
Nord-Norge	208	118	77	26	—	—	124	67	49	21	—	—
Bygdene fylkesvis:												
Østfold	785	195	121	51	44	24	422	128	90	42	34	18
Akershus	732	186	126	56	54	26	328	125	86	40	42	21
Hedmark	198	145	110	31	35	19	136	109	84	27	26	15
Opland	311	200	148	49	34	20	193	136	104	33	27	15
Buskerud	424	236	163	59	46	20	278	179	112	45	35	14
Vestfold	924	209	136	63	69	37	566	139	105	47	41	27
Telemark	510	222	162	55	36	16	352	166	119	38	27	13
Aust-Agder	428	313	212	67	34	18	301	225	148	50	24	13
Vest-Agder	673	340	211	73	55	33	351	201	120	41	34	26
Rogaland	952	383	216	71	—	—	509	220	144	49	—	—
Hordaland	773	386	216	94	126	55	508	257	145	67	84	35
Sogn og Fjordane	1020	427	247	73	97	56	539	276	174	59	66	40
Møre	672	338	211	68	68	39	315	246	146	46	46	23
Sør-Trøndelag	588	229	137	38	29	11	397	156	97	25	21	9
Nord-Trøndelag	339	170	124	36	40	14	184	110	88	26	34	10
Nordland	245	109	69	28	53	24	158	65	46	18	38	9
Troms	215	95	68	25	[1] 24	[1] 12	115	68	48	20	[1] 17	[1] 9
Finnmark	165	150	93	25	[1] 24	[1] 12	98	67	53	25	[1] 17	[1] 8
Bygdene fogderivis:												
Rakkestad	561	169	96	54	34	13	279	102	79	44	25	10
Idd og Marker	708	138	88	32	35	25	342	80	61	21	23	15
Moss	1085	279	178	67	62	33	646	203	130	60	55	28
Aker og Follo	1322	190	138	73	51	28	519	136	101	53	46	23
Nedre Romerike	713	168	102	62	54	25	360	114	74	45	37	19
Øvre Romerike	161	200	139	33	56	24	106	126	84	23	43	21
Hedmark	225	153	124	46	53	33	177	110	81	42	46	29
Vinger og Odal	271	193	139	45	50	24	158	142	93	33	27	13
Solør	240	102	78	27	31	15	117	75	60	23	28	13
Sør-Østerdal	84	145	105	17	20	11	59	117	99	17	18	9
Nord-Østerdal	172	132	102	20	23	14	168	103	87	19	20	10
Nord-Gudbrandsdal	194	167	127	37	16	12	147	114	83	27	12	8
Sør-Gudbrandsdal	320	185	133	43	38	21	138	116	86	26	20	12
Toten	308	189	139	51	52	32	202	128	103	34	48	26

[1] Løvskog.

	1930						1913					
	Tomtepris	Dyrket jord		Udyrket dyrkbar jord	Skog av alm.tetth.		Tomtepris	Dyrket jord		Udyrket dyrkbar jord	Skog av alm.tetth.	
		sentralt	ellers		bedre mark	dårligere mark		sentralt	ellers		bedre mark	dårligere mark
Hadeland og Land	327	244	179	66	44	23	195	176	122	46	40	23
Valdres	405	215	162	49	20	10	283	148	128	32	16	6
Ringerike	238	175	120	58	48	23	195	130	80	43	41	18
Hallingdal	388	270	204	51	25	13	250	183	127	32	20	8
Buskerud	457	255	137	81	53	18	245	201	99	64	37	13
Numedal og Sandsvær	613	245	192	48	59	23	421	204	143	42	45	18
Jarlsberg	648	234	137	71	42	24	406	164	126	65	31	19
Larvik	1200	184	135	55	95	49	725	113	83	28	51	34
Bamble	641	223	148	42	21	9	534	181	141	38	17	8
Nedre Telemark	463	194	154	71	54	27	290	141	109	47	37	21
Øvre Telemark	426	250	184	51	32	12	232	175	106	29	28	9
Nedenes	442	279	218	68	34	16	356	214	162	51	27	12
Setesdal	413	346	206	66	33	20	246	236	134	49	21	13
Mandal	571	362	204	82	55	33	299	222	125	51	34	26
Lista	775	317	218	63	—	—	403	179	115	30	—	—
Jæren og Dalene	1016	373	215	57	—	—	573	213	144	34	—	—
Ryfylke	888	393	216	85	—	—	444	226	143	63	—	—
Sunnhordland	703	368	241	108	—	—	505	266	158	83	—	—
Nordhordland	532	280	175	84	—	—	333	192	145	63	—	—
Hardanger og Voss	1083	510	232	89	126	55	686	323	132	56	84	35
Sogn	972	396	239	94	—	—	400	237	158	59	—	—
Sunn- og Nordfjord	1068	458	254	91	97	56	677	314	190	69	66	40
Sunnmøre	1276	406	213	108	—	—	539	237	118	61	—	—
Romsdal	454	331	215	54	49	23	259	287	167	44	40	10
Nordmøre	287	276	204	42	87	54	158	215	152	33	52	35
Fosen	212	175	133	50	38	15	166	135	115	31	26	12
Orkdal	1020	186	138	43	30	10	740	126	92	26	23	8
Gauldal	346	305	135	27	20	11	190	232	98	22	14	7
Strinda og Selbu	775	250	142	33	26	9	493	131	83	21	—	—
Stjør- og Verdal	474	217	158	48	27	8	228	132	90	33	19	4
Inderøy	344	144	107	39	58	16	222	102	75	29	52	11
Namdal	199	149	107	21	34	18	101	97	68	15	30	16
Sør-Helgeland	505	139	87	26	71	41	368	92	63	23	—	13
Nord-Helgeland	94	80	50	20	53	25	63	49	35	12	28	10
Salta	168	130	75	31	—	—	94	67	41	18	—	—
Lofoten og Vesterålen	211	86	62	33	—	—	106	52	44	18	—	—
Senja og Troms	215	95	68	25	[1] 24	[1] 12	115	68	48	20	[1] 17	[1] 9
Alta	174	86	49	13	—	—	165	60	30	25	—	—
Hammerfest	195	178	118	12	—	—	60	98	47	12	—	—
Tana	125	185	111	50	[1] 24	[1] 12	70	144	81	38	[1] 17	[1] 8
Varanger	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vardø	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1] Løvskog.

I slike centrer blir gjerne efterspørselen efter tomter så stor at jordens anvendelse til andre formål er helt uten innflydelse på prisene.

På andre steder, hvor man ikke har disse utpregede centrer, blir tomteverdien i overveiende grad avhengig av jordens verdi til annen bruk.

Man kan derfor skille mellem to hovedgrupper av tomtepriser. Den ene gruppe omfatter de strøk hvor tomteprisen vesentlig bestemmes av beliggenheten i forhold til de nevnte centrer. Tomteverdien vil her som oftest være inntil mange ganger større enn verdien av dyrket jord i landbruksproduksjonens tjeneste.

Den annen hovedgruppe omfatter de strøk hvor tomteverdien praktisk talt bestemmes av den almindelige pris på dyrket jord (i landbruksproduksjonens tjeneste). Her vil tomteprisene ofte være lik med den almindelige pris på dyrket jord. Men der er ikke så få eksempler på at tomteprisen ligger mellem prisen på dyrket og udyrket dyrkbar jord. Til tomter kan jo anvendes jord som liten eller ingen verdi har i landbruksproduksjonens tjeneste.

De gjennemsnittlige tomtepriser for større distrikter, som i foranstående tabell, blir derfor mest en blanding av de to gruppers priser, og prisnivået vil veksle eftersom den ene eller annen gruppe øver sterkest innflydelse.

En oversikt over tomteprisene må derfor hovedsakelig bygges på tallene for herredene og det enkelte herreds mere særpregede strøk.

Med benyttelse av tomteprisene for 1930 skal her gis en sådan oversikt. Alle priser er anført i kr. pr. dekar.

På Østlandet og Oplandene har man de høieste tomtepriser i villastrøkene nærmest Oslo, spesielt i Aker og Bærum, med tomtepriser på henholdsvis gjennemsnittlig 4000 kr. og 2000—5000 kr. For Aker kan tomteprisene i enkelte tilfelle gå op til ca. 10 000 kr. Virkningen i tomteprisene av Oslo bycentrum strekker sig langt utover efter kommunikasjonslinjene. Således utover til Oppegård. hvor tomteprisen er 500—1500 kr., og Ski med 1000 kr. Nesodden har en pris av 650 kr., Asker 700 kr. og Nittedal 500 kr. I Akershus kan ellers nevnes et centrum ved Lillestrøm med en tomtepris av 1600—3000 kr., Skedsmo har 1200—2000 kr., Sørum 1300 kr. og Lørenskog 800—1200 kr.

I Østfold har man de viktigste byggecentrer omkring Halden med en tomtepris av 2000—3500 kr. og industristrøkene i Kråkerøy, Glemmen og Borge med 2000—2500 kr. Ellers kan nevnes strøket om Moss med optil 1500 kr. og Mysen med 1000—2000 kr.

I Vestfold og Buskerud har man en rekke utpregede byggestrøk med høie tomtepriser omkring byene ved kysten. Høieste tomtepris er opført for Hedrum med 3000—6000 kr., Stavern med 3000 kr., Tjølling med 1000—2500 kr., Nøtterøy med 1000—3000 kr. og Skoger med 1200. Alle andre strøk er opført med 1000 kr. eller mindre. Av byggecentrer i det indre av Buskerud med henimot 1000 kr. kan nevnes Ål i Hallingdal, Øvre Eiker, Nedre Eiker, Flesberg og Nore.

I Oplandsfylkene har man foruten byggestrøkene inntil byene Hamar, Lillehammer og Gjøvik en rekke industri- og trafikkcentrer ved jernbanestasjonene. Disse centrer er oftest av liten utstrekning, men de dyreste tomter kan allikevel nå op i en pris av flere tusen kroner pr. dekar. Utenom disse centrer er tomteprisene sjelden høiere enn prisene på dyrket jord. Tomteprisene på Oplandene synes jevnt over å være lavere enn ellers i landet utenom Nord-Norge.

I Telemark og Agderfylkene har man i byggestrøkene nærmest byene og industricentrene forholdsvis høie tomtepriser. Gjerpen (ved Skien) har således 2000 kr., Eidanger 1500 kr., Lårdal (Dalen i Telemark) 300—1500 kr., Tinn 1000 kr., Tromøy 1200 kr., Oddernes 240—1640 kr., Vennesla 1000—1200 kr. pr. dekar. I Bygland, Halse og Harkmark (ved Mandal), Øyslebø og Åseral går tomteprisen op til kr. 1000. Ellers varierer den som regel mellem 200 og 600 kr.

I fylkene Rogaland, Hordaland, Sogn- og Fjordane og i Sunnmøre fogderi i Møre fylke ligger tomteprisene jevnt høit og synes i gjennemsnitt å være av de høieste i landet. Utenom byenes omgivelser har man inne i fjordene flere industri- og trafikkcentrer med høie tomtepriser. Ved Egersund og Stavanger er tomteprisene op til ca. 3000 kr., Årdal i Ryfylke har 3500 kr., Sauda 2000—4000 kr., Strandebarm 3000 kr., Haus 500—2000 kr., Odda 400—5000 kr., Kvam 600—4000 kr., Voss 2000—3000 kr., Vik i Sogn 1500 kr., Høyanger og Vadheim 3000 kr., mens der for Kyrkjebø i sin helhet er opgitt 1800 kr., Sør-Vågsøy (Måløy) 2500 kr., Gloppen (Sandane) 2000—3000 kr., Ørsta 3750 kr., Sunnylven 5000—10000 kr. (Geiranger sogn 7500 kr.), Norddal 3000—5000 kr. og Borgund 1500—2500 kr. For mange bygder i de midtre fjorddistrikter har man en tomtepris på ca. 1000 kr. Lengere utover er den så en del mindre, og i de ytre øyherreder går tomteprisene sjelden over 300 kr. pr. dekar.

I Romsdal og Nordmøre fogderier ligger tomteprisene gjennemgående betydelig lavere enn lengere syd. De er således få steder optil 1000 kr. Den høieste fra Hen herred går fra 300—1400 kr. Ellers har Eid 1000 kr., Tresfjord 600—800 kr., mens den for Åndalsnes ikke opgis høiere enn 400—500 kr. Bud har 850 kr., Kornstad 800 kr., Stangvik 100—1000 kr. og Tustna 800 kr. Den vanlige tomtepris i Romsdal og Nordmøre ligger ellers mellem 200 og 300 kr.

I Sør-Trøndelag er tomteprisene, utenom enkelte centralere steder og ved Trondheim, sjelden vesentlig høiere enn prisene på dyrket mark. I Fosen fogderi ligger tomteprisene de fleste steder mellem 100 og 250 kr., og ingen steder har opgitt over 500 kr. I Orkdal har vi Orkanger med 3000 kr. og Orkdal herred med 1600 kr. De fleste øvrige steder i dette fogderi mellem 400 og 500 kr. I Gauldal har man for de bygder som jernbanen går gjennem op til Singsås fått opgitt ca. 500 kr. som vanlig pris. For Flå dog 1000 kr. Opover til Røros og lengere ut fra stasjonscentrene synker tomteprisene til under prisene på dyrket jord. I Strinda og Selbu fogderi har man så omkring Trondheim, i Strinda, priser fra 700—2000 kr.,

Buvik 2000 kr., Malvik (Hommelvik) 2500 kr. og Tiller 1000 kr. For de øvrige områder i dette fogderi synker så tomteprisene ned til samme høide som prisene på dyrket jord.

I Nord-Trøndelag er tomteprisene for de fleste herreder i Stjør- og Verdal fogderi samt Ogndal, Egge og Beitstad i Inderøy opgitt å være mellem 400 og 600 kr. For Skogn er dog opgitt en pris av 1000 kr. Meråker og Verdal og de fleste herreder i Inderøy har opgitt 200 til 300 kr. som tomtepriser. I Namdal fogderi er prisene igjen lavere. De fleste steder har opgitt under 200 kr. På centralere steder innen bygdene dog som regel noget høiere. For Rørvik i Vikna herred er opgitt 1500 kr.

Nord-Norge. Utenom de centralere strøk, handelsstedene og fiskeværene er tomteprisene de laveste i landet, meget ofte under 100 kr., og forholdsvis sjelden over 200 kr. For de mere centrale strøk får man så tomtepriser fra ca. 400 til 800 kr. For enkelte mindre områder kan de dog bli betydelig høiere. For Brønnøysund er opgitt 1000 kr., Vefsn (Mosjøen) 2000 kr., Hadsel (Melbo) 1600 kr., Berg i Troms 100—1000 kr., Gamvik (Mehavn) 1000 kr. og Berlevåg 6000 kr.

For dyrket jord

er gitt to priser, nemlig for de centralere strøk i herredet og ellers i herredet. I de centralere strøk vil prisene være mere påvirket av efterspørselen efter tomter og små jordlotter til oprettelse av egne hjem o. l., likesom jo også den mere centrale beliggenhet betinger en større verdi, også rent jordbruksmessig sett. Prisforskjellen mellem dyrket jord i de mere centrale strøk og dyrket jord ellers i herredet er til dels ganske betydelig og veksler alt efter de lokale forhold.

For Oplandene og Telemark har den dyrkede jord i de mere centrale strøk 30 à 40 pct. høiere pris enn den dyrkede jord ellers i herredet. I Akershus, Buskerud og Agderfylkene går forskjellen op til 40—50 pct. og for Østfold og Vestfold 50—60 pct. For Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane øker forskjellen yderligere til 70—80 pct., for så igjen å synke til 60 à 70 pct. i Møre og Sør-Trøndelag, og videre til 35 à 40 pct. i Nord-Trøndelag. For Nordland og Finnmark er forskjellen i pris ca. 60 pct., mens den for Troms er ca. 40 pct.

Procentene angir det gjennemsnittlige forhold for hele distriktet. Ser man på forholdene i de enkelte herreder, vil man finne ganske betydelige divergenser. Særlig stor blir forskjellen i herreder med utpreget centrale strøk, altså ved byer og industristrøk, mens den blir liten eller næsten ikke merkbar i herreder uten slike utpregede centrer.

Ved den følgende gjennemgåelse har man brukt prisopgavene for dyrket jord «ellers i herredet».

På Østlandet og Oplandene er prisene på den dyrkede jord høiest øverst i de store dalfører. De blir så i det hele lavere og lavere nedover efter dalførene og slettebygdene, så man til slutt har de laveste priser utover i Østfold og Vestfold.

Bevegelsen er ikke jevn, og den er ikke ens for alle dalfører. Likeså blir den avbrutt av forskjellige centrer omkring byer og tettbygde strøk med høiere priser.

For Østerdal har man den høieste opgave for Tolga med 180 kr. pr. dekar. Lengere syd synker prisen til litt under 100 kr.

Nørst i Gudbrandsdal er prisene 140—150 kr., i de søndre bygder noget lavere. I Hedmark fogderi veksler prisene fra 80 til 120 kr. Fortsetter man så sydover til Romeriksbygdene, har man i Eidsvoll, Nes og Ullensaker en pris av ca. 80 kr. pr. dekar. Vestover stiger prisen i Nannestad til 150 og 200—250 kr. i Feiring og Hurdal. Prisene i de herreder som ligger omkring Oslo er relativt høie. For Follobygdene er prisene opgitt til 100—125 kr.

Den nedadgående prisbevegelse fra nord mot syd fortsetter utover i Østfold til 60 kr. i Eidsberg og Degernes og synker helt til 50 og 40 kr. i Våler, Øymark og Aremark. Dette er de laveste priser på dyrket jord i det sydlige Norge. For de øvrige nordøstre herreder i Østfold er prisen ca. 100 kr., mens den i de sydligere herreder stiger sterkt: til 200 kr. i Rygge og 250 i Glemmen og Onsøy.

I Valdres har man opgitt prisen på dyrket jord til 150—200 kr. pr. dekar. For Hadeland og Land går prisen med undtagelse av Jevnaker herred ned til 100—150 kr.

I Hallingdal veksler prisen ganske meget, men ligger mellem 150 og 250 kr. For Ringeriksbygdene synker den til 100 à 150 kr., og nedgangen fortsetter videre til 75 à 125 kr. for de fleste av de øvrige herreder i Buskerud. For Hurum, Røyken og Nedre Eiker dog priser fra 150 til 250 kr.

I Numedalsherredene har man priser fra 150 til 200 kr., noget høiere pris for Nore og området nærmest Kongsberg. For Ytre Sandsvær synker prisen til 50 kr.

Vestfold har forholdsvis lave jordpriser. For de fleste herreder ligger prisen mellem 50 og 100 kr. I nærheten av byer og industricentrer stiger prisene sterkt. De høieste priser viser herredene rundt Tønsberg, dernæst Skoger og Sande.

I Telemark er prisene i alle herreder på få undtagelser nær mellem 120 og 200 kr. De høieste priser finner man ved kysten, samt i Vest-Telemark, hvor man også har opgitt fylkets høieste pris med 400 kr. i Nissedal. Fra Siljan har man den laveste pris, 80 kr.

I Agderfylkene har i almindelighet herredene nærmest kysten og fjellbygdene de høieste priser, de mellemliggende bygder lavere priser. For kystherredene har man i begge fylker gjennemgående priser fra 200 til 300 kr. Kystherredene nærmest grensen mot Rogaland ligger dog noget lavere, med priser mellem 150 og 200 kr. Fjellbygdene har omtrent samme priser som kystbygdene.

For Dalene ligger prisene pr. dekar fra 200 til 300 kr., gjennemgående noget høiere enn for Jærherredene. For herredene nærmest Stavanger stiger prisene til 200—275 kr.

Et strøk med høie priser utgjør de indre øyer i Boknfjorden. Prisene er her ca. 250 til 300 kr. Omtrent samme priser har herredene omkring Haugesund og innover til Suldal, mens de synker til 100 à 175 kr. for herredene Forsand, Hjelmeland og Erfjord inne i fjordene og Mosterøy og Åkra i de ytre strøk.

I Sunnhordlands fjorddistrikt har man et strøk med relativt høie priser som strekker sig fra Fitjar og Tysnes og nordøstover til Varaldsøy og Strandebarm. Jordprisene i disse herreder er opgitt til henholdsvis 450, 350, 400 og 800 kr. pr. dekar. Fra dette område synker så prisen både nordover og sydover, til kr. 100—120 i Kvinnherad og 100 kr. i Vikebygd, Valestrand og Moster, og til slutt kommer Sveio, hvor det er opført 100 kr. i de mere centrale strøk og 30 kr. ellers i herredet.

Av herredene nærmest Bergen mangler Askøy og Laksevåg opgaver. Os, Fana og Sund danner en gruppe med priser fra 250 til 300 kr.

For Hålandsdal er opgitt 400 kr. Mot øst og nord kommer så Fusa, Samnanger, Bruvik, Haus og Åsane med priser på 150 til 170 kr., og mot syd og vest har man Austevoll med 50 kr. og Fjell, Herdla og Hjelme fra 75—120 kr.

I Nordhordland har Hamre særlig høie priser, 400 kr. Ellers ligger prisene mest omkring 150—200 kr.

I Hardanger og Voss har man et centrum med usedvanlig høie jordpriser. Kjernen dannes av herredene Ulvik, Kinsarvik og Ullensvang. For de to første er opgitt 500 kr., stigende til 1000 kr. i de mere centrale strøk, mens opgave mangler for Ullensvang. Herredene mot øst, syd og vest, Eidfjord, Odda, Jondal og Kvam har priser fra 150 til 200 kr. Fjellbygden Røldal lengst i syd og Voss og Vossevangen mot nord har priser mellem 200 og 300 kr. I Evanger vest for Voss synker så prisen helt ned til 100 kr.

Jordprisene i Hardanger er av de høieste i landet. Tidligere er nevnt Strandebarm og Fitjar i Sunnhordland. Ellers er det bare i Sogn, enkelte steder i Fjordane og på Sunnmøre hvor prisene går så høit.

Leikanger, Vik og Kyrkjebø har særlig høie priser, omkring 500 kr. Ellers er i de indre bygder i Sogn prisene mellem 200 og 300 kr., i ytre Sogn mellem 100 og 150 kr.

I Sunnfjord ligger prisene gjennemgående mellem 100 og 150 kr. For Jølster stiger prisen dog til 200 kr. og for Gaular og Bremanger til 400 kr.

I Nordfjord har man de høieste priser i de indre herreder. Stryn har således 450 kr. og Gloppen endog noget høiere. Davik, Eid og Hornindal har priser fra 200 til 300 kr., mens Innvik bare er opgitt til 150 kr. De ytre herreder: Selje og Vågsøy har priser mellem 125 og 200 kr.

I Søre Sunnmøre har man høie priser i et område med Ørsta som centrum. Her er jordprisen 300 kr. I de nærmeste herreder er prisene fra 200 til 250 kr. For Ulstein og Rovde synker den ned til 100 og 130 kr., og for Sande går den helt ned til 80 à 90 kr.

På Nordre Sunnmøre har de indre herreder de høieste priser. Ørskog synes å danne det centrale punkt med opgitt pris 500 kr. Herredene lengere inne i fjordene har en pris av ca. 300 kr., mens den i de innerste herreder: Sunnylven og Hjørundfjord synker til 150 à 200 kr. Utover mot kysten synker prisene til 100 og 170 kr. for Skodje og Vatne, men stiger igjen til 200 og 250 kr. for Borgund og Haram. Delvis kan dette kanskje skyldes nærheten av Ålesund.

I Romsdal danner også de indre herreder en gruppe med de høieste priser. Således har Hen, Eresfjord og Vistdal og Nesset en pris av 300 kr. pr. dekar. Herredene lengere ute i fjorden har alle priser mellem 200 og 250 kr., mens de for Grytten, Aukra og Fræna ligger på 180—200 kr. For de ytterste herreder Bud og Hustad synker prisene ned til ca. 100 kr.

På Nordmøre har man ikke de høieste jordpriser innerst i fjordene. Det er derimot herredene i de midtre fjorddistrikter som opgir den største pris. Gjemnes, Straumsnes og Halsa danner kjernen i priscentret med priser fra 300 til 500 kr. De indre herreder har priser mellem 125 og 200 kr.

Ute ved kysten er prisene gjennemgående lave og synker for gruppen Edøy, Bratvær og Hopen ned til 60—100 kr.

I Fosendistriktet har de aller fleste herreder en jordpris av 80—125 kr. Et enkelt herred, Stjørna, når op i 400 kr. Naboherredene Rissa og Lensvik har 140 og 150 kr.

I Orkdal har Orkanger, Orkland og Rennebu samme pris, 150 kr. Meldal ligger noget høiere med 200 kr., mens Opdal er noget lavere med 100—150 kr. og Orkdal herred enda lavere med pris ned til 50 kr.

I Gauldal har Støren opgitt 250 kr. og Ålen 180 kr. For de andre herreder langs hoveddalføret er prisene 125 til 150 kr. undtagen for Singsås, som opgir 70 kr. Budal og Hølonda er opført med 80 kr.

I Strinda og Selbu fogderi har man så et priscentrum som grupperer sig om Trondheim med 200 kr. pr. dekar i herredene Strinda, Leinstrand og Tiller. Prisen synker så til 130 kr. i Buvik og Klæbu, 120 kr. for Byneset og 100 kr. i Malvik og Selbu. I Tydal er der så igjen stigning til 130 kr. For Skaun er opgitt 150 kr. i de mere centrale strøk, men bare 40 kr. ellers i herredet.

I Inn-Trøndelag har herredene Leksvik og Verran de høieste jordpriser, med henholdsvis 350 og 320 kr. Herredene Lånke, Stjørdal og Skatval i Nedre-Stjørdal samt Hegra, Åsen og Frosta har alle priser mellem 150 og 200 kr. For de øvrige herreder i Stjør- og Verdal samt for de fleste herreder i Inderøy ligger prisene mellem 60 og 80 kr. Herfra undtatt Egge med 150 kr., Sandvollan og Snåsa 100 kr. og Malm 90 kr.

I Namdal er jordprisene stort sett høiest i de midtre deler av dalføret og lavest på Namsskogan og i Ytre Namdal. Grong, Harran, Røyrvik og Klinga har priser mellem 100 og 150 kr. I Ytre Namdal veksler prisene mellem 70 og 100 kr. undtagen for Kolvereid, som har 150 kr. På Namsskogan er jordprisen 50—100 kr. I Lierne har Nordli ca. 100 og Sørli 200 kr.

I Nordland har man ikke priscentrer på samme måte som i Syd-Norge, hvor prisene regelmessig har en jevnt stigende eller synkende bevegelse eftersom man nærmer eller fjerner sig fra centret. Herredene i Nordland med relativt høie jordpriser ligger i almindelighet spredt langs leden som trafikk-knutepunkter, mens de mellemliggende herreder vanskelig kan grupperes i nogen bestemt rekkefølge.

På Helgeland har man av slike knutepunkter Velfjord med 130 kr., Stamnes (rundt Sandnessjøen) 150 kr. og Lurøy 90 kr. Inne i landet har Grane en pris av 150—200 kr., mens Vefsn har 100 kr. På Sør-Helgeland veksler prisene ellers vanlig mellem 60 og 80 kr. og på Nord-Helgeland mellem 40 og 60 kr.

I Saltadistriktet har man langs kysten Gildeskål med 150 kr. og Hamarøy 100 kr. Herredene Sørfold og Nordfold, som ligger litt inne i fjordene, har jordpriser på 60 og 50 kr., mens herredene Kjerringøy, Leiranger og Steigen, som ligger lengere ut, har priser mellem 25 og 40 kr. Fjordherredene Tysfjord og Ankenes hører dog med sine priser 20—50 kr. sammen med siste gruppe. Herredene Evenes, Ballangen, Lødingen og Tjeldsund har priser på 75—80 kr.

De fleste herreder i Lofoten og Vesterålen har jordpriser mellem 50 og 70 kr. Undtagelser er Sortland og Dverberg med 100 og 120 kr. samt Værøy med 25 kr., Langenes og Bjørnskinn med 40 kr.

I Senja har man flere herreder med høie priser, sett i forhold til hvad disse er ellers i Troms fylke. Kvæfjord er opført med 300 kr., Ibestad har 180 kr., Gratangen og Andørja begge 150 kr. og Bjarkøy 120 kr. Mellem disse herreder kommer Skånland med 60 kr. og Astafjord 45 kr. Litt lengere østover kommer man til en ny gruppe omfattende herredene Lavangen, Salangen, Dyrøy, Sørreisa og Torsken, alle med priser på 75—80 kr. Prisnedgangen fortsetter videre nord-østover langs kysten til herredene Tranøy, Lenvik, Malangen og Hillesøy, som alle har en pris av 50 kr. Innlandsherredet Bardu opgir 50 kr., mens de andre innlandsherreder Målselv og Øverbygd bare er opført med 30 kr.

I den østre del av fylket danner Lyngen et centrum for høie priser med 80 kr. pr. dekar. Lengere utover mot havet kommer Skjervøy med 70 kr., Karlsøy 50 kr. og Helgøy 30 kr. Innover fjorden kommer først Kåfjord med 60 kr., Storfjord og naboherredet Balsfjord med 30 og 35 kr. Øst for Lyngen har man Nordreisa og Kvænangen med 40 og 50 kr.

I Finnmark har man de høieste jordpriser i de strøk som ligger like innenfor den ytre kyst og således noget i ly for det barske havklima. Både de aller ytterste strøk og de lengst inne i fjordene har lavere priser. Lebesby har den høieste pris med 250 kr. Derefter har Kjelvik 200 kr., Gamvik 150 kr. og Sørøysund 100 kr. Av de ytterste kystherreder har man opgave bare for Hasvik med 55 kr. Loppa, som delvis har meget utsatte strøk, opgir 45—90 kr. Herredene inne i fjordene: Alta, Tana, Nesseby og Nord-Varanger opgir priser fra 40 til 65 kr. Av innlandsherredene har Polmak 50 og Kautokeino 20—35 kr. pr. dekar.

I efterfølgende tabell har man satt op de fylkesvise gjennemsnittspriser efter opgavene i 1893, 1907, 1913 og 1930. Rekkefølgen av fylkene er ordnet efter stigende priser i den eldste opgave. Opgavene viser en god overensstemmelse i prisutviklingen, både når man tar hensyn til den absolutte prisforskjell og i fylkenes rekkefølge. Enkelte avvikelser forekommer dog. Således har Rogaland en sterkere og Hedmark og Opland en noget svakere prisstigning enn de andre fylker.

I siste rubrikk har man satt op gjennemsnittlig areal dyrket jord pr. innbygger. Når undtas de tre fylkene i Nord-Norge viser tallene i denne rubrikk i det store og hele at prisene er høiest i de fylker hvor der er minst dyrket jord i forhold til folkemengden. Dette har sin årsak i at jordprisene i første rekke er avhengige av efterspørselen efter jord, og at efterspørselen jo i almindelighet vil være livligst hvor folkemengden er stor i forhold til disponibelt jordareal, idet der da opstår stor efterspørsel i forhold til tilbud.

Hvor en særlig stor procent av folkemengden er beskjeftiget i erhverv utenom jordbruket vil dog efterspørselen efter dyrket jord og derigjennem jordprisen bli liten, selv om der er lite jord pr. individ av den samlede folkemengde. Dette er tilfelle først og fremst i Nord-Norge; også for Akershus gjør dette forhold sig gjeldende.

Nogen sammenligning mellem de forskjellige prisrekker vil man for øvrig ikke foreta, da grunnlaget for opgavene ikke er det samme for alle år.

Priser på dyrket jord angitt i kr. pr. dekar.

	Fylkesvise middeltall				
	1893	1907	1913	1930	Areal dyrket jord pr. innbygger i 1930 dekar
Troms		50.07	48	68	1.9
Finnmark		53.94	53	93	0.5
Nordland		56.73	46	69	2.1
Østfold	49.20	73.70	90	121	6.7
Akershus	51.90	101.09	86	126	3.8
Nord-Trøndelag	53.10	70.63	88	124	6.9
Vestfold	59.70	106.31	105	136	5.7
Sør-Trøndelag	66.10	104.75	97	137	4.9
Hedmark	67.50	85.31	84	110	5.1
Buskerud	72.50	102.65	112	163	4.5
Rogaland	89.80	115.41	144	216	4.1
Telemark	103.80	116.56	119	162	3.4
Opland	108.70	114.02	104	148	5.0
Møre	109.50	137.55	146	211	2.8
Vest-Agder	127.60	137.50	120	211	3.5
Aust-Agder	157.10	160.83	148	212	2.7
Hordaland	162.80	168.27	145	216	1.7
Sogn og Fjordane	181.40	209.77	174	247	2.4

Jordprisen for rikets bygder (det aritmetiske gjennemsnitt av fylkenes priser) var for 1913 106 kr. og for 1930 154 kr. pr. dekar eller en stigning av 45 pct. for perioden. Hermed kan sammenholdes at skyldmarksverdien samtidig steg med 70 pct. Når jordprisen steg så meget mindre, skyldes dette rimeligvis at efterspørselen i 1930 var relativt mindre enn i 1913 på grunn av den krise som særlig har rammet småeiendommene; disse har jo ved ansettelsen av jordprisene spillet en fremtredende rolle.

Udyrket dyrkbar jord.

Prisene på udyrket dyrkbar jord følger i det hele prisene på dyrket jord. Der forekommer dog mange undtagelser.

Det viktigste forhold ved prisdannelsen på udyrket dyrkbar jord er om jorden ligger centralt eller mere avsides. I annen rekke kommer jordens godhet og arealenes størrelse. Dertil vil opdyrkningens større eller mindre vanskelighet virke bestemmende på prisene.

I det østenfjelske Norge har man de laveste priser i Østerdal og Solør. For Østerdal veksler prisene fra 15 til 25 kr. pr. dekar i de fleste bygder og stiger til 25—30 kr. i Solør. For det øvrige av Hedmark er prisene 40—50 kr. I Gudbrandsdal ligger prisene oftest mellem 30 og 50 kr., i Toten fogderi 40—60 kr. Hadeland og Land og Valdres har omkring 50 kr., dog med sterke vekslinger. I Buskerud ligger prisene mellem 40 og 60 kr., med sterk stigning for de centralere strøk.

I Akershus ligger prisene for Øvre og Nedre Romerike mellem 30 og 50 kr. I Eidsvoll og Nes dog 15—20 kr. For bygdene omkring Lillestrøm mangler de fleste opgaver. Prisene vilde her antagelig vært betydelig høiere. I Follobygdene er prisene 50 til 100 kr. I Østfold ligger prisene mellem 20 og 70 kr. Vestfold har meget høie priser i bygdene omkring Tønsberg; for øvrig priser mellem 30 og 70 kr.

I Telemark har Nedre Telemark fogderi priser fra 50 til 80 kr., mens Bamble og Øvre Telemark veksler fra 20 til 70 kr. I Aust-Agder har de østre og indre bygder priser mellem 25 og 75 kr. med stigning til 100 kr. øverst i Valle. Bygdene fra Arendal og vestover har en pris av ca. 100 kr., dog undtatt Høvåg og Birkenes med ca. 50 kr.

I Vest-Agder er prisene sterkt vekslende. Flere herreder i Mandal fogderi har priser på 10—25 kr., nogen få på ca. 50 kr. og enkelte på ca. 100 kr. De siste vesentlig på steder med særlig høie tomtepriser. I Lista fogderi er de fleste priser mellem 50 og 75 kr.

I Rogaland har Jæren og Dalene priser mellem 30 og 75 kr. og op til 100 kr. i et par herreder. For Ryfylke ligger prisene noget høiere; gjennemgående mellem 40 og 100 kr., undtagelsesvis høiere.

I Hordaland har de ytre kystbygder de laveste priser, ca. 50 kr. Prisen stiger så til 50—100 kr. i de midtre og indre fjordpartier, og med yderligere stigning i de centralere strøk i Sunnhordland, Hardanger og rundt Bergen til ca. 150 kr.

I Sogn og Fjordane har de fleste bygder priser mellem 40 og 75 kr. I enkelte herreder har man dog priser på 100 à 150 kr.

På Sunnmøre har man et større område med høie priser som omfatter herredene Stranda, Stordal, Sykkylven, Ørskog og Borgund. Prisen er her opgitt til ca. 150 à 200 kr. For øvrig er prisene i de fleste herreder mellem 50 og 80 kr.

I Romsdal og Nordmøre har de ytre bygder noget lavere priser enn de indre. For de ytre er prisene mest fra 30 til 50 kr., mot 50—70 kr. i de indre bygder.

I Sør-Trøndelag har de fleste herreder i Fosen og Orkdal samt herredene nærmest Trondheim priser mellem 40 og 60 kr. I Gauldal og de østlige herreder i Strinda og Selbu fogderi samt Skaun og Geitastrand ligger prisene mellem 15 og 30 kr.

I Nord-Trøndelag har herredene nærmest Trondheimsfjorden priser på 50—100 kr. Innover mot riksgrensen synker prisen til 20—25 kr. I ytre og midtre Namdal er prisen 15—30 kr. og synker i øvre Namdal til 5—10 kr.

I Nordland og Troms er de fleste priser mellem 15 og 30 kr. I innlandsbygdene Hattfjelldal, Korgen og Øverbygd synker prisen under 5 kr.

I Finnmark er prisene sjelden over 30 kr., og ofte er de under 10 kr., uten nogen regelmessigere rekkefølge av herredene.

Prisstigningen for den udyrkede dyrkbare jord fra 1913 til 1930 har i de fleste distrikter vekslet mellem ca. 30 og ca. 50 pct. Rent lokalt har dog svingningene vært betydelig større. Materialet for 1913 er imidlertid delvis nokså ufullstendig; det er derfor vanskelig å få en nogenlunde riktig bedømmelse av denne prisstigning.

Skogsmark.

Prisene gjelder skog av almindelig tetthet, særskilt for skog på bedre mark og på dårligere mark. Likeså blev der opgitt om opgavene gjaldt barskog eller løvskog.

Prisene på skogsmark vil foruten av veksterligheten i vesentlig grad være avhengige av driftsutgiftene på tømmer og ved. I de fleste tilfelle vil disse være bestemt av avstandene til avsetningssted. På Vestlandet og i Nord-Norge har man relativt høie priser på skog, fordi behovet delvis må dekkes ved tilførsel fra andre landsdeler. Efterfølgende prisopgaver gjelder skog på bedre mark og angis i kr. pr. dekar.

I det østenfjelske Norge finner man de laveste priser øverst i dalførene og op mot fjellet, både fordi skogen er i dårlig vekstkraft på disse steder, og fordi fremdriften blir lang og kostbar. I Østerdal, Nord-Gudbrandsdal, Valdres, Hallingdal og Numedal ligger prisen på barskog vanlig mellem 10 og 30 kr. Mellem 30 og 40 kr. har det meste av Østfold undtagen strøket syd for Øieren og de sydvestre bygder, i Akershus strøket øst for Øieren, i Hedmark Solør og i Opland Sør-Gudbrandsdal og Land.

Mellem 40 og 60 kr. har bygdene syd for Øieren, Follobygdene, Romerike, Vinger og Odal, bygdene på begge sider av Mjøsa, Hadelandsbygdene, Ringerike, Buskerud og de fleste herreder i Vestfold.

I Telemark har Bamble og det meste av Øvre Telemark priser på 20—30 kr., mens Nedre Telemark har mellem 30 og 70 kr. I Aust-Agder har kystbygdene priser mellem 30 og 50 kr. og i Setesdal ca. 30—35 kr. For bygdene Herefoss, Mykland, Tovdal, Åmli, Gjøvdal og Froland er prisene opgitt til 12—20 kr. I Mandal og Lista fogderier ligger de fleste opgaver mellem 20 og 30 kr.

For hele Vestlandet har man meget få opgaver og sterkt vekslende. Man kan dog nevne Suldal samt strøket Hardanger-Vossestrand med priser mellem 100 og 200 kr. for barskog.

I Trøndelagen har man de høieste skogpriser i bygdene nede ved Trondheimsfjorden med ca. 50—60 kr. som det vanlige, mens Fosenbygdene og fjellbygdene i Sør- og Inn-Trøndelag og Namdal har en pris på barskogen mellem 15 og 30 kr., delvis nedover til 10 kr. eller op til 40 kr.

På Helgeland og i Salta fogderier har man enkelte priser mellem 50—100 kr., som sannsynligvis gjelder gunstigere vokseplasser i dalene og fjordbunnene. Ellers er opgitt 15—30 kr.

I Troms ligger de fleste priser på løvskog mellem 10 og 30 kr.

Prisene på skog på dårligere mark utgjør gjennemsnittlig omtrent halvdelen av prisene på skog på bedre mark og veksler vanlig mellem 40 og 60 pct. av disse.

Prisstigningen fra 1913 til 1930 for skogsmarken er forholdsvis jevn fra distrikt til distrikt. For praktisk talt hele det østenfjelske Norge har man en stigning på mellem 25 og 35 pct. For Agder-fylkene er stigningen noget sterkere, mellem 40 og 60 pct. og for Vestlandet næsten 50 pct. For Trøndelagen er der noget mindre stigning, nemlig 20—40 pct., og for Nord-Norge er prisstigningen omkring 40 pct.

Det vil være av interesse å kunne sammenholde disse jordpriser med de eiendomspriser som årlig beregnes på grunnlag av tinglyste salg av faste eiendommer i landdistriktene.

På grunnlag av den gjennemsnittlige salgsverdi pr. skyldmark i årene 1926—1930 har man beregnet verdien (jordbruksverdien) av landeiendommene med påstående hus til ca. 2500 mill. kr. Heri er da ikke iberegnet Finnmark, hvis eiendomsverdi dog neppe andrar til mere enn $^1/_2$ pct. av den samlede verdi. En beregning av landeiendommenes jordverdi efter de foran omhandlede priser viser meget høiere tall. Den samlede jordverdi i rikets bygder blir da 4150 mill. kr., altså ca. 60—70 pct. mere enn beregningen efter foretatte salg av jordbrukseiendommer viser.

Dette er så meget mere påfallende som der i eiendommenes salgspriser er innbefattet også verdi av bebyggelsen, mens den annen prisrekke jo gjelder den nøkne jordverdi.

Det er flere årsaker som bidrar til dette eiendommelige forhold.

Først må man regne med at de opgitte jordpriser gjelder priser ved salg av mindre parseller til småbruk og mindre parseller til egne hjem m. v. Salg og takster på jord uten huser omfatter sjelden jord til andre formål. Slike parseller blir alltid bedre betalt i forhold til flateinnholdet enn den samlede eiendom. Kjøpere av disse parseller har jo som regel særlige krav med hensyn til jord, beliggenhet m. v., særkrav som jo betinger tillegg til de vanlige priser. Efterspørselen efter slike parseller er dessuten størst i de tettere befolkede strøk, hvor jordverdien er forholdsvis stor.

Hos gårdbrukerne hersker der da også nogen uvilje mot å fraselge jord, en uvilje som jo kan overvinnes gjennem en salgspris som er påtagelig høiere enn den nytteverdi jorden har i selgerens bedrift.

I beregningene over skyldmarksverdien er skog og eiendommer med vesentlig mere skog enn til husbehov ikke tatt med. Salgsverdiene for skog har imidlertid steget raskere i forhold til skyldverdiene enn salgsverdiene for jordbruk har gjort. Den beregnede skyldmarksverdi blir derved tilsvarende for lav ved sammenligninger hvor hele verdien av skogsmarken tas med. Ved salg av skogparseller gjelder også i mere eller mindre grad de samme forhold som er nevnt tidligere for parsellsalg.

Utskiftning.

Opgavene over utskiftningen er utarbeidet efter utskiftningsformennenes årlige innberetninger til Landbruksdepartementet. Opgavene for 1921—1930 er tatt inn i 3dje hefte, tabell 8.

Omstående tas inn en samlet opgave over den offentlige utskiftning i de siste 55 år.

Som det vil ses faller utskiftningsarbeidets mengde høist ulike i de forskjellige fylker. Den største utskiftning har selvsagt foregått i distrikter hvor jordfellesskapet har vært mest utbredt. Dette har vært tilfelle først og fremst på Vestlandet, dernæst i Møre, Nordland og Agderfylkene.

Man skiller mellem fullkomment sameie, d. v. s. sameie hvor den enkelte lotteiers andel i jorden ikke er betegnet, og det ufullkomne sameie eller teigblanding.

Av en undersøkelse fra 1907 (N. O. S. V 179 s. 77* flg.) fremgår at det fullkomne sameie bare forekom i utmarken, hovedsakelig som havnegang uten skogbestand. Forekom der skog i felleshavnegangene, var denne oftest «teigdelt» mellem lotteierne. Av slikt fullkomment sameie i utmark fantes den gang 4 120 000 dekar; herav falt 3 790 000 på de 9 fylker Aust-Agder—Nordland, på de 8 andre fylker bare 330 000 dekar.

Hvad det ufullkomne sameie — teigblandingen — angår er dog forskjellen mellem de nevnte to grupper av fylker ikke fullt så fremtredende.

Dette fremgår også av opgavene over utskiftningen efter 1907, som til dels viser en ikke liten utskiftning også i de 8 fylker hvor det fullkomne sameie kun i ganske ubetydelig grad forekommer.

Avsluttede utskiftningsforretninger i årene 1875—1930.

Bygdene fylkesvis	Antall forretninger	Antall lotteiere	Utskiftet innmark dekar	Utskiftet utmark dekar	Procent av det samlede innmarksareal 1930 1875—1930	Procent av det samlede innmarksareal 1930 1921—1930
Østfold	75	495	29 974	45 695	3.58	0.74
Akershus	221	1 204	80 853	78 303	8.68	0.75
Hedmark	749	6 039	123 070	836 062	13.01	1.72
Opland	669	5 430	71 639	887 757	8.50	0.51
Buskerud	1 038	6 997	121 096	1 925 828	21.94	3.05
Vestfold	311	1 691	55 119	47 536	10.27	2.51
Telemark	254	1 255	21 193	825 222	5.79	1.33
Aust-Agder	357	2 791	64 787	635 873	38.48	5.63
Vest-Agder	718	5 390	115 683	403 676	52.69	8.42
Rogaland	1 302	9 594	333 127	1 102 576	69.68	12.28
Hordaland	2 405	14 857	368 939	1 497 401	68.66	7.58
Sogn og Fjordane	1 807	10 635	351 608	1 096 915	74.35	5.67
Møre	1 592	11 373	330 051	1 188 461	50.85	4.91
Sør-Trøndelag	928	6 405	271 115	1 195 979	37.27	3.19
Nord-Trøndelag	520	2 157	124 933	1 755 764	18.41	2.47
Nordland	2 377	12 101	360 839	2 497 367	54.59	7.62
Troms	700	4 698	75 288	1 042 344	25.46	2.94
Finnmark	—	—	—	—	—	—
Rikets bygder	16 023	103 112	2 899 314	17 062 759	29.02	3.54

Det anførte areal utskiftet mark 1875—1930 omfatter ikke hele det utskiftede areal, men bare det som er utskiftet ved de avsluttede forretninger, hvor opmåling (og oftest kartering) har funnet sted. I samme tidsrum har der nemlig i henhold til utskiftningslovens § 22 vært avholdt en mengde forretninger hvor opmåling og kartering ikke har funnet sted. Dette var tilfellet med 2988 forretninger med 16 280 lotteiere.

Siden 1890 har antallet avsluttede utskiftningsforretninger utgjort:

År	Antall forretninger	Antall lotteiere	Herav forretninger ved hvilke opmåling og kartering har funnet sted: Antall	Utskiftet innmark	Utskiftet utmark
				1000 dekar	1000 dekar
1891—1895	1 546	9 717	1 295	313.4	1 535.9
1896—1900	1 642	10 213	1 402	310.1	1 320.2
1901—1905	1 597	10 277	1 320	281.4	1 504.2
1906—1910	1 590	10 458	1 326	258.7	1 459.8
1911—1915	1 535	9 990	1 224	230.7	1 469.3
1916—1920	1 314	8 598	1 018	166.4	1 452.1
1921—1925	1 288	9 197	961	191.4	1 708.6
1926—1930	1 262	8 953	1 018	162.6	2 244.0

II. Jordbruket.

Landets inndeling i naturlige jordbruksområder.

De naturlige betingelser for landbruksnæringen veksler meget distriktene imellem i vårt land. Dette skyldes både landets beliggenhet, store utstrekning og dets særlige beskaffenhet, navnlig den omstendighet at det overveiende er et bergland. Der er sterke vekslinger i den midlere nedbørsmengde, f. eks. mellem Vestlandet og Oplandene; der er stor forskjell i den midlere temperatur med avtagende varmemengde fra syd mot nord og med stigende høide over havet. Her faller vegetasjonsgrenser for de forskjellige kulturplanter. I nogen distrikter trives selv mere ømfintlige planter, men landbruk drives også hvor bare gressavl lykkes.

Landbrukets driftsformer, som i det store hele har dannet sig efter de på hvert sted gjeldende naturlige betingelser for planteproduksjonen, veksler derfor meget distriktene imellem. Fjellbygdene har sin særpregede driftsform, flatbygdene en helt annen. De vestlandske kystbygder har igjen en egen driftsform som avviker betydelig fra de indre vestlandske bygder; der er minst likeså stor forskjell mellem de enkelte deler av Vestlandet som mellem Vestland og Østland o. s. v.

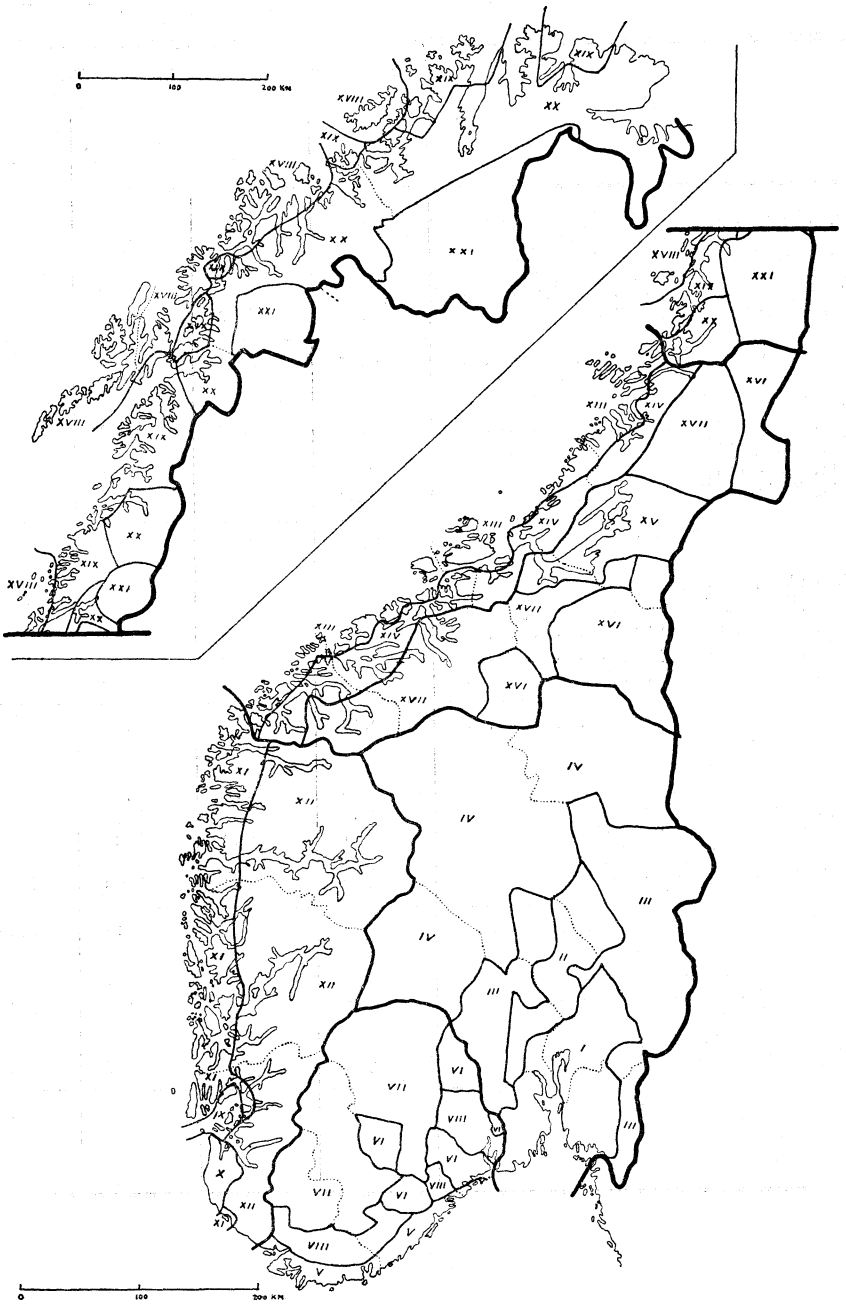
Disse omstendigheter bevirker at en statistisk belysning som bare holder sig til de vanlige administrative inndelinger av landet ikke blir fyldestgjørende. Mange av fylkene omfatter f. eks. både fjellbygder og flatbygder, og fylkestallene blir derfor ikke tjenlige til å belyse brukstypene og derhen hørende forhold.

Der trenges ved siden herav en gruppering av distriktene, idet man stiller sammen dem som har såvidt mulig ensartede naturlige betingelser for landbruk. Bare på den vis kan man få tilstrekkelig belyst brukstypene og derigjennem vinne den dypere forståelse som trenges til en riktig vurdering av jordbruksforholdene i de forskjellige distrikter.

Opgaven er imidlertid næsten uløselig på grunn av at disse for landbruket grunnleggende forhold, og da navnlig jordbunns-, terreng- og høideforhold, veksler så sterkt selv innen mindre distrikter som den enkelte bygd. Her mangler i det hele de ensartede store og sammenhengende distrikter som navnlig i sletteland gjør en slik gruppering lett gjennemførlig, om den overhodet finnes nødvendig.

For å gjøre arbeidet overkommelig og resultatene oversiktlige har man vært nødt til å innskrenke sig til en gruppering av herredene i oftest sammenhengende større områder. Men det må erkjennes at denne gruppering er ufullkommen. Likesom det enkelte herred i sig selv ofte langtfra er ens-

Norges inndeling i naturlige jordbruksområder.

Landsdelsgrense.
Grense for jordbruksområdene.
Fylkesgrense.

De naturlige jordbruks-

Områder	Hvert områdes landareal procentvis fordelt og beskaf-			
	Dyrket jord	Naturlig eng	Utslåtter	Produktiv skogmark
A. Østlandet og Oplandene.				
I. De sydøstlige slettebygder	22.96	0.64	0.03	59.94
II. Jorbruksbygder inne i landet	11.71	1.86	0.15	65.27
III. Mellembygder eller skogbygder	3.62	0.91	0.22	64.60
IV. Dal- og fjellbygder	1.20	0.42	0.41	24.86
Tilsammen	5.44	0.71	0.29	43.49
B. Sørlandet.				
V. Kystbygder	7.21	0.58	0.32	46.58
VI. Skogbygder	1.85	0.30	0.36	59.63
VII. Dal- og fjellbygder	0.65	0.30	0.91	22.66
VIII. Indre mellembygder	4.88	0.50	1.04	55.49
Tilsammen	2.17	0.36	0.81	36.22
C. Vestlandet.				
IX. Skiferlandskapene ved Boknfjorden	10.54	1.86	0.02	15.24
X. Jærens sletteland	19.36	1.26	1.35	3.96
XI. Andre ytre bygder	3.35	3.06	0.24	14.68
XII. Indre bygder	1.17	0.88	0.53	9.93
Tilsammen	2.19	1.38	0.48	10.86
D. Trøndelagen.				
XIII. Kystbygder	3.35	1.78	0.14	14.00
XIV. Ytre fjordbygder	2.96	1.73	0.52	23.90
XV. Bygder ved Trondheimsfjorden	9.41	0.80	0.21	36.95
XVI. Dal- og fjellbygder	0.99	0.38	0.54	22.30
XVII. Andre indre bygder	2.08	0.70	0.38	21.52
Tilsammen	2.91	0.91	0.40	23.09
E. Nord-Norge.				
XVIII. Øyer	0.62	0.98	0.19	8.70
XIX. Kystbygder	0.93	0.63	0.22	14.92
XX. Fjord- og dalbygder	0.42	0.40	0.25	13.88
XXI. Innlandsbygder	0.25	0.15	0.17	14.12
Tilsammen	0.49	0.47	0.21	13.23

områders relative arealer.

efter anvendelse fenhet		Landarealet i rikets bygder procentvis fordelt på jordbruksområdene					
Annen mark	I alt	Dyrket jord	Naturlig eng	Utslåtter	Produktiv skogmark	Annen mark	Samlet landareal
16.43	100.00	27.19	2.64	0.23	7.34	0.68	2.96
21.01	100.00	10.14	5.64	0.92	5.85	0.63	2.17
30.65	100.00	9.54	8.41	4.14	17.63	2.80	6.61
73.11	100.00	6.04	7.46	14.55	12.98	12.79	12.64
50.07	100.00	52.91	24.15	19.84	43.80	16.90	24.38
45.31	100.00	2.27	0.65	0.71	1.52	0.49	0.79
37.86	100.00	1.03	0.57	1.41	3.42	0.73	1.39
75.48	100.00	1.45	2.34	14.30	5.23	5.84	5.59
38.09	100.00	3.56	1.28	5.31	4.19	0.97	1.82
60.44	100.00	8.31	4.84	21.73	14.36	8.03	9.59
72.34	100.00	0.37	0.23	—	0.05	0.09	0.08
74.07	100.00	2.71	0.62	1.34	0.06	0.36	0.35
78.67	100.00	3.98	12.76	1.97	1.81	3.24	2.98
87.49	100.00	4.68	12.33	14.87	4.10	12.12	10.01
85.09	100.00	11.74	25.94	18.18	6.02	15.81	13.42
80.73	100.00	2.74	5.11	0.80	1.19	2.29	2.05
70.89	100.00	3.29	6.75	4.07	2.75	2.73	2.78
52.63	100.00	7.76	2.31	1.21	3.15	1.50	2.06
75.79	100.00	2.08	2.82	7.98	4.86	5.54	5.28
75.32	100.00	4.26	5.04	5.46	4.56	5.35	5.13
72.69	100.00	20.13	22.03	19.52	16.51	17.41	17.30
89.51	100.00	1.51	8.46	3.23	2.20	7.60	6.13
83.30	100.00	2.28	5.46	3.84	3.78	7.07	6.14
85.05	100.00	2.04	6.87	8.53	6.96	14.29	12.13
85.31	100.00	1.08	2.25	5.13	6.37	12.89	10.91
85.60	100.00	6.91	23.04	20.73	19.31	41.85	35.31
		100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

artet, er heller ikke ensartetheten herredene imellem innen samme jordbruksområde så god som ønskelig kunde være. Det bøter noget herpå at man for hvert område har opstillet underavdelinger, idet herredene innen samme område er gruppert efter fylke. På denne vis fremkommer 21 jordbruksområder med tilsammen 59 underavdelinger.

Idet man henviser til kartskissen side 149, den i jordbrukstellingens 3dje hefte, s. 144—147, inntatte fortegnelse over samtlige herreders fordeling på jordbruksområdene og til de tabeller og oversikter som belyser disse forhold, skal man nedenfor gi en kort karakteristikk av hvert av de naturlige jordbruksområder.

I. De sydøstlige slettebygder (i fylkene som grenser til Oslofjorden) omfatter 24 av Østfolds 29 herreder, 21 av Akershus 28 herreder, hele Vestfold og 3 herreder av Buskerud fylke. Tilsammen 67 herreder. Det som av Østfold og Akershus ikke er tatt med her er en brem østligst langs grensen mot Sverige samt det nordligste hjørne av Akershus (Hurdal og Feiring), som alt er henregnet til skogbygdene (omr. III). Samlet landareal utgjør bare 3 pct. av rikets, men dette areal er særlig verdifullt, da her forefinnes hele 27.2 pct. av rikets dyrkede areal. Dyrkningsprocenten — pct. av områdets landareal — utgjør 23.0. Når undtas Jæren, med 19.4 pct. dyrket, når ingen av de øvrige områder høiere enn 11.7 (omr. II). Selv dette vårt beste jordbruksdistrikt har altså ikke gjennemsnittlig så meget som $^1/_4$ av sitt areal opdyrket; kun et par herreder i Østfold når 50 pct., mens f. eks. i Sverige de beste distrikter kommer op i over 70 pct., ikke å tale om Danmark, hvor den gjennemsnittlige dyrkningsprocent er 71.

Adskillig av den beste jord her ligger på gammel havbunn; landet har ligget dypere enn nu, og har i tiden efter istiden hevet sig op.

Hvad jordsmonnets økonomiske betydning angår danner den gamle marine grense en meget viktig skillelinje, her som i andre distrikter. Det meste av den gode jord vi dyrker ligger nedenfor den — er havavleiringer. Det jordsmonn som dekker fjellet ovenfor den er i regelen morenegrus. Også ovenfor den marine grense finnes en del lagvis avsatt grus, sand og ler, nemlig ferskvannsavleiringer, dannet ved at elvene har utvasket morenegruset.

Den øvre marine grense synker overalt ut mot kysten; ved Oslo er den f. eks. 200 m., ytterst i Oslofjorden 150 m.

I disse bygder er det vesentlig ler-, sand- og aurfeltene som gir den dyrkede jord, og den store utbredelse av slike løse lag er det som betinger den høie dyrkningsprocent. Ved siden herav forekommer grunnfjellets lag og eruptiver, som vesentlig danner skogland. Høiden over havet er overalt liten.

Når disse bygder optrer med relativt store procenter for dyrket mark og i det hele i jordbruksmessig henseende står høit, så er det den store utbredelse av de løse masser, den ringe høide over havet og den sydlige beliggenhet som tilsammen virker til å frembringe det gunstige resultat.

Selv innen dette forholdsvis ensartede område er der ikke uvesentlige forskjelligheter bygdene imellem. Således er bygdene i Jarlsberg bedre opdyrket enn i Larvik fogderi, hvad der visstnok står i forbindelse med at ler har større utbredelse i Jarlsberg, i Larvik mere sand. I Akershus fylke er Aker og Follo best opdyrket. I Øvre Romerike er der lite opdyrket jord i forhold til de løse jordlags utstrekning. Meget av disse tjener her som skogland, navnlig hvor der er skarp sandjord. Løsavleiringene innen Akershus fylke har størst utbredelse mellem Mjøsen og Øieren, et efter norske forhold betydelig slettestrøk — Romeriksletten. I regelen ligger der her sand ovenpå leren, elvene har gravet sig ned, og man treffer i de lavere forsenkninger leren og den beste jord. De høiere liggende flater er sandige og kun delvis dyrket, danner ofte skogmoer. En egen jordart her er den såkalte romeriksmjele, som man i de senere år forsøksvis har begynt å dyrke.

Helt anderledes i geologisk henseende er Aker, Bærum og Asker, hvor den lavtliggende del består av siluriske formasjoner; i de laveste deler, under den gamle marine grense, delvis dekket av ler og sand. Her er meget fruktbart land og tett bebyggelse, mens de høiere liggende strekninger, hvor grunnfjell og eruptiver optrer, er mest nyttet som skogland.

Naturlig eng og utslåtter er for dette område av ganske underordnet betydning, hele 97.2 pct. av landbruksarealet er jo dyrket jord. Utmarksbeitene er utilstrekkelige, og meget av innmarkens eng anvendes som beite. Over halvdelen av rikets beitede eng på dyrket jord, ca. $^1/_4$ av beitet eng på innmark, faller på dette område.

Seterbruk forekommer i de fleste bygder omtrent ikke.

Skogarealet utgjør 59.9 pct. av landarealet, minst i Østfold med 53.9 pct., i de øvrige fylker 62—64 pct.

Som vanlig i de flatere, mere åpne bygder er brukene forholdsvis store. Frasett boliger, hvorav der i forstadsstrøk o. l. steder finnes i massevis, spiller småbrukene en mindre rolle, hvorimot procenten for de større gårder — flerhestesgårdene — er høiere enn i nogen annen gruppe.

I disse flatbygder med megen stiv jord trenges der mere grøfting enn ellers i landet. Meget gjenstår dog ennu på dette område. I Vestfold trenger halvdelen av det dyrkede areal å grøftes, i Østfold meget over halvdelen, mens Akershus står noget bedre.

Omtrent all dyrket jord ligger under et mere eller mindre bestemt omløp, som kan veksle noget efter jordens beskaffenhet, beliggenhet m. v. Det almindelige i Østfold og Akershus er et 7-årig omløp med 3 år åker og 4 år eng. For øvrig brukes den stive lerjord mere til eng, de lettere jordarter mere til korn. I Vestfold brukes mest et 8—9-årig omløp med 3 år åker og 5—6 år eng. Der er svakere drift i Vestfold, og salg av høi drives i mange bygder.

Den intensive drift viser sig her mere i husdyrbruket enn i jordbruket. Bruken av kraftfôr er således her stort; opimot $^1/_3$ av beløpet for innkjøpt kraftfôr i riket faller på dette område. Innkjøpet av kunstgjød-

sel derimot er i forhold til innmarksareal her noget mindre enn gjennemsnittlig for landet.

II. Jordbruksbygder inne i landet (silurbygder). Området omfatter Hedmark fogderi, Toten fogderi med undtagelse av Snertingdal, de fire Hadelandsbygder, Ringerike med undtagelse av Ådal samt Modum, Øvre og Nedre Eiker av Buskerud fogderi, tilsammen 23 herreder. Disse bygder har tilsammen bare 2.17 pct. av rikets landareal, men i jordbruksmessig henseende veier de meget mere, idet de har 8.23 pct. av landbruksarealet og særskilt for dyrket jord endog 10.14 pct. av rikets. Enn videre 5.85 pct. av rikets produktive skogareal. Dyrkningsprocenten er 11.71, altså ikke mere enn halvten av det område I kan vise; her er adskillig skogmark og snaufjell. Dyrkningsprocenten veksler fra 12.6 for Hedmark til 10.5 for Buskeruds jordbruksbygder.

Distriktet utmerker sig ved sin fruktbare jordbunn og er fra gammel tid kjent som landets beste kornbygder. Her er også gode enger og havneganger og meget skog, hele 65.3 pct. av landarealet. I det hele rike, mektige bygder. Ikke egentlig flate, men dog brede og åpne bygder, hvor storgårdene er fremherskende, ialfall i de centrale deler av bygdene.

Hvor kalksten og lerskifer danner undergrunnen (silurformasjonen) forekommer her det meste og beste av den dyrkede jord. Siluren utgjør dog bare en mindre del av arealet, således i Hedmark fogderi 14 pct., Toten 18, Hadeland 25, Ringerike 6—9, Eiker og Modum 15—21 pct. av hele arealet. Procenten veksler meget bygdene imellem, og i regelen er der meget dyrket hvor der er meget silur, og omvendt. I Hedmark fogderi dekker siluren 376 km.², innmarksarealet utgjør 362 km.² Nes herred, som har mest silur, hele 36 pct., har også mest dyrket, nemlig 40 pct. Naturligvis er der dyrket jord også utenom silurfeltene; her er jo adskillig jord med ler og sand til undergrunn og adskillig myr.

Selv det dyrkede lands skikkethet for landbruk veksler meget distriktene imellem, idet såvel undergrunnens forskjellighet som høiden over havet gjør sin innflydelse gjeldende. Flere av disse fruktbare Hedmarksbygder har således sine åsmarker, høitliggende grender med mindre fruktbar jord, og hvor bruksforholdene nærmer sig fjellbygdenes.

I de av Opland fylkes bygder som hører til dette område er det, som på Mjøsens østside, det meget fruktbare, lavtliggende silurland som stiller distriktet så høit i landbruksmessig henseende.

De 6 bygder i Buskerud fylke som henregnes til dette område har foruten det lavtliggende, fruktbare silurland også betydelige strekninger dekket av sand og lere, vesentlig marine avleiringer.

Den naturlige eng spiller en ikke ubetydelig rolle; for Hedmarks og Oplands jordbruksbygder utgjorde den henholdsvis 15 og 17 pct. av landbruksarealet, men for Buskerud snaut 6 pct. Utslåttene utgjorde for hele området bare 1.1 pct. av landbruksarealet.

Seterbruket har adskillig betydning for de oplandske jordbruksbygder, mindre for de i Buskerud.

Såvel jordart som klima bidrar til at kornavlen i disse bygder har vært og er særlig fremtredende. En fruktbar, varm og drivende jord ved siden av et noget tørt klima gjør kornavl og åpen åkers drift i det hele mindre risikabel enn høiavl.

Distriktets jordbruk er preget av det relativt store areal åpen åker, mere enn i noget annet område; hele 50.7 pct. av den dyrkede jord anvendtes her til åpen åker. Øverst kommer Hedmarksbygdene med 57.7 pct., Opland har 51.5 og Buskerud 39.2 pct. Kornavlen omfattet 35 pct. av den dyrkede jord, knollvekstene 11.4 pct., i begge henseender Hedmark øverst med henholdsvis 38.9 og 14.3 pct.

Et 6-årig omløp synes mest almindelig, det har 3 år åker, nemlig korn — knollvekster — korn og 3 år eng. På Hedemarken brukes ofte lengere omløp med flere kornskifter.

Om en forholdsvis sterk drift vidner det store innkjøp av kraftfôr og kunstgjødsel. I forhold til det dyrkede areal brukes der mere innkjøpt kraftfôr enn gjennemsnittlig for riket, likeså av kunstgjødsel; i sistnevnte henseende stod det også over bygdene i område I.

I dette område er der en mengde store gårder, men enhestesgårdene er dog i flertall. Forholdet er gjerne slik at i det centrale av bygdene, i tykkebygdene, på siluren, der er de større gårder i overvekt, i utkantene og i høidene derimot, på morenejord o. l., der er smågårdene og småbrukene langt overveiende.

III. Skogbygder eller mellembygder. Dette område innbefatter de langs grensen mot Sverige beliggende 5 bygder av Østfold og 5 av Akershus, samt det nordligste hjørne av Akershus (Hurdal og Feiring), Sør-Østerdal med undtagelse av Sollia, Vinger og Odal samt Solør fogderier av Hedmark fylke, Snertingdal, Fluberg, Søndre og Nordre Land samt Torpa av Opland fylke, Ådal, Sigdal, Krødsherad, Øvre og Ytre Sandsvær, Flesberg, Rollag og Flå av Buskerud fylke. Tilsammen 38 bygder, som omfatter 6.6 pct. av rikets landareal, 8.8 pct. av landbruksarealet og 17.6 pct. av skogarealet.

Navnet mellembygder hentyder både til den geografiske beliggenhet og til at såvel de naturlige betingelser for jordbruk som bruksmåter og bruksstruktur for dette område danner en slags overgangsform mellem de to yderligheter — flatbygder og fjellbygder.

For skogherredene i Østfold og Akershus gjelder det at høiden over havet er litt større enn for nabobygdene i omr. I, og der er relativt små arealer med løst dekke av marin eller glacial oprinnelse. Gneis og granittland danner i regelen skogbunn. Dyrkningsprocenten for de to fylkers skogbygder er henholdsvis 7.5 og 9.2, adskillig mere enn de øvrige fylkers mere utpregede skogbygder. Skogprocenten er henholdsvis 75.3 og 66.6. Vinger og Odal samt Solør utgjør hovedsakelig et skogbevokset gneis-

og granittland, men hvor dog de glaciale og alluviale dannelser gir en dyrkbar undergrunn. Selv i de laveste deler er der lite av marine avleiringer. Dyrkningsprocenten for de to fogderier er henholdsvis 6.7 og 4.7, skogprocenten 72.34 og 77.25.

Sør-Østerdal ligger over den marine grense, og det løse dekke, som utgjør ca. 8 pct. av arealet, er til dels mindre velskikket for dyrkning. Det dyrkede areal utgjør bare 1 pct., mest på aur- og sandmoer, til dels mager jord, ved siden herav sandblandet muldjord av bedre beskaffenhet på utfyllinger i dalbunnen. Klimaet legger til dels hindringer i veien for korndyrkningen. 62.8 pct. av arealet er skogbevokset, og skogen er i de lavere strøk utmerket.

For skogbygdene i Opland og Buskerud gjelder det likeledes at på grunn av deres geologiske bygning er arealet av dyrket jord lite, ca. 3 pct., mens betingelsene for skogvekst omtrent overalt er til stede hvor høiden over havet ikke stiller sig hindrende herfor. Ubetydelige arealer ligger lavere enn den gamle marine grense, og de dyrkbare felter innskrenker sig da vesentlig til sand- og aurfyllinger i dalene eller morenegrus i dalsidene.

Som fellestrekk for hele området kan da fremheves at der er lite av silurformasjon og av marine avleiringer. De løse jordlag av annen oprinnelse forekommer oftest i mindre utstrekning og danner til dels en mindre god jordbunn. Derfor oftest lite dyrket jord i disse bygder, derimot skog omtrent overalt under tregrensen.

Sammenlignet med område I og II har skogbygdenes landbruksareal relativt mindre dyrket jord og mere naturlig eng og utslåtter, likesom det dyrkbare areal brukes mindre til åpen åker, mere til eng. Her er tillike mindre av arbeiderbruk og store gårder, forholdsvis flere av småbruk og smågårder.

Bruken av innkjøpt kraftfôr og kunstgjødsel er mindre enn gjennemsnittlig for riket.

IV. Dal- og fjellbygder. Herunder er innbefattet Nord-Østerdal og Sollia herred av Hedmark fylke, Gudbrandsdal og Valdres av Opland fylke, Hallingdal med undtagelse av Flå herred samt Nore og Uvdal av Buskerud fylke. Området omfatter vesentlige deler av det centrale Norges høifjellsparti og dets østlige avhelling, et sammenhengende felt som utgjør 12.6 pct. av rikets landareal, 6.0 pct. av det dyrkede areal, 7.2 pct. av hele landbruksarealet og 13 pct. av skogarealet. De store fjellvidder inntar det meste av arealet; bare 1.2 pct. av områdets landareal er dyrket; naturlig eng og utslåtter utgjør hver 0.4 pct. og den produktive skogmark 24.9 pct.

Området omfatter altså de høiest beliggende bygder i de nevnte landsdeler, bygder som gjerne har størsteparten av sitt areal beliggende over tregrensen og bare i de lavere strøk av dalsidene og dalbunnen har felter hvor der drives åkerbruk, og hvor kornavlen er nogenlunde årsikker. I disse bygder er det dog ikke bare selve dalenes jord som er av landbruks-

messig betydning, men også de store fjellvidder, som med sine vidtstrakte, gode beiter og slåtter m. v. er slike distrikters største herlighet.

Det eldste av de løse jordlag i disse daler er morenegruset, og det strekker sig gjerne også opover dalsidene. I dalbunnen dekkes disse lag ofte av elvenes avleiringer, grus og sand, som mangler finmateriale og danner mindre heldig jordbunn, hvorfor man ofte først oppe i dalsidene finner den beste dyrkningsjord, særlig hvor skifer danner undergrunn. Her ligger i de store dalfører, som Gudbrandsdal, de gamle storgårder i en sammenhengende rekke i samme høide over dalbunnen. Det er de såkalte «midtligårder» på silurgrunn. Også feltets helling mot solen har meget å si; solsiden er således meget bedre enn «baklien».

Det er gjennemgående svært bratt lende, og dette bevirker tung drift. Det er i det hele det mest fremtredende karaktertrekk ved fjellbygdenes landbruk at eiendommene er tungbrukte, på grunn av det bratte lende og de store avstander, idet jorden som utnyttes ved det enkelte bruk ofte går fra dalbunnen til langt inn over fjellet.

Her hersker et barskt og tillike tørt klima. Lite varme og lite nedbør er omstendigheter som her har satt sitt preg på bruksmåtene.

For resten er dette områdes bygder langtfra ensartede. Dette kommer sterkest til syne når vi betrakter deres åkerbruk og navnlig kornavlen. Nord-Østerdal er det distrikt som har de dårligste betingelser for kornavl, på grunn av klimatiske forhold; hele 85 pct. av gårdene her angis å være frostlendte, og i Os, Engerdal og Foldal dyrkes der praktisk talt ikke korn. Bare 3.1 pct. av det dyrkede areal anvendes i Nord-Østerdal til kornavl, mot 30.9 pct. for fjellbygdene i Opland og 23.0 pct. for de i Buskerud. Gudbrandsdal har den største kornavl. Dalen er jo i det hele bred og åpen og gir plass for fullt op av store gårder, hvor kornavlen fra gammel tid har vært betydelig. I Gudbrandsdal og særlig i de søndre bygder ligner bruksstrukturen meget på flatbygdenes. For Sør-Gudbrandsdal var 42 pct. av gårdene flerhestes, for Valdres går procenten ned til 13 og for Hallingdal endog til 3. Enhestesgården er i det hele typisk for de høiereliggende trange dalfører; i de brede, åpne partier av dalene er der alltid en del strøk med mere flatbygdpreg.

I den nordre del av Gudbrandsdal og Østerdal har man landets tørreste strøk, med under 400 mm. nedbør. Når i Gudbrandsdal procenten av korn og åpen åker i det hele er større enn for de sydøstlige flatbygder, så skyldes dette det tørre klima, som mere begunstiger produksjon på åpen åker enn på eng. Her har da også fra gammel tid vært drevet med kunstig vanning.

Både i Valdres, Gudbrandsdal og Hallingdal er jorden vanskelig å opdyrke; navnlig er den svært stenfull, men av ganske god naturlig beskaffenhet, og velskikket for kornavl hvor høiden over havet ikke er for stor.

På grunn av at kornavlen faller noget usikker, navnlig i de høiest beliggende bygder, er det her, mere enn ellers, den jord som er best skikket for kornavl som anvendes hertil, mens annen jord mest mulig anvendes

til eng. Det primitive bruk her var permanent åker og permanent eng side om side på samme eiendom, eftersom leilighet hertil var. Fremdeles er der meget av slik «gammel-åker» og «gammel-eng», men knollvekstene har trengt inn; herigjennem og ved å ta en grønnfôravling av og til er det gamle hvileland eller brakk hvert 4de år (attlego) omtrent forsvunnet. Gammel-engen ompløies med mange års mellemrum, gjensåes da ofte første år med grønnfôr til dekkvekst. Da der er stort husdyrhold i forhold til dyrket jord, blir der en del gjødsel også til engen. Kunstgjødsel brukes, om enn i noget mindre grad enn på flatbygdene, også mindre enn gjennemsnittlig for riket.

I Hallingdal er ikke så meget over $^1/_3$ av landbruksarealet dyrket, mens resten består av naturlig eng og mest utslåtter, Valdres har et lite overskudd av dyrket, Gudbrandsdal adskillig mere og Nord-Østerdal hele 73.5 pct. dyrket og bare 26.5 pct. naturlig eng og utslåtter. Gjennemsnittlig for området drives «dyrkningsbruk» på $^6/_{10}$ av landbruksarealet, «høstningsbruk» på $^4/_{10}$. Til det siste kan da for øvrig også henregnes innsamling av reinlav og mose, som navnlig i Nord-Østerdal er av stor betydning, og innsamling av lauv, som drives i utstrakt målestokk i de fleste bygder.

Noget almindelig benyttet, bestemt omløp kan ikke sies å forekomme, når undtas nogen av de beste kornbygder. Særlig på grunn av forskjelligheter i naturforhold, navnlig høide over havet, blir bruksmåtene også meget forskjellige. Kun i de beste strøk, hvilket i hovedsaken gjelder de lavere liggende bygder, forekommer mere almindelig bestemte omløp.

Forskjellighetene distriktene imellem viser sig tydelig i procenten for korn og åpen åker i det hele. Kornarealene i pct. av dyrket jord utgjorde for fjellbygdene i Hedmark 3.1, Buskerud 23.0 og Opland 30.9; den åpne åkers areal henholdsvis 15.5, 35.9 og 42.9 pct. I Hedmarks fjellbygder (Nord-Østerdal og Sollia herred) er det alene i Rendalsbygdene der drives noget mere almindelig omløp (3 år åpen åker og 4—6 år eng). I de andre bygder er der mere tilfeldig drift, og engbruket er meget fremtredende. Ompløiet eng gjensåes første år med grønnfôr som dekkvekst, og engen ligger så i 10—15 år. Ved siden herav drives med nærmest permanent åker på eiendommenes tørreste jord, hvor der så veksles mellem grønnfôr, fôrnepe og poteter. I bygder hvor korn modnes nogenlunde årvisst tas korn ved siden av grønnfôr og knollvekster på eiendommenes tørreste åkrer.

I Valdres og Hallingdal har man navnlig i de høiest beliggende bygder tilsvarende bruksmåter, men for øvrig gjelder det at her er betingelsene for kornavl adskillig bedre enn i Nord-Østerdal.

Gudbrandsdal derimot inntar en særstilling. I de beste kornbygder her drives med bestemte omløp, i hvilke kornavlen inntar en bred plass. Herom henvises til avsnittet om omløp og sædskifte.

Høstningsbrukets store utbredelse i forbindelse med beitebrukets overordentlige betydning er det som mest karakteriserer fjellbygdenes

bruk, gjør dem til fedriftsbygder med tungvinte, og man må vel også si noget primitive bruksmåter.

Nordligst i Østerdalen og i de fleste av de øvrige her innbefattede bygder er der vidtstrakte høitliggende skiferlandskap som gir utmerkede beiter. I hele området drives et utstrakt seterbruk, likesom der på fjellviddene og i utmarker innhøstes meget fôr til vinterbruk, i form av høi fra seterløkker og utslåtter, mose og reinlav m. v.

Der finnes ikke så lite skog i området, men meget av denne må betegnes som fjellskog og er sentvoksende og av mindre god beskaffenhet.

V. Kystbygder på Sørlandet. Herunder er innbefattet 29 bygder, derav 1 i Telemark, 14 i Aust-Agder og 14 i Vest-Agder; en kyststrimmel som går fra Skåtøys nordøstlige grense til Sireøya, en lengde av vel 200 km., mens bredden gjennemsnittlig er ca. 12 km. Av rikets landareal utgjør området bare 0.79 pct., det dyrkede areal 2.27 pct., landbruksarealet 1.79 pct. og skogarealet 1.52 pct.

Grunnfjellets lag og granitt inntar det aller meste av arealet. Der finnes lite av dyrkbar og dyrket jord, mest sand- og lerfelter i de små dalfører mellem åsene samt langs kysten, især hvor dalfører munner ut, og ellers hvor elv eller bekk løper ut. Der er adskillig sandjord også blandt de relativt små arealer under den marine grense. Kystdistriktet består hovedsakelig av en mengde tilrundede snaufjell med dalstrøk imellem.

Av distrikter med særpreget natur kan nevnes det tett bebyggede og fruktbare Jomfruland, i Skåtøy herred, som i geologisk henseende er en fortsettelse av det store ra i Vestfold; enn videre det flate Lista, som omfatter $^1/_3$ av Lista herred, danner hovedsakelig en bølgende slette av stenet morenegrus, noget i likhet med Jæren.

På åsene og i heiene finnes adskillig skog. I Aust-Agder er fjellgrunnen bedre skogdekket enn vestenfor.

Årets middeltemperatur er relativt høi, mens sommervarmen ikke avviker meget fra f. eks. Østlandets og Oplandenes jordbruksbygder. Nedbøren er forholdsvis rikelig, mest almindelig 11—1200 mm. Årsikkerheten er utmerket i disse bygder. Både på Sørlandet og Vestlandet viser høstutbyttet sig minst varierende i kystbygdene, mest i de indre, høiereliggende bygder; dette hvad korn og høi angår, hvorimot potetavlen arter sig nogenlunde likedan i de forskjellige distrikter.

Sammenlignet med resten av Sørlandet har området nokså meget dyrket jord både i forhold til samlet landareal og i pct. av landbruksarealet, men tilsvarende mindre naturlig eng og særlig utslåtter.

I retning av intens drift peker det at der her innkjøpes meget av både kraftfôr og kunstgjødsel; av det første like så meget og av det siste dobbelt så meget — i forhold til innmarksarealet — som for bygdene i område I, som jo i førstnevnte henseende står høit.

Innen området har Aust-Agders bygder mere åker, Vest-Agders mere eng, både dyrket og naturlig, samt utslåtter, og har et relativt større hus-

dyrhold, navnlig sau. I det hele har Aust-Agders bygder mere østlandspreg, hvorimot Vest-Agders er mere vestlandspregede i sine bruksmåter. Også med hensyn til brukenes størrelse kommer dette frem; i Vest-Agder er således småbrukene og enhestesgårdene i større overvekt enn i Aust-Agder. Brukene er gjennemgående rett små næsten overalt; jordbruksarealene er jo små, sønderstykkede og uensartede.

VI. Skogbygder på Sørlandet. Herhen hører 7 bygder i Telemark og 2 i Aust-Agder, som tilsammen omfatter 1.39 pct. av rikets landareal, 0.97 pct. av landbruksarealet og 3.42 pct. av skogarealet.

Det faste fjell, som optar det aller meste av arealet, består av grunnfjell, granitt og syenitt; det er omtrent overalt skogbevokset, når undtas de høieste nuter. Skogen er veksterlig og av god bonitet. Mest som utfyllinger i dalene forekommer sand og aur på nokså små felter; her finnes det aller meste av den dyrkede jord, som ofte er av god beskaffenhet, men til dels består av skarp sandjord.

Der er ikke liten forskjell mellem de to fylkers skogbygder, idet Åmli og Vegårshei har mere preg av fjellbygder enn bygdene i Telemark. Dette forhold viser sig først og fremst i et mere innknepent innmarksareal og meget store arealer av utslåtter, samt også i eiendommenes størrelse, idet brukene i Aust-Agder er mindre og med færre flerhestesgårder enn i Telemarks skogbygder.

Av den dyrkede jord anvendes 29 pct. som åpen åker og 71 pct. til eng. Det gjennemsnittlige omløp kan beregnes til 3—4 år åker og 8 år eng. Knollvekstene utenom potetene er her av liten betydning. Mangler ved dette bruk er at engen blir for gammel, der er for lite åpen åker og navnlig for lite knollvekster. Der kjøpes ikke så lite kraftfôr og kunstgjødsel, om enn mindre enn i kystbygdene.

Brukene er ikke fullt så små som i kystdistriktene; det er således relativt flere gårdsbruk og færre småbruk. Se herom tabell 13 i 3dje hefte.

I Aust-Agder, hvor der er meget dyrkbart land og tidligere lite av dyrket mark ved de små bruk, er der i de senere år opdyrket meget, i Telemarks skogbygder adskillig mindre i forhold til det tidligere dyrkede areal.

VII. Dal- og fjellbygder på Sørlandet omfatter Øvre Telemark fogderi med undtagelse av skogherredene Gransherad og Fyresdal, videre Gjøvdal og Tovdal av Nedenes fogderi samt hele Setesdal fogderi, Åseral av Mandal fogderi, enn videre Eiken, Fjotland, Tonstad og Øvre Sirdal av Lista fogderi. Tilsammen 25 bygder, hvis landareal utgjør 5.59 pct. av rikets, det dyrkede areal 1.45 pct., landbruksarealet 2.91 pct. og skogmarken 5.23 pct.

Den karakteristikk som foran er gitt for Østlandets og Oplandenes dal- og fjellbygder gjelder også i hovedsaken Sørlandets. Det er høitliggende bygder, hvor høstningsbruket spiller en fremtredende rolle; navnlig

er her arealet av utslåtter stort. Forholdet er endog langt mere utpreget her. Mens for bygdene i område IV innmarken er fire ganger så stor som utslåttenes areal, er for område VII utslåttenes areal omtrent like stort som innmarkens. Denne oplysning karakteriserer landbrukets kår i disse bygder. Her er altså driften i langt høiere grad enn ellers basert på den arbeidskrevende, ekstensive utmarkshøstning. I stigende grad er dette tilfelle vestover og sydover i området, og mest utpreget er forholdet således i Vest-Agders fjellbygder, hvor utslåttenes areal er dobbelt så stort som innmarkens. Og dog er disse Vest-Agders bygder ikke fjellbygder i den forstand at de er særlig høitliggende. Høiden over havet er her ikke større enn at havren er hovedsæden, mens i de utpregede fjellbygder byggsæden overalt er overveiende.

Overalt er der lite av dyrkbar jord, idet der kun finnes små spredte forekomster av løse lag som sand, grus og lere. De dyrkbare strekninger finnes spredt i dalene og på dalsidene, også på heiene, og er av høist forskjellig beskaffenhet; men den sterke gjødsling som den dyrkede jord her får bevirker at selv den av naturen magre jord gir bra utbytte. I Telemark finnes enkelte bra kornbygder. I de høiestliggende bygder av Telemark og Setesdal er kornavlen usikker, men her har man en erstatning i de utstrakte rike fjellbeiter og utslåtter.

Temperaturen her er jo høiere enn i de østlandsk-oplandske fjellbygder og nedbøren ikke så lite større. Produksjonen lider således her mindre av frost og tørke, men ellers er jo årsikkerheten ikke så god som i de søndenfor liggende kystbygder.

Den dyrkede jord har 27 pct. åpen åker og 73 pct. eng, og efter gjenlegget i 1929 kan det gjennemsnittlige omløp beregnes til 6 år åker og 16 år eng. I virkeligheten er det intet bestemt omløp, men velskikket åkerjord holdes mest mulig åpen, mens velskikket engjord kun sjelden pløies op. I de høiest beliggende bygder er dette forhold mest fremtredende.

Innkjøpet av kraftfôr og kunstgjødsel er mindre enn ellers på Sørlandet.

Bruksstrukturen her er den for de mindre gode jordbruksdistrikter sedvanlige; småbrukene og smågårdene er omtrent like tallrike, tilsammen utgjør de 93 pct. av jordbrukene. Flerhestesgårder er der yderst få av, i de fleste bygder ingen.

Seterbruket er på de fleste steder av megen betydning.

Her er adskillig skog. I de høiere liggende strøk er skogen innskrenket til dalene og dalskråningene. Meget av skogen er nærmest fjellskog, og da av mindre verdifull slags.

VIII. Indre mellembygder på Sørlandet. Området består av 5 bygder i Nedenes fogderi, 3 i Bamble fogderi, 4 i Nedre Telemark, 12 i Mandal fogderi og 6 i Lista fogderi, i alt 30 bygder, som omfatter 1.82 pct. av rikets landareal, 3.28 pct. av landbruksarealet og 4.19 pct. av skogmarken.

Telemarks mellembygder er rikest på dyrket jord, de har 8.8 pct. av sitt landareal dyrket mot 2.0 og 3.4 pct., henholdsvis i Aust- og Vest-Agder. Særlig utmerker sig Eidanger og Gjerpen med sine siluriske lag og store marine avleiringer; de siste består dog her mest av sand.

I Aust- og Vest-Agders mellembygder er der ikke meget av løse avleiringer, og jordarten er ofte mager. I disse bygder drives der meget med utmarkshøstning, utslåttene utgjorde i Aust-Agder hele 38.2 pct. av landbruksarealet, i Vest-Agder 28.2 pct. I det sistnevnte distrikt har der vært en ikke ringe nedgang i både folkemengde og husdyrhold fra 1875 av, en foreteelse som mest hører fjellbygdene til, men også kan påvises for andre bygder, hvor utmarkshøstningen fra gammelt har vært fremtredende og senere er minsket.

I retning av intensiv drift peker det at innkjøpet av kraftfôr og kunstgjødsel er stort.

Telemarks mellembygder er altså best i jordbruksmessig henseende.

I overensstemmelse hermed er bruksstrukturen her mere østlandspreget, med flere større gårder enn i Agder-fylkene. Her var således 701 flerhestesgårder og 1612 enhestes, mot i Agderfylkene bare 48 flerhestes mot 2287 enhestes.

Procenten for åpen åker og kornareal er større, men for poteter mindre enn for Agder-fylkene. I Agder-fylkene utgjør knollvekstarealet vel halvdelen av kornarealet, og det vanlige omløp har 3 år åker, hvorav 2net år knollvekster. I Telemarks mellembygder utgjør knollvekstene $^1/_3$ mot kornet. Det gjennemsnittlige omløp for området kan beregnes til 3 år åker og 7 år eng. Der klages da også over at engen blir for gammel.

Her er adskillig skog, og denne er i det hele av bedre beskaffenhet enn for område VII.

IX. Skiferbygder ved Boknfjorden; et lite område som omfatter bygdene Sjernarøy, Finnøy, Rennesøy, Mosterøy, Kvitingsøy og Nedstrand. De 5 første består av øer, det siste vesentlig av fastland.

Efter sin geologiske bygning og sin skikkethet for dyrkning er der grunn til å skille ut som en egen gruppe disse bygder. På øene og halvøene her optrer skiferen lavt, ved havets nivå, mens skiferen i de indre fjordbygder ligger i høie nivåer. Ved skiferens forvitring dannes gjerne et dypt lag av muldjord, som gir fruktbar jordbunn for såvel åker og eng som beiter. Ved siden herav forekommer løse masser av sand og myr, som gir mindre god jord. Det dyrkede areal er ofte søndersplittet ved opstikkende fjellrabber, og ved siden av lavlandet forekommer tallrike knauser og åser, også noget fjell.

Området har gjennemsnittlig 10.54 pct. dyrket jord, hvilket er meget mere enn ellers på Vestlandet, når Jæren undtas. I det hele kan jordbruket her sidestilles med våre beste jordbruksdistrikter (område I, II, X og XV). Her er adskillig mindre åpen åker enn navnlig område I og II, men i intensiv drift av den åpne åker står det foran disse områder. Knollvekstene

inntar her nemlig en større andel av den åpne åker enn i noget annet område. Foruten poteter dyrkes her ikke ubetydelig kålrot. Åkeren gjødsles omtrent hvert år. Ved siden av den intensivt drevne åker finnes der ikke så lite gammel eng. Det gjennemsnittlige efter tellingsopgavene er 5—6 år åker og 10 år eng. Slik gammel eng oppløies og gjensåes ofte samme år, når jorden best egner sig til eng. Også engen gjødsles.

Om sterk drift vidner det store innkjøp av kraftfôr; også forbruket av kunstgjødsel er her særlig stort; i begge henseender overgås distriktet bare av Jæren.

På en del steder forekommer adskillig fruktavl.

Her finner utmarkshøstning omtrent ikke sted, distriktet skiller sig i denne henseende fra de øvrige vestlandsområder.

Beitene er i almindelighet gode, men til dels utilstrekkelige, hvorfor beiter til sauene leies i de indre bygder. Seterbruk forekommer for øvrig ikke.

Her er lite skog, 15.24 pct. av landarealet; hvor torvmyr finnes brukes torv til brensel.

Også bruksstrukturen er her noget anderledes enn ellers på Vestlandet —Jæren undtatt —; den er, som for de beste jordbruksdistrikter vanlig, preget av et relativt stort antall flerhestesgårder.

X. Jæren. De 10 bygder som henregnes hertil utgjør tilsammen bare 0.35 pct. av rikets landareal, men jordbruksmessig veier de meget mere; deres dyrkede areal og samlede landbruksareal utgjør henholdsvis 2.71 og 2.15 pct. av rikets. Området utgjør en ca. 65 km. lang kyststrekning mellem Boknfjord og Egersund, bredden når op til 15 km.

Det egentlige Jæren er et lavland, vesentlig bestående av glaciale og postglaciale avleiringer av sand, aur og ler, med en masse sten i; enn videre nyere dannelser som torv, dyner, flyvesand. Der er mange grunne forsenkninger, en del fylt med myr, andre med vann. Flere av vannene er uttappet for dyrkning av deres mudrede bunn. Mot øst begrenses dette lavland av opragende fjell. I syd innved det østlige fjell er der et strøk som ligger 200—350 m. over havet; dette kalles Høi-Jæren, i motsetning til det øvrige lavere Jæren. Morenegruset avgir fruktbart dyrkningsland; de av hav eller rennende vann utvaskede sand- og grusavleiringer er mindre fruktbare. Det aller meste av de løse lag må betegnes som dyrkbart, om enn opdyrkningen faller besværlig på grunn av den masse sten som må skaffes vekk.

Jæren er nærmest skogbar, og det udyrkede terreng består mest i stenete lyngmarker og myrer, som avgir en tarvelig gressgang.

Her er foregått en sterk opdyrkning, navnlig i de senere år. Resultatene herav viser sig i at folkemengde, brukenes antall og husdyrstyrken er henimot fordoblet i de siste 50 år, en fremgang som er ganske enestående her i landet. Opdyrkningen viser sig lønnsom, da jorden er fruktbar og klimatet heldig for både korn, knollvekster og fôravl, og strøket er det

mest årsikre i riket, nedbørsrikt og frostfritt som det er. Også avsetningen på produktene har i det hele vært lett og heldig.

19.4 pct. av områdets landareal er dyrket. Dyrkningsprocenten overgås bare av de sydøstlige slettebygders område, og fremdeles er der meget dyrkningsland på Jæren. Dyrkningsprocenten veksler ellers sterkt bygdene imellem; således er den i Ogna og særlig Gjestal ganske lav, mens den i Klepp, Håland og Randaberg stiger op i 40—50. Men alle forhold tatt i betraktning er der likheter som gjør det berettiget å sammenfatte disse bygder i et felles område.

Av landbruksarealet er 88.2 pct. dyrket, 5.7 pct. naturlig eng og 6.1 pct. utslåtter. Høstningsbruket spiller således i det hele liten rolle her. Seterbruk forekommer ikke.

Driften av den dyrkede jord er intensiv; arealet av knollvekster er særlig stort, og i avl av fôrrotfrukter står området først av alle. Kornprocenten er svært stor til på Vestlandet å være, men overgås jo av bygdene i område I, II og III. I pct. åpen åker står bare de oplandske jordbruksbygder over.

I stort innkjøp av kraftfôr og kunstgjødsel står distriktet over alle andre, i forhold til innmarksarealet 4—5 ganger så meget som gjennemsnittlig for riket.

Hvad bruksstrukturen angår er gårdene her forholdsvis tallrikere enn ellers, nemlig 77.3 pct. av jordbrukenes antall; nærmest kommer område IX med 67.7 pct. gårdsbruk. En undersøkelse viser at her holdes der oftere hest ved brukene i kl. 4 og 5 enn ellers i riket almindelig, noget som mest skyldes den sterke drift i sin almindelighet. Innen gårdenes gruppe er — som i de andre gode jordbruksdistrikter — flerhestesgårdene tallrike.

XI. Andre ytre bygder på Vestlandet. Herunder hører 14 bygder i Rogaland, 32 i Hordaland og 17 i Sogn og Fjordane, tilsammen 63 bygder, som utgjør 2.98 pct. av rikets landareal, 3.98 av den dyrkede jord, 5.54 av landbruksarealet og 1.81 pct. av skogmarken.

En gruppering av Vestlandets bygder efter deres beliggenhet i forhold til kysten er fullt berettiget; ti de for landbrukets produksjon grunnleggende naturforhold — klima og jordbunn — veksler sterkt efter avstanden fra kysten. De ytterst mot havet liggende bygder har et rått, vindig og regnfullt klima, med en varmesum i vekstbolken som på sine steder ikke er større enn det som må til for vanlige fôrvekster, mens de innerste bygder har et klima som ligner de oplandske dalbygders, navnlig i liten nedbørsmengde, og mange bygder har varme nok for de mest krevende havevekster. Mellem disse yttergrenser for nedbør og varme har man alle overganger, noget som vanskeliggjør grupperingen. Jordbunn og lende skifter kanskje enda mere enn værlag. Også her er der stor forskjell mellem de ytre og de indre bygder. De ytre bygder har større vidder av dyrkbar mark;

her ligger også eiendommene mere samlet — innmark, utmark og beite går i ett uten høifjell.

Det vestlandske kystklima stiller sig dog ikke ugunstig for åkerbruket, tvertimot, distriktene er de mest årsikre vi har her i landet; dette gjelder såvel de egentlige kystbygder som til dels bygdene langs fjordene; fjordene fører nemlig kystens klima med sig inn i landet. Fruktavl og andre mere ømfintlige kulturer trives vel ikke godt i det utpregede kystklima, men havren, som er hovedsæden, lykkes oftest godt, poteter og rotfrukter likeså, likesom engens avkastning er stor. Da landskapet er forholdsvis lavt, blir procenten av åker og eng nokså høi, sammenlignet med de indre bygder, hvor de svære høitliggende strekninger trykker dyrkningsprocenten ned.

Marine avleiringer er der lite av langs vår vestkyst. På grunn av terrengets steile avhell er det kun små strøk av gammel havbunn som er blitt tørrlagt, og hvor disse lag nu ligger i dagen.

Rogalands ytre bygder har for en stor del skifer i undergrunnen; her er derfor nokså meget dyrket jord og av god beskaffenhet.

Hordalands ytre bygder har mindre av dyrket jord, men større arealer naturlig eng. Bergartene her er grunnfjell, granitt, gabbro og noget skifer.

Sogn og Fjordanes ytre bygder har minst med dyrket jord, men svært meget naturlig eng og utslåtter. Bergartene her er grunnfjell, konglomerat, sandsten og litt skifer.

Dyrkningsprocenten avtar altså nordover. Rogalands ytre bygder har 7.24 pct. av sitt landareal dyrket, Hordaland 4.52 og Sogn og Fjordane 1.32. Men som vanlig er høstningsbruket størst hvor dyrkningsprocenten er minst. Av sitt samlede landbruksareal har således Rogaland 74.6 pct. dyrket, 25.4 pct. udyrket (nat. eng og utslåtter), Hordaland henholdsvis 53.4 og 46.6, Sogn og Fjordane 30.7 og 69.3 pct.

De bygder hvor det ekstensive høstningsbruk har vært fremtredende viser her som annensteds nedgang i husdyrhold fra siste fjerdedel av forrige århundrede. I overensstemmelse hermed er nedgangen høist ubetydelig for Rogaland, noget større for Hordaland, men størst i Sogn og Fjordanes ytre bygder, hvor den utgjør ca. 20 pct.

Stølsdriften er her av liten betydning. Beitene er jevnt over dårlige. Man kan gjerne si at sommerbeite er minimumsfaktoren for jordbruket i de ytre bygder, men på samme tid finner man her de beste vilkår for beitedyrkning.

Bruksstrukturen er den for mindre gode jordbruksdistrikter vanlige. Gårdene er i alle tre fylkers ytre bygder i mindretall, og gårdsbrukene er næsten alle av enhestestypen. På øene og ved kysten har fiskeriene virket til å øke tallet av småbruk. Av samtlige områder på Vestlandet har dette flest småbruk og færrest større gårdsbruk.

Som ellers på Vestlandet er fôravlen fremtredende. Tre fjerdeparter av det dyrkede areal ligger til eng. Gjennem årlig gjødsling søkes engene

bevart gode lengst mulig. Der er derfor på de fleste bruk meget eng som man nærmest kan kalle varig. På den annen side anvendes dertil skikket jord fortrinsvis til åpen åker; i fiskeribygdene nærmer forholdet sig til permanent åker ved siden av permanent eng. Neppe nogensteds i riket blir den dyrkede eng eldre enn her, men det gjør her mindre skade enn ellers; høiutbyttet pr. dekar er tross den gamle eng særlig stort.

Innkjøp av kunstgjødsel og kraftfôr er vel overordentlig meget mindre pr. arealenhet enn for område IX og X, men dog større enn gjennemsnittlig for riket.

Skog er der lite av i de ytterste bygder, noget mere i de øvrige, men i det hele lite. Minst i Rogaland, mest i Sogn og Fjordane, navnlig i Fjordane.

XII. Indre bygder på Vestlandet. Området innbefatter 17 bygder i Rogaland, 23 i Hordaland og 21 i Sogn og Fjordane, tilsammen 61 bygder, hvis samlede landareal utgjør 10.0 pct. av rikets, 4.68 pct. av den dyrkede jord, 7.22 pct. av landbruksarealet og 4.10 pct. av rikets skogareal.

Navnlig i klimatisk henseende er der forskjell mellem disse og de ytre bygder. Som nevnt er det de ytre bygder som har den største årsikkerhet i sin jordbruksproduksjon. De indre og høiereliggende bygder må stå tilbake i denne henseende på grunn av mindre heldige klimatiske forhold. Mens således f. eks. kysten av Hordaland fylke hører til våre nedbørrikeste egne, hører fylkets høitliggende østlige grensevidder til det indre Norges nedbørfattige strøk. Indre Sogn er bekjent som nedbørfattig, og her vil jo årsveksten arte sig ganske anderledes enn ute ved kysten. Selv i Rogaland fylke, hvor forholdene i denne henseende gjennemgående er så gunstige, finnes der enkelte grender hvor nattefrost kan forårsake en mislig høst. De indre bygder i Ryfylke og Dalene har et klima som på sine steder nærmer sig de egentlige oplandsbygders, med strengere vinter og varmere sommer enn ute ved kysten.

Disse indre vestlandsbygder ligner jo meget på Oplandenes, Østlandets og Sørlandets dal- og fjellbygder. En vesentlig forskjell er at vestlandsbygdene har så meget mindre skog. Det dyrkede areal utgjør bare 1.17 pct. av landarealet, naturlig eng og utslåtter 1.41 pct., skogarealet 9.93 pct. Bygdene i Rogaland har noget mere dyrket enn udyrket landbruksareal, mens i de to øvrige fylker høstningsbruket er overveiende. Høstningsbruket har her, som ellers i landet, tidligere spillet en enda større rolle. Jordbrukskrisen navnlig i siste fjerdedel av forrige århundrede har derfor også her virket til forminskelse av husdyrholdet, mest i Sogn og Fjordane, minst i Rogaland. Også folkemengden viser nedgang (1865—1920) for Rogaland samt Sogn og Fjordane.

Grunnfjell, granitt og gabbro danner i Rogalands indre bygder det faste fjell. Der er lite av løse jordlag, adskillig av skifer, som er høitliggende og danner underlag for gode beiter og utslåtter. Den dyrkede jord på sand og aur, sjeldnere ler, er ofte tørr og skarp.

De indre bygder i Hardanger er bekjent for sitt milde og behagelige klima og er av landets beste fruktdistrikter. Men disse bygder har også meget høitliggende udyrkbart land. Voss har mere oplandsklima, Hardanger fjordklima. Der er fruktbarere jord i Hardanger og Voss enn i Sunnhordland. Delvis er dette betinget av klima og jordkultur. Adskillig skifer i høiden; denne gir utmerkede beiter, også god skog, når de ikke ligger for høit.

I Sogn finnes adskillig skifer, ellers mest grunnfjell og granitt, lite av løse lag. Det dyrkbare jordsmonn er i dette fylke vesentlig innskrenket til løse lag langs fjordsidene og dalsidene, hvor disse ikke er for bratte, til elvenes utfyllinger i dalene og terrassene i fjorddalene.

Sommerbeitet ligger hovedsakelig på fjellet, 500—1000 m. over havet, ofte milevis fra gårdene. Her drives et betydelig og særpreget stølsbruk. Fjellbeitet gir underhold for storfeet 3—4 mdr. av året og til småfeet 6—7 mdr. Omsetningsforholdene er vanskelige; stølsbruket motvirker meieridrift. I produkter fra sitt sau- og geitehold er distriktet mere konkurransedyktig.

Faste omløp av ordnede sædskifter finner liten anvendelse. Det er nokså almindelig at de forskjellige kulturer i nogen grad spesialiseres for visse felter av eiendommen. Drivende kornjord og god potetjord holdes mest mulig oppe, undlendt jord og jord i bratte bakker anvendes mere til eng, likeså den jord som er beplantet med frukttrær.

Tre fjerdedeler av den dyrkede jord ligger til eng, mest i Hordaland, med 79.4 pct., minst i Rogaland, med 71.1 pct. Engen blir nokså gammel.

10.6 pct. av den dyrkede jord anvendes til kornavl, mest havre. På Vestlandet er det kun de indre trange fjordbygder som anses som gode bygg-bygder. I Sogn og Fjordane, hvor der er mest av den slags bygder, dyrkes der innen området næsten likeså meget bygg som havre, mens i Rogaland byggavlen er ubetydelig.

9.3 pct. av den dyrkede jord anvendes til knollvekster; den høie procent skyldes hovedsakelig at potetavlen ved de små bruk jo alltid er relativt stor.

Innkjøp av kraftfôr og kunstgjødsel er i forhold til innmarksarealet gjennemgående mindre enn for de andre vestlandsbygder, men større enn for område IV og VII, som det ligger nærmest å sammenligne med.

Hvad bruksstrukturen angår så er gårdsbrukenes antall her litt større i forhold til de mindre bruk enn tilfellet er for de ytre bygder. Herfra dog undtatt Hordaland, som har flere småbruk. Enhestesgårdene er helt dominerende, men de større gårder er allikevel ikke så sjeldne som i de ytre bygder.

XIII. Kystbygder i Trøndelag. Herunder er innbefattet 25 bygder i Møre, 12 i Sør-Trøndelag og 7 i Nord-Trøndelag, tilsammen 44 bygder, hvis landareal utgjør 2.0 pct. av rikets, det samlede landbruksareal 3.0 pct. og skogarealet 1.19 pct.

Grunnfjellets lag og granitt inntar i Møres bygder det aller meste av arealet; de løse avleiringer av ler, sand og aur, delvis dekket av torv, optar neppe over 7 pct.

I Sør-Trøndelag inntar grunnfjell og granitt det meste av arealet, i Namdal vesentlig granitt med gneis. Også her lite av løst dekke, jordarten oftest sandholdig muldjord.

Jordsmonnet ute ved kysten i de nedbørrikeste distrikter er i det hele mere humusrikt enn lengere inne.

Kyst- eller havklimaet her har fuktige, noget kjølige somrer, med vindfullt, til dels tåket vær. Sammenlignet med Vestlandets kystbygder er nedbøren litt mindre; likeså er temperaturen litt lavere, såvel årets middeltemperatur som vekstbolkens.

Meget av bebyggelsen ligger mot havet.

63.4 pct. av landbruksarealet er dyrket jord, 33.7 pct. naturlig eng og 2.9 pct. utslåtter. Her er altså mere dyrket jord og mindre naturlig eng og utslåtter enn i Vestlandets kystbygder (omr. XI). Åkerprocenten er den samme, men der dyrkes i Trøndelagens kystbygder mere korn (16.1 mot 10.5 pct.) og mindre knollvekster (7.6 mot 11.7 pct. av det dyrkede areal). Dette siste forhold skyldes nok for en vesentlig del den omstendighet at brukene er noget større i Trøndelagen enn på Vestlandet, navnlig hvad dyrket areal angår. Det store knollvekstareal på Vestlandet skyldes jo vesentlig potetavlen, som ved små bruk er særlig stor, idet behovet for poteter til eget konsum her er større i forhold til arealet enn ved de større bruk. Når også avlen av «andre knollvekster» er større for Vestlandets ytre bygder, tyder jo dette på en intensitet som ialfall ikke er fremtvunget på nevnte vis.

I samme retning peker det at innkjøpet av kraftfôr og kunstgjødsel i forhold til innmarksarealet er så meget mindre her enn i Vestlandets ytre bygder, og tillike betydelig mindre enn gjennemsnittlig for rikets bygder.

I forhold til sitt samlede landbruksareal har Namdals kystbygder mest dyrket jord (86.4 pct.), Møres kystbygder minst (52.6 pct.). Høstningsbruket spiller altså fremdeles en stor rolle i Møre, men er lite fremtredende i Namdal. Innen Møre fylkes kystbygder er det bygdene i Sunnmøre som har det største høstningsbruk, idet bare 44.6 pct. av landbruksarealet her er dyrket, mot 67.1 i Nordmøre og 59.3 i Romsdal fogderi. Det samme forhold viser sig i alle de 3 jordbruksområder i hvilke Møre fylke er representert. Sunnmøres bygder har størst høstningsbruk og ligner derfor mest på Vestlandets bygder, mens Nordmøres bygder er mest trøndelags-preget; Romsdals bygder inntar en mellemstilling.

Seterbruket er av liten betydning.

Tre fjerdeparter av det dyrkede areal ligger til eng. Meget av denne er nærmest naturlig eng, noget som her anses fordelaktig, da slik eng erfaringsmessig står sig best mot isbrand, som man her er meget utsatt for.

Ved siden av denne mere varige eng finnes der en del jord som mest brukes som åpen åker, da den best egner sig hertil.

Som nevnt er brukene her noget større enn i Vestlandets ytre bygder, men enhestestypen av gårder er dog også her den helt dominerende.

Skogarealet i Møres kystbygder er ubetydelig, endog adskillig mindre enn innmarksarealet, i de øvrige fylker er der noget mere skog.

Av landarealet var der i Møre 7.54 pct. skog, i Sør- og Nord-Trøndelag henholdsvis 13.0 og 22.5 pct.

XIV. Ytre fjordbygder i Trøndelagen. Herunder hører 23 bygder i Møre, 8 i Sør-Trøndelag og 5 i Nord-Trøndelag. Områdets samlede landareal utgjør 2.78 pct. av rikets, det dyrkede areal 3.29 og skogarealet 2.75 pct.

Grunnfjellets bergarter har her stor utbredelse, dernæst granitt, ca. 90 pct. slike bergarter som ikke pleier å gi noget synderlig jordsmonn. Videre nogen procent løse lag bestående av terrassenes sand, ler og aur, dalenes ler- og grusavleiringer samt avleiringer langs fjordene og i forsenkningene, ofte dekket av torv. Langs fjordsidene er landet ofte bratt, men noget oppe er den beste jord, om enn meget stenet.

Her er et behageligere klima enn ute ved havet, noget varmere, ikke så tåket sommervær, og dog med nokså rikelig nedbør. Kornet modnes her på kortere tid enn ved havet.

I Møres fjordbygder er høstningsbruket mere utbredt enn i de øvrige fylker; bare 44.28 pct. av landbruksarealet er her dyrket jord, mens procenten for Sør- og Nord-Trøndelag er henholdsvis 76.08 og 84.6, en ikke ringe forskjell. I overensstemmelse hermed viser Møres fjordbygder nedgang i husdyrstyrken 1875—1929, men de øvrige distrikter økning.

Mørebygdenes sterkere preg av mindre gode jordbruksdistrikter viser sig også i bruksstrukturen, idet her enhestesgårdene er herskende gårdstype i sterkere grad enn i de øvrige distrikter. Av det samlede antall gårder er der 5 pct. flerhestesgårder i Møres fjordbygder mot 24 pct. i de øvrige distrikter. Blandt Møres fjordbygder er det igjen bygdene i Sunnmøre som er sterkest vestlandspreget, således i stort høstningsbruk og i bruksstrukturen.

Møres ytre fjordbygder har 3—4 ganger så meget havreareal som bygg, de øvrige distrikter har adskillig mere bygg enn havre.

I Møres fjordbygder har det gjennemsnittlige omløp 4—5 år åker og 17 år eng, i de øvrige fylker 3 år åker og 8—9 år eng.

Vi ser således at Møre, både hvad angår kyst og ytre fjordbygder, har et større høstningsbruk og for øvrig har andre kjennetegn som karakteriserer distriktet som stående Vestlandets jordbrukstyper nærmere enn de øvrige distrikter i de to områder av Trøndelagen. Man kan kalle dem overgangsformer mellem Vestlandet og Trøndelagen.

Seterbruket har betydning for Møres bygder, hvor der var 1 seter pr. 2 bruk og halvparten av melkekyrne på seteren (i 1907). De øvrige distrikter har et ubetydelig seterbruk.

Skogarealet utgjør 23.9 pct. av landarealet, vekslende fra 17.1 i Møre til 41.3 i Nord-Trøndelag.

XV. Bygder ved Trondheimsfjorden. Herunder er innbefattet 13 bygder i Sør-Trøndelag og 20 i Nord-Trøndelag, som tilsammen omfatter 2.06 pct. av rikets landareal, men hele 7.76 pct. av den dyrkede jord.

Dette er gode fruktbare jordbruksbygder, med en høi dyrkningsprocent og nokså lite av naturlig eng og utslåtter. 90.3 pct. av landbruksarealet er dyrket; bare de sydøstlige slettebygder har mere.

Her er store arealer dekket av ler, sand og aur. De består i de lavere nivåer av marine avleiringer og dessuten av de avleiringer som ligger over den marine grense i dalbunnene. Slike felter betinger i det store hele arealet av dyrkbar mark. Der finnes adskillig av skifer, og de bygder som ligger lavt og består av skifer med avleiringer har et forholdsvis stort areal åker og eng.

Hvad de klimatiske forhold angår er sommertemperaturen litt høiere enn kystens, men årstemperaturen betydelig lavere, likesom jo nedbøren er mindre enn i kystdistriktene og de ytre fjordbygder.

Sammenholdt med jordbruksbygdene på Oplandene (område II) har Trøndelagens jordbruksbygder noget mindre dyrket jord (9.41 pct. av landarealet mot 11.71), likeså av naturlig eng og utslåtter (1.01 pct. mot 2.01); skogarealet er betydelig mindre (36.95 pct. mot 65.27). Der er altså her forholdsvis mere uproduktivt land enn i de oplandske jordbruksbygder. Dette forhold skyldes vesentlig den omstendighet at Verdal herred har et særlig stort areal uproduktiv mark.

I innkjøp av kraftfôr og kunstgjødsel står området over de andre bygder i Trøndelagen, men sammenholdt med de gode jordbruksområder faller det rent igjennem hvad kraftfôrkjøp angår; derimot står det noget over område I og II i relativ anvendelse av kunstgjødsel.

Her er meget av lerjord; denne er jo tung, kold og lite drivende, men velskikket for fôravl. Spesielt er der meget av slik jord i Sør-Trøndelag, hvor derfor procenten for åpen åker og korn er særlig lav, henholdsvis 25.3 og 18.6 mot 38.5 og 27.6 pct. i Nord-Trøndelag. Det siste fylke når næsten op til de tilsvarende tall for de sydøstlige slettebygder, men ligger adskillig under de oplandske jordbruksbygder, som med sin noget høiere sommertemperatur, mindre nedbør og varmere, mere drivende jord er bedre egnet for kornavl.

I lerjordstraktene i Sør-Trøndelag brukes det meget i omløiet gressvoll å så bygg eller havre med gressfrø, hvorefter eng 4—5 år, eller i omløien knollvekster, hvorefter bygg med gressfrø, eller 3 år åker:

havre — knollvekster — bygg, hvorefter 4—6 år eng. Det gjennemsnittlige omløp for fylkets jordbruksbygder er 2 år åker og 6 år eng.

I Nord-Trøndelag, hvor omløpet gjennemsnittlig har 3 år åker og 5 år eng, tas mere almindelig: korn — knollvekster og korn — korn med gressfrø.

Bruksstrukturen er som for de andre utpregede jordbruksdistrikter, idet flerhestesgårdene er tallrike, særlig i Nord-Trøndelag, hvor deres antall betraktelig overstiger enhestesgårdene.

Seterbruket er her ganske ubetydelig; 1 seter pr. 10 gårder i 1907.

XVI. Dal- og fjellbygder i Trøndelagen. Området innbefatter av Sør-Trøndelag Gauldal med undtagelse av Horg og Melhus, enn videre Selbu, Tydal og Opdal, av Nord-Trøndelag Meråker, Nordli, Sørli, Røyrvik og Namsskogan. Det samlede landareal utgjør 5.28 pct. av rikets, landbruksarealet 2.82 og skogarealet 4.86 pct.

Det er gjennemgående høitliggende bygder med lite dyrket jord og en på grunn av det hårde klima liten og usikker kornavl, men med vidtstrakte og gode beiter og med et stort høstningsbruk; i det hele gode fedriftsbygder og med ikke så lite skog. Skiferbergarter har her stor utbredelse.

Klimatet kan karakteriseres som noget tørt, sammenlignet med de ytre bygder, og kjølig. Regnmengden er 7—800 mm., men går ned til under 500 (Opdal). Den midlere temperatur juni—septbr. er 9.3°—9.8°. Der inntrer hyppig tidlig kulde, således ofte nattefrost i august, likesom sommeren kommer sent, høsten tidlig, med streng kulde. Her finnes adskillige gårder og mindre bruk uten kornavl, og der er nokså få årsikre hvad kornavl angår. Der finnes dog iblandt lune dalfører, hvor kornet modnes nogenlunde tidlig.

De 5 bygder i Nord-Trøndelag har kun 0.33 pct. av sitt landareal dyrket. Av landbruksarealet var 48.17 pct. dyrket, 12.10 naturlig eng og 39.73 pct. utslåtter. På åkeren dyrkes der vesentlig bygg og poteter, brukene er frostlendte, men har gode beiter, navnlig hvor skiferen optrer.

De 15 herreder av Sør-Trøndelag har en dyrkningsprocent av 1.43. Av landbruksarealet var 52.37 pct. dyrket, 21.36 pct. naturlig eng og 26.27 pct. utslåtter.

De fleste bygder er utpregede fjellbygder, men i enkelte mindre utpregede, som Flå, Soknedal og Støren, står åkerbruket noget heldigere.

At de herhenhørende bygder er forskjellige i jordbruksmessig henseende fremgår også av bruksstrukturen. I de mere høitliggende bygder er der således av gårder næsten bare enhestes, men vi har også nogen bygder hvor der er mange flerhestes, således Flå, Soknedal, Støren og Opdal.

Innkjøp av kraftfôr og kunstgjødsel er lite.

Hele 82.1 pct. av den dyrkede jord ligger til eng. Der dyrkes lite av både korn og knollvekster, men adskillig grønnfôr.

Seterbruk drives i de fleste bygder og er der av adskillig betydning.

XVII. Andre indre bygder i Trøndelagen. Området innbefatter 17 bygder i Møre, 7 i Sør-Trøndelag og 8 i Nord-Trøndelag. Deres samlede landareal utgjør 5.13 pct. av rikets, det dyrkede areal 4.26 og skogarealet 4.56 pct.

Bygdene i Møre har mere preg av fjell- eller dalbygder enn hvad tilfellet er i de to andre fylker. Man kan også si at Møre er mere vestlandspreget enn de øvrige distrikter. Altså samme forhold her som påvist for område XIII og XIV. Men for dette område er det meget mere utpreget enn for de to øvrige områder. De har således meget mere naturlig eng og særlig utslåtter enn de øvrige. Også bruksstrukturen peker i samme retning; i Møres indre bygder er enhestesgårdene ganske dominerende, i de andre to fylker er der tilsammen omtrent like mange av den større og den mindre type av gårder. I Møres indre bygder er der da også nogen tilbakegang i husdyrhold 1875—1929, men i de øvrige stigning, likesom folkemengden i Møre-bygdene i samme tidsrum er steget mindre enn i de øvrige distrikter. Innen Møre er igjen Sunnmøre mest vestlandspreget, Nordmøre mest preget av Trøndelagen. Høstningsarealet utgjør således for Sunnmøre 64.7 pct. av landbruksarealet, for Nordmøre bare 43.0 pct., i Sunnmøre er der næsten bare enhestesgårder, men i Nordmøre var 30 pct. av gårdene flerhestes.

I Møres indre bygder optar grunnfjellets lag og granitt det aller meste av arealet, og lite av dette er produktiv mark; løse avleiringer forekommer på 3—6 pct. av landarealet. Innmarken utgjør 2.18 pct. av landarealet, særskilt 1.42 pct. dyrket, skogarealet 9.03 pct. Her hersker fjordklima, jordbunnen er fruktbar, men dalene er trange, og langs fjordene er oftest bratt land. Litt oppe i liene ligger oftest den beste dyrkningsjord. Seterbruket er av stor betydning, idet der er vidtstrakte, gode beiter i seterdaler og fjellstrekninger.

Sør-Trøndelag har hovedsakelig skifer i undergrunnen, og her er tillike mere av løse lag og derfor forholdsvis meget av produktiv mark. Innmarken utgjør 5.88 pct. av landarealet, særskilt 4.57 pct. dyrket, enn videre 36.33 pct. skog. De løse jordlag består for en del av marin lere, dessuten sand og grusjord i terrasser og langs elveløpene, enkelte steder også morenejord. Jorden er mindre humusrik enn i de ytre nedbørrike strøk, innholdet av kalk og andre plantenæringsstoffer ofte betydelig.

Klimatet er noget tørrere enn i Møre, i fylkets østre deler nærmest innlandsklima. Her er flere gode kornbygder, men også en del frostlendte strøk. Byggdyrkningen er fremtredende, særlig i Orkdal, hvor der dyrkes over 6 ganger så meget av bygg som av de øvrige kornsorter tilsammen.

Nord-Trøndelag har også adskillig skifer i undergrunnen. Av landarealet utgjør den dyrkede jord 2.10 pct., hele innmarken 2.49 pct., skogmarken 34.04 pct. I jordbruksmessig henseende står dette distrikt ikke så meget tilbake for bygdene ved Trondheimsfjorden. I sin bruksstruktur er de likeså storbrukspregede for så vidt som også her flerhestesgårdene er i overvekt. Kornavlen lykkes godt på de fleste steder; dog er den i de høiereliggende strøk utsatt for frost. Hjemmehavnegangene er til dels mindre gode, i fjellene bedre.

XVIII. Øer i Nord-Norge. Herunder 25 bygder i Nordland, 12 i Troms og 2 i Finnmark. Deres landareal utgjør 6.13 pct. av rikets, landbruksarealet 3.07 og skogmarken 2.20 pct.

De klimatiske betingelser er i det hele ikke gunstige på øene i Nord-Norge, utsatt som de under den nordlige beliggenhet er for virkningene av det ublide havklima. Klimatets uheldige innvirkninger på planteproduksjonen øker nordover. På øene i Sør-Helgeland dyrkes der både havre og bygg, ja endog litt vårhvete og høstrug, men allerede i Nord-Helgeland er det merkbart mindre med kornavlen, og i Lofoten og Vesterålen, som i sin helhet tilhører dette område, er der lite med kornavl, selv i de beste bygder. På øene i Troms er det ikke bedre, og på Finnmarksøene dyrkes der ikke korn, selv med poteter er det smått bevendt. Poteter dyrkes i alle bygder og grønnfôr i de aller fleste.

Den knappe varmesum i vekstbolken bevirker at man her som i fjellbygder og lignende strøk lengere syd anvender den tørre og skarpe — altså varmere — jord fortrinsvis til korn og poteter, mens annen jord helt eller fortrinsvis anvendes til gressavl. Her er altså meget av både åker og eng, som nærmest må kalles permanent. Åpen åker i pct. av dyrket areal er 22, altså ikke så meget mindre enn i mange sydlige distrikter. Men den åpne åkers anvendelse er her noget særegen. Bare 2.6 av de 22 pct. anvendes til korn, dobbelt så meget til grønnfôr og hele 13 pct. til poteter.

Øene har mindre dyrket jord og mere naturlig eng enn kystdistriktene, men såvel øer som kyst har nokså lite av utslåtter. Nordland og Troms står nokså like med hensyn til dyrkningsprocent, nemlig av landarealet henholdsvis 0.7 og 0.6 pct. dyrket og 1.96 og 1.84 pct. samlet landbruksareal, mens Finnmarks øer hadde 0.4 pct. landbruksareal og næsten intet dyrket. I skogareal står Troms øverst med 18.92 pct., mens Nordland har 3.60 og Finnmark 0.78. Hvor skogen mangler brukes torv til brensel.

For Nordland og Troms er jordsmonnet humusrikt og ofte sterkt forvitret. I Lofoten har man mest steddannet forvitringsjord og torvjord. På Finnmarkens øer er der lite av løse lag, helst sand, og jordsmonnet derfor mindre fruktbart.

Eiendommene er rett små. Bruk og boliger under gårdsgrensen utgjør i Nordland $^3/_4$ av samtlige eiendommer, i Troms $^2/_3$, men i Finnmark 96 pct. Og den næsten enerådende gårdstype er overalt enhestesgården.

XIX. Kystbygder i Nord-Norge. Herunder 20 bygder i Nordland, 5 i Troms og 6 i Finnmark. Landarealet utgjør 6.14 pct. av rikets, landbruksarealet 3.07 og skogarealet 3.78 pct. På Nordland fylke faller 81 pct. av områdets dyrkede jord. Kystklimatet har milde vintrer og kjølige somrer; i de sydligere strøk kan årets middeltemperatur angis til fra 3.5 til noget over 5°, i de nordligste til omkring nullpunktet. Også nedbøren avtar nordover.

Nord-Norge har ute ved kysten et jordsmonn som har meget tilfelles med Vestlandets. I Nordland består de løse lag ute ved kysten vesentlig av stranddannelser (skjellsand) og myrjord. Overveiende sandjorder og humusjorder, også noget lerjord. Lengere nord veksler morenejorder med strandgrus og skjellsand, muld- og torvjorder. I Finnmark er der ute ved kysten lite av løse jordlag.

De gode betingelser for landbruk i sin almindelighet og kornavl i særdeleshet avtar nordover. Riktignok er der i forhold til samlet landareal dyrket adskillig mere i Troms enn i Nordland, men dette henpeker vesentlig på at der i Nordland er større fjellstrekninger enn i Troms. Den naturlige engs og utslåtters stigende andel i landbruksarealet, eftersom man kommer nordover, viser at betingelsene for jorddyrkning forverres. Det samme kan utledes av den omstendighet at det udyrkede, men dyrkbare areal nordover er stigende. I Nordlands kystbygder er det dyrkbare areal snaut dobbelt så stort som det allerede dyrkede, i Troms 3 ganger så stort og i Finnmark 10 ganger så stort.

I jordbruksmessig henseende er der altså stor forskjell på de enkelte fylker i Nord-Norge, og spesielt står Finnmark langt tilbake for de to øvrige fylker. Dette gjelder alle områder i denne landsdel.

Nordlands kystbygder har 56 pct. av sitt landbruksareal dyrket, Troms 46 og Finnmark 16 pct. De to første distrikter står i denne henseende omtrent som størsteparten av Vestlandet. Men hele 82 pct. av det dyrkede henligger som eng.

Kystdistriktene har mindre åpen åker enn ellers i Nord-Norge. Henved halvdelen av den åpne åker anvendes til knollvekster, men dette innvirker nok ikke synderlig på sædskiftet, da det er nokså almindelig å dyrke poteter år efter år i samme åker. I de sydlige bygder veksles mellem poteter og korn i årrekker på skarp jord. Ved siden herav eng, som nærmest er permanent.

Bruksstrukturen er omtrent som for øene.

Seterbruk drives ikke i nevneverdig grad.

XX. Fjord- og dalbygder i Nord-Norge. Herunder 10 bygder i Nordland, 11 i Troms og 9 i Finnmark. I pct. av rikets utgjorde områdets landareal 12.13, det dyrkede areal 2.04, landbruksarealet 3.66 og skogen 6.96 pct. Her er mere av uproduktivt land enn i de to foregående områder. Av landarealet var bare 1.07 pct. landbruksmessig utnyttet, herav dyrket 0.42 pct. Som ellers i Nord-Norge er der stor forskjell på

de enkelte fylker; Nordland har 4.23 pct. landbruksareal, herav dyrket 1.92 pct., Troms henholdsvis 1.32 og 0.54 pct. og Finnmark 0.37 og 0.07 pct.

Årets middeltemperatur veksler fra ca. 3° i det sydlige til under 1° i det nordligste. Temperaturen i vekstbolken varierer selvsagt mindre, fra 10.4 til omkr. 9.3°. Nedbøren varierer meget, men er i det hele mindre enn ute ved kysten. I det sydlige er den mest omkring 11—1200 mm., i Troms 350—550, i Finnmark 300—400 mm.

Jordsmonnet er mindre muldholdig enn ute ved kysten og minst muldholdig i de nedbørfattigste strøk.

De løse jordlag i de indre fjorder og daler i Nordland består av terrasser og dalfyllinger og noget morenejord. Sandjorder og humusjorder er de overveiende; flere steder forekommer steddannet forvitringsjord.

Også i Troms har man i bunnen av fjordene strandterrasser og nederst i dalene marin lere, høiere oppe vesentlig sand- og grusjorder. Dyrkbare myrer er ikke sjeldne. Da fjellgrunnen her på mange steder er rik på marmor, er jordbunnen ofte kalkholdig, med frodig vegetasjon.

I Finnmark dekkes fjellgrunnen over svære arealer av morenemasser og åsdannelser. I bunnen av fjordene og langs elveløpene finnes dog en del vesentlig sandjorder i terrasser og dalfyllinger. Jordsmonnet her er mindre fruktbart, da fjellgrunnen består av grunnfjell og sandsten. Men det er de klimatiske forhold mere enn jordbunnsforholdene som legger hindringer i veien for landbruket i dette vårt nordligste fylke.

Som nevnt forverres betingelsene for jordbruk eftersom man kommer nordover, hvilket viser sig blandt annet i de avtagende procenter for dyrket areal, som for landbruksareal i det hele, også for skog, men stigende arealer uproduktivt land. Kornarealene utgjør for Nordland 11.3 pct. av det dyrkede areal, for Troms 3.3 pct., mens Finnmark omtrent ingen kornavl har. Naturlig eng og utslåtter spiller på den annen side stigende rolle eftersom man kommer nordover, men også i denne henseende står Finnmark i en særstilling med over 80 pct. høstningsareal og snaut 20 pct. dyrket.

Området har et relativt større areal åpen åker enn ellers i Nord-Norge, nemlig 24.1 pct. av det dyrkede areal, eller omtrent som for Trøndelagens fjordbygder, særskilt for Nordland 27.3, Troms 21.4 og Finnmark 17.8 pct. Den åpne åker anvendes til korn, grønnfôr og knollvekster, mest av de siste. Kornavlen er som nevnt sterkt synkende nordover, men erstattes av grønnfôr, som i Nordland inntar fjerdeparten, i Finnmark over halvparten av den åpne åkers areal. Her brukes meget av permanent åpen åker, som, når den blir for ugressfull, legges til hvile et år eller to; derfor her stort areal hvileland.

Hvad bruksstrukturen angår er gårdsbrukene relativt avtagende nordover. Blandt gårdsbrukene er enhestestypen næsten enerådende.

Seterbruket er av ringe betydning.

XXI. Innlandsbygder i Nord-Norge. Omfatter 6 bygder i Nordland og 3 i hvert av de øvrige fylker. Det samlede landareal utgjør næsten 11 pct. av rikets, men i landbruksmessig henseende veier det ikke så meget; det dyrkede areal utgjør bare 1.08 pct. av rikets, skogarealet 6.37 pct. av rikets.

Selv i Nordland utgjør landbruksarealet bare 1.2 pct. av landarealet, herav dyrket 0.47 pct.; for Troms var de tilsvarende procenter 0.84 og 0.47 og for Finnmark 0.07 og 0.02 pct.

I Nordlands og Troms innlandsbygder består fjellgrunnen mest av skifer; her er rike beiter. I de indre fjorder og daler er der terrasser og dalfyllinger samt noget morenejord.

De løse jordlag består i det indre Finnmarken av morenemasser og åsdannelser. Da fjellgrunnen vesentlig består av grunnfjell og sandsten, har man et mindre fruktbart jordsmonn.

Som nevnt er jorden mere humusfattig i de indre, mere nedbørfattige strøk.

Nedbøren er størst i Nordlands indre bygder, minst i Finnmark, hvor den utgjør 350—450 mm. årlig. Årets middeltemperatur varierer fra 1°—3.5° i det sydlige til omkring ÷ 3° i det nordligste.

Tross de dårlige betingelser for jordbruk er dette ved siden av skogbruk mere avgjort befolkningens hovednæring enn i de øvrige områder i denne landsdel. Fiskeri spiller nemlig her ingen nevneverdig rolle. Dette har formet en annen bruksstruktur; her er gårdsbrukene den tallrikste klasse (1820 gårdsbruk mot 1254 mindre eiendommer); alene i Finnmark er de mindre bruk i flertall. Boliger og boligbruk er der yderst få av.

Det er alene i Nordlands indre herreder at der dyrkes synderlig korn, mest i Nord-Rana, Korgen og Vefsn; både havre og bygg, også litt høstrug. I Bardu og Målselv næsten bare bygg; i Målselv sies kornet å modnes bare 3dje hvert år. I de tre Finnmarksherreder dyrkes ikke korn, kun en ubetydelighet av grønnfôr og enda mindre av poteter.

Det er fedrift basert på beitebruk, høstningsbruk og fôravl på dyrket jord som her er landbrukets egentlige mål, og for denne produksjon er betingelsene ulike bedre enn for kornavlen. Utbyttet av høi pr. dekar er ikke stort mindre her enn ellers i landet.

Seterbruk drives, men er ikke av større betydning.

Her er adskillig skog, men denne tilhører kun for en mindre del gårdbrukerne.

Areal.

Det samlede landareal og dets forskjellige anvendelse.

Hele landarealet (eksklusive ferskvann) fordeler sig ifølge opgavene i jordbrukstellingens annet hefte, tabell 1, slik:

Åker og have	2 741.78 km²	=	0.88 pct.
Eng på dyrket jord . . .	5 045.90 »	=	1.63 »
Naturlig eng på innmark .	2 220.36 »	=	0.72 »
Utslåtter	1 102.81 »	=	0.36 »
Produktiv skog	74 995.06 »	=	24.19 »
Annet areal	223 889.24 »	=	72.22 »
Tilsammen	309 995.15 km²	=	100.00 pct.

Tallene for «annet areal» er kommet frem ved å trekke summen for landbrukets forskjellige produktive arealer (de 5 først opførte summer) fra rikets samlede landareal. Under «annet areal» er altså også byenes areal innbefattet, forsåvidt dette — for en mindre brøkdels vedkommende — ikke er tatt med under landbruksarealene. I «annet areal» er også innbefattet arealet av havneganger, både hjemme- og fjellhavneganger.

Det produktive areal utgjør efter ovenstående opgaver 27.78 pct. av hele landarealet. Tar man også hjemmehavnegangene i betraktning blir det nære 32 pct. av det samlede landareal som finner anvendelse i jordbrukets og skogbrukets tjeneste. Resten optas vesentlig av uproduktive arealer og fjellhavneganger.

Angående arealets fordeling på de enkelte distrikter henvises til tabell 1 i annet hefte, hvor der under rubrikk 1—6 er tatt inn samlede, og under rubrikk 7—42 detaljerte opgaver forsåvidt landbruksarealet angår.

Efter disse absolutte tall er omstående relative opgaver utregnet. De viser hvor meget der av de samlede arealer procentvis faller på de enkelte distrikter.

De mest utpregede jordbruksdistrikter er egnene om Oslofjorden, o: fylkene Østfold, Akershus og Vestfold. Av det samlede landareal utgjør dog disse en beskjeden andel, tilsammen 3.58 pct., mens f. eks. Nordland fylke utgjør 11.68 pct. og Finnmark fylke 15.12 pct. av det samlede landareal. 41.81 pct. av landets uproduktive arealer finnes i Nord-Norge.

Opgaver over arealenes fordeling på de naturlige jordbruksområder er tatt inn i tabell 13 og 14 i tredje hefte,

De samlede arealers fordeling procentvis på distriktene.

Bygdene fylkesvis	Åker og have	Eng på dyrket jord	Naturlig eng	Tilsammen innmark	Utslåtter	Skog	Annet areal	Det hele landareal
Østfold	11.93	9.77	0.77	8.36	0.06	3.12	0.31	1.25
Akershus	14.32	9.68	2.25	9.30	0.43	4.25	0.39	1.61
Hedmark	12.13	8.67	7.73	9.41	5.09	18.25	5.17	8.47
Opland	10.65	6.69	9.46	8.39	9.51	9.41	7.21	7.79
Buskerud	6.35	6.04	3.24	5.51	4.66	6.89	3.65	4.50
Vestfold	7.23	6.44	0.59	5.36	0.10	1.85	0.14	0.72
Telemark	3.50	4.05	2.90	3.65	4.91	7.15	3.73	4.56
Aust-Agder	1.64	2.11	0.74	1.68	8.80	4.81	2.18	2.82
Vest-Agder	1.70	2.89	1.17	2.18	8.02	2.39	2.12	2.21
Rogaland	5.45	5.06	3.19	4.75	5.64	0.95	3.31	2.80
Hordaland	2.39	4.39	11.22	5.35	6.71	2.15	5.74	4.86
Sogn og Fjordane	2.06	3.21	11.41	4.71	5.82	2.91	6.74	5.75
Møre	3.33	5.32	12.90	6.46	7.11	2.18	5.49	4.72
Sør-Trøndelag	5.04	8.99	5.98	7.24	9.12	5.88	5.66	5.78
Nord-Trøndelag	7.65	7.92	3.04	6.76	3.28	8.44	6.25	6.78
Nordland	2.76	5.45	13.90	6.59	10.13	7.49	13.32	11.68
Troms	1.20	2.60	5.90	2.95	8.26	6.06	9.53	8.48
Finnmark	0.12	0.36	3.13	0.91	2.35	5.75	18.96	15.12
Rikets bygder	99.45	99.64	99.52	99.56	100.00	99.93	99.90	99.90
Rikets byer	0.55	0.36	0.48	0.44	—	0.07	0.10	0.10
Riket	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

se også avsnittene om landets inndeling i naturlige jordbruksområder s. 148 flg. samt om omløp og sædskifte, s. 220 flg. Her skal gjengis nogen få tall. De beste jordbruksbygder — de i det sydøstlige av landet, Oplandenes silurtrakter, Jæren og de beste bygder ved Trondheimsfjorden omfatter ikke mere enn 7.55 pct. av rikets landareal, men hele 47.8 pct. av den dyrkede jord. Disse bygder, tilsammen 133 av rikets 675 herreder, betyr altså overordentlig meget i norsk landbruk. De andre områder, hvad enten de ligger ved kysten eller inne i landet, har meget mindre av dyrket jord, men mere naturlig eng og utslåtter. Således har f. eks. fjellbygdene (områdene 4, 7, 16, i alt 82 bygder) 9.58 pct. av rikets dyrkede jord, 12.62 pct. av den naturlige eng, men hele 36.84 pct. av utslåttene. I jordbruksbygdene var 15.86 pct. av landarealet dyrket, men i fjellbygdene bare 1.02 pct.

I tabell 17, tredje hefte, er tatt inn opgaver over landarealets procentvise fordeling efter anvendelse, fylkes- og fogderivis. Fylkestallene er gjengitt i tabellen på næste side.

Det relativt største areal av produktiv mark (innmark, utslåtter og skog) har av bygdene fylkesvis Vestfold med 85.63 pct., dernæst har Akershus 82.39 pct. og Østfold 81.98 pct. Disse fylker, som intet skogbart fjell har, inntar i denne henseende en særstilling; ingen av de andre fylker når så

Landarealets procentvise fordeling innen hvert fylke.

Bygdene fylkesvis	Åker og have	Eng på dyrket jord	I alt åker, have og eng på dyrket jord	Naturlig eng	Utslåtter	Skog	Annet areal	Tilsammen
Østfold	8.43	12.71	21.14	0.44	0.02	60.38	18.02	100.00
Akershus	7.85	9.76	17.61	1.00	0.10	63.68	17.61	100.00
Hedmark	1.27	1.66	2.93	0.66	0.21	52.13	44.07	100.00
Opland	1.21	1.40	2.61	0.87	0.43	29.23	66.86	100.00
Buskerud	1.25	2.18	3.43	0.52	0.37	37.05	58.63	100.00
Vestfold	8.82	14.47	23.29	0.58	0.05	61.71	14.37	100.00
Telemark	0.68	1.45	2.13	0.46	0.38	37.98	59.05	100.00
Aust-Agder	0.52	1.22	1.74	0.19	1.11	41.26	55.70	100.00
Vest-Agder	0.68	2.13	2.81	0.38	1.29	26.18	69.34	100.00
Rogaland	1.72	2.95	4.67	0.82	0.72	8.25	85.54	100.00
Hordaland	0.43	1.47	1.90	1.65	0.49	10.70	85.26	100.00
Sogn og Fjordane	0.32	0.91	1.23	1.42	0.36	12.27	84.72	100.00
Møre	0.62	1.84	2.46	1.96	0.54	11.15	83.89	100.00
Sør-Trøndelag	0.77	2.53	3.30	0.74	0.56	24.63	70.77	100.00
Nord-Trøndelag	1.00	1.90	2.90	0.32	0.17	30.10	66.51	100.00
Nordland	0.21	0.76	0.97	0.85	0.31	15.51	82.36	100.00
Troms	0.13	0.49	0.62	0.50	0.35	17.31	81.22	100.00
Finnmark	0.01	0.03	0.04	0.15	0.06	9.19	90.56	100.00
Rikets bygder	0.88	1.62	2.50	0.71	0.36	24.20	72.23	100.00

høit som 60 pct. I henseende til innmarkens størrelse procentvis av det hele landareal utmerker de samme fylker sig ennu mere. Vestfold kommer øverst med 23.87 pct., Østfold har 21.58 pct. og Akershus 18.61 pct. Av de øvrige fylker kommer Rogaland høiest med 5.49 pct.

Av fogderiene har Rakkestad det relativt største areal av produktiv mark med 89.63 pct., dernæst Jarlsberg med 87.71 pct. Med hensyn til innmarkens procentvise størrelse kommer Jarlsberg fogderi øverst med 27.29 pct., dernæst kommer Rakkestad med 26.84 pct.

I tabell 19, tredje hefte, er tatt inn opgaver over arealets størrelse i forhold til folkemengden.

På hver innbygger i riket faller 110.3 dekar av hele landarealet. Befolkningstettheten i bygdene er størst i Akershus fylke, hvor der faller 24.7 dekar av landarealet på hver innbygger, derefter følger Vestfold med 25.7 og Østfold med 30.6 dekar. Tynnest befolket er Finnmark fylke, hvor der faller 1 126.6 dekar av landarealet på hver innbygger. Befolkningen er i det hele tettest hvor der forekommer minst av «andre arealer», det vil i hovedsaken si uproduktive arealer. Av disse fantes der i fylkene omkring Oslofjorden fra 3—6 dekar pr. innbygger, mens der i Finnmark falt 1 020 dekar på hver innbygger av slike arealer.

Regner man sammen innmark og produktiv utmark, falt der herav i rikets bygder 42.8 dekar på hver innbygger. Herunder ikke medregnet havnegangenes areal. I 1917 utgjorde hjemmehavnegangenes areal i rikets

bygder 7.1 dekar pr. innbygger. Arealet av sådan produktiv mark er i det hele størst i de fylker hvor skogarealet er stort i forhold til folkemengden. Finnmark fylke kommer øverst med 106 dekar produktivt areal pr. innbygger, dernæst Hedmark, med 93 dekar, Nord-Trøndelag med 80, Aust-Agder med 70.

Innmark.

De innhentede opgaver om innmarkens areal omfatter dyrket jord og naturlig eng. Der er således ikke innhentet oplysning om størrelsen av den del av innmarken som finner annen anvendelse, f. eks. til tomter, veier m. v.

Det samlede areal av innmark — havearealet medregnet — utgjorde i 1929 sammenlignet med 1917:

	1929			1917		
	Rikets bygder	Rikets byer	Riket	Rikets bygder	Rikets byer	Riket
	km.²	km.²	km.²	km.²	km.²	km.²
Dyrket jord	7 754.38	33.31	7 787.69	6 997.99	28.64	7 026.63
Naturlig eng	2 209.80	10.55	2 220.35	2 826.13	13.52	2 839.65
Tilsammen	9 964.18	43.86	10 008.04	9 824.12	42.16	9 866.28

Det samlede innmarksareal i riket er således fra 1917 til 1929 øket med ca. 142 000 dekar. Når økningen i det samlede innmarksareal ikke er større, tross den betydelige nydyrkning som har foregått i disse år, er årsaken den at det for størstedelen er naturlig eng på innmark som er dyrket op. Som man vil se av foranstående opgave er arealet av dyrket jord i riket øket med vel 761 000 dekar, mens arealet av naturlig eng på innmark er minket med 619 000 dekar.

Resultatene av denne telling bekrefter således i det store og hele Byråets telling pr. 1 januar 1918 — den senere nydyrkning tatt i betraktning.

På bygdene i de større landsdeler og byene falt der av innmarkens forskjellige bestanddeler i 1929:

	Åker og have	Eng på dyrket jord	Naturlig eng	Tilsammen innmark
	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.
Østlandet	39.83	31.94	6.85	28.53
Oplandene	22.78	15.36	17.18	17.80
Sørlandet	6.84	9.05	4.82	7.51
Vestlandet	9.90	12.66	25.82	14.82
Trøndelagen	16.02	22.23	21.92	20.46
Nord-Norge	4.08	8.40	22.93	10.44
Byene	0.55	0.36	0.48	0.44
Riket	100.00	100.00	100.00	100.00

Av åker, have og eng på dyrket jord har således Østlandet langt større areal enn nogen av de andre landsdeler. Hvad den naturlige eng angår står Vestlandet øverst med vel fjerdeparten av det hele; Nord-Norge og Trøndelagen har ikke så meget mindre.

Innmarksarealets procentvise fordeling efter anvendelse innen de enkelte administrative distrikter og innen de naturlige jordbruksområder vil fremgå av tabellen side 182—183. Se også tabell 16 og 13 i 3dje hefte. Disse opgaver vil bli omtalt i det følgende.

I tabell 19 i tredje hefte finnes opgaver over innmarksarealets størrelse i forhold til folkemengden. For rikets bygder overhodet utgjorde det gjennemsnittlige innmarksareal pr. 1000 innbyggere 4953 dekar. De egentlige jordbruksbygder kommer selvsagt i denne henseende øverst. Blandt fylkene står Nord-Trøndelag, Østfold, Opland, Vestfold, Sør-Trøndelag og Hedmark øverst i sådan rekkefølge med fra 7700—6000 dekar innmark pr. 1000 innbyggere. Lavest står Finnmark med 2200 og Aust-Agder med 3060 dekar pr. 1000 innbyggere.

Særskilt for dyrket jord kommer av bygdene fylkesvis Nord-Trøndelag, Østfold, Vestfold, Sør-Trøndelag, Hedmark og Opland øverst med fra 7000—5000 dekar pr. 1000 innbyggere. Lavest kommer Finnmark med vel 500 og Hordaland med vel 1700 dekar dyrket jord pr. 1000 innbyggere.

Når i disse sammenligninger f. eks. Nord-Trøndelag kommer foran fylkene ved Oslofjorden, skyldes det at i det førstnevnte fylke er der langt mindre av ikke jordbrukende befolkning enn i de sistnevnte.

Åker og have.

Det samlede areal åker og have i riket fordelt efter anvendelse utgjorde i 1929, sammenlignet med 1917:

	1929	1917	Stign. (+) eller nedg. (÷) 1917—1929	
			i dekar	i pct.
	Dekar	Dekar		
Hvete	119 995	87 206	+ 32 789	+ 37.6
Rug	74 410	108 333	÷ 33 923	÷ 31.3
Bygg	535 119	474 387	+ 60 732	+ 12.8
Havre	968 479	1 031 270	÷ 62 791	÷ 6.1
Blandkorn	55 370	83 571	÷ 28 201	÷ 33.7
Erter	11 305	21 266	÷ 9 961	÷ 46.8
I alt korn og erter	1 764 678	1 806 033	÷ 41 355	÷ 2.3
Potet	465 944	463 263	+ 2 681	+ 0.6
Grønnfôr	146 325	65 359	+ 80 966	+123.9
Fôrnepe	133 706	65 814	+ 67 892	+103.2
Kålrot	37 601	9 068	+ 28 533	+314.7
Andre vekster på åker og i have	124 439	110 170	+ 14 269	+ 12.9
Brakk	69 084	57 662	+ 11 422	+ 19.8
Åpen åker og have i alt	2 741 777	2 577 369	+164 408	+ 6.4

Innmarksarealet i året 1929 procentvis for-

	Høst-hvete	Vår-hvete	Høst-rug	Vår-rug	Bygg	Havre	Bland-korn	Erter
I Riket	0.08	1.12	0.57	0.17	5.35	9.68	0.55	0.11
II. Rikets bygder	0.08	1.12	0.57	0.17	5.36	9.70	0.56	0.11
III. Rikets byer	0.04	1.03	0.48	0.17	1.23	5.46	0.13	0.04
IV. Bygdene fylkesvis:								
Østfold	0.45	2.11	2.84	0.16	1.80	19.63	0.50	0.08
Akershus	0.09	1.25	0.98	0.04	7.16	18.98	0.44	0.13
Hedmark	0.03	1.16	0.78	0.05	7.25	12.84	0.78	0.29
Opland	0.01	0.24	0.46	0.23	13.41	6.38	3.48	0.55
Buskerud	0.15	2.73	0.50	0.61	5.17	11.27	0.97	0.20
Vestfold	0.20	5.56	1.18	1.12	2.46	14.74	0.36	0.04
Telemark	0.18	4.52	0.43	0.35	3.68	7.35	0.05	0.03
Aust-Agder	0.04	2.72	0.15	0.63	2.36	8.25	0.14	0.09
Vest-Agder	0.02	0.89	0.17	0.21	0.73	10.12	0.02	0.02
Rogaland	0.02	0.14	0.20	0.01	2.89	14.12	0.07	0.01
Hordaland	—	0.01	0.01	0.01	0.48	3.46	0.10	—
Sogn og Fjordane	—	0.02	0.01	0.01	1.73	3.55	0.07	—
Møre	—	0.04	0.01	0.01	2.69	5.64	0.04	—
Sør-Trøndelag	—	0.03	0.02	—	9.15	4.45	0.10	0.01
Nord-Trøndelag	—	0.05	0.02	—	11.68	10.31	0.06	0.03
Nordland	—	0.02	0.04	0.10	2.93	0.87	0.02	—
Troms	—	—	—	—	1.63	0.03	—	—
Finnmark	—	—	—	—	0.03	—	—	—
V. De naturlige jordbruksområder:								
Østlandet og Oplandene.								
De sydøstlige slettebygder	0.25	2.68	1.49	0.36	4.05	18.31	0.45	0.10
Jordbruksbygder inne i landet	0.12	2.12	1.02	0.30	9.86	13.40	2.76	0.64
Mellembygder eller skogbygder	0.04	1.00	1.08	0.14	5.64	13.11	0.49	0.10
Dal- og fjellbygder	—	0.06	0.26	0.28	11.76	2.56	2.00	0.27
Sørlandet.								
Kystbygder	0.05	2.47	0.29	0.55	0.50	10.08	0.07	0.07
Skogbygder	0.12	3.16	0.33	0.64	3.14	7.86	0.04	0.03
Dal- og fjellbygder	0.01	0.50	0.03	0.20	6.41	3.14	0.05	0.03
Indre mellembygder	0.18	4.79	0.43	0.27	1.51	10.24	0.07	0.03
Vestlandet.								
Skiferlandskapene ved Boknfjorden	—	0.25	0.14	—	3.27	11.35	0.04	—
Jærens sletteland	0.03	0.23	0.37	0.02	4.37	19.34	0.11	0.02
Andre ytre bygder	—	0.01	0.01	—	0.46	4.93	0.02	—
Indre bygder	—	0.03	0.01	0.02	1.72	4.13	0.13	—
Trøndelagen.								
Kystbygder	—	0.02	0.01	0.01	3.25	7.11	0.09	—
Ytre fjordbygder	—	0.03	0.01	—	4.08	5.83	0.05	0.01
Bygder ved Trondheimsfj.	—	0.06	0.02	—	12.60	9.58	0.08	0.04
Dal- og fjellbygder	—	—	—	—	6.63	1.72	0.07	—
Andre indre bygder	—	0.05	0.01	0.02	8.74	5.75	0.05	—
Nord-Norge.								
Øier	—	—	0.02	—	0.81	0.16	0.01	—
Kystbygder	—	0.02	0.04	0.01	2.57	0.71	0.01	—
Fjord- og dalbygder	—	0.01	0.02	0.20	2.85	0.52	0.03	—
Innlandsbygder	—	0.01	0.01	0.02	3.87	1.21	0.01	—

delt efter dets forskjellige anvendelse.

I alt korn og erter	Grønnfôr	Potet	Fôrnepe	Andre vekster på åker og i have	Brakk	I alt åpen åker og have	Eng på dyrket jord	I alt dyrket jord	Naturlig eng	I alt innmark
17.63	1.46	4.66	1.34	1.62	0.69	27.40	50.42	77.82	22.18	100.00
17.67	1.46	4.65	1.34	1.56	0.69	27.37	50.45	77.82	22.18	100.00
8.58	1.71	6.55	0.85	15.74	0.81	34.24	41.70	75.94	24.06	100.00
27.57	0.94	4.28	1.97	1.98	2.33	39.07	58.90	97.97	2.03	100.00
29.07	1.16	4.57	1.98	3.78	1.61	42.17	52.46	94.63	5.37	100.00
23.18	2.42	5.23	1.92	1.30	1.27	35.32	46.46	81.78	18.22	100.00
24.76	2.13	4.52	2.06	0.91	0.42	34.80	40.19	74.99	25.01	100.00
21.60	1.71	4.19	1.35	2.08	0.67	31.60	55.34	86.94	13.06	100.00
25.66	1.00	5.34	1.90	2.66	0.39	36.95	60.63	97.58	2.42	100.00
16.59	1.48	4.92	1.26	1.73	0.33	26.31	56.02	82.33	17.67	100.00
14.38	1.04	7.58	0.70	2.72	0.39	26.81	63.38	90.19	9.81	100.00
12.18	0.91	5.67	0.51	1.78	0.29	21.34	66.75	88.09	11.91	100.00
17.46	1.32	6.93	1.31	4.02	0.37	31.41	53.70	85.11	14.89	100.00
4.07	1.00	5.23	0.33	1.41	0.17	12.21	41.31	53.52	46.48	100.00
5.39	0.83	4.13	0.47	1.06	0.12	12.00	34.32	46.32	53.68	100.00
8.43	0.89	3.64	0.52	0.45	0.19	14.12	41.56	55.68	44.32	100.00
13.76	0.84	2.81	1.05	0.45	0.15	19.06	62.61	81.67	18.33	100.00
22.15	0.83	5.02	2.35	0.48	0.16	30.99	59.03	90.02	9.98	100.00
3.98	2.36	4.37	0.19	0.24	0.34	11.48	41.68	53.16	46.84	100.00
1.66	4.06	4.88	0.08	0.07	0.41	11.16	44.43	55.59	44.41	100.00
0.03	1.98	1.36	0.02	0.02	0.32	3.73	20.09	23.82	76.18	100.00
27.69	1.09	4.82	2.04	3.22	1.37	40.23	57.08	97.31	2.69	100.00
30.22	1.36	6.76	2.49	2.06	0.86	43.75	42.57	86.32	13.68	100.00
21.60	1.35	3.61	1.30	0.71	1.69	30.26	49.67	79.93	20.07	100.00
17.19	4.03	2.80	1.43	0.36	0.44	26.25	47.73	73.98	26.02	100.00
14.08	0.85	7.36	0.59	3.48	0.28	26.64	65.86	92.50	7.50	100.00
15.32	1.26	5.90	1.11	1.41	0.29	25.29	60.92	86.21	13.79	100.00
10.37	1.56	4.85	0.62	0.72	0.32	18.44	50.16	68.60	31.40	100.00
17.52	1.25	5.14	1.22	1.87	0.38	27.38	63.31	90.69	9.31	100.00
15.05	0.77	7.95	0.81	4.96	0.03	29.57	55.41	84.98	15.02	100.00
24.49	0.96	7.74	1.84	5.78	0.49	41.30	52.60	93.90	6.10	100.00
5.43	0.96	5.47	0.27	1.24	0.18	13.55	38.71	52.26	47.74	100.00
6.04	1.18	4.43	0.66	1.54	0.17	14.02	43.10	57.12	42.88	100.00
10.49	0.82	4.69	0.28	0.30	0.33	16.91	48.42	65.33	34.67	100.00
10.01	0.79	3.29	0.69	0.41	0.10	15.29	47.77	63.06	36.94	100.00
22.38	0.62	4.87	2.15	0.76	0.15	30.93	61.25	92.18	7.82	100.00
8.42	1.72	1.84	0.63	0.10	0.19	12.90	59.22	72.12	27.88	100.00
14.62	0.83	3.05	1.76	0.36	0.12	20.74	54.05	74.79	25.21	100.00
1.00	2.05	5.01	0.07	0.17	0.18	8.48	30.09	38.57	61.43	100.00
3.36	2.30	4.33	0.12	0.26	0.29	10.66	48.75	59.41	40.59	100.00
3.63	3.67	4.13	0.10	0.11	0.65	12.29	38.80	51.09	48.91	100.00
5.13	3.62	2.61	0.45	0.14	0.31	12.26	50.40	62.66	37.34	100.00

Det samlede areal åpen åker og have er således i perioden 1917—1929 øket med 164 400 dekar eller 6.4 pct.

Det er særlig fôrvekstarealene som viser økning fra 1917 til 1929, mens det samlede kornareal viser litt nedgang og potetarealet nærmest er uforandret.

Arealet av grønnfôr og fôrnepe er mere enn fordoblet, kålrotarealet firedoblet. Av kornslagene viser hveten og bygget adskillig økede arealer, henholdsvis 37.6 og 12.8 pct., mens dyrkningen av rug, havre, blandkorn og erter er gått tilbake.

Arealet av erter var i 1929 ikke stort mere enn halvparten av hvad det var i 1917, og arealet av rug er minket med næsten $^1/_3$.

For kornets vedkommende er der således skjedd nogen omlegning til mere hvete og bygg, mindre rug, havre og blandkorn, uten at det samlede kornareal i 1929 var høiere enn i årene like før krigen, og litt lavere enn i 1917, da den ekstraordinære økning allerede var begynt. Derimot er der en sterk økning for de under fôrproduksjonen hørende vekster. Som man senere skal komme tilbake til er opgavene for «andre vekster på åker og i have» ikke direkte sammenlignbare.

Den ovenfor antydede forandring i den åpne åkers anvendelse er en fortsettelse av utviklingen gjennem den siste menneskealder. Sammenholdt med året 1900 viser således året 1929 en økning i arealene av åpen åker og have på minst 450 000 dekar. Herav er ca. 100 000 dekar kommet kornavlen til gode. Av kornartene er det bygg og hvete som er øket, og det meget sterkt, mens det for de andre kornslag og erter er en til dels betydelig tilbakegang. Potetavlen er øket med ca. 100 000 dekar. Men det er dog de andre kulturvekster på åpen åker som har øket sterkest gjennem den siste menneskealder, de kulturer som mest omfatter fôrvekster på åker. Således er arealet av fôrnepe øket fra 15 700 til 133 700 dekar, kålrot fra 3 000 til 37 600 dekar, grønnfôr fra 92 000 til 146 000 dekar. Og så er nok «andre vekster på åker» øket overordentlig, uten at dette nærmere kan angis i tall, da opgavene for 1900 i så henseende ikke er sammenlignbare. Disse andre vekster består vesentlig av forskjellige grønnsaker og andre mere havemessige kulturer, dels på åker, dels i have.

Fra og med 1923 er der på representativt grunnlag innhentet årlige opgaver gjennem jordstyrene til belysning av endringene i arealanvendelsen og husdyrholdet i rikets bygder fra år til annet. En betydningsfull reform som måskje er av størst betydning hvad husdyrbruket angår, men også for arealanvendelsen innebærer betydelige fordeler.

I tabellen øverst på næste side er for en del av de viktigste åkervekster stillet sammen resultatene av de fullstendige tellinger som er avholdt fra 1907 av og de beregnede tall fra de representative tellinger. Opgavene omfatter rikets bygder.

Året 1918 viser maksimum for åkerarealene, og da spesielt for kornarealene. De følgende år foregikk der en sterk nedgang i disse arealer, hvis ekstraordinære størrelse skyldtes krisetiden og tvangsdyrkningen.

År	Hvete	Rug	Bygg	Havre	Blandkorn	Korn og erter i alt	Potet	Grønnfôr	Fôrnepe og kålrot
	Km.²	Km.²	Km.²	Km.²	Km.²	Km.²	Km.²	Km.²	Km.²
1907 . . .	49.94	149.80	358.60	1 060.26	61.50	1 721.69	409.15	135.91	79.69
1917 . . .	86.64	107.91	473.97	1 028.77	83.53	1 802.08	457.98	64.95	74.54
1918 . . .	164.58	147.65	630.43	1 383.51	118.94	2 482.05	527.76	55.25	97.36
1923 . . .	101.20	109.23	500.90	1 033.39	80.73	1 841.58	462.99	125.75	113.48
1924 . . .	86.46	102.72	551.33	930.89	79.35	1 763.25	472.55	134.00	121.79
1925 . . .	89.14	89.56	562.11	973.48	75.97	1 802.71	472.00	112.34	129.33
1926 . . .	89.28	94.60	579.26	976.01	72.74	1 824.22	481.80	109.49	132.96
1927 . . .	99.39	93.20	606.43	970.37	68.16	1 849.32	499.14	112.43	139.26
1928 . . .	114.83	74.24	601.57	995.27	68.34	1 865.86	504.50	107.44	146.84
1929 . . .	119.52	74.13	534.58	966.08	55.31	1 760.92	463.07	145.58	170.73
1930 . . .	123.30	77.29	544.28	967.97	55.42	1 779.49	472.22	146.29	178.59
1931 . . .	116.09	61.72	559.79	958.34	54.66	1 761.14	471.10	153.51	180.03
	Relative tall, 1907 = 100.								
1907 . . .	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1917 . . .	173.49	72.04	132.17	97.03	135.82	104.67	111.93	47.79	93.54
1918 . . .	329.56	98.56	175.80	130.48	193.40	144.16	128.99	40.65	122.17
1923 . . .	202.64	72.92	139.68	97.47	131.27	106.96	113.16	92.52	142.40
1924 . . .	173.13	68.57	153.75	87.80	129.02	102.41	115.50	98.59	152.83
1925 . . .	178.49	59.79	156.75	91.82	123.53	104.71	115.36	82.66	162.29
1926 . . .	178.77	63.15	161.53	92.05	118.28	105.96	117.76	80.56	166.85
1927 . . .	199.02	62.22	169.11	91.52	110.83	107.41	121.99	82.72	174.75
1928 . . .	229.94	49.56	167.76	93.87	111.12	108.37	123.30	79.05	184.26
1929 . . .	239.33	49.49	149.07	91.12	89.93	102.28	113.18	107.12	214.24
1930 . . .	246.90	51.60	151.78	91.30	90.11	103.36	115.41	107.64	224.11
1931 . . .	232.46	41.20	156.10	90.39	88.88	102.29	115.14	112.95	225.91

Sammenholdt med opgavene for 1907, det siste år før krigen som man har tellingsopgaver for, viser det sig at hvetearealet i 1929 var næsten $2^1/_2$ gang så stort som i 1907, mens rugarealet var minket til det halve; byggarealet var øket med 49 pct., havre- og blandkornarealet redusert med 9 à 10 pct. Det samlede areal som anvendtes til korn og erter i 1929 var 2.3 pct. større enn i 1907. Potetarealet øket med 13 pct., grønnfôrarealet øket med 7 pct. og fôrnepe og kålrotarealet blev godt og vel fordoblet.

Hvorledes arealet av forannevnte vekster procentvis fordelte sig på bygdene i de større landsdeler og byene i 1929 vil fremgå av nedenstående sammenstilling:

	Hvete	Rug	Bygg	Havre	Blandkorn	Potet	Grønnfôr	Fôrnepe og kålrot
Østlandet	67.16	71.33	23.07	49.79	28.06	27.92	22.84	36.98
Oplandene	11.05	18.29	33.80	18.01	66.14	18.70	27.80	24.18
Sørlandet	19.81	6.67	3.55	6.48	0.86	9.24	6.25	6.34
Vestlandet	0.81	1.55	4.57	10.57	2.08	17.27	10.67	14.21
Trøndelagen	0.68	0.54	30.40	14.30	2.47	16.72	11.91	16.91
Nord-Norge	0.10	1.24	4.51	0.60	0.29	9.53	20.02	1.04
Rikets bygder	99.61	99.62	99.90	99.75	99.90	99.38	99.49	99.66
» byer	0.39	0.38	0.10	0.25	0.10	0.62	0.51	0.34
Riket	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Østlandet har således over $^2/_3$ av hvete- og rugarealet; 98 pct. av hvetearealet og 96 pct. av rugarealet finnes på Østlandet, Oplandene og Sørlandet. Dyrkningen av bygg og havre er mindre stedbundet enn hveten og rugen; i de høiereliggende bygder og i Nord-Norge, hvor de klimatiske forhold legger hindringer i veien for havredyrkningen viker dog havren plassen for bygget. Byggdyrkningen er særlig dominerende på Oplandene, i Trøndelagen og i Nord-Norge. Ellers må man si at byggavlen best egner sig i de tørre innlandsstrøk og havreavlen i de nedbørsrike kystdistrikter.

Dyrkningen av blandkorn, som før i tiden var meget utbredt, er nu sågodtsom ophørt i de fleste distrikter. Opland fylke alene hadde i 1929 bortimot 60 pct. av blandkornarealet i riket. Dyrkningen av erter er i den senere tid gått sterkt tilbake; den drives mest på Oplandene, hvor den i den kalkrike jord slår godt til, dernæst på Østlandet. Potetene er jevnest fordelt av alle sædslag, og dette gjelder såvel de forskjellige distrikter som de enkelte bruk. Poteter dyrkes snartsagt ved alle bruk, noget som ikke er tilfelle med nogen av de andre kulturvekster.

I Nord-Norge spiller avlen av grønnfôr en ganske stor rolle. Her er jo kornavlen usikker på mange steder, og så trer grønnfôret i kornets sted i sædfølgen. Av det til fôrrotfrukter anvendte areal har Østlandet og Oplandene over 60 pct. av det hele, men relativt størst er arealene på Jæren. Det er altså i de beste jordbruksdistrikter denne avl først vinner innpass og man kan tilføie at det fortrinsvis er ved de større bruk fôrrotfruktene har vunnet innpass. Mens småbrukene, hvor denne avl først og fremst burde drives, i denne henseende står langt tilbake.

De forskjellige sædslags utbredelse innen de naturlige jordbruksområder vil fremgå av tabell 13 i tredje hefte. (Se også tabellen øverst på næste side.)

Tabell 16 i tredje hefte inneholder procentvise opgaver over innmarkens anvendelse. For fylkene og jordbruksområdene er disse opgaver tatt inn i tabellen side 182—183.

Kornarealene inntok i 1929 17.63 pct. av innmarken mot 18.49 pct. i 1917. Der er stigning i procenten i Buskerud, Vestfold, Telemark, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag. I de øvrige fylker er der nedgang.

Kornarealene utgjør størst procent av innmarken på Østlandet, Oplandene og i Nord-Trøndelag. I Akershus anvendes 29.1 pct. av innmarken til kornavl, i Østfold 27.6, Vestfold 25.7, Opland 24.8, Hedmark 23.2. Nord-Norge står selvsagt i denne henseende lavest, men også i Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre spiller kornavlen en lite fremtredende rolle. Av fogderiene kommer Hedmark øverst med 33.0 pct., dernæst Øvre Romerike med 31.5 pct. Bortsett fra Nord-Norge står Hardanger og Voss og Nord-Østerdal lavest med henholdsvis 2.38 og 2.63 pct.

Procentvis av hele det dyrkede areal (havearealet medregnet) utgjorde åker- og havearealet i 1917 og 1929: (Se tabellen nederst på næste side.)

Arealet av de forskellige sædslag procentvis fordelt på de naturlige jordbruksområder.

De naturlige jordbruksområder	Hvete	Rug	Bygg	Havre	Blandkorn	Potet	Grønnfôr	Fôrnepe og kålrot
Østlandet og Oplandene:								
De sydøstlige slettebygder	53.14	53.94	16.42	41.09	17.65	22.57	16.22	31.57
Jordbruksbygder inne i landet	17.07	16.18	16.81	12.63	45.50	13.31	8.52	16.39
Mellembygder eller skogbygder	8.02	15.22	9.78	12.57	8.21	7.21	8.65	7.73
Dal- og fjellbygder	0.30	4.62	13.92	1.68	22.94	3.83	17.51	5.68
Sørlandet:								
Kystbygder	4.01	2.14	0.18	1.98	0.25	3.02	1.11	1.78
Skogbygder	2.53	1.21	0.54	0.75	0.06	1.18	0.80	0.79
Dal- og fjellbygder	0.71	0.50	1.97	0.53	0.17	1.72	1.77	0.72
Indre mellembygder	12.64	2.85	0.86	3.23	0.38	3.38	2.60	3.07
Vestlandet:								
Skiferlandskapene ved Boknfj.	0.07	0.07	0.20	0.39	0.02	0.57	0.18	0.79
Jærens sletteland	0.48	1.20	1.83	4.48	0.43	3.73	1.48	7.74
Andre ytre bygder	0.08	0.09	0.50	3.01	0.16	6.98	3.91	2.24
Indre bygder	0.18	0.20	2.05	2.72	1.47	6.09	5.16	3.48
Trøndelagen:								
Kystbygder	0.06	0.08	1.98	2.40	0.50	3.30	1.83	0.59
Ytre fjordbygder	0.11	0.08	3.08	2.44	0.33	2.87	2.20	1.76
Bygder ved Trondheimsfjorden	0.32	0.21	15.38	6.47	0.96	6.86	2.78	9.02
Dal- og fjellbygder	—	0.01	2.77	0.40	0.27	0.89	2.64	0.86
Andre indre bygder	0.18	0.16	7.22	2.63	0.41	2.90	2.52	4.74
Nord-Norge:								
Øier	—	0.07	0.46	0.05	0.05	3.29	4.29	0.16
Kystbygder	0.05	0.20	1.43	0.22	0.07	2.78	4.69	0.29
Fjord- og dalbygder	0.04	0.91	1.66	0.16	0.14	2.77	7.82	0.22
Innlandsbygder	0.01	0.06	0.96	0.17	0.03	0.75	3.32	0.38
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Åker og have i procent av dyrket areal.

	1917				1929			
	Korn og erter	Potet	Andre vekster, brakk og have	I alt åker og have	Korn og erter	Potet	Andre vekster, brakk og have	I alt åker og have
Riket	25.70	6.59	4.39	36.68	22.66	5.98	6.57	35.21
Rikets bygder	25.75	6.54	4.30	36.59	22.71	5.97	6.48	35.16
Rikets byer	13.82	18.47	25.78	58.07	11.30	8.62	25.17	45.09
Bygdene fylkesvis.								
Østfold	29.04	4.31	5.50	38.85	28.14	4.37	7.36	39.87
Akershus	31.27	5.08	5.16	41.51	30.72	4.83	9.02	44.57
Hedmark	32.36	6.67	5.00	44.03	28.34	6.40	8.45	43.19
Opland	36.20	6.98	4.04	47.22	33.02	6.02	7.36	46.40
Buskerud	24.85	5.07	4.63	34.55	24.84	4.82	6.68	36.34
Vestfold	25.10	4.96	3.92	33.98	26.29	5.47	6.10	37.86
Telemark	21.26	6.76	5.03	33.05	20.15	5.98	5.82	31.95
Aust-Agder	17.54	10.40	4.26	32.20	15.94	8.40	5.39	29.73
Vest-Agder	18.78	8.51	2.84	30.13	13.83	6.43	3.97	24.23
Rogaland	25.12	8.09	4.98	38.19	20.51	8.14	8.25	36.90
Hordaland	17.95	15.97	4.29	38.21	7.60	9.77	5.44	22.81
Sogn og Fjordane	24.11	13.75	6.25	44.11	11.63	8.91	5.36	25.90
Møre	22.34	7.31	1.69	31.34	15.13	6.55	3.69	25.37
Sør-Trøndelag	15.40	3.34	1.29	20.03	16.85	3.44	3.05	23.34
Nord-Trøndelag	23.65	5.46	3.22	32.33	24.61	5.58	4.24	34.43
Nordland	14.24	13.34	3.85	31.43	7.48	8.22	5.90	21.60
Troms	5.58	15.86	9.67	31.11	2.98	8.78	8.31	20.07
Finnmark	—	13.09	8.65	21.74	0.11	5.69	9.85	15.65

I forhold til det hele dyrkede areal utgjorde arealet av åker og have i 1929 35.21 pct. mot 36.68 pct. i 1917. Både korn- og potetarealet utgjør en procentvis mindre del av det dyrkede areal i 1929 enn i 1917, mens prosenten for andre vekster, brakk og have er øket fra 4.39 til 6.57. Økningen i det dyrkede areal fra 1917 til 1929 er i høiere grad kommet engen enn åkeren tilgode.

Havebruk.

Havebruket har i tiden fra forrige jordbrukstelling undergått en meget rask utvikling. Denne har for en vesentlig del gått i den retning at havebrukskulturene, som tidligere oftest var begrenset til det egentlige haveareal og gartnerier, i stadig større utstrekning er gått inn som ledd i den egentlige gårdsdrift; dyrkningen av både grønnsaker, frukt og bær foregår nu for en stor del som helt jordbruksmessige kulturer.

Ved tellingen i 1929 har man innhentet adskillige nye opgaver over havebruket, men da samtidig de gamle spørsmål om arealet av frukthave og kjøkkenhave blev sløifet, blir opgavene som før nevnt ikke helt sammenlignbare med de tidligere. For frukttrær og bærbusker var det a n t a l l e t der blev spurt efter, mens a r e a l e t, hvis det blev nyttet til en eller annen mellemkultur, er opført på denne.

Til belysning av havebrukets stilling ved tellingen i 1929 og utviklingen fra 1917 hitsettes nedenstående opgaver for riket: (Se for øvrig jordbrukstellingens annet hefte, tabell 1, rubr. 20—24, tabell 1, tillegg og tabell 2.)

Areal anvendt til:

		1929	1917
Kål	dekar	12 901	5 348
Gulrot	»	7 988	3 550
Jordbær	»	5 842	393
Bringebær	»	4 887	146
Antall:			
Frukttrær		2 513 291	1 924 177
Bærbusker		4 669 012	?

Det til kål og gulrot anvendte areal er således i perioden mere enn fordoblet.

Akershus fylke har vel $^1/_4$ av kålarealet, dernæst kommer Østfold, Buskerud, Rogaland og Vestfold.

Av gulrotarealet faller omtrent halvparten på Østfold og Akershus. Dyrkningen av jordbær og bringebær har tatt et veldig opsving i denne perioden. Jordbær dyrkes i størst utstrekning i Akershus og Buskerud, som sammen har næsten halvparten av arealet. Bringebærarealene er også størst i disse to fylker, men her står Akershus langt foran.

I det små — vesentlig for eget bruk — foregår dyrkningen av disse vekster nu ved en flerhet av brukene i de gunstigere strøk av landet. Dyrk-

Fylkesvis fordelte arealet sig således i 1929:

	Kål	Gulrot	Jordbær	Bringebær
	Dekar	Dekar	Dekar	Dekar
Østfold	1 605	2 291	360	295
Akershus	3 437	1 434	1 599	1 867
Hedmark	851	304	270	214
Opland	705	150	117	160
Buskerud	1 240	463	1 372	698
Vestfold	1 092	797	564	473
Telemark	432	249	143	128
Aust-Agder	338	190	426	131
Vest-Agder	212	355	92	59
Rogaland	1 180	835	129	80
Hordaland	405	167	191	192
Sogn og Fjordane	70	35	33	113
Møre	205	112	106	48
Sør-Trøndelag	209	89	140	23
Nord-Trøndelag	265	229	39	43
Nordland	135	113	7	14
Troms	32	31	3	—
Finnmark	1	4	—	—
Bygdene i alt	12 414	7 848	5 591	4 538
Byene i alt	487	140	251	349
Riket	12 901	7 988	5 842	4 887

ningen i større målestokk — beregnet på salg — er derimot samlet i relativt få herreder, i første rekke de som ligger umiddelbart inn til de større markeder. I Østfold drives gulrot- og kåldyrkningen fornemmelig i herredene Rygge og Jeløy, som tilsammen har over 800 dekar kål og vel 1600 dekar gulrot. I Akershus er det Aker, Bærum og Asker som står høit i denne henseende med tilsammen 2 300 dekar kål, ca. 700 dekar gulrot, vel 1 000 dekar jordbær og 1400 dekar bringebær. Dyrkningen av de to sistnevnte er særlig stor i Asker. I Buskerud er det Lier som kommer i første rekke med over 1000 dekar jordbær, næsten 400 dekar til bringebær og ca. 1000 dekar til kål og gulrot tilsammen. Skoger, Borre, Sem og Brunlanes i Vestfold har forholdsvis stor grønnsakdyrkning. I Aust-Agder har Fjære og Landvik betydelig salgsproduksjon av jordbær. Høyland, Håland og Hetland i Rogaland har store arealer til grønnsaker. Ellers har f. eks. Fana ved Bergen og Strinda ved Trondheim forholdsvis store arealer av disse vekster.

Mens man tidligere bare har innhentet opgaver over det samlede antall frukttrær, er antallet ved siste telling spesifisert på de forskjellige slags, og som helt nye blev innhentet opgaver over antallet av bærbusker, delt på rips-, solbær- og stikkelsbærbusker. Detaljerte opgaver herover er tatt inn i tabell 2, annet hefte.

Det samlede antall f r u k t t r æ r er øket fra 1 924 177 i 1917 til 2 513 291 i 1929 eller med næsten 30 pct. Epletrærne utgjør 47 pct. av det samlede antall, pæretrærne 11 pct., plommetrærne 21 pct. og morell-

og kirsebærtrærne 21 pct. Bortsett fra nogen av de mest værhårde strøk er antallet av frukttrær øket sterkt overalt i landet.

Av bærbusker er opgitt 4 669 012. Ripsbuskene utgjør herav 43 pct., mens stikkelsbær og solbær utgjør henholdsvis 27 og 30 pct.

Hvorledes antallet av frukttrær og bærbusker fordelte sig på de større landsdeler vil fremgå av nedenstående tabell:

	Østlandet	Oplandene	Sørlandet	Vestlandet	Trøndelagen	Nord-Norge	Riket
Epletrær	571 025	127 808	196 484	239 935	45 921	225	1 181 398
Pæretrær	106 722	2 077	38 589	124 536	6 998	21	278 943
Plommetrær	277 135	8 156	106 636	135 581	6 407	24	533 939
Kirsebær og morelltrær	230 401	57 232	97 279	101 174	32 845	80	519 011
I alt frukttrær 1929	1 185 283	195 273	438 988	601 226	92 171	350	2 513 291
I alt frukttrær 1917	830 479	138 112	350 084	522 621	82 590	291	1 924 177
Ripsbusker	784 292	262 780	286 915	373 022	243 629	41 602	1 992 240
Stikkelsbærbusker	520 289	124 100	146 333	290 936	193 000	8 527	1 283 185
Solbærbusker	363 115	109 417	182 235	549 811	179 276	9 733	1 393 587

Relative tall.

	Østlandet	Oplandene	Sørlandet	Vestlandet	Trøndelagen	Nord-Norge	Riket
Epletrær	48.4	10.8	16.6	20.3	3.9	—	100.0
Pæretrær	38.3	0.7	13.8	44.7	2.5	—	100.0
Plommetrær	51.9	1.5	20.0	25.4	1.2	—	100.0
Kirsebær og morelltrær	44.4	11.0	18.8	19.5	6.3	—	100.0
I alt frukttrær 1929	47.1	7.8	17.5	23.9	3.7	—	100.0
I alt frukttrær 1917	43.1	7.2	18.2	27.2	4.3	—	100.0
Ripsbusker	39.4	13.2	14.4	18.7	12.2	2.1	100.0
Stikkelsbærbusker	40.5	9.7	11.4	22.7	15.0	0.7	100.0
Solbærbusker	26.0	7.9	13.1	39.4	12.9	0.7	100.0

Med hensyn til den enkelte landsdels relative andel av rikets samlede antall frukttrær er denne øket noget for Østlandet og Oplandene, avtatt noget for Sørlandet, Vestlandet og Trøndelagen.

Av epletrærne har Østlandet 48.4 pct., Vestlandet 20.3 pct. og Sørlandet 16.6 pct. Av pæretrærne har Vestlandet mest, 44.7 pct, Østlandet 38.3 pct. og Sørlandet 13.8 pct. Av plommetrærne har Østlandet 51.9 pct., Vestlandet 25.4 pct. og Sørlandet 20.0 pct., av kirsebær- og morelltrærne Østlandet 44.4 pct., Vestlandet 19.5 pct., og Sørlandet 18.8 pct. Tallene for de mindre distrikter, f. eks. bygdene, viser at fruktdyrkning i større målestokk er innskrenket til visse i klimatisk henseende heldigere stillede strøk innen hver landsdel.

Bærbuskene, som ikke er så avhengige av klimatet, er adskillig jevnere fordelt på landsdelene, men også av dem har Østlandet den største andel, dernæst Vestlandet.

Hvorledes antallet av frukttrær og bærbusker i 1929 fordelte sig på de enkelte fylker vil fremgå av nedenstående tabell:

Fylker	Frukttrær						Bærbusker		
	Epler	Pærer	Plommer	Kirsebær og moreller	Samlet antal 1929	Samlet antal 1917	Rips	Stikkelsbær	Solbær
Østfold	118 416	25 349	51 945	36 077	231 787	185 260	190 073	104 871	94 628
Akershus og Oslo	212 810	30 736	80 131	63 173	386 850	236 834	318 272	252 362	147 245
Hedmark ..	72 882	927	3 929	26 462	104 200	74 656	130 929	60 842	53 294
Opland	54 926	1 150	4 227	30 770	91 073	63 456	131 851	63 258	56 123
Buskerud ..	124 714	16 490	78 531	58 846	278 581	198 605	137 649	89 456	61 693
Vestfold ...	115 085	34 147	66 528	72 305	288 065	209 780	138 298	73 600	59 549
Telemark ..	106 712	14 475	42 265	37 829	201 281	131 385	123 581	58 786	40 576
Aust-Agder .	48 092	13 018	31 894	27 746	120 750	93 475	67 831	32 965	81 724
Vest-Agder .	41 680	11 096	32 477	31 704	116 957	125 224	95 503	54 582	59 935
Rogaland ..	31 260	22 929	54 573	25 975	134 737	121 726	154 310	95 321	323 566
Hordaland og Bergen	97 343	59 081	61 437	63 625	281 486	241 520	149 533	127 728	161 621
Sogn og Fjordane .	111 332	42 526	19 571	11 574	185 003	159 375	69 179	67 887	64 624
Møre	35 639	6 785	5 710	11 349	59 483	43 217	103 878	94 934	81 779
Sør-Trøndelag	2 502	88	297	6 907	9 794	13 064	76 212	42 315	39 520
Nord-Trøndelag	7 780	125	400	14 589	22 894	26 309	63 539	55 751	57 977
Nordland ..	219	20	24	75	338	291	38 728	8 510	9 386
Troms	6	1	—	5	12	—	2 806	15	345
Finnmark ..	—	—	—	—	—	—	68	2	2
Riket i alt ..	1 181 398	278 943	533 939	519 011	2513 291	1 924 177	1 992 240	1 283 185	1 393 587

Antallet av frukttrær er øket mest fra 1917 til 1929 i Akershus, med 63.3 pct., dernæst i Telemark, Opland og Buskerud. Nedgang i antallet av frukttrær viser bare tre fylker: Sør- og Nord-Trøndelag og Vest-Agder. Akershus har av fylkene det største antall både av frukttrær og bærbusker,

omtrent halvparten av antallet trær og busker finnes her i eiendomsklasse 1, boliger med have. Av fogderiene har Aker og Follo det største antall frukttrær, næsten 300 000. Henimot 200 000 frukttrær har av fogderiene Buskerud, Jarlsberg og Hardanger og Voss. Sogn kommer dernæst med vel 120 000. I Buskerud, Hordaland og Sogn og Fjordane er det først og fremst brukene i størrelsesklasse 5—7 som har mange frukttrær.

Tabell 19 i tredje hefte inneholder opgave over antallet av frukttrær og bærbusker pr. 1000 innbyggere. Under ett for riket var der 894 frukttrær og 1661 bærbusker pr. 1000 innbyggere. Hvad frukttrær angår kommer Vestfold øverst med 2857, og Buskerud med 2340. Dernæst kommer Agderfylkene, Sogn og Fjordane og Akershus. For bærbuskene kommer Rogaland øverst med 5525, dernæst Vest-Agder med 3649 og Akershus med 3380.

Antallet av frukttrær og bærbusker pr. 1000 dekar innmark fremgår av tabell 15 i hefte 3. I rikets bygder var der gjennemsnittlig 236 frukttrær og 435 bærbusker pr. 1000 dekar innmark. Hvad frukttrær angår kommer Aust-Agder øverst med 659, dernæst Hordaland med 524 frukttrær pr. 1000 dekar innmark. Mellem 4 og 500 har Buskerud, Vestfold, Telemark og Vest-Agder. Av bærbusker har Rogaland 1174 pr. 1000 dekar, Aust-Agder 1001, Vest-Agder 878, Hordaland 773 og Akershus 736.

Om frukttrærnes og bærbuskenes fordeling på bruk av forskjellig størrelse inneholder tabell 5 i annet hefte opgaver. De samme opgaver utregnet pr. 1000 dekar innmark er tatt inn i tabell 15 i tredje hefte. Antallet frukttrær og bærbusker pr. 1000 dekar innmark er særlig stort i klasse 1, boligene, 7606 frukttrær og 16 861 bærbusker. Tallet faller raskt med stigende eiendomsstørrelse, i klasse 2 henholdsvis 2260 og 3955, i klasse 3 722 og 1297, klasse 4 327 og 625. Fra klasse 7 av ca. 100 frukttrær og 150 bærbusker pr. 1000 dekar innmark.

Med hensyn til det til frukttrær og bærbusker anvendte areal var det sagt i instruksen til tellerne at det ikke skulde føres op særskilt areal for dem hvis det blev dyrket andre vekster som mellemkulturer, og hele arealet var ført op på disse vekster. Hvis arealet ikke var ført op andre steder, skulde det føres under «andre vekster på åker og i have», såvidt mulig med spesifikasjon på foten av skjemaet om hvad arealet var anvendt til. I denne samme rubrikk skulde også føres arealet av de forskjellige kulturer som ikke hadde særskilt rubrikk i skjemaet, spesifisert på samme måte. Dessverre var disse spesifikasjoner meget mangelfullt utfylt på skjemaene. Denne rubrikk «andre vekster på åker og i have» omfattet i alt 92 821 dekar, som altså i det vesentligste omfatter de arealer som ved tidligere tellinger var opført som frukthave og kjøkkenhave.

Sammenlignet med de tidligere opgaver vil dog denne opgave for 1929 være for lav, idet den som ovenfor nevnt ikke omfatter hele arealet.

I tillegg A til tabell 1, annet hefte, er tatt inn et fylkesvis sammendrag for de forskjellige spesialkulturer som der var gitt opgave for. De viktigste herav er bønner med 748 dekar,

haveerter med 339, purre 181, selleri 231, persille 185, agurker på friland 435, rabarbra 193, blomster 861 og planteskole på 485 dekar. Av sjeldnere jordbrukskulturer var fôrmargkål på 253 og solsikker på 69 dekar.

Tillegg B til samme tabell inneholder et sammendrag over havekulturer under glass. Det samlede areal er angitt til 384 824 m.², hvorav 129 019 m.² anvendt til tomat, 44 910 m.² til agurk, 177 011 m.² til blomster og 33 884 m.² til forskjellige andre kulturer.

Omtrent ved samme tidspunkt som jordbrukstellingen avholdt Norsk Gartnerforening en særskilt telling herover. Resultatene av denne er offentliggjort i foreningens tidsskrift for 1930, nr. 32. Det samlede areal er her angitt litt større, i alt 430 000 m.², hvorav 235 000 m.² på veksthuser og 195 000 m.² på mistbenkvinduer.

Eng.

Det samlede areal av eng på innmark fordeler sig ifølge tabell 1, annet hefte, således:

	1929			1917
	Rikets bygder	Rikets byer	Riket	Riket
Eng på dyrket jord: til høislått	4 801 969	17 051	4 819 020	4 286 406
Eng på dyrket jord: til beite	225 650	1 239	226 889	162 527
Tilsammen	5 027 619	18 290	5 045 909	4 448 933
Naturlig eng til høislått: gjødslet	655 090	5 883	660 973	2 528 550
Naturlig eng til høislått: ugjødslet	1 194 776	2 019	1 196 795	
Naturlig eng til beite	359 938	2 650	362 588	310 746
Tilsammen	2 209 804	10 552	2 220 356	2 839 296
I alt eng	7 237 423	28 842	7 266 265	7 288 229

Da tellingen i 1929 foregikk pr. 20 juni, kunde man denne gang ikke få opgave over areal anvendt til høifrø, idet det på dette tidspunkt ikke kunde bestemmes hvor meget som vilde bli satt igjen til frø. I 1917 var areal eng til frø ca. 64 000 dekar, som i ovenstående tall for 1917 er tatt med under høislått. For naturlig eng har man denne gang innhentet opgave over hvor meget av denne som var gjødslet. Arealet av eng på dyrket jord er fra 1917 til 1929 øket med ca. 600 000 dekar. Som tidligere nevnt er økningen i det hele areal dyrket jord i perioden 761 000 dekar. Da det i første rekke er naturlig eng på innmark som er dyrket op, er arealet av

denne redusert med 619 000 dekar. Det samlede engareal viser således liten endring fra 1917 til 1929.

De enkelte distrikters andel i det samlede areal av eng vil fremgå av de tabeller som finnes på side 178 og 180.

Som det vil ses er arealet av eng på dyrket jord størst på Østlandet med 31.9 pct. og i Trøndelag med 22.2 pct. av rikets samlede areal herav. Med den sterke nydyrkning som har foregått på Vestlandet og i Nord-Norge er dog disse landsdelers relative andel betydelig øket, sammenlignet med 1917; for Vestlandet således fra 9.2 til 12.7 pct. og for Nord-Norge fra 4.6 til 8.4 pct.

Av naturlig eng har Vestlandet, Nord-Norge og Trøndelagen mest, med henholdsvis 25.8, 22.9 og 21.9 pct. av rikets. Av fylkene har særlig Nordland, Møre, Sogn og Fjordane og Hordaland meget naturlig eng. Særlig lite naturlig eng har Vestfold, Østfold og Aust-Agder.

Tabell 16, tredje hefte, inneholder opgave over engarealets procentandel av det hele innmarksareal. I rikets bygder anvendtes i alt 72.63 pct. av innmarken til eng, derav var 50.45 pct. eng på dyrket jord og 22.18 pct. naturlig eng. I 1917 utgjorde de tilsvarende procenter henholdsvis 74.63, 45.59 og 29.04 pct.

Av bygdene fylkesvis kommer Finnmark høiest i relativt engareal med 96.27 pct., Troms 88.84, Nordland 88.52, Sogn og Fjordane 88.00 og Hordaland med 87.79 pct. Procentvis minst er engarealet i Akershus med 57.83, Østfold 60.93 og Vestfold 63.05 pct. Av fogderiene kommer Hedmark lavest med 51.04 pct. eng, denæst Aker og Follo med 51.68 pct. Hvad eng på dyrket jord angår har Vest-Agder den høieste procent, 66.75, dernæst Aust-Agder, Sør-Trøndelag og Vestfold. Lavest står Nord-Norge og fylkene Hordaland og Møre. Disse har til gjengjeld de høieste procenter for naturlig eng, 40—50 pct., i Finnmark endog 76.18 pct., mens procenten for naturlig eng i Østfold og Vestfold er 2.03 og 2.42.

Hvor meget av engen i de forskjellige distrikter som brukes til beite og hvor meget av den naturlige eng som nogenlunde regelmessig gjødsles gir tabell 1 i annet hefte oplysning om.

Omstående opgave angir procentvis for bygdene fylkesvis engens anvendelse. (Se tabell næste side.)

Anvendelsen av eng på dyrket jord til beite forekommer hovedsakelig i de beste jordbruksdistrikter, der man har rikelig av dyrket jord, men ofte knepne havneganger. Dette gjelder først og fremst de naturlige jordbruksområder 1, 2, 10, 15, de sydøstlige slettebygder, silurbygdene inne i landet, Jæren og de beste jordbruksbygder i Trøndelagen. I dal- og fjellbygder brukes yderst lite av dyrket eng til beite, og det samme gjelder også de fleste av de øvrige jordbruksområder utenom de førstnevnte. For riket i alt anvendtes 4.5 pct. av den dyrkede eng til beite.

Av den naturlige eng anvendes langt mere til beite, for riket i alt 16.3 pct. Av den naturlige eng på Østlandet og Oplandene anvendes

	Eng på dyrket jord			Naturlig eng			
	Til slått	Til beite	Til-sammen	Til slått		Til beite	Til-sammen
				Gjødslet	Annen		
Østfold	87.8	12.2	100.0	15.0	21.2	63.8	100.0
Akershus	92.2	7.8	100.0	7.3	47.2	45.5	100.0
Hedmark	96.3	3.7	100.0	9.1	58.5	32.4	100.0
Opland	98.1	1.9	100.0	7.0	60.2	32.8	100.0
Buskerud	97.5	2.5	100.0	19.7	56.4	23.9	100.0
Vestfold	94.9	5.1	100.0	18.2	42.3	39.5	100.0
Telemark	96.4	3.6	100.0	18.5	59.2	22.3	100.0
Aust-Agder	98.8	1.2	100.0	13.5	73.8	12.7	100.0
Vest-Agder	98.2	1.8	100.0	27.9	57.8	14.3	100.0
Rogaland	89.8	10.2	100.0	12.3	51.2	36.5	100.0
Hordaland	99.3	0.7	100.0	42.9	52.2	4.9	100.0
Sogn og Fjordane	99.6	0.4	100.0	48.8	46.5	4.7	100.0
Møre	99.2	0.8	100.0	15.3	73.3	11.4	100.0
Sør-Trøndelag	97.7	2.3	100.0	12.9	63.7	23.4	100.0
Nord-Trøndelag	93.3	6.7	100.0	10.7	51.5	37.8	100.0
Nordland	99.6	0.4	100.0	45.4	49.7	4.9	100.0
Troms	99.7	0.3	100.0	63.5	34.8	1.7	100.0
Finnmark	98.4	1.6	100.0	72.0	24.4	3.6	100.0
Rikets bygder	95.5	4.5	100.0	29.6	54.1	16.3	100.0

omkring $^1/_3$ til beite, i Østfold fylke endog næsten $^2/_3$. I Nord-Norge, Sogn og Fjordane, Hordaland, Møre og Agderfylkene anvendes forholdsvis lite av den naturlige eng til beite.

En mere almindelig gjødsling av den naturlige eng finner særlig sted i Nord-Norge, i Sogn og Fjordane og i Hordaland. Oplandene har av landsdelene den laveste prosent for gjødslet naturlig eng hvilket antas å henge sammen med den store åkerprocenten her. Åkeren krever omtrent hele gjødselmengden, og det tørre klima begunstiger ikke engenes avkastning.

I alt anvendtes i 1929 589 477 dekar eller 8.11 pct. av all eng på innmark til beite. Dette er vel 100 000 dekar mere enn i 1917. Det er mulig at en del av dette areal kan betraktes som begynnende kulturbeite.

K u l t i v e r i n g a v b e i t e r er nokså ny her i landet. For 15—20 år siden var det bare enkelte gårdbrukere, særlig på Oplandene, som hadde anlagt slike beiter. I 1917 tok Selskapet for Norges Vel beitesaken op på sitt program og ansatte en konsulent i beitespørsmål. I de senere år har spørsmålet vært viet en betydelig og berettiget opmerksomhet, og saken har vunnet fremgang, særlig gjennem lett adgang til kunstgjødsel. Erfaring viser at man på denne måte med relativt små omkostninger kan opnå en ideell sommerernæring selv for høitmelkende melkekyr.

Opgave over de arealer som i 1929 anvendtes som k u l t u r b e i t e er tatt inn i tabell 4 i annet hefte. Det samlede areal av kulturbeite utgjorde 135 695 dekar, hvorav 33 888 dekar på dyrket jord, 49 538 dekar på annen innmark og 52 269 dekar i utmark. Der var i instruksen opstillet som regel for å bruke betegnelsen kulturbeite at det skulde være arealer som vesentlig blev brukt til beite og nogenlunde regelmessig blev overgjødslet, men

selvsagt vil det i mange tilfelle bli en skjønnssak om et areal skal betegnes som kulturbeite eller ikke. De største kulturbeitearealer finnes på Oplandene. Hedmark og Opland fylker har hver ca. 25 000 dekar. Akershus har vel 22 000 og Østfold bortimot 15 000 dekar. Ellers har Buskerud, Vestfold, Telemark, Rogaland og de to Trøndelags-fylker forholdsvis meget kulturbeite.

Fylkesvis utgjorde arealene av kulturbeite:

	På dyrket jord	På annen innmark	I utmark	Tilsammen
	Dekar	Dekar	Dekar	Dekar
Østfold	6 859	2 583	5 305	14 747
Akershus	7 738	4 841	9 839	22 418
Hedmark	3 232	12 830	9 835	25 897
Opland	1 981	13 436	9 194	24 611
Buskerud	2 285	3 443	2 588	8 316
Vestfold	3 291	1 410	3 210	7 911
Telemark	1 654	2 236	1 794	5 684
Aust-Agder	147	122	167	436
Vest-Agder	302	424	563	1 289
Rogaland	1 900	1 541	3 567	7 008
Hordaland	286	643	1 147	2 076
Sogn og Fjordane	27	391	418	836
Møre	218	1 656	683	2 557
Sør-Trøndelag	1 504	1 528	1 228	4 260
Nord-Trøndelag	2 424	2 044	2 326	6 794
Nordland	40	228	205	473
Troms	—	169	200	369
Finnmark	—	13	—	13
Rikets bygder	33 888	49 538	52 269	135 695

Utmark.

Utslåtter.

Opgavene over utmarksarealene vil selvsagt i sin almindelighet være mindre pålitelig enn de for innmarken. Hvad spesielt utslåttene angår spiller det forhold inn at disse ofte ikke avhøstes regelmessig hvert år, men annet hvert, eller endog sjeldnere og mindre regelmessig. Såvel ved tellingen i 1929 som i 1917 har det vært foreskrevet at kun det areal skulde føres op som virkelig blir avhøstet.

Sammenlignet med opgavene for 1917 utgjorde utslåttarealet i 1929 (detaljerte opgaver se tabell 1 i annet hefte):

	1929		1917	
Utslåtter i hjemmeutmark	397 917	dekar	394 684	dekar
Seterløkker	217 070	»	224 636	»
Andre utslåtter	487 825	»	491 708	»
Tilsammen	1 102 812	dekar	1 111 028	dekar

Det samlede areal av utslåtter er således omtrent halvt så stort som arealet av naturlig eng og vel $^1/_5$ av arealet eng på dyrket jord.

Utslåttenes ulike fordeling på de forskjellige distrikter vil best fremgå av tabell 13 i tredje hefte, opgavene for de naturlige jordbruksområder. Fjellbygdene og andre indre bygder har tilsammen over $^2/_3$ av utslåttarealene, mens der på de beste jordbruksbygder faller knapt 4 pct. av utslåttene.

Seterløkkenes andel av det samlede utslåttareal er særlig stort i de beste seterdistrikter — de høitliggende bygder i de oplandske og østlandske dalfører.

Havnegang.

Opgavene over havnegangenes utstrekning har alltid hørt til de minst pålitelige. I de fleste tilfelle vil det bli en skjønnssak hvor stort areal der skal føres op. Hertil kommer at i store strøk av landet er en betydelig del av disse arealer felleshavnegang, hvorved man risikerer enten slett ikke å få arealet med eller å få dobbeltføring. Da opgavene ved siste telling gav inntrykk av å være mangelfulle, finner man ikke å burde offentliggjøre dem. Efter jordbrukstellingen i 1917 utgjorde det samlede areal av hjemmehavnegang (fjellhavnegangene ikke tatt med) ca. 13 mill. dekar.

De beste jordbruksbygder har gjerne forholdsvis mindre av disse arealer. Høiest blandt fylkene kommer hvad havnegangenes utstrekning angår Nordland, Rogaland, Møre og Hordaland.

Skog.

Over skogarealene blev der ved jordbrukstellingen i 1929 ikke innhentet opgaver, idet man få år i forveien gjennem den særskilte skogbrukstelling (N. O. S. VIII. 34, trykt i 1927) hadde innhentet detaljerte opgaver for skogen, såvel hvad areal som avvirkning angår. En gjengivelse av skogbrukstellingens arealopgaver er tatt inn i Jordbrukstellingens annet hefte, tabell 1.

Det produktive skogareals fordeling procentvis på fylkene vil fremgå av tabellen foran, side 178. Hedmark har den største procent av rikets skogareal med 18.25 pct., dernæst Opland 9.41, Nord-Trøndelag 8.44, Nordland 7.49 og Telemark 7.15. Lavest procent har Rogaland med 0.95 pct.

Hvor stor procent skogarealet utgjør av det samlede landareal i de forskjellige distrikter vil fremgå av tabell 17 i tredje hefte. Under ett for riket utgjør skogarealet 24.19 pct. av landarealet. Skogarealet utgjør størst procent av det hele landareal i de fylker

hvor der er lite eller intet av snaufjell. For Akershus, Vestfold og Østfold utgjør således skogarealet vel 60 pct. av hele landarealet.

Av fogderiene har Solør, Bamble og Vinger og Odal størst procent av landarealet dekket av skog, henholdsvis 77.25, 73.00 og 72.34 pct.

Hvor stort skogareal der faller pr. 1000 innbyggere i riket, landsdelene og fylkene vil fremgå av tabell 19 i tredje hefte. For riket under ett er der 26 683 dekar skog pr. 1000 innbyggere; av de større landsdeler kommer Oplandene høiest med 72 166 og Vestlandet lavest med 12 564 dekar. Av de enkelte fylker kommer Finnmark høiest med 103 550 dekar pr. 1000 innbyggere, dernæst Hedmark med 86 927 og Nord-Trøndelag med 72 187. Lavest står Rogaland med 7076 og Hordaland med 9755 dekar.

Av det samlede produktive skogareal i riket utgjorde barskogen 70 pct. og løvskogen 30 pct. Barskogen er mest dominerende i Akershus, Østfold, Telemark, Hedmark og Buskerud, hvor den utgjør fra 98.5 til 91.5 pct. av det samlede skogareal. I Troms utgjør barskogen bare 7.6 pct. av skogarealet, i Finnmark 20.4 og i Sogn og Fjordane 35.3 pct.

Den samlede avvirkning i våre skoger fordelt efter forbrukets art er efter Skogbrukstellingens beregninger følgende:

	Absolutte tall			Relative tall		
	Barskog	Løvskog	Sum	Barskog	Løvskog	Sum
	m³	m³	m³	Pct.	Pct.	Pct.
Solgt gagnvirke (normalår)	5 671 091	77 826	5 748 917	56.59	0.78	57.37
Hjemmeforbrukt gagnvirke	408 315	68 556	476 871	4.07	0.68	4.75
Solgt brensel	411 143	451 554	862 697	4.10	4.51	8.61
Hjemmeforbrukt brensel .	765 533	1 044 404	1 809 937	7.64	10.42	18.06
Gjerdefang	83 246	18 715	101 961	0.83	0.19	1.02
Unyttet virke	737 065	284 770	1 021 835	7.35	2.84	10.19
Sum	8 076 393	1 945 825	10 022 218	80.58	19.42	100.00

Bartrevirket utgjør således ca. $^4/_5$ og løvtrevirket ca. $^1/_5$ av avvirkningen. Bartrevirket brukes vesentlig som gagnvirke, idet ca. 82 pct. av det nyttede bartrevirke går hertil, mens løvtrevirket for den alt overveiende del går til brensel; ca. 90 pct. av det nyttede løvtrevirke går således til dette formål.

For øvrig henvises til publikasjonen Skogbrukstellingen for Norge, N. O. S. VIII, 34, samt Landsskogtakseringens publikasjoner.

Udyrket jord skikket til opdyrkning.

De herhen hørende opgaver er tatt inn i tabell 1 i annet hefte. I disse opgaver er ikke den naturlige eng på innmark regnet med. Det langt overveiende areal av denne må jo betegnes som dyrkbart, og det har også

vist sig at det i første rekke er av disse arealer de senere års sterke nydyrkning har foregått.

Det var i instruksen pålagt tellingsstyrene å føre nøie tilsyn med at der blev gitt opgave over all dyrkningsjord i herredet, ikke bare den som tilligger de enkelte jordbruk, men også dyrkningsjord i private skogeiendommer, sameier, statsskoger, almenninger o. lign.

Begrepet dyrkbar jord er for øvrig ikke noget fast og uforanderlig; begrepet har meget mere vekslet betydelig gjennem tidene.

Besvarelsen av hvor meget dyrkbar jord der forefinnes må nemlig i almindelighet bygges på et individuelt skjønn som grunner sig på visse økonomiske forutsetninger. Dyrkbart i almindelig forstand er det areal som kan antas med lønnsomhet å kunne opdyrkes. Det vil da forstås at eftersom jordbruket går frem, og eftersom de tekniske hjelpemidler ved selve rydningsarbeidet forbedres, vil det dyrkbare areal stige. Dette har vært tilfellet i tiden fra århundredskiftet. Kommunikasjonene er forbedret og har åpnet store nye felter for nydyrkning; ved lettere tilgang på kunstgjødsel kan man nu legge næringsfattigere jord under kultur, og tilgangen på gjødsel begrenser ikke nydyrkningen lenger. Disse omstendigheter har forandret opfatningen av hvad der kan regnes for dyrkningsjord; mangesteds har man tatt fatt på å dyrke jord som tidligere ikke ansås dyrkbar. Likeledes må den omstendighet at staten i de senere år har ydet betydelige tilskudd ved utførelsen av nydyrkningsarbeider ha bidratt til at større arealer enn tidligere er dratt inn under hvad man kan anse for lønnsom dyrkningsmark.

Det samlede areal dyrkningsjord man ved tellingen fikk opgave over (naturlig eng ikke innbefattet) utgjør 6 133 000 dekar, mot ca. 5 mill. dekar ifølge opgavene for 1907. Av det dyrkbare areal er 2 146 000 dekar produktiv skogmark. Ca. 4 700 000 dekar av dyrkningsarealet er opgitt i forbindelse med opgaver fra de enkelte bruk, mens ca. 1 400 000 dekar er opgitt av tellingsstyrene som dyrkbare arealer som ikke kan henføres under noget enkelt bruk.

Hvorledes arealet av dyrkningsjord fordeler sig på de større landsdeler vil fremgå av nedenstående sammenstilling.

Landsdeler	I alt dyrket jord 1929	Dyrkbart areal (naturlig eng fraregnet)	Herav produktiv skogmark	Dyrkbart areal (naturlig eng fraregnet) i pct. av dyrket jord	Naturlig eng på innmark	Dyrkbart areal inklusive naturlig eng	Dyrkbart areal inklusive naturlig eng i pct. av dyrket jord
	Dekar	Dekar	Dekar		Dekar	Dekar	
Østlandet . . .	2 703 619	481 014	325 928	17.79	152 020	633 034	23.41
Oplandene . .	1 399 582	1 200 975	689 779	85.81	381 559	1 582 534	113.07
Sørlandet . . .	644 210	357 828	89 098	55.55	106 958	464 786	72.15
Vestlandet . .	910 136	813 139	146 551	89.34	573 252	1 386 391	152.33
Trøndelagen . .	1 560 727	1 423 556	473 178	91.21	486 814	1 910 370	122.40
Nord-Norge . .	536 105	1 856 440	421 203	346.28	509 201	2 365 641	441.26
Rikets bygder .	7 754 379	6 132 952	2 145 737	79.09	2 209 804	8 342 756	107.59

Det dyrkbare areal (naturlig eng ikke medregnet) svarer til 79 pct. av rikets dyrkede jord. Mest dyrkningsjord både absolutt og i forhold til hvad der allerede er dyrket har av landsdelene Nord-Norge med 1 856 000 dekar eller næsten $3^1/_2$ gang så meget som der er av dyrket jord før. Minst areal av dyrkbar jord sett i forhold til hvad der er opdyrket har Østlandet med 17.8 pct., hvorav næsten $^3/_4$ er opgitt å være produktiv skogmark. Det absolutte areal av dyrkbar jord er minst på Sørlandet, men utgjør dog her 55.6 pct. av det areal som er dyrket.

Regner man med også arealet av naturlig eng, hvorav dog som nevnt ikke alt, men dog det aller meste, kan betegnes som dyrkbart, får man et samlet areal av dyrkningsjord på 8 340 000 dekar, et areal som er 7.6 pct. større enn rikets areal av dyrket jord i 1929.

Hvorledes arealet av dyrkningsjord fordeler sig på de naturlige jordbruksområder vil fremgå av tabell 13 i hefte 3.

De største strekninger av dyrkbar, udyrket jord finner man i det hele tatt i distrikter hvor betingelsene for jordbruk stort sett er mindre gode, mens der i de beste jordbruksdistrikter er relativt mindre dyrkningsjord tilbake. Det er jo også helt naturlig at efterhvert som landets opdyrkning er skredet frem, er de gunstigst beliggende dyrkningsarealer først blitt tatt i bruk. Men også i de beste jordbruksdistrikter er der fremdeles betydelige arealer dyrkbart land.

Av herreder med særlig store arealer av dyrkningsjord kan nevnes Trysil med 270 000 dekar, Elverum med 130 000 dekar og Engerdal med 105 000 dekar, alle i Hedmark fylke. I Nord-Trøndelag har Nordli 240 000 dekar, i Nordland Dverberg 160 000 og Bjørnskinn 120 000 dekar, i Troms Målselv med 70 000 dekar og i Finnmark Vardø med 156 000 dekar. Disse 8 herreder har således tilsammen $1^1/_4$ million dekar dyrkningsjord.

De 1.4 mill. dekar dyrkningsjord som ligger utenom de enkelte jordbruk består mest i større sammenhengende felter. Av slike arealer var beliggende i Nord-Norge ca. 600 000 dekar, i Hedmark 320 000, i Nord-Trøndelag vel 100 000, i Sør-Trøndelag 85 000 dekar.

Areal opdyrket i årene 1918—1929.

Det er først og fremst den sterke nydyrkning som setter sitt preg på jordbrukets utvikling i denne periode. I løpet av disse år er der blitt opdyrket 732 520 dekar. Dette svarer til en økning i vårt lands dyrkede areal av 10.47 pct.

Nydyrkningen fordeler sig på de større landsdeler som følger:

	Dyrket jord i 1917	Opdyrket 1918—1929	Opdyrket i pct. av dyrket areal 1917	Av bygdenes dyrkede jord hadde hver landsdel i	
				1917	1929
	Dekar	Dekar	Pct.	Pct.	Pct.
Østlandet	2 765 720	53 240	1.92	39.52	34.86
Oplandene	1 273 810	114 110	8.96	18.20	18.05
Sørlandet	618 950	60 850	9.83	8.85	8.31
Vestlandet	678 330	179 080	26.40	9.69	11.74
Trøndelagen	1 366 100	169 210	12.39	19.52	20.13
Nord-Norge	295 080	156 030	52.88	4.22	6.91
Rikets bygder . . .	6 997 990	732 520	10.47	100.00	100.00

De enkelte landsdelers andel i nydyrkningen er således meget varierende, både absolutt og enda mere relativt — sett i forhold til tidligere dyrket areal. Mens således Østlandet har øket sitt dyrkede areal med snaut 2 pct., har Nord-Norge øket sitt med nære 53 pct. Årsaken til disse eiendommelige forhold er ikke den at distriktene med lave dyrkningsprocenter mangler jord tjenlig til dyrkning; slik jord finnes omtrent overalt. Men dyrkningslandet er to slags. Først det egentlige dyrkningsland — det tidligere helt udyrkede areal, mest i utmark; dernæst den naturlige eng på innmark. I denne periode, da anledningen til å erholde offentlig bidrag stimulerte nydyrkningen så sterkt, er det, som rimelig kan være, denne siste man først tar fatt på. Dens beliggenhet, beskaffenhet og dens påbegynte kultivering gjør at den må gå først. Derfor er det distrikter med relativt meget naturlig eng som opdyrker mest. Dette er tilfelle i de mindre gode jordbruksdistrikter, med Nord-Norge i spissen og dernæst Vestlandet.

Av de 732 520 dekar som er nydyrket antas ifølge Landbruksdepartementets opgaver ca. 690 000 dekar å være opdyrket med lån og bidrag av det offentlige.

Angående nydyrkningens omfang i fylker og herreder se tabell 1 i annet hefte. Av fylkene har Nordland det største areal nydyrket i årene 1918—1929 med næsten 89 000 dekar. Over 60 000 dekar har ellers Hedmark, Rogaland, Hordaland og Møre. Vestfold har minst, knapt 7000 dekar, Østfold næst minst med knapt 9000 dekar.

Om nydyrkningen i forhold til innmarksarealet fylkesvis for eiendommer av forskjellig størrelse finnes opgaver i tredje heftes tabell 15. Nydyrkningen er i forhold til innmarksarealet betydelig større ved de mindre enn ved de større bruk. For kl. 3 (5—10 dekar) er der således opdyrket 143 dekar pr. 1000 dekar innmark, for kl. 4 129 dekar, mens nydyrkningen for bruk med over 200 dekar utgjør ca. 20 dekar pr. 1000 dekar innmark.

Tabell 19 i tredje hefte bringer opgaver over nydyrkning pr. 1000 innbyggere. For rikets bygder er der opdyrket 364 dekar pr. 1000 innbyggere. For de enkelte fylker veksler tallene fra 644 dekar for Rogaland til 71 dekar for Østfold.

Arealenes fordeling på bruk av forskjellig størrelse.

Dette emne er utførlig omhandlet i foranstående avsnitt om brukenes fordeling efter størrelsen av innmarksarealet, se s. 25 flg.

For øvrig henvises til tabell 5 i annet hefte, som bringer detaljerte opgaver for fylkene over arealenes fordeling på bruk av forskjellig størrelse, og tabell 15 i tredje hefte med opgaver over arealets anvendelse pr. 1000 dekar innmark ved bruk av forskjellig størrelse.

Arealets fordeling i forskjellige land.

I følgende tabell over landarealet i forskjellige land omfatter de to første rubrikker de egentlige jordbruksarealer. Tredje rubrikk omfatter det produktive skogareal, og i fjerde rubrikk har man mark som for tiden ikke blir eller kan bli nyttet til produksjon av jordbruks- eller skogsvekster.

Arealets fordeling i forskjellige land i 1930.

Land	Landareal i 1000 hektar					Landarealet procentvis fordelt				
	Dyrket mark og have	Naturlig eng	Skog	Annen mark	I alt	Dyrket mark og have	Naturlig eng	Skog	Annen mark	I alt
Norge	783	[1] 327	7 500	22 380	30 990	2.5	1.1	24.2	72.2	100.0
Sverige	3 755	1 269	21 747	14 283	41 054	9.1	3.1	53.0	34.8	100.0
Danmark	3 016	414	322	479	4 231	71.3	9.8	7.6	11.3	100.0
Finnland	2 166	1 195	25 200	5 802	34 363	6.3	3.5	73.3	16.9	100.0
Estland	1 023	1 784	898	660	4 365	23.4	40.9	20.6	15.1	100.0
Lettland	1 699	1 666	1 780	1 334	6 479	26.2	25.7	27.5	20.6	100.0
Litauen	2 762	1 407	886	511	5 566	49.6	25.3	15.9	9.2	100.0
Polen	18 308	6 366	9 062	3 925	37 661	48.6	16.9	24.1	10.4	100.0
Tyskland	20 639	8 002	12 654	5 577	46 872	44.0	17.1	27.0	11.9	100.0
Belgien	1 298	526	540	666	3 030	42.8	17.4	17.8	22.0	100.0
Holland	1 008	1 267	236	757	3 268	30.8	38.8	7.2	23.2	100.0
Storbritannia Nordirland	5 939	13 603	1 116	3 518	24 176	24.6	56.3	4.6	14.5	100.0
Irske Fristat	1 495	3 427	101	[2] 1 864	[3] 6 887	21.7	49.8	1.4	27.1	100.0

[1] Utslåtter medregnet. [2] Også vann. — [3] Totalareal.

Norge, Sverige og Finnland skiller sig helt ut fra de øvrige land ved at det jordbruksmessig utnyttede areal utgjør en relativt liten del av det samlede landareal. Således har Sverige bare 12.2 pct., Finnland 9.8 og Norge endog bare 3.6 pct. som jordbruksareal, mens ingen av de øvrige land har under halvparten av landarealet som jordbruksareal. Videre kan man merke sig den overordentlig høie procent for «annen mark» i Norge. Det er de store fjellvidder over tregrensen som er den viktigste

årsak hertil. Også våre beitearealer, såvel hjemmehavnegang som fjellbeite, går inn under denne rubrikk. I Sverige og Finnland er det skogarealene som er de fremherskende.

Danmark skiller sig særlig ut ved den sterke opdyrkning. Den dyrkede mark utgjør således over 70 pct. av landarealet, og det hele landbruksareal utgjør 81.1 pct. Der er nok flere land med et samlet landbruksareal på henimot 80 pct., men intet med en tilsvarende procent for dyrket mark. De som kommer nærmest er Litauen, Polen, Tyskland og Belgien med mellem 40 og 50 pct. dyrket mark. Estland, Lettland, Holland, Storbritannia og Irland har mellem 20 og 30 pct. dyrket mark.

Naturlig eng er det relativt mest av i Storbritannia og Irland, hvor omtrent halvdelen av arealet brukes hertil. Likeså har Holland, Estland, Lettland og Litauen forholdsvis store arealer naturlig eng. Mens det meste av den naturlige eng hos oss avhøstes, benyttes den i disse land mest til beite.

Hvor meget dyrket jord der er pr. innbygger og hvor meget av den dyrkede jord som brukes til korn, poteter, eng og andre fôrvekster fremgår av følgende tabell:

Dyrket mark pr. innbygger og det dyrkede areals procentvise anvendelse til korn, poteter, eng og andre fôrvekster i 1930.

Land	Dyrket mark pr. innbygger	Hvete	Rug	Bygg	Havre	Blandkorn	Korn i alt	Poteter	Eng og andre fôrvekster
	Dekar								
Norge	2.8	1.5	1.0	7.0	12.4	0.7	22.6	6.0	68.8
Sverige	6.1	7.0	6.5	3.5	17.7	6.8	41.5	3.6	45.8
Danmark	7.4	3.8	5.7	14.3	14.7	11.5	49.9	2.6	42.3
Finnland	6.2	0.9	10.2	4.9	20.5	0.6	37.1	3.2	47.3
Estland	9.4	3.5	14.2	10.7	14.2	6.6	49.2	6.5	20.5
Lettland	9.9	4.3	15.7	10.4	18.8	3.8	53.0	5.5	28.9
Litauen	11.1	8.1	18.5	8.2	13.2	4.1	53.5	6.2	18.7
Polen	5.9	8.9	31.9	6.7	11.9	1.2	63.2	14.5	7.0
Tyskland	3.2	8.7	22.9	7.4	16.7	1.7	58.2	13.7	16.4
Belgien	1.5	13.5	18.8	2.8	22.2	0.3	58.9	13.2	18.9
Holland	1.2	6.3	21.1	3.4	16.4	—	47.9	17.6	11.9
Storbritannia	1.1	11.1	0.3	8.9	20.9	1.0	42.1	4.3	43.9
Nordirland	3.9	0.4	—	0.2	25.3	—	25.9	11.3	59.9
Irske Fristat	5.1	0.7	0.1	3.1	17.2	—	21.1	9.3	68.2

Det er mest dyrket jord pr. innbygger i Estland, Lettland og Litauen, som har mellem 9.4 og 11.1 dekar pr. innbygger. Derefter har Sverige, Danmark, Finnland, Polen og den Irske Fristat mellem 5.1 og 7.4 dekar. Norge, Tyskland og Nordirland har mellem 2.8 og 3.9 dekar, og minst dyrket jord pr. innbygger har Storbritannia, Holland og Belgien med mellem 1.1 og 1.5 dekar.

I Norge og Irland optar kornarealene bare mellem en femtedel og en

fjerdedel av den dyrkede jord. Dette er betydelig mindre enn i de øvrige land. Til gjengjeld brukes der i disse to land en betydelig større del av den dyrkede mark til eng og andre fôrvekster. Andelen av dyrket jord til korn utgjør for Finnland 37.1 pct., i Sverige og Storbritannia henholdsvis 41.5 og 42.1 pct. Videre øker procenten for korn i Holland til 47.9, Danmark og Estland henholdsvis 49.9 og 49.2, Lettland og Litauen ca. 53, Tyskland 58.2, Belgien 58.9 og i Polen til 63.2 pct.

I Norge, Sverige, Finnland, Storbritannia og Irland er havren det dominerende kornslag. I Nordirland endog praktisk talt det eneste korn som dyrkes. Ved siden av havre dyrkes der i Finnland betydelig rug og i Storbritannia hvete og bygg. I Danmark er de viktigste kornslag havre og bygg med omtrent like meget av hvert. I Estland, Lettland og Litauen har man en jevnere fordeling av korndyrkningen på flere sorter enn i de øvrige land. Havre og rug dyrkes mest almindelig, men der dyrkes også betydelig av bygg og ikke så rent lite av hvete. I Polen er rugen det dominerende kornslag. Den dyrkes på omtrent halvparten av kornarealet. Av de øvrige kornslag er havre og hvete mest almindelig. Rugen er også det dominerende kornslag i Tyskland og Holland, om enn ikke i den grad som i Polen. I Belgien har hveten en større del av kornarealet enn i de andre land, men også her er der mere av havre og rug enn hvete. Derimot har Belgien relativt lite bygg.

Poteter optar mellem 13 og 17 pct. av det dyrkede areal i Polen, Tyskland, Holland og Belgien. Irland har ca. 10 pct. til dyrkning av poteter. Den laveste procent for poteter har Danmark med 2.6.

Som før nevnt optar eng og andre fôrvekster den bredeste plass i Norge og Irland. I Sverige, Danmark, Finnland og Storbritannia optar disse vekster mellem 40 og 50 pct. av det dyrkede areal. I alle andre land utgjør eng og andre fôrvekster under 30 pct. Polen skiller sig her ut med bare 7.0 pct. til disse vekster.

Utsæd.

Ved de almindelige tellinger over jordbruk og fedrift fra 1835 til 1907 er der innhentet opgaver over utsædens størrelse, derimot ikke ved tellingene i 1917 og 1929.

For å tilveiebringe et grunnlag for sammenligning på dette felt har man utført en beregning over utsædens størrelse for de sistnevnte år. Beregningen er foretatt på grunnlag av arealopgavene i forbindelse med de skjønnsmessige opgaver over utsæd pr. dekar (sådanne opgaver er dog ikke innhentet senere enn 1920).

Resultatene herav, sammenholdt med de eldre, vil fremgå av omstående sammenstilling:

Samlet utsæd i riket.

	1835	1855	1875	1890	1900	1907	1917	1929
	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn
Hvete	141.6	602.8	964.5	956.7	1 131.3	1 090.7	1 892.5	2 627.9
Rug	861.0	1 619.0	2 104.3	1 968.8	1 922.9	2 436.7	1 744.1	1 265.0
Bygg	7 427.7	11 318.7	12 326.0	10 958.7	8 433.2	7 526.7	9 298.0	10 488.3
Havre	17 708.3	24 120.5	23 383.8	24 410.9	21 927.3	23 077.2	21 244.2	21 693.9
Blandkorn	4 104.4	5 756.4	4 955.6	3 292.0	1 744.8	1 337.1	1 688.1	1 190.5
Erter	697.0	1 074.3	1 079.1	857.1	688.4	989.4	476.4	238.5
Tilsammen	30 940.0	44 491.7	44 813.3	42 444.2	35 847.9	36 457.8	36 343.3	37 504.1
Poteter	34 325.1	62 249.8	78 831.6	81 124.6	77 644.1	87 217.1	105 206.3	109 916.2
Byggverdi av korn og erter	24 411.3	35 718.5	36 604.8	34 203.6	28 767.0	29 218.6	29 535.5	30 588.9
Byggverdi av poteter.	10 297.5	18 674.9	23 649.5	24 337.4	23 293.2	26 165.1	31 561.9	32 974.9
I alt byggverdi	34 708.8	54 393.4	60 254.3	58 541.0	52 060.2	55 383.7	61 097.4	63 563.8

For 1890 og tidligere år er under havre tatt med «havre til grønnfôr», i 1875 553 tonn, i 1890 1191 tonn.

Utsæden av korn synes å ha steget sterkt fra 1835 til 1855; den virkelige stigning har dog vært mindre enn tallene antyder, idet navnlig opgavene for 1835 er for lave.

Fra 1855 til 1875 er der nærmest stillstand, men nu begynner en nedgang som fortsetter århundredet ut. Fra 1900—1917 var der igjen en svak stigning. I 1918 var kornutsæden på grunn av de eksepsjonelle forhold særlig stor — vel 50 000 tonn. Beregningen for 1929 viser, sammenlignet med 1917, økning i utsæden av hvete og bygg og havre, nedgang for rug, blandkorn og erter, og i samlet utsæd en mindre vesentlig økning.

Utsæden av poteter viser — bortsett fra perioden 1890—1900 — stigning gjennem hele det omhandlede tidsrum, og var i 1929 over 3 ganger så stor som i 1835.

Det innbyrdes mengdeforhold mellem utsæden av de forskjellige kornsorter var:

	1835	1855	1875	1890	1900	1907	1917	1929
	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.
Hvete	0.5	1.4	2.2	2.3	3.2	3.0	5.2	7.0
Rug	2.8	3.6	4.7	4.6	5.4	6.7	4.8	3.4
Bygg	24.0	25.4	27.5	25.8	23.5	20.6	25.6	28.0
Havre	57.2	54.2	52.2	57.5	61.2	63.3	58.5	57.8
Blandkorn	13.3	12.9	11.0	7.8	4.8	3.7	4.6	3.2
Erter	2.2	2.5	2.4	2.0	1.9	2.7	1.3	0.6
Tilsammen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Man vil her særlig legge merke til hvetens sterkt stigende procentvise andel i utsæden, mens blandkornets og ertenes betydning er gått sterkt tilbake. Rugens andel var stigende inntil 1907, men har i de siste 20 år gått sterkt tilbake. Hvad havren og bygget angår har fra 1907 av byggets andel vært økende, mens havrens er gått tilbake.

Man må være opmerksom på at beregningene over utsædens størrelse ikke bare følger endringene i det tilsådde areals størrelse, men at også utsædsmengden pr. dekar har endret sig. Utsæden pr. dekar for bygg, havre og blandkorn er ikke så lite lavere nu enn for 50—60 år siden, idet forbedret jordkultur og bedre såkorn har muliggjort tynnere utsæd.

Når hvete og rug i denne henseende ikke viser tilsvarende endring, men tvertom utmerker sig ved en relativt jevn utsædsmengde gjennem hele tidsrummet, har dette visstnok sin grunn i at dyrkningsmåten for disse kornsorter i eldre tid var relativt omhyggelig; navnlig dyrkedes de på sterkt gjødslet åker, mens derimot særlig havren hyppig dyrkedes på mager, ofte utpint jord.

Den gjennemsnittlige utsæd pr. dekar i rikets bygder fremgår av nedenstående sammenstilling:

	1866—1870	1871—1875	1876—1880	1881—1885	1886—1890	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910	1911—1915	1916—1920
	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.
Hvete	21.9	20.7	21.3	22.6	21.8	20.1	22.3	21.4	21.8	21.7	21.9
Rug	15.3	14.3	14.0	14.7	14.3	16.3	14.7	15.0	15.3	16.1	17.0
Bygg	24.9	22.1	21.6	21.3	21.2	22.6	21.3	20.7	20.3	19.6	19.6
Havre ...	31.0	27.3	26.9	26.6	25.7	30.0	24.4	23.7	23.1	22.4	22.4
Blandkorn	27.0	24.6	25.9	24.8	24.0	28.7	23.9	22.7	22.6	21.0	21.5
Erter	25.1	22.9	23.4	22.9	23.5	25.6	23.4	20.6	23.2	22.4	21.1
Poteter ..	218.4	196.6	206.5	207.9	207.3	213.9	211.5	214.8	216.1	227.2	235.9

Opgaver over utsæden pr. dekar er ikke innhentet senere enn i 1920.

Avl.

Beregningen over høstutbyttets størrelse foretas fra 1925 av på grunnlag av opgaver innhentet gjennem jordstyrene. Som støtte for sine angivelser innhenter hvert jordstyre avlingsopgaver fra 5 gårdbrukere i herredet. Foruten disse opgaver over det faktiske avlingsutbytte pr. dekar i det enkelte år angir jordstyrene også procenter for årets avl i forhold til middelår samt opgaver over kvaliteten, betegnet med tallene 5—1.

Av stor betydning for høstberegningenes pålitelighet er de årlige arealopgaver som på representativt grunnlag er blitt innhentet siden 1923, idet man nu kan foreta beregningen av årets høstutbytte på grunnlag av arealopgaver gjeldende det samme år. Beregningene over høstutbyttet publiseres hvert år i Statistiske Meddelelser.

Angående den norske høststatistikks ordning i eldre og nyere tid se Statistiske Meddelelser for 1925, s. 504 flg. samt Nordisk Statistisk Tidskrift 1926, s. 75 flg.

Avl pr. dekar.

Den beregnede middelsårsavl pr. dekar efter jordstyrenes opgaver for 1925 og 1930 er i nedenstående tabell stillet sammen med eldre opgaver innhentet gjennem lensmennene.

Middelsårsavl pr. dekar.

	1866—1870	1876—1880	1886—1890	1896—1900	1906—1910	1911—1915	1916—1920	1925	1930
	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.
Hvete	157	170	163	179	172	178	185	180	186
Rug	161	167	175	174	179	180	188	195	197
Bygg	175	187	187	196	191	196	207	203	205
Havre	163	176	169	171	171	176	201	201	203
Blandkorn	174	181	193	188	192	192	205	206	208
Erter	128	152	168	166	166	160	177	189	185
Poteter	1 460	1 469	1 509	1 519	1 611	1 702	1 771	1 900	1 922
Høi	—	—	—	367	355	365	367	343	373
Fôrnepe	—	—	—	—	3 854	3 843	3 689	4 191	4 261

Middelsårsavl pr. dekar viser således for alle sædarters vedkommende en betraktelig økning i løpet av de siste par menneskealdre. Sammenholder man den eldste og den nyeste opgave i ovenstående sammenstilling, får man følgende procentvise økning: hvete 18.5 pct., rug 22.4, bygg 17.1, havre 24.5, blandkorn 19.5, poteter 31.6 pct. Av kornslagene viser således havren den sterkeste økning. Dette skyldes vesentlig at havren i eldre tid for en stor del dyrkedes på utpint, næringsfattig jord. En bedre jordbearbeidning, rikeligere gjødsling, særlig efter at bruken av kunstgjødsel vant almindelig utbredelse, hertil det i nyere tid drevne målbevisste arbeide med sortsforedling og utvalg av riktydende stammer av de forskjellige kulturplanter, viser her sitt resultat.

I tabell 21 i tredje hefte er tatt inn distriktsvis beregning over jordstyrenes ansettelse av middelsårsavlen i 1930. På grunnlag av disse opgaver og arealanvendelsen i 1930 er den samlede middelsårsavl distriktsvis beregnet, se tabell 22 i samme hefte.

Til belysning av hvorledes den antatte middelsårsavl pr. dekar stiller sig i de enkelte distrikter hitsettes nedenstående tabell for de større landsdeler. Ved utregningen er de enkelte fylker tillagt vekt i forhold til sitt areal av vedkommende sædslags.

Middelsårsavl pr. dekar, ansatt i året 1930.

	Hvete	Rug	Bygg	Havre	Blandkorn	Poteter	Fôrnepe	Høi i alt
	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.
Østlandet	183.5	195.5	200.3	192.1	194.8	1 810.8	3 986.7	364.4
Oplandene	198.3	199.2	211.2	214.2	213.4	2 129.5	4 661.5	357.4
Sørlandet	187.9	198.2	213.5	217.5	203.8	1 956.0	4 220.9	362.6
Vestlandet	219.2	222.7	229.1	226.1	217.5	1 865.6	4 289.4	420.8
Trøndelagen	185.8	191.8	196.9	205.4	207.0	2 023.5	4 319.9	386.0
Nord-Norge	173.9	177.3	193.0	178.1	166.5	1 699.0	3 461.6	330.9
Riket	186.4	196.5	204.5	203.2	208.2	1 921.5	4 260.7	373.0

Avkastningen pr. dekar av korn er nu som før høiest på Vestlandet; det samme gjelder høiavlen. I avkastning av poteter og fôrnepe derimot kommer Oplandene høiest, dernæst Trøndelagen. De laveste tall for avkastning pr. dekar både av korn og høi, poteter og fôrnepe har Nord-Norge.

I almindelighet er det så at distrikter med det mest fruktbare jordsmonn, ved siden av heldig klima, også har størst avkastning pr. flateenhet. For eksempel i Sverige er det den skånske slettebygden som er overlegen; i Danmark står øene med sin fruktbare jordbunn adskillig over Jylland i denne henseende.

Ved første øiekast kan det derfor synes merkelig at f. eks. Vestlandet, som jo slett ikke kan sies å ha særlig fruktbart jordsmonn, skal stå så høit i avkastning pr. flateenhet, mens distrikter som avgjort er heldigere stillet hvad jordsmonnets beskaffenhet angår må stå tilbake.

Årsaken ligger for en vesentlig del i de klimatiske forhold, som for Vestlandet er slike at de betinger en særlig fremtredende årsikkerhet. Forholdet mellem årsikkerhet og utbytte er i vår off. stat. tidligere utredet. (Se N. O. S. VI 104 s. 85 flg.) Det fremgår av denne utredning at der i det store og hele her i landet er en overensstemmelse mellem årsikkerhet og utbytte, idet utbyttet gjennemgående er størst pr. flateenhet i distrikter hvor årsikkerheten er best, og omvendt. Nogen fullstendig overensstemmelse mellem utbytte og årsikkerhet er for øvrig ikke å vente, da der nemlig er andre dypt inngripende faktorer som her gjør sig gjeldende. Det er da først og fremst bruksmåtene.

Fylkene Aust-Agder — Møre, hvis relative høstutbytte er høit og nogenlunde ensartet, danner også hvad bruksmåtene angår en gruppe av fylker

innen hvilken der vel forekommer betydelige divergenser i bruksmåter, men som dog i det store hele frembyr store likheter og har et visst særpreg, som skiller dem ut fra navnlig Oplandenes, Østlandets og Trøndelagens jordbruksbygder.

Disse fylker utmerker sig ved sitt utstrakte høstningsbruk, idet næsten overalt arealet av naturlig eng og utslåtter er stort i forhold til den dyrkede jords areal, likesom en relativt stor del av den dyrkede jord ligger til eng. Dette betinger en sterk gjødsling av åkeren. Den gamle bruksmåte i disse distrikter var at man gjødslet all åkeren hvert år. Skjønt denne bruksmåte nu er noget endret, så er det dog sikkert at åkeren her gjødsles meget oftere enn tilfellet er i de mere utpregede jordbruksdistrikter med større arealer åpen åker og mindre arealer eng.

Dette forhold avspeiler sig selvsagt i høstutbytte pr. dekar, og forskjellen blir størst for de kulturer som i de nevnte bedre jordbruksdistrikter i omløpet ligger lengst fra gjødslingsåret. Dette er først og fremst tilfellet med havren, og for denne sædart er da også de sørlandsk-vestlandske distrikters overlegenhet størst. For potetene, hvortil der overalt stadig gjødsles, er forskjellen mellem distriktene lite fremtredende. Også hvad engen angår er de sørlandsk-vestlandske distrikter, særlig de siste, overlegne, hvilket vel skyldes såvel de heldigere klimatiske betingelser som den omstendighet at engen her oftere gjødsles.

Det er en eiendommelighet ved høstopgavene både efter den eldre og den nye ordning at de skjønnsmessige ansettelser av det enkelte års utbytte i pct. av et middelsårs utbytte i almindelighet angis for lavt. Hvis denne ansettelse var riktig, skulde jo disse procenter gjennemsnittlig for en lengere årrekke vise tilnærmelsesvis middelsårets tall, altså 100. Ved en undersøkelse for perioden 1900—1914 (N. O. S. VI, 104, s. 72 flg.) er disse forhold nærmere påvist. Bortsett fra den mest årsikre vekst, høiet, viser det sig at opgavegiverne stiller kravet til det som er et middelsår 8 à 10 pct. for høit og som følge derav angir procenten for det enkelte års høstutbytte for lavt. Som gjennemsnitt for årene 1900—1930 får man for de enkelte kulturer følgende procentansettelse i forhold til middelsåret: høi 99.0, hvete 91.1, rug 90.9, bygg 91.3, blandkorn 92.1, havre 90.1, poteter 91.7, fôrnepe 89.5.

For beregningen av det enkelte års absolutte høstutbytte har forholdet hatt mindre betydning, idet de to feilkilder har ophevet hverandre. Samtidig som middelsåret har vært for høit vurdert, har det enkelte års relative høstutbytte i procent vært angitt tilsvarende for lavt. Og med den nye beregningsmåte som er gjennemført fra 1925 av, med beregning av det absolutte høstutbytte på grunnlag av opgavene over den virkelige avl pr. dekar i det enkelte år, har denne feilvurdering ingen annen betydning enn at man får et for ugunstig inntrykk av det enkelte års høstutbytte uttrykt i procent av middelsåret.

Høstutbyttets størrelse.

Resultatet av beregningene over de enkelte års høstutbytte blev fra 1900 til 1924 offentliggjort av Landbruksdepartementet i en særskilt publikasjon «Høsten i Norge». Fra og med 1925 blir høstopgavene av det Statistiske Centralbyrå, som da overtok høststatistikkens bearbeidelse, offentliggjort i Statistiske Meddelelser efterhvert som de foreligger. Den samlede oversikt blir også tatt inn i Landbruksdirektørens årsberetning, og et sammendrag av opgavene tas hvert år inn i Statistisk Årbok sammen med en verdiberegning.

Det absolutte høstutbytte utgjorde i hvert av årene 1925—1930:

	Korn og erter	Poteter	Fôrnepe og kålrot	Høi	Halm
	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn
1925	334 606	938 952	532 428	2 428 391	499 606
1926	354 946	894 585	526 901	2 325 566	515 949
1927	331 667	605 061	479 002	2 485 503	523 465
1928	345 194	950 724	555 619	2 081 133	572 297
1929	321 664	900 020	713 458	2 347 452	504 241
1930	352 187	765 952	685 557	2 680 581	538 583

Nedenfor meddeles en oversikt over rikets samlede avl av korn og poteter i årene 1926—30 sammenholdt med en del eldre opgaver.

Samlet korn- og potetavl (bruttoavl) pr. år.

	1871—1875	1886—1890	1896—1900	1906—1910	1915—1919	1926—1930
	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn
Hvete	7 470.1	7 159.8	9 092.9	8 305.8	17 358.0	18 837.0
Rug	24 871.5	24 043.4	22 704.4	23 151.8	25 010.6	14 440.0
Bygg	103 633.5	96 737.9	77 255.6	65 892.5	92 885.6	106 185.7
Blandkorn	38 845.9	27 428.0	14 276.4	11 511.7	15 904.2	12 608.5
Havre	154 766.5	166 026.0	166 768.2	158 493.8	221 930.9	187 078.6
Erter	6 927.2	6 187.3	4 864.6	6 884.4	5 734.7	1 981.8
I alt korn og erter	336 514.7	327 582.4	294 962.1	274 240.0	378 824.0	341 131.6
Poteter	587 232.1	590 898.2	557 610.9	544 977.6	840 121.6	823 268.4
Byggverdi av korn og erter	283 153.8	272 683.3	242 292.5	225 405.3	309 236.8	281 460.5
Poteter	176 169.6	177 269.4	167 283.3	163 493.4	252 036.6	246 980.5
I alt byggverdi	459 323.4	449 952.7	409 575.8	388 898.7	561 273.4	528 441.0

Som man vil se er det bare årene under verdenskrigen, med de ekstraordinært store korn- og potetarealer, som har større korn- og potetavl enn siste femårsperiode viser.

Avl i forhold til innbyggerantall.

Tabell 20 i tredje hefte viser korn- og potetavlens størrelse i forhold til folkemengden i 1907, 1918 og 1929. Beregningen for 1907 er utført på grunnlag av gjennemsnittsavlingen 1904—1908 og folkemengden 1 desember 1910. Beregningene for 1918 og 1929 henholdsvis efter avlen i 1918 og folkemengden 1 januar 1918 og avlen i 1929 og folkemengden 1 januar 1929.

De ekstraordinære forhold i 1918 med tvangsdyrkning og rasjonering bevirket at der dette år blev dyrket særlig meget av de direkte matnyttige vekster. Tallene for 1918 gir således ikke uttrykk for en naturlig utvikling, men for en helt ekstraordinær og midlertidig omlegging av driften.

Nedenfor er opgavene for 1929 stillet sammen med de for 1907 (1904—1908):

	1907			1929		
	Samlet avl	Pr. 1000 innbyggere		Samlet avl	Pr. 1000 innbyggere	
		I bygdene	I riket		I bygdene	I riket
	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn
Hvete	8 515.2	5.0	3.6	20 421.5	10.2	7.3
Rug	25 457.0	14.9	10.6	13 659.7	6.8	4.9
Bygg	62 339.0	36.6	26.1	98 685.5	49.1	35.1
Blandkorn	10 641.9	6.2	4.4	10 710.4	5.3	3.8
Havre	162 404.4	95.2	67.9	176 296.1	87.6	62.7
Erter	5 513.7	3.2	2.3	1 890.4	0.9	0.7
Korn og erter	274 871.2	161.1	114.9	321 663.6	159.9	114.5
Poteter	596 603.2	348.4	249.3	900 019.9	447.4	320.2

Økningen i kornavlen under ett har altså holdt skritt med befolkningsøkningen. Dette skyldes utelukkende økning i høstutbyttet pr. dekar og er opnådd gjennem bedre kultur, ved anvendelse av bedre, mere ydedyktige planteslag m. v.; som tidligere nevnt er der i løpet av denne periode ingen økning i det til korn anvendte areal.

Avlen av hvete og bygg er steget sterkt både absolutt og i forhold til folkemengden, avlen av havre er også øket noget, men ikke så sterkt som folketallet, mens avlen av rug og erter både absolutt og relativt er gått sterkt tilbake.

Potetavlen viser sterk økning både absolutt og i forhold til folkemengden.

Blandt landsdelene står i 1929 Oplandene høiest med hensyn til både korn og potetavl i forhold til innbyggerantallet, dernæst kommer Østlandet.

Av bygdene fylkesvis kommer hvad kornavl angår Opland høiest med 329.4 tonn pr. 1000 innbyggere, dernæst kommer Vestfold og Østfold med vel 300. Hvad poteter angår kommer Nord-Trøndelag øverst med 791.8 tonn pr. 1000 innbyggere, Vestfold 661.8, Opland 656.1 og Rogaland med 651.6.

Man skal derefter meddele resultatet av nogen beregninger over forbruket av korn og poteter pr. innbygger. Grunnlaget er her høstutbyttet i de forskjellige år, opgaver over innførsel og utførsel, utsædsmengde og opgaver over forbruk av teknisk art (til brennevin, øl, gjær, stivelse). Beregningene omfatter forbruket til mat og fôr. Det er ikke tatt hensyn til lagrene og deres vekslende størrelse, men dette vil dog under normale forhold ikke bevirke nogen vesentlig forskyvning.

Det gjennemsnittlige forbruk pr. innbygger av de forskjellige kornsorter utgjorde i nedennevnte år:[1]

	1844—1847	1864—1867	1889—1891	1900—1901	1910—1912	1914—1918	1928—1929
	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.	Kg.
Hvete, hvetegryn, hvetemel	4.00	7.70	25.4	36.6	45.83	66.28	83.47
Rug og rugmel	41.50	63.55	117.0	122.4	117.29	66.30	63.03
Bygg, byggryn, byggmel	58.50	67.90	71.8	76.5	62.02	41.43	44.14
Havre, havregryn, havremel	83.50	76.05	77.9	67.8	72.19	76.44	60.61
Tilsammen ovennevnte kornvarer	187.50	215.20	292.1	303.3	297.33	250.45	251.25
Erter, bønner, linser	—	—	4.6	3.5	3.90	3.03	2.71
Poteter	253.0	253.0	244.4	221.0	209.59	249.61	267.78
Tilsammen i byggverdi	245.0	304.0	369.0	380.0	370.0	343.18	337.47

Som det vil ses er det samlede forbruk av kornvarer steget fra midten av 1840-årene til århundredskiftet, siden gått ned. Forbruket av poteter var synkende til henimot verdenskrigen, men har senere igjen øket betydelig. Som allerede tidligere nevnt omfatter opgavene forbruk både til mat og til fôr, uten at man kan skille ut hvor meget som går til det ene og hvor meget til det annet.

Mens hvete og rug ved tidsrummets begynnelse tilsammen utgjorde 24.26 pct. av kornforbruket, var det i 1928—29 58.31 pct.; bygg og havre

[1] For de to første perioders vedkommende meddelt efter «Tabellarisk fremstilling av Norges økonomiske utvikling i årene 1851—1875» s. 7, for de senere år beregnet efter de i Statistisk Årbok siden 1910 årlig inntatte tabeller over avl og forbruk m. v., hvortil der for yderligere oplysninger om dette emne henvises.

er samtidig gått ned fra tilsammen 75.74 til 41.69 pct. Utvilsomt er omslaget, når man bare regner med det til menneskeføde forbrukte korn, sterkere enn disse tall, som også omfatter forbruket til husdyrene, antyder. I nyere tid brukes nemlig større mengder korn (vesentlig havre) til husdyrene enn i eldre tid.

Tallene gir uttrykk for de store forandringer, som i løpet av de 2—3 siste menneskealdre er foregått på ernæringens område, og som i korthet kan karakteriseres med at nasjonen i løpet av dette tidsrum har skiftet hovedbrødkorn.

I tidsrummets begynnelse var hovedbrødkornet havre og bygg, dels hver for sig, dels i blanding; en mere tilbaketrengt stilling inntok rugen, som på den tid mest bruktes av byenes befolkning, mens hveteforbruket var helt ubetydelig. Blandt de på denne tid importerte kornvarer inntok bygget den første plass, med vel halvparten av den samlede import. Det var bygdenes befolkning som især holdt sig til bygget, mens som nevnt rugen mest gikk til byene. Det store forbruk av lettere kornsorter i bygdene var ikke alltid fordelaktig, da ofte byggets pris i forhold til rugens stod langt over dets virkelige verdi som næringsmiddel. Dette hadde sin grunn i den tilvante levemåte, som fra gammel tid bestemtes av de almindeligste innenlandske kornsorter. Bygg- og havremel anvendtes i utstrakt grad til bakning av det spesifikt norske flatbrød, mens rugmelet i byene fant anvendelse til bakning av ovnsbrød. Den suksessive overgang fra havre og bygg til rug og hvete betegner da tillike en overgang fra flatbrød til ovnsbrød.

Byenes vekst og tiltagende innflydelse ved siden av den ikke jordbrukende befolknings tilvekst i bygdene har fremmet denne overgang også innen bondehusholdningene.

Av ikke uvesentlig betydning i denne henseende tør for øvrig det forhold ha vært at hvete og rug ut gjennem dette tidsrum falt sterkere i pris enn bygg og navnlig havre.

Man foretrakk enn videre i nyere tid avgjort det fine hvite brød, som fremkommer ved at der under malingen fraskilles en større mengde avfallsmel. Nu for tiden medgår der 25—30 pct. mere korn til å fremstille samme mengde mel som i eldre tid. Dette forhold bevirker at økningen i forbruket av hvete og rug til menneskeføde ikke er fullt så stor som de foran anførte tall — som jo angir forbruket redusert til uformalt vare — antyder, idet en ikke liten del av dette kvantum hvete og rug dels utføres, dels opfôres på landets husdyrbestand i form av kli og avfallsmel.

Tallene for forbruket efter 1900 viser en omlegning i forbruket fra rug til hvete, idet forbruket pr. innbygger for rug viser synkende tall, men for hvete sterkt stigende tall.

Av den samlede kornimport (netto) utgjorde i procent:

	Omkring 1835	1911—1913	1916—1920	1928—1929
Hvete	2.7	25.4	45.66	50.75
Rug	40.6	51.8	43.58	38.81
Bygg	52.8	19.3	8.97	9.24
Havre	3.9	3.5	1.79	1.20
	100.0	100.0	100.00	100.00

Landets produksjon av korn og poteter i forhold til innførselen stiller sig som følger:

	Korn og poteter i byggverdi		Korn alene (ikke byggverdi)	
	Egen avl (nettoavl)	Innførsel	Egen avl (nettoavl)	Innførsel
	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.
Omkring 1855	75.0	25.0		
1871—1875	64.0	36.0		
1889—1891	51.8	48.2	47.0	53.0
1910	34.6	65.4	30.2	69.8
1915	35.7	64.3	32.4	67.6
1918	53.4	46.6	49.1	50.9
1929	53.4	46.6	43.9	56.1

Priser på korn og poteter.

Til bruk for den offisielle statistikk innhentes der hvert kvartal fra landets forskjellige distrikter opgaver over de på produksjonsstedene gjeldende priser på korn, erter og poteter. Disse priser er for tidsrummet 1836—1914 gjengitt og nøiere omhandlet i et særskilt hefte av Norges Off. Statistikk, nemlig VI 23, hvortil henvises.

På næste side hitsettes priser på korn, erter og poteter for rikets bygder, opgitt i kroner pr. 100 kg.

Fra slutten av 1860-årene falt kornprisene efterhånden betydelig; femåret 1886—1890, som har lavere priser enn nogen av de foregående perioder, viser minimumspris for havre og blandkorn, likeledes for poteter, hvorimot rug og bygg viser minimumspris i 1896—1900 og hvete det følgende femår.

Fra omkring midten av nittiårene begynte kornprisene så smått å stige og vedblev hermed — med enkelte kortere avbrytelser — til de ved krigens utbrudd stod omtrent en tredjedel høiere enn nittiårenes minimum, regnet efter indekstallene for samtlige kornarter.

	Hvete	Rug	Bygg	Havre	Blandkorn	Erter	Poteter
1901	14.35	12.88	12.85	14.08	13.20	16.27	5.34
1902	14.14	12.67	12.83	14.50	13.50	16.49	5.16
1903	14.47	12.71	13.14	15.08	13.98	16.82	5.46
1904	14.62	12.39	12.54	14.73	13.56	16.29	5.36
1905	15.36	12.85	12.77	15.17	13.79	16.45	5.61
1906	15.22	13.50	12.72	14.96	13.65	17.08	4.83
1907	15.99	14.72	13.80	16.27	15.07	18.32	5.94
1908	17.95	16.21	15.28	17.40	15.65	19.75	6.37
1909	17.17	15.28	14.32	16.31	14.70	20.40	5.87
1910	17.78	14.58	14.03	16.19	14.61	20.21	6.30
1011	17.82	14.54	13.95	16.35	14.70	20.23	6.74
1912	18.38	15.89	15.45	17.52	16.15	18.88	6.63
1913	17.81	14.68	15.14	16.60	15.50	16.66	5.36
1914	19.10	16.49	16.18	18.02	15.94	19.61	6.01
1915	28.77	26.90	25.29	29.44	26.74	30.78	9.04
1916	29.38	27.12	24.44	22.49	23.02	48.40	9.84
1917	46.97	43.15	37.20	34.18	34.41	65.77	11.75
1918	60.47	59.60	49.84	44.17	45.44	69.24	13.89
1919	59.00	58.75	48.00	44.00	45.80	68.00	15.00
1920	58.75	58.75	48.25	46.00	46.00	68.00	15.00
1921	58.98	53.47	44.30	38.83	40.24	66.63	16.97
1922	44.04	39.73	34.85	30.85	32.41	55.90	15.59
1923	36.48	32.27	30.00	26.39	26.94	47.38	12.49
1924	40.21	35.38	35.06	33.66	32.93	55.41	17.53
1925	44.72	38.30	36.03	33.06	33.68	56.19	22.22
1926	34.13	28.14	25.52	23.16	23.99	39.51	9.64
1927	28.81	24.90	22.18	19.79	20.88	31.82	10.40
1928	26.62	23.75	22.43	20.29	20.74	30.94	14.62
1929	24.75	22.31	20.96	18.71	19.15	28.24	7.76
1930	21.82	16.49	15.02	13.96	14.41	25.16	7.12
1931	16.30	12.66	12.46	11.98	11.98	21.09	7.65

Den nominelle prisstigning under inflasjonen og nedgangen under deflasjonen er foreteelser som nærmest skyldes fluktuasjoner i selve verdimålerens, pengenes, verdi.

De siste år har igjen kornprisene gått sterkt ned. Verdensmarkedets kornpris var i 1931 rent eksepsjonelt lav. På tross av den støtte den innenlandske kornavl nu har i form av overpris var kornprisene i 1931 adskillig lavere enn før krigen.

Avlingens verdi.

Kornavlingens verdi i kroner lå helt fra 1880-årene til like før krigen i almindelighet mellem 35 og 40 mill. kr. årlig; i 1929 og 1930 er den beregnet til henholdsvis 52 og 40 mill. kr. Potetavlingens verdi lå før krigen i almindelighet mellem 25 og 30 mill. kr.; for årene 1929 og 1930 er potetavlingens verdi beregnet til henholdsvis 54 og 42 mill. kr. Høiavlingens

verdi i årene nærmest før krigen og nu i de siste år har vært omtrent like stor, mellem 140 og 150 mill. kr.

For korn, poteter og høi under ett utgjorde den beregnede årlige verdi i årene like før krigen ca. 200 mill. kr., mens verdien i 1929 og 1930 var mellem 240 og 250 mill. kr.

For 1929 har man beregnet planteproduksjonens verdi således:

Korn og erter, kjerne	52.5	mill.	kr.
— » — halm	15.0	»	»
Poteter	54.0	»	»
Høi	140.8	»	»
Fôrnepe og kålrot	14.0	»	»
Grønnsaker	10.0	»	»
Frukt	10.0	»	»
Bær	10.0	»	»
Blomster	10.0	»	»
Tilsammen	316.3	mill.	kr.

Hertil kommer så verdien av grønnfôr, utslåttenes avkastning, forskjellig slags hjelpefôr som lyng, løv o. lign. Enn videre havnegangers og andre beitestrekningers avkastning, hvis verdi er meget stor.

Av ovenstående planteproduksjon, hvis verdi er beregnet, antas produkter til en verdi av ca. 90 mill. kr. å anvendes direkte til forbruk, mens resten går inn som råstoff i husdyrproduksjonen. (Om husdyrproduksjonens verdi, se under Husdyrhold.)

Årlige beregninger over verdien av korn-, potet- og høiavlingen er tatt inn i Statistisk Årbok.

Avlen pr. arealenhet i forskjellige land.

Efterfølgende opgaver er gjennemsnitt av den faktiske avl. Er det da relativt gode årganger i den periode gjennemsnittet er beregnet for, vil dette tall bli tilsvarende høit. Dette forhold kan gjøre en sammenligning mellem forskjellige tidsrum usikker. For Norge er benyttet opgavene over beregnet middelsårsavl (se også s. 207).

De land som er tatt med i sammenligningen kan i hovedsaken fordeles på tre grupper efter størrelsen av gjennemsnittsavlen.

De østlige stater: Finnland, Estland, Lettland, Litauen og Polen har gjennemsnittsavlinger for de forskjellige kornslag mellem 90 og ca. 120 kg. pr. dekar og potetavlinger på ca. 1000—1100 kg. pr. dekar. Finn-

	Gjennemsnittsavling i kg. pr. dekar					
	Hvete			Rug		
	1901—1905	1909—1913	1926—1930	1901—1905	1909—1913	1926—1930
Norge	167	178	186	174	180	197
Sverige	167	213	216	135	155	164
Danmark	272	299	275	172	179	162
Finnland	—	112	157	—	112	140
Estland	—	—	106	—	110	111
Lettland	—	118	117	—	93	97
Litauen	—	104	119	—	90	108
Polen	—	124	123	—	112	109
Tyskland	190	227	199	156	186	160
Belgien	229	253	255	213	221	233
Holland	213	235	299	159	181	201
Storbritannia	206	212	220	170	—	172
Nordirland	232					
Irske Fristat		253	256		190	195

	Gjennemsnittsavling i kg. pr. dekar					
	Bygg			Havre		
	1901—1905	1909—1913	1926—1930	1901—1905	1909—1913	1926—1930
Norge	181	196	205	165	176	203
Sverige	133	181	184	112	158	171
Danmark	200	227	272	158	191	241
Finnland	—	93	122	—	89	130
Estland	—	102	99	—	92	88
Lettland	—	91	87	—	91	85
Litauen	—	87	107	—	84	98
Polen	—	118	121	—	102	114
Tyskland	184	212	188	189	198	187
Belgien	271	275	267	232	237	247
Holland	258	258	306	216	201	217
Storbritannia	182	185	207	172	174	201
Nordirland	227			203		
Irske Fristat		244	264		228	252

land synes dog å være på god vei til å gå ut av denne gruppe. Fremgangen fra perioden 1909—1913 til 1926—1930 er for dette land meget sterk for alle kornslag og for poteter. Likeså synes Litauen å ha en sikker stigning i gjennemsnittsavlingen for alle kornslag. Stigningen er dog utvilsomt sterkest for potet. For de andre stater i denne gruppe er der liten eller ingen endring å spore.

Norge, Sverige, Tyskland og Storbritannia danner en mellemgruppe med kornavlinger på ca. 160—200 kg. pr. dekar. I denne gruppe kan be-

merkes Sverige med en sterk økning av gjennemsnittsavlen både for korn og poteter. For Norge er der også en sikker stigning, dog ikke så sterk som for Sverige. Tyskland viser uforandret stilling. For Storbritannia er der antagelig en ubetydelig fremgang. Det er dog vanskelig å avgjøre fordi der er felles opgave med Nordirland for siste femår. For potetavlens vedkommende står Norge vesentlig høiere i gjennemsnitt enn de andre stater i denne gruppe.

Den tredje gruppe dannes så av Danmark, Holland, Belgien og den Irske Fristat. Disse land har kornavlinger på over 200 kg. pr. dekar. Gjennemsnittsavlen av rug i Danmark ligger dog bare på ca. 170 kg. pr. dekar og i den Irske Fristat på knapt 200 kg. Gjennemsnittet for potetavlen er svært uregelmessig i denne gruppe. Belgien har ca. 2000 kg. og Holland og den Irske Fristat ca. 1700 kg., mens Danmark bare har ca. 1400 kg. I denne gruppe har fremgangen vært størst for Holland og den Irske Fristat. Danmark har hatt sterk stigning i gjennemsnittsavlen for bygg og spesielt havre, mens det har vært mindre stigning for potet og uforandret for hvete og rug. Belgien har hatt sterk stigning for potet og noget stigning for hvete og rug og litt for havre, mens bygg er uforandret.

Ser man på alle land under ett, så har fremgangen vært størst for Sverige, Finnland, Holland og den Irske Fristat, mens den har vært ubetydelig for Estland, Lettland og Polen. De øvrige stater står alle i en mellemstilling.

Gjennemsnittsavling i kg. pr. dekar.

	Potet		
	1901—1905	1909—1913	1926—1930
Norge	1585	1702	1922
Sverige	876	1027	1180
Danmark	1160	1493	1370
Finnland	—	622	1098
Estland	—	1046	1127
Lettland	—	803	992
Litauen	—	668	1079
Polen	—	1031	1011
Tyskland	1339	1369	1394
Belgien	1563	1863	2025
Holland	1296	1429	1725
Storbritannia	1484	1564	1653
Nordirland	1168		
Irske Fristat		1295	1659

I Norge var der for siste tredjedel av forrige århundrede liten økning i avkastning pr. flateenhet av poteter. For femåret 1866—1870 utgjorde således avkastningen 1460 kg. pr. dekar og for 1896—1900 1519 kg., en økning på bare 4.0 pct. Senere er der derimot en betydelig økning, nemlig for perioden 1896—1900 til 1930 26.5. pct.

I Sverige har avlen av poteter pr. dekar øket betydelig. Denne økning faller, i likhet med hvad tilfellet var i Norge, i langt overveiende grad på tiden efter 1900. I siste fjerdedel av forrige århundrede dreiet utbyttet av poteter sig i Sverige omkring 780 kg. pr. dekar. Senere er inntrådt en suksessiv økning til 1180 i de siste år eller vel 50 pct. økning. Altså en meget større stigning enn den foran påviste for Norge i det samme tidsrum.

I Danmark øket avlen av poteter pr. flateenhet sterkt i siste fjerdedel av forrige århundrede, noget over 50 pct., å dømme efter økningen i foldutbyttet. For de 35 år 1875—1909 blev foldutbyttet næsten fordoblet; herav faller ikke så lite på årene efter århundredskiftet. En sammenligning mellem tallene for 1901—05 og 1909—13 viser en stigning på 28 pct., mens tallene for 1926—30 viser nedgang. Bortsett fra tallene for 1926—30, som rimeligvis betegner bare en midlertidig nedgang, skulde økningen siden århundredskiftet altså være omtrent som for Norge, og meget mindre enn den for Sverige påviste. Særegent for Danmark skulde da være den sterke økning i utbyttet i siste fjerdedel av forrige århundrede, men statistikken over foldutbyttet kan dog neppe tillegges så stor pålitelighet som de nyere opgaver over det direkte mengdeutbytte.

Tyskland viser en ganske ubetydelig stigning i potetutbyttet pr. dekar for perioden 1901—05 til 1926—30, bare vel 4 pct. Disse tall virker dog litt misvisende. Stigning begynte her noget tidligere, nemlig nyss før århundredskiftet. Således steg utbyttet pr. dekar fra ca. 1000 kg. for femåret 1894—98 til 1394 for 1926—30 eller med opimot 40 pct. For de foregående 20 år var der også en betraktelig stigning, nemlig fra 766 kg. pr. dekar for 1878—82 til som nevnt 1000 for 1894—98, eller vel 30 pct. Fra 1878—82 til 1926—30 er utbyttet av poteter pr. dekar for Tyskland altså øket fra 766 til 1394 kg., altså opimot fordoblet.

For perioden 1901—05 står Norge øverst blandt de i tabellen s. 218 anførte land i potetutbytte pr. dekar, med 1585 kg. Nærmest kommer Belgien med 1563 kg.

I perioden 1909—13 er Belgien kommet øverst, med 1863 kg. pr. dekar, og Norge som nr. 2 med 1702 kg. dernæst har Storbritannia og Irland 1564 kg.

For perioden 1926—30 er det Belgien, Norge og Holland som kommer øverst med henholdsvis 2025, 1922 og 1725 kg. pr. dekar.

Omløp og sædskifte i norsk jordbruk.

Det her i landet almindelig anvendte omløp og sædskifte består i en vekselvis anvendelse av den dyrkede jord til eng og til åpen åker. Almindelig kaller man det et e n g v e k s e l b r u k, et navn man her skal benytte, skjønt det nok tør sies å være vel pretensiøst, da åkeren jo oftest ikke drives strengt efter det rene vekselbruks grunnsetninger. Navnet kornengbruk vilde ofte passe bedre.

Engvekselbruket er hos oss, under landets fremadskridende opdyrkning, vokset frem av de gamle kornavls-bruksmåter, idet det primitive landbruks vedvarende skille mellem åker og eng efterhånden er avløst av vekseldrift. Den permanente eng i det gamle norske landbruk var i alt overveiende grad naturlig eng. Engens innflytning på åkeren i større målestokk er ikke så gammel her i landet. Hovedsakelig er den foregått i de siste to menneskealdre. Tidligere var jo knollvekstene — vesentlig poteter — rykket inn på åkeren, likeså belgvekster (erter) i mindre grad.

Engvekselbruket er ikke særegent for vårt land. Det er systemet i den sone og de egne hvor der overveiende dyrkes vårsæd — ikke bare bygg og havre, men også vårhvete og mais — og trenger inn i sonen for vintersæd jo mere de naturlige betingelser for gressvekst er til stede. Skandinavia, England, Nordtyskland og de Baltiske Land danner et samlet utbredelsesgebet for gressavl på åker. Systemet hersker enn videre i Russlands og Sibirias vårhvetedistrikter og Nordamerikas havre-, vårhvete- og maisdistrikter, også i de mellemeuropeiske bergegne.

Engvekselbruket kan være mere eller mindre bestemt. Regelen er alltid at de eldste enger oppløies, og at de eldste åkerstykker legges til gress. Forholdet mellem pløieland og eng svinger innen de videste grenser. Systemet viser i det hele tallrike modifikasjoner og stor tilpasningsevne. Dermed står i sammenheng dets store utbredelse. Jo mere jordbruksforholdene og enda mere klimaet på den ene side trenger tilbake vintersæddyrkning og som følge derav belaster våren med arbeide, og på den annen side begunstiger den flerårige fôrdyrkning, desto viktigere blir fordelene ved de driftsbesparelser som gressavlen tilsteder.

Forholdene i vårt land ligger altså for så vidt meget godt an for engvekselbruket. Engens avkastning er omtrent overalt årviss og rikelig, samtidig som korndyrkningen i store deler av landet faller usikker. Og arbeidsbesparelsene i forårsperioden, som arbeidsbesparelser i det hele tatt, er jo overalt yderst velkomne.

Intet under at engvekselbruket hos oss har gått sin seiersgang, og at engen er rykket inn på åkeren endog i større grad enn ønskelig er for den heldigst mulige anvendelse av jorden. Selv de egentlige omløp har for mange år eng, og så ligger jo en stor del dyrket jord til næsten permanent eng, et slags høiavlsbruk.

Engvekselbruket er rådende omtrent overalt i vårt land, men ikke dermed sagt at der overalt er gjeldende bestemte regler for dette veksel-

bruk, altså et ordnet omløp. De innkomne besvarelser over hvorledes omløp og sædskifte praktiseres i de forskjellige distrikter oplyser tvertimot at et regelmessig omløp i de fleste distrikter langtfra er almindelig.

Med den foran inntatte inndeling av landet i naturlige jordbruksområder kan man i denne henseende ordne disse i følgende grupper:

1. De beste jordbruksbygder. Herhen kan regnes områdene 1, 2, 9, 10 og 15, tilsammen 139 herreder. Om disse kan sies at her er et nogenlunde regelmessig omløp almindelig. Om Jæren oplyses riktignok at her er fritt bruk det almindelige, men omløpene her har jo et felles særpreg gjennem sin intensitet, navnlig gjennem det overalt her forekommende store knollvekstareal.
2. Skogbygder, fjellbygder og andre indre bygder. Hertil kan regnes områdene 3, 4, 6, 7, 8, 12, 16, 17, tilsammen 252 herreder. Særlig på grunn av forskjelligheter i naturforhold, navnlig høide over havet, hersker der her uensartede bruksmåter. Kun i de beste strøk, hvilket i hovedsaken gjelder de lavere liggende bygder, forekommer mere almindelig bestemte omløp.
3. Kystbygder og andre ytre bygder. Hertil kan regnes områdene 5, 11, 13, 14, tilsammen 172 herreder. Fra disse bygder meldes at ganske få eller næsten ingen følger et bestemt omløp.
4. Nord-Norge, som omfatter områdene 18—21, tilsammen 112 herreder. Her hersker en ekstensiv drift, som i sin almindelighet ikke har antatt nogen fast form, hvorfor intet bestemt omløp kan sies å være almindelig.

Forekomsten av et bestemt ordnet omløp er altså noget som først og fremst er almindelig i de beste jordbruksdistrikter. Systemet følger i det hele distriktene med de relativt store bruk. Hvor flerhestesgårdene er dominerende, der er systemet rådende, men det finner liten anvendelse hvor slike gårder for størstedelen mangler.

Det er altså de færreste distrikter hvor et helt ordnet omløp almindelig anvendes. Og selv innen disse distrikter er der en mengde bruk som drives uten noget regelmessig omløp.

Nu er det ikke slik å forstå at der i de øvrige distrikter drives et helt vilt bruk. Uten å anvende noget regelmessig omløp brukes der selvsagt likevel en viss planteveksling; oftest har der nok også i hver grend eller bygd formet sig visse regler om bruken, som gir jordbruket et visst preg, så man kan tale om bruksmåte og sædskifte.

Der er flere årsaker til at anvendelsen av et bestemt regelmessig omløp ikke passer, eller at det vanskelig lar sig praktisere.

Først er da å merke sig at brukenes størrelse spiller en viss rolle i denne henseende. Anvendelsen av regelmessige omløp finner overalt liten anvendelse ved de minste bruk. Nødvendigheten av en sådan regelbunden ordning er mindre påkrevet her hvor eieren alene driver det hele, og hvor oversikten faller lett. Og likesom småbrukeren i sitt husdyrbruk kan ta mere individuelle hensyn enn den større jordbruker, kan han også i sitt

åkerbruk ordne driften mere efter hver åkerlapps beskaffenhet enn de andre jordbrukere. De små eiendommer er enn videre ofte så dårlig arrondert at en skiftesinndeling faller vanskelig.

De naturlige betingelser for jordbruk er enn videre gjerne sterkt vekslende endog for deler av den samme eiendom. Noget av jordveien kan være best skikket for korn, andre deler for gressavl. I virkeligheten er dette forhold så almindelig at det næsten kan kalles regelen. De fleste av våre bygder utgjør jo deler av dalfører. Eiendommene ligger altså oftest i dalsiden, hvor der almindelig er stor forskjell på jorden øverst i lien eller bakken og nederst i dalbunnen. Som regel er betingelsene for kornavl best på den tørrlendte, oplendte jord øverst, mens de oftest mere sidlendte jordstykker lengere nede er best skikket for eng. Kornavlens vanskeligheter ligger jo her i landet mest i de klimatiske forhold, som for store deler av landet innskrenker kornavlen hovedsakelig til de lettere, varmere jordarter med den rette heldning mot solen; hvor varmemengden er liten og veksttiden kort er alene slike åkrer årsikre hvad kornavl angår.

I alle høitliggende bygder innvirker dette forhold på omløp og sædskifte. Vi gjenfinner der det eldgamle forhold med permanent åker på de dertil best skikkede deler av eiendommen. Sjelden legges slike åkrer til eng; ti erfaring har vist at gammel åker driver kornet frem til tidligere modning. På slike steder blir engen også, om ikke permanent, så ialfall svært gammel. Og da engen gjerne ikke pløies op før utbyttet blir for lite og åkeren ikke legges igjen før den er blitt for ugressfull, blir jo omløpet ubestemt, om man da overhodet kan tale om noget omløp. Først lengere nede i dalene, hvor tillike eiendommene jevnt over er noget større, blir et mere ordnet omløp mere almindelig. Og enn mere er dette forhold fremtredende for de egentlige flatbygder.

Det er ikke bare høiden over havet og nordlig beliggenhet som bevirker at kornavlen blir liten og engbruket stort. Et vindig, rått og kjølig klima med stor nedbør frembringer samme virkning. I enkelte andre land påstår man at når den årlige nedbør overstiger 1000 m.m, er gressavlen sikrere enn kornavlen. På vår vestkyst, hvor regnmengden er stor og værlaget kjølig og blåsende, dyrkes der jo både korn og gress, men den siste produksjon ligger best an som klimaet er, og den inntar da også en særlig dominerende plass. Men nogen regelmessig vekseldrift blir der i almindelighet ikke, idet også her engen blir liggende så lenge den gir tilfredsstillende utbytte, en tidsperiode hvis lengde varierer efter jordbonitet, gjødsling m. v., likesom tilfeldige årsaker som isbrand kan virke forstyrrende. I Nord-Norge er den sistnevnte årsak sterkt inngripende. Det antall år åkeren holdes åpen avhenger i disse distrikter gjerne av feltets større eller mindre skikkethet for de forskjellige kulturer; i det hele er der korte og ubestemte perioder åpen åker.

For kyststrøkene, særlig Vestlandet og nordover, kan man si at en vesentlig del av den dyrkede eng ligger utenfor omløpene — om slike

overhodet finnes. Her drives der et høiavlsbruk på eng som sjelden pløies op.

For hele landet gjelder det at der på de fleste eiendommer finnes jord som gjennem vanskelige terrengforhold eller av andre mere tilfeldige årsaker er vanskelig å bruke som åpen åker og derfor finner en fra vanlig omløp avvikende anvendelse, nemlig overveiende eller utelukkende som eng. Dette gjelder for jord i bratte bakker. Selv på Romerike ligger slike felter utenom de vanlige omløp. Det samme gjelder for dårlig grøftet jord, for jord som ved vannløp, opstikkende fjellrabber o. l. er opdelt i smålapper og uregelmessige figurer som besværliggjør og fordyrer all slags markarbeide.

Disse og andre omstendigheter har bevirket at det er relativt få som har gjennemført et bestemt omløp for hele eiendommen.

En annen årsak til at fritt bruk praktiseres tilhører nærmest det moderne landbruk. Fra flere av de distrikter hvor et helt ordnet omløp er almindelig meldes om at de yngre og mest driftige landmenn ofte finner sig best tjent med å drive fritt bruk, navnlig fordi de derved bedre kan nytte konjunkturene. I de mere fremskredne distrikter er dette forhold almindeligst, f. eks. i de beste østlandske og oplandske jordbruksbygder og på Jæren.

Det omløp og sædskifte som mere eller mindre ordnet og bestemt finner anvendelse i norsk jordbruk arter sig, som av efterfølgende innberetninger vil ses, høist forskjellig, selv innen begrensede områder. I det hele er der over bruksmåtene et preg av ubestemthet, noget som hovedsakelig skyldes at der fra naturens side er store hindringer for et gjennemført regelmessig omløp for den enkelte eiendoms drift.

Men det må nok også innrømmes at det tilvante har godt tak i befolkningen og derfor er medbestemmende for utviklingen.

Bruksmåtene, som de arter sig for tiden, gir derfor i det hele et broket billede. Det er en blanding av gammelt og nytt. Det nye befinner sig ofte nærmest på forsøkets stadium. Først kommer det hos de mere fremskredne gårdbrukere i de bedre jordbruksdistrikter, ved de større bruk o. l. Sist kommer det i mere avsides distrikter, hvor naturforholdene er særlig vanskelige, og hvor de store bruk næsten helt mangler.

De eksempler på mere moderne omløp og sædskifte som finner anvendelse i de forskjellige distrikter er derfor ofte ikke å betrakte som det gjennemsnittlige for distriktet, men mere som et mål man streber mot, og som måskje kun de færreste helt ut har nådd.

For å få rede på det gjennemsnittlige forhold i distriktene må vi undersøke arealstatistikken. Denne vil her kunne supplere de fra distriktene innkomne oplysninger om omløp og sædskifte.

Jordbrukstellingen av 1929 gir jo detaljerte opgaver over arealanvendelsen for hvert bruk i landet, og sammendrag herav er utarbeidet for herreder og større distrikter. Og opgavene over hvor stort areal der i 1929 tilsåddes med gressfrø gir oss et begrep om det gjennemsnittlige

omløps varighet, såvelsom omløpsårenes fordeling på åpen åker og eng. Men forutsetningen for benyttelsen av disse opgaver er for det første at det areal som i 1929 blev tilsådd representerer et gjennemsnittstall som uten større feil kan anvendes på omløpsperioden; dernæst at der — som spørsmålet er stillet — ved gjenleggingen brukes gressfrø. I førstnevnte henseende tror man nok opgavene er fullt brukbare for øiemedet; man har ikke funnet noget som tyder på at tallene for gjenlegging av eng i 1929 har en tendens i den ene eller annen retning. Hvad gjenlegging av eng uten anvendelse av gressfrø angår er det visse distrikter hvor denne skikk fremdeles finner så stor anvendelse at metoden blir misvisende, hvorom mere nedenfor.

Man hitsetter nedenfor opgaver for de naturlige jordbruksområder over det dyrkede areals procentvise fordeling og det utregnede gjennemsnittlige omløps varighet, fordelt på åker og eng.

	Korn	Knoll-vekster	Annen åker og have	I alt åpen åker	Dyrket eng	I alt dyrket jord	Gjennemsnittlig ligger jorden følgende antall år til	
							åker	eng
A. Østlandet og Oplandene								
Område nr. 1	28.4	7.6	5.3	41.3	58.7	100.0	4	5—6
—»— » 2	35.0	11.4	4.3	50.7	49.3	100.0	5	5
—»— » 3	27.0	6.3	4.5	37.8	62.2	100.0	4	6—7
—»— » 4	23.2	5.9	6.3	35.4	64.6	100.0	(5—6)	(10—11)
Tilsammen	28.9	7.8	5.1	41.8	58.2	100.0	4—5	6
B. Sørlandet								
Område nr. 5	15.2	9.7	4.0	28.9	71.1	100.0	4	9—10
—»— » 6	17.8	8.6	2.9	29.3	70.7	100.0	3—4	8
—»— » 7	15.1	8.2	3.6	26.9	73.1	100.0	(6)	(16)
—»— » 8	19.3	7.6	3.3	30.2	69.8	100.0	3	7
Tilsammen	17.2	8.4	3.5	29.1	70.9	100.0	3—4	9
C. Vestlandet								
Område nr. 9	17.7	14.1	3.0	34.8	65.2	100.0	5—6	10
—»— » 10	26.1	14.5	3.3	43.9	56.1	100.0	5	6
—»— » 11	10.5	11.7	3.7	25.9	74.1	100.0	8	22—23
—»— » 12	10.6	9.3	4.6	24.5	75.5	100.0	6	18—19
Tilsammen	14.3	11.5	4.0	29.8	70.2	100.0	3—4	14
D. Trøndelagen								
Område nr. 13	16.1	7.6	2.2	25.9	74.1	100.0	6—7	18
—»— » 14	15.9	6.3	2.0	24.2	75.8	100.0	3	11
—»— » 15	24.3	7.8	1.5	33.6	66.4	100.0	3	5
—»— » 16	11.7	3.4	2.8	17.9	82.1	100.0	(4)	(6)
—»— » 17	19.5	6.5	1.7	27.7	72.3	100.0	3	6—7
Tilsammen	19.5	6.8	1.8	28.1	71.9	100.0	3	7
E. Nord-Norge								
Område nr. 18	2.6	13.2	6.2	22.0	78.0	100.0	—	—
—»— » 19	5.7	7.5	4.7	17.9	82.1	100.0	—	—
—»— » 20	7.1	8.3	8.7	24.1	75.9	100.0	—	—
—»— » 21	8.2	5.0	6.4	19.6	80.4	100.0	—	—
Tilsammen	5.8	8.6	6.5	20.9	79.1	100.0	—	—
Rikets bygder	22.7	8.2	4.3	35.2	64.8	100.0	(4)	(7)

Beregningen over det gjennemsnittlige omløps varighet blir som nevnt misvisende i samme grad som der i vedkommende distrikt gjenlegges til eng uten å anvende gressfrø. For Nord-Norge, hvor nevnte skikk finner mest utbredt anvendelse, har man derfor ingen beregning foretatt. Blandt de øvrige distrikter er de høiest beliggende fjell- og dalbygder de hvor der oftest legges ut til eng uten anvendelse av gressfrø. Tallene for område 4, 7 og 16 har man av den grunn satt i klammer, likeså tallene for rikets bygder under ett. Enn videre forekommer skikken, om enn sjeldnere, i enkelte kystbygder på Vestlandet og i Trøndelagen. Ellers i landet er nok gjenlegg til eng ved hjelp av gressfrø omtrent enerådende.

De utregnede tall for det gjennemsnittlige antall år jorden ligger til åker og til eng peker snart sagt for alle distrikter hen på en jordanvendelse som er mindre fordelaktig enn den som antydes gjennem de eksempler på omløp og sædfølge som er angitt fra de forskjellige distrikter i efterfølgende oversikt. Navnlig er den mere ekstensiv og ufordelaktig gjennem engens lengere varighet.

Dette er jo lett forståelig. De anførte omløp er til dels angitt ikke som almindelige for distriktet, men mere som det mål man streber mot, og som kanskje de færreste har nådd til. Og selv om et bestemt omløp kan sies å være det almindelige, så vet vi jo at overalt drives meget av jorden utenom det vanlige omløp. Således med den jord som mindre egner sig for kornavl, men er velskikket for gressavl. Og slik jord finnes der overalt i større eller mindre mengder. De fleste eiendommer selv i de bedre kornavlsstrøk har en del slik jord som mest brukes til mangeårig eng, avbrutt av korte perioder åpen åker. Og på Vestlandet, hvor klimatet er særlig gunstig for engen, samt i fjellbygdene og de nordlige landsdeler, hvor et hårdt klima og flere andre årsaker virker i favør av engbruk, der ligger jo meget av den dyrkede jord som mere eller mindre permanent eng.

En betraktning av bruksformene i vårt land viser oss at det er de forskjellige naturlige betingelser for jordbruk som har gitt sig utslag ved utformningen av den jordanvendelse som er blitt typisk i de forskjellige distrikter. Først og fremst klimatiske forhold, dernæst jordbunnsforhold. Man har på hvert sted søkt å forme en bruksmåte som best egner sig for stedet, en bruksmåte som tar behørig hensyn såvel til de fordeler som de vanskeligheter de naturlige betingelser stiller til de forskjellige kulturer som der kan bli tale om å ofre sig for. Større eller mindre innsikt, større eller mindre kapital o. l. kan bidra til at dette arbeide lykkes i ulike grad.

De naturlige betingelser er nu engang slike her i landet at høiavlen på de fleste steder er sikrere enn kornavlen. Derfor inntar da også høiavlen en dominerende plass i vårt jordbruk, idet hele 64.8 pct. av den dyrkede jord i rikets bygder ligger til eng og bare 22.7 pct. til korn, mens 12.5 pct. anvendes til andre åkervekster og have.

For de beste jordbruksdistrikter sønnenfjells ligger forholdene heldig an for kornavlen, og her inntar da også den åpne åker næsten likeså stort areal som den dyrkede eng. For område 2, som har litt mere åpen åker

enn eng, utgjør kornprocenten 35.0, mens ingen av de øvrige områder når 30 pct.

Det almindeligste omløp i de beste kornavlsdistrikter på Østlandet og Oplandene angis å være et 7-årig, nemlig korn — knollvekster — korn og eng i 4 år. Arealtallene viser dog at avlen av knollvekster er altfor liten til å dekke ett av de tre skifter med åpen åker. Og engen ligger nok gjennemsnittlig ett år lenger. I det tørre oplandske klima, hvor korndyrkningen er sikrere enn gressavl, har man særskilte omløp, f. eks. 7 år åker (derav 2 år knollvekster, 1 erter og 4 korn) og 3 år eng. Såvel på Oplandene som i Østlandets jordbruksdistrikter tas der dog ofte korn 2 år på rad, f. eks. det gamle romerikske kobbelbruk: 2 år havre — poteter — bygg — 4 år eng. Ganske samme omløp nevnes fra Nes, Hedmark. Jæren har meget åpen åker, men her inntar knollvekstene en bred plass, nok til å fylle det midtre skifte i den sedvanlige sædfølge korn — knollvekster — korn. Også jordbruksbygdene i Trøndelag (område 15) har samme sædfølge for den åpne åker, men knollvekstene kan her ikke fylle et skifte, hvorfor der tas korn efter korn på en del av midtre skifte. I enkelte av de oplandske jordbruksbygder er der en tendens til å innskrenke engen til 2 år. Dette siste er jo ganske enestående i vårt land.

Omløpet, som har 3 år åpen åker, nemlig korn — knollvekster — korn og eng et vekslende antall år, alt efter forholdene, er jo for åkerens vedkommende en utmerket sædfølge, ren vekseldrift. Det nevnes som mere eller mindre benyttet for de aller fleste distrikter i landet. Men i de beste jordbruksdistrikter på Østlandet, Oplandene og i Trøndelagen har man som nevnt ennu altfor lite knollvekster til å kunne fylle et helt skifte; i stedet tas da grønnfôr, erter m. v.

På Sørlandet, Vestlandet og til dels i Nord-Norge, hvor også den samme sædfølge finner megen anvendelse hvad åpen åker angår, dyrkes der knollvekster nok til å fylle det ene av de tre skifter, til dels meget mere, slik at der kan tas knollvekster annethvert år. Når undtas Rogaland spiller neper og kålrot liten rolle i disse landsdeler; det er potetene som ved de små bruk, som her er overveiende, inntar en så relativt stor del av de små arealer åpen åker. Gjennemgående inntar engen $^3/_4$ av det dyrkede areal, den åpne åker $^1/_4$.

I det hele er i de i jordbruksmessig henseende mindre godt utstyrte distrikter gressavlen fremtredende, også på den dyrkede jord. I almindelighet er da også de naturlige betingelser for gressavlen gunstige i disse distrikter; men dette utelukker jo ikke at engen bør få en omsorgsfull behandling, om de gode betingelser for produksjonen skal komme fullt til sin rett. Fra gammel tid har man her brukt å overgjødsle engen; den naturlige eng kunde på det vis vedvarende gi høit utbytte.

Da engen rykket inn på åkeren, fikk man det jo i sin makt gjennem planteutvalg og vekselbruk stadig å kunne påregne en både kvantitativ og kvalitativ meget verdifullere avling på engen enn før. Disse muligheter kan dog i det hele ikke sies å være utnyttet i ønskelig grad. Fra snart

sagt alle landets distrikter berettes det at den dyrkede eng blir altfor gammel, den fornyes ikke i rett tid, så at utbyttet derved blir både mindre og dårligere enn det behøver å være. De utregnede tall for engens gjennemsnittlige varighet i de forskjellige jordbruksområder vidner om det samme. Når engen f. eks. for område 11 og 12, som omfatter de fleste av Vestlandets bygder, blir fra 18 til 23 år gammel, er det ikke slik å forstå at de mere regelmessige omløp har så mange år eng, men at en hel del av den dyrkede eng holdes utenom de almindelige omløp, idet den ligger så lenge den gir tilfredsstillende utbytte og så fornyes gjennem åpen åker 1—2 år. Unnlendt jord o. l., som lite egner sig for kornavl, drives ofte nærmest som permanent eng. For slike distrikter kan man vel si at det er den naturlige eng som er rykket inn på åkeren; man har ikke utnyttet de muligheter for bedre avkastning som engkultur på åker gir anledning til.

I den første tid engen rykket inn på åkeren var det alltid så at man lot feltet ligge og gressbinde sig selv. Skikket gressfrø var jo i almindelighet ikke for hånden. Stillingen er til dels ikke så meget bedre nu. Visstnok bruker man i sin almindelighet gressfrø ved gjenlegget, men det plantedekke som derved fremskaffes er ikke meget varig; det erstattes efter få år med samme slags gressvekst som de naturlige enger har. Først da blir gressveksten mere varig og kan gjennem hyppig gjødsling gi bra avkastning en rekke år.

Årsaken til denne praksis ligger delvis på frøspørsmålets område. I slike distrikter kan der nemlig knapt skaffes stedegent frø eller i det hele frøblandinger skikket til å frembringe en mere varig eng. Frøavl foregår vesentlig i Østlandets, Oplandenes og Trøndelagens bedre jordbruksbygder, og frørenserier finnes omtrent ikke utenom disse distrikter. Man kjøper altså i regelen fremmed frø, egnet til å frembringe i beste fall en kortvarig eng, og regner med at naturen selv sørger for efterhånden å omdanne denne til naturlig eng; alene denne har den ønskelige motstandskraft og varighet. I slike distrikter er engen særlig utsatt for isbrand, likesom skikken med sterk beitning om våren og langt utover høsten virker ødeleggende på engen. Mot slike fataliteter er erfaringsmessig den naturlige gressvekst mere motstandskraftig enn den egentlige kunsteng.

En hovedmangel ved omløp og sædskifte her i landet er det således at engene blir for gamle. Med åkeren er det ganske anderledes. De almindelige kortvarige perioder åpen åker utpiner ikke denne. Det var i kornbrukets dager at jorden utpintes gjennem kornavl, slik at den periodevis måtte hvile, for å renses og samle krefter. Nu brukes der svært lite brakk eller hvileland, og det trenges i almindelighet heller ikke i større utstrekning.

Som den rette vei for fremskritt på dette område fremheves fra omtrent alle distrikter: hyppigere engveksel, derigjennem mere åpen åker, hvilket fortrinsvis bør føre til øket avl av knollvekster. Dette program for fremskrittet passer for alle distrikter.

Det er spesielt rotvekstene man tenker på i denne forbindelse. Rotvekstene sies da også å være noget av det mest lønnsomme man her dyrker,

både fordi de gir svære avlinger av lettfordøielig fôr, som kan erstatte kraftfôret, og fordi man samtidig kan effektivt bekjempe ugresset, til nytte ikke bare for rotvekstene, men også for avlinger flere år fremover.

Engbruk derimot er jo den svakeste form av jordbruk og burde derfor ikke innta en så bred plass på vårt innknepne areal dyrket jord. Enda verre blir forholdet når henses til at en stor del av denne eng er i dårlig kultur, så den gir mindreverdig avling.

Nutiden har hjelpemidler som letter gjennemførelsen av fremskritt på dette område. Bruken av kunstgjødsel kan bli en verdifull hjelp ved overgang til en mere intensiv drift.

Man gjengir i det følgende de innkomne besvarelser av Byråets forespørsel om sædskifte m. v., ordnet efter jordbruksområdene. Uttalelsene er i første rekke innhentet fra landbruksskolebestyrerne, delvis også fra fylkesagronomene og andre.

Byråets forespørsel omfattet følgende punkter:

1. Hvilket omløp er det almindeligst anvendte? Gi en kort beskrivelse av dette omløp med angivelse av sædfølgen og gjødsling m. v.
2. Hvilke fordeler eller mangler har det anvendte omløp?
3. I hvilken retning går bestrebelsene med å innføre et mere tidsmessig og formålstjenlig sædskifte?

A. Østlandet og Oplandene.

I. Slettebygder i fylkene som grenser til Oslofjorden.

Om sædskifte m. v. i Østfolds slettebygder skriver landbruksskolebestyrer A. Trætteberg følgende:

Naturlig — vedvarende — eng til høiavl brukes i svært liten utstrekning i Østfold; det aller vesentligste av innmarksjorden — utenom beitene — ligger under et nogenlunde regelmessig driftsomløp.

Dette er som oftest 6—7-årig: 1. Korn. — 2. Knollvekster, grønnfôrplanter, brakk. — 3. Korn. — 4., 5., 6., (7., undtagelsesvis 8.) Eng. Gjenlegget blir alltid frøsådd.

På den stiveste lerjord blir knollvekstene til dels tatt efter eng, hvorefter 2 kornår, men oftere kommer 2 kornår efter engen og så f. eks. grønnfôr med gjenlegg eller et tredje kornår med litt husdyrgjødsel og gjenlegg.

Det regelmessige er at husdyrgjødselen brukes i 2net år, og at ikke nogen av de andre nummer i omløpet får husdyrgjødsel — uten forsåvidt som knollvekstene eller brakken kommer på en annen plass. Der husdyrgjødsles meget sjelden til vårkorn.

På plass nr. 1 brukes oftest havre, i de senere år i nogen utstrekning høstrug med litt husdyrgjødsel eller vårhvete med litt kunstgjødsel. På plass nr. 3 havre, vårhvete, bygg eller høstsæd (efter poteter).

Omløpet antas å passe godt for Østfold; dog bør, efterhvert som jordens kulturtilstand tillater det, havren på nr. 1 og nr. 3 ombyttes i større utstrekning enn nu med vårhvete — på nr. 1 også med høstrug på lettere jord. På tyngre jord bør høstrugen efter brakk ombyttes med høsthvete, som også bør avløse i nogen utstrekning havren (og rugen) på nr. 1 på almindelig hverken særlig lett eller stiv jord i god hevd. De 4—5 engår bør innskrenkes til 3 og få mere kunstgjødsel.

Om sædskifte i slettebygdene i Akershus skriver landbrukslærer T h s. H o l t e r:

Det synes som et 7-årig omløp med 3 år åker og 4 år eng er nokså almindelig. Hos mange er dog sædskiftet lite regelmessig og ofte helt vilkårlig.

Her kan nevnes et sædskifte fra en gård i Eidsvoll på ca. 250 mål: 1ste år havre, 2net poteter og neper, 3dje bygg, hvorefter 4 år eng. Skiftene blir gjødslet 2 ganger i omløpet, nemlig til rotfruktene og til bygg med gjenlegg.

Ved siden av husdyrgjødselen brukes der en del kunstgjødsel, undtagelsesvis også til engen.

Et lignende sædskifte kjennes fra Nannestad, kun med den forskjell at her dyrkes mindre rotfrukter.

Sædskiftet er her: 1. havre, 2. havre og rotfrukter, 3. bygg, 4.—7. eng. Av 2net skifte er henimot halvparten rotfrukter og resten havre. Det blir da praktisk talt 2 omløp, ett med havre, rotfrukter, bygg og 4 år eng, og ett med havre, havre, bygg, 4 år eng. Det førstnevnte blir da især anvendt nærmest husene og ellers på de flateste jorder, mens sistnevnte blir brukt på mere kuperte jorder som ligger lengere borte. Også her gjødsles der både til rotfrukter og bygg, og samtidig både med naturgjødsel og kunstgjødsel. Der blir altså gjødslet 2 ganger i omløpet til skifter hvor der dyrkes rotfrukter annet år; men der det dyrkes havre annet år blir det kun en gjødsling i omløpet. Til gjengjeld gjødsles da her litt sterkere til bygget. Der brukes dog også litt overgjødsling med salpeter til engen — almindelig en gang i omløpet.

Dette 7-årige omløp må sies å være ganske hensiktsvarende hvor der dyrkes så meget rotfrukter at rotfruktarealet utgjør et skifte. Ulempen måtte være at der kommer to år med gjødsling med naturgjødsel like efter hverandre, mens der brukes lite eller ingen gjødsel de andre år. Brukes bare korn og eng, vil man dog være utsatt for at rotugresset tar overhånd.

Fra Eidsvoll har vi også et 6-årig omløp, nemlig havre, rotvekster, bygg og 3 år eng. Her brukes den vesentlige del av naturgjødselen til

rotfruktene; men også de andre skifter gjødsles årlig med kunstgjødsel. Denne sterke bruk av kunstgjødsel er dog temmelig enestående i bygden.

I Nes brukes også et 8-årig omløp, nemlig: 1. havre, 2. havre, 3. rotvekster og brakk, 4. bygg, 5.—8. eng. Her brukes all husdyrgjødselen i 3dje skifte; til bygg med gjenlegg brukes kunstgjødsel. Her har man altså omtrent halvparten av den dyrkede jord som åpen åker og halvparten eng. Under visse forhold kan der gjøres forandringer i omløpet; således hender det at der på et skifte, eller del av et skifte, kan bli tatt havre 3 år i trekk, mens andre skifter — fortrinsvis de bratte bakker — kan ligge mere enn 4 år til eng. Der blir da brukt kunstgjødsel til 3dje havreår, likesom også engen, når den skal vare mere enn 4 år, blir opfrisket ved overgjødsling med kunstgjødsel. Ved dette omløp får man forholdsvis større kornareal enn ved det 7-årige; men det blir også lengere mellem hver gjødsling. Jordens gjødselbehov kan her neppe dekkes uten ved flere gjødslinger i omløpet, f. eks. kunstgjødsel til annet havreår og til overgjødsling på engen.

Enda et omløp kan nevnes, nemlig: havre, havre, rotvekster, bygg, 5 år eng. Dette skiller sig da fra det foregående bare ved at det er et engår mere, og det brukes ofte der hvor man bruker innmarken til beite. Siste eller de 2 siste engår brukes da til beite.

Disse eksempler er hentet fra gårder som anses for å være godt drevet. Men mange — kanskje endog de fleste — driver uten noget regelmessig omløp, andre har bare endel av eiendommen under regelmessig omløp, eller bruker forskjellig omløp for forskjellige deler av eiendommen. Dette kan skyldes enten uensartet jord, som krever forskjellig driftsmåte, eller at terrengforholdene vanskeliggjør et regelmessig sædskifte.

På mange steder består eiendommen dels av lett sandjord, dels av stivere lere. Her blir den lette jord fortrinsvis brukt til åpen åker — korn, poteter og rotfrukter — og kun undtagelsesvis lagt igjen til eng, som da også er kortvarig, 2 à 3 år. Den stivere jord brukes da fortrinsvis til eng.

Mange eiendommer er meget kuperte, og en del er så bratte at det f. eks. er næsten umulig å dyrke rotfrukter der. Her blir da korn og rotfrukter fortrinsvis dyrket på den flatere del av eiendommen, mens de bratte bakkene blir brukt til eng. Engen her søkes vedlikeholdt så lenge som mulig, f. eks. ved overgjødsling med kunstgjødsel, og kan ofte bli både 5 og 6 år gammel. Når bakkene pløies op, blir de ofte gjødslet og lagt igjen med det samme, eller man tar i høiden to kornavlinger før de legges ut til eng igjen.

Om forholdene i Vestfold skriver landbruksskolebestyrer B. R a m s t a d:

Det er vanskelig å besvare disse spørsmål tilfredsstillende, da driftsmåtene er så høist forskjellige i de enkelte bygder og på de forskjellige gårder.

Her på Fosnes begynte man ved skolens oprettelse i 1895 et engvekselbruk med 7-årig omløp således:

1. år havre og blandkorn.
2. » rotvekster, grønnfôr og erter.
3. » vårsæd og høstsæd (isådd gressfrø).
4.—7. år eng.

I 1918 gikk man over til et 9-årig omløp med 5 år åker og 4 år eng. 1., 3. og 5. år i omløpet er det korn, 2. år poteter og erter og 4. år turnips, kålrabi, kål o. l. samt grønnfôr.

Årsaken til denne forandring var at kornet efter krigen holdt sig forholdsvis høit i pris, samt at man fant å burde utvide rotvekstarealet. Arealet for åpen åker svinger om 55 pct. av den dyrkede jord.

I fylkets bygder må man nærmest si der drives et engvekselbruk som antagelig varierer mellem 8-—9-årig omløp, men hvorav kun drives med åpen åker i 3 år og eng fra 5—6 år. Husdyrgjødselen brukes mest 2. år til rotvekster. Tidligere har det vært meget almindelig i Vestfold å så rug på «ekre» (oppløid voll), som legges ut til gress igjen med det samme. Dette brukes noget ennu, men er ikke å anbefale, da ugresset har lett for å ta overhånd i engene, f. eks. kveke. Der finnes neppe nogen i Vestfold som legger ut åker til gress uten å så i gressfrø. Heller ikke er der stort av permanente enger, undtagen stykker som er lagt ut til kulturbeite. Permanent åker finnes visst ikke.

I mange Vestfoldbygder har der vært meget høisalg, og i det tilfelle er der brukt meget kunstgjødsel på engene.

Stort sett må man si at driften er meget svak i Vestfold ennu. Der har vært meget vannsyk jord, som ikke har betinget sterkere drift, men i de siste 10 år har grøftningen tatt ordentlig fart.

Der vil sikkert være grunn til i Vestfold å slå inn på en bedre høiavl, da lerjordstraktene her er meget godt skikket for høiavl. For å få denne op måtte man legge an på et 7-årig engvekselbruk med 4 år eng og mere overgjødsling av engene med kunstgjødsel. Tidens løsen må nu være å spare på innkjøpt kraftfôr, men da må der større avl av prima kløverblandet høi og mere rotvekster til fôr. Man bør også tenke på større avl av poteter til fôr.

Dette i forbindelse med kultivering av beiter vil kunne spare på kraftfôrkjøpet. For å få bedre eng må der brukes større utsæd av engfrø enn man nu gjør, eftersåing av gressfrø på 1-års engene og mest overgjødsling med fosforsyre og kali, som fremmer kløverveksten, så den kan holdes helt ut i 4-års engene.

Utsiktene til større forandring av driftsmåtene er ikke store, da mange ved prisnedgangen på produktene blir motløse og kanskje går over til en ennu svakere driftsmåte.

II. Jordbruksbygder inne i landet med silurforekomst.

Om sædskiftet i silurbygdene i Hedmark skriver landbruksskolebestyrer Hj. Carlsen:

Grunntypen i Hedmarksomløpet må visstnok nu sies å være det 7-årige omløp, dels med 3 engår, dels med 4. Men der er jo en mengde variasjoner fra 6-årige til 10-årige omløp. De langvarige omløp (9—10 år) er der dog forholdsvis få av. Mere og mere glir imidlertid jordbruket — særlig på de skarpest drevne gårdsbruk — over til fritt bruk uten anvendelse av bestemt omløp. Denne utvikling er påskyndet av vår nuværende kornordning. Faller imidlertid kornprisene igjen, er en tilbakegang til 7-års omløpet meget sannsynlig.

På mange gårder er der dels oplendt jord, som overveiende brukes til korn og poteter, dels «undlende», som brukes overveiende til eng med et par havreår eller et rotfruktår og et kornår iblandt. Dette er visstnok forklaringen på de forholdstall som statistikken viser for engtilleggets størrelse i forhold til åpenåkerarealet (1/6) og til engarealet (1/4).

Muligens der også i 1929 blev gjenlagt mindre eng enn vanlig i påvente av gode kornpriser.

I almindelighet må det sies at det 7-årige omløp stort sett tilfredsstiller kravene heroppe om adgang til å utnytte konjunkturene, da det lettvint kan forskyves fra 3 til 2 kornår og fra 4 til 3 engår. På de steder hvor man bruker 4 åpenåkerår med 2 kornår på rad efter eng har ugresset dog lett for å få for stor makt. Omløpets arbeidsforbruk og gjødselforbruk er overkommelig, og det tillater sterk eller svak drift efter enhvers smak.

Å utpeke nogen bestemt linje for omlegging av omløpet nu lar sig ikke gjøre. Alt vil her avhenge av prisene på korn, poteter og husdyrprodukter. De 2—3 siste år har vist at gårdbrukerne her er raske til å legge om driften, når konjunkturene tilsier det.

Om forholdene i silurdistriktene i Opland skriver skolebestyrer Kr. Tollersrud:

Det almindelige omløp her i distriktet er følgende:

1. Korn.
2. Rotvekster.
3. Korn.
4.—6. Eng.

Der er nok adskillige variasjoner, men dette er dog generalnevneren. Det nevnte omløp har vært ansett for skikket for disse distrikter i lengere tid. Det skulde gi en passende fordeling mellem eng og åpen åker og mellem korn og rotvekster.

Det har vært almindeligst med havre første år efter omploiingen, derefter poteter og nepe, det tredje år bygg med isåing av gressfrø. Man gjødsler godt til rotvekster, f. eks. 15 lass dyregjødsel, 30 kg. salpeter, 30 kg. superfosfat og 20 kg. 40 pct. kaligjødsel. Engen får overgjødsling

med kunstgjødsel som regel alle år, dog ikke kvelstoffgjødsel første år. Almindelig enggjødsling er 20 kg. norgesalpeter, 20 kg. superfosfat og 10 kg. 40 pct. kalisalt.

I de to-tre siste år har flere begynt å ta vårhvete første år efter ompløiingen.

Der er også en tendens til å innskrenke engen til to år. Da blir det altså et 5-årig omløp.

Enkelte gårdbrukere som har lagt sig efter grønnsakdyrking i større stil har innført et omløp således:

1. Kål.
2. Poteter.
3. Vårhvete.
4.—5. Eng.

Om silurdistriktene i Buskerud skriver landbruksskolebestyrer O. O m r e:

Spørsmålet om sædskifter i Norderhov, Hole, Tyristrand, Modum samt Ø. og N. Eiker er vanskelig å besvare fullt og treffende. De høist forskjellige stedlige forhold opviser meget ulike bruk av jorden. Omkring Hønefoss og Drammen er adskillig av jordbruksarealene utlagt til havekulturer i veksling med almindelige jordbruksvekster. På mere avsidesliggende eller tungbrukt jord er sædskiftet og driften enklere enn på de centralt beliggende og lettdrevne gårder. Alt efter gårdenes størrelse veksler også bruksmåtene, og ikke minst efter brukerens utdannelse, erfaring og interesser.

På de veldrevne gårder er i disse distrikter e n g v e k s e l b r u k e t med 3 à 4 år åker og 4 à 5 år eng mest brukt. Antallet av omløpsår kan veksle fra 5—7 à 8.

På tørr og skarp jord innskrenkes engårene ofte til 3, undtagelsesvis 2. Hvor jorden er ugressfull tar man ofte 2 rotvekstår, f. eks. poteter på ompløiet voll og næste år turnips e. l. Helbrakkarealene er i de senere år innskrenket adskillig, hvad der vel står i forbindelse med den avtagende dyrking av høstrug. Vårrugarealene har derimot øket i de senere år.

Engvekselbrukets vanlige form er: 1. Havre (blandkorn). 2. Rotvekster. 3. Bygg eller hvete med tillegg og så 3—4—5 år eng eller: 1. Poteter. 2. Turnips o. l. 3. Vårrug, hvete med tillegg for eng i 3—4 år.

Denne bruksmåte forutsetter nogenlunde full husdyrbesetning av hensyn til rotvekstarealenes utnyttelse. Retningen går i det hele tatt mot engvekselbruket, som for disse distrikter og nuværende driftsforhold må anses for å være det rette.

Men også k o r n-e n g b r u k treffer man hyppig, særlig på gårder i ekstensiv drift, høisalgsgårder o. l. til dels også på småbrukene. 2—3 år korn og derefter 4—6 år eng. På bakket eller stiv jord, hvor rotvekstdyrkingen er vanskelig, kan vel bruksmåten undskyldes, men den har gjerne meget ugress til følge.

Hvor grønnsaker og bærkultur går inn i sædskiftet er det som regel fritt bruk. Og rent vilt bruk kan man også treffe her og der.

En del jord holdes vel kanskje som permanent åker til poteter, f. eks. i lerjordstrakter med enkelte sandjordsflekker; men det er i disse distrikter rene undtagelser.

Tillegg av åker til eng uten isåing av engfrø kjenner man ikke til i dette distrikt.

III. Mellembygder eller skogbygder.

Om sædskiftet i mellem- og skogbygdene i Akershus skriver fylkesagronom Ole N. Trolsnes:

Ad 1. Omløp: Det almindeligste omløp antas å være 3 år åker og 4—5 år eng, nemlig:

1. år: Korn — havre, sjelden vårhvete, oftere vinterrug sådd på ompløiet voll året før.

2. år: Radvekster (nepe, kålrot, poteter o. a.), havre, vårhvete, brakk med høstsæd av rug.

3. år: Korn — bygg, havre, vårhvete — med isåing av gressfrø.

4.—7. à 8. år: Eng — ikke sjelden brukes det siste år eller de to siste år engen til beite.

Undtagelsesvis finnes i Hurdal og likeså i Feiring stykker som ligger praktisk talt permanent til åker — i disse bygder finnes også permanent eng i nogen utstrekning. I alle bygder forekommer ellers på leirjordsgårder som har lite utvalg i potetjord at de bruker et enkelt stykke til poteter annet hvert år, ja endog årvisst.

Særlig tungbrukt jord ligger ofte lenger enn 5 år i eng og holdes oppe bare et eller to år til åker i omløpstiden.

Eksempler på gjenlegg til eng uten isåing av frø har jeg ikke støtt på de siste 12 år.

Endel kultivering av beiter både på naturlig og kunstig eng er foregått de siste år — og disse blir da utenom det ordinære omløp.

Ad 2. Arbeidsomkostningene ved nevnte omløp blir mindre enn ved en sterkere drift med mere åker, og det er jo en enkel driftsmåte; men arbeidsfordelingen blir ugunstigere og ugressbekjempelsen vanskeligere.

Ad 3. Økning av rotvekstarealet, så det dekker et helt åkerskifte og kultivering av beite; men dette avhenger igjen av at grøftingen kan økes, og likeså at gjødseltilgangen økes. Der grøftes i de senere år meget, og den naturlige gjødsel opsamles bedre enn før.

De fleste brukere antar jeg streber mot et 7-årig omløp (3 år åker og 4 år eng) med det annet åkerår mest mulig anvendt til radvekster, overgjødsling av engen hvert år og kultivering på særskilt areal av 2—3 dekar beite pr. storfe.

Om gjødslingen kan jeg kun si at den i de senere år er blitt adskillig sterkere enn før.

Om mellem- og skogbygdene i Hedmark skriver landbruksskolebestyrer M. M o e:

Mitt kjennskap til driftsforholdene i omskrevne distrikt strekker sig kun over de 2 gamle fogderier Vinger og Odal og Solør, hvorfor mine anførsler kun kommer til å gjelde disse distrikter.

Stort sett er driftsforholdene nogenlunde ens.

Ad 1. Det er meget få jordbrukere som har et fast regelmessig omløp. Skiftetallet svinger alm. fra 6—10, derav 1—4 år åpen åker og 3—7 år eng. Den mest primitive drift er omløp med 1—3 år havre og derefter eng så lenge som den gir nogenlunde avling. Driftsmåten anvendes alm. på kreaturløse eiendommer, hvor altså driften er basert på fôrsalg. Rotfruktarealet blir da kun poteter til husbehov. Potetlandet gjenlegges med havre, somme anvender bygg, av og til også høstrug. Åkeren gjødsles ved gjenleggingen.

På eiendommer med kreaturhold — og de er de fleste — er der som regel mere avveksling i planteslagene, om der enn også her som oftest ikke er noget helt regelmessig omløp. 3 år åpen åker — havre, rotvekster, havre — og 3—7 år eng treffes ofte. I de senere år har bygg mere og mere avløst havre ved gjenleggingen, og høstrug har fått plass ved siden av havre på ompløiet voll, likesom også vårhvete i de søndre distrikter avløser bygg ved gjenleggingen.

Kunstgjødsel anvendes både ved gjenlegging og som overgjødsling.

Det er visstnok yderst få som legger åker til eng uten å så gressfrø.

Ad 2. Jorden her i distriktet er stort sett av lett karakter. Den gir mest avling og utnyttes best ved å snues ofte og gjødsles titt. Det regelmessige omløp med 3 à 4 allsidige åkervekstskifter og 3 à 4 engskifter er det fordelaktigste hvor husdyrhold går inn i driften.

Ved de kreaturløse jordbruk blir driften mere ensidig, men som følge derav også mere usikker. Man mangler den assuranse som en allsidig drift gir.

Ad 3. Bestrebelsene går ut på å øke rotfruktarealene og minske engskiftene.

IV. Dal- og fjellbygder.

Skolebestyrer *Lars O. Aukrust* skriver om forholdene i dal- og fjellbygdene i Hedmark:

Ad 1. I bygdene Y. og Ø. Rendal antas at et engvekselbruk med 3 år åpen åker og 4—6 år eng benyttes som det mest almindelige. I de andre nevnte bygder kan man neppe tale om at jorden drives efter noget bestemt omløp — det er en mere «tilfeldig» drift. E n g b r u k e t er meget fremtredende, m e d p l ø i i n g a v g a m m e l v o l l o m h ø s t e n o g t i l l e g g i g r ø n n f ô r n æ s t e v å r. Så blir engen liggende som sådan så lenge man synes den gir så nogenlunde; 10—15 år

gammel eng er der ganske meget av i distriktet. De mere fremmelige gårdbrukere, særlig i Alvdal og Tynset, har dog vanlig engen liggende kun 4 à 5 år før den ompløies.

Ad 3. Bestrebelsene fra landbruksskolen går ut på:

I de bygder hvor korn ikke modnes tilrådes at eiendommens dårligste og tørreste jord drives som permanent åker, hvor der så veksles mellem sent sådd grønnfôr og fôrneper og poteter. Resten av gården ligger til eng og brukes efter engvekselprinsippet, idet engen vendes om høsten og legges igjen med gressfrø næste vår og med grønnfôr som dekkvekst.

I bygder hvor korn modnes nogenlunde årvisst anbefaler vi den samme fremgangsmåte — med permanent åker for den tørreste jords vedkommende, hvor der da veksles mellem korn (bygg og litt havre), rotvekster — og grønnfôr sådd omkring 20—24 juni — med høsting i slutten av september og opbevaring av grønnfôret i vinterhesjer. Derved undgås forsommertørken på den tørre sandjord, og ved sterk gjødsling fås da avling på 800—1000 kg. tørt grønnfôr — pr. dekar.

Under våre klimatiske forhold — lav varmesum og tørr forsommer — vil også fôrnepen slå best til på tørr jord — og ved å bruke jorden til stadig åpen åker blir den varmere, mere drivende, og arbeidet med ugresset — særlig vassarven — blir relativt lite. Resten av eiendommens jord tilrådes så drevet efter det ensidige engbruks prinsipper.

For øvrig vil jeg tilføie at særlig i de høiestliggende grender: Sollia, Foldal, Tolga og Os — blir der gjenlagt meget åker til eng uten isåing, ialfall av «kulturfrø» — dette fordi det erfaringsmessig viser sig at klimatet lite egner sig for timotei og kløver.

Å få frø av foredlede hårdføre, helst varige gressvekster er derfor — for dette distrikt — av den aller største betydning.

Landbruksskolebestyrer O. Kjendlie skriver om sædskiftet i Sør-Gudbrandsdal:

Forholdene — både jordart, beliggenhet og heldningsforhold — er meget forskjellige selv i en og samme bygd og på samme gård, derfor blir også driftsmåtene meget forskjellige.

Mange gårder har en del oplendt jord og en del lavlendt, f. eks. elvevollene, eller foruten selve gårdsjordet noget dyrket mark lengere borte, og som især benyttes til høiavl. Nogen seterløkker er også opdyrket.

På oplendt jord er det mest almindelige omløp et 6- eller 7-årig engvekselbruk:

1. år: havre (og rug). Som regel fosfat og kali til havre og til rug husdyrgjødsel eller allsidig kunstgjødsel.

2. år: poteter, rotvekster, grønnfôr. Husdyrgjødsel og til turnips og kålrot tilskudd av kunstgjødsel, ialfall salpeter.

3. år: bygg (og hvete). Kunstgjødsel. Gjenlegging.

Derpå 3 eller 4 år eng. Det blir mere og mere almindelig å overgjødsle engene med allsidig kunstgjødsel eller gjødselvann og fosfat.

Andre brukte omløp er f. eks.:

I. 1. havre (og rug), 2. poteter, rotvekster, grønnfôr. 3. bygg. 4. bygg (da litt husdyrgjødsel) og derpå 3 år eng.

II. 1. havre (rug). 2. poteter (og grønnfôr). 3. år turnips. (to år brakkvekster av hensyn til ugresset). 4. bygg. Derpå 4 år eng.

III. 1. rug. 2. poteter. 3. bygg (eller hvete). 4. erterblanding. 5. havre. 6. turnips og kålrot. 7. hvete og derpå 4 år eng. (Dette omløp benyttes på landbruksskolen.)

Noget bestemt omløp for hele gården har man neppe på noget sted. Endel jord ligger utenom omløpet og benyttes mere fritt. På mange steder og særlig på mindre bruk drives nærmest et vilt bruk; jordstykkene benyttes til det de best passer til.

De lavlendte jorder benyttes mest til høiavl. Engene pløies op en gang iblandt, tilsås med grønnfôr og legges igjen med gressfrø med det samme — eller man tar et år grønnfôr og et år bygg og legger så igjen. Engenes varighet som regel 4 år. Som oftest blir nok også disse enger overgjødslet.

Gjenlegging uten gressfrø tror jeg neppe brukes.

Bestrebelsene tror jeg nu går ut på å skaffe en god planteveksling i åpenåker-årene med flere år og mere rotvekster — eller silovekster. Og en rasjonell engkultur med bedre stell og jevn årlig gjødsling — også av de naturlige slåttenger (ved overflatekultur).

Landbruksskolebestyrer K. K. Sortdal skriver om bruksmåtene i Nord-Gudbrandsdal før og nu:

I et distrikt som Nord-Gudbrandsdal er de naturlige vekstbetingelser og driftsforhold svært uensartet. Både jordbunn, klima, beliggenhet og heldningsforhold veksler meget og vil gjøre sig sterkt gjeldende når bruksmåten skal bestemmes.

Jordbunnsforholdene er meget forskjellige fra bygd til bygd. Således har store deler av Lesja og Dovre jord av sedimentær oprinnelse — nærmest tilhørende mojordstypen — meget fin sand med høit slaminnhold. I Ottadalen derimot er morenejorden mere fremtredende, til dels avsatt som leir, men mest som stenet morenejord. Ja innen samme bygd kan jordbunnen veksle meget. Mens man således på Lesja og Dovre under en viss nivåflate finner den omtalte finjord, består de løse jordlag ovenfor denne flate av stenet morene, og på Lesjaskogen dominerer denne type helt. I Vågå og Skjåk finnes leirjord på solsiden, mens denne type omtrent er ukjent på skyggesiden.

I dalbunnen, hvor elven har dannet de såkalte «voller», er sandjorden almindelig, men ved utløpet av tverrelver og bekker har det dannet sig

større og mindre flater hvor undergrunnen består av utvasket sten og grus — til dels utpreget rullesten.

Jordbunnen kan endog på samme gård være så forskjellig at et og samme sædskifte ikke kan gjennemføres på hele eiendommen. En annen omstendighet som også sterkt virker i samme retning er heldningsforholdene, som kan være meget uensartet på samme bruk. Fra jevnt og flatt nede ved elven til «hengebratt», ofte med ujevn overflate oppe i bakken. Vannsig, som trer frem i overflaten, og som kan være meget vanskelig å bli kvitt ved grøfting, er også ofte en medvirkende årsak til variasjon i sædskiftet.

Forskjellen i klima er også ganske merkbar. Nedbøren veksler således mellem 256 mm. om året på Austinn i Skjåk, 300 mm. i Vågå, 285 mm. på Lesja, ca. 400 mm. på Vinstra og endelig 470 mm. på Lesjaskog.

Sommertemperaturen når for vekstmånedene mai—august ca. 11,5 grader C. for Vågå, Vinstra godt og vel 0,5 grader C. høiere og for Dombås (Dovre) ca. 1,5 grad C. lavere.

Frostfaren er dog mere varierende enn middeltemperaturen gir uttrykk for og kan endog for de forskjellige deler av eiendommen være meget forskjellig.

Beliggenheten og høiden over havet spiller også en avgjørende rolle for valg av kulturplanter og derigjennem for omløpet. Hvis et sted ligger solvendt og lunt til, kan man dyrke planter som ellers hører hjemme under mildere himmelstrøk. Dette er forklaringen på at man f. eks. på Øi i Vågå år om annet får modne epler, mens middeltemperaturen i veksttiden for Vågå ligger lavere enn man angir nødvendig for denne fruktart.

Høiden over havet kan veksle meget innen samme bygd endog. Således ligger gårdene i Rustegrenden Nord-Fron på ca. 250 m. høide o. h., mens Kvikne ligger over dobbelt så høit, mellem 5 og 600 m., og Skåbu ca. 700 m. o. h. I Vågå ligger den dyrkede jord omkring Vågåvannet på 360 m., mens Kvarbergsgårdene ligger 600, Synstli og Skårvangen 800 m. o. h.

Der hvor bygden kiler sig inn mellem snefjellene blir høsten kortere og frostfaren mere overhengende.

Alt dette har gjort at bruksmåten har vært og må være friere her enn på mange andre steder i landet, og at man altså i stor utstrekning har sett sig nødd til å drive jorden uten noget bestemt omløp.

Fra ældgammel tid har man i dette distrikt drevet med såkalt gammelåker (enskiftebruk). De deler av det dyrkede areal som var skikket for kornavl blev benyttet til korn år efter år. En gang iblandt kunde man, ialfall mange steder, gi åkeren et såkalt hvileår — atlego eller svartatlego —; man lot stykket ligge å vokse til med ugress. Dette blev som regel slått midtsommers, hvorefter man pløiet, eller man brukte stykket til beite utover sommeren, derav navnet træde eller træe. Som det vil ses kan dette med litt god vilje kalles brakk.

Det var alderstids erfaring at gammel åker driver kornet frem til

tidligere modning. De primitive åkerbruksredskap som den tid rådet over har vel også gjort sitt til å fremme denne bruksmåte, likesom vår- og høstbeitingen vel også trekker i samme retning, idet gammel-åker følges av permanent eng, som tåler beitingen.

De deler av eiendommen som var uskikket for kornavl som følge av beliggenheten, jordbunn, fuktighetsforhold o. l. lå til gammel eng. Til dels hadde disse arealer på sett og vis vært dyrket, men som oftest var dyrkningen av en temmelig overfladisk art.

Gammel-åker finnes enda igjen på flere steder innen distriktet, men efterhvert som de relativt sett yngre kulturplanter, poteter, vårrug og sist turnips er blitt kjent og dyrket, er vekstfølgen blitt en annen.

Fra eldgammel tid blev bygg dyrket efter bygg kun avløst av atlego (brakk).

I Ottadalen (særlig de øvre bygder Skjåk og Lom) hadde litt efter litt følgende 4-års periode utviklet sig til sedvane:

1. år poteter (brakk).
2. » bygg.
3. » »
4. » vårrug (erter).

Til bygg blev gjødslet med naturgjødsel, mens potetene ikke blev gjødslet. Rugen kunde av og til få litt, hvis man hadde nok gjødsel. Brakk blev brukt når det fantes nødvendig.

Engen blev overgjødslet med naturlig gjødsel, ofte hvert år, hvis gjødselen strakk til.

Turnipsen gjorde sitt inntog i distriktet omkring århundredskiftet, og efterhvert har de nyere anskuelser på jord- og plantekulturens område innvirket på driften. Således gjødsles nu oftest til poteter. Brakk er helt gått av mode. I stedet brukes rotvekster og ertegrønnfôr.

Som nevnt finnes enda endel gammel-åker, og det er et vanskelig spørsmål å avgjøre om denne under alle omstendigheter helt kan sløifes, men bruksmåten er nu blitt endel endret og bearbeiding og gjødsling mere rasjonell. En almindelig brukt periode på gammel-åker ser nu slik ut:

1ste år: Poteter, turnips (grønnfôr). Husdyrgjødslet, sterk til turnips. Mindre sterk til poteter, men delvis tilskudd av kunstgjødsel.

2net år: Bygg som regel ugjødslet, hvor det gjødsles svakt til poteter, tilskudd av naturlig gjødsel.

3dje år: Blandkorn, gjødsles. Vårrug oftest uten gjødsling.

Hvis fireårsperioden fremdeles foretrekkes, kommer bygg med gjødsling 3dje år.

Den gamle eng overgjødsles, ofte hvert år, men kunstgjødselen fortrenger nu mere og mere naturgjødselen til dette øiemed.

I den siste tid kan man tydelig spore overgang til «vekselbruket», som den nye bruksmåte kalles her, men denne måte å veksle mellem åker og eng (engvekselbruket i forskjellige modifikasjoner) gjennemføres riktignok ofte kun for en del av eiendommen. Hvor det lar sig gjøre har nok

også nogen få et helt ordnet omløp for hele bruket. Mange legger ialfall driften så meget som mulig hen mot et sådant.

Bruksmåten gammel-åker og eng har mange uheldige sider, så der hvor det lar sig gjøre blir den mere og mere forlatt, og det er nok også den rette vei å gå.

Gammel-åker tærer sterkt på gjødsel- og muldinnholdet, jorden får uheldige kjemiske og fysiske forhold, den blir løs, med sterkt fremtredende skjelettdeler, så den holder dårlig på gjødsel og fuktighet. Ved den årlige bearbeiding vil matjorden sige nedover i bakket terreng, og der hvor opkjøring av rener blir forsømt, markeres gammel-åker av de bekjente «åkerbakker».

Et passende omløp med åker og kunsteng vil vel også gi større og verdifullere avling.

Fra Valdres skriver landbruksskolebestyrer Chr. Kvarberg:

Noget bestemt sædskifte er det de færreste som bruker her oppe. Jorden er til dels nokså opfylt med sten og av og til også bergrabber som stikker op, som vanskeliggjør en ordentlig skifteinndeling. Der blir derfor en del jord som ligger til permanent åpen åker, og en del til eng, som nok efter en kortere eller lengere tid blir omploiet og så lagt igjen til eng igjen efter ett eller et par år.

Enkelte mere veldrevne gårder drives dog efter et nogenlunde bestemt sædskifte, og efter de oplysninger det har vært mulig å opdrive er et 9-årig omløp nokså almindelig.

1. år bygg — gjødsling.
2. » blandkorn.
3. » havre.
4. » poteter og rotvekster — gjødsling.
5. » bygg med isåing.
6.—9. » eng.

Om dette sædskifte kan sies å være almindelig for distriktet tør jeg ikke ha nogen bestemt mening om.

Her på landbruksskolen vil jeg efterhvert søke å komme over til følgende sædskifte:

1. år havre — kunstgjødsel.
2. » rotvekster — naturgjødsel + kunstgjødsel.
3. » bygg — kunstgjødsel (kali og fosfat).
4. » poteter og rotvekster — naturgjødsel + kunstgjødsel.
5. » bygg med isåing — kunstgjødsel.
6.—9. » eng — gjødselvann og fosfat.

Feilen ved det først anførte sædskifte er efter min mening at der blir brukt for lite gjødsel (kunstgjødsel).

Om sædskiftet i Hallingdalsbygdene skriver landbruksskolebestyrer A. Haug:

I Hol, Ål, Hemsedal, Gol og deler av Nes og Flå er der adskillig jord som brukes til permanent åpen åker. Til dels stadig bygg med husdyrgjødsel hvert 3dje år, men som regel med poteter eller grønnfôr hvert 3dje eller 4de år. Når der f. eks. i Ål opføres 68 dekar brakk, er det også et ledd i den åpne jords drift. Det er ikke brakk i den forstand som brukes over Østlandets flatbygder, men det er gammel bruksmåte at når der var tatt kornavlinger 3 år, skulde jorden hvile; den blev ikke bearbeidet og grodde til med en masse grovt ugress, som blev slått. Dette kaltes «kjålve». Bruksmåten er endret slik at der mest brukes grønnfôr for å «kvile åkeren».

Særlig i de høiestliggende bygder, men delvis også lengere nedover dalen ligger adskillig dyrket jord til stedsevarende eng. Den overgjødsles gjerne hvert år med husdyrgjødsel, i de senere år ofte med tilskudd av salpeter.

Når denne bruksmåte har holdt sig så lenge, kommer det av at der har vært lite jord som egnet sig til årviss moden kornavling, og dalen har holdt godt på selvforsyningen, også når det gjelder korn. Dertil kommer at gårdene som regel har kun 1 hest, og at først i de senere år moderne ploger og harver er kommet i bruk. Den jord som årlig blev bearbeidet blev så smuldret og lett å arbeide at det gikk raskt fra hånden selv med liten hestekraft og dårlig redskap. Høstpløiing er først de siste år kommet noget i bruk. Det gjaldt derfor at arbeidet om våren gikk raskt fra hånden; for såtiden er kort i de nedbørfattige strøk. Under disse forhold blev oppløiingen av gammel voll betraktet som et «storarbeide», som det blev liten råd med.

Det er ennu forholdsvis få gårder hvor all den dyrkede jord er kommet under regelmessig sædskifte. I så henseende er Flå og delvis Nes kommet lengst. Her brukes ofte et 7-årig omløp med 1. Korn. 2. Rotvekster (husdyrgjødsel). 3. Korn. 4.—7. Eng. I de midtre deler av dalen — Gol, Torpe, Ål — brukes også 3 år åpen åker med vekstfølge som ovenfor, men engen blir gjerne liggende 7—8 år. Jordart, litt mere nedbør og årlig overgjødsling bevirker at isåingen holder sig lenger. I de høieste grender i Hol, Hemsedal og delvis Ål, hvor høiproduksjon er det sikreste, blir engen ofte efter 7—8 års forløp pløiet op og tillagt samme år med grønnfôr som dekkvekst.

Efter de erfaringer vi har fra skolegården vil det være berettiget å bruke eng noget lenger enn tilfelle er over Østlandet, dog under forutsetning av årlig overgjødsling. Når det allikevel må sies at en hel del eng ligger altfor lenge, begrunnes det med at «frøkjøpet blir så dyrt». Der avles lite frø, og der finnes ikke frørenseri i hele dalen.

Sædskiftet, som vi nu innarbeider på skolegården, er: 1. Korn. 2. Rotvekster. 3. Korn. 4.—8. Eng. Dette skulde jeg anta blir en norm for den midtre del av dalen. Den nedre del av dalen korter av et år på engen.

De høieste deler av dalen vil ennu lenge holde på det ensidige bruk, dog således at engen fornyes med kanskje 7—8 års mellemrum. Forståelsen av vekselbrukets fordeler har kun de dyktigste gårdbrukere tilegnet sig, men det går fremover. Det blir almindelig erkjent at ompløiet voll gir blankere og tyngre korn enn den gamle åker, og ugressbekjempelsen tvinger vekselbruket frem. Vekselbrukets utformning er ennu usikker. Husdyrgjødselmengden er forholdsvis stor, da der kjøres meget høi fra setrene. Den anvendes til rotvekster, bygg og grønnfôr. I Ål, Hemsedal og delvis Hol og Gol brukes den til overgjødsling også på eng.

B. Sørlandet.

V. Kystbygder.

Landbruksskolebestyrer M. Kringlebotten skriver om sædskiftet i kystbygdene i Aust-Agder:

Med hensyn til det brukssystem og sædskifte som er almindelig brukt for kystbygdene i Aust-Agder forholder det sig som antydet, at det er engvekselbruket i forskjellige modifikasjoner.

På eiendommer med nogenlunde ensartet fastmarksjord og bekvemt plogland er det mest almindelig med 3 år åker og 5 år eng efter omstendighetene på all dyrket mark eller den del derav som er skikket for denne bruksmåte.

Sædfølgen er nok endel variabel, men oftest brukes: 1. år havre og (eller) bygg, almindeligvis med kunstgjødsling; 2. år poteter, rotvekster m. m., hvortil brukes husdyrgjødsel, ofte med tilskudd av kunstgjødsel i vekslende mengder og blandinger; 3. år vårhvete + engfrø, gjødslet med forholdsvis meget husdyrgjødsel og ofte med noget tilskudd av kunstgjødsel, hvorefter følger 5 års eng, som overgjødsles — hos endel årlig og allsidig, hos andre i 2., 3. og 4. år, mens andre fremdeles bruker lite eller ingen overgjødsling. Utlegging til eng uten isåing med engfrø er nu visstnok helt forlatt her, takket være den stedlige engfrøavl, som er utviklet efterat distriktet fikk i stand frørenserier.

Mot den her nevnte driftsordning kan med rette innvendes at arealet av åpen åker er for lite, særlig når man erindrer at hele arealet av dyrket mark mest almindelig ligger mellem 20 og 80 dekar. Av reelle grunner som kan forklare dette forhold må nevnes at dyrket mark ofte er dårlig arrondert, idet opstikkende fjellrabber opdeler jordet i smålapper og uregelmessige markfigurer, som besværliggjør og fordyrer all slags markarbeide. I andre tilfelle er det utgravningsdaler (erosjonsdaler) som besværliggjør jordens drift.

Bortsett herfra kan det vel innrømmes at det tilvante ofte har et

godt tak i befolkningen og derfor er medbestemmende for de opgaver som kan løses.

En annen mangel ved driftsordningen er at 5. års eng i regelen gir for liten avling.

Fra det forannevnte almindelige omløp er der forskjellige avvikelser, alt efter jordart, heldningsforhold, frostlendthet, brukerens dyktighet m.m.

Således er det nu ikke så få som bruker 4-årig eng og 3 år åker, altså 7-årig omløp.

Andre bruker på oplendt bakkemark: poteter, poteter, korn + engfrø og 4—5 års eng. Og på myr: korn, rotfrukter, korn + engfrø og 4—5 års eng.

Permanent åker er ikke helt ukjent, f. eks. i herredene Tromøy og Vegårshei, men det hører nu til sjeldenhetene.

Permanent eng på pløibar mark forekommer heller ikke anderledes enn i bratte bakker — gjerne heldende mot nord — eller på lavtliggende jorder som oversvømmes i flomtiden. Under disse forhold holdes engen ved lag lengst mulig ved overgjødsling, men «fornyes» ved 1 års godt gjødslet korn- eller grønnfôråker med isådd gressfrø.

Bestrebelsene bør gå i retning av mere åpen åker for bl. a. å øke kornavlen, særlig vårhvete og høstrug, likesom øket rotvekstdyrking må søkes opnådd. Angående engdyrkingen er den største feil at der gjødsles for lite. Med nutidens kunstgjødsel og gjødselvann er overgjødsling av eng en oplagt god forretning. Avgrøfting og bekjempelse av ugress må også søkes fremmet.

Om kystbygdene i Vest-Agder skriver landbruksskolebestyrer O. G. Bruskeland:

Bestemte omløp for hele det dyrkede areal brukes ikke almindelig. For dem som har bestemte omløp er nok det almindelige 3 år åker og 4—5 år eng, — altså et 7- à 8-årig omløp. Dette brukes især i de bedre jordbruksstrøk av Tveit, Oddernes, Søgne og Lista. Imidlertid er her mange bruk hvor eieren driver fiskeri, annet arbeide ved siden av eller er i Amerika. Disse har ikke hest, og jordens beskaffenhet og beliggenhet gjør også til dels at det nok blir endel jord som nærmest brukes til åker i mange år. Det er visstnok bare ganske få som legger igjen åker til eng uten å bruke høifrø.

For store strøk gjelder det at jorden er uensartet både med hensyn til beskaffenhet, heldningsforhold og beliggenhet. Mange små myrer i utmarken er opdyrket, og disse ligger gjerne lengst mulig til eng.

Når så hertil kommer de mange små bruk, at eieren og hans familie som regel selv utfører arbeidet, er det naturlig at bruken av jorden blir nokså fri — og likeså gjødslingen. Som regel gjødsles hvert år. En hel del eng overgjødsles med naturlig gjødsel. Nogen almindelig regel kan ikke angis.

Når driften blir så oversiktlig og eieren utfører arbeidet selv, bringes der nok mest ut av jorden ved det frie bruk.

Bestrebelsene går nærmest i retning av å bruke 6-årig omløp — 3 år åker og 3 år eng — eller til dels 4 år åker og 3 år eng. Det er for å få mere rotfrukter — bl. a. til griser og høns, og ved slikt husdyrhold blir der også mere spørsmål efter korn — i det hele efter mere hjemmeavlet fôr.

VI. Skogbygder på Sørlandet.

Om driftsforholdene i skog- og mellembygdene i Telemark skriver landbruksskolebestyrer Olav Mæland:

Spm. 1.

På de mere veldrevne gårder i mellembygdene er omløpet følgende:

1. Vårsæd, for det meste havre, nu ofte gjødslet med kunstgjødsel.
2. Poteter, rotvekster (turnips, kålrot) eller grønnfôr.
3. Vårsæd, for det meste hvete, men også endel bygg, sjelden havre. Kunstgjødslet, isådd gressfrø. 4de til 7de à 8de år eng, med delvis overgjødsling av de eldre enger med kunstgjødsel. Somme overgjødsler alt fra gjenleggsåret.

På de mere vanlig drevne gårder i mellembygdene brukes delvis det samme omløp, men da rotvekstarealene her er relativt små, kan ikke disse (og grønnfôr) fylle ut arealet 2net år; derfor blir en del av arealet lagt igjen 2net året uten nogen mellemgrøde av rotvekster eller poteter. Ofte ligger også engene på disse gårdene både 5 og 6 år og blir sjelden overgjødslet.

Også i de bygder som er benevnt skogbygder er omløpet ofte vårsæd, rotvekster, vårsæd og 4—5—6 år eng; men her er arealet av rotvekster mindre og arealet av åpen åker i det hele mindre. Man bruker delvis i disse bygder å sette poteter på voll; sædfølgen blir da poteter, vårsæd og 5—6 år eng.

Bratte bakker blir til dels oppløiet, gjødslet, tilsådd med vårsæd (eller høstsæd) og gjenlagt med én gang; som oftest brukes isåing av gressfrø overalt i våre bygder nu.

Spm. 2.

Manglene ved omløpene på de mindre veldrevne gårdene er vesentlig at de har for lite åker, for lite rotvekster, så jordkulturen og ugressbekjempelsen blir mindre god.

Spm. 3.

Bestrebelsene går i alle bygder i retning av å utvide arealet av åpen åker og å bli kvitt det altfor store areal av gammel, lite produktiv eng. Dernæst arbeides der for å utvide rotvekstdyrkingen, så rotvekstene efter-

hvert kan fylle hele arealet 2net år i omløpet. Derved blir driften sterkere, og ugresset bekjempes mere effektivt. Videre arbeides der for en sterkere bruk av kunstgjødsel såvel i åker som særlig til overgjødsling på eng.

VII. Fjellbygder på Sørlandet.

Skulestyrar Ragnvald Gravir skriv um bruksmåtane i fjellbygdene i Telemark:

Spursmål 1. Kva bruksmåte er mest nytta?

Svar:

Dei fleste gardane vert drivne fritt og ubunde av nokon bruksmåte. I dei høgste fjellbygdene held dei mykje uppe dei same åkrane utan å leggja dei att til eng, og desse driv dei då som kornbruk og kornvekselbruk. På sume fjellgardar dyrkar dei korn so mange år etter kvarandre at det vert å reikna som einskiftebruk; men på andre gardar er tri-, fire- og fleirskiftebruk vanleg. Korn-vekselbruk av ymse slag treffer ein ogso på mange gardar der dei fyrr dreiv berre med kornbruk.

Eng-vekselbruk og korn-engbruk vert meire nytta i dei bygder jordi er lettare dyrke, og dei hev meire dyrka lagleg åkerjord enn dei hev bruk for til open åker. Desse bruksmåtane er soleis meire vanlege i dei lægre fjellbygdene. Umlaupet og umlaupstidi er ofte liti bundi; men dei stuttare umlaup er no meire vanlege, t. d. 3 år åker og 3—4 år eng.

Engbruk. Dyrka jord som er lite skikka til åker vert ofte liggjande berre som engbruk og vert berre uppattnya av og til — ofte berre med å leggja att i grønfôr. Å leggja att til eng på den måten at åkeren fær gro til å grasbinda seg sjølv er no sers lite bruka. Elles er her store mengdor med udyrka — naturleg — eng, og då serleg i dei høgste fjellbygdene.

Spursmål 2. Kva fyremuner eller manglar hev dei bruksmåtane som vert nytta?

Svar:

Kornbruket er ein trygg bruksmåte i fjellbygdene. Det er bygg som hev den breidaste plassen her, då her vert dyrka 2—3 gongor so mykje bygg som av alle dei andre kornslagi tilsaman. Bygg gjev stor og årsikker avling i alle fjellbygdene her i Telemark. Feilen med kornbruket er at ugraset, snyltresopp og snyltredyr hev lett for å breida seg, og difor gjeng fleire over til meire rotvoksterdyrking (poteter medrekna), so dei istaden for kornbruk driv eit eller anna korn-vekselbruk. Med dette skaffar dei seg ogso eit saftrikt fôr for husdyri, og som kjem vel med i det lange vinterhalvåret.

Engvekselbruket hev ogso den fyremun som korn-vekselbruket at ein fær nytte planteveksling. Hertil kjem at når jordi ligg att

til eng, aukar moldmengdi i jordi. På dei høgste fjellgardane er dei redd dette, då åkren vert mindre drivande etterpå, og då dei ogso hev lite god åkerjord her, hev dei ikkje råd til å leggja denne att til eng, og her får difor eng-vekselbruket liten plass.

Reint engbruk på god dyrka jord råkar ein mest på gardar som ligg øyde og utan fastbuande folk. Elles er det helst på jord som ikkje er dyrka eller av annan grunn er lite skikka til åker.

Spursmål 3. I kva rettning gjeng arbeidet med å innføra meire tidhøvlege og tenlege bruksmåtar?

Svar:

Skaffa rotvokstrar og poteter breidare og meire regelbunden plass i bruksmåtane og få engi upp i større avkasting med betre attlegging og overgjødsling. Kornbruket gjeng då meire over til korn-vekselbruk og korn-engbruk til eng-vekselbruk.

Setesdal. Skulestyrar T. Kummen:

I dei øvre bygder i Setesdal er dette nokso vanleg driftsmåte: Eit eller fleire av dei beste skifte på garden har dei til bygg. Bygg etter bygg. Her har ogso potetone plass; dei kjem altso til å ha ein mindre del av åkeren og skifter der med bygg. Gjødsling til denne åkeren kvart år med umlag 10 lass krøtergjødsel.

Jordet elles er eng, natureng som berre fær litt gjødsling av og til, og åkereng, som jamt ligg atte 6 år, og som det 7de året ber havre med grasfræisåning. Kunstgjødsel-overgjødsling vert meir og meir bruka til åkerengi.

Framgangen i desse bygdene må gå i den leid at dei brukar meir rotvokstrar og meir erter, og på dei betre jorder meir vårkveite.

I dei ytre Setesdalsbygder er dei mykje kome i tur med det vanlege engvekselbruk: 3—4 år åker: 1) Bygg (havre). 2) Rotvokstrar (erter). 3) Bygg (kveite) med grasfræisåning og 5—6 år eng. Krøtergjødsli vert meir og meir bruka til åkeren, kunstgjødsli til engi, og som tilskot ogso på åkeren.

På gardar med skarp elvejord og med noko serskilt myrjord (nett slike jordslag har me på mange gardar her i Setesdal) driv dei den skarpe jordi som open åker og den myrlendte til eng, og so havre eit år med 5—6 års millomtid på engstykki. Det vert pålag som den ovanfor nemnde driftsmåte med serskilt stykke til eng og eng og andre til åker og åker, berre er dei ytre bygder kome ifrå bygg etter bygg, og har gått til skiftebruk på åkrane.

Denne slags driftsmåte er i mange tilfelle fullt god.

Bruk av kunstgjødsel aukar jamt og stødt, stort set til nytte for drifti.

VIII. Mellembygder på Sørlandet.

Om omløpet i mellembygdene i Aust-Agder skriver sekretær J. Vormeli:

Ad 1. I disse bygder er der et ubetydelig areal som ikke kommer inn i et omløp. Av tellingsopgavene fremgår at $^3/_{10}$ av jorden blir brukt til åpen åker og $^7/_{10}$ til eng, og det tror jeg er rett.

Det almindelige omløp i disse bygder er 3 år åpen åker og resten eng.

Rekkefølgen i omløpet er 1. året korn, helst havre, 2. året poteter og rotvekster, 3. året korn med gjenlegg, 4. år og utover eng. Til dekksæd brukes i stor utstrekning vårhvete.

Det er almindelig å gjødsle all åker, mens enggjødsling lite blir brukt. 1. året blir brukt kunstgjødsel, 2. året husdyrgjødsel og endel kunstgjødsel og 3. året kunstgjødsel og noget husdyrgjødsel.

Ad 2. Mot anvendelsen av den åpne åker er ikke så meget å innvende, men engen blir så altfor gammel og avkastningen så altfor liten.

Ad 3. Bestrebelsene går i retning av å innskrenke engarealet til høiden 4 år, således at omløpet blir et 7-årig med 3 år åpen åker og 4 år eng.

Av opgaven for disse bygder vil ses at kun 415 dekar blir brukt til fôrnepe og kålrot, hvilket svarer til 1.2 pct. av det samlede areal eller 0.14 dekar til hver voksen melkeku. Av opgaver man har over rotvekstavlen pr. dekar er den heller ikke særlig stor.

Bestrebelsene går derfor ut på å innskrenke engarealet og utvide rotvekstarealet og heve avlen pr. arealenhet for alle veksters vedkommende.

Om sædskiftet i mellembygdene i Vest-Agder skriver sekretær Thv. Erikstad:

1. Det mest almindelige omløp er at jorden holdes oppe til åker i tre år, med korn første og tredje år. Annet år dyrkes enten rotfrukter eller poteter. Dette i de tilfelle at der virkelig brukes et ordnet omløp.

Første år jorden er oppe til åker dyrkes som regel havre, og der gjødsles for den alt overveiende del med kunstgjødsel. Annet år brukes naturlig gjødsel, med tilskudd av en del kunstgjødsel. Tredje år gjødsles delvis med naturlig gjødsel og delvis med kunstgjødsel. Jorden tilsås da med vårkorn og dessuten gressfrø. Jorden ligger som regel til eng i 4—5 år, men det hender at den ligger enda lenger — op til 8 år.

I enkelte bygder brukes enda det gammeldagse reitebruk med stedsevarende åker på samme jordstykke. Denne bruksmåte går mere og mere av bruk, men den forekommer fremdeles i fjellbygdene eller på gårder hvor der er lite dyrket jord, men forholdsvis meget slåtteland. Jorden nyttes da gjerne således at der veksles mellem korn og poteter.

Åker et år brukes også. Gressvollen blir oppløiet når den trenger til fornyelse; der sås korn og legges igjen med engfrø med det samme.

Åker i to år brukes på nogen steder på den måte at der tas rotfrukter det første år på ompløiet gressvoll. Det annet år sås korn med gressfrø.

Enten der brukes den ene eller den annen bruksmåte, blir åkeren gjødslet hvert år.

Utlegging til eng uten tilsåing med gressfrø forekommer meget sjelden.

2. Det førstnevnte omløp med tre år åpen åker har den fordel at da får man til stadighet et rotfruktskifte i omløpet, hvor der kan gjødsles sterkt og jorden kan bli radrenset.

Manglene ved omløpene er at som regel brukes for liten del av jorden til åpen åker — og da særlig rotfrukter. Jorden vil på den måte gjerne bli ugressfull, og da helst rotugress.

3. Mere åpen åker, og da særlig mere dyrking av rotfrukter, sterkere gjødsling og bedre avgrøfting.

X. Jærens sletteland.

Om forholdene her skriver fylkesagronom A. N o r h e i m:

Gårdene på Jæren er for det meste små til middelstore, idet der er forholdsvis få bruk som har over 100 dekar dyrket jord.

Snau som Jæren er for skog er der ingen skogsdrift å trøste sig til om vinteren. Langs kysten drives der adskillig tarebrenning og en del fiske. Men det er mere eller mindre biinntekter, når man da ser bort fra enkelte utpregede sjøgårder med rikt laksefiske eller særlig god tarestrand.

Befolkningens økonomi er således for den aller vesentligste del nøie knyttet til jordbrukets avkastning. Det er derfor nokså naturlig at Jærens jordbruk i den siste mannsalder har vært preget av den intensive drift. Samtidig med den bedre utnyttelse av den allerede dyrkede jord er det dyrkede areal blitt utvidet ved nydyrking av tidligere udyrket jord.

Derfor trenger jærbuen også å ha hest selv på temmelig små bruk. Først og fremst i våronnen, senere til radrensking, til slåttonnen, til torvkjøring, til innhøstingen, til høstpløiingen og til steinkjøring de forholdsvis få dager om vinteren da der er føre. Og hele året rundt skal der kjøres melk til meieriet, egg til mottagerstasjonene og kraftfôr til kyr, høns og svin. Og det er imot jærbuens natur å stå oprådd for hestehjelp, den dag han har bruk for den, og det byr ham også imot å gå tiggergang til gode naboer for å låne hest til alle årstider. Så forsøker han å minske utgiftene med hesteholdet ved fortrinsvis å holde hopper, som kan skaffe et føll eller eventuelt en unghest for salg år om annet.

Med hensyn til omløp har man sjelden noget fast og urokkelig sædskifte. Driften tillempes hvert år mere eller mindre efter konjunkturene.

Følgende omløp er nokså karakteristisk for sterkt drevne bruk:

1. år: Korn.	Gjødsling:	kali og fosforsyre, undertiden litt kvelstoff.
2. år: Rotfrukter.	—»—	husdyrgjødsel, kvelstoff, kali og fosforsyre.
3. år: Poteter.	—»—	do., men mindre mengder.
4. år: Korn med gjenlegg til eng.	—»—	som 1. år eller sterkere, dersom avlingen slås som grønnfôr.
5. år: Eng.	—»—	lann plus fosforsyre eller fast husdyrgjødsel, plus kunstgjødsel, eller bare allsidig kunstgjødsel.
6. år: Eng.	—»—	do. do.
7. år: Eng.	—»—	do. do.

Vel så almindelig er kanskje:

1. år: Rotfrukter. 2. år: Poteter. 3. år: Korn med gjenlegg til eng. 4. år: Eng. 5. år: Eng. 6. år: Eng. 7. år: Eng.	Gjødsling som nevnt foran for de enkelte og tilsvarende kulturer.

Men omløpet er i det hele tatt nokså tilfeldig og i adskillig utstrekning avhengig av engens varighet. Av denne grunn har man også oftest særskilt omløp for all myrjord, idet engens varighet kan variere nokså meget efter formuldningsgraden og fuktighetsforholdene.

Arealets anvendelse veksler også nokså meget efter de lokale avsetningsforhold. Således har Klepp herred et meget stort potetareal som følge av lett og sikker avsetning til en potetmelfabrikk i bygden, og Håland herred forsyner for en meget stor del Stavanger med spisepoteter og gulerøtter. Ellers dyrkes der jo adskillig poteter for salg også i Nærbø, Time, Høyland, Hetland og Randaberg.

I Høyland, Hetland og det nye Madla herred (tidligere en del av Håland) anvendes en forholdsvis stor del av den åpne åker til kål og andre grønnsaker, som dels omsettes i Stavanger og dels sendes nordover kysten, særlig til Bergen og Nordland.

Der brukes nu yderst sjelden permanent åker, idet man jevnt over har innført eng-vekselbruk med isåing av gressfrø ved gjenlegging av åker til eng.

De anvendte omløp er gjennemgående vel avpasset efter forholdene på Jæren. Men med det store husdyrhold vil oftest rotfruktarealet allikevel

bli for lite. En annen mangel ved Jærens jordbruk er at engen for det meste består av gressarter. Kløveren har hittil vært usikker med hensyn til overvintring, og der arbeides derfor med å skaffe frø av mere vintersterke kløverstammer.

I de siste år er også meget dyrket jord lagt ut til varig eng som kulturbeite. Det betyr imidlertid ikke at driften dermed er blitt mere ekstensiv, da beitene overgjødsles årlig, til dels endog meget sterkt. Ellers legges adskillige utslåtter og annen udyrket jord ut til beite. Og her hvor den dyrkede jord gjennemgående får all den gjødsel som den kan antas å kunne omsette er denne fremgangsmåte sikkert berettiget. Samtidig med at man får større avlinger og sparer høstingsomkostningene betinger også et godt kulturbeite et betydelig lønnsommere husdyrhold.

Ellers skyldes Jærens særstilling i norsk jordbruk for en meget stor del det gunstige klima og befolkningens energiske og målbevisste arbeide. En lang sommer med jevn nedbør sammen med årlig og sterk gjødsling er et godt grunnlag for store avlinger. Godt såfrø og en allsidig bekjempelse av ugresset har også gjort sitt til at man ofte når op i en avkasting som nærmest må betegnes som maksimalavling. Det er jærbuens eneste utvei til å skaffe sig et utkomme med de forholdsvis beskjedne arealer som han disponerer over.

XI. Andre ytre bygder på Vestlandet.

Rogaland. Fylkesagronom A. Norheim skriver:
Følgende omløp blir brukt:

I.	II.
1. år Rotfrukter.	1. år Rotfrukter.
2. » Korn.	2. » Poteter (kål).
3. » Poteter.	3. » Korn med gressfrø.
4. » Korn med gressfrø.	6—12 års eng.
4—5 års eng.	

III.

1. år Rotfrukter.
2. » Korn med gressfrø.
6—15 års eng.

Men det er yderst få som bruker noget bestemt omløp. Som følge av engens forskjellige varighet søker man gjerne å holde et nogenlunde bestemt åkerareal, mens omløpet må lempes derefter.

Som det fremgår av opgavene er driften høist forskjellig. Det med gressfrø tilsådde areal varierer således fra $^1/_7$ av engarealet i Torvastad,

hvor jordbruket er hovederhverv, og til $^1/_{40}$ i Åkra og $^1/_{50}$ i Utsire, hvor fiskeri er hovederhvervet, mens jordbruket for det meste drives av den hjemmeværende familie med adskillig permanent både åker og eng.

Med hensyn til gjødslingen varierer den efter driftsintensiteten. På gårdsbruk med omløp 1. får gjerne rotfrukter i første år en meget sterk allsidig gjødsling, korn 2. år vesentlig mineralgjødsling, poteter 3. år en sterk allsidig gjødsling, korn i 4de år en svak mineralgjødsling plus kalk for modent korn, eller en sterk gjødsling for grønnfôr. Efterat kornet er skåret om høsten, gis så til dels en kraftig overgjødsling med husdyrgjødsel. I alle engår blir der så overgjødslet med gjødselvann plus fosfat eller annen allsidig gjødsel, i mengder som man antar vil gi maksimalavling.

For de andre bruks vedkommende blir gjødslingsintensiteten mere tilfeldig og nærmest individuell. Men gjennemgående gjødsles all dyrket jord hvert år.

Omløp I må sies å passe godt for bygder med betingelser for sterk drift. Men med de nuværende kornpriser er det sannsynlig at driften delvis vil bli omlagt til omløp II med sterk kalking og årlig allsidig overgjødsling av engarealet.

Manglene ved de mere ekstensive driftsmåter er at der blir for lite rotfruktareal til at man kan gjennemføre en rasjonell fôring av husdyrene. Spesielt burde man i de folkerike fiskeristrøk kunne omlegge driften til et sterkt selvforsyningsjordbruk med store arealer for grønnsaker og rotvekster og med en intensiv engkultur istedenfor de nu nokså almindelige permanente åker- og engarealer, hvor utbyttet som regel blir bare en brøkdel av hvad det kunde ha vært.

Bestrebelsene går i retning av å søke gjennemført et omløp med mere rotvekster og tilstrekkelig kulturbeite enten på dyrket jord eller utenom innmarken ved kultivering av udyrket jord.

Hordaland. Landbruksskolebestyrer N. Ritland skriver:

I omhandlede bygder er bestemte omløp lite brukt, idet det bare er en og annen av de mest fremmelige bønder (vesentlig agronomer) som bruker regelmessig omløp. Det er mest almindelig i de fleste av disse bygder å bruke de samme stykker som åpen åker i en lengere årrekke og veksle med poteter og korn — altså annethvert år korn (særlig havre) og hvertannet år poteter. Arealtallene for korn og poteter er i slike bygder gjerne omtrent like store. De som har ganske små arealer av dyrket jord bruker gjerne jorden år efter år i en lengere årrekke bare til poteter, og potetarealet for bygden kan av den grunn bli større enn kornarealet, selv om de fleste veksler likelig med korn og poteter.

I enkelte bygder bruker man også nokså almindelig å ta potetavlinger 2 år i trekk og korn hvert 3dje år.

Potetdyrkingen er forholdsvis størst og korndyrkingen minst i en del bygder nærmest omkring Bergen, fordi man foruten til gårdens bruk også

dyrker adskillig poteter til salg. I de ytre kystbygder optar også potetene større areal enn kornet, dels fordi mange ikke har større areal av dyrket jord enn de trenger til potetdyrking, og dels fordi værlaget som oftest er uheldig for korndyrking (for meget regn både sommer og høst — og som følge derav sterk kornlegd, sen og ufullkommen modning og vanskelig innhøsting). Efter lengere tids bruk som åpen åker blir jorden gjerne meget ugressfull. De fleste bruker da å legge den igjen til eng og lar den så ligge til eng så lenge den gir nogenlunde høiavling. I gjenleggsåret brukes mest almindelig grønnfôr som dekkvekst. Enkelte bruker enda å legge åker igjen til eng uten å så i engfrø (denne fremgangsmåte har holdt sig lengst i de ytre kystbygder: Moster, Bremnes, Bømlo, Austevoll, Sund, Fjell, Askøy, Laksevåg, Herdla og Hjelme). Dette blir dog efterhvert mindre og mindre brukt. De fleste bruker altså som regel å så i engfrø, når åker legges igjen til eng.

Engarealet er i de fleste herreder betydelig større enn åkerarealet, og det meste av engen må karakteriseres som naturlig eng. I mange av disse bygder øker dog arealet av kunsteng forholdsvis raskt på bekostning av den naturlige eng, idet den gamle natureng opdyrkes og brukes som åpen åker i nogen år og legges så igjen til kunsteng. Ny kunsteng blir mange steder fredet i nogen år for beiting.

Efter innhentet opgave er følgende omløp en del brukt i Os:

1. år: Havre på en del, rotvekster på resten av vedkommende skifte.
2. » Poteter.
3. » Grønnfôr med isådd engfrø.
4.—9. år: Eng. Til dels lar man engen bli optil 8—10 år gammel, hvis den holder sig bra.

Andre bruker:

1. år: Havre på en del og rotvekster på den øvrige del av skiftet.
2. » Poteter.
3. » Korn (mest almindelig havre).
4. » Grønnfôr med isådd engfrø.
5.—10., ja ofte til 15de år eng.

På de fleste gårder er der adskillig jord som brukes til varig eng.

I Haus er følgende omløp en del brukt:

1. år: Korn.
2. » Poteter.
3. » Rotvekster.
4. » Korn.
5. » Poteter.
6. » Grønnfôr med isådd engfrø.
7.—12. år: Eng.

Et annet eks. fra Haus:

1. år: Rotvekster.
2. » Korn.
3. » Poteter.

4. år: Grønnfôr og engfrø.
5.—10. år. Eng.

I gjenleggsåret brukes til dels istedenfor grønnfôr bygg som man lar stå til modning.

Jord som egner sig mindre til åpen åker ligger også her til varig eng.

I Fana bruker enkelte dette eller lignende omløp:

1. år: Rotvekster eller grønnsaker.
2. » Korn.
3. » Poteter.
4. » Grønnfôr med engfrø.
5.—8. eller 10. år: Eng.

Følgende omløp har også vært noget brukt i Fana:

1. år: Korn.
2. » Rotvekster eller poteter.
3. » Grønnfôr med isådd engfrø.
4.—8. år: Eng.

På de fleste gårder ligger en god del av innmarken som varig eng. Det er jord i sterkt kupert terreng, jord på grunntliggende fjell o. s. v.

I Fana har det for resten også hittil vært mest almindelig å nytte de samme stykker i lengere tid til åpen åker og veksle med korn og poteter. I den senere tid har dyrking av forskjellig slags grønnsaker tiltatt betydelig. Dette gjelder også enkelte andre bygder, særlig Haus, Os, Laksevåg og Askøy. På slike steder veksles der med poteter, grønnsaker og til dels korn i en del år, hvorefter jorden legges igjen til kunsteng. Men den tid jorden brukes som åpen åker og likeså den tid jorden brukes til eng varierer uten nogen fast regel. Bruksmåten kan karakteriseres som et uregelmessig (fritt eller vilt) engvekselbruk. Denne bruksmåte er flere og flere gått over til i den senere tid.

Engvekselbruk høver også godt under de her herskende klimatiske forhold med en årlig nedbør av omkring 1800—2000 m.m. I den åpne åker får man forholdsvis store fôravlinger av rotvekster og grønnfôr, og når man årlig gjødsler engen rikelig, holder den sig godt og gir store høiavlinger i en lengere årrekke. Det vilde allikevel være en fordel om flertallet av gårdbrukere gikk over til et regelmessig engvekselbruk med noget kortvarigere eng, f. eks. 3 eller 4 år åpen åker og fra 4—6-årig eng.

Um sædskiftet i dei ytre bygder i Sogn og Fjordane skriv landbruksskulestyrar S. H a a l a n d:

Desse bygder har utprega kystklima med lange og lite drivande sumrar og rikeleg nedburd. Dette vil serleg gjeva årvisse høyavlingar, medan kornavlen fell noko uvissare, — millom anna og avdi det kan knipa med godt bergingsver haustedagen. Potetene har ogso lite dyrkingsvidd, og då rotvokstrar til fôr ikkje er kome vidare i bruk, vert det i det heile serleg

små vidder med open åker i desse ytre bygder. Storparten av jordi vert soleis liggande til eng i lang tid utan noko skifte med åkervokstrar.

Den åkervidd som ein ser seg syn med å halde open kjem til ved nybryting av urudd jord, attåt dei stykke som serleg er tenleg til åker (dei mest drivande og elles høveleg liggande), og som ein difor held på lengst mogeleg til dette bruk.

Tillegget til eng svarar vel i dei fleste høve stort sett til vidda av nybrotet år um anna.

Noko regelmessigt umlaup med årleg upptaking av dyrka eng til åker er soleis mest ikkje brukt. Ein søkjer å halda engi i stand lengst mogeleg m. a. med sovidt mogeleg årleg overgjødsling.

Tvillaust vilde jordbrukaren ogso i desse bygdene stå seg på å ta uppatt den dyrka engi av og til, og når ein tek undav dei aller ytste — dei eigentlege kystbygder —, skulde det ogso vera ei vinning med ei større vidd open åker brukt skiftevis til korn, poteter og røter — ei drift som naturleg vilde føra til ei uppattfrisking av engi. Fyresetnaden måtte då vera ei grundigare og betre utgrøfting av jordi enn det serleg vart gjort tidlegare.

Ei utvikling i her nemnde leid skulde vera naturleg, — utan at det let seg gjera å setja upp noko mynster-såskifte.

XII. Indre bygder på Vestlandet.

Om sædskiftet i de indre bygder i Rogaland og i skiferlandskapene ved Boknfjord skriver landbruksskolebestyrer A. Torkildsen:

Såvidt vites forekommer der i de omhandlede distrikter praktisk talt ikke bestemte faste omløp. Det er det frie bruk hvor sædfølgen ofte skifter fra sted til sted, og efter omstendighetene fra år til år.

Forskjellige forhold — særlig i de indre bygder — gir denne ordning sin berettigelse, selv om det nok på flere måter kunde tillempes og forandres i retning av en fastere og mere rasjonell drift.

Det vil herav forstås at det er meget vanskelig nærmere å angi hvilken ordning av vekstfølgen som blir den almindeligste.

Som eksempler kan nevnes:

1. år havre (til dels litt rotvekster).
2. » rotvekster (poteter og kålrot).
3. » gjenlegg (i grønnfôr eller bygg).

Derefter 5—8 år eng (optil 10 år eng).

1. år havre (bare kunstgjødsel).
2. » rotvekster. } Poteter og nepe — gjødslet med såvel husdyrgjødsel
3. » rotvekster. } som kunstgjødsel.
4. » havre eller bygg — utlegg — husdyrgjødsel.

Eng 6—8 optil 10 år, eller mere.

Hvor der brukes så gammel eng blir t i l d e l s engen «fornyet» ved å pløie den op, og så allerede første år legge den ut igjen til eng med isåing av engfrø og grønnfôr som oversæd.

På fjellgårdene i indre bygder med mindre «heimebø» har man ofte jorden oppe lenger til åker — ja, i visse tilfelle endog permanent.

1. år rotvekster.
2. » havre.
3. » poteter.
4. » havre, bygg eller grønnfôr med isåning.

Derefter 5—10 år eng.

Husdyrgjødselen brukes i siste tilfelle mest 1. og 4. år, og ellers til rotvekstene.

I de ytre distrikter er der almindelig et noget sterkere bruk med mere åpen åker og mere rotvekstdyrking.

Utlegg til eng foregår dels i moden oversæd, dels i grønnfôr.

Isåing av engfrø er nu almindelig. Det forekommer vel, men hører visstnok til sjeldenhetene at åker gjenlegges til eng uten isåing.

Jeg skulde anta at for den dyrkede jords vedkommende vil det jevnt over være det almindeligste at den holdes åpen i 3—5 år, og derefter 6—8 år — sjeldnere 10—12 år til eng.

Ikke så sjelden finnes der på eiendommen permanent eng, som ikke går inn i sædskiftet.

Foruten husdyrgjødsel anvendes der nu almindelig kunstgjødsel. Husdyrgjødselen brukes fortrinsvis til rotvekster og i utleggsåret — ofte med kunstgjødsel ved siden.

Det er almindelig at engen gjødsles. Hertil brukes ofte gjødselvann — alene eller i forbindelse med fosforsyregjødsel — eller fast husdyrgjødsel, hvor denne ikke finner full anvendelse til åkeren, eller der brukes kunstgjødsel alene.

A d 2. Den utvidede engdyrking har den fordel at den skaffer meget høi i distrikter med gode beiter og stort husdyrhold. Men selv om de stedlige forhold — således også de klimatiske — berettiger til en mere utvidet engdyrking, vil det dog ofte være så at engen blir for gammel.

Som særlig uheldig i denne forbindelse må nevnes den — især i indre bygder — almindelige beiting såvel vår som høst. Engen blir derved ofte snaugnaget utover høsten og vinteren, og om våren holdes veksten nede så lenge dyrene (sauene) får gå der.

Enggjødslingen blir da ofte for sent utført og kommer derfor ikke alltid til full utnyttelse. Forsommertørke gjør også mere skade på sterkt beitet eng.

Likeså har rotvekstdyrkingen enda for liten plass, hvorved også ugressbekjempelsen i den åpne åker blir vanskelig.

Jordbearbeidningen later også ofte adskillig tilbake å ønske.

A d 3. Utviklingen går bl. a. i retning av en mere rasjonell eng-

kultur. Således anvendes nu, som før nevnt, jevnt over engfrø ved åkerens gjenlegging, likesom engen nu gjødsles både bedre og mere allsidig enn tidligere. Derved holdes dens produksjonsevne lenger vedlike.

Efterhvert spores der også en endring med hensyn til den ville beiting, dels ved at de nyere enger fredes, dels ved at beitingen henlegges til eldre engstykker, som innhegnes, og endelig ved tiltagende bruk av kulturbeite. Likeså må nevnes den større opmerksomhet som ofres på husdyrgjødselens opsamling, større og almindeligere bruk av kunstgjødsel samt en mere effektiv bekjempelse av ugresset, bl. a. ved anvendelse av sprøitemidler. På dette område er der i de senere år en gledelig fremgang.

Om forholdene i de indre bygder i Hordaland skriver skolebestyrer Johan Skarstein:

Det første man vil legge merke til i indre Hardanger er at jorden drives under noget egenartede forhold. Fruktavlen spiller en temmelig stor rolle, og de fleste gårder er sterkt tilplantet med frukttrær. Dette i forbindelse med det bratte terreng og den ofte grunne jord umuliggjør et ordnet vekselbruk. Som oftest vil den jord som således er tilplantet bli liggende år efter år til eng, og først når ugresset eller mosen blir altfor slem, tar man gjerne op et stykke om våren, gjødsler godt og sår poteter under torven eller sår kålrot og turnips, i de siste par år fôrmargkål. Næste år legger man så igjen med gressfrø og dekksæd av korn eller grønnfôr.

Ved siden av denne mangeårige eng er der på de fleste gårder større eller mindre stykker som blir drevet mere efter en bestemt plan med regelmessig omløpstid. Endel åkrer blir også drevet som permanent åpen åker. Her søker man også å foreta litt planteveksling, f. eks. mellem poteter, hodekål og jordbær. Gjenlegging av åker uten isåing av gressfrø tror jeg ikke finner sted.

Det omløp som særlig nyttes her i indre Hardanger — Kinsarvik, Ullensvang, Odda, Eidfjord og Granvin — er:

1. år: Kålrot, turnips, poteter og i de par siste år fôrmargkål.
2. » Poteter.
3. » Poteter, og efter tidlige poteter plantes ofte jordbær.
4. » Gjenlegg med korn eller grønnfôr som dekksæd, enkelte stykker legges igjen uten dekksæd.

5.—9. eller 10. år eng.

Vi får således her et 9- til 10-årig omløp med 4 år åpen åker og 5—6-årig eng. I enkelte tilfelle går jordbær inn i omløpet og regnes da å vare så lenge som engen.

1. Kålrot, turnips, poteter og de siste år fôrmargkål sår man således på omploiet voll og gjødsler da med 15—20 kjerrelass (1 lass = 250 kg.) husdyrgjødsel pr. da. Ved siden av husdyrgjødselen brukes 25—35 kg. superfosfat, 15 kg. 40 pct. kaligjødsel og 25 kg. norgesalpeter pr. da. Til

poteter blir brukt bare 7—8 kg. 40 pct. kaligjødsel og ingen salpeter, men ellers samme mengde av husdyrgjødsel og superfosfat som til de andre vekster. Salpeteren blir ofte nu byttet med 15—20 kg. kalkkvelstoff tidlig om våren og ca. 15 kg. salpeter senere på sommeren.

2. Det annet år sår man oftest poteter. Potetene blir da gjerne rene og pene. Gjødsling til poteter er gjerne noget svakere enn den ovenfor nevnte gjødsling. Som regel brukes ca. 12 kjerrelass husdyrgjødsel, 25 kg. superfosfat og 8 kg. kaligjødsel pr. da. Det er ikke vanlig å bruke salpeter til poteter.

3. Det tredje år sår man også oftest poteter og planter litt hodekål. Gjødslingen blir da som i annet år. Stykket som nyttes til hodekål blir gjødslet sterkere, og her brukes da endel kalkkvelstoff og salpeter. Jordbærdyrkingen har tatt sig sterkt op her i de siste år. Og det er da ofte man planter jordbær på et stykke der det dette år har vært tidlige poteter. Jordbærplantene følger så engstykket omløpstiden ut.

4. Det fjerde år legger man oftest åkeren igjen til eng og gjødsler da nokså sterkt, som oftest med 15—20 lass husdyrgjødsel, 30 kg. super- eller tomasfosfat og endel kaligjødsel pr. da.

Til utsæd av gressfrø brukes gjerne 5 kg. pr. da. — nemlig 3 kg. timoteifrø, 1 kg. kløverfrø og 1 kg. hundegressfrø. Som dekksæd brukes bygg, hvete, havre og grønnfôr; men her legges igjen endel uten dekksæd.

Med undtagelse av det første år overgjødsles engen som regel hvert år, og den gjødsel som da brukes er dels fast husdyrgjødsel, — kugjødsel og sauetalle — og dels gjødselvann med endel super- eller tomasfosfat ved siden. På vanskelig tilgjengelige steder brukes endel kunstgjødsel som overgjødsling på engen.

Fordelen med denne driftsmåte er at den sparer arbeide og muliggjør — ved frukttrærnes hjelp — en lønnsom utnyttelse av jord som ikke kan og ikke bør snues for ofte, bl. a. fordi matjordslaget mangesteds er meget grunnt.

Manglene ved denne driftsmåte og ved ovenfor nevnte omløp er at jorden, særlig engen, blir full av ugress, og jorden har lett for å bli sur. Den blir for lite gjennemluftet.

Samme planteslag kommer flere år i trekk. Enkelte plantesykdommer får en veldig styrke og kan i mange år umuliggjøre dyrkingen av visse planteslag. Vi har her f. eks. klumprotsoppen, som hvert år gjør stor skade.

Arbeidet med å innføre et mere tidsmessig sædskifte drives på to forskjellige måter:

a. Det går mere og mere op for gårdbrukerne at det er uheldig og tapte penger å la engen i bakkene — mellem frukttrærne — ligge nærsagt i det uendelige. Man begynner derfor mere og mere med å ta op et stykke hvert år. Er det svært bratt, gjødsler man godt og legger det igjen med én gang. Er det noget lageligere, sår man gjerne poteter, kålrot eller fôrmargkål første år, og næste år legges stykket igjen med gress-

frø. I dette arbeide venter man sig stor hjelp av jordfreseren, som tar til å bli nyttet i bygdene.

b. Samtidig med dette arbeide søker man å gjøre deler av eiendommen som kan egne sig til åkerland større og større og på den måte få i stand et bedre omløp med kortvarig eng.

Vi kan således si at man søker — nu mere enn før — å nytte en del av eiendommen som åkerland med kortvarig eng. Den øvrige del av eiendommen blir nyttet som langvarig eng med litt åpen åker hvert år. På denne del av eiendommen er det særlig frukttrærne får plass.

Om forholdene i indre Sogn skriver skolebestyrer Chr. Rekkedal:

I indre Sogn kan man neppe tale om noget ordnet sædskifte. Man driver og må drive nokså fritt. De forskjellige kulturer må i nogen orden spesialiseres for visse felter av eiendommen. Grunnene til det kan være:

1. Forsommeren er som regel generende tørr; derfor nyttes helst den noget tyngre og sidlendte jorden fortrinsvis til høiavl. Her kan engen bli nokså gammel. Ved fornyelse har man gjerne bare 1 år oppe til åker.

2. Så er det fruktplantningene; her ligger også engen lenge. Tas op med noget lengere mellemrum og sås til med det samme.

3. På mange gårder kan en del av jorden være så bratt at man av den grunn lar det ligge lengst mulig som eng, som bare vendes nu og da.

4. Her er i mange bygder adskillig potetdyrking, og åkrer med lettere, tørrere jord blir sterkt utnyttet til denne kultur, i nogen veksling med korn, helst bygg, men ofte slik at man kan ha poteter 2—3 år i trekk.

5. Brakk i vanlig betydning kjenner man ikke her i Sogn. Hvad som er opført under denne betegnelse må være nyland, som man ikke har rukket å få ferdig det året.

6. Engen blir i mange tilfelle for gammel her. Hvor man ikke driver en rasjonell overgjødsling vil det både kvantitativt og kvalitativt bli en skral avling; men hvor ikke gjødslingen forsømmes kan høiavlen bli bra. Mange vilde sikkert stå sig på å fornye engen hyppigere.

D. Trøndelagen.

XIII. Kystbygder.

Om sædskiftet i kystbygdene i Møre skriver skolebestyrer Peter Vik:

Da brukene jevnt over er små og bakket og består av flere slags jordarter og nydyrkingen tillike er stor, er det vanskelig å praktisere et bestemt omløp.

Den driftsmåte som mest anvendes er fritt bruk. Man bestem-

mer for hvert år hvad de forskjellige arealer skal anvendes til. Der kan da forekomme såvel permanent eng som permanent åker. Gjennemsnittstall for omløp kunde muligens settes til 10 år, men det antas at tallet er uten interesse, da der er så mange avvikelser.

Fritt bruk har mange fordeler. Man velger den jord som passer best til hver vekst. Man søker alltid å få sædskifte både for ugresskampen, plantesykdom og gjødslingens skyld.

Da rotvekstdyrkingen er mindre utbredt, er det umulig å ta rotvekster annethvert år, selv om man ønsker det. Der blir derfor korn 2 à 3 år i trekk, og så poteter, hvorefter korn. Efter nok ett år poteter eller turnips legges kanskje igjen til eng, eller man fortsetter en omgang til før man legger igjen.

Bestrebelsene går i den nevnte retning med mest mulig sædskifte.

Angående sædskifte i Fosen-bygdene (Sør-Trøndelag) skriver landbruksskolebestyrer N. Pukstad:

Det er vanskelig å svare direkte på de stillede spørsmål om sædskiftet i Fosen-bygdene. Driften er for det første forskjellig fra gård til gård og fra bygd til bygd. Dette skyldes delvis naturforhold, men mest kommer det av brukernes interesser og duelighet. Der fisket optar storparten av interessen og mesteparten av arbeidstiden, der blir driften svak og urasjonell.

I almindelighet vil de fleste brukere her neppe innrømme at de bruker noget bestemt sædskifte. De fleste kjenner neppe begrepet «sædskifte». Allikevel bruker de naturligvis en viss planteveksling. Jeg tror nok man også kan si at der i hver grend eller bygd har formet sig visse regler om bruken som gir jordbruket et visst preg, så man kan tale om bruksmåte eller sædskifter. Der er ganske stor forskjell på bruksmåten også innen bygdene i de to grupper, kystbygder og ytre fjordbygder. Best og mest intens er driften i Ørland. Derefter følger antagelig Bjugn, Stjørna, deler av Agdenes, Å, Jøssund, Osen og Roan. Minst avkasting og svakest drift finnes antagelig i Sør-Frøya, Kvenvær, Fillan, Nord-Frøya o. fl.

I Ørland o. l. steder brukes, såvidt jeg skjønner, to bruksmåter ved siden av hinannen. I det ene tar man avlinger omtrent i følgende orden: havre (ell. bygg), potet (eller rotvekster), bygg med frø, høiavl i 3 à 4—5 år.

I det annet tar man korn i ett eller to år (mest bygg). Der gjenlegges til eng med isåing av frø, og engen ligger 3 til 5 år. I strøk med denne drift brukes alltid frøsåing i gjenleggsåkeren. Der gjødsles med husdyrgjødsel til potet og rotvekster og visstnok oftest også til gjenleggsåker. Delvis overgjødsles engen med kunstgjødsel. Bruksmåten må efter omstendighetene betegnes som god. Avlingene vil naturligvis øke om man istedenfor sistnevnte bruksmåte går over til førstnevnte. Videre vil den kunne øke om man i førstnevnte innfører mere potet og rotvekster.

I Å, Roan og Osen o. fl. bygder (antagelig de fleste) brukes også to bruksmåter ved siden av hinannen, hvortil kommer at endel jord ligger til varig eng. I den ene, som vel oftest optar mere enn halvdelen av arealet, brukes korn (særlig havre) ett eller to år, og jorden legges så igjen til eng. Der tas høi i 5 til 10 à 12 år. I det annet brukes korn i ett år, potet (rotvekster) ofte i to år (dels flere), hvorefter legges igjen i bygg. Der tas høiavl så lenge engen er nogenlunde bra, 5 til 10 år, kanskje mere. Der pløies hvert år op til åker så meget gammel og dårlig eng som man synes å rekke over med arbeide og gjødsel. Der gjødsles alltid til potet og til gjenlegg. Mesteparten av gjenlegget tilsås med gressfrø. Det er dog også endel som blir lagt ut uten frø. Endel engjord overgjødsles med husdyrgjødsel, endel får også litt kunstgjødsel. Den viktigste forbedring her vil være å få engen mere kortvarig, altså større åkerareal. Eller også varig eng med kalking og kraftig gjødsling der det ikke passer med åker.

I Kvenvær, N.-Frøya, Fillan o. fl. bygder er det meget eng som ligger som v a r i g eng. Den søkes regelmessig holdt vedlike med overgjødsling med husdyrgjødsel, kunstgjødsel brukes på enkelte gårder. Endel pløies også der op til åker. Der kan tas korn i to eller flere år, hvorefter legges igjen med eller uten frø. Jorden ligger til eng i en lang rekke år. Endel pløiet jord brukes til korn i første år, derefter til potet i flere år. Der sås bygg til gjenlegg, og jorden ligger i mange år til eng. Der gjødsles alltid til potet og til alt gjenlegg. Det er ikke så lite av gjenlegget som her ikke får frøsåing. Især i bygder som disse sistnevnte er det endel jord som ikke egner sig godt til åker, men allikevel er dyrket. Særlig er det meget grunnlendt jord, myr som hviler direkte på fjell.

Bestrebelsene her går vel særlig ut på å gjødsle bedre den jord som må ligge til varig eng, og så få den jord som kan brukes til åker inn i et system med mere kortvarig eng og åkeren brukt mere efter vekselbrukets regler.

Um kystbygdene i Nord-Trøndelag skriv skulestyrar O. B o g:

I desse bygdene er det mest overalt fritt bruk. Ein finn knapt ein einaste gard med ordna bruksmåte. Grunnen til dette er m. a. dei klimatiske tilhøve. Veret um vinteren er svært skiftande, og enga vert ofte utsett for isbrand. Dei gamaldagse driftsformer er ogso so fastgrodde at det ikkje er so lett å gå over til nye former.

I fleire bygder og på mange bruk er det svak drift med lite åker og mykje gamal eng. Men særleg i bygdene Nærøy, Leka og Fosnes er det mange bruk med sterk drift.

Det er heller lite bruk av kunstgjødsel. Men det er jamt over godt gjødselstell med bruk av mykje torvstrøy, likeeins er det ogso dei siste åra bygd mange lannkummar.

Jorda vert gjerne havt uppe til åker i nokso mange år, t. d. 5—6 år. Det vert då ofte teke korn etter korn i 2 år og gjerne ogso potetor etter potetor i 2 år. Det vert mest alltid lagt att til eng med bygg.

Det vert enno av og til lagt att til eng utan isåing av grasfræ. Enga vert ofte 7—8 år før ho vert ompløyd, — på dårleg drevne bruk enno eldre.

Men det er ogso i kystbygdene ein heil del bruk som vert drivne umlag slik som nemnd for dei best drevne bruk i fjordbygdene (se side 264). Og når det gjeld gjødslinga, kann ein visa til det døme som er uppsett for fjordbygdene.

Med umsyn til gjødslinga elles er det å merka at det vert gjødsla sterkt til potetor og til bygg i attleggsåret, men mindre til havre og eng.

Til potetor vert det ofte brukt 15 til 20 lass husdyrgjødsel og gjerne litt kunstgjødsel — særleg fosfat — attåt.

Til bygg i atleggsåret vert det ogso ofte bruka upptil 20 lass husdyrgjødsel. Dette er for å få varig eng. Men ein vert nok ofte utsett for legde.

Til enga vert det ogso ofte bruka husdyrgjødsel, 10—15 lass pr. dekar. Det vert då ofte køyrd ut husdyrgjødsel tidleg um hausten på enga. Lannet vert alltid bruka på eng, gjerne ikring 20 hl. pr. dekar.

Alle veldrevne bruk som har teke til med kunsteng brukar ogso rett sterk kunstgjødsling av enga. Ein kann i so måte visa til dømet for fjordbygdene.

Hjå mange eldre bønder er det ein inngrodd uvilje mot kunsteng. Dei meiner at denne vert meir øydelagd av isbrand. Dette er vel ogso rett, særleg når ein haustbeiter sterkt med storfe, og det er enno vanleg mest overalt.

XIV. Ytre fjordbygder i Trøndelagen.

Um jordbruksdrifta i dei ytre bygder på Sunnmøre skriv landbrukslærar Asbjørn Øye:

Jordbruksdrifta (sædskiftet og omlaup) er so ulikt i dei ymse bygder, ja, sjølv innan same herad, at det er svært vanskeleg å gi noko ålmenngjeldande framstelling av driftsmåten.

Likevel er der noko sams for jordbruksdrifta i desse bygdene: Ein legg serleg merke til at det er ein stor prosent av jorda som vert nytta til eng, og svært lite til åker. — Åkerprosenten er vel kring 15—25. Som ein fylgje av dette vert mykje av enga 15—20 år før ho vert snudd om. På sume stader har dei permanent eng ogso. Denne enga er gjerne våtlend og høver mindre til åker; men ho vert årleg overgjødsla og kan gi bra avlingar. Det vanlegaste er vel at enga vert 8—10 år.

Heilt til det siste har ein på einskilde gardar havt permanent åker og. Desse åkrane har vore oppe til åker so lenge som nokon kan minnast. Slike åkrar låg gjerne oplendt og var turre nok utan grøfting. I dei siste 10—20 år har det vorte omlag slutt med dette, for sidan nydyrkinga tok slik opsving har ein gjerne lagt att gamle-åkrane.

Sædskiftet: Det er uråd å nemne noko omlaup som vert ålment brukt. Dei ulike tilhøve: Om åkrane er flate eller brattlende, — om dei er utsette for flaum eller elveskade, — om dei er godt eller dårleg grøfta, — ulik jordbotn og jordsmon o. y. a. gjer at dei fleste gardar vert drevne utan noko eigentleg omlaup.

I. Nybrottsåker:
1. år havre
2. » havre.
3. » poteter eller nepe.
4. » korn, bygg (havre).
5. » Attlegg i havre-grønfôr.
Stundom legg ein att 4. året og, om ein driv mykje med dyrking.

II. Nybrottsåker:
1. år havre.
2. » havre.
3. » rotvekster eller potet.
4. » attlegg i havre-grønfôr.

Ompløyd voll: Omlaup I.
1. år neper.
2. » attlegg med havre-grønfôr.
3.—12. år eng.
Ein legg att utan å snu torva. Berre for å nye opatt enga.

Omlaup II.
1. år havre.
2. » havre.
3. » poteter eller rotvekster.
4. » korn (bygg eller havre).
5. » attlegg i havre-grønfôr.
6.—14. år eng.
Er jorda lett og godt grøfta (potetjord), skifter ein kanskje soleis at annankvart år er det poteter og annankvart korn.

Gjødsling. Åkrane vert oftast godt gjødsla med naturgjødsel.

Til havre bruker ein 15—20 lass pr. dekar, stundom halvparten kunstgjødsel.

Rotvekståkrane: 25—30 lass naturgjødsel, stundom halvparten kunstgjødsel.

Men då det er lite open åker, bruker ein ogso naturgjødsel til enga som overgjødsel om våren eller om hausten.

Vanleg er det å bruke 10 lass pr. dekar + kunstgjødsel. Bruker ein berre kunstgjødsel til enga, vert gjerne nytta ca. 25 kg. salpeter + 30 kg. superfosfat + 15 kg. kali.

Ytre fjordbygder i Romsdal og Nordmøre. Landbruksskolebestyrer M. O. Storset skriver:

I det store og hele passer fremstillingen av forholdene på Sunnmøre også for de ytre distrikter i Romsdal og på Nordmøre. Ingen har et helt ordnet omløp. Dette høver heller ikke på de forholdsvis små bruk. En del eng blir liggende i 10—15—20 år og i enkelte tilfelle lenger. For lite avgrøfting, sten i matjordlaget, bratte bakker osv., som gjør at den egner sig best til eng, og Vestlandets fuktige klima, som gjør at godt gjødslet permanent eng kan gi rett gode avlinger, er medvirkende. På den annen side kan årvisse åkrer, drivende jord, nyttes særlig til kornåker flere år i trekk.

På mange steder drives det sterkt med nydyrking av jord. Der blir mindre tid til det økede arbeide som er forbundet med optakingen av den tidligere dyrkede eng. Både av hensyn til arbeidet og til at man gjerne vil la den omsnudde nytorv få tid til å råtne før den blir snudd op igjen, er gjenlegging til eng på nybrott også brukt.

Når bruksmåten ses i forbindelse med en sterk nydyrking og i forbindelse med at eldre eng med bra gjødsling under de forhåndenværende klimatiske forhold kan gi gode avlinger, og at man av hensyn til de samme klimatiske forhold ofte er nødt til å legge vekt på årsikkerheten, er fordelene ved bruksmåten merkbar. Manglene er jo også innlysende. Engen blir liggende oftest altfor lenge til å kunne gi toppavlinger. Det vilde i mange tilfelle svare sig bedre å sette større fart på utbedringen av de allerede dyrkede vidder, for å kunne nytte mere av plantevekslingens fordeler — mere åpen åker, kortvarigere eng.

Dette er man også i den senere tid blitt mere og mere opmerksom på. Utgrøfting av vannsyk, dyrket jord drives nu i nokså stor utstrekning, rotfruktavlen økes. Man er begynt å legge mere vekt på avl av de verdifulleste engplanter — kløveren og timoteien. Man legger mere og mere vekt på å få tak i vintersterke stammer av disse og avler til dels sitt engfrø selv. Også korndyrkingen blir der lagt noget mere vekt på enn det har vært gjort nu en tid. Man tar mere sikte på selvforsyningen også av den vare.

Efterhvert som man arbeider sig inn i mere tidsmessig drift, vil følgende bruksmåte bli nokså almindelig på jord i god kultur:

I. Eng 5—6 år.
Korn — som regel havre.
Rotvekster — først og fremst potet i råttorven.
Korn, oftest havre, av og til bygg efter potet.
Rotvekster — turnips, kålrot, kål.
Gjenlegg med grønnfôr eller bygg som oversæd.

Dette gjelder den jord som egner sig best som åpen åker. I bakker og ellers hvor det er vanskeligere å ha jorden åpen:

II. Eng 5—6 år og lenger.
Korn.
Rotvekster.
Gjenlegg, eller også:

III. Eng.
Rotvekster.
Gjenlegg.

Hvor det er for fuktig til annet:
IV. Gjenlegg på vollpløgsle.

På fylkets landbruksskole, Gjermundnes, er brukt I, II og IV, med den forskjell at engen sjelden blir over 4 år gammel. Uten å kunne si det så bestemt er jeg av den mening at herredene Volda, Sykkylven, Vestnes, Eid, Bolsøy, Straumsnes og Valsøyfjord er kommet lengst med hensyn til å arbeide sig inn i et mere tidsmessig omløp og utnytting av jorden. Men i alle tilfelle vil der på flere steder en lang tid fremover bli adskillig liggende til permanent eng.

Um forholdene i dei ytre fjordbygder i Nord-Trøndelag skriv skulestyrar O. B o g:

I bygdene Namdalseid, Vemundvik og Klinga er det jamt over nokso sterk drift. Der er det ogso av og til innført skiftebruk, og det er då det vanlege engvekselbruk som er innførd med 3 år åker og 3—4 år eng. Fritt bruk er likevel det vanlege i desse bygdene. Det vert på dei best drevne bruk gjødsla nokso sterkt.

1. Til havre (ompløgd eng):
   15 til 20 kg. fosfat, 8—10 kg. kaligjødsel og stundom salpeter ca. 8—10 kg. Men det hender ogso at det ikkje vert gjødsla til havre.
2. Til rotvokstrar:
   20—25 lass husdyrgjødsel, 20—25 kg. fosfat og 12—15 kg. kaligjødsel.
3. Bygg (attlegg):
   8—10 lass husdyrgjødsel, 10—15 kg. fosfat, 6—8 kg. kaligjødsel, 8—10 kg. salpeter. Salpeteren vert elles ofte sløyfa, når åkeren er tjukk. Det vert ogso ofte lagt att til eng utan husdyrgjødsel, og det vert då gjerne bruka dubbelte mengder kunstgjødsel.
4.—6. eller 7. Eng.
   På alle veldrevne bruk vert det gjødsla kvart år til enga. Døme: 25—30 kg. fosfat, 15 kg. kaligjødsel, 20—30 kg. salpeter. Er det mykje kløver i enga, vert det kanskje berre bruka 10—15 kg. salpeter fyrste året. Men det vert so alltid bruka større mengder 2. og 3. året.

Bygdene Kolvereid og Foldereid er meir å rekna for kystbygder, og driftmsåten er ogso meir lik drifta i kystbygdene (se side 260).

XV. Bygder ved Trondheimsfjorden.

Sør-Trøndelag. Landbruksskolebestyrer P. K. Hustad skriver:

I Gauldals-distriktet og omkring Trondheim er driften i stor utstrekning basert på fôrsalg, altså i bygdene Malvik, Strinda, Tiller, Klæbu, Leinstrand, Byneset, Melhus, Buvik og opigjennem Gauldal til Støren.

Dette strøk er et lerjordsfelt, med til dels bratte lerbakker. I disse pløies engen op, isås bygg eller havre og gressfrø, hvorpå jorden ligger til eng i 4—5 år. Også på flat jord drives meget med et sådant omløp; dog her tar man ofte på ompløiet eng rotvekster, poteter og nepe, så bygg med isådd gressfrø og så eng i 4 eller sjeldnere 5 år.

Nogen få driver med grønnsaksavl med sikte på salg, og andre steder, men sjelden, har man et 6- eller 7-årig omløp med 3 år åker og 3—4 år eng.

På den annen side av Trondheimsfjorden, Rissa, Stadsbygd m. fl. bygder, er det visst almindelig med 3 års åker, havre, rotvekster og bygg med gressfrø, og derefter eng i 4, 5, optil 6 år eller eldre eng. Det er meget almindelig at engen delvis blir overgjødslet med naturlig gjødsel.

Permanent åpen åker finnes der neppe meget av, derimot adskillig gammel eng.

Gjenlegg uten gressfrø forekommer måskje, men i ubetydelig utstrekning.

Gjenlegget blir gjødslet med naturlig gjødsel, og den gjødsel som ikke blir anvendt på denne måte brukes som før nevnt på engen.

Engen gjødsles ellers med en del kunstgjødsel.

Det er høiavl og -salg som især har fanget interessen, og det er en driftsmåte som krever liten arbeidshjelp og passer godt for lerjordtraktenes jordbunns- og klimatforhold; men med de lave høipriser i de senere år gir bruksmåten liten inntekt pr. dekar.

Landbruksskolebestyrer Anders Grendahl skriver:

I bygdene ved Trondheimsfjorden i Nord-Trøndelag fylke er bruksmåten noget forskjelligartet. Der er jo bygder hvor åpenåkerarealet er større enn engarealet på dyrket jord, og omvendt er der bygder med relativt svært stort engareal. Der er således intet sædskifte eller omløp som kan sies å være almindelig brukt i alle bygder. I en flerhet av bygdene er dog omløp med 3 år åpen åker og 3—4 år eng ganske almindelig. Ved siden herav kan endel jordareal, f. eks. i bakket lende, bli brukt vesentlig til eng, som fornyes efter nogen års forløp ved oppløiing og isåing av gressfrø med bygg som dekkvekst. Gjenlegg av åker til eng uten isåing av engfrø forekommer ikke. Som mere avvikende bruksmåter kan nevnes at ved større potetdyrking kommer rotvekstene ofte 2 år i trekk på samme stykke. Mere almindelig er det dog at rotvekstarealet er for lite til et helt skifte, og at der blir dyrket korn efter korn på en del av skiftene.

Under henvisning til ovenstående nevnes følgende omløp som almindelig i distriktet: 1. havre, 2. rotvekster, 3. bygg (vårhvete), 4.—6. (eller 7.) eng. Der gjødsles med husdyrgjødsel til rotvekstene og ellers vanligvis med kunstgjødsel. Stort sett passer dette omløp godt på mange bruk. Men selv om rammen kan være den rette, mangler der dog adskillig på at jordbearbeiding, gjødsling, rensing av såvare m. m. er så god som det kunde ha vært. Dessuten er der fremdeles mange som har for lite rotvekstareal og dertil eldre eng med liten avkasting.

XVI. Fjellbygder i Trøndelagen.

Om driftsforholdene i fjellbygdene i Sør-Trøndelag skriver fylkesagronom Jens Næsgaard:

De omløp som almindelig brukes i disse distrikter kan henføres til grunnformene engvekselbruk, kornengbruk og engbruk. Reitbruket er nærmest forsvunnet; man har enkelte rester igjen av det i de ugunstigste strøk, hvor der er svært begrensede arealer hvor f. eks. poteter kan dyrkes med nogenlunde sikkerhet. Stort sett er det dog få som har gjennemført ett bestemt omløp for hele eiendommen. Driftsformen er forholdsvis fri med lempinger efter jord- og terrengforhold og driftsforhold ellers.

For oversiktens skyld skal jeg inndele bygdene efter vilkårene for korndyrkingen, da den i grunnen setter sitt preg på omløpet og driften i det hele.

1. De høieste fjellbygder, omfattende Røros, Røros landsogn, Brekken, Glåmos og øvre Tydal. I disse bygder har korndyrkingen ingen betydning. Det almindelige omløp er her grønnfôr med og uten isåing av gressfrø og eng så lenge det gir nogenlunde avling — altså et typisk engbruk. Vanskelighetene i dette distrikt er å få tak i tilstrekkelig hårdført engfrø, da man ikke avler frø selv. Der gjødsles sterkt med husdyrgjødsel til grønnfôret og avvekslende med kunstgjødsel og husdyrgjødsel til eng.

Poteter og rotvekster spiller liten rolle i dette distrikt, men fortjener en bredere plass. Omløpet skulde da bli: 1. år rotvekster og poteter, 2. år grønnfôr eller 1. år rotvekster, 2. år poteter, 3. år grønnfôr og så eng 8 à 10 år.

Vanskelighetene med en vellykket gjenlegging til eng tilsier at engen søkes holdt i hevd så lenge som mulig, og ved ett år åker har den naturlige gressvekst lettere for å komme i tilfelle isåingen mislykkes.

2. De midlere fjellbygder, hvortil jeg vil henføre Ålen, Holtålen, Budal, Soknedal, øvre Rennebu, Opdal og nedre Tydal. I disse bygder er korndyrking almindelig, men det er omtrent utelukkende bygg som dyrkes. Potetdyrkingen er også almindelig, og rotvekstdyrkingen

vinner stadig mere terreng. Omløpet er her meget forskjellig, men er enten som regel 1. år bygg og 6—8 år eng, eller bygg, rotvekster og potet, bygg og 6—8 år eng eller rotvekster og potet, bygg og 6—8 år eng.

3. De lavere fjellbygder og andre indre bygder, hvortil kan henføres resten, har et mere ordnet omløp med havre, rotvekster og potet, bygg og 4—6 år eng i forbindelse med et omløp uten rotvekster, hvor jorden ikke er skikket hertil eller der av andre grunner ikke dyrkes så meget rotvekster. Rekkefølgen er da enten bygg og 4—6 år eng eller havre, bygg, eng eller havre, bygg, bygg og 4—6 år eng. Til havre gjødsles der da enten ikke eller med kunstgjødsel, til rotvekster, potet og bygg brukes husdyrgjødsel, ofte med tilskudd av kunstgjødsel. Dessuten anvendes i store deler av distriktet husdyrgjødsel som overgjødsling på 2. års eng, mens engen ellers som regel overgjødsles med kunstgjødsel.

Om sædskifter i fjellbygdene i Nord-Trøndelag skriver skolebestyrer H. O. Saatvedt:

Klimaet i fjellbygdene i Nord-Trøndelag er sterkt varierende. I enkelte grender nås dyrkingsgrensen for alle åkervekster (neper undtatt), men vanligst modnes bygg (og tidlig havre), og rotvekster kan gi bra avlinger.

Der er stor forskjell innen de enkelte bygder. Meråker og Sørli står best klimatisk.

Med de tidligere og årsikrere kulturer rykker dyrkingsgrensene opover, og nye bruksmåter søkes innarbeidet.

Der er lite åker og stort engareal i forhold til åkervidden i disse bygdene.

Sædskiftene varierer sterkt. Vanligst brukes:

1. 1. havre, 2. rotvekster, 3. bygg (isådd), 4.—7. eller 8. eng. Altså 3 år åker og 4—5 år eng.

   Der gjødsles da lite til havren, vanlige mengder til rotvekster og bygg, og engen overgjødsles regelmessig med kunstgjødsel på de bedre drevne bruk.

   Dette sædskifte er i de senere år brukt i de nedre deler av Meråker, ellers lite anvendt i fjellbygdene.

   Fordelene med dette sædskifte ligger i at jorden blir godt arbeidet og gjødslet og holdes i god produksjonskraft. Der blir gode fôravlinger med tilstrekkelig rotvekster og 2 år korn.

   Det kan ikke brukes hvor korn vanskelig eller usikkert modnes, og jorden kan ikke være for meget bakket.

2. 1. rotvekster, 2. bygg eller grønnfôr (isådd), derpå eng så lenge den gir nogenlunde utbytte (8—10 år).

   Der gjødsles da sterkt til rotvekstene, vanlig til bygget og engen overgjødsles annethvert år med husdyrgjødsel og delvis med noget kunstgjødsel. Rapp og hvein innvandrer i engen efterhvert.

Dette sædskifte er ganske almindelig. Fordeler ved dette skifte er den mindre risiko for kornet, og man har et nogenlunde areal med rotvekster. Men manglene viser sig i en gammel og mosegrodd eng og en svakere jordbearbeiding. Bruksmåten fordrer en mosebehandling av engene, om avkastingen skal bli tilfretsstillende.

3. 1. bygg eller grønnfôr med isåing, derpå eng så lenge den er nogenlunde god. Der gjødsles vanlig sterkt til grønnfôret, og engen overgjødsles regelmessig. Poteter dyrkes da på de mest froststerke steder i samme åkrer i årrekker.

Bruksmåten er vanlig i høitliggende grender. Der blir lite rotvekster med dette sædskifte og svak jordbearbeiding, og engen, som for 2. nevnt, bør mosebehandles, om avlingen skal bli bra.

Gjenlegg til eng uten isåing av engfrø brukes omtrent ikke i disse bygder nu.

I heromhandlede bygder søkes innarbeidet bruk av noget mere åpen åker hvor det med nogenlunde sikkerhet går an å dyrke korn; dertil søkes rotvekstarealene utvidet.

Et sædskifte som her nevnt 1. søkes innført i de grender hvor kornet modner (tidlige kornslag) nogenlunde sikkert og jorden ikke er for bakket.

Skifte 2. (med rotvekster) søkes mere utbredt, og man legger stor vekt på en god behandling (også mosebehandling) av engen. Skifte 2. blir mere og mere brukt hvor man før anvendte skifte 3. (altså med rotvekster i omløpet).

Man legger i det hele vekt på en sterkere rotvekstdyrking i fjellbygdene i Nord-Trøndelag.

XVII. Andre indre bygder i Trøndelagen.

Om sædskiftet i de indre bygder av Møre skriver sekretær Gunnar Solli:

Det billede man får av forholdet mellem åpen åker og eng, isåing og omløpstid efter de statistiske opgaver tror jeg stort sett er riktig for de indre bygder av Møre. 3 år åpen åker er det vanlige. I hvert fall er dette temmelig nær gjennemsnittet. Enkelte har nok jorden oppe til åker noget lenger, men der er også mange som i den senere tid er gått over til kun 1 år åker på enkelte skifter.

Efter statistikkens tall skulde engens varighet gjennemsnittlig være 10 år. Dette er visstnok også temmelig nær det rette. Visstnok blir der gjenlagt endel åker uten isåing, men dette opveies sannsynligvis av den årlige øking i dyrket areal.

De mest almindelige omløpsformer i de indre bygder er:

I. 3 år åker og 4—7 år eng. I åkerperioden er rekkefølgen i almindelighet: 1. havre, 2. poteter og rotvekster, 3. bygg med isåing av gressfrø.

II. 1 år åker og 3—5 år eng. I det året jorden er oppe til åker tas gjerne bygg som oversæd, med isåing av gressfrø.

Omløp nr. I kan vel sies å være det mest almindelige. Dette er visselig også å foretrekke på almindelig god jord, som er godt grøftet og i god hevd. Myrjord vil i regnfulle år lett bli klissen og ubekvem når den skal være oppe til åker 3 år i trekk.

På myrjord og stiv lerjord foretrekkes derfor gjerne omløp nr. II. Denne driftsmåte har sine største fordeler i regnfulle år, på dårlig grøftet jord og hvor man skal drive utpreget engbruk. I tørre, varme somrer er man utsatt for at åkeren tar skade i dette omløp, likesom isåingen da helt eller delvis kan mislykkes.

Mellem disse to hovedtyper av omløp finnes selvsagt alle mulige slags overgangsformer. Det som her er nevnt gjelder de mere veldrevne bruk. Der forekommer selvsagt innimellem også meget gammel eng på dyrket jord. Permanent åpen åker forekommer nok, men meget sjelden i de indre bygder.

Bestrebelsene går nu i retning av å få et raskere omløp m e d k o r t e r e e n g p e r i o d e r. På almindelig god jord anses gjerne 4—5 års eng å være det mest passende. Men da høiproduksjonen her spiller en så dominerende rolle, blir det gjerne til at plantebestanden og engens beskaffenhet ellers blir avgjørende for om der skal pløies eller ikke.

Sør-Trøndelag. Fylkesagronom A s b j. H o f s t a d skriver:

De almindeligst anvendte omløp innen mitt distrikt — Hølonda, Meldal, Rennebu, Børseskogn (Skaun), Klæbu, Tiller og Orkland — er ikke de rene grunnformer av omløp, men sammensetninger av forskjellig slags. En undtagelse gjelder dog for grunnformen engbruk (1. år grønnfôr og 2.—5. à 8. år eng), som spesielt brukes i de høiest liggende deler av distriktet (særlig på gårder og i grender hvor korn kun modnes i enkelte gode år), f. eks. i den øvre del av Rennebu og enkelte mindre strøk av Hølonda, Skaun, Orkland og Meldal. En annen form, som også henregnes til dette omløp, og hvor der brukes en moden kornavling (som i det aller vesentligste er bygg) istedenfor grønnfôr, kan betegnes som den mest anvendte driftsform i mitt distrikt. I mindre utstrekning brukes også korn-engbruk med 1. år havre, 2. år bygg og 3. til 8. år eng.

I omløpsformene 1. år bygg (eller grønnfôr), 2.—5. à 8. år eng gjødsles da som regel kraftig ved gjenlegget med naturgjødsel og med fosfat- og kaligjødsel, og i engårene overgjødsles i ikke liten utstrekning med natur- eller kunstgjødsel. Disse former passer ganske godt på noget kuperte eiendommer, gårder med liten arbeidskraft, og hvor der drives med høisalg.

I herredenes mere centrale strøk og bedre beliggende gårder brukes

dog helst forskjellige typer av den mere krevende omløpsform engvekselbruket — særlig en type med 1. år havre, 2. år rotvekster eller potet, 3. år bygg med gjenlegg og 4.—7. år eng. Til havre er det da nu ganske almindelig å bruke noget kunstgjødsel, til rotvekstene en kraftig naturgjødsel med endel tilskudd av kunstgjødsel, til bygget gjerne litt enten natur- eller kunstgjødsel og til engen overgjødsling med kunstgjødsel, gjerne hvert år.

Reitbruket er sågodtsom forsvunnet; likeså er gjenlegging av eng uten isåing av gressfrø nærmest «en saga blott».

Bestrebelsene med å innføre et mere tidsmessig og formålstjenlig sædskifte går i disse distrikter særlig i retning av dyrking av mere rotvekster og korn samt en mere rasjonell engkultur — en innskrenking av engårene til 4 à 5 og til dels til kun 3 år.

Um sædskiftet i dei indre bygder i Nord-Trøndelag skriv skulestyrar O. B o g:

I bygdene Hegra, Kvam og Stod er nok 6-årig umlaup ein del bruka, nemlig:

1. år. Vårkorn (særlig havre).
2. år. Rotvokstrar og potetor.
3. år. Vårkorn (særlig bygg, stundom litt kveite).
4.—6. år. Eng (isåing av timotei og kløver).

Umlaupet vert sjølvsagt variera noko, m. a. vert det ofte bruka 4 års eng. Elles finst det ogso m a n g e som ikkje har innført ordna umlaup.

Gjødslinga ved det 6-årige umlaupet er umlag slik:

1. Til havre ca. 40—50 kg. blanda kunstgjødsel.
2. Til rotvokstrar og potetor 15—25 lass husdyrgjødsel og 50—75 kg. blanda kunstgjødsel.
3. Til bygg 8—10 lass husdyrgjødsel og ca. 30 kg. blanda kunstgjødsel, eller ogso berre kunstgjødsel (då tilsvarande meir).
4. Til enga: 1 år 40 til 60 kg. kunstgjødsel (ca. 20—25 kg. fosfat, ca. 12—15 kg. kaligjødsel og 10—20 kg. salpeter). Når kløveren minkar, aukar ein med salpetergjødsla.

I dei andre bygdene (Harran, Grong, Høylandet, Overhalla og Snåsa) er det ogso av og til bruka ordna umlaup. Men fritt bruk er vel det mest vanlege her. Der det er innført ordna umlaup vert dette umlag som nemnt for dei andre bygdene, men ofte med fleire års eng (4—5 år).

Permanent åker finst det knapt att no. Derimot finst det nok enno ein del permanent eng. Det vert nok ogso stundom lagt att til eng utan isåing av grasfræ, særlig i bygdene Harran, Grong og Høylandet.

Det arbeidast for å få innført 6- eller 7-årig umlaup slik som nemnt. Men det har ogso sine vanskar med ordna umlaup, m. a. er ein ofte utsett

for isbrand, so ein må pløgje upp 1. og 2. års eng, og på den måten får ein umlaupet skipla.

I kystbygdene Nærøy, Kolvereid, Leka, Flatanger o. s. b. er det mest ikkje innført ordna umlaup. Berre nokre få bruk har innført 6—7-årig umlaup, som nemnt tidlegare.

Det er vanskeleg med ordna umlaup i desse distrikta, særlig avdi det er so mykje isbrand. Det er elles det vanlege her at både åker og eng vert for gamall. Åkeren kann ofte verta 6—7 år og eldre, enga vert ogso ofte so gamall og eldre. Det dyrkast lite rotfrukter. Det vert difor ofte teke korn etter korn. Til vanleg vert åkeren godt gjødsla. Særleg vert det gjødsla sterkt med husdyrgjødsel i attleggsåret. Dette har nok den fyremun at enga held seg bra dei første åra. Men i år med stor nedbør vert det ofte legde i åkeren.

I desse distrikta vert det arbeidd med å få folk til å ha meir open åker. Det opne åkerarealet har ogso auka dei siste åra. Det er særleg rotvoksterarealet som er utvida, men det dyrkast ogso noko meir korn.

E. Nord-Norge.

Nordland.

Om driftsforholdene i Salten skriver fylkesagronom K. Kristiansen:

1. Ved jordens drift er der vanligvis ikke noget betemt omløp og bestemt omløpstid. Det vanlige er at man anvender jorden til åker nogen få år — ikke et bestemt antall — med derpå følgende gjenlegging til eng med eller uten isåing av gressfrø. Over store deler av distriktet er gjenlegging med gressfrø blitt almindelig, men der er også adskillige steder hvor jorden får gro til av sig selv. I de år jorden nyttes som åker brukes den som regel vekselvis til korn og poteter. Der tas helst grønnfôr eller havre til modning og med gjødsling det første år, derefter gjerne bygg til modning på opharvet, men ikke oppløiet jord, så tredje år poteter med gjødsling og fjerde år korn, ofte med isåing av gressfrø, eller jorden nyttes ennu et år til åker med isåing av grønnfôrsæd samt gressfrø. Engen vil man gjerne ha så langvarig som mulig.

Der er også eksempler på at enkelte åkrer nyttes til poteter i årrekker, hvor beliggenhet og jordsmon er særlig gunstig for denne vekst.

I enkelte bygder drives ensidig korndyrking år efter år på samme jord. Særlig er dette tilfelle i Beiarn. Der anvendes den største del av gårdenes dyrkede mark til korndyrking. Høiet høstes for det meste på utslåtter. Man skifter mellem vårrug og bygg, til dels havre. Først sås rug ett eller to år, så bygg. Når åkeren blir for ugressfull, lar man den gjerne ligge og «kvile» ett eller to år, hvorefter den igjen pløies op og isås rug.

Beiarn har et forholdsvis stort areal «brakk og hvileland». Dette er en følge av nevnte bruksmåte. Jorden gjødsles som regel annethvert eller hvert år. Også de andre bygder hvor arealet «brakk eller hvileland» er stort er dette på grunn av at åkeren legges hen ubrukt et år eller to. Egentlig brakkbehandling av jorden anvendes ikke.

Denne driftsmåte er uøkonomisk, idet jorden i hvileårene ingen nevneverdig avling gir.

2. Fordelene ved den foran beskrevne almindeligst anvendte driftsmåte med den langvarige eng skulde være at engen kan klare sig bedre mot isbrand og er sterkere for beiting. Driftsmåten er enkel og forholdsvis lite kapitalkrevende. Manglene er dog sterkt iøinefallende, idet den gamle mosgrodde eng gir liten avling og dyrking av direkte matnyttige vekster blir for liten.

3. Bestrebelsene går ut på å få innført regelmessig sædskifte med veksling mellem korn og rotvekster i åkerbruket og tillegging av engen med gressfrø. Engen søkes gjort mere kortvarig. Dertil legges an på en bedre engkultur ved hjelp av sterkere gjødsling samt ved isåing med frø av stedlig avl.

Om driftsforholdene i Helgeland skriver fylkesagronom P. Breirem:

1. Regelmessig omløp på den dyrkede mark i Nordland finnes yderst sjelden. Gjennemgående ligger engen i meget lang, men ubestemt tid og er kort tid oppe til åker.

En undtagelse herfra danner den særlig for korn og poteter skikkede skarpe jord på gårdsbruk som har lite av sådan jord. I så fall vil den skarpe jord hyppig bli drevet som permanent åker med veksling mellem poteter og korn og gjødsling annethvert år til potetene. Så sterk drift kan også mere undtagelsesvis forekomme på tyngre jord i de sydlige kystbygder i forbindelse med grønnsakdyrking.

En merkverdig særstilling inntar Beiarn. Den åpne åker er her 72 % av bygdens dyrkede mark. 62 % av den åpne åker brukes til korn, som visstnok i betydelig utstrekning kommer flere år i trekk på samme åker.

Når den dyrkede mark i stor utstrekning nyttes til langvarig eng, skyldes det for en del den sterkt forserte nydyrking, hvorunder den nydyrkede mark meget hyppig isås engfrø allerede annet og endog første år.

Meget sjelden er tillegging av eng uten engfrø. Men i meget stor utstrekning får engen for lite gjødsel.

2. Den ensidige engdyrking er økonomisk forkastelig. Den medfører at gårdbrukerne må kjøpe en betydelig del av sin plantekost, skjønt den aller største del av fylkets bygder har klimatiske betingelser for modning av korn og grønnsaker. Den ensidige nydyrking hindrer videre et sterkt drevet husdyrbruk. En lønnsom produksjon av såvel melk som kjøtt

krever rikelige mengder rotfrukter og poteter til fôr. Også høiet blir mindreverdig og produseres i ringe mengde når jorden henligger lenge uten å bearbeides og med svak gjødsling i et forholdsvis kjølig og fuktig klima.

3. Man strever med å få innført sterkere enggjødsling, kortvarigere eng og mere åpen åker, hvor der kan dyrkes økede kvanta menneskeføde og kraftigere fôr til husdyrene enn engen tillater.

Om driftsforholdene i Lofoten og Vesterålen skriver fylkesagronom S. G. Anderssen:

1. Stemmer for mitt distrikts vedkommende fullstendig med fylkesagronom Breirems uttalelse. Man finner dog oftest i kyst- og ødistriktene i den nordlige del av fylket at poteter dyrkes år efter år, ja delvis mann efter mann i den samme åker; der gjødsles da hvert år forholdsvis sterkt til potetene.

Engen får i almindelighet overgjødsling med husdyrgjødsel annethvert år. Der mangler meget på den naturlige gjødsels opsamling og opbevaring, likesom der brukes for lite kunstgjødsel og denne delvis blir brukt for ensidig.

2. Fordelene ved denne bruksmåte er at den langvarige eng er motstandsdyktigere mot uheldige overvintringsforhold på grunn av vårt ustadige vintervær og den sene høstbeiting av engen som ennu er almindelig i store deler av fylket. Disse fordeler opveies dog på ingen måte av de mangler som er nevnt av Breirem under punkt 2, og som jeg fullt ut tiltrer, idet der selv i den nordligste del av fylket er klimatiske betingelser til stede for modning av tidlig modnende korn og grønnsaker.

En ulempe ved å bruke en del av jorden til åker år efter år er ugressplagen, idet denne jord blir så infisert med særlig vassarvefrø at det i fuktige somrer er rent umulig å holde åkeren nogenlunde ugressren, hvilket igjen virker sterkt nedsettende på avlingene.

3. Fylkesagronom Breirems uttalelse tiltredes helt ut.

Troms.

Om driftsforholdene i Troms skriver fylkesagronom Harald Giæver:

Alle fylkets bygder — Kvæfjord kanskje undtatt — er næsten årvisst mere eller mindre sterkt herjet av isbrand. Gjenlegging til kunsteng er derfor meget usikker. Dette forhold har umuliggjort et regelmessig sædskifte. Det er som regel isbrandens herjinger som bestemmer hvad der skal pløies av voll.

Isbrandherjingen har også medført at adskillig åker gjenlegges til eng uten engfrø. Dette er særlig tilfelle i dalbygdene, som er mest utsatt for

isbrand, kanskje på grunn av særegne klimatiske forhold, men mest kanskje fordi jordene er flate uten særlig helding.

I de bygder som avler en del modent korn (bygg) forekommer et enkelt sædskifte mellem korn og potet, som dyrkes annethvert år i årrekker på samme åker. Poteten gjødsles godt, som regel utelukkende med naturgjødsel, og kornet får klare sig uten gjødsel. Når åkrene efter en del års forløp blir for ugressfulle, blir de gjenlagt til eng — som regel uten engfrø — for å få «hvile» nogen år.

Et annet omløp er: på ompløid isbrent eller gammel mosgrodd voll tar man grønnfôr eller korn eller poteter ett à to år og derefter gjenlegging til eng med isåing av engfrø med eller uten oversæd.

Kunstengens fremtid og anvendelse av et nogenlunde regelmessig omløp er vel nærmest avhengig av om isbrandens herjinger kan nedsettes ved kultivering og frøavl av stedegne, hårdføre engplanter.

Finnmark.

Om driftsforholdene i Finnmark gjengis følgende uttalelser fra jordstyreformenn:

G. B j ø r k l i, Kistrand, skriver:

Det vesentligste høi i Kistrand høstes på naturlig eng med husdyrgjødsel, til dels med overgjødsel av salpeter. Der gjødsles da gjerne annethvert år. Overveiende anvendes permanent åpen åker til poteter. De nybrottsarealer som forekommer tilsås gjerne to år med havre eller bygg til grønnfôr og legges så igjen til eng med og uten isåing av gressfrø. Som regel legges det vesentligste jordforbedringsarbeide på nybrott, mens den gamle eng forsømmes.

Den overveiende anvendelse av naturlig eng betinger en drift med forholdsvis små kontantutlegg. Til gjengjeld blir avlingene små og onnearbeidene tungvinte (vesentlig folkemakt), likesom overflaten enten mosegror eller blir hård og ugjennemtrengelig.

En mere utstrakt pløiing av gammel eng i forbindelse med grøfting vilde utvilsomt være å foretrekke fremfor det til dels ganske ensidig drevne nybrottsarbeide.

Om de permanente potetåkrer bemerkes at disse som regel er anlagt på brukenes beste plasser og blir med tiden vel bearbeidet og kultivert, — jorden blir god. Men ved å skifte annethvert år med poteter og grønnfôr vilde gjødslingen utnyttes bedre og ugressplagen forminskes. Dette betinger riktignok et noget større areal med permanent åpen åker; men da disse måtte velges på den beste jord, antas det å virke heldig.

Ola Berg, Loppa, skriver:

Der brukes her i kommunen omtrent ikke noget omløp (sædskifte). Potetåkrene brukes hvert år op og op igjen, og yderst sjelden blir de tilsådd et år innimellem.

Den eng som dyrkes op ved pløiing blir tilsådd første eller annet år med gressfrø og blir så liggende som eng. Når kunstgresset dør ut, spirer «naturgress» i stedet.

Nogen forandring i denne måten å dyrke på kan man ikke spore enda.

S. Røise, Karasjok, skriver:

I Karasjok herred er det vesentlig nogen få norske jordbrukere som bruker et mere regelmessig omløp; men selv disse lar vollen ligge 10—15 år mellem hver gang den pløies og tilsås med havre og gressfrø. Samene pløier bare undtagelsesvis gammel eng. Derimot overgjødsles denne hver vår så langt beholdningen rekker med husdyrgjødsel. Dette er en meget dårlig anvendelse av gjødselen, da engene for en stor del er mosgrodde og gir dårlige avlinger. Den aller vesentligste pløiing gjelder nydyrking, hvorfor grønnfôrarealet vesentlig er nydyrket jord.

Denne altfor mangelfulle bearbeidelse av jorden er den største årsak til at høiavlingen så ofte blir altfor liten; men selvfølgelig sparer man sig meget arbeide.

Bestrebelsene går ut på å få folk til å arbeide mere med jorden, istedenfor som nu å bruke en masse tid på dårlige engslåtter.

Den dyrkede jords tilstand med hensyn til nødvendig avgrøfting.

Opgavene er innhentet i forbindelse med jordbrukstellingen 1929, se bilag 2 G. III. Resultatet av bearbeidelsen er tatt inn i 2net hefte tab. 4. For de minste bruk, boligene og boligbrukene (under 5 dekar innmark), var disse opgaver oftest mindre godt besvart, og bearbeidelsen blev derfor begrenset til de 208 550 bruk med over 5 dekar innmark. Disse 208 550 bruk har imidlertid 98.6 pct. av hele innmarksarealet i bygdene og 98.4 pct. av den dyrkede jord.

Der spurtes om hvor meget av brukets dyrkede areal var godt nok grøftet, og hvor meget som trengte, men helt eller delvis manglet grøfting. Arealer som på grunn av jordart eller hellingsforhold ikke trenger grøfting er regnet med blandt «godt nok grøftet jord».

Der blev i alt avgitt opgaver over avgrøftingstilstanden for 6 855 977 dekar eller ca. 90 pct. av den dyrkede jord i kl. 3—12. For ca. 10 pct. av arealet var således spørsmålet ikke besvart; denne procent er nogenlunde ens i alle fylkene.

For rikets bygder under ett var av det areal opgavene omfattet 4 851 507 dekar eller 70.76 pct. opgitt å være godt nok grøftet, mens 2 004 470 dekar eller 29.24 pct. var opgitt å trenge, men helt eller delvis mangle grøfting.

Behovet for avgrøfting er sterkt varierende efter jordsmonn, hellings- og nedbørsforhold. Størst behov for grøfting vil der være på den tyngre og flatlendte jord, mens der på de lettere jordarter og i kupert terreng ofte vil være lite behov for grøfting.

Det viser sig da også at det av fylkene er Østfold som har den høieste procent for jord som trenger, men mangler grøfting; bare 45.1 pct. av den dyrkede jord her er tilstrekkelig grøftet. Dernæst kommer Vestfold med 51.5 pct. godt nok grøftet og Akershus med 63.8 pct.

De andre fylker ligger mere jevnt i denne henseende; i de fleste er mellem 70 og 80 pct. opgitt å være godt nok avgrøftet. Høiest procent har Sogn og Fjordane med 87.3.

Av fogderiene har Hallingdal og Nord-Gudbrandsdal den laveste procent for dyrket jord som trenger, men mangler grøfting, henholdsvis 8.8 og 9.8 pct. Sør-Østerdal, Sør-Gudbrandsdal, Valdres og Sunnhordland kommer dernæst med vel 11 pct. og Sogn og Sunn- og Nordfjord med 12—13 pct. Dårligst stillet med hensyn til avgrøfting er av fogderiene Idd og Marker og Moss, hvor henholdsvis 58 og 57.5 pct. av den dyrkede jord trenger, men mangler grøfting.

Innen de før omtalte naturlige jordbruksområder stiller forholdet sig som omstående tabell viser.

Det er de sydøstlige slettebygder med den flatlendte, ofte også noget stive og kolde jord som har det største behov for grøfting; bare vel halvparten av den dyrkede jord er her opgitt å være tilstrekkelig avgrøftet. Dernæst kommer kyst- og fjordbygdene i Trøndelagen.

På den annen side er det dal- og fjellbygdene som minst trenger grøfting; her ligger jorden gjerne i sterk helling, og jordsmonnet er oftest lett gjennemtrengelig, samtidig som også nedbørsmengden er relativt liten.

Man må imidlertid være opmerksom på at bedømmelsen av hvad der av den dyrkede jord trenger og ikke trenger grøfting vil bli forskjellig efter driftsmåten og den anvendelse man gjør av jorden. Hvor der drives et intensivt åkerbruk vil kravene til jordens avgrøfting bli langt strengere enn hvor der vesentlig drives engbruk. Når således kystbygdene på Vestlandet og i Nord-Norge, tross den store nedbør her, ikke viser større procent for jord som trenger grøfting, må dette ses i forbindelse med den i disse distrikter almindelige driftsmåte, med et nokså ensidig engbruk og relativt små åkerarealer som lett vil kunne finne plass på den fra naturens side hertil best skikkede jord.

For bruk av forskjellig størrelse viser klasse 3 den høieste, klasse 8 den laveste procent for jord som er godt nok avgrøftet. Fra 79.9 i kl. 3 faller procenten med stigende eiendomsstørrelse til 65.1 i kl. 8, for derefter

	Av det dyrkede areal er opgitt		I alt omfatter opgavene	Herav godt nok grøftet
	å være godt nok grøftet	å trenge, men mangle grøfting		
A. Østlandet og Oplandene.	Dekar	Dekar	Dekar	Pct.
I. De sydøstlige slettebygder	1 020 325	871 777	1 892 102	53.9
II. Jordbruksbygder inne i landet	547 913	147 950	695 863	78.7
III. Mellembygder eller skogbygder	450 672	186 692	637 364	70.7
IV. Dal- og fjellbygder	344 729	44 197	388 926	88.6
Østlandet og Oplandene i alt	2 363 639	1 250 616	3 614 255	65.4
B. Sørlandet.				
V. Kystbygder	111 001	33 998	144 999	76.6
VI. Skogbygder	49 515	18 696	68 211	72.6
VII. Dal- og fjellbygder	78 842	13 460	92 302	85.4
VIII. Indre mellembygder	175 196	72 770	247 966	70.7
Sørlandet i alt	414 554	138 924	553 478	74.9
C. Vestlandet.				
IX. Skiferlandskapene ved Boknfjord	19 095	4 880	23 975	79.6
X. Jærens sletteland	149 711	32 570	182 281	82.1
XI. Andre ytre bygder	213 054	63 363	276 417	77.1
XII. Indre bygder	263 624	43 808	307 432	85.8
Vestlandet i alt	645 484	144 621	790 105	81.7
D. Trøndelagen.				
XIII. Kystbygder	132 903	59 616	192 519	69.0
XIV. Ytre fjordbygder	164 664	68 649	233 313	70.6
XV. Bygder ved Trondheimsfjorden	393 656	166 510	560 166	70.3
XVI. Dal- og fjellbygder	126 415	23 175	149 590	84 5
XVII. Andre indre bygder	236 142	52 505	288 647	81.8
Trøndelagen i alt	1 053 780	370 455	1 424 235	74.0
E. Nord-Norge				
XVIII. Øier	87 909	20 248	108 157	81.3
XIX. Kystbygder	119 040	40 796	159 836	74.5
XX. Fjord- og dalbygder	108 132	25 722	133 854	80.8
XXI. Innlandsbygder	58 969	13 088	72 057	81.8
Nord-Norge i alt	374 050	99 854	473 904	78.9

igjen å stige til 74.3 i klasse 12. Det samme forhold gjør sig også gjeldende innen de enkelte fylker og står utvilsomt i forbindelse med at de større bruk fortrinsvis ligger på mere flatt terreng, hvor der er større sammenhengende felter av løsavleiringer, og hvor grøfting derfor er mere påkrevet, mens de mindre bruk oftere er beliggende i mere kupert terreng, og hvor behovet for grøfting derfor er mindre fremtredende.

Der har siden 1921 vært ydet direkte statsbidrag også til avgrøfting av tidligere dyrket jord, og i de senere år er mellem 30 og 40 000 dekar årlig blitt avgrøftet med statsbidrag. I alt er der i tidsrummet 1917—1929 med direkte statsbidrag eller med lån av jorddyrkningsfondet blitt grøftet ca. 230 000 dekar av jord som allerede tidligere var dyrket.

Forskjellige landbruksmaskiner, arbeidsvogner m. v.

Resultatene av de ved jordbrukstellingen innhentede oplysninger om antallet av forskjellige maskiner, arbeidsvogner m. v. er tatt inn i annet hefte, tabell 3.

Antallet herav i 1929 utgjorde, sammenholdt med tidligere år, i rikets bygder:

	1929	1917	1907
Slåmaskiner med meieapparat[1]	30 854	17 778	11 727
» uten » [1]	60 047	66 079	36 015
Selvbindere[1]	6 789	4 005	1 485
Radsåmaskiner	27 012	19 651	6 983
Potetoptagere	14 015	7 652	—
Arbeidsvogner, 4-hjuls, tospente	5 559	5 303	5 209
» » enspente	51 738	43 241	40 087
Arbeidskjerrer	193 468	167 202	173 025

Anvendelsen av maskiner i landbrukets tjeneste har tiltatt overordentlig i de siste desennier; særlig sterkt øket maskinanvendelsen i perioden 1907—1917. Den dyre og vanskelig tilgjengelige arbeidskraft i denne tid i forbindelse med landbrukets større lønnsomhet og derav følgende bedrede økonomiske kår for landmennene bevirket denne hellbringende forøkelse og forbedring av bedriftens tekniske hjelpemidler.

I perioden 1917—1929 er det potetoptagere, selvbindere og radsåmaskiner som relativt er øket mest.

Opgaver over antall forskjellige slags motorer ved jordbrukene er innhentet for første gang ved denne telling. Bare motorer som anvendtes i jordbrukets tjeneste skulde tas med.

For rikets bygder var der 5 269 eksplosjonsmotorer, derav 889 traktorer og 4 380 andre. Enn videre 17 275 elektromotorer.

Anvendelsen av traktorer som trekkraft i landbruket tok hos oss sin begynnelse i krigsårene med de ekstraordinært store åkerarealer man da hadde. De første traktortyper som innførtes hit var uskikkede for våre forhold, hvorimot de nyere modeller har vist sig anvendelige. Sin største betydning har de under våre forhold ved våronnarbeidet, idet de muliggjør en god bearbeidelse og tilsåning av store arealer i løpet av ganske kort tid. Den virkelig beleilige tid for våronnarbeidets utførelse er jo her i regelen meget knapp.

Anlegg av elektrisitetsverk over bygdene har muliggjort benyttelse av elektromotorer til drift av kappsager, treskeverk og lignende. Et betydelig antall slike motorer er anskaffet i de senere år.

Hvorledes det absolutte antall av de forskjellige slags maskiner og redskap fordeler sig på bruk av forskjellig størrelse fremgår av tabell 6 i annet hefte.

[1] Betegnelsene var i 1917 og 1907 «kombinerte slå- og meiemaskiner», «slåmaskiner» og «meiemaskiner».

Som rimelig er finnes der ved de minste bruk få maskiner. Hvad slå- og meiemaskiner angår er det først i kl. 6 (50—100 dekar innmark) at antallet begynner å nærme sig antallet av bruk, idet der her på 36 552 skyldsatte bruk var 30 736 slåmaskiner, mens der for kl. 5 var snaut 1 på annethvert bruk. Selvbinderne begynner så smått allerede i kl. 5, men først i kl. 10 (500—700 dekar) er der likeså mange selvbindere som bruk. Radsåmaskiner fantes der ved de fleste bruk i kl. 7 og 8, men først i kl. 9 er der likeså mange maskiner som bruk. Potetoptagerne er mere sjeldne; først ved bruk med over 500 dekar innmark er der potetoptagere på næsten hvert bruk. Se for øvrig nedenstående tabell.

Opgaver over antallet av slå- og meiemaskiner og såmaskiner pr. 1000 dekar innmark er tatt inn i tabell 15 i tredje hefte. Som gjennemsnitt for rikets bygder var der 9.8 slå- og meiemaskiner og 2.7 radsåmaskiner pr. 1000 dekar innmark. Det relative antall av slå- og meiemaskiner er størst i Agderfylkene og Rogaland, med ca. 14 pr. 1000 dekar, lavest er det i Nord-Norge, dernæst i Akerhus, Østfold og Sogn og Fjordane. Av såmaskiner er der relativt flest i Opland fylke, 5.1 pr. 1000 dekar innmark, de andre fylkene østenfjells har omkring 4. Bortsett fra Nord-Norge er antallet av radsåmaskiner pr. 1000 dekar innmark minst i Vest-Agder, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre.

Antallet av slå- og meiemaskiner pr. 1000 dekar er størst i klasse 5 og 6, bruk mellem 20 og 100 dekar. Ved de mindre bruk har man forholdsvis sjelden slåmaskin, og ved de større vil der falle langt større høstningsarealer pr. maskin. Fra klasse 6 av faller derfor det relative antall raskt med stigende eiendomsstørrelse. Antallet av såmaskiner i forhold til innmarksarealet er størst i klasse 7 og faller siden med stigende eiendomsstørrelse.

I forhold til brukenes antall og innmarksarealet utgjorde antallet av maskiner i 1929 i rikets bygder:

	Pr. 100 bruk			Pr. 1 000 dekar innmark	
	Slå- og meie-maskiner	Såmaskiner	Potet-optagere	Slå- og meie-maskiner	Såmaskiner
Kl. 1	0.05	—	—	0.5	—
» 2	0.3	—	—	0.7	0.1
» 3	0.8	0.1	—	1.0	0.1
» 4	6.8	0.7	0.1	4.4	0.4
» 5	40.6	5.2	1.3	12.3	1.6
» 6	85.1	23.3	10.8	12.0	3.3
» 7	132.6	58.1	35.2	9.5	4.2
» 8	198.4	89.0	59.9	8.2	3.7
» 9	250.8	107.5	74.4	6.7	2.9
» 10	300.9	134.7	92.7	5.2	2.3
» 11	372.6	143.8	100.0	4.6	1.8
» 12	471.9	218.7	143.8	3.8	1.8
Kl. 1—12	32.7	9.1	4.7	9.8	2.7

Innkjøp av kunstgjødsel.

(Se bilag 2 G. I.) De herhenhørende opgaver, som bare omfatter bruk med over 5 dekar innmark, finnes tatt inn i annet hefte, tabell 4.

Den mere planmessige og allsidige bruk av kunstgjødsel er først i de siste 20—25 år blitt mere almindelig. Før den tid var av kunstgjødselslagene tomasfosfaten dominerende hos oss; ved siden herav bruktes litt chilisalpeter og kainitt. I årene 1900—1905 innførte vi årlig ca. 1000 tonn kvelstoffgjødsel, vesentlig chilisalpeter, ca. 2 000 tonn kainitt og 10—15000 tonn fosfatgjødsel, vesentlig tomasfosfat. Innenlands blev der produsert en del superfosfat, foruten benmel og fiskeguano. En stor del av fiskeguanoen blev utført. Omkring 1910 var forbruket av fosfatgjødsel øket til ca. 30 000 tonn årlig, kaligjødsel (fremdeles vesentlig kainitt) ca. 12 000 tonn og kvelstoffholdig gjødsel 4 à 5000 tonn. Forbruket av denne siste øket raskt, efterat fabrikasjonen av norgesalpeter efter Birkeland-Eydes metode i 1907 var kommet i regelmessig drift på Notodden.

Hvorledes forbruket av kunstgjødsel har utviklet sig efter 1913 vil fremgå av omstående sammenstilling.

Siden århundredskiftet har det samlede årlige forbruk av kunstgjødsel øket fra ca. 15 000 tonn årlig til ca. 140 000 tonn.

Pr. dekar dyrket jord bruktes det i 1913 7.8 kg. kunstgjødsel, i 1917 var forbruket steget til 10.6 kg., og for 1929 utgjorde det 16.6 kg.

Ved jordbrukstellingen blev det spurt efter det beløp som var anvendt til innkjøp av kunstgjødsel i det år som utløp tellingsdagen. Beløpet blev tilsammen opgitt til 14 069 604 kr. Av fylkene kommer Rogaland øverst med vel 2 mill. kr. eller 14.4 pct. av det hele. Dernæst kommer Hedmark med bortimot 1.4 mill. kr., Akershus, Opland og Nord-Trøndelag står omtrent likt med vel 1.1 mill. kr., Østfold og Sør-Trøndelag med knapt 1 mill. kr. og Vestfold og Hordaland mellem 7 og 800 000 kroner.

Regnet pr. dekar dyrket jord er der gjennemsnittlig kjøpt kunstgjødsel for kr. 1.84. Rogaland kommer høiest av fylkene med kr. 5.10. Mellem 2 og 3 kroner pr. dekar har Agderfylkene, Hordaland, Sogn og Fjordane og Finnmark. De øvrige har mellem 1 og 2 kr. En del av kunstgjødselen brukes jo imidlertid til overgjødsling på naturlig eng og kulturbeiter. Pr. dekar av det hele innmarksareal utgjør kunstgjødselkjøpet kr. 1.43. Rogaland kommer også da høiest med kr. 4.34, dernæst Vest- og Aust-Agder med kr. 2.58 og 2.34.

Tabellen side 283 viser hvorledes kunstgjødselinnkjøpene fordeler sig på de før omtalte naturlige jordbruksområder. I forhold til arealet av dyrket jord er bruken av kunstgjødsel langt større på Jæren enn i noget annet område, kr. 6.34 pr. dekar, dernæst kommer skiferlandskapene ved Boknfjorden, men også de andre områder på Vestlandet står i denne henseende høit. Næst efter Vestlandet kommer Sørlandet, hvor kystbygdene og de indre mellembygder anvender forholdsvis mest kunstgjødsel. Østlandet og Oplandene anvender i forhold til sitt areal av dyrket jord adskillig

Forbruket av kunstgjødsel.

År	Kvelstoffgjødsel (omregnet til 13 pct.)	Fosforsyregjødsel (omregnet til 20 pct.)	Kaligjødsel (omregnet til 20 pct.)
	Tonn	Tonn	Tonn
1913	5 615	31 725	17 425
1914	6 300	37 425	23 500
1915	9 569	21 980	18 000
1916	12 486	20 250	19 440
1917	22 491	26 150	25 400
1918	61 538	22 115	26 750
1919	54 231	42 425	21 285
1920	48 808	34 250	24 215
1921	17 615	23 910	28 625
1922	18 423	25 715	24 765
1923	22 878	40 950	25 650
1924	21 000	50 750	38 720
1925	24 231	43 650	39 715
1926	22 301	45 630	38 000
1927	22 238	44 000	36 500
1928	26 654	52 175	40 000
1929	34 323	48 180	45 850
1930	39 650	55 179	52 500
1931[1]	38 354	46 200	47 190

mindre til innkjøp av kunstgjødsel enn gjennemsnittlig for riket. Av de herhenhørende områder står jordbruksbygdene inne i landet høiest. Over gjennemsnittet med hensyn til anvendelse av kunstgjødsel står bygdene ved Trondheimsfjorden.

Den relative bruk av kunstgjødsel faller altså nokså ulike i de forskjellige distrikter. Nærmest overraskende virker det at Østlandet bruker langt mindre kunstgjødsel enn Sør- og Vestlandet. Denne noget påfallende store forskjell i bruken av kunstgjødsel i de forskjellige distrikter har naturligvis sine spesielle årsaker, helt tilfeldig er den ikke. At Sørland og Vestland bruker såvidt meget, sammenlignet med Østlandet, har visstnok noget med nedbørsforholdene å gjøre. Jo mere nedbør desto mere utvaskning av plantenæring; derfor må der på slike steder gjødsles mere, og særlig oftere. Kunstgjødselens virkninger blir sikkert av den grunn også mere merkbare i kystdistriktene, og det gir mere tro på lønnsomheten ved å bruke dette hjelpemiddel. Ellers er det da også fastslått bl. a. gjennem mengdevis av forsøk at det også på Østlandet er meget lønnsomt å anvende kunstgjødsel.

Det beløp som blev brukt til innkjøp av kunstgjødsel fordeler sig efter brukenes størrelse således som tabellen på næste side viser.

Såvel i forhold til det dyrkede areal som i forhold til det samlede innmarksareal er kunstgjødselkjøpet størst ved de største eiendommene.

[1] Foreløbige tall.

Innkjøp av kunstgjødsel ved bruk av forskjellig størrelse.

	I alt	Pr. dekar dyrket jord	Pr. dekar innmark
	Kr.	Kr.	Kr.
Kl. 3	327 673	1.96	1.49
» 4	1 015 166	1.88	1.36
» 5	3 396 617	1.93	1.38
» 6	3 577 458	1.83	1.37
» 7	3 080 357	1.70	1.41
» 8	1 321 185	1.79	1.58
» 9	887 561	1.90	1.71
» 10	250 536	2.26	1.98
» 11	114 650	2.15	1.92
» 12	98 401	2.70	2.47
Tilsammen	14 069 604	1.84	1.43

I tillegg til ovennevnte 14 mill. kr. kommer det som måtte være brukt av kunstgjødsel ved de aller minste eiendommene, boligene og boligbrukene. Da disse tilsammen ikke representerer mere enn 125 000 dekar dyrket jord, 142 000 dekar samlet innmarksareal, kan forbruket her ikke representere noget særlig stort beløp.

Innkjøp av kraftfôr og andre fôrstoffer.

Også disse opgaver gjelder det som der er kjøpt for i det siste år før tellingsdagen. For kraftfôr er dette opgitt til 52 789 105 kr.

Størst er kraftfôrkjøpet i Rogaland med vel 8 mill. kr. eller 15.6 pct. av det samlede beløp, dernæst kommer Akershus med vel 7 mill. kr. eller 13.5 pct., Østfold med 5.8 mill. kr. eller 10.9 pct. og Hedmark med 4.5 mill. kr. eller 8.6 pct. Disse 4 fylker har således tilsammen næsten halvparten av kraftfôrkjøpet.

Regnet pr. dekar innmark er der gjennemsnittlig kjøpt kraftfôr for kr. 5.37. Høiest kommer Rogaland med kr. 17.59, dernæst Akershus med kr. 7.86, Aust-Agder kr. 7.64 og Hordaland kr. 7.41. Lavest står Nordland og Nord-Trøndelag med henholdsvis kr. 1.49 og 1.97 pr. dekar innmark.

Blandt de naturlige jordbruksområder står også hvad kraftfôranvendelse angår Jæren og skiferlanskapene ved Boknfjorden i en særstilling (se tabellen på næste side). Sett i forhold til innmarksarealet kjøpes der i disse to områder over 4 ganger så meget kraftfôr som gjennemsnittlig for riket. Også de andre områder på Vestlandet ligger relativt høit i kraftfôrinnkjøp. Også på Sørlandet kjøpes der i forhold til innmarksarealet relativt meget kraftfôr, særlig i kystbygdene og de indre mellembygder. Av Østlands- og Oplandsområdene er det de sydøstlige slettebygder som kjøper mest kraftfôr, sett i forhold til innmarksarealet, skogbygdene og dal- og fjell-

Kjøp av kraftfôr, andre fôrslag og kunstgjødsel i året $^{21}/_{6}$ 1928—$^{20}/_{6}$ 1929 i de naturlige jordbruksområder.

Område	Kraftfôr		Andre fôrslag		Kunstgjødsel		
	I alt 1000 kr.	Kr. pr. dekar innmark	I alt 1000 kr.	Kr. pr. dekar innmark	I alt 1000 kr.	Kr. pr. dekar innmark	Kr. pr. dekar dyrket jord
A. Østlandet og Oplandene.							
I. De sydøstlige slettebygder . .	16 364	7.55	1 618	0.75	2 819	1.30	1.34
II. Jordbruksbygder inne i landet .	5 342	5.87	665	0.73	1 473	1.62	1.87
III. Mellembygder eller skogbygder	3 070	3.31	1 058	1.14	1 047	1.13	1.41
IV. Dal- og fjellbygder	2 493	3.94	808	1.28	667	1.05	1.42
Østlandet og Oplandene i alt .	27 269	5.88	4 149	0.89	6 006	1.30	1.46
B. Sørlandet.							
V. Kystbygder	1 409	7.41	316	1.66	491	2.58	2.79
VI. Skogbygder	578	6.26	99	1.07	145	1.57	1.83
VII. Dal- og fjellbygder	736	4.47	154	0.94	220	1.34	1.95
VIII. Indre mellembygder	2 155	7.08	256	0.84	613	2.01	2.22
Sørlandet i alt	4 878	6.49	825	1.10	1 469	1.96	2.28
C. Vestlandet.							
IX. Skiferlandskapene ved Boknfj.	718	21.66	19	0.57	130	3.93	4.63
X. Jærens sletteland	5 243	23.44	181	0.81	1 332	5.95	6.34
XI. Andre ytre bygder	4 011	6.79	1 002	1.70	874	1.48	2.83
XII. Indre bygder	3 578	5.63	632	0.99	938	1.48	2.58
Vestlandet i alt	13 550	9.13	1 834	1.24	3 274	2.21	3.60
D. Trøndelagen.							
XIII. Kystbygder	828	2.54	145	0.44	287	0.88	1.35
XIV. Ytre fjordbygder	1 069	2.65	157	0.39	459	1.13	1.80
XV. Bygder ved Trondheimsfjord	1 739	2.66	147	0.23	1 192	1.83	1.98
XVI. Dal- og fjellbygder	496	2.22	198	0.88	184	0.82	1.14
XVII. Andre indre bygder	995	2.25	109	0.25	563	1.28	1.71
Trøndelagen i alt	5 127	2.50	756	0.37	2 685	1.31	1.72
E. Nord-Norge.							
XVIII. Øier	704	2.31	308	1.01	175	0.57	1.49
XIX. Kystbygder	483	1.63	285	0.96	136	0.46	0.77
XX. Fjord- og dalbygder	563	1.81	463	1.49	239	0.77	1.51
XXI. Innlandsbygder	215	1.61	81	0.61	85	0.64	1.02
Nord-Norge i alt	1 965	1.88	1 137	1.09	635	0.61	0.76
Rikets bygder	52 789	5.37	8 701	0.89	14 069	1.43	1.84

bygdene minst. I Trøndelagen og Nord-Norge kjøpes der i det hele tatt langt mindre kraftfôr enn ellers i landet, og forskjellen mellem de enkelte områder er i disse landsdeler forholdsvis liten.

I forhold til husdyrstyrken er der gjennemsnittlig kjøpt kraftfôr for kr. 32.68 pr. kyrlag. Også efter denne beregningsmåte kommer Rogaland høiest med kr. 64.70 pr. kyrlag, dernæst Akershus med kr. 54.18, Østfold kr. 52.28 og Vestfold kr. 46.65. Alle fylkene fra Sogn og Fjordane og

nordover har mellem 10 og 20 kr. pr. kyrlag, lavest i Nordland med kr. 10.19.

Opgavene over kraftfôrkjøpet ved bruk av forskjellig størrelse viser et forholdsvis stort kraftfôrkjøp for klasse 3, kr. 8.14 pr. dekar innmark. Kraftfôrkjøpet pr. dekar innmark faller så med stigende eiendomsstørrelse til klasse 6, kr. 4.81 pr. dekar. Fra klasse 6 av er kraftfôrkjøpet igjen økende.

I tillegg til det ovenfor nevnte beløp for kraftfôrkjøp 52.8 mill. kr. kommer kraftfôrforbruket ved boligene og boligbrukene; disse bruk hadde tilsammen ca. 2.5 pct. av husdyrstyrken. Brukene er jo så små at det må antas at husdyrene her i større grad fôres med innkjøpt fôr. Det samlede beløp som anvendtes til kraftfôrkjøp i året utgjorde antagelig mellem 54 og 55 mill. kr.

Til sammenligning kan anføres at der i årene 1928—29 gjennemsnittlig innførtes kraftfôr for 34.5 mill. kr., hvorav halvparten for mais. Den innenlandske kraftfôrproduksjon — avfallsmel, lin- og kokosmel og sildemel — hadde for de samme år, utførselen fratrukket, en gjennemsnittlig verdi av 15—16 mill. kr., tilsammen for innførsel og egen produksjon ca. 50 mill. kr., hvortil kommer omsetningsavanse etc.

Nedenstående tabell viser innførselen av kraftfôrstoffer i årene 1913—1931:

Innførsel av kraftfôrstoffer.

År	Mais og maismel	Kli	Olje- og eggehviterike kraftfôrstoffer	Melasse, alle slags	Andre kraftfôrstoffer
	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn
1913	29 135	2 036	30 482	7 094	215
1914	42 385	3 089	39 775	8 155	137
1915	73 086	1 659	32 288	7 120	117
1916	47 906	1 981	34 392	4 310	365
1917	32 943	—	31 534	65	—
1918	61 788	3	21 968	2	125
1919	71 256	19	20 606	812	222
1920	66 582	—	14 002	1 039	596
1921	90 285	10 626	31 159	3 187	825
1922	90 826	3 869	21 477	4 321	737
1923	98 905	21 888	41 237	6 008	466
1924	78 131	43 059	55 424	4 442	178
1925	97 466	31 194	47 514	5 968	3 499[2]
1926	108 110	29 841	40 628	4 566	1 394[2]
1927	152 421	22 024	50 201	7 135	4 509[2]
1928	115 221	22 423	51 687	7 094	53 364[2]
1929	81 943	22 711	35 390	3 714	36 230[2]
1930	136 562	33 332	45 897	3 854	12 363[2]
1931[1]	200 000	42 000	63 000	5 000	20 000[2]

[1] Foreløbige tall.
[2] Vesentlig tapioka (manioka).

Innførselen av kraftfôrstoffer har, som man vil se av tabellen, øket meget sterkt. I tillegg hertil kommer så innførselen av råstoffer for den innenlandske kraftfôrproduksjon (linfrø, kopra og korn).

Innkjøpet av «andre fôrslag», vesentlig stråfôr, er tilsammen opgitt til kr. 8 700 988. Størst beløp har Hedmark fylke med 1.2 mill. kr., Hordaland med 1 mill. kr. og Akershus med 880 000 kr. Sett i forhold til det samlede husdyrhold er kjøpet av andre fôrslag størst i Finnmark, dernæst i Hordaland og Hedmark. Lite innkjøp av andre fôrslag i forhold til husdyrstyrken har særlig fylkene fra Sogn og Fjordane til Nord-Trøndelag, Rogaland samt Vestfold og Østfold.

Pr. dekar innmark utgjør kjøpet av andre fôrslag kr. 0.89 gjennemsnittlig. Høiest kommer Finnmark med kr. 2.88; lavest står Nord-Trøndelag med kr. 0.30.

Av de naturlige jordbruksområder har de ytre bygder på Vestlandet størst kjøp av andre fôrslag i forhold til innmarksarealet, dernæst kystbygdene på Sørlandet og fjord- og dalbygdene i Nord-Norge. Relativt høit med hensyn til innkjøp av andre fôrslag står også dal- og fjellbygdene og skogbygdene på Østlandet og Oplandene. Særlig lite kjøp av andre fôrslag har de forskjellige områder i Trøndelagen, dal- og fjellbygdene undtatt.

Kjøpet av andre fôrslag er forholdsvis størst ved de minste bruk og avtar med økende eiendomsstørrelse. Gjennemsnittlig for rikets bygder utgjør således kjøpet av andre fôrslag pr. dekar innmark i klasse 3 kr.4.24, i klasse 4 kr. 2.47, i klasse 6 kr. 0.63. I klasse 10 og 11 er beløpet henholdsvis kr. 0.20 og 0.10 pr. dekar innmark. Forholdet gjør sig gjeldende i alle fylkene.

Foruten innkjøpt kraftfôr brukes der jo betydelige mengder av hjemmeavlet vare, nemlig korn. At forbruket av hjemmeavlet kraftfôr er relativt stort i de distrikter som avler mest korn er rimelig. Således må man tro at Østlandets og Oplandenes bedre kornbygder forbruker mere hjemmeavlet kraftfôr både i forhold til landbruksarealet og husdyrtallet enn f. eks. Sørlandets og Vestlandets bygder, for ikke å tale om Nord-Norge. Det samlede forbruk av kraftfôr pr. arealenhet eller pr. kyrlag blir da noget anderledes fordelt enn tallene for innkjøpt kraftfôr antyder. Dette fremgår da også av opgaver som foreligger tidligere, og som angir det gjennemsnittlige forbruk av kraftfôr pr. stykke av hest og ku. (N. O. S. VII 52. tabell 9.) Her angis det almindelige vinterfôr pr. dyr i 1920. Hvad kraftfôrforbruket angår gjengis på næste side tall for fylkene for hest og ku.

Som det vil ses er det fylkene fra og med Hordaland og nordover, når undtas Nord-Trøndelag, som står lavest i samlet forbruk av kraftfôr, mens særlig fylkene ved Oslofjorden har stort forbruk. Blandt fogderiene kommer hvad anvendt kraftfôr pr. ku angår Larvik fogderi øverst med 600 kg. og Bamble med 590, dernæst har Idd og Marker 580, Moss 560, Nedre Telemark 530, Nedre Romerike 480 og Jarlsberg 450 kg.

I de efterfølgende år er jo kraftfôrforbruket øket meget sterkt, noget den foranstående tabell over importen av kraftfôr noksom viser. Da øk-

Forbruk av kraftfôr i kg.

Bygdene fylkesvis:	Hest	Ku
Østfold	540	430
Akershus	640	420
Hedmark	490	210
Opland	370	220
Buskerud	520	370
Vestfold	530	500
Telemark	620	440
Aust-Agder	660	220
Vest-Agder	390	190
Rogaland	400	290
Hordaland	200	140
Sogn og Fjordane	130	80
Møre	130	90
Sør-Trøndelag	330	240
Nord-Trøndelag	300	170
Nordland	180	100
Troms	150	140
Finnmark	200	80
Rikets bygder	390	240

ningen jo i langt overveiende grad omfatter innkjøpt vare, er det rimelig å anta at de distrikter som i 1929 hadde særlig stort innkjøp av kraftfôr også i det hele har størst økning i sitt samlede kraftfôrforbruk 1920—1929. Således må man anta at f. eks. Vestlandets samlede kraftfôrforbruk nu er relativt meget høiere enn tallene for 1920 antyder.

Forøvrig må jo det store innkjøp av kraftfôr i de senere år f. eks. i Rogaland for en stor del ses i forbindelse med den sterke økning her i svine- og fjærfebestanden.

Gjødselopsamlingen.

Skal man undgå å tape for meget av gjødselens verdistoffer under lagringen må opbevaringsstedet være slik at gjødselen beskyttes mot utvaskning ved nedbør og vanntilsig, og bunn og vegger må være så tette at ikke gjødselens flytende bestanddeler renner vekk.

Hvor terrenget er bakket, så der allikevel er behov for en forholdsvis høi grunnmur under en del av uthusene, har man her i landet gjerne innrettet sig med en gjødselkjeller, i hvert fall under fjøset. I slettebygdene, hvor terrengforholdene ofte ligger mindre godt til rette for gjødselkjeller, er det mere almindelig å lagre gjødselen utenfor uthusene.

Hvor man har gjødselkjeller er hermed gjødselen beskyttet mot nedbøren, men noget tilfredsstillende opbevaringssted er ikke kjelleren uten

at bunn og vegger er så tette at gjødselen er beskyttet mot til- og frasig. En gjødselplass utenfor uthusene kan være et likeså godt opbevaringssted når den forsynes med tak, tett bunn og tette vegger. Det er dog et ganske almindelig syn mangesteds at gjødselhaugen utenfor fjøs- og stallveggen slett ikke er beskyttet hverken mot nedbør, takvann, til- eller frasig.

Ved jordbrukstellingen i 1929 spurtes der (se bilag 2 G. I.) om der på bruket var overtekt gjødselplass med tett bunn, og om der var urinkum, idet man fant disse spørsmål å være av størst interesse å få besvart.

Det første spørsmåls kombinerte form bevirker at det nok i mange tilfelle har måttet besvares benektende, selv hvor opbevaringsstedet var overtekt. Begrepet «tett bunn» er selvfølgelig litt ubestemt. Bunnen behøver ikke nødvendigvis å være cementert, stampet lere vil også kunne gjøre tjenesten.

Resultatet av undersøkelsene er tatt inn i tabell 4 i 2net hefte. Bearbeidelsen gjelder de 208 550 bruk med over 5 dekar innmark.

Hvad det første spørsmål angår, overtekt gjødselplass med tett bunn, har 71 743 svart ja, 111 404 har svart nei, mens 25 403 ikke har besvart spørsmålet. Av de som har besvart spørsmålet hadde således bare 39.2 pct. overtekt gjødselplass med tett bunn. Relativt flest bekreftende svar er der fra Sørlandet og Vestlandet, færrest fra Østlandet og Nord-Norge. Av fylkene har Vest-Agder det gunstigste resultat, 57.6 pct. ja-svar, dernæst Aust-Agder med 53.1. Vestlandsfylkene, Møre og Nord-Trøndelag har bortimot 50 pct. Relativt færrest bekreftende svar har av fylkene Finnmark, 11.8 pct., dernæst Østfold med 21.5, Nordland 24.4, Akershus 28.9 og Vestfold 33.8 pct.

Av fogderiene viser Mandal det gunstigste forhold, 64.5 pct. ja-svar, Nord-Østerdal og Inderøy har næsten 60 pct. Over 50 pct. ja-svar har videre Nedenes, Lista, Jæren og Dalene, Nordhordland, Hardanger og Voss, Sunnmøre og Orkdal.

Relativt dårlig står fogderiene i Finnmark og Nordland samt av Østlandsfogderiene: Moss, Rakkestad, Nedre Romerike, Vinger og Odal, Hedmark, Øvre Romerike, og Idd og Marker. Alle disse har under 30 pct. ja-svar. Østenfjells er det Opland og Buskerud fylker som viser de gunstigste tall.

I tilknytning til disse opgaver kan nevnes nogen resultater fra tidligere undersøkelser over dette emne.

I 1924 blev der i Follo foretatt en undersøkelse over gjødselstellet ved 100 vilkårlig utvalgte større og mindre bruk. Resultatet gav intet lyst billede av gjødselstellet. Av 99 fjøs hadde 23 gjødselkjeller, hvorav 8 med betongbunn. Av de øvrige 76 var der 8 som hadde tak over gjødselen, mens gjødselen ved 68 lå ubeskyttet for regn og sne. Ved 47 kom også takvannet i gjødselhaugen. 1 hadde urinkum. For heste- og svinegjødselens opbevaring var forholdene ennu mindre tilfredsstillende. Dette siste forhold er for øvrig visstnok det almindelige også ellers.

Buskerud står som nevnt av Østlandsfylkene relativt gunstig med hensyn til gjødselopbevaringen. En undersøkelse her (utført av konsulent

Glømme i 1918—20) over gjødselopbevaringen på ca. 6 400 bruk med over 2 kuer angir at vel 4 000 av disse hadde gjødselkjeller, hvorav vel 400 med støpt bunn. Ved 1 250 av brukene eller knapt 20 pct. opbevartes gjødselen helt ubeskyttet. Buskerud er et av de fylker hvor der er relativt mange gjødselkjellere, men feilen her er at der ofte lite eller intet er gjort for å tette bunn og vegger. På storparten av de mindre bruk, som ikke var med i undersøkelsen, var gjødselstellet meget primitivt.

Også jordbrukstellingens opgaver viser at innen det enkelte distrikt er overalt gjødselstellet betydelig bedre på de større enn på de mindre bruk, og innen samme størrelsesklasse er det bedre på de skyldsatte enn på de ikke skyldsatte bruk. Under ett for rikets bygder utgjør de som har overtekt gjødselplass med tett bunn i pct. av de som har besvart spørsmålet: for de skyldsatte bruk fra 27 pct. i klasse 3 jevnt stigende til ca. 80 pct. for de største eiendommer (kl. 11 og 12), for de ikke skyldsatte fra 12.1 pct. i klasse 3 til 28.0 pct. i klasse 6. Forholdet fylkene imellem er det samme innen den enkelte klasse som omtalt for samtlige bruk. De fylker som viste de ugunstigste gjennemsnittstall viser samme forhold innen den enkelte størrelsesklasse av eiendommer. For bruk i klasse 3 og 4 (5—20 dekar) er således procenten av bekreftende svar i Østfold, Akershus, Hedmark, Vestfold, Nordland og Finnmark fra 10 til vel 20, mot i Vest- og Aust-Agder 40—50 og på Vestlandet 35—40. I klasse 7, 100—200 dekar, er procenten i Østfold, Nordland og Finnmark ca. 30, Akershus og Vestfold mellem 40 og 50 mot i Vest-Agder 86.4, Aust-Agder 75.5 og på Vestlandet 60—70, og selv ved bruk over 200 dekar er det i Østfold ikke halvdelen som har overtekt gjødselplass med tett bunn.

Å samle op den flytende gjødsel særskilt i u r i n k u m er ikke almindelig her i landet utenom visse distrikter. I alt 22 906 besvarte spørsmålet om urinkum bekreftende, 153 110 benektende, mens 32 534 ikke besvarte det. Det er således 13.0 pct. som har urinkum av dem som har besvart spørsmålet. Urinkummene er særlig almindelige i Rogaland fylke, hvor 62.7 pct. av dem som besvarte spørsmålet hadde urinkum. Næsten $^1/_3$ av alle urinkummene finnes i dette fylke. I Jæren og Dalene fogderi er urinkummene særlig tallrike, og da spesielt i herredene Nærbø, Varhaug, Klepp, Time, Gjestal, Høyland, Sola, Madla, Hetland og Randeberg. Næst efter Jæren kommer av fogderiene Ryfylke og Hordalandsfogderiene. I Hordaland hadde 37.6 pct. urinkum av dem som hadde svart. Ellers er der forholdsvis mange urinkummer i alle fylkene fra og med Vest-Agder til og med Møre. Disse 5 fylker har tilsammen over 16 000 av de opgitte 23 000.

Sammenholder man opgavene over gjødselopsamlingen i de forskjellige strøk av landet med opgavene over innkjøp av kunstgjødsel, vil man se at Sørlandet og Vestlandet, som viser de gunstigste tall hvad gjødselopsamlingen angår, også i forhold til innmarksarealet har det største kunstgjødselkjøp.

Anvendelsen av elektrisitet.

Ifølge opgavene fra Vassdrags- og Elektrisitetsvesenet vilde pr. 1 januar 1930 59 pct. av landdistriktenes befolkning kunne forsynes med elektrisk energi fra de fordelingsanlegg som da var utbygget og i drift. Den tilsvarende procent i 1916 var 28.

De fleste av de elektrisitetsverk som er kommet i drift i løpet av denne periode blev planlagt og påbegynt i krigsårene. De eksepsjonelle forhold den gang med sterkt stigende priser på petroleum og vanskelighetene med overhodet å få kjøpt denne vare påskyndte i høi grad utviklingen med hensyn til landdistriktenes elektrifisering. Sterkt medvirkende var også den lette adgang man da hadde til å reise de nødvendige pengemidler.

Utvilsomt medfører bruk av elektrisitet til belysning og drivkraft store fordeler og betyr for så vidt et stort fremskritt. Dessverre er en stor del av disse anlegg blitt uforholdsmessig kostbare og virker derfor mangesteds som en økonomisk tyngsel på bygdene. Når verdien av installasjonene for lys, motordrift, koking og opvarming tas med anslår elektrisitetsdirektøren den samlede kapital som pr. 1 januar 1930 var nedlagt i elektriske anlegg for den borgerlige elektrisitetsforsyning her i landet (bygder og byer) til 1 372 millioner kroner eller næsten like meget som kommunenes samlede lånegjeld.

Ved tellingen i 1929 blev der spurt om man benyttet elektrisitet til lys, til varme og til koking på bruket. Elektrisitetens anvendelse til drivkraft belyses ved opgavene over antallet av elektromotorer.

Bearbeidelsen omfatter bare de 208 550 bruk med over 5 dekar innmark, se tabell 4 i annet hefte. Hvad anvendelsen til l y s angår har 92 428 besvart spørsmålet bekreftende, 110 249 svarte benektende, mens resten, ca. 6 000, ikke besvarte spørsmålet. 31 216 brukte elektrisitet til k o k i n g og 11 289 til o p v a r m i n g. 45.6 pct. av de som besvarte spørsmålet anvendte elektrisitet til lys, 15.3 pct. anvendte den også til koking og 5.5 pct. til varme. Antallet av dem som anvendte elektrisitet innen de enkelte fylker i procent av antallet av dem som besvarte spørsmålet vil fremgå av omstående sammenstilling.

Mest almindelig er anvendelsen av elektrisk lys i Vestfold, Akershus og Østfold; men også i Hedmark, Opland, Buskerud og Agderfylkene har mere enn 50 pct. av brukene elektrisk lys.

I alt er der 292 herreder hvor enten ingen eller i hvert fall mindre enn 25 pct. av brukene har elektrisk lys, hvorav 7 herreder på Østlandet, 15 på Oplandene, 16 på Sørlandet, 67 på Vestlandet, 83 i Trøndelagen og 104 i Nord-Norge.

Elektrisitetens anvendelse til koking og til varme er almindeligst på Østlandet og i Agderfylkene.

Opgave over antallet av elektromotorer er tatt inn i tabell 3 i annet hefte. Det samlede antall av elektromotorer anvendt i landbrukets tjeneste

Av hvert 100 som besvarte spørsmålene anvendte elektrisitet:

	Til lys	Til koking	Til varme
Rikets bygder	45.60	15.27	5.53
Østfold	71.16	34.27	15.17
Akershus	82.77	26.82	9.55
Hedmark	62.41	12.94	4.84
Opland	53.21	18.32	6.78
Buskerud	64.07	21.19	6.31
Vestfold	89.62	39.28	7.19
Telemark	44.18	11.36	4.37
Aust-Agder	57.94	29.31	9.41
Vest-Agder	58.66	19.96	9.79
Rogaland	46.55	14.40	4.86
Hordaland	43.20	14.50	4.77
Sogn og Fjordane	31.86	9.54	4.41
Møre	38.84	14.94	5.85
Sør-Trøndelag	31.40	9.70	2.76
Nord-Trøndelag	48.30	15.21	6.96
Nordland	6.42	1.38	0.75
Troms	13.49	3.14	1.34
Finnmark	2.44	0.56	0.43

var 17 275. Da i hvert fall de større elektromotorer hyppig eies og brukes av flere bruk i fellesskap, er antallet av dem som bruker elektrisiteten som drivkraft betydelig større.

III. Husdyrbruk m. v.

Antallet av husdyr m. v.

(Norges Off. Statistikk VIII. 134.)

Efter tellingen 20 juni 1929 var det samlede antall husdyr m. v. i hele riket og særskilt i bygder og byer:

	Riket	Bygder	Byer
Hester	181 639	177 169	4 470
Storfe	1 228 802	1 224 182	4 620
Sauer	1 534 564	1 533 015	1 549
Geiter	324 037	323 677	360
Svin	294 520	289 039	5 481
Kaniner	200 179	186 785	13 394
Fjærfe (voksne)	2 990 067	2 929 440	60 627
Pelsdyr	33 891	33 852	39
Rein	111 032	111 032	—

Husdyrtellingene her i landet blev til og med 1900 avholdt omkring årsskiftet, da besetningene er minst, mens de senere tellinger er avholdt om sommeren, da besetningene er størst. For å kunne få sammenlignbare opgaver har man ved tellingene i 1907, 1917 og 1929 innhentet opgaver også over vinterbesetningens størrelse. Disse opgaver er imidlertid ufullstendige og mindre pålitelige enn de som gjelder husdyrtallet på tellingsdagen; navnlig må man frykte for at opgavene for den yngste aldersklasse for flere dyreslag er blitt noget for lave.

Efter disse opgaver har vinterbesetningene i riket 1835—1929 utgjort:

	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin
1835, 29 november.	113 163	644 414	1 028 945	184 518	79 874
1845, 31 desember.	131 894	842 568	1 447 274	290 950	88 637
1855, — » —	154 447	949 935	1 596 199	357 102	113 320
1865, — » —	149 167	953 036	1 705 394	290 985	96 166
1875, — » —	151 903	1 016 617	1 686 306	322 861	101 020
1891, 1 januar. . .	150 898	1 006 499	1 417 524	272 458	121 057
1900, 3 desember. .	172 999	950 201	998 819	214 594	165 348
1907, 31 — » — . .	170 325	1 027 520	991 211	222 717	163 467
1918, 1 januar. . .	208 219	1 085 707	939 940	185 800	127 230
1929, — » — . .	177 530	1 121 959	838 390	206 925	154 637

Ved denne sammenstilling må merkes at de eldste opgaver er for lave, og at fremgangen fra telling til telling for de eldste perioders vedkommende derfor ikke er så stor som tallene viser. (Se herom N. O. S. V. 145, side 67 flg.)

Heller ikke opgaven pr. 1 januar 1929 gir det rette uttrykk for husdyrholdets utvikling i de siste år. 1928 var over hele landet og særlig på Vestlandet et meget dårlig fôrår, hvad der hadde til følge betydelig øket nedslaktning høsten 1928, særlig av sau. Besetningene var derfor ved årsskiftet ganske sterkt redusert. Til gjengjeld blev der påsatt mange ungdyr våren 1929; dette gir sig utslag i aldersgrupperingen pr. 20 juni 1929, som man senere skal komme tilbake til.

Til belysning av husdyrholdets utvikling i den senere tid hitsettes nedenstående sammenstilling, som viser husdyrtallet i rikets bygder 1907—1931. Tallene for 1907, 1917, 1918 og 1929 er grunnet på fullstendige optellinger, for årene 1923—1928 og 1930—1931 er tallene beregnet på grunnlag av representative undersøkelser.

	Hester	Storfe	Svin	Sauer	Geiter	Tils. i kyrlag	Fjærfe (voksne)
$^{30}/_{9}$ 1907[1] . . .	163 621	1 087 918	307 165	1 390 421	295 767	1 493 108	1 411 101
$^{30}/_{9}$ 1917 . . .	202 365	1 149 526	237 921	1 294 906	238 641	1 567 664	1 883 718
$^{20}/_{6}$ 1918 . . .	210 778	1 045 938	207 119	1 400 034	235 291	1 485 551	1 676 320
$^{20}/_{6}$ 1923 . . .	193 157	1 131 120	237 302	1 525 281	241 753	1 558 438	2 638 418
$^{20}/_{6}$ 1924 . . .	185 935	1 114 433	249 022	1 506 850	258 767	1 535 976	3 017 635
$^{20}/_{6}$ 1925 . . .	183 887	1 150 617	252 959	1 528 819	275 783	1 559 837	3 173 411
$^{20}/_{6}$ 1926 . . .	183 342	1 200 279	303 412	1 595 237	290 275	1 618 226	3 053 087
$^{20}/_{6}$ 1927 . . .	183 365	1 209 450	299 669	1 608 222	290 099	1 626 067	2 993 541
$^{20}/_{6}$ 1928 . . .	182 401	1 220 875	282 709	1 654 448	293 258	1 633 937	3 091 859
$^{20}/_{6}$ 1929 . . .	177 169	1 224 182	289 039	1 533 015	323 677	1 615 230	2 929 440
$^{20}/_{6}$ 1930 . . .	176 898	1 250 672	338 859	1 588 186	333 141	1 661 515	3 098 184
$^{20}/_{6}$ 1931 . . .	176 823	1 309 656	317 343	1 692 406	344 352	1 715 973	3 323 991
			Relative tall, 1907 = 100				
1907	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1917	123.68	105.66	77.46	93.13	80.69	104.99	133.49
1918	128.82	96.14	67.43	100.69	79.55	99.49	118.80
1923	118.05	103.97	77.26	109.70	81.74	104.38	186.98
1924	113.64	102.44	81.07	108.37	87.49	102.87	213.85
1925	112.39	105.76	82.35	109.95	93.24	104.47	224.89
1926	112.05	110.33	98.78	114.73	98.14	108.38	216.36
1927	112.07	111.17	97.56	115.66	98.08	108.90	212.14
1928	111.48	112.22	92.04	118.99	99.15	109.43	219.11
1929	108.28	112.53	94.10	110.25	109.44	108.18	207.60
1930	108.11	114.96	110.32	114.22	112.64	111.28	219.56
1931	108.07	120.38	103.31	121.72	116.43	114.93	235.56

Som enhet for hele husdyrstyrken under ett har tidligere vært anvendt en omregning til «beregnede kyr» eller storfe efter forholdstallene 1 storfe = $^{1}/_{2}$ hest, 6 sauer eller geiter, 2 svin og 4 rein. Denne beregningsmåte hadde den vesentlige feil at ungdyr og voksne blev tillagt samme vekt i beregningen, likesom der heller ikke innen samme dyreslag blev gjort forskjell mellem de enkelte distrikters større eller mindre raser.

[1] I opgaven for 1907 er husdyrholdet i Årstad herred som fra 1 juli 1915 innlemmedes i Bergen fratrukket.

Ved de mere fullstendige opgaver man i den senere tid har fått over dyrenes slaktevekt, særskilt for de forskjellige aldersklasser og de forskjellige distrikter, er der gitt anledning til å gå over til et annet og mere fullkomment beregningsgrunnlag for den samlede husdyrstyrke, nemlig dyrenes s l a k t e v e k t.

Den nye enhet har man kalt k y r l a g. Den representerer g j e n n e m s n i t t s s l a k t e v e k t e n f o r r i k e t a v e n k u (efter produksjonstellingen 1927—28 = 133 kg. slaktevekt). Antallet kyrlag er funnet ved fylkesvis utregning av besetningenes samlede slaktevekt i tonn, som derefter er omregnet til kyrlag. På denne måte er de forskjellige aldersklasser tillagt rett vekt i beregningen, og der er tatt hensyn til dyrenes ulike størrelse i de forskjellige distrikter.

I en periode hvor det særlig er ungdyrenes antall som øker vil man få en lavere stigningsprocent for den samlede husdyrstyrke efter den nye beregning, hvor vekten legges til grunn, enn efter den gamle, hvor antallet var det bestemmende. Likeledes vil efter den nye beregningsmåte distrikter med gjennemgående større dyr, f. eks. Østlandet, få en procentvis større andel i rikets samlede husdyrstyrke, angitt i kyrlag, mens det motsatte er tilfelle særlig for Vestlandet.

Til sammenligning mellem den gamle og den nye enhet kan nevnes at besetningene i rikets bygder 20 juni 1929 (hester, storfe, sauer, geiter og svin) efter den tidligere anvendte beregningsmåte utgjorde 2 032 488 «beregnede kyr». Den samlede slaktevekt for ovennevnte dyreslag 20 juni 1929 er beregnet til 214 826 tonn, svarende til, efter den nye beregning, 1 615 230 «kyrlag».

I nærværende oversikt er ved siden av denne kyrlagsberegning også anvendt besetningenes samlede slaktevekt angitt i tonn. Ved enkelte sammenstillinger, særlig hvor eldre og nyere opgaver sammenholdes, har man vært nødt til å benytte den gamle beregningsmåte, som da alltid er betegnet som «antall beregnede kyr».

Fra og med året 1923 er der her i landet etablert årlige på representativt grunnlag byggede tellinger over husdyrstyrken i rikets bygder. At dette er et stort fremskritt for husdyrstatistikken er selvsagt. De periodiske tellinger er, særlig når de avholdes med så langt mellemrum som det her vanlige — 10 år, langtfra tilstrekkelige til at man kan følge bedriftens utvikling, selv vanskelig nok i store trekk. Frasett at de periodiske tellinger ingen oplysninger gir om utviklingen fra år til annet kan opgavene for tellingsåret være mere eller mindre misvisende, nemlig når det ikke betegner et normalår. Husdyrtallet er jo delvis avhengig av høstutbyttet og stiger eller faller eftersom dette svinger over eller under et middelårs avkastning. Under nutidens mere bevegelige forhold også innen husdyrbruket vil alene årlige husdyrtellinger være fyldestgjørende.

Av den periode på 24 år som foranstående tabell omfatter er det altså bare for den siste tredjedel at årlige opgaver kan opstilles. Uheldigvis er det for den mest bevegede tid — årene nærmest før og nærmest efter

verdenskrigen — at årlige opgaver savnes, hvilket gjør bedømmelsen av denne periodes bevegelser i husdyrbruket vanskelig.

Husdyrbruket fikk jo under verdenskrigen en sterk påkjenning, som medførte en betraktelig nedgang i besetningene. I de nærmest følgende år er det de sterkt reduserte besetningers tilbakeføring til normal størrelse som mest kjennetegner utviklingen.

Fra året 1918, som opviser minimumstall for de fleste husdyrslag, er der således i de nærmest følgende år en nokså jevn økning i husdyrstyrken. En undtagelse danner hestene, hvis antall på grunn av de særlig høie priser øket sterkt under krigen, for senere å gå tilsvarende tilbake.

Husdyrstyrkens tilbakegang i krigsårene viste sig å være erstattet da den første representative husdyrtelling avholdtes i 1923, forsåvidt angår sauer og fjærfe, mens storfe, svin og geit først nogen år senere opviser samme antall som før krigen.

Sett under ett for perioden 1907—1931 er antallet av hester øket med 8.07 pct., storfe 20.38 pct., svin 3.31 pct., sauer 21.72 pct., geiter 16.43 pct. og voksne fjærfe 135.56 pct. Tilsammen i kyrlag (fjærfe ikke medregnet) er der 14.93 pct. stigning.

Denne sterke stigning i husdyrbestanden må ses i forbindelse med den stedfunne nydyrkning, som vesentlig er kommet fôravlen til gode, ved siden av fremskritt i jordbruket i sin almindelighet.

For en periode med avgjort fremgang i landbruksproduksjonen, som særlig gir sig utslag i en betydelig forøkelse av fôrproduksjonen, vil dette naturlig ha til følge en forøkelse av storfe- og småfebesetningene. Det viser sig da også at stigningsprocentene for storfe, sau og geit er høie og nokså jevne, for perioden 1907—1931 16—22 pct. Med hestene har det sig noget anderledes; vekslingen i antallet skyldes her mest større eller mindre opdrett, og dettes vekslinger skyldes gjerne prisforholdene. Svineholdets fluktuasjoner skyldes tilsvarende årsaker, og noget lignende gjelder også fjærfeet.

Antall h e s t e r var særlig stort i 1918, gikk betydelig ned i de følgende seks år og har senere dels vist stillstand, dels nogen nedgang. Antall s t o r f e gikk sterkt ned mellem tellingene 1917 og 1918, noget som skyldtes vanskelighetene i rasjoneringstiden, spesielt liten tilgang på kraftfôr. Storfebesetningene kom først i 1925 op i samme størrelse som i 1917. Senere har de øket hvert år, sterkere eller svakere eftersom fôravlen har slått til. Efter de gode fôrår 1924,1925 og 1930 er stigningen således sterk, mens det efter det mindre gode fôrår 1928 er nærmest stillstand.

Antallet av s v i n var stort i 1907 og de nærmest følgende år, men gikk sterkt tilbake under verdenskrigen, slik at antallet i 1918 kun utgjorde $^2/_3$ av antallet i 1907. Siden øket svineholdet raskt til 1926. Disse år var der gode konjunkturer for fleskeproduksjonen. Årene 1927 og 1928 viser nedgang i svinetallet, 1929 og 1930 stigning, mens tellingen 1931 igjen viser en ikke ubetydelig nedgang. Tallene avspeiler konjunkturenes

veksling, idet besetningene raskt kan økes eller reduseres eftersom man finner svineholdet lønnsomt eller ei.

Antallet av sau var i rask stigning fra 1924 til 1928. Høsten 1928 slaktedes der adskillig mere sau enn vanlig, men allerede opgavene for 1930 og enn mere de for 1931 viser igjen en betydelig stigning, slik at sauholdet nu må sies å være stort.

Geitholdet gikk sterkt tilbake under krigen, men har senere vist en nokså jevn og sterk stigning. Den raske utvikling i ystningsteknikken for geitmysosten og de forholdsvis gode priser man lenge opnådde for denne vare har virket til øket geithold.

Antallet av fjærfe gikk adskillig ned under rasjoneringen, men øket sterkt i de følgende år til 1925, fra 1926 til 1930 holdt antallet sig omkring 3 millioner, eller over det dobbelte av antallet før krigen. Konjunkturene har vært gunstige for denne bedrift, som da også har utviklet sig kvalitativt i retning av mere rasjonelle metoder. Fjærfebestanden pr. 20 juni 1931 var betydelig større enn for noget tidligere år, og denne store bestand var sikkerlig også relativt mere produktiv enn tilfellet har vært lengere tilbake.

Antallet av kaniner er steget meget sterkt fra 1917 til 1929; bikubenes antal viser derimot liten økning.

Om den nye næringsvei pelsdyravl bringer jordbrukstellingen de første offisielle opgaver. Denne nye gren av husdyrholdet hadde jo de første år en voldsom vekst.

Husdyr av de forskjellige slags i forhold til samtlige husdyr stiller sig ved de tre siste fullstendige tellinger således for rikets bygder:

	Efter antallet av hvert dyreslag			Efter kyrlag		
	$^{30}/_{9}$ 1907	$^{30}/_{9}$ 1917	$^{20}/_{6}$ 1929	$^{30}/_{9}$ 1907	$^{30}/_{9}$ 1917	$^{20}/_{6}$ 1929
Hester	50.45	64.79	49.95	179.74	207.77	182.04
Storfe	335.31	368.05	345.12	608.26	616.49	620.57
Sauer	428.49	414.58	432.19	121.06	107.93	116.39
Geiter	91.10	76.41	91.25	18.98	14.75	18.50
Svin	94.65	76.17	81.49	71.96	53.06	62.50
Tilsammen	1 000.00	1 000.00	1 000.00	1 000.00	1 000.00	1 000.00

Sammenligner man med stillingen lengere tilbake, bevirker den sterke nedgang i småfeets antall, navnlig fra 1875 av, at disse dyreslags relative antall efterhånden gikk sterkt tilbake, mens tallene for de øvrige dyreslag — hest, storfe og svin — tilsvarende øket. Sammenholdes 1907 med 1929, er stillingen for hestene omtrent uforandret, likeså for geitene, mens det relative antall er øket for storfe og sauer, men avtatt for svinene. De voldsomme endringer som tallene for 1917 gir uttrykk for skyldes som foran omtalt krisetidens innvirkning.

Det relative antall dyr gir dog ikke noget riktig begrep om betydningen av de enkelte dyreslag i forhold til den samlede husdyrstyrke. Dette får man derimot av kyrlagsberegningen, som er grunnet på dyrenes slaktevekt. Efter denne beregning utgjør for 1929 hestene 18 pct. av det hele, storfeet 62, sauene 12, geitene 2 og svinene 6 pct. Storfeets betydning er ganske dominerende, et forhold som kommer enn sterkere frem om man legger den samlede produksjon til grunn for sammenligningen; storfeet representerer da omkring 80 pct. av det hele.

Til belysning av endringene i husdyrholdet i perioden 1907—1929 innen de enkelte fylker meddeles nedenstående oversikt:

Bygdene fylkesvis		Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Kyrlag
Østfold	30/9 1907	12 423	60 376	4 696	191	25 285	92 438
	30/9 1917	15 265	67 243	6 435	126	17 021	103 252
	20/6 1929	13 891	74 938	3 586	57	25 174	110 189
Akershus	30/9 1907	15 028	68 962	11 387	584	35 154	114 357
	30/9 1917	18 973	76 344	15 512	457	29 902	128 434
	20/6 1929	15 354	81 893	11 475	106	44 045	131 376
Hedmark	30/9 1907	15 836	91 478	57 506	13 610	39 897	133 096
	30/9 1917	19 294	102 715	71 743	12 324	33 123	147 525
	20/6 1929	15 990	102 934	65 965	14 590	34 557	140 592
Opland	30/9 1907	16 311	101 729	59 661	52 613	36 462	130 586
	30/9 1917	20 372	114 555	67 332	33 299	31 589	145 329
	20/6 1929	16 064	115 784	67 022	39 806	31 753	141 158
Buskerud	30/9 1907	9 376	58 651	24 581	15 044	18 105	77 941
	30/9 1917	12 470	63 751	26 560	8 357	15 420	84 583
	20/6 1929	10 190	65 420	27 260	8 331	15 984	82 332
Vestfold	30/9 1907	8 660	46 070	4 718	146	15 834	67 952
	30/9 1917	11 137	47 644	5 215	124	12 912	73 740
	20/6 1929	9 736	53 049	4 319	49	19 165	77 008
Telemark	30/9 1907	6 516	38 280	29 196	9 136	15 709	54 804
	30/9 1917	7 849	41 000	27 303	5 028	12 608	58 419
	20/6 1929	7 172	43 417	26 906	7 415	15 487	59 214
Aust-Agder	30/9 1907	3 143	22 626	16 583	3 955	8 956	30 142
	30/9 1917	3 666	23 474	19 395	1 279	5 918	30 459
	20/6 1929	3 495	25 022	20 874	1 096	6 479	31 385
Vest-Agder	30/9 1907	3 449	37 021	33 803	4 380	4 510	41 563
	30/9 1917	4 621	38 289	36 030	2 021	2 547	43 384
	20/6 1929	3 919	38 086	39 326	1 936	3 915	42 495
Rogaland	30/9 1907	10 799	63 454	202 479	11 598	15 046	101 179
	30/9 1917	14 823	68 282	186 909	10 014	8 306	106 637
	20/6 1929	12 820	79 729	270 466	17 328	27 437	127 319
Hordaland	30/9 1907	7 917	78 907	222 727	22 747	15 528	106 222
	30/9 1917	10 198	79 000	200 321	20 309	11 675	104 464
	20/6 1929	9 450	81 208	233 773	33 668	11 530	106 899
Sogn og Fjordane	30/9 1907	8 841	83 125	180 948	61 739	16 434	100 569
	30/9 1917	10 967	84 161	169 510	56 896	14 394	101 102
	20/6 1929	9 395	80 528	187 596	86 303	12 120	98 703

(Forts.)

Bygdene fylkesvis		Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Kyrlag
Møre	30/9 1907	10 034	83 641	155 273	29 590	14 961	102 862
	30/9 1917	12 161	86 072	140 600	20 806	11 250	103 342
	20/6 1929	10 894	85 894	157 786	27 022	9 575	101 171
Sør-Trøndelag	30/9 1907	10 837	71 908	96 304	18 159	17 247	101 005
	30/9 1917	13 494	78 333	89 459	15 701	12 798	107 159
	20/6 1929	12 161	83 834	103 679	19 664	12 374	110 014
Nord Trøndelag	30/9 1907	9 969	55 427	70 687	18 321	19 990	84 219
	30/9 1917	11 980	60 686	57 600	15 478	15 086	89 074
	20/6 1929	10 948	69 064	67 012	18 312	14 421	93 652
Nordland	30/9 1907	8 420	77 579	137 169	19 408	6 528	93 695
	30/9 1917	8 861	73 763	105 903	21 391	2 751	84 894
	20/6 1929	9 012	88 173	143 499	24 242	3 655	95 658
Troms	30/9 1907	5 135	38 496	57 187	11 617	1 468	48 298
	30/9 1917	5 335	35 052	47 256	11 446	589	44 798
	20/6 1929	5 505	43 851	74 693	17 062	1 259	52 739
Finnmark	30/9 1907	927	10 188	25 516	2 929	51	12 180
	30/9 1917	899	9 162	21 823	3 585	32	11 069
	20/6 1929	1 173	11 358	27 778	6 690	109	13 326
Rikets bygder	30/9 1907	163 621	1 087 918	1 390 421	295 767	307 165	1 493 108
	30/9 1917	202 365	1 149 526	1 294 906	238 641	237 921	1 567 664
	20/6 1929	177 169	1 224 182	1 533 015	323 677	289 039	1 615 230

Regnet efter antall kyrlag var forøkelsen i husdyrstyrken i perioden 1907—1917 størst i Østfold, Akershus, Hedmark og Opland fylker med 11—12 pct., dernæst i Buskerud og Vestfold med 8.5 pct. Sterk nedgang i husdyrstyrken viser i denne periode fylkene i Nord-Norge, Nordland 9.4, Finnmark 9.1 og Troms 7.2 pct. Også Hordaland har litt nedgang, 1.7 pct. I Aust-Agder, Sogn og Fjordane og Møre var husdyrholdet uttrykt i kyrlag nærmest uforandret. Under ett for rikets bygder var der en forøkelse på 5.0 pct.

Perioden 1917—1929 viser særlig sterk stigning i husdyrstyrken i fylkene i Nord-Norge, med 20.4 pct. i Finnmark, 17.7 pct. i Troms og 12.7 pct. i Nordland, samt i Rogaland fylke med 19.4 pct. Av de øvrige fylker har Østfold den største økning, 6.7 pct. Nedgang i det samlede husdyrhold i denne periode er der i Hedmark med 4.7 pct., Opland 2.9 pct., Buskerud 2.7 pct., Vest-Agder 2.0 pct., Sogn og Fjordane 2.4 og Møre 2.1 pct.

Under ett for rikets bygder var økningen i kyrlag i 1917—1929 3.0 pct.

Av størst interesse er en sammenligning mellem opgavene for 1907 og 1929. Tallene for 1917 bærer jo til dels preg av de ekstraordinære tilstander som hersket i krisetiden.

For rikets bygder under ett viser hestene en økning på 8.3 pct., storfeet 12.5, sauene 10.3, geitene 9.4, mens svinene viser en nedgang på 5.9 pct. I samlet husdyrhold for bygdene 1907—1929 en økning på 8.2 pct.

Når stigningsprocenten 1907—1929 blir forholdsvis lavere efter kyrlagsberegning enn det skulde synes å fremgå efter stigningen i antall for de fleste dyreslag, så skyldes dette forskyvninger i aldersfordelingen, nemlig for 1929 en sterkere representasjon av aldersklassene for de unge dyr enn tilfellet var i 1907. Såvel av storfe som sau og geit er stigningen forholdsvis langt sterkere for ungdyrene enn for de voksne. Herved synker gjennemsnittsvekten for det enkelte husdyrslag, og den procentvise stigning i kyrlag (som bygger på slaktevektberegningen) blir mindre enn stigningen i antall skulde tilsi. For hestene, hvor forskyvningen i aldersfordelingen går den motsatte vei, er stigningen større efter vektberegningen enn efter antall. Forholdet mellem endringene 1907—1929 procentvis efter antall og efter slaktevekt stiller sig således:

	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Tilsammen
Efter antall . . .	+ 8.3	+ 12.5	+ 10.3	+ 9.4	÷ 5.9	—
» slaktevekt .	+ 9.6	+ 10.4	+ 4.0	+ 5.4	÷ 6.0	+ 8.2

Disse forskyvninger vil nærmere bli omhandlet under omtalen av de enkelte dyreslag.

De procentvise endringer i husdyrholdet fra 1907 til 1929 var for de enkelte fylker: (Endringsprocenten er for den samlede husdyrstyrke utregnet efter kyrlag, for de enkelte dyreslag efter antallet).

Østfolds samlede husdyrstyrke i kyrlag øket 19.2 pct., særskilt for hestene 11.8 og for storfeet 24.1 pct., mens sau- og geitholdet gikk sterkt tilbake. Antallet av svin var nærmest uforandret.

I Akershus var den samlede økning i kyrlag 14.9 pct.; for storfeet 18.9 pct. økning, hestene 2.2 og svinene 25.3 pct. Sauholdet var nærmest uforandret, og geitholdet gikk sterkt tilbake.

Hedmark fylke viser en samlet økning på 5.6 pct.; for hester 1.0, storfe 12.5, sauer 14.7 og geiter 7.2 pct. Svineholdet gikk tilbake med 13.4 pct.

Opland har en økning i kyrlag på 8.1 pct.; 13.8 pct. økning for storfe og 12.3 pct. for sauene. Geitholdet derimot er gått tilbake med 24.3, svineholdet med 12.9 og hesteholdet med 1.5 pct.

I Buskerud er økningen i kyrlag 5.6 pct.; hestene har øket med 8.7 pct., storfeet med 11.5 pct. og sauene med 10.9 pct., mens geitholdet er minket med 44.6 pct. og svineholdet med 11.7 pct.

Vestfold viser en økning på 13.3 pct. efter kyrlagsberegningen. Hestene er øket med 12.4, storfeet med 15.1 og svinene med 21.0 pct., mens sauholdet er minket med 8.5 og geitholdet med 66.4 pct.

Telemark har en samlet økning på 8.0 pct. Hesteholdet er øket med 10.1 og storfeholdet med 13.4 pct., mens sauholdet er gått tilbake med 7.8, geitholdet med 18.8 og svinene med 1.4 pct.

I Aust-Agder er økningen i kyrlag 4.1 pct. Antallet av hester er øket med 11.2, av storfe med 10.6 og av sau med 25.9 pct., mens antallet av geiter er gått ned med 72.3 og av svin med 27.7 pct.

I Vest-Agder er den samlede økning 2.2 pct. Hestene er øket med 13.6, storfeet med 2.9 og sauene med 16.3 pct., mens antallet av geiter er gått tilbake med 55.8 og svin med 13.2 pct.

Rogaland har av alle fylkene den største samlede økning i husdyrhold fra 1907 til 1929: 25.8 pct. Antallet av hester er øket med 18.7 pct., storfe 25.6, sauer 33.6, geiter 49.4 og svin 82.4 pct.

I Hordaland viser den samlede husdyrstyrke i kyrlag bare en økning på 0.6 pct., i Sogn og Fjordane en nedgang på 1.9 og i Møre en nedgang på 1.6 pct. I disse fylker gjør det ovenfor nevnte forhold mellem kyrlagsberegningen og beregning efter antallet sig sterkt gjeldende. Også i disse fylker er der nemlig for de fleste dyreslag nogen økning i antallet, men relativt meget ungdyr i 1929, som efter slaktevektberegningen gjør lite utslag i det samlede antall kyrlag. Svineholdet er i disse tre fylker gått sterkt tilbake fra 1907 til 1929, med 25.7 pct. i Hordaland, 26.3 pct. i Sogn og Fjordane og 36.0 pct. i Møre.

I Sør-Trøndelag er antallet av kyrlag øket med 8.9 pct., antallet av hester med 12.2, storfe med 16.6, sauer med 7.7 og geiter med 8.3 pct., mens antallet av svin er gått ned med 28.3 pct.

I Nord-Trøndelag er den samlede økning 11.2 pct., for hestene 9.8 og storfe 24.6 pct., mens antallet av sau er gått ned med 5.2, geiter 0.1 og svin 27.9 pct.

I Nordland er antallet av kyrlag øket med 2.1 pct., hestene med 7.0, storfeet med 13.7, sauene med 4.6 og geitene med 24.9 pct., mens antallet av svin er gått ned med 44.0 pct.

Troms har en økning i kyrlag på 9.1 pct., hester 7.2, storfe 13.9, sauer 30.6 og geiter 46.9 pct. og en nedgang i antallet av svin på 14.2 pct.

I Finnmark er den samlede økning i kyrlag 9.4 pct., for hester 26.5, storfe 11.5, sauer 8.9, geiter 128.4 og svin 113.7 pct.

De enkelte fylkers andel av rikets samlede husdyrhold ved de forskjellige tellinger vil fremgå av tabellen øverst på næste side, hvor de enkelte fylkers procentvise andel av bygdenes samlede husdyrhold (efter kyrlagsberegning) finnes angitt.

Forandringene fra 1907 til 1929 er ikke særlig store. Rogaland, Østfold, Akershus og Vestfold har øket sin relative andel av rikets husdyrbestand mest. Nogen økning viser også Sør- og Nord-Trøndelag, Troms og Finnmark. Nedgang i den relative andel viser særlig fylkene fra Hordaland til Møre og Agderfylkene.

De enkelte fylkers andel av husdyrholdet (i kyrlag).

	1907	1917	1929
Østfold	6.19	6.59	6.82
Akershus	7.66	8.19	8.14
Hedmark	8.91	9.41	8.70
Opland	8.75	9.27	8.74
Buskerud	5.22	5.40	5.10
Vestfold	4.55	4.70	4.77
Telemark	3.67	3.73	3.67
Aust-Agder	2.02	1.94	1.94
Vest-Agder	2.78	2.77	2.63
Rogaland	6.78	6.80	7.88
Hordaland	7.11	6.66	6.62
Sogn og Fjordane	6.74	6.45	6.11
Møre	6.89	6.59	6.26
Sør-Trøndelag	6.76	6.84	6.81
Nord-Trøndelag	5.64	5.68	5.80
Nordland	6.28	5.41	5.92
Troms	3.23	2.86	3.26
Finnmark	0.82	0.71	0.83
Rikets bygder	100.00	100.00	100.00

Hvorledes husdyrholdet ved siste telling fordelte sig på de forskjellige husdyrslag innen de enkelte fylker vil fremgå av nedenstående opgave over antall husdyr av hvert slag pr. 1000 husdyr i alt pr. 20 juni 1929.

	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Til-sammen
Østfold	117	637	31	1	214	1 000
Akershus	100	536	75	1	288	1 000
Hedmark	68	440	282	62	148	1 000
Opland	59	428	248	147	118	1 000
Buskerud	80	514	214	66	126	1 000
Vestfold	113	615	50	—	222	1 000
Telemark	72	432	268	74	154	1 000
Aust-Agder	61	439	367	19	114	1 000
Vest-Agder	45	437	451	22	45	1 000
Rogaland	31	196	663	43	67	1 000
Hordaland	26	220	632	91	31	1 000
Sogn og Fjordane	25	214	499	230	32	1 000
Møre	37	295	542	93	33	1 000
Sør-Trøndelag	53	362	448	84	53	1 000
Nord-Trøndelag	61	384	373	102	80	1 000
Nordland	34	328	534	90	14	1 000
Troms	39	308	524	120	9	1 000
Finnmark	25	241	590	142	2	1 000
Rikets bygder	50	345	432	91	82	1 000

Det er spesielt småfeets ulike fordeling som frembringer de største variasjoner i det relative antall av de forskjellige dyreslag.

En slik relativ fordeling efter antallet av hvert dyreslag virker dog misvisende, idet størrelsen og produksjonsverdien jo er høist forskjellig.

En mere instruktiv vurdering av de enkelte dyreslags andel i den samlede husdyrstyrke gir kyrlagsberegningen.

Av 1000 kyrlag 20 juni 1929 var:

	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Til-sammen
Østfold	229	689	4	—	78	1 000
Akershus	215	663	11	—	111	1 000
Hedmark	199	647	58	10	86	1 000
Opland	194	632	59	29	86	1 000
Buskerud	210	682	40	8	60	1 000
Vestfold	243	667	7	—	83	1 000
Telemark	209	636	56	11	88	1 000
Aust-Agder	187	659	81	3	70	1 000
Vest-Agder	125	734	107	4	30	1 000
Rogaland	154	494	260	12	80	1 000
Hordaland	126	537	270	28	39	1 000
Sogn og Fjordane	133	504	239	80	44	1 000
Møre	167	585	192	23	33	1 000
Sør-Trøndelag	190	640	115	16	39	1 000
Nord-Trøndelag	191	644	89	19	57	1 000
Nordland	149	638	179	22	12	1 000
Troms	148	642	172	29	9	1 000
Finnmark	130	572	251	43	4	1 000
Rikets bygder	182	621	116	18	63	1 000

Storfeets dominerende stilling i norsk husdyrbruk kommer her til sin rett, mens småfeets blir redusert til sin rette dimensjon.

De enkelte distrikters procentvise andel av rikets husdyrbestand pr. 20 juni 1929 (efter antall) vil fremgå av nedenstående tabell.

Bygdene fylkesvis	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Rein
Østfold	7.6	6.1	0.2	—	8.5	—
Akershus	8.5	6.7	0.7	—	15.0	—
Hedmark	8.8	8.4	4.3	4.5	11.7	0.2
Opland	8.8	9.4	4.4	12.3	10.8	2.4
Buskerud	5.6	5.3	1.8	2.6	5.4	2.7
Vestfold	5.4	4.3	0.3	—	6.5	—
Telemark	3.9	3.5	1.7	2.3	5.3	—
Aust-Agder	1.9	2.0	1.4	0.3	2.2	—
Vest-Agder	2.2	3.1	2.6	0.6	1.3	—
Rogaland	7.1	6.5	17.6	5.3	9.3	—
Hordaland	5.2	6.6	15.2	10.4	3.9	0.7
Sogn og Fjordane	5.2	6.6	12.2	26.6	4.1	2.5
Møre	6.0	7.0	10.3	8.3	3.3	0.4
Sør-Trøndelag	6.7	6.8	6.8	6.1	4.2	2.7
Nord-Trøndelag	6.0	5.6	4.4	5.7	4.9	7.8
Nordland	5.0	7.2	9.3	7.5	1.2	6.9
Troms	3.0	3.6	4.9	5.3	0.4	3.1
Finnmark	0.6	0.9	1.8	2.1	0.1	70.6
Rikets bygder	97.5	99.6	99.9	99.9	98.1	100.0
» byer	2.5	0.4	0.1	0.1	1.9	—
Riket	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Sammenligner man den relative bestand av hester og storfe, viser det sig at der holdes forholdsvis mange hester i Østfold, Akershus, Vestfold, Rogaland og Nord-Trøndelag. Også Hedmark, Buskerud og Tele-

mark har noget større tall for hester enn for storfe, mens det motsatte er tilfellet med de øvrige fylker. Det er i det hele landets beste jordbruksdistrikter som utmerker sig ved et forholdsvis stort hestehold. Mest utpregede i denne henseende er fylker med utelukkende flatbygder, således fylkene omkring Oslofjorden, mens f. eks. i Hedmark og Buskerud, hvor der ved siden av flatbygder er distrikter med fjellbygdenes preg, forholdene vil utjevnes, idet de siste distrikter har et særlig stort fehold.

For øvrig er tallene for hester og storfe mindre varierende enn for de øvrige husdyrslag.

Antallet av sauer er stort i de tre vestlandsfylker og Møre, som tilsammen har 55.3 pct. av landets sauebestand; dernæst har Nordland 9.3 pct.

Ennu mere varierende er tallene for geiter. Øverst kommer Sogn og Fjordane med 26.6 pct., Opland med 12.3 og Hordaland med 10.4 pct.

Antallet av svin er størst i Akershus, Hedmark og Opland fylker, som tilsammen har 37.5 pct. av svinebestanden. Dernæst kommer Rogaland og Østfold.

Av reinbestanden har Finnmark fylke 70.6 pct. Dernæst kommer Nord-Trøndelag og Nordland med henholdsvis 7.8 og 6.9 pct.

Man skal så gå over til å behandle de enkelte husdyrslag hver for sig.

Hester.

Mens perioden 1907—1918 var en utpreget opgangstid for hesteavlen, har det motsatte vært tilfelle i de følgende år. Allerede i årene nærmest før krigen steg hestebestanden betraktelig, således fra 1907 til 1914 med 11.5 pct., men i de fire følgende år steg den med hele 15.5 pct. Det var i denne tid et stadig stigende behov for hester; skogstrafikken øket, det utvidede åkerareal krevet mere hestehjelp ved gårdene, og hesteprisene var som følge av den sterke efterspørsel sterkt stigende, opdrettet var derfor meget lønnsomt og øket sterkt.

Helt motsatt har stillingen vært siden. Skogstrafikken har ligget nede, den åpne åkers areal gikk ned, automobiler og traktorer kom stadig mere i bruk. Efterspørselen efter hester har vært liten og prisene sterkt fallende. Allerede fra 1907 til 1915 steg hesteprisene fra knapt 400 til 700 kr., og i 1918 var de oppe i over 2000 kr., senere er de gått ned til 618 kr. i 1930.

Procentvis har nedgangen i hesteholdet fra 1917 til 1929 vært størst for Oplandene med 19.2 pct., dernæst for Østlandet med 15.0 og for Vestlandet med 12.0 pct., for Trøndelagen og Sørlandet 9.7 og 9.6 pct., og bare Nord-Norge har i denne periode øket sin hestebestand, nemlig med 3.9 pct.

Av fylkene har Opland den sterkeste nedgang med 21.1 pct. og Akershus med 19.1 pct. Over 15 pct. nedgang har dessuten Hedmark, Buskerud og Vest-Agder. Alle tre fylker i Nord-Norge viser stigning i antall hester.

Hvad aldersfordelingen angår stiller forholdet sig for rikets bygder som følger:

	1907	1917	1929	1907—1917	1917—1929
Antall hester.					
Absolutte tall:					
Under 1 år . . .	9 599	16 850	6 703	+ 7 251	÷10 147
1—3 » . . .	17 489	28 057	13 203	+10 568	÷14 854
3—5 » . . .	21 643	26 026	13 128	+ 4 383	÷12 898
5—16 » . . .	89 010	94 503	107 918	+ 5 493	+13 415
Over 16 » . . .	26 039	36 929	36 217	+10 890	÷ 712
Tilsammen	163 780	202 365	177 169	+38 585	÷25 196
Relative tall (pct.):					
Under 1 år . . .	5.86	8.33	3.79	+ 75.54	÷ 60.22
1—3 » . . .	10.68	13.86	7.45	+ 60.43	÷ 52.94
3—5 » . . .	13.21	12.86	7.41	+ 20.25	÷ 49.56
5—16 » . . .	54.35	46.70	60.91	+ 6.17	+ 14.20
Over 16 » . . .	15.90	18.25	20.44	+ 41.82	÷ 1.93
Tilsammen	100.00	100.00	100.00	+ 23.56	÷ 12.45

Som det vil ses er det antallet av unghester som er så sterkt redusert. Mens det samlede antall hester fra 1917 til 1929 er gått ned med 25 196 eller 12.45 pct., er antallet av hester over 5 år øket med 12 703 eller 9.7 pct., men antall hester under 5 år er gått tilbake med 37 899 eller 53.4 pct.

Antall hester under 3 år utgjorde i 1929 bare 11.24 pct. av samtlige hester mot 22.19 pct. i 1917 og 16.54 pct. i 1907, som betraktes som et nogenlunde normalt år i denne henseende.

Mens opdrettet i 1917—1918 var særlig stort, har det i perioden 1923—1930 vært særlig lite. Denne periode viser det laveste relative antall unghester som husdyrtellingene angir gjennem de 50 år for hvilke man har slike opgaver. Det nuværende opdrett, gjennemsnittlig ca. 6 600 føll i årlig tillegg, er også avgjort for lite, hvis hestebestanden skal holdes på sin nuværende høide, idet der efter en normal avgangsprocent vil kreves et årlig tillegg av ca. 9 000 føll til vedlikehold av hestebestanden. Tillegget av hester var særlig stort i årene 1917—1920. Det må derfor antas at vi for tiden har særlig meget hest i 10- 14-års alderen. Når disse årsklasser om nogen år står for tur til å utrangeres, vil der melde sig et stort behov for unghest.

Undersøkelsen over husdyrbrukets produksjon 1927—28 (Norges Off. Stat. VIII 98 s. 14 flg.) viste for hest en avgangsprocent på 3.7 for slaktede, hertil 1.0 pct. for selvdøde. Under normale forhold vil avgangsprocenten bli høiere. I årene 1921—1924 slaktedes der ned forholdsvis mange hester; i de senere år har der vært slaktet lite, men da der i den nuværende hestebestand er såvidt mange jevnaldrende, må man som nevnt om nogen år være forberedt på en mere enn almindelig stor utrangering.

Aldersgruppenes relative fordeling innen de enkelte landsdeler i 1907, 1917 og 1929 vil fremgå av nedenstående tabell:

Aldersgrupper og år		Østlandet	Oplandene	Sørlandet	Vestlandet	Trøndelagen	Nord-Norge	Rikets bygder
Under 1 år	1907	3.78	6.86	2.38	9.99	6.71	3.62	5.86
	1917	7.28	8.62	4.39	12.29	8.94	4.78	8.33
	1929	3.21	4.05	1.75	5.22	4.42	2.65	3.79
1— 3 år	1907	7.20	12.07	6.83	13.78	14.23	8.47	10.68
	1917	10.73	15.02	9.36	18.40	16.86	9.35	13.86
	1929	5.70	7.49	4.58	10.39	9.07	6.09	7.45
3— 5 år	1907	10.79	12.91	11.27	15.43	15.62	13.93	13.21
	1917	10.43	12.62	11.40	15.68	15.74	10.46	12.86
	1929	4.69	7.37	5.02	10.52	9.22	8.03	7.41
5—16 år	1907	60.75	52.15	65.36	50.12	48.07	50.63	54.35
	1917	50.83	46.96	54.69	39.85	43.59	45.76	46.70
	1929	65.43	61.63	65.77	55.08	58.59	57.58	60.91
Over 16 år	1907	17.48	16.01	14.16	10.68	15.37	23.35	15.90
	1917	20.73	16.78	20.16	13.78	14.87	29.65	18.25
	1929	20.97	19.46	22.88	18.79	18.70	25.65	20.44
Tilsammen	1907	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
	1917	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
	1929	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Av tabellen fremgår at opdrett av hester drives i nokså ulike grad i de forskjellige landsdeler. Vestlandet, Trøndelagen og Oplandene har det største opdrett; her utgjorde procenttallet av unghester (under 3 år) i 1929 henholdsvis 15.61, 13.49 og 11.54. For Østlandet, Sørlandet og Nord-Norge utgjorde de tilsvarende procenter henholdsvis 8.91, 6.33 og 8.74. For alle landsdelene gjelder det at unghestprocenten fra 1917 til 1929 er gått ned til omtrent det halve, for Østlandet således fra 18.01 til 8.91, Oplandene fra 23.64 til 11.54, Sørlandet fra 13.75 til 6.33, Vestlandet fra 30.69 til 15.61, Trøndelagen fra 25.80 til 13.49 og Nord-Norge fra 14.13 til 8.74. I alle landsdelene er unghestprocenten nu lavere enn i 1907. Også aldersklassen 3—5 år viser nu meget lave procenttall, for rikets bygder under ett 7.41 pct. i 1929 mot 12.86 i 1917 og 13.21 i 1907. Til gjengjeld er der i alle landsdelene sterk stigning i procenten for hester mellem 5 og 16 år. Denne gruppe omfatter i 1929 for rikets bygder 60.91 pct. av det hele antall mot 46.70 pct. i 1917 og 54.35 pct. i 1907. Også aldersgruppen over 16 år er i 1929 relativt sterkere representert enn i 1917 i alle landsdelene undtagen Nord-Norge. For bygdene under ett er nu 20.44 pct. av hestene over 16 år mot 18.25 pct. i 1917 og 15.90 pct. 1907.

Som man vil se av tabellen på næste side er opdrettet særlig stort i Sogn og Fjordane, dernæst i Møre, Opland og Sør-Trøndelag. Av fogderiene kommer i denne henseende Sunn- og Nordfjord først, dernæst Sogn,

Innen de enkelte fylker var hestenes fordeling efter aldersgrupper pr. $^{20}/_{6}$ 1929:

Bygdene fylkesvis	Under 1 år	1—3 år	3—5 år	5—16 år	Over 16 år	Tilsammen
Østfold	3.73	6.16	5.47	64.58	20.06	100.00
Akershus	3.30	5.10	4.26	67.63	19.71	100.00
Hedmark	3.38	5.54	5.33	63.83	21.92	100.00
Opland	4.72	9.44	9.40	59.43	17.01	100.00
Buskerud	3.02	5.69	5.20	65.61	20.48	100.00
Vestfold	2.53	6.01	3.71	63.01	24.74	100.00
Telemark	2.67	4.84	4.49	65.34	22.66	100.00
Aust-Agder	1.09	4.06	5.09	67.70	22.06	100.00
Vest-Agder	0.64	4.57	5.92	64.86	24.01	100.00
Rogaland	3.88	7.95	6.62	58.18	23.37	100.00
Hordaland	2.74	7.65	10.22	59.75	19.64	100.00
Sogn og Fjordane	9.53	16.47	16.15	46.15	11.70	100.00
Møre	5.27	12.36	14.55	52.29	15.53	100.00
Sør-Trøndelag	4.28	8.16	7.51	61.80	18.25	100.00
Nord-Trøndelag	3.74	6.82	5.83	61.28	22.33	100.00
Nordland	2.91	6.13	7.31	57.76	25.89	100.00
Troms	2.27	6.05	8.66	55.75	27.27	100.00
Finnmark	2.47	6.06	10.57	64.79	16.11	100.00
Rikets bygder	3.79	7.45	7.41	60.91	20.44	100.00

Romsdal, Fosen og Sør-Gudbrandsdal. Særlig lite er hesteopdrettet i Agderfylkene. Av hester over 16 år er der relativt mest i Troms og Nordland, dernæst i Vestfold og Vest-Agder. Forholdsvis minst er der av hester over 16 år i Sogn og Fjordane og Møre.

Forholdet er altså at man i øieblikket har en relativt stor bestand av arbeidshester, men med utsikt til sterk avgang i de kommende år og med for liten unghestbestand til å kunne dekke den sannsynlige avgang.

Over hestetallets fordeling på hingster, hopper og vallaker blev der ved denne telling ingen opgaver innhentet.

Ved tellingene i 1907 og 1917 fordelte hestebestanden sig procentvis således:

	Hingster	Vallaker	Hopper	Tilsammen
1907	2.45	48.29	49.26	100.00
1917	1.81	46.30	51.89	100.00

Fra 1890, da de første opgaver herover blev innhentet, er procenten for hingster stadig gått ned; den utgjorde ved tellingene i 1890, 1900, 1907 og 1917 henholdsvis 4.11, 3.76, 2.45 og 1.81. Denne foreteelse må selvfølgelig ses i forbindelse med det stadig skarpere utvalg av avlsdyr. Det relative antall hopper var stigende.

Storfe.

Antallet av storfe avtok i siste fjerdedel av forrige århundrede med ca. 66 000; siden har det stort sett vært stigende. I perioden 1900—1907 steg således antallet av storfe med 77 000 eller 8.1 pct., fra 1907 til 1917 med 61 000 eller 5.6 pct. og fra 1917 til 1929 med 75 000 eller 6.5 pct.

Den ved verdenskrigens utbrudd inntrådte krise bevirket at stigningen i storfebestanden for nogen år avløstes av nedgang. Årene 1914—1916 og 1917—1918 viser således nedgang i storfebesetningene. Først i 1925 var antallet av storfe igjen på høide med antallet i 1917. I perioden 1924—1931 har antallet stadig steget, særlig sterkt efter de gode fôrår 1924, 1925 og 1930.

Forandringene i storfebesetningenes størrelse og sammensetning vil nærmere fremgå av nedenstående tabell for rikets bygder:

	1907	1917	1929	1907—1917	1917—1929
Absolutte tall:					
Under 1 år	195 586	195 906	243 084	+ 320	+47 178
1—2 år	154 946	176 126	204 491	+21 180	+28 365
Over 2 år kyr og kviger	723 325	765 197	768 848	+41 872	+ 3 651
Over 2 år okser	14 778	12 297	7 759	÷ 2 481	÷ 4 538
Samlet antall	1 088 635	1 149 526	1 224 182	+60 891	+74 656
Relative tall (pct.)					
Under 1 år	17.97	17.04	19.86	+ 0.16	+ 24.08
1—2 år	14.23	15.32	16.70	+ 13.67	+ 16.10
Over 2 år kyr og kviger	66.44	66.57	62.81	+ 5.79	+ 0.48
Over 2 år okser	1.36	1.07	0.63	÷ 16.79	÷ 36.90
Tilsammen	100.00	100.00	100.00	+ 5.59	+ 6.49

Stigningen fra 1917 til 1929 faller således næsten i sin helhet på aldersklassen under 1 år og 1—2 år. I aldersklassen over 2 år er der en mindre stigning i antallet av melkekyr; nedgangen i antallet av okser over 2 år er jo meget stor.

Antallet av melkekyr i forhold til annet storfe utgjorde for rikets bygder:

	1907	1917	1918	1923	1929	1931
Melkekyr	723 325	743 441	717 164	776 192	755 135	776 590
Annet storfe	365 310	406 085	328 774	354 928	469 047	533 066
Storfe i alt	1 088 635	1 149 526	1 045 938	1 131 120	1 224 182	1 309 656
Melkekyr i pct. av storfe i alt	66.4	64.7	68.6	68.6	61.7	59.3

Antallet av melkekyr øket således fra 1907 til 1917 med ca. 20 000 og fra 1917 til 1929 med ca. 12 000. Økningen er imidlertid i begge disse perioder større for «annet storfe», så den procent antallet av melkekyr utgjør av det samlede antall storfe er gått ned fra 66.4 i 1907 til 64.7 i 1917, 61.7 i 1929 og 59.3 i 1931.

Fylkesvis utgjorde antallet henholdsvis av melkekyr og annet storfe samt melkekyr i pct. av samtlige storfe pr. 30 sept. 1907, 30 sept. 1917 og 20 juni 1929:

	Melkekyr			Annet storfe			Melkekyr i pct. av samtlige storfe		
	1907	1917	1929	1907	1917	1929	1907	1917	1929
Østfold	37 672	42 556	44 801	22 704	24 687	30 137	62.40	63.29	59.78
Akershus	44 071	47 860	51 019	24 891	28 484	30 874	63.91	62.69	62.30
Hedmark	59 931	65 483	63 877	31 547	37 232	39 057	65.51	63.75	62.06
Opland	62 592	70 810	71 516	39 137	43 745	44 268	61.53	61.81	61.77
Buskerud	37 816	39 033	40 403	20 835	24 718	25 017	64.48	61.23	61.76
Vestfold	28 809	29 427	29 924	17 261	18 217	23 125	62.53	61.76	56.41
Telemark	26 055	28 056	28 424	12 225	12 944	14 993	68.06	68.43	65.47
Aust-Agder	16 158	15 706	16 345	6 468	7 768	8 677	71.41	66.90	65.32
Vest-Agder	25 458	25 126	25 078	11 563	13 163	13 008	68.77	65.62	65.85
Rogaland	43 891	45 895	49 936	19 563	22 387	29 793	69.17	67.21	62.63
Hordaland	57 828	55 753	53 701	21 796	23 247	27 507	72.63	70.57	66.13
Sogn og Fjordane	55 563	52 844	50 162	27 562	31 317	30 366	66.84	62.79	62.29
Møre	59 472	58 603	55 921	24 169	27 469	29 973	71.10	68.09	65.10
Sør-Trøndelag	47 272	48 685	50 263	24 636	29 648	33 571	65.74	62.15	59.96
Nord-Trøndelag	34 743	36 871	38 520	20 684	23 815	30 544	62.68	60.76	55.77
Nordland	53 326	49 388	51 387	24 253	24 375	36 786	68.74	66.95	58.28
Troms	26 179	25 268	27 048	12 317	9 784	16 803	68.00	72.09	61.68
Finnmark	6 489	6 077	6 810	3 699	3 085	4 548	63.69	66.33	59.96
Rikets bygder	723 325	743 441	755 135	365 310	406 085	469 047	66.44	64.67	61.68

Som det vil ses er melkekyrnes relative antall gått ned i omtrent alle fylker, men nedgangen er ikke like stor overalt. Årsaken til denne forskjell ligger vesentlig i den større eller mindre økning i storfebesetningene nettop i de siste år. Til en begynnelse omfatter jo økningen tillegget av ungdyr, økningen i melkekyrnes antall kommer et par år senere. Den procentvise stigning eller nedgang i storfebesetningenes størrelse innen de enkelte fylker vil fremgå av tabellen på næste side.

Mens det samlede antall storfe fra 1917 til 1929 er steget med 6.5 pct. for rikets bygder under ett, er stigningen for melkekyrne bare 1.6 pct. mot 15.5 pct. for annet storfe.

Stigningen i det samlede antall storfe er størst i Nord-Norges 3 fylker, dernæst i Rogaland, Nord-Trøndelag, Østfold og Vestfold. Som man vil se av tabellen viser alle disse fylker særlig sterk stigning i antallet av «annet storfe». Det er dog også de samme fylker sammen med Akershus som har den største procentvise økning i antallet av melkekyr.

Vest-Agder, Sogn og Fjordane og Møre viser nedgang i antallet av storfe fra 1917 til 1929, de to første både for melkekyr og annet storfe.

Procentvis utgjorde stigningen (+) eller nedgangen (÷) fra 1917 til 1929 i de enkelte fylker:

	Melkekyr	Annet storfe	Storfe i alt
Østfold	+ 5.3	+22.1	+11.4
Akershus	+ 6.6	+ 8.4	+ 7.3
Hedmark	÷ 2.5	+ 4.9	+ 0.2
Opland	+ 1.0	+ 1.2	+ 1.1
Buskerud	+ 3.5	+ 1.2	+ 2.6
Vestfold	+ 1.7	+26.9	+11.3
Telemark	+ 1.3	+15.8	+ 5.9
Aust-Agder	+ 4.1	+11.7	+ 6.6
Vest-Agder	÷ 0.2	÷ 1.2	÷ 0.5
Rogaland	+ 8.8	+33.1	+16.8
Hordaland	÷ 3.7	+18.3	+ 2.8
Sogn og Fjordane	÷ 5.1	÷ 3.0	÷ 4.3
Møre	÷ 4.6	+ 9.1	÷ 0.2
Sør-Trøndelag	+ 3.2	+13.2	+ 7.0
Nord-Trøndelag	+ 4.5	+28.3	+13.8
Nordland	+ 4.0	+50.9	+19.5
Troms	+ 7.0	+71.7	+25.1
Finnmark	+12.1	+47.4	+24.0
Rikets bygder	+ 1.6	+15.5	+ 6.5

Møre viser nedgang for melkekyr men stigning for annet storfe. Liten økning i storfeholdet viser Oplandsfylkene, Buskerud og Hordaland.

Forskjellen fylkene imellem i henseende til relativ fordeling av storfeet på melkekyr og annet storfe er, som man vil se, ikke stor. Lavest procent for melkekyr i 1929 har de ovennevnte fylker, hvor antallet av annet storfe er steget særlig sterkt i siste tellingsperiode.

Undersøkelsen over husdyrbrukets produksjon viste at melkeproduksjonen overalt i landet er den langt overveiende produksjonsgren. Av husdyrproduksjonens samlede beregnede kjøttverdi utgjorde kumelken alene omtrent $^3/_4$, svingende innen fylkene fra ca. 70 til ca. 83 pct. av den samlede husdyrproduksjons kjøttverdi.

Storfeholdet drives de fleste steder i vårt land temmelig ensidig med henblikk på melkeproduksjonen. Kjøttproduksjonen kommer i annen rekke, og der blir sjelden lagt an på nogen kvalitetsproduksjon av kjøtt. I de mere avsidesliggende distrikter med dårlige avsetningsforhold, og navnlig hvor meieridrift ikke forekommer, legges der nok noget mere vekt på kjøttproduksjonen, men dyrene selges gjerne for unge og for magre.

Slaktningen av storfe beregnedes for året 1929—1930 til 689 000, hvorav 510 000 eller næsten $^3/_4$ kan betegnes som «biprodukt til melkeproduksjonen», — utrangerte melkekyr og spekalver —, mens bare vel $^1/_4$ kan sies å tilhøre den særskilte kjøttproduksjon, nemlig kalver mellem 3 uker og 1 år, ungfe og okser.

Efter den foretatte spesialundersøkelse over husdyrbrukets produksjon er antallet i året fødte kalver 98.1 pr. 100 melkekyr i besetningen 20 juni. Herav slaktedes 57.6 pct. som spekalver under 3 uker gamle.

Den årlige utskiftning av melkekyr utgjorde vel $^1/_8$ av antallet ved årets begynnelse. Regner man med at kyrne gjennemgående er vel 2 år gamle ved første kalving, skulde altså gjennemsnittsalderen ved slaktning være 10 år. Se for øvrig mere herom i N. O. S. VIII. 98, som omhandler husdyrbrukets produksjon i året 20 juni 1927—20 juni 1928.

Sauer.

Saueavlen gikk tilbake her i landet helt fra 1865 til 1917, en nedgang på hele 45 pct. Blandt årsakene hertil kan pekes på bomullens seiersgang; man trengte altså mindre av ull; husflidens tilbakegang har nok også innvirket. Ved siden herav har meieribrukets utvikling og prisforholdene virket til overgang fra saueavl til melkeproduksjon. Perioden 1914—1917 viste dog i det hele liten reduksjon i sauebesetningene, det er kursendringen som nu innvarsles. I perioden 1917—1928 viser de fleste år stigning, til dels ganske betydelig stigning, i sauetallet. Høsten 1928 slaktedes der imidlertid adskillig mere sau enn vanlig — opgavene fra kontrollstasjonene over antall kontrollerte slakt viser således i 1928 for sau en økning på ca. 40 000 — så sauebestanden pr. 1 januar 1929 var relativt liten. 1929—1931 viser igjen en sterk stigning i antallet av sau, ca. 160 000 eller 10.4 pct.

Forandringene i sauebesetningenes størrelse og sammensetning vil fremgå av nedenstående tabell for rikets bygder:

	$^{30}/_9$ 1907	$^{30}/_9$ 1917	$^{20}/_6$ 1929	1907—1917	1917—1929
Absolutte tall:					
Under 1 år	547 079	498 806	726 952	÷48 273	+228 146
Over 1 år	844 089	796 100	806 063	÷47 989	+ 9 963
Tilsammen	1 391 168	1 294 906	1 533 015	÷96 262	+238 109
Relative tall (pct.):					
Under 1 år	39.33	38.52	47.42	÷ 8.82	+ 45.74
Over 1 år	60.67	61.48	52.58	÷ 5.69	+ 1.25
Tilsammen	100.00	100.00	100.00	÷ 6.92	18.39

Mens der for de øvrige dyreslag neppe vil være grunn til å tillegge forskyvningen av tellingstiden fra 30 september til 20 juni nogen større vekt, for så vidt som der i den mellemliggende tid i regelen ikke foregår nogen nevneverdig endring i antallet, så foregår der for sauens vedkommende adskillig slaktning, særlig av lam, i august og september, da prisen gjerne er forholdsvis høi. Med samme tellingsdag i 1917 og 1929 vilde stigningen, særlig for lammene, sannsynligvis blitt noget mindre. På den annen side

blev som allerede nevnt sauebesetningene i 1928 adskillig redusert, så antallet pr. 20 juni 1929 var lavere enn ved tellingene til samme tidspunkt siden 1926.

Forholdet mellem antall sauer over og under 1 år pr. 20 juni 1929 — 52.58 pct. over 1 år mot 47.42 pct. under 1 år — faller nære det ved produksjonsundersøkelsen funne (52.9 mot 47.1).

Selv om den sterke økning i antallet av lam og endringen i det relative forhold mellem dyr over og under 1 år i nogen grad kan tilskrives den endrede tellingstid, så er nok hovedårsaken en omlegning av saueholdet med kortere omløpstid, raskere produksjon. Den gamle skikk med å ha gjellsauer gående i flere år som ullprodusenter er i stor utstrekning forlatt, og man er mere gått over til bare å vinterfø avlsdyrene og til gjengjeld i full utstrekning nytte de vinterfødde dyr som avlsdyr. Der blir herved en større forskjell mellem sommer- og vinterbesetning enn tidligere, den årlige såvel tilgang som avgang blir større, og sauenes gjennemsnittlige levetid kortere. Herved gjennemføres en raskere og mere rasjonell kjøttproduksjon, som tillike fremskaffer til markedet en verdifullere, mere efterspurt kjøttkvalitet.

Opgaven i produksjonsundersøkelsen over antall fødte lam pr. 100 voksne sauer tyder på det samme. Pr. 100 voksne sauer i besetning 20 juni (hundyr og handyr) var der gjennemsnittlig for riket kommet til 95 lam. Selv om ikke tvillinglam er noget ualmindelig, tyder dog det høie antall lam på at den aller vesentligste del av de voksne dyr er nyttet i avlens tjeneste.

Efter den nevnte undersøkelse utgjorde antallet av de i året slaktede lam 55.8 pct. av antall fødte, mens antallet av slaktede voksne sauer utgjorde 24.7 pct. av antall voksne. Antallet av selvdøde er for sauens vedkommende ganske stort, 10.2 pct. av lammene og 3.3 pct. av de voksne. Av sau går der tapt ikke så få om sommeren på beitene.

For året 20 juni 1929 til 20 juni 1930 er beregnet slaktet i alt ca. 626 000 sau, hvorav 199 000 voksne og 427 000 lam.

Endringene i saueholdets størrelse i de senere år innen de enkelte fylker vil fremgå av omstående sammenstilling.

Mens det i perioden 1907—1917 var de landsdeler hvor saueholdet i det hele inntar en beskjeden stilling som øket sitt sauehold, samtidig som det gikk tilbake i de landsdeler hvor saueholdet er av større betydning, er forholdet i perioden 1917 til 1929 helt motsatt. Fra 1917 til 1929 er det Nord-Norge, Vestlandet og Trøndelagen som særlig har øket sitt sauehold. Sørlandet har også litt økning, mens Østlandet og Oplandene viser tilbakegang. De førstnevnte distrikter, særlig Vestlandet, har da også særlig gode betingelser for saueholdet, som her i de senere år er blitt mere rasjonelt ordnet, navnlig gjennem en omlegning av lammetiden. I disse distrikter som har mindre gode betingelser for meieridrift, vil forhåpentlig saueavlen gå en rik utvikling i møte.

Sauholdets størrelse, fylkesvis.

	30/9 1907	30/9 1917	20/6 1923	20/6 1928	20/6 1929	20/6 1931	1907–17	1917–29
Østfold	4 696	6 435	6 941	4 280	3 586	3 860	+ 37.0	÷ 44.3
Akershus . . .	11 387	15 512	17 100	13 513	11 475	12 682	+ 36.2	÷ 26.0
Hedmark . . .	57 506	71 743	81 544	76 796	65 965	68 773	+ 24.8	÷ 8.1
Opland	59 661	67 332	76 173	70 342	67 022	77 516	+ 12.9	÷ 0.5
Buskerud . . .	24 581	26 560	31 104	30 164	27 260	29 550	+ 8.1	+ 2.6
Vestfold	4 718	5 215	7 855	4 964	4 319	4 300	+ 10.5	÷ 17.2
Telemark . . .	29 196	27 303	34 153	30 824	26 906	29 380	÷ 6.5	÷ 1.5
Aust-Agder . .	16 583	19 395	23 881	23 750	20 874	23 374	+ 17.0	+ 7.6
Vest-Agder . . .	33 803	36 030	41 352	39 599	39 326	41 747	+ 6.6	+ 9.1
Rogaland . . .	202 479	186 909	242 564	311 987	270 466	310 328	÷ 7.7	+ 44.7
Hordaland . . .	222 727	200 321	236 507	270 864	233 773	262 415	÷ 10.1	+ 16.7
Sogn og Fjordane	180 948	169 510	201 736	227 927	187 596	202 909	÷ 6.3	+ 10.7
Møre	155 273	140 600	152 348	161 906	157 786	168 610	÷ 9.4	+ 12.2
Sør-Trøndelag .	96 304	89 459	105 918	108 861	103 679	109 058	÷ 7.1	+ 15.9
Nord-Trøndelag	70 687	57 600	64 308	65 893	67 012	67 939	÷ 18.5	+ 16.3
Nordland . . .	137 169	105 903	118 446	125 037	143 499	166 542	÷ 22.8	+ 35.5
Troms	57 187	47 256	58 206	61 432	74 693	82 793	÷ 17.4	+ 58.1
Finnmark . . .	25 516	21 823	25 145	26 309	27 778	30 630	÷ 14.5	+ 27.3
Rikets bygder .	1 390 421	1 294 906	1 525 281	1 654 448	1 533 015	1 692 406	÷ 6.9	+ 18.4

Geiter.

Geitholdet gikk tilbake fra 1875 til 1900, økte igjen i perioden 1900—1907 med 3.8 pct., mens perioden 1907 — 1917 igjen viste betydelig nedgang, 19.3 pct. Periodens siste år viste dog nærmest stillstand i geitholdet. Fra 1918 av har geitholdet øket fra år til år og var ved den fullstendige telling i 1929 9.4 pct. større enn i 1907 og 35.6 pct. større enn i 1917.

Endringene i geitbestandens størrelse og sammensetning vil fremgå av nedenstående tabell for rikets bygder:

	30/9 1907	30/9 1917	20/6 1929	1907—1917	1917—1929
Absolutte tall:					
Under 1 år	96 296	74 224	120 465	÷22 072	+46 241
Over 1 år	199 481	164 417	203 212	÷35 064	+38 795
Tilsammen	295 777	238 641	323 677	÷57 136	+85 036
Relative tall:					
Under 1 år	32.56	31.10	37.22	÷ 22.92	+ 62.30
Over 1 år	67.44	68.90	62.78	÷ 17.58	+ 23.60
Tilsammen	100.00	100.00	100.00	÷ 19.32	+ 35.63

Også for geitenes vedkommende er således den procentvise stigning størst i gruppen under 1 år, likesom de relative tall for besetningens sammensetning efter aldersklasser viser øket procent for denne aldersklasse.

Undersøkelsen over husdyrproduksjonen 1927—1928 viste henholdsvis 35.6 pct. under 1 år og 64.4 pct. over 1 år.

Den sterke økning i geitholdet i den senere tid må ses i forbindelse med den forbedrede ystningsteknikk for geitmysosten og de relativt gode priser man lenge opnådde for denne vare.

Endringene i geitholdet fylkesvis vil fremgå av nedenstående tabell:

	30/9 1907	30/9 1917	20/6 1923	20/6 1929	20/6 1931	1907—17	1917—29
Østfold	191	126	150	57	57	÷ 34.0	÷ 54.8
Akershus	584	457	400	106	102	÷ 21.7	÷ 76 8
Hedmark	13 610	12 324	11 571	14 590	13 833	÷ 9.4	+ 18.4
Opland	52 613	33 299	35 496	39 806	42 604	÷ 36.8	+ 19.5
Buskerud	15 044	8 357	9 150	8 331	8 183	÷ 44.4	÷ 0.3
Vestfold	146	124	150	49	49	÷ 15.1	÷ 60.5
Telemark	9 136	5 028	6 722	7 415	7 831	÷ 45.0	+ 47.5
Aust-Agder	3 955	1 279	1 250	1 096	1 188	÷ 67.7	÷ 14.3
Vest-Agder	4 380	2 021	1 914	1 936	1 891	÷ 53.9	÷ 4.2
Rogaland	11 598	10 014	9 534	17 328	18 320	÷ 13.7	+ 73.1
Hordaland	22 747	20 309	21 015	33 668	34 063	÷ 10.7	+ 65.8
Sogn og Fjordane	61 739	56 896	57 073	86 303	98 917	÷ 7.8	+ 51.7
Møre	29 590	20 806	17 754	27 022	27 793	÷ 29.7	+ 29.9
Sør-Trøndelag	18 159	15 701	15 183	19 664	19 993	÷ 13.5	+ 25.2
Nord-Trøndelag	18 321	15 478	12 931	18 312	19 180	÷ 15.5	+ 18.3
Nordland	19 408	21 391	21 929	24 242	25 445	+ 10.2	+ 13.3
Troms	11 617	11 446	15 341	17 062	18 591	÷ 1.5	+ 49.1
Finnmark	2 929	3 585	4 190	6 690	6 312	+ 22.4	+ 86.6
Rikets bygder	295 767	238 641	241 753	323 677	344 352	÷ 19.3	+ 35.6

I årene 1917—1929 er geitholdet gått sterkt frem i alle deler av landet, med undtagelse av Østlandet og Agderfylkene. I de fylker hvor geitholdet har størst betydning, Sogn og Fjordane, Opland og Hordaland, er økningen i geitholdet henholdsvis 51.7, 19.5 og 65.8 pct.

Undersøkelsen over husdyrproduksjonen angir følgende omsetningstall innen geitholdet: Antallet i året fødte kje pr. 100 geiter over 1 år var gjennemsnittlig 102.5. Herav selvdøde eller slaktedes som utjenlig til mat 10.8 pct. og slaktedes ellers 65.2 pct. Av geiter over 1 år selvdøde 3.3 pct. og slaktedes 14.6 pct.

Geitholdet er efterhånden blitt mere og mere koncentrert i de distrikter som best er egnede for denne bedrift. Det er da først og fremst fjellbygder og indre bygder med lignende preg. Disse distrikter har tilsammen 60 pct. av geitbestanden i riket. Dernæst er det distriktene langs vår lange vestkyst, kystbygder, øibygder og andre ytre bygder; disse har 33 pct. av geitene. Jordbruksbygdene har bare 4 og skogbygdene 3 pct. Det er først og fremst i distrikter hvor geiter kan holdes uten skade for skogen at denne bedrift trives.

Svin.

Antallet av svin var særlig stort ved tellingene i 1900 og 1907. I de følgende år til 1915 gikk antallet sterkt tilbake. De næste to år viste igjen litt stigning, som efterfulgtes av ny nedgang under rasjoneringen. Antallet av svin pr. 20 juni 1918 utgjorde kun $^2/_3$ av bestanden 30 sept. 1907. Opgavene fra den representative telling 1923 viser at svineholdet da igjen var øket noget, og denne økning fortsatte til 1926. De følgende år til 1928 viste nedgang i antallet, mens årene 1929 og 1930 igjen viste stigning, så svinebestanden pr. 20 juni 1930 var 10 pct. større enn pr. 30 sept. 1907. 1931 viste igjen nedgang med 6.4 pct.

Endringene i svinebestandens størrelse vil fremgå av nedenstående tabell for rikets bygder, fylkesvis:

	30/9 1907	30/9 1917	20/6 1923	20/6 1928	20/6 1929	20/6 1931	1907–17	1917–29
Østfold	25 285	17 021	18 325	23 257	25 174	27 463	÷ 32.7	+ 47.9
Akershus	35 154	29 902	33 011	39 464	44 045	45 711	÷ 14.9	+ 47.3
Hedmark	39 897	33 123	35 267	41 695	34 557	34 446	÷ 17.0	+ 4.3
Opland	36 462	31 589	33 448	40 054	31 753	41 550	÷ 13.4	+ 0.5
Buskerud	18 105	15 420	12 255	14 006	15 984	18 278	÷ 14.8	+ 3.7
Vestfold	15 834	12 912	16 027	20 787	19 165	21 594	÷ 18.5	+ 48.4
Telemark	15 709	12 608	15 520	18 830	15 487	16 161	÷ 19.7	+ 22.8
Aust-Agder	8 956	5 918	5 430	6 056	6 479	7 280	÷ 33.9	+ 9.5
Vest-Agder	4 510	2 547	2 440	3 371	3 915	3 900	÷ 43.5	+ 53.7
Rogaland	15 046	8 306	10 919	16 258	27 437	31 993	÷ 44.8	+230.3
Hordaland	15 528	11 675	8 830	9 721	11 530	12 452	÷ 24.8	÷ 1.2
Sogn og Fjordane	16 434	14 394	13 847	15 407	12 120	12 813	÷ 12.4	÷ 15.8
Møre	14 961	11 250	8 551	8 574	9 575	9 386	÷ 24.8	÷ 14.9
Sør-Trøndelag	17 247	12 798	8 861	10 336	12 374	13 186	÷ 25.8	÷ 3.3
Nord-Trøndelag	19 990	15 086	11 819	11 357	14 421	15 431	÷ 24.5	÷ 4.4
Nordland	6 528	2 751	2 388	3 105	3 655	4 175	÷ 57.9	+ 32.9
Troms	1 468	589	346	409	1 259	1 427	÷ 59.9	+113.7
Finnmark	51	32	18	22	109	97	÷ 37.3	+240.6
Rikets bygder	307 165	237 921	237 302	282 709	289 039	317 343	÷ 22.5	+ 21.5

Nedgangen i antallet av svin var meget stor i alle fylker fra 1907 til 1917. Størst nedgang viser fylkene i Nord-Norge og på Sørlandet. Stigningen i antallet fra 1917 til 1929 er særlig bemerkelsesverdig i Rogaland fylke, 230.3 pct. Finnmark og Troms har procentvis meget sterk stigning, men her er det absolutte antall så lite. Omkring 50 pct. stigning i svinehold fra 1917 til 1929 viser Østfold, Akershus, Vestfold og Vest-Agder.

Fylkene fra Hordaland til og med Nord-Trøndelag viser nogen nedgang i svineholdet, mest i Sogn og Fjordane og Møre.

For Oplandene, som mere enn de andre landsdeler driver med opdrett av smågriser for salg, vil antallet pr. 20 juni være nokså variabelt, eftersom smågrisene er solgt eller ikke. Pr. 20 juni 1929 var antallet av svin på Oplandene særlig lite. Dette forklarer den lille stigningsprocent for perioden 1917—1929.

Den sterke økning i svineholdet på Vestlandet skyldes særlig Jæren-

distriktet, som femdoblet sitt svinehold fra 1917 til 1929, fra 4 306 til 21 049 svin, et tall som siden er øket yderligere.

Hvorledes svineholdet pr. 20 juni 1929 fordelte sig landsdelsvis på aldersgrupper og avlssvin i forhold til gjøsvin vil fremgå av nedenstående tabell:

	Under 4 mdr.	Over 4 mdr.		Tilsammen
		Gjøsvin	Avlssvin	
Østlandet	71 259	21 101	12 008	104 368
Oplandene	43 420	11 447	11 443	66 310
Sørlandet	17 285	5 709	2 887	25 881
Vestlandet	31 402	12 324	7 361	51 087
Trøndelagen	22 519	9 085	4 766	36 370
Nord-Norge	3 530	863	630	5 023
Rikets bygder	189 415	60 529	39 095	289 039

Av den samlede svinebestand 20 juni 1929 utgjorde svin under 4 mdr. gamle 65.5 pct., svingende mellem 61.5 pct. på Vestlandet og 70.3 pct. i Nord-Norge, gjøsvin over 4 mdr. 21.0 pct., svingende mellem 17.2 i Nord-Norge og 25.0 i Trøndelagen, og avlssvinene 13.5 pct., svingende mellem 11.1 pct. på Sørlandet og 17.2 pct. på Oplandene, som således har det største relative antall avlssvin.

Ifølge undersøkelsen over husdyrproduksjonen utgjorde antallet av de i året fødte smågris gjennemsnittlig 10.9 pr. avlssvin 20 juni. Omsetningen blandt svinene er meget rask; de aller fleste slaktes før de er årsgamle. Antallet av slaktede svin utgjorde i året 1927—1928 114.1 pct. av antallet av svin i besetning 20 juni. De selvdøde utgjorde 12.7 pct., vesentlig smågriser.

Rein.

Opgavene over antall rein har ved de almindelige tellinger alltid hørt til de minst sikre, og særlig tør man anta at antallet har vært angitt for lavt.

Også ved denne telling var de oprinnelige opgaver over reinbestanden i mange tilfelle mistenkelig lave, hvorfor man i stor utstrekning måtte innhente tilleggsoplysninger fra forskjellige hold for å få opgavene supplert og beriktiget. Dette ledet til at antallet for mange bygder blev adskillig forhøiet.

De supplerte og beriktigede opgaver utviser tilsammen for riket et reinantall pr. 20 juni 1929 av 111 032, hvorav 25 604 under 1 år og 85 428 over 1 år. Pr. 30 sept. 1917 var det samlede antall 108 284, pr. 30 sept. 1907 142 623. Antallet pr. 20 juni 1929 er således ca. 3 000 høiere enn pr. 30 sept. 1917. Opgavene for det fylke som har den største andel i reinbestanden, Finnmark, viser en nedgang på ca. 15 000 dyr; til gjengjeld har man nu høiere opgaver fra de fleste andre fylker hvor der er rein; således ligger opgavene for Trøndelagsfylkene, Nordland og Troms adskillig høiere denne gang.

Fjærfe.

Telling av fjærfe avholdtes første gang i 1890. Antallet har ved de forskjellige tellinger for hele riket utgjort:

	Høns	Ender	Gjess	Kalkuner
1/1 1891	796 563	5 446	4 840	1 516
3/12 1900	1 639 695	8 152	7 488	3 702
30/9 1907	1 460 359	9 031	9 898	3 151
1/1 1918	1 668 310	4 439	5 078	3 062
20/6 1929	2 963 655	10 738	9 353	6 321

1890-årene opviser en sterk økning i fjærfebestanden; antallet av høns blev mere enn fordoblet, og også antallet av annet fjærfe økte sterkt. Perioden 1900—1907 viser derimot nedgang. Fra 1907 til 1917 var der igjen stigning i antallet, med tilbakeslag i rasjoneringstiden med sine fôringsvanskeligheter. Senere har fjærfeholdet vært i rask fremgang. Den betydelige innførsel av egg i årene efter krigen gav støtet til en sterk propaganda for øket fjærfehold. Da konjunkturene samtidig var gunstige, hvilket ikke minst skyldtes en øket importtoll for egg, øket fjærfeholdet sterkt i de følgende år til 1925. Siden har der vekselvis vært litt økning og litt nedgang i antallet av fjærfe.

Vekslingene i fjærfeholdet i bygdene i perioden 1918—1931, fylkesvis, vil fremgå av nedenstående opgave over samlet antall fjærfe (voksne) pr. 20 juni i de forskjellige år:

	1918	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931
Østfold	201 906	259 406	267 566	286 300	281 728	269 890	274 852	267 708	328 858
Akershus...	188 954	239 997	252 475	251 441	242 810	234 882	237 865	254 119	294 942
Hedmark ..	137 099	183 240	198 734	209 808	205 997	203 534	203 665	191 168	210 710
Opland	110 936	151 380	158 121	156 493	151 099	146 130	146 648	148 638	165 494
Buskerud ..	83 725	112 313	125 738	129 704	127 389	130 720	131 431	134 825	158 036
Vestfold ...	119 342	217 051	230 650	222 607	204 944	199 468	203 814	200 857	231 889
Telemark ..	66 530	121 051	141 513	144 987	133 133	131 006	130 440	117 676	134 098
Aust-Agder	39 764	69 549	84 965	82 729	78 454	69 777	68 846	68 572	71 707
Vest-Agder .	50 463	99 457	115 965	122 839	116 540	117 831	119 300	101 280	110 894
Rogaland ..	165 342	383 037	517 665	564 530	537 406	548 778	647 245	588 411	744 445
Hordaland .	82 294	186 157	238 196	262 905	247 103	223 368	213 033	211 120	215 617
Sogn og Fj.	36 274	60 893	72 325	81 140	80 964	78 973	76 784	69 785	66 711
Møre	84 566	149 575	183 814	201 853	196 355	186 509	183 602	170 852	170 460
S.-Trøndelag	99 640	130 572	136 020	143 034	140 311	141 458	145 841	129 483	137 132
N.-Trøndelag	125 958	135 693	143 817	152 728	151 500	157 381	160 390	137 415	142 017
Nordland ..	67 027	109 871	117 876	126 601	124 174	123 515	117 736	102 238	102 741
Troms	15 402	27 828	30 717	32 188	31 671	28 917	28 880	30 942	33 423
Finnmark .	1 098	1 348	1 478	1 524	1 509	1 404	1 487	4 351	4 817
Rikets bygder...	1 676 320	2 638 418	3 017 635	3 173 411	3 053 087	2 993 541	3 091 859	2 929 440	3 323 991

Den sterkeste økning i fjærfeholdet opviser av landsdelene Vestlandet, hvor antallet av fjærfe i 1931 er mere enn $3^1/_2$ ganger så stort som i 1918; denne landsdel hadde i 1931 over 30 pct. av fjærfeet i rikets bygder. Som nr. 2 i absolutt antall fjærfe kommer Østlandet, som også har vel 30 pct. av det samlede antall i 1931; men her er stigningen 1918—1931 bare 70.7 pct. Størst procentvis stigning i dette tidsrum viser ellers Sørlandet med 102.0 og Nord-Norge med 68.8 pct. Minst stigning viser Trøndelagen med 45.0 og Oplandene med 51.7 pct.

I Rogaland, hvor antallet av fjærfe nu er over dobbelt så stort som i noget annet fylke, er antallet i denne periode mere enn firdoblet. Firdoblet fra 1918 til 1931 er hønseholdet også i Finnmark, men her er det absolutte antall så lite. I Hordaland er antallet øket med 162 pct., og i Telemark, Vest-Agder, Møre og Troms er antallet mere enn fordoblet i denne tid. Av fylkene viser Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Opland minst økning.

Som det vil ses av opgaven side 315 er høns helt dominerende innen fjærfeet. Antallet av ender, gjess og kalkuner er i forhold hertil helt ubetydelig; mot næsten 3 mill. høns er der bare ca. 26 000 av de andre fjærfe; hønsene utgjør altså vel 99 pct. av fjærfeholdet.

Av enderne er der flest i fylkene Rogaland og Hordaland, dernæst i Akershus og Østfold. Også av gjess har Rogaland flest, dernæst kommer Østfold. Disse to fylker har adskillig over halvparten av det samlede antall gjess. Av kalkuner er der flest i Østfold, dernæst i Rogaland, Hedmark og Akershus.

Ved jordbrukstellingen 20 juni 1929 blev der innhentet opgaver, foruten over de voksne fjærfe, også over antallet av kyllinger.

Sammenholdt med antallet av voksne utgjorde antallet av kyllinger (unger) pr. 20 juni 1929 for hele riket:

	Høns	Ender	Gjess	Kalkuner
Voksne . .	2 963 655	10 738	9 353	6 321
Kyllinger .	1 599 879	9 310	15 031	8 676

Hensikten med disse opgaver var å få rede på det årlige tillegg. Imidlertid var våren 1929 sen, så adskillig av rugingen ennu ikke var ferdig pr. 20 juni, hvorfor tallene må antas å være noget for lave til å angi hele årets klekning. Som gjennemsnitt kan man visstnok regne med at ca. $^1/_3$ av hønsebestanden utskiftes årlig, men forholdet varierer ganske meget fylkene imellem. Rask utskiftning i fylker hvor hønseholdet drives mere erhvervsmessig, langt svakere i andre, særlig nordpå. I de større forretningsmessig drevne hønserier regner man nu ofte med bare 2 års levetid for hønene.

Fjærfeholdet er ikke alene kvantitativt øket sterkt, hele bedriften er kvalitativt bedret, dens teknikk og metoder har gjort store fremskritt.

Fjærfeholdet er nu ikke lenger en upåaktet binæring, men den holder på å oparbeide sig side om side med de andre næringer og er for mange blitt en hovednæring.

Kaniner.

For hele landet var antallet pr. 20 juni 1929 200 179, hvorav 105 504 pels- og ullkaniner og 94 675 andre.

For rikets bygder var antallet av kaniner:

$^{30}/_{9}$ 1907	$^{30}/_{9}$ 1917	$^{20}/_{6}$ 1929
34 162	70 285	186 785

Antallet av kaniner er således øket sterkt i begge de siste tellingsperioder, fra 1917 til 1929 med 165.8 pct.

Fylkesvis fordeler kaninholdet sig efter tellingen 20 juni 1929 sammenholdt med 30 sept. 1907 og 1917 således:

	$^{30}/_{9}$ 1907	$^{30}/_{9}$ 1917	$^{20}/_{6}$ 1929		
			I alt	Derav	
				pels- og ullkaniner	andre
Østfold	7 124	21 803	21 338	6 277	15 061
Akershus	7 977	14 471	23 074	7 304	15 770
Hedmark	4 011	3 977	16 248	6 564	9 684
Opland	2 747	4 080	14 761	7 546	7 215
Buskerud	2 288	6 242	20 923	8 077	12 846
Vestfold	2 189	5 312	8 546	2 495	6 051
Telemark	1 808	3 267	5 574	2 312	3 262
Aust-Agder	1 036	3 603	5 472	2 616	2 856
Vest-Agder	575	1 240	3 032	871	2 161
Rogaland	602	2 200	5 130	2 347	2 783
Hordaland	1 067	689	6 574	5 181	1 393
Sogn og Fjordane	304	255	7 653	6 852	801
Møre	597	221	19 847	17 095	2 752
Sør-Trøndelag	681	866	10 727	8 637	2 090
Nord-Trøndelag	335	1 695	8 354	6 599	1 755
Nordland	609	308	7 020	6 113	907
Troms	81	15	1 771	1 619	152
Finnmark	131	41	741	651	90
Rikets bygder	34 162	70 285	186 785	99 156	87 629

Østlandet har fremdeles det største absolutte antall av kaniner, men stigningen i antallet er relativt mindre her fra 1917 til 1929 enn i nogen av de andre landsdeler. Den procentvise stigning er størst for de landsdeler som i 1917 ennu ikke hadde nevneverdig kaninhold, men senere er kommet godt med. Således i Nord-Norge og Trøndelagen. Den største absolutte økning har Trøndelagen, hvor antallet av kaniner er øket med vel 36 000.

Av de enkelte fylker hadde i 1929 Akershus det største antall kaniner, vel 23 000 — 59.4 pct. stigning fra 1917. Østfold, som i 1917 stod høiest,

kommer nu som nr. 2; antallet er her gått litt ned fra 1917—1929. Som nr. 3 kommer Buskerud med ca. 21 000, over tre ganger så mange som i 1917. Størst absolutt økning viser Møre, som i 1929 hadde ca. 20 000 mot 221 i 1917.

Hvad angår skillet mellem pels- og ullkaniner og andre kaniner ved tellingen i 1929 var der herom i instruksen angitt at rubrikken «pels- og ullkaniner» skulde omfatte «de spesielle pels- og ullkaniner som chinchilla, castorrex og angora».

Bikuber.

Opgaver over antallet av bikuber er innhentet fra 1890 av. For hele riket var antallet ved de forskjellige tellinger:

1890	1900	1907	1918	1929
17 219	21 645	20 702	20 837	22 150

Antallet av bikuber viser således liten endring fra telling til telling gjennem de siste 30 år.

For rikets bygder fordeler antallet sig ved de siste tellinger således fylkesvis:

	1907	1917	1929
Østfold	6 288	6 082	4 322
Akershus	3 059	2 888	4 297
Hedmark	529	1 058	1 610
Opland	652	737	1 320
Buskerud	1 309	1 488	1 692
Vestfold	2 703	2 283	2 504
Telemark	1 845	2 548	2 329
Aust-Agder	2 205	1 537	1 850
Vest-Agder	1 167	903	770
Rogaland	255	537	411
Hordaland	152	222	149
Sogn og Fjordane	12	17	7
Møre	3	10	21
Sør-Trøndelag	23	35	19
Nord-Trøndelag	21	19	5
Nordland	—	3	6
Troms	—	—	—
Finnmark	—	—	1
Rikets bygder	20 223	20 367	21 313

Av de fylker hvor biavlen er av nogen betydning er det således Akershus, Hedmark, Opland, Buskerud, Vestfold og Aust-Agder som har øket sitt bihold fra 1917 til 1929. I Østfold, som tidligere hadde langt mere bikuber enn noget annet fylke, er antallet gått tilbake med ca. 30 pct., hvorved antallet av bikuber i Østfold nu kun er ubetydelig større enn i Akershus.

Pelsdyr.

Pelsdyravlen, og då særlig sølvrevavlen, er i løpet av de senere år blitt en ganske betydelig gren av vårt husdyrhold.

Allerede før krigen var man på enkelte steder her i landet så smått begynt med reveavl, således i Møre, men så kom krigen og satte en stopper for utviklingen, og først i 1924 kom det igjen fart i reveopdrettet.

For å få avlen under fast og planmessig ledelse stiftedes i 1926 et avlslag som skulde godkjenne og stambokføre avlsdyrene. I 1926 stambokførtes 2 735 sølvrever, i 1927 var antallet øket til 6 328, i 1928 til 14 379 og i 1929 til ca. 30 000 fordelt på ca. 2 500 revegårder.

Efter jordbrukstellingens opgaver pr. 20 juni 1929 var sølvrevbestanden således fordelt på fylkene:

	Voksne	Unger
Østfold	53	52
Akershus	135	142
Hedmark	313	352
Opland	344	463
Buskerud	845	1 043
Vestfold	93	130
Telemark	96	85
Aust-Agder	52	79
Vest-Agder	51	62
Rogaland	76	96
Hordaland	1 071	1 431
Sogn og Fjordane	2 007	2 809
Møre	5 292	7 713
Sør-Trøndelag	878	1 154
Nord-Trøndelag	711	934
Nordland	280	382
Troms	138	193
Finnmark	121	148
Rikets bygder	12 556	17 268

Av fylkene har først og fremst Møre, dernæst Sogn og Fjordane og Hordaland vært de ledende i pelsdyravlen.

Østenfjells var Hallingdal et av de distrikter som tidlig begynte med reveavl i større målestokk, videre Østerdal og Gudbrandsdal. Ved tellingen i 1929 var således Ål, Flå og Hol samt Fåberg og Stor-Elvdal de herreder som hadde det største antall sølvrever østenfjells.

Pr. 1 juli 1930 var antallet av sølvrever øket til ca. 71 000 og pr. 1 juli 1931 til ca. 125 000.

Inntil høsten 1930 var reveavlen vesentlig basert på salg av avlsdyr. Der oprettedes stadig nye revegårder, og der var derfor lett avsetning på avlsdyr til høie priser. Vinteren 1930—1931 bragte et omslag heri, idet omsetningen av livdyr næsten helt ophørte og prisene på disse falt sterkt. Bedriften må herefter vesentlig baseres på pelsproduksjon. Efter alt å dømme vil den også på denne basis kunne bli en ganske lønn-

som gren av vårt husdyrhold, idet det har vist sig mulig å få både anleggs- og fôringsutgiftene betydelig ned, samtidig som man nu kan få gode avlsdyr til rimelig pris.

Foruten sølvrev var der i revegårdene pr. 20 juni 1929 følgende antall andre rever:

	Voksne	Unger
Blårev	938	749
Korsrev	446	724
Hvitrev	87	38
Rødrev	151	399

Også av disse hadde fylkene Møre og Hordaland den største del. Antallet av blårev er for årene 1930 og 1931 anslått til henholdsvis 4 500 og 11 000 pr. 1 juli (voksne og unger).

Av andre pelsdyr var der i 1929:

	Voksne	Unger
Mår	33	2
Mink	182	126
Vaskebjørn	32	17
Karakulsau	43	67

Antallet av mink pr. 1 juli 1931 er anslått til 4 300 (voksne og unger). Ved samme tidspunkt er antallet av ilder anslått til 1 000 à 1 100. Videre holdes der nu enkelte steder f. eks. sølvgrevling, nutria m. fl.

For jordbruk og fiskeri har pelsdyravlen hatt betydning som konsument av landbruksprodukter som kjøtt, melk, egg, fisk m. v., og selv om fôringen for fremtiden må legges an på utnyttelse av billige fôrmidler, vil der fremdeles her kunne skaffes avsetning for betydelige mengder, særlig av de simplere kvaliteter, av kjøtt og fisk.

Gjennemsnittlig slaktevekt pr. dyr og beregnet samlet slaktevekt av besetningene i riket pr. 20 juni 1929.

Ved undersøkelsen over husdyrproduksjonens størrelse 1927—1928 blev der innhentet detaljerte opgaver over slaktevekten pr. stk. av de enkelte husdyrslag og særskilt for de forskjellige aldersgrupper. Der blev gitt særskilte vektopgaver for solgt slakt, slakt til eget forbruk og antagelig slaktevekt for livdyrene pr. 20 juni.

På næste side gjengir man de fylkesvise tall for så vidt livdyrene angår.

Gjennemsnittlig slaktevekt pr. 20 juni, angitt i kg. pr. dyr.

Bygdene fylkesvis	Hester over 1 år	Melkekyr	Okser over 2 år	Kalver under 1 år	Ungfe (1—2 år)	Sauer over 1 år	Geiter over 1 år	Avlssvin over 4 mdr.	Fetesvin over 4 mdr.	Svin under 4 mdr.
Østfold	249	163	249	53	113	25	17	149	57	28
Akershus	251	171	242	51	116	22	17	131	74	21
Hedmark	238	144	207	45	95	23	17	131	68	24
Opland	235	126	179	36	86	24	17	118	79	19
Buskerud	230	137	213	47	103	24	15	129	65	28
Vestfold	260	161	235	52	116	27	17	128	68	24
Telemark	234	137	217	44	103	22	18	109	71	25
Aust-Agder	225	130	176	45	93	21	17	136	71	22
Vest-Agder	181	131	—	43	89	23	13	110	67	24
Rogaland	209	129	203	35	90	19	15	118	53	19
Hordaland	193	110	147	45	77	21	15	115	46	25
Sogn og Fjordane	199	98	141	38	72	23	15	98	55	25
Møre	214	109	185	42	72	23	16	117	71	27
Sør-Trøndelag	235	138	243	46	99	23	13	121	74	25
Nord-Trøndelag	223	148	185	42	110	21	15	134	61	24
Nordland	214	118	183	35	84	22	17	144	61	30
Troms	192	131	200	34	90	22	19	165	80	18
Finnmark	201	116	138	30	69	20	16	—	45	20
Rikets bygder (veiet gjennemsnitt)	227.1	132.7	206.7	42.3	94.5	22.1	16.0	124.5	65.6	23.5

Som man vil se varierer vektene ikke så lite distriktene imellem, spesielt gjelder dette hest og storfe. Det er jo til dels raseforskjell som her gjør sig gjeldende.

Vestlandshesten, fjordingsrasen, er jo betydelig mindre enn østlandshesten, gudbrandsdalshesten. Den laveste slaktevekt for hester opgis for Vest-Agder med 181 kg., den høieste for Vestfold med 260 kg.; den laveste angitte vekt utgjør da 70 pct. av den høieste.

Hvad storfeet angår gjør en tilsvarende forskjell sig gjeldende. Vestlandskua er jo meget mindre enn den på Østlandets, Oplandenes og Trøndelagens bedre jordbruksbygder. Slaktevekten varierer fra 171 kg. til 98 kg., det vil si, den minste vekt, den for Sogn og Fjordane, ligger 43 pct. under høieste vekt, den for Akershus.

Denne forskjell mellem distriktene er eldgammel. Hvad hesterasene angår er det bekjent at der i det 18de og 19de århundrede til det østenfjelske Norge importertes avlshester av fremmed og større rase; dette har i nogen grad virket til å frembringe en større forskjell mellem vestlands- og østlandshesten enn tidligere. Men også før må der ha vært en tilsvarende forskjell mellem de nevnte landsdeler; blandt annet distriktenes forskjellige naturlige beskaffenhet har sikkerlig bevirket dette.

Hvad storfeet angår har nok også her import av fremmede større raser til det østenfjelske gjennem det 18de og 19de århundrede bevirket

at feet, ialfall i visse distrikter, er blitt større og tyngre. Men forskjellen mellem vestlands- og østlandskua er nok i hovedsaken eldgammel, idet den som for hesten vesentlig bunner i distriktenes forskjellige naturlige betingelser.

Det er en kjent sak at våre husdyrs størrelse og vekt er øket en del gjennem de to siste menneskealdre, efterhånden som et mere rasjonelt husdyrbruk med en sterkere, mere formålstjenlig fôring gjennemførtes. Nogen opgaver over dyrenes slaktevekt (i kg. pr. dyr) i 1875 og 1907 sammenholdt med de for 1927—1928 viser dette.

	Melke-kyr	Voksne sauer	Voksne geiter	Voksne svin
1875 . . .	108.0	16.8	15.6	108.0
1907 . . .	117.3	20.6	15.4	115.2
1927—1928	133.6	23.2	16.2	88.6

Som man vil se er der en sterk stigning i slaktevekten for melkekyr. Rimeligvis er stigningen fra 1907 til 1927—1928 i virkeligheten ikke fullt så stor som angitt, idet de representative opgaver for sistnevnte år rimeligvis i denne henseende er litt høiere enn det gjennemsnittlige for riket.

Sauenes slaktevekt er også øket betydelig. For sauen gjør der sig ikke gjeldende nogen slik raseforskjell som for hest og storfe. Den gamle norske sauerase er omtrent helt forsvunnet og en større, mere ydedyktig rase opstått ved blanding mellem den gamle landrase, og navnlig engelske saueraser finnes nu omtrent overalt i landet. Den ovenfor påviste stigning i sauens slaktevekt fra 1875 skyldes nok delvis denne fremadskridende innblanding av fremmed blod. Den påviste forskjell mellem slaktevekten for sau i de enkelte distrikter skyldes antagelig mest forskjellig slaktetid og lignende mere tilfeldige årsaker.

Geitenes slaktevekt er ikke øket så meget siden 1875. Disse dyrs røkt og pleie har da neppe heller i sin almindelighet gjennemgått slik gjennemgripende utvikling som melkekyrnes. Slaktevektens variasjoner distriktene imellem synes mest å skyldes mere tilfeldige årsaker.

Den gjennemsnittlige slaktevekt for svin er i de siste år gått sterkt ned, som følge av markedets krav til smått og magert flesk og den i forbindelse hermed stående prisgradering.

På grunnlag av den opgitte gjennemsnittlige slaktevekt av besetningene ved produksjonsundersøkelsen og antall dyr 20 juni 1929 har man i det følgende beregnet den samlede slaktevekt for de forskjellige husdyrslag fylkesvis.

For sau, geit og svin, hvor ikke raseforskjell bevirker nogen utpreget høiere eller lavere gjennemsnittsvekt i nogen fylker enn i andre, er gjennemsnittsvekten for riket anvendt for alle fylker. For hest og storfe derimot er slaktevekten for hvert fylke utregnet efter særskilte vektopgaver, idet der som nevnt for disse dyreslag er utpreget distriktsvis forskjell.

Besetningenes beregnede slaktevekt pr. 20 juni 1929 utgjorde i tonn:

	Hest	Storfe	Sau	Geit	Svin	Tilsammen	Fjærfe	I alt	Pct.
Bygdene fylkesvis.									
Østfold	3 364	10 093	57	1	1 140	14 655	402	15 057	6.8
Akershus	3 757	11 577	185	1	1 952	17 472	381	17 853	8.1
Hedmark	3 720	12 093	1 092	196	1 598	18 699	287	18 986	8.6
Opland	3 648	11 857	1 101	538	1 630	18 774	223	18 997	8.6
Buskerud	2 296	7 464	439	97	655	10 951	202	11 153	5.0
Vestfold	2 485	6 831	69	1	856	10 242	301	10 543	4.8
Telemark	1 648	5 009	438	91	691	7 877	176	8 053	3.6
Aust-Agder	781	2 749	338	14	293	4 175	103	4 278	1.9
Vest-Agder	707	4 146	606	24	169	5 652	152	5 804	2.6
Rogaland	2 603	8 360	4 405	211	1 354	16 933	883	17 816	8.1
Hordaland	1 789	7 631	3 835	406	556	14 217	317	14 534	6.6
Sogn og Fjordane	1 751	6 608	3 138	1 053	577	13 127	105	13 232	6.0
Møre	2 246	7 866	2 579	316	448	13 455	256	13 711	6.2
Sør-Trøndelag	2 775	9 370	1 681	230	575	14 631	194	14 825	6.7
Nord-Trøndelag	2 376	8 028	1 108	231	713	12 456	206	12 662	5.7
Nordland	1 889	8 112	2 283	284	154	12 722	153	12 875	5.8
Troms	1 040	4 504	1 205	204	61	7 014	46	7 060	3.2
Finnmark	232	1 015	444	76	6	1 773	7	1 780	0.8
I alt bygdene	39 107	133 313	25 003	3 974	13 428	214 825	4 394	219 219	99.1
» byene	1 011	555	25	5	213	1 809	91	1 901	0.9
Riket	40 118	133 868	25 028	3 979	13 641	216 634	4 485	221 120	100.0

Fra beregningen pr. 20 juni 1927 er der litt nedgang for hest, storfe og sau, nogen stigning for geit og svin, i alt en nedgang i den beregnede slaktevekt på ca. 1 700 tonn eller 0.8 pct.

De enkelte husdyrslags andel i besetningen 20 juni 1929 regnet efter slaktevekt utgjorde:

	Hest	Storfe	Sau	Geit	Svin	Fjærfe	I alt
Østfold	22.3	67.0	0.4	—	7.6	2.7	100.0
Akershus	21.1	64.9	1.0	—	10.9	2.1	100.0
Hedmark	19.6	63.7	5.8	1.0	8.4	1.5	100.0
Opland	19.2	62.4	5.8	2.8	8.6	1.2	100.0
Buskerud	20.6	66.9	3.9	0.9	5.9	1.8	100.0
Vestfold	23.6	64.8	0.7	—	8.1	2.8	100.0
Telemark	20.5	62.2	5.4	1.1	8.6	2.2	100.0
Aust-Agder	18.3	64.3	7.9	0.3	6.8	2.4	100.0
Vest-Agder	12.2	71.4	10.5	0.4	2.9	2.6	100.0
Rogaland	14.6	46.9	24.7	1.2	7.6	5.0	100.0
Hordaland	12.3	52.5	26.4	2.8	3.8	2.2	100.0
Sogn og Fjordane	13.2	49.9	23.7	8.0	4.4	0.8	100.0
Møre	16.4	57.4	18.8	2.3	3.3	1.8	100.0
Sør-Trøndelag	18.7	63.2	11.3	1.6	3.9	1.3	100.0
Nord-Trøndelag	18.8	63.4	8.8	1.8	5.6	1.6	100.0
Nordland	14.7	63.0	17.7	2.2	1.2	1.2	100.0
Troms	14.7	63.8	17.1	2.9	0.9	0.6	100.0
Finnmark	13.0	57.1	25.0	4.3	0.3	0.3	100.0
Rikets bygder	17.9	60.8	11.4	1.8	6.1	2.0	100.0

Hestenes andel utgjør fra 12.2 pct. i Vest-Agder til 23.6 pct. i Vestfold. Høi pct. for hester har først og fremst de beste jordbruksdistrikter.

Procenten for storfe er i det hele nokså jevn. På Vestlandet trykkes dog procenten ned gjennem de relativt store besetninger av småfe.

Tallene for sauer varierer sterkt, fra omtrent $^1/_4$ av besetningen i Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Finnmark, til en ubetydelighet for fylkene om Oslofjorden.

Geitholdet utgjør uten sammenligning den største andel i Sogn og Fjordane, 8 pct., dernæst i Finnmark, Troms, Opland og Hordaland.

Svinene utgjorde størst procent i Akershus, Opland, Telemark, Hedmark, Vestfold, Østfold og Rogaland. Når svinenes andel er såvidt liten, skyldes dette at storparten av svinene pr. 20 juni er under 4 mdr. gamle og derfor representerer en liten vekt i forhold til antallet.

Fjærfeet representerer den største andel i Rogaland med 5 pct., dernæst i Vestfold, Østfold og Agderfylkene.

Husdyrbrukets produksjon.

Melkeutbytte m. v.

I tredje hefte, tabell 24, er tatt inn opgaver over det gjennemsnittlige melkeutbytte pr. ku i 1930 og en beregning over den samlede årlige melkeproduksjon.

I likhet med opgavene over husdyrprisene (s. 336) er dette skjønnsmessige opgaver. Fra 1925 er disse opgaver innhentet gjennem jordstyrene, mens de tidligere er avgitt av lensmennene i forbindelse med femårsberetningene.

Nedenfor sammenstilles disse opgaver for rikets bygder med de tilsvarende for tidligere år:

	Melkeutbytte pr. ku, kg.	
	Overhodet	For de mere fremskredne gårdbrukere
1865	981	—
1875	1126	—
1885	1169	—
1895	1275	1697
1900	1320	1784
1905	1430	1936
1910	1503	2001
1915	1530	2032
1920	1502	2023
1925	1534	2021
1930	1620	2200

Da opgavene er grunnet på skjønn, kan de ikke gjøre krav på absolutt pålitelighet. Eftersom prøvemelkninger og regnskapshold ved fjøsdriften i de senere år er blitt mere og mere almindelige, har sikkerlig opgavene efterhånden vunnet i pålitelighet. Unøiaktigheten, som antagelig finnes i de eldre opgaver, går rimeligvis i retning av for høi ansettelse av melkeutbyttet, således at stigningen i melkeproduksjonen i virkeligheten tør være en del større enn foranstående tall antyder.

Fra 1865 til 1915 angir opgavene en uavbrutt stigning i melkeutbyttet pr. ku. Året 1920 viser derimot nogen nedgang; denne må tilskrives de efter verdenskrigens utbrudd opståtte vanskeligheter, særlig den knappe tilgang på kraftfôr i forbindelse med sterkt stigende priser på fôrstoffene. Opgavene for 1925 viste igjen nogen økning, så man da var kommet på nogenlunde samme høide som før krigen. Opgavene for 1930 viser en betydelig økning i den gjennemsnittlige melkemengde pr. ku, såvel overhodet som hos de mere fremskredne gårdbrukere, henholdsvis 5.6 og 8.9 pct. økning. Den sterke økning i melkemengden pr. ku skyldes nok for en ikke uvesentlig del øket anvendelse av kraftfôr. Det er derfor rimelig at økningen gjør sig sterkest gjeldende hos de mere fremskredne gårdbrukere.

Kontrollforeningenes regnskap viste for 1929—1930 en gjennemsnittlig melkemengde av 2 449 kg. pr. ku mot 2 140 i 1924—1925 og 2 078 kg. i 1919—1920. Samtidig er den anvendte fôrmengde pr. ku øket fra 1 662 fôrenheter i 1919—1920 til 1 905 fôrenheter i 1929—1930. Det er tidligere påvist (jfr. N. O. S. VII 52, s. 10 flg.) at resultatet fra disse foreninger nærmest kan sidestilles med den rekke opgaver som stammer fra «de mere fremskredne» gårdbrukeres besetninger. Disse foreninger forekommer da også fortrinsvis i de bedre jordbruksdistrikter. Kontrollforeningenes regnskap omfatter nu ca. 10 pct. av landets kyr.

Den største gjennemsnittlige årlige melkeproduksjon pr. ku overhodet har Østfold med 2 051 kg. og Vestfold med 2 032 kg. Lavest står Møre med 1 124 kg.

Av fogderiene kommer Aker og Follo øverst med 2 433 kg., lavest Sunnmøre med 1 030 kg.

Også over melkeutbyttet blev der innhentet opgaver ved den tidligere omtalte undersøkelse over husdyrproduksjonen 1927—1928. De opgaver man fikk inn her lå for de fleste fylker midt imellem de to opgaverekker man hadde fra 1925. Det viste sig imidlertid at produksjonstellingens opgaver over melkeutbyttet måtte antas å ligge for høit, idet de større gårder ved denne telling var adskillig overrepresentert, og der viste sig å være en utpreget økning i melkemengde pr. ku med økende eiendomsstørrelse.

Beregnet klassevis for rikets bygder viste produksjonstellingen følgende gjennemsnittlige melkemengde innen de forskjellige størrelsesklasser av eiendommer:

Under 10	dekar	innmark	1 421.4 kg.
10— 20	»	»	1 387.9 »
20— 50	»	»	1 442.3 »
50—100	»	»	1 627.3 »
100—200	»	»	1 975.0 »
200—400	»	»	2 237.3 »
400—700	»	»	2 375.0 »
over 700	»	»	2 194.6 »

I de laveste eiendomsklasser er de fylker sterkest representert hvor melkemengden pr. ku i det hele tatt er lav, som fylkene på Vestlandet og i Nord-Norge. Men også for et enkelt distrikt med nogenlunde ensartede jordbruksforhold er der stigning i melkemengde pr. ku fra klasse til klasse med eiendommenes tiltagende størrelse. Således for Akershus: kl. 3 1796 kg., kl. 4 1952 kg., kl. 5 2068 kg., kl. 6 2371 kg., kl. 7 2472 kg., og kl. 8 2718 kg. For Vestfold og Østfold er der konstatert et lignende forhold.

Ved beregningen av rikets samlede melkeproduksjon finner man det derfor riktigst å anvende opgaverekken for melkeutbytte pr. ku «overhodet».

Den samlede melkeproduksjon (kumelk) i rikets bygder i 1929 utgjorde efter denne beregning 1 222 578 tonn. Efter den nettopris meieriene i 1929 utbetalte for melken fylkesvis får man en verdi av melkeproduksjonen på kr. 205 289 400. I 1925 beregnedes melkeproduksjonen til 1 185 789 tonn til en verdi av kr. 364 037 200.

Til belysning av melkeproduksjonens utvikling gjennem årene hitsettes nedenstående opgave over den beregnede melkeproduksjon 1865—1929:

1865	681 636	tonn
1875	837 468	»
1890	865 000	»
1900	885 000	»
1907	1 047 893	»
1915	1 120 000	»
1920	1 100 000	»
1925	1 185 789	»
1929	1 222 578	»

Da de eldste opgaver som nevnt må antas å være for høie, er visstnok stigningen i melkemengden større enn disse tall angir.

Ved produksjonsundersøkelsen blev der også, for første gang, innhentet opgaver over melkeproduksjonen for g e i t e n e.

Den gjennemsnittlige melkemengde pr. melkegeit var 170.4 kg. De opgitte melkemengder varierte innen meget vide grenser, fra 60—70 kg. og opover til 4—500 kg., enkelte undtagelsestilfelle endog utenfor disse grenser. Se for øvrig N. O. S. VIII. 98, s. 53 flg.

Man skal i det følgende gi et kort resumé av produksjonsundersøkelsens resultater for øvrig og foreta en beregning over den samlede husdyrproduksjons størrelse for 1929—1930.

Kjøtt- og fleskeproduksjonen.

Hestene. Disse var ved undersøkelsen delt i to grupper, over og under 1 år. I forhold til det samlede antall hester pr. 20 juni utgjorde antallet av slaktede (og solgt til slakt) 3.7 pct., og antallet av selvdøde 1.0 pct. av besetningen. Regnet for hver av de to aldersklasser utgjorde i forhold til hestebestanden 20 juni antallet av slaktede for hester over 1 år 3.8 pct. og for føll 3.2 pct., og antallet av selvdøde hester over 1 år 0.7 pct., for føllene 7.0 pct. Årets produksjon (i vekt) utgjorde 4.6 pct. av den beregnede slaktevekt av bestanden 20 juni.

Storfeet. Storfeet er uten sammenligning det av husdyrene som hos oss har størst betydning for husdyrproduksjonen.

I forhold til den samlede storfebestand 20 juni utgjorde antallet av de i året slaktede melkekyr 7.1 pct., slaktede okser over 2 år 1.7 pct., slaktet ungfe 7.2 pct., slaktede spekalver 36.3 pct., slaktede andre kalver under 1 år 7.0 pct. og antallet av selvdøde dyr 2.2 pct.

Særskilt for de enkelte klasser utgjorde for melkekyrne antallet av slaktede 11.1 pct. og antall selvdøde 0.7 pct., for okser over 2 år antallet av slaktede 130.2 pct. og antallet av selvdøde 0.6 pct. i forhold til antallet 20 juni.

Antallet av fødte spekalver utgjorde 98.1 pct. av antall kyr. Sett i forhold til denne årlige tilgang utgjorde antallet av slaktede spekalver 57.6 pct., antallet av slaktede andre kalver under 1 år 11.2 pct., antallet av slaktet ungfe 1—2 år 11.5 pct. og antallet av selvdøde kalver og ungfe 2.8 pct.

Den samlede produksjon i året (i vekt) utgjorde 28.8 pct. av den beregnede slaktevekt av bestanden ved periodens begynnelse.

Sauene. I forhold til den samlede sauebestand ved periodens begynnelse utgjorde antallet av slaktede 42.0 pct. og antallet av selvdøde 7 pct.

Særskilt for aldersklassene over og under 1 år var for sauer over 1 år antallet av slaktede 24.7 pct. og antallet av selvdøde 3.3 pct. av antall sauer over 1 år 20 juni. For sauer under 1 år var antallet av slaktede 55.8 pct. av antallet av de i året fødte lam og antallet av selvdøde 10.2 pct. Antallet av de i året fødte lam utgjorde 95 pct. av antall sauer over 1 år i besetning 20 juni.

Den samlede produksjon i året (i vekt) utgjorde 50.8 pct. av den beregnede slaktevekt av bestanden ved periodens begynnelse.

Geitene. I forhold til den samlede geitbestand ved periodens begynnelse utgjorde antallet av slaktede 54.4 pct. og selvdøde 9.4 pct.

Særskilt for aldersklassene over og under 1 år var for geiter over 1 år

procenten for slaktede 14.6 og for selvdøde 3.3 av antall geiter over 1 år 20 juni. For geiter under 1 år var procenten for slaktede 65.2 pct. og for selvdøde 10.8 pct. av de i året fødte kje, som igjen utgjorde 102.5 pr. 100 geiter over 1 år 20 juni.

Den samlede produksjon i året (i vekt) utgjorde 41.5 pct. av den beregnede slaktevekt ved periodens begynnelse.

Svinene. I forhold til svinebestanden ved periodens begynnelse var antall slaktede 114.1 pct. og antall selvdøde 12.7 pct.

Antallet av de i året fødte smågriser utgjorde 10.9 pr. avlssvin. — Antallet av slaktede avlssvin utgjorde 60.6 pct. av antall avlssvin ved periodens begynnelse. For de andre svin var procenten 121.6.

Antallet av selvdøde smågriser i pct. av antall fødte var gjennemsnittlig 9.5, antallet av selvdøde avlssvin 1.3 pct. av antallet 20 juni og antallet av selvdøde gjøsvin over 4 mdr. 3.1 pct. av antallet 20 juni.

Den samlede produksjon i året (i vekt) utgjorde 242.1 pct. av den beregnede slaktevekt ved periodens begynnelse.

Omsetningshastigheten er større for svinene enn for nogen av de andre husdyr; svinebesetningene kan jo langt lettere og raskere økes og reduseres efter driftens lønnsomhet. I forhold til de andre husdyr skal der for svinene en relativt liten økning til i antallet av avlsdyr for å skaffe en stor økning i tilgangen og omvendt. Det er derfor i det hele tatt vanskeligere å beregne den sannsynlige produksjon fremover, på basis av besetningsopgaver på et bestemt tidspunkt, for svinene enn for de andre husdyr.

Eggproduksjonen utgjorde i 1927—1928 gjennemsnittlig 6.25 kg. pr. høne. Da man ikke har nogen særskilt opgave over antallet av haner, regner man antall verpehøns til 90 pct. av det samlede antall voksne høns.

Ullproduksjonen utgjorde i 1927—1928 1.53 kg. pr. dyr, regnet i forhold til antall sauer i besetning 20 juni, voksne og lam. Gjennemgående viste det sig at den opgitte ullproduksjon svarte til 2 kg. ull pr. voksen sau og 1 kg. pr. lam.

Samlet husdyrproduksjon, mengde og verdi.

På grunnlag av disse omsetningstall og jordbrukstellingens opgaver over antallet av husdyr i riket 20 juni 1929 har man foretatt nedenstående beregning over den sannsynlige husdyrproduksjon i året 20 juni 1929—20 juni 1930.

Kumelk	samlet	produksjon	1 228 483.0	tonn
Geitmelk	»	»	31 209.3	»
Egg	»	»	16 670.6	»
Ull (uvasket)	»	»	2 347.9	»
Honning	»	»	250.0	»

For kjøtt og flesk kan opstilles følgende beregning:

	Beregnet totalproduksjon i året	Herav slaktet	Selvdøde	Økning av besetningene
	Tonn	Tonn	Tonn	Tonn
Hest	1 685.0	1 497.5	309.2	÷ 121.7
Storfe	38 554.3	34 261.1	1 144.2	+3 149.0
Sau	12 714.2	11 017.3	971.4	+ 725.5
Geit	1 651.4	1 313.9	151.2	+ 186.3
Svin	33 025.4	30 651.4	394.3	+1 979.7
Tilsammen	87 630.3	78 741.2	2 970.3	+5 918.8
Høns (Anslagsvis)	—	2 500.0	—	—
Kaniner (Anslagsvis)	—	250.0	—	—
Rein (Anslagsvis)	—	750.0	—	—
I alt kjøtt og flesk	—	82 241.2	—	—

Hertil kommer huder og skinn, innmat m. v.

Produksjonen fordeler sig tilnærmelsesvis således på bygdene og byene: (av kjøtt og flesk kun medregnet årets slaktning).

	Riket	Bygdene	Byene
	Tonn	Tonn	Tonn
Kjøtt av hest, storfe, sau, geit	48 089.8	47 886.2	203.6
» » fjærfe, kaniner, rein	3 500 0	3 400.0	100.0
Flesk	30 651.4	30 141.9	509.5
Kumelk	1 228 483.0	1 222 578.0	5 905.0
Geitmelk	31 209.3	31 165.0	44.3
Egg	16 670.6	16 332.8	337.8
Ull	2 347.9	2 345.5	2.4
Honning	250.0	240.0	10.0

Med hensyn til produksjonens fordeling på fylkene og forholdet mellem hjemmeforbruk og salg henvises til publikasjonen: Husdyrbruket — Produksjon, N. O. S. VIII. 98, hvor der er redegjort for disse forhold. Kun skal man bemerke at de siste års sterkt stigende svinetall i Rogaland gjør at dette fylke nu har en større andel i fleskeproduksjonen enn man da regnet med.

Vårt forbruk av husdyrprodukter dekkes nu i det aller vesentligste av den innenlandske produksjon; av enkelte produkter har der i de siste år vært nogen nettoutførsel.

Av kjøtt innførtes der i årene 1929 og 1930 netto ca. 5—6 000 tonn årlig; innførselen i 1931 var noget mindre enn de foregående år. Innførselen av flesk var i 1929 vel 2 000 tonn, i 1930 vel 1 000 tonn og er i 1931 gått yderligere ned.

Av egg har vi i de siste år hatt et utførselsoverskudd på ca. 600—700 tonn årlig. Av melk og melkeprodukter har vi en nettoutførsel av kondensert og sterilisert melk svarende til ca. 20 000 tonn melk årlig. Av ost var der i 1929 og 1930 et utførselsoverskudd på 2—300 tonn, i 1931 ca. 1000 tonn. Hvad smør angår var der i 1929 nogenlunde balanse mellem innførsel og utførsel. I 1930 var der en nettoinnførsel på næsten 600 tonn smør, mens 1931 viser utførselsoverskudd med næsten 600 tonn.

Til belysning av svingningene i prisene på husdyrprodukter i de senere år hitsettes nedenstående tabell:

	Oksekjøtt kr. pr. kg.	Flesk kr. pr. kg.	Melk øre pr. kg.	Smør kr. pr. kg.	Egg kr. pr. kg.
1913	0.98	1.14	11.5	2.00	1.47
1921	3.75	3.42	38.9	6.19	5.21
1922	2.76	2.79	27.7	4.96	3.88
1923	2.77	2.37	28.9	4.77	3.36
1924	3.43	2.85	33.5	5.51	3.52
1925	3.48	3.18	30.7	4.94	3.06
1926	2.29	1.92	21.2	3.60	2.34
1927	1.80	1.38	18.0	3.16	2.05
1928	1.74	1.62	17.8	3.03	1.98
1929	1.70	1.53	17.0	2.85	1.81
1930	1.80	1.21	16.4	2.50	1.54
1931	1.38	0.97	?	2.18	1.35

Melkeprisene er de som er betalt ved meieriene. De øvrige priser er for 1913 Oslo markedspris, for de senere år Priscentralens opgaver for partisalg av prima vare.

Under hensyntagen til at ikke hele produksjonsmengden tilfredsstiller kravet som «prima vare», og at de $^2/_3$ av melkemengden som ikke meieribehandles antagelig utnyttes noget dårligere enn den meieribehandlede del, har man beregnet verdien av husdyrproduksjonen i 1929 således:

Kjøtt i alt	85	mill.	kr.
Flesk	45	»	»
Egg	30	»	»
Melk	190	»	»
Ull	5	»	»
Forskjellig	5	»	»
Tilsammen	360	mill.	kr.

Hertil kommer verdien av pelsdyravlen, hvor det den gang ennu vesentlig dreiet sig om livdyrproduksjon til forøkelse av bestanden, mens skinnproduksjonen ennu var av liten økonomisk betydning.

Husdyrhold i forhold til innbyggerantall, innmarksareal, brukenes størrelse m. v.

Husdyrhold i forhold til innbyggerantall.

Tabell 26 i Jordbrukstellingens 3dje hefte viser forholdet mellem husdyrhold og innbyggerantall, idet resultatet av jordbrukstellingen 20 juni 1929 er sammenholdt med opgavene fra folketellingen 1 desember 1930.

Efter de forskjellige tellinger utgjorde antallet av husdyr pr. 1 000 innbyggere i riket:

	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Fjærfe	Samlet slaktevekt
							Tonn
30/9 1907	74	468	597	127	136	634	86.9
30/9 1917	81	445	501	92	94	749	82.4
20/6 1929	65	437	546	115	105	1 064	78.7
20/6 1929 Bygdene .	88	608	762	161	144	1 456	108.9
20/6 1929 Byene . .	6	6	2	0.5	7	76	2.4

Som sammenligningsgrunnlag for den samlede husdyrstyrke er benyttet den beregnede slaktevekt.

Når fjærfeet undtas er antallet av de forskjellige slags husdyr pr. 1 000 innbyggere lavere i 1929 enn i 1907. Folkemengden øket fra 1 januar 1908 til 1 januar 1930 med 20.9 pct., mens det samlede husdyrhold økte med 8.2 pct. fra 30 september 1907 til 20 juni 1929.

Foruten den rent tallmessige økning i husdyrholdet har der imidlertid også foregått en kvalitetsforbedring i retning av mere ydedyktige dyr, samtidig som omsetningen innen husdyrholdet nu foregår raskere, hvorved produksjonsevnen bedre utnyttes. Beregningen over kjøtt- og fleskeproduksjonen viser således under ett en økning fra 1907 til 1929 svarende til økningen i folkemengden, 20.9 pct., og den beregnede samlede melkeproduksjon er fra 1907 til 1929 øket med 16.7 pct.

Ser man på opgavene over husdyrstyrken pr. 1 000 innbyggere distriktsvis i 1929, således som denne får sitt uttrykk gjennem opgavene over slaktevekten, vil man se at Rogaland fylke kommer høiest med 179.2 tonn slaktevekt pr. 1 000 innbyggere. Som nr. 2 kommer Opland fylke med 149.5, dernæst Sogn og Fjordane med 146.1 og Nord-Trøndelag med 144.0. Av fogderiene kommer som nr. 1 Rakkestad med 219.3, dernæst Jæren og Dalene med 214.5, Nord-Østerdal med 189.0 og Øvre Romerike med 180.1. Like efter ligger Sør- og Nord-Gudbrandsdal og Valdres.

Hvad de enkelte dyreslag angår (antall dyr pr. 1 000 innb.) står av fylkene Rogaland, Opland og Nord-Trøndelag høiest hvad hester angår, Opland, Sogn og Fjordane, Rogaland og Nord-Trøndelag høiest hvad storfe angår, Rogaland og Sogn og Fjordane langt over de andre hvad sau

angår, Sogn og Fjordane og Opland høiest hvad geit angår, Rogaland, Opland, Hedmark, Vestfold og Østfold høiest hvad svinene angår. Antallet av kaniner er størst i forhold til folkemengden i Buskerud, Østfold og Møre, og hvad antallet av fjærfe angår står Rogaland langt foran, dernæst kommer Østfold og Vestfold.

Av fogderiene kommer Rakkestad høiest hvad hester angår, dernæst Jæren og Dalene og Øvre Romerike. Av storfe er der mest i forhold til folkemengden i Rakkestad, Valdres, Nord- og Sør-Gudbrandsdal og Nord-Østerdal, av sau i Jæren og Dalene, Ryfylke og Sogn. Hvad geiter angår kommer Sogn og Nord-Gudbrandsdal høiest. For svin kommer Jæren og Dalene, Øvre Romerike og Sør-Gudbrandsdal øverst. Kaniner står høiest i Rakkestad, Buskerud og Øvre Romerike og endelig fjærfe i Jæren og Dalene, Ryfylke, Rakkestad, Jarlsberg, Idd og Marker, Sunnhordland og Inderøy.

Husdyrholdet sammenlignet med innmarksarealet.

De herhenhørende beregninger er tatt inn i tredje hefte, tabell 15. Nedenfor meddeles efter nevnte tabell en oversikt for bygdene fylkesvis, omfattende samtlige bruk.

Antall av hvert slags husdyr samt samlet slaktevekt pr. 1000 dekar innmark $^{20}/_{6}$ 1929.

	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	Fjærfe	Tonn slaktevekt
Østfold	16.5	89.5	4.3	0.1	29.4	310	18.0
Akershus	16.3	87.6	12.3	0.1	46.7	268	19.2
Hedmark	16.9	109.1	69.9	15.4	36.6	200	20.2
Opland	19.1	137.7	79.7	47.3	37.5	176	22.6
Buskerud	18.5	118.6	49.4	14.9	28.9	242	20.2
Vestfold	18.1	98.9	8.1	0.9	35.7	372	19.7
Telemark	19.7	119.0	73.7	20.1	42.3	321	22.1
Aust-Agder	20.7	148.5	124.0	6.5	38.4	401	25.4
Vest-Agder	17.9	174.5	180.0	8.8	17.9	458	26.6
Rogaland	27.0	167.6	567.7	36.4	56.1	1212	37.5
Hordaland	17.6	151.4	434.8	61.0	21.4	387	27.1
Sogn og Fjordane	19.9	170.5	396.0	179.5	25.5	145	28.0
Møre	16.9	132.9	243.6	41.7	14.8	259	21.2
Sør-Trøndelag	16.8	115.6	142.2	27.0	16.9	175	20.5
Nord-Trøndelag	16.2	102.0	98.9	26.9	21.2	200	18.7
Nordland	13.6	133.0	215.4	35.3	5.2	152	19.5
Troms	18.7	148.0	250.7	57.0	4.3	104	23.9
Finnmark	12.6	119.9	238.8	55.9	1.1	43	19.5
Rikets bygder	17.7	122.6	153.1	31.9	28.7	289	22.0

Antallet av hester varierer minst i forhold til arealet, dernæst storfeet. Som målestokk for den samlede kreaturstyrke er anvendt den beregnede

slaktevekt. Som man vil se varierer den betydelig. Størst er den for Rogaland, hvor den er litt over dobbelt så stor som for Østfold, som i denne henseende opviser de laveste tall. Stort sett har de beste jordbruksdistrikter de laveste tall for husdyrhold pr. 1 000 dekar innmark.

Dette forhold finner delvis sin forklaring deri at man i de beste jordbruksdistrikter høster den hele fôrmengde på innmarken og denne også i stor utstrekning må avgi fôr til dyrenes sommerernæring. I de mindre utpregede jordbruksdistrikter, som f. eks. i fjellbygdene, spiller ikke innmarken en så dominerende rolle. Der hentes meget fôr fra utslåtter og utmark for øvrig, og setrer og beiter skaffer hele besetningens sommerernæring, likesom produksjonen av melk og kjøtt hovedsakelig er henlagt til sommerhalvåret. Ved siden herav gjør også det forhold sig gjeldende at den utvikling som har funnet sted i den senere tid i retning av å begrense antallet av dyr og i stedet ved god fôring drive disse til den høiest mulige ydelse, nok er sterkest gjennemført over slettebygdene, mens fjellbygdene ennu i større grad holder fast ved de gamle driftsmåter.

Disse omstendigheter tilsammen bevirker at der i fjellbygder og distrikter som kan sidestilles med dem holdes langt flere husdyr enn i flatbygdene i forhold til innmarksarealet.

Husdyrhold ved bruk av forskjellig størrelse.

De herhenhørende opgaver er tatt inn i første hefte, tabell 3, og tredje hefte, tabell 15.

Den førstnevnte tabell bringer oplysning om det absolutte husdyrantalls fordeling på bruk av forskjellig størrelse pr. 20 juni 1929. Derav er utregnet de relative tall som er tatt inn i nærværende oversikt s. 27, hvortil henvises.

Sammentrukket til de fem hovedgrupper av eiendommer: boliger, boligbruk, småbruk, enhestes og flerhestes gårder finnes opgaver tatt inn s. 29.

Det store antall boliger og boligbruk, i alt ca. 90 000, har tilsammen knapt 2.5 pct. av husdyrholdet. Bare svine- og fjærfeholdet er ved disse bruk av nogen betydning. Gruppen småbruk omfatter knapt $^1/_4$ av storfeholdet, omtrent $^1/_3$ av sau- og geitholdet, $^1/_6$ av svinene og vel $^1/_4$ av fjærfeet.

Gårdsbrukenes dominerende stilling gjelder selvsagt også husdyrbruket. Hele 77.9 pct. av husdyrholdet falt på gårdsbrukene. Størst var procenten for hester, nemlig 97.1, dernæst storfe 75.7, svin 74.6, småfe 63.9 og fjærfe 56.4 pct. Men så omfatter jo også gårdsbrukene hele 83.1 pct. av hele innmarksarealet. Særskilt enhestesgårdene har langt innpå halvdelen av det samlede husdyrhold, fra 33.6 pct. av svinene til 53.5 pct. av hestene; gruppen flerhestes gårder har vel $^1/_3$ av det samlede husdyrhold; i denne gruppe er det småfeet, sau og geit, og fjærfe som er av forholdsvis minst betydning.

På s. 28 er tatt inn en tabell som bl. a. angir det gjennemsnittlige husdyrhold for bruk i de forskjellige klasser, og på s. 29 finnes tilsvarende opgaver for de 5 store grupper av bruk.

På boligene faller der gjennemsnittlig bare 0.3 kyrlag pr. bruk, boligbrukene har 1.0 kyrlag og småbrukene 3.4, enhestesgårdene 8.3 og flerhestesgårdene 20.9 kyrlag.

For øvrig henvises til nevnte tabeller.

Opgaver over husdyrholdet pr. 1000 dekar innmark ved bruk av forskjellig størrelse er tatt inn i tredje hefte, tabell 15. Man gjengir en sammenstilling for rikets bygder omfattende både skyldsatte og ikke særskilt skyldsatte bruk.

	Hester	Storfe		Sauer	Geiter	Svin	Fjærfe (voksne)	Beregnet slaktevekt
		I alt	Herav melkekyr					
								Tonn
Klasse 1. Inntil 2 dekar innm.	14.2	72.1	53.9	303.8	94.3	281.2	5 559	39.3
» 2. 2.1—5 »	7.5	157.4	116.8	387.8	110.7	82.0	2 043	34.0
» 3. 5.1—10 »	7.2	197.3	136.8	349.2	89.2	47.4	903	33.4
» 4. 10.1—20 »	13.1	183.5	118.2	295.9	64.2	33.7	517	30.2
» 5. 20.1—50 »	21.1	150.6	92.6	242.9	49.7	25.1	319	26.4
» 6. 50.1—100 »	19.2	119.6	72.5	150.3	30.6	24.5	211	21.2
» 7. 100.1—200 »	17.0	96.7	58.0	65.5	12.0	25.2	146	17.6
» 8. 200.1—300 »	15.8	84.9	50.9	34.4	5.2	26.0	106	15.9
» 9. 300.1—500 »	15.3	78.8	47.8	18.5	3.0	29.1	91	15.0
» 10. 500.1—700 »	13.8	70.8	42.8	14.9	2.4	31.4	59	13.7
» 11. 700.1—1000 »	13.5	72.4	44.8	23.8	1.4	38.6	53	14.2
» 12. over 1000 »	16.8	72.9	44.6	12.5	—	47.2	41	15.6
» 1—12	17.7	122.6	75.6	153.1	31.9	28.7	289	22.0

Hermed kan sammenholdes de på s. 43 og 44 inntatte tabeller, hvor husdyrholdet er beregnet i forhold til det samlede landbruksareal (innmark og utslåtter).

Antallet av husdyr pr. 1 000 dekar innmark er forholdsvis størst ved de små bruk og avtar med stigende eiendomsstørrelse. Forskjellen er betydelig og gjør sig gjeldende i alle distrikter.

Klasse 1, boligene, inntar hvad husdyrhold angår en særstilling, idet husdyrholdet her i de fleste tilfelle ikke i større grad er basert på foredling av planteprodukter, avlet på bruket men snarere må ses i sammenheng med trangen til ved egen produksjon å tilfredsstille en del av familiens behov for husdyrprodukter, for en ganske vesentlig del på basis av innkjøpt fôr og til utnyttelse av avfall fra husholdningen. Man vil her særlig legge merke til det store svine- og fjærfehold. Hesteholdet i denne klasse skyldes næringsdrift utenfor bruket (vognmenn, kjørere, landhandlere m. v.). De samme betraktninger gjør sig også i ikke liten grad gjeldende i klasse 2, boligbrukene.

Bortsett fra disse to klasser er hvad hestene angår antallet stigende i forhold til innmarksarealet, fra klasse 3—5, senere avtar det

noget med stigende bruksstørrelse. Klasse 12 har igjen et noget større hestehold. Unghestenes antall er stort sett stigende med eiendomsstørrelsen.

Antallet av storfe er overalt størst ved de små bruk; høiest ligger klasse 3, som har over dobbelt så mange storfe som brukene i kl. 7, og antallet avtar siden til klasse 10, som har det laveste tall i denne henseende.

Antallet av sauer i forhold til innmarksarealet avtar overalt raskt med økende eiendomsstørrelse. Det samme er tilfelle med geitene. Småfeet tilhører således fortrinsvis småbrukene.

Fjærfe- og svineholdet er som allerede nevnt særlig stort i forhold til innmarksarealet ved boligene og boligbrukene. Fjærfeholdet avtar raskt med tiltagende eiendomsstørrelse. Svineholdet avtar til kl. 6, men øker siden jevnt, så antallet i klasse 12 og klasse 3 er praktisk talt likt i forhold til innmarksarealet.

Man har også beregnet slaktevekten av den samlede besetning pr. 1 000 dekar innmark klassevis (fjærfe medregnet). Også efter denne beregning viser de små eiendommer dobbelt så stort husdyrhold i forhold til innmarksarealet som de større.

For øvrig henvises til foranstående avsnitt, s. 25 flg. hvor jordbrukene fordelt efter størrelse nøiere er omhandlet.

Likesom husdyrholdet er forholdsvis større ved de små bruk, skiller de sig også fra de større bruk med hensyn til besetningenes relative sammensetning hvad de enkelte husdyrslag angår.

Husdyrholdets procentvise sammensetning innen de enkelte klasser av bruk:

	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin	I alt
Kl. 1.	1.9	9.4	39.7	12.3	36.7	100.0
» 2.	1.0	21.1	52.0	14.9	11.0	100.0
» 3.	1.0	28.6	50.6	12.9	6.9	100.0
» 4.	2.2	31.1	50.1	10.9	5.7	100.0
» 5.	4.3	30.8	49.6	10.2	5.1	100.0
» 6.	5.6	34.7	43.7	8.9	7.1	100.0
» 7.	7.9	44.7	30.2	5.6	11.6	100.0
» 8.	9.5	51.1	20.7	3.1	15.6	100.0
» 9.	10.6	54.4	12.8	2.1	20.1	100.0
» 10.	10.4	53.1	11.2	1.8	23.5	100.0
» 11.	9.0	48.4	15.9	0.9	25.8	100.0
» 12.	11.2	48.8	8.4	—	31.6	100.0
» 1—12.	5.0	34.6	43.3	9.0	8.1	100.0

Det procentvise antall av hester og storfe er stort sett stigende med brukenes tiltagende størrelse, antallet av sauer og geiter fallende. Svinenes procentvise andel i besetningen er størst i klasse 1, raskt avtagende til kl. 5, for så igjen å øke med stigende eiendomsstørrelse.

Forholdet mellem antall voksne hester og antall unghester, mellem melkekyr og annet storfe og mellem avlssvin og andre svin klassevis for rikets bygder vil fremgå av følgende sammenstilling:

	Hester			Storfe			Svin		
	Under 3 år	Over 3 år	I alt	Melke kyr	Andre	I alt	Avls-svin	Andre	I alt
Klasse 1	5.6	94.4	100.0	74.7	25.3	100.0	1.9	98.1	100.0
» 2	9.3	90.7	100.0	74.2	25.8	100.0	3.0	97.0	100.0
» 3	9.6	90.4	100.0	69.3	30.7	100.0	3.3	96.7	100.0
» 4	8.1	91.9	100.0	64.4	35.6	100.0	4.8	95.2	100.0
» 5	8.6	91.4	100.0	61.4	38.6	100.0	9.4	90.6	100.0
» 6	11.3	88.7	100.0	60.7	39.3	100.0	15.2	84.8	100.0
» 7	12.8	87.2	100.0	60.0	40.0	100.0	20.5	79.5	100.0
» 8	14.8	85.2	100.0	59.9	40.1	100.0	23.9	76.1	100.0
» 9	17.2	82.8	100.0	60.6	39.4	100.0	22.4	77.6	100.0
» 10	17.3	82.7	100.0	60.1	39.9	100.0	19.8	80.2	100.0
» 11	18.3	81.7	100.0	61.9	38.1	100.0	14.5	85.5	100.0
» 12	18.4	81.6	100.0	61.1	38.9	100.0	14.0	86.0	100.0
» 1—12	11.2	88.8	100.0	61.7	38.3	100.0	13.5	86.5	100.0

For hestenes vedkommende vil man legge merke til den lave procent for unghester på de mindre eiendommer. Procenten for unghester er stort sett økende med stigende eiendomsstørrelse. Hesteopdrett er gjerne knyttet til de større eiendommer.

Hvad storfeet angår er procenten for melkekyr størst i forhold til annet storfe på de minste eiendommer. Procenten for annet storfe øker med stigende eiendomsstørrelse fra 25.3 pct. i kl. 1 til 40.1 pct. i kl. 8. I de høieste eiendomsklasser er den igjen noget lavere.

Antallet av avlssvin er helt ubetydelig ved de små eiendommer. Svineholdet er på disse bruk omtrent utelukkende basert på kjøp av smågriser. Særlig stort er det relative antall av avlssvin på brukene i kl. 7—9 (100—500 dekar innmark), hvor avlssvinene utgjør mellem $^1/_4$ og $^1/_5$ av det samlede antall svin. For de største eiendommer er procenten for avlssvin igjen avtagende.

Priser på husdyr og husdyrbesetningenes beregnede verdi.

Priser på husdyr.

Opgavene over husdyrpriser er for 1925—1926 og 1930 innhentet ved særskilte spørreskjemaer til jordstyrene, som har avgitt skjønnsmessige opgaver for herredet. Tidligere blev prisopgavene innhentet gjennem lensmennene.

De utregnede gjennemsnittspriser er tatt inn i tredje hefte, tabell 24.

På næste side sammenstilles opgavene for rikets bygder med de tilsvarende for tidligere år, avrundet i hele kroner.

Fra 1900 til 1914 steg prisene ganske sterkt. Utregnet pr. år utgjorde den gjennemsnittlige stigning i husdyrprisene (beregnet under ett for hest,

	1880	1890	1900	1907	1914	1917	1918	1920	1925–26	1930
Arbeidshester .	275	258	356	388	590	1 681	2 050	1 623	798	618
Okser	71	91	103	132	187	642	764	675	398	291
Kyr	73	88	94	120	141	536	669	633	387	248
Ungnaut . . .	41	49	52	66	84	277	348	324	195	136
Kalver	12	14	15	19	24	77	95	70	46	38
Voksne sauer .	10	12	13	17	22	82	102	83	53	34
» geiter .	9	11	11	13	16	59	74	61	41	25
» svin . .	—	62	81	96	106	411	502	442	231	112

okse, ungnaut, sau og svin) for 1880—1890 1.55 pct., 1890—1900 1.87 pct., 1900—1907 3.14 pct., 1907—1914 4.66 pct. Som man ser, en progressiv økning helt fra 1880 til 1914.

Prisstigningen fra 1914 til 1918 er jo av helt eksepsjonell art. Fra 1914—1915 utgjorde stigningen i prisene for de nevnte husdyr under ett 19 pct., fra 1915—1917 163 pct. eller 81.5 pct. pr. år og 1917—1918 22 pct. Prisene for 1918 betegner maksimum; allerede opgavene for 1919 viser nedgang. Gjennemsnittlig for samtlige dyreslag er nedgangen fra 1918—1920 15.1 pct., fra 1920 til 1925—1926 45 pct. og fra 1925—1926 til 1930 30.2 pct. Fra 1918 til 1930 viser husdyrprisene under ett en nedgang på 67.4 pct. Prisene i 1930 utgjør således gjennemsnittlig bare $^1/_3$ av prisene i 1918.

P r i s b e v e g e l s e n i t i d s r u m m e t 1 9 1 4—1 9 3 0 vil fremgå av nedenstående sammenstilling, hvor prisene i 1914 er satt = 100.

	1914	1918	1920	1925—26	1930
Arbeidshester . . .	100.0	347.4	275.1	135.2	104.8
Okser	100.0	408.7	360.8	213.0	155.4
Kyr	100.0	474.5	449.1	274.8	176.2
Ungnaut	100.0	413.8	385.2	232.4	161.3
Kalver	100.0	397.1	292.9	192.6	159.2
Voksne sauer . . .	100.0	461.4	377.3	240.8	154.5
» geiter . . .	100.0	461.9	381.3	258.4	156.3
» svin . . .	100.0	473.8	416.5	218.1	105.7
Alle under ett . . .	100.0	393.5	334.2	183.8	128.4

Prisene på hester og svin var således i 1930 kommet ned på omtrent samme nivå som i 1914, mens prisene på storfe, sau og geit fremdeles lå over 50 pct. høiere enn da.

H e s t e r. Prisstigningen fra 1914 til 1918 var forholdsvis mindre for hestene enn for de andre husdyr. Dette skyldes visstnok at prisen på hestene i 1914 var relativt høi. Hesteprisene steg mere i perioden 1907—1914 enn de øvrige husdyrpriser.

Med det store opdrett av hester som hadde funnet sted i opgangsårene blev der, da omslaget kom — med stillstand i skogsdriften og sterk

nedgang i åkerarealene —, overflod av hester. Fallet i hesteprisene blev derfor langt raskere og sterkere enn for de øvrige husdyr.

Hesteprisene er større på Østlandet og Oplandene enn i de øvrige landsdeler, visse deler av Trøndelagen undtatt. Denne prisforskjell må selvfølgelig ses i forbindelse med våre to hesterasers hovedsakelige utbredelsesområde.

I årene efter krigen har for øvrig hesteprisene holdt sig noget bedre oppe på Vestlandet enn på Østlandet og Oplandene. Prisforskjellen er nu omkring 20 pct. mot 34 i 1914 og 41 i 1919.

S t o r f e. Gjennemsnittsprisen for storfe i 1930 ligger fra 55—76 pct. over prisen i 1914. Forholdsvis høiest ligger prisen for melkekyr, 76 pct. over prisen i 1914.

Også for storfeets vedkommende vil de forskjellige rasers utbredelsesområde influere sterkt på gjennemsnittsprisen, efter dyrenes størrelse og ydeevne. De beste jordbruksdistrikter har en større ferase med større både slakte- og produksjonsverdi. Gjennemgående har Østfold og Vestfold de høieste priser på storfe, Sogn og Fjordane, Møre og Nord-Norge de laveste.

S m å f e. I motsetning til hvad tilfelle er med heste- og storferasene er småferasene forholdsvis ensartet over hele landet hvad størrelse angår. Der er derfor heller ikke nogen utpreget distriktsvis forskjell i prisene. Prisene på småfe i 1930 ligger ca. 55 pct. over prisene i 1914.

S v i n. De opgitte priser på svin vil avhenge av hvilken slaktevekt vedkommende har gått ut fra som mest almindelig i sitt distrikt. Den opgitte gjennemsnittspris ligger knapt 6 pct. over prisen i 1914. Gjennemsnittsprisen for flesk i 1930 (Priscentralen) var kr. 1.21 mot i 1913 (Oslo markedspris) kr. 1.14.

I samme tabell som de ovenfor omtalte opgaver over husdyrpriser (hefte 3, tab. 24) er også tatt inn opgaver over priser på s t r å f ô r i 1930, innhentet på samme vis som de foregående. Sammenlignet med opgaver innhentet i 1914 stiller disse sig således for rikets bygder:

	Kr. pr. 100 kg.	
	1930	1914
Høi fra eng på dyrket jord	7.36	6.80
Høi fra naturlig eng	7.15	6.70
Halm	3.49	3.50

Høiprisen lå således i 1930 noget over prisen i 1914, mens halmprisen er kommet ned på samme nivå som da.

Som tidligere ligger stråfôrprisene høiest i distrikter hvor jordbruket inntar en mindre fremtredende plass, lavest i de beste jordbruksdistrikter. Særlig ligger prisen høit i Finnmark og Troms, dernæst på Vestlandet. Dette henger sammen med at salg av stråfôr vesentlig foregår om våren

da prisene står særlig høit i slike distrikter, hvor den fra gammel tid kjente «vårknipe» fremdeles gjør sin innflydelse gjeldende, sterkere enn i de bedre jordbruksdistrikter. I de siste distrikter bidrar da også de bedre kommunikasjoner til at lokal fôrmangel om våren lettere kan avhjelpes ved tilførsler utenfra.

Husdyrbesetningenes verdi.

På grunnlag av de i forrige avsnitt omhandlede priser i forbindelse med opgavene over antallet av husdyr pr. 20 juni 1929 har man foretatt en beregning over husdyrbesetningenes omtrentlige verdi. Se tabell 25 i tredje hefte. For fjærfe, kaniner og bikuber er gjennemsnittspriser meddelt av hr. småbrukskonsulent Five.

Man gjengir nedenfor et sammendrag for riket:

	Verdi i 1000 kr.		
	Riket	Rikets bygder	Rikets byer
Hester	102 053	99 331	2 722
Storfe	227 498	226 534	964
Sauer	39 661	39 621	40
Geiter	6 610	6 602	8
Svin	18 459	18 141	318
Rein	3 935	3 935	—
Kaniner	1 001	934	67
Fjærfe	9 126	8 942	184
Bikuber	664	639	25
Tilsammen	409 007	404 679	4 328

Hertil kommer verdien av pelsdyrene.

Da de tidligere beregninger man har over husdyrbesetningenes verdi gjelder vinterbesetningen, har man til sammenligning med de tidligere beregninger også beregnet verdien av besetningene 1 januar 1929.

Nedenfor sammenstilles denne for rikets bygder med de tilsvarende beregninger for 1890, 1900, 1907 og 1918 for så vidt de større husdyr angår.

	Verdi i 1 000 kr.[1]				
	1890	1900	1907	1918	1929
Hester	34 600	51 830	57 336	304 176	97 547
Storfe	70 600	73 730	97 417	565 037	219 797
Sauer	17 300	12 820	16 335	83 578	28 476
Geiter	2 900	2 400	2 917	11 700	5 167
Svin	7 300	13 120	15 117	45 293	13 184
Rein	3 200	2 100	2 819	10 803	3 600
Tilsammen	135 900	156 000	191 941	1 020 587	367 771

Besetningenes verdi utgjorde for så vidt ovenstående dyreslag angår i 1929 ikke stort mere enn $^1/_3$ av verdien i 1918, men var dog næsten dobbelt så høi som i 1907.

Nedenstående tabell viser forholdet mellem den samlede verdi av de forskjellige slags husdyr:

	1890	1900	1907	1918	1929
	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.
Hester	25.5	33.3	30.9	29.8	26.5
Storfe	51.9	47.3	49.7	55.4	59.8
Sauer	12.7	8.2	8.3	8.2	7.7
Geiter	2.1	1.5	1.5	1.1	1.4
Svin	5.4	8.4	8.2	4.4	3.6
Rein	2.4	1.3	1.4	1.1	1.0
Tilsammen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Det mest bemerkelsesverdige i de to siste tellingsperioder er økningen i storfeets relative andel.

Tabell 25 i hefte 3 inneholder også beregninger over husdyrbesetningenes verdi i forhold til innmarksarealet og folkemengden, for så vidt hester, storfe, sauer, geiter og svin angår.

Verdien av de foran nevnte husdyr androg for riket pr. dekar innmark til kr. 39.40. Av fylkene har Rogaland den største verdi av husdyr i forhold til innmarksarealet med kr. 68 pr. dekar. Dernæst kommer Agderfylkene, Hordaland, Telemark og Sogn og Fjordane med ca. kr. 50. Av fogderiene kommer Jæren og Dalene høiest med kr. 71.30.

På hver innbygger i riket faller der av de foran nevnte husdyr gjennemsnittlig en verdi av 140 kr., beregnet særskilt for bygdene 194 kr. og for byene 5 kr. Blandt fylkene kommer også her Rogaland høiest med 325 kr. pr. innbygger. Dernæst kommer Opland med 275 kr., Sogn og Fjordane med 247 kr. og Østfold med 240 kr. Av fogderiene kommer Rakkestad og Jæren og Dalene høiest med over 400 kr.

Besetningenes antall og gjennemsnittlige størrelse.

Ved de på side 28 anførte opgaver for husdyrhold pr. bruk er gjennemsnittstallene utregnet efter det samlede antall bruk. Særlig blandt de mindre bruk er der imidlertid mange som overhodet ikke har husdyr, og de forskjellige husdyrslags er jo heller ikke like almindelig holdt.

For å bringe på det rene antallet av besetninger av de forskjellige slags husdyr har man foretatt en representativ optelling omfattende ca. $^1/_6$ av tellingsmaterialet.

Resultatet av denne representative undersøkelse er gjengitt i tabellen side 342—343, som angir hvor mange procent av brukene som holdt husdyr av de forskjellige slags, a) klassevis fordelt, b) fylkesvis fordelt for bruk med over 5 dekar innmark. Denne siste tabell omfatter altså bare de egentlige gårdsbruk og småbruk, mens boligene og boligbrukene er holdt utenfor.

Hest holdtes i alt på 40.9 pct. av de undersøkte bruk. Beregnet for alle bruk i riket blir det 122 000 bruk som har hest mot 176 360 uten. Gjennemsnittlig for rikets bygder var der således 1.4 hest pr. bruk med hestehold. En del bruk har bare unghest. Dette forhold forekommer hyppigst ved mindre bruk og i distrikter hvor man mest kjøper sine hester annenstedsfra, som i Nord-Norge og delvis på Vestlandet.

I de tre laveste eiendomsklasser har kun en liten procent av brukene hest, og hesteholdet er for disse bruk overveiende betinget av næringsdrift utenom bruket. Heller ikke brukene i kl. 4 er store nok til at der i almindelighet holdes hest overveiende for brukets skyld. Knapt $^1/_5$ av eiendommene i denne klasse har hest, men allerede i klasse 5 har vel 60 pct. og i klasse 6 91 pct. av brukene hest. Fra klasse 7 og opover er det alene ekstraordinære forhold som kan bevirke at der en sjelden gang, og da kun midlertidig, ikke holdes hest; ofte mangler da samtidig annen besetning.

Storfe fantes på 71.7 pct. av brukene eller, beregnet for rikets bygder, på 214 000 bruk. Det gjennemsnittlige antall storfe pr. bruk med storfehold blir således 5.7. Av boligene har bare 4.5 pct. storfe, men allerede i næste klasse, boligbrukene, er der storfe ved over $^1/_3$ av brukene og i klasse 3 ved 72 pct. av brukene. Av brukene med over 5 dekar innmark hadde vel 90 pct. storfe, og variasjonene fylkene imellem er små.

Sauer holdtes ved 45.9 pct. av brukene eller, beregnet for rikets bygder, ved 137 000 bruk, med gjennemsnittlig 11.1 sau pr. besetning. Mens der på Vestlandet, i Trøndelagen og Nord-Norge er sauehold ved de aller fleste bruk i klasse 3—12 (Sogn og Fjordane har den høieste procent med 94.1), har bare $^1/_{10}$ av brukene i Østfold, Akershus og Vestfold sauer, omkring $^1/_4$ av brukene i Buskerud og Aust-Agder.

Geiter holdtes ved 13.6 pct. av brukene. I alt skulde der da være 40 500 geitbesetninger i rikets bygder med gjennemsnittlig 7.8 geiter pr. besetning.

Stråfôretende husdyr under ett (hest, storfe, sau eller geit) fantes i alt ved 75.6 pct. av brukene, eller i alt for rikets bygder 225 470 bruk med stråfôretende husdyr mot 72 890 uten. Av brukene i klasse 3—12 hadde 92.5 pct. stråfôretende husdyr. I klasse 1 fantes disse husdyr bare ved vel 10 pct. av brukene, men allerede i klasse 2 ved næsten halvparten av brukene, i klasse 3 ved $^3/_4$, og i klasse 4 var det bare vel $^1/_{10}$ av brukene som ikke hadde nogen av disse husdyr. Ved de større bruk var det kun i de før omtalte undtagelsestilfelle at ingen av disse husdyr fantes.

Svin fantes ved 37.3 pct. av brukene. Antallet av svinebesetninger i alt skulde da andra til 111 400 med gjennemsnittlig 2.6 svin pr. beset-

Det procentvise antall av bruk som holdt

	Hest		Storfe	Sauer
	i alt	voksen hest		
a) Ved bruk av forskjellig størrelse.				
Kl. 1. Inntil 2 dekar innmark	1.2	1.1	4.5	4.9
» 2. 2.1—5 —	2.3	2.0	36.2	20.1
» 3. 5.1—10 —	5.5	5.0	72.1	34.9
» 4. 10.1—20 —	19.4	16.8	86.9	44.4
» 5. 20.1—50 —	60.9	55.1	93.6	58.0
» 6. 50.1—100 —	91.4	86.9	97.1	58.9
» 7. 100.1—200 —	97.7	96.8	98.1	47.8
» 8. 200.1—300 —	99.4	99.1	99.2	39.1
» 9. 300.1—500 —	97.8	97.8	97.2	38.3
» 10. 500.1—700 —	100.0	100.0	98.1	53.7
» 11. 700.1—1 000 —	100.0	100.0	100.0	44.4
» 12. over 1 000 —	100.0	100.0	100.0	75.0
» 1—12	40.9	37.6	71.7	45.9
b) Fylkesvis for bruk med over 5 dekar innmark				
Østfold	71.5	70.2	90.6	8.8
Akershus	68.1	67.5	90.0	12.1
Hedmark	46.4	45.4	83.0	47.2
Opland	53.1	49.1	91.5	47.0
Buskerud	57.2	55.5	88.9	23.4
Vestfold	70.9	70.4	89.8	9.1
Telemark	50.7	48.4	86.7	34.7
Aust-Agder	52.7	49.8	89.8	24.9
Vest-Agder	46.1	41.2	91.7	54.1
Rogaland	69.2	62.5	95.7	82.3
Hordaland	50.0	43.7	96.0	88.7
Sogn og Fjordane	59.2	47.8	97.4	94.1
Møre	56.5	45.7	94.5	71.2
Sør-Trøndelag	57.6	54.2	91.7	81.4
Nord-Trøndelag	55.6	54.4	93.5	73.2
Nordland	40.8	36.0	96.1	87.6
Troms	51.3	43.1	96.4	86.6
Finnmark	16.9	14.0	80.1	47.9
Alle fylker, kl. 3—12	54.1	50.5	90.5	50.6

Antallet av svine- og hønsebesetninger $^{20}/_{6}$ 1929

	Svinebesetninger				
	1 svin	2 svin	3—5 svin	6—10 svin	11—20 svin
Østfold	26.1	34.5	25.4	8.9	3.3
Akershus	22.2	36.8	24.3	9.4	4.8
Hedmark	54.4	27.5	12.6	3.1	1.6
Opland	47.6	27.7	16.0	4.9	3.1
Buskerud	47.1	35.5	13.1	3.1	0.9
Vestfold	27.4	34.8	24.1	9.0	3.4
Telemark	44.7	38.3	15.0	1.7	0.1
Aust-Agder	58.5	29.8	10.1	1.1	0.4
Vest-Agder	47.4	37.5	12.0	2.6	0.5
Rogaland	34.8	34.6	19.3	5.7	1.7
Hordaland	74.1	20.2	3.2	0.3	2.2
Sogn og Fjordane	64.2	24.3	10.5	0.6	0.3
Møre	82.1	11.2	4.5	0.9	0.5
Sør-Trøndelag	70.4	21.9	7.1	0.4	0.2
Nord-Trøndelag	58.1	23.2	13.7	3.3	1.1
Nordland	86.7	9.0	3.3	1.0	—
Troms	93.3	4.7	0.7	1.3	—
Finnmark	70.0	10.0	10.0	10.0	—
Samtlige	49.2	29.5	14.7	4.0	1.8

de forskjellige slags husdyr 20 juni 1929.

Geiter	Hest, storfe. sauer eller geiter	Svin		Kaniner	Høns	Ender	Gjess	Kalkuner
		i alt	avlssvin					
3.1	10.6	18.5	0.3	8.9	33.7	0.5	0.3	0.4
10.2	46.2	22.6	0.5	7.7	46.2	0.6	0.3	0.5
14.1	77.1	27.2	0.6	6.2	50.6	0.5	0.4	0.5
14.2	89.0	35.7	1.6	6.2	58.7	0.6	0.4	0.4
18.2	95.5	46.4	5.1	7.0	66.0	0.8	0.9	0.6
15.8	97.9	62.7	14.7	8.8	76.0	1.3	1.6	1.4
11.0	98.8	80.7	34.4	11.2	89.2	1.9	3.5	3.3
6.7	99.4	84.8	50.7	11.4	91.3	3.6	6.7	6.7
6.1	97.8	89.5	58.8	12.8	90.4	4.5	11.5	11.2
14.8	98.1	87.0	61.1	5.6	92.6	3.7	7.4	9.3
—	100.0	88.9	55.6	22.2	88.9	33.3	22.2	22.2
—	100.0	100.0	50.0	—	75.0	—	—	25.0
13.6	75.6	37.3	6.4	7.3	61.0	1.1	1.2	1.0
0.3	91.7	63.2	18.1	14.6	86.9	3.0	6.1	4.3
0.1	91.5	59.5	18.4	10.0	82.1	2.2	2.4	2.2
15.2	87.4	58.5	9.0	7.9	64.3	0.4	0.6	1.1
22.2	91.7	60.7	17.7	8.2	65.7	0.3	0.3	0.8
8.0	90.5	56.9	7.8	9.3	58.0	0.6	1.2	1.1
—	92.1	62.7	14.5	8.0	75.6	0.9	2.1	2.1
17.9	88.9	54.8	8.0	5.3	56.4	0.7	0.2	0.5
5.1	91.3	47.8	5.7	8.8	48.1	0.4	0.8	0.8
2.0	93.1	20.8	1.2	4.1	72.1	0.9	0.7	0.1
21.1	97.8	44.3	11.8	9.0	83.2	4.8	9.8	3.3
27.2	97.6	36.1	4.1	2.9	65.1	1.5	0.3	0.5
43.3	98.6	62.3	5.1	8.1	64.1	0.8	1.2	1.5
23.0	95.8	32.2	4.4	7.1	72.6	1.5	0.3	0.2
16.0	93.8	50.0	4.0	7.6	75.0	0.7	0.5	0.9
20.0	96.0	63.4	9.3	11.8	85.8	2.0	0.9	1.6
25.1	97.6	8.5	0.2	3.4	68.4	0.4	0.1	0.2
22.7	97.9	9.9	0.4	1.0	59.4	0.2	0.1	—
14.3	85.7	1.1	0.1	0.9	11.0	—	—	—
15.4	92.5	48.5	9.4	7.2	66.9	1.2	1.3	1.2

procentvis fordelt efter deres størrelse.

med:		Hønsebesetninger med:						
21–50 svin	Over 50 svin	inntil 10 høns	11–25 høns	26–50 høns	51–100 høns	101–200 høns	201–500 høns	Over 500 høns
1.5	0.3	20.0	44.9	27.6	6.8	0.6	0.1	—
1.9	0.6	32.3	44.9	18.8	3.2	0.7	0.1	—
0.6	0.2	63.3	29.1	6.1	1.4	0.1	—	—
0.6	0.1	54.4	34.3	9.8	1.2	0.3	—	—
0.3	—	43.6	41.7	12.1	2.0	0.4	0.2	—
1.0	0.3	25.0	46.3	23.3	4.2	0.8	0.3	0.1
0.1	0.1	48.0	37.8	12.4	1.6	0.2	—	—
0.1	—	54.0	34.0	8.9	2.4	0.6	0.1	—
—	—	67.6	24.1	6.4	1.5	0.4	—	—
2.3	1.6	20.5	22.8	25.1	21.6	7.9	2.0	0.1
—	—	57.4	33.2	8.5	0.8	0.1	—	—
0.1	—	75.6	22.1	1.8	0.4	0.1	—	—
0.2	0.6	65.9	30.0	3.2	0.8	0.1	—	—
—	—	61.6	32.9	5.0	0.5	—	—	—
0.3	0.3	48.7	41.9	8.8	0.6	—	—	—
—	—	90.2	9.2	0.5	0.1	—	—	—
—	—	93.4	6.1	0.5	—	—	—	—
—	—	92.4	5.9	1.7	—	—	—	—
0.6	0.2	52.2	33.3	11.2	2.6	0.6	0.1	—

ning. 18.5 pct. av brukene i klasse 1 hadde svin. Procenten øker raskt med stigende eiendomsstørrelse. Ved bruk med over 100 dekar innmark holdtes der svin ved 80—90 pct. av brukene.

Avlssvin forekommer sjelden ved de mindre bruk. Ennu i klasse 6 var der avlssvin bare ved $^1/_7$ av brukene, i klasse 7 ved $^1/_3$, og ved de større bruk holdtes avlssvin ved 50—60 pct. av brukene.

K a n i n e r holdtes ved 7.3 pct. av brukene, hvad der svarer til et samlet antall kaninbesetninger på ca. 23 000.

H ø n s holdtes ved 61.0 pct. av brukene, hvilket svarer til 182 000 hønsebesetninger i rikets bygder, med gjennemsnittlig 15.8 høns pr. besetning. Også hønsehold er mest almindelig ved de større bruk.

De øvrige fjærfeslag, ender, gjess og kalkuner holdes hver kun ved ca. 1 pct. av brukene. Mest almindelig forekommer de i Rogaland, Østfold og Akershus.

P e l s d y r holdes ved 0.7 pct. av brukene. Her er det Møre og Sogn og Fjordane som har den høieste procent, henholdsvis 5.2 og 4.7.

B i k u b e r fantes ved 1.7 pct. av brukene. Høiest procent for bruk med bikuber har fylkene Østfold og Akershus, dernæst Aust-Agder, Telemark og Vestfold. Det samlede antall bigårder er beregnet til ca. 5 000, med gjennemsnittlig 4 bikuber på hver bigård.

Over antallet av besetninger av forskjellig størrelse har man for en del husdyrslag foretatt en representativ undersøkelse. For hest og storfe foretok man i 1926 en slik undersøkelse på grunnlag av en fullstendig husdyrtelling i en del representative herreder. Resultatet av denne undersøkelse gjengis i følgende tabell, prosentvis utregnet:

Hestebesetningene			Storfebesetningene		
	Procent av antallet av besetninger	Procent av antallet av voksne hester		Procent av antallet av besetninger	Procent av antallet av kyr.
Med bare unghest	1.80	—	Med bare ungfe	0.81	—
» andel i voksen hest .	0.42	0.13	» 1 ku	18.21	4.49
» 1 voksen hest	63.43	41.53	» 2 kyr	23.02	11.37
» 2 —»—	22.98	30.08	» 3 »	17.24	12.77
» 3 —»—	7.10	13.95	» 4 »	11.66	11.51
» 4 —»—	2.24	5.86	» 5 »	7.32	9.16
» 5 —»—	1.05	3.43	» 6—10 kyr	16.65	30.37
» 6 —»—	0.35	1.37	» 11—15 »	3.42	10.60
» 7 —»—	0.29	1.35	» 16—20 »	0.76	3.32
» 8 —»—	0.07	0.38	» 21—30 »	0.70	4.09
» 9 —»—	0.09	0.54	» 31—40 »	0.15	1.34
» 10 —»—	0.04	0.24	» 41—50 »	0.02	0.24
» over 10 voksne hester	0.14	1.14	» over 50 »	0.04	0.74
	100.00	100.00		100.00	100.00

Det langt overveiende antall av besetningene er således ganske små. Av hestebesetningene er ikke mere enn 11.37 pct. på mere enn 2 voksne hester, 63.43 pct. på bare 1 voksen hest.

Av storfebesetningene var 42.04 pct. på 2 kyr eller derunder. Næsten $^4/_5$ av storfebesetningene var på inntil 5 kyr, og kun litt over 5 pct. av besetningene hadde over 10 kyr. Ser man hen til kyrnes antall, veier jo de større besetninger mere. 49.3 pct. av kyrne falt på de små besetninger med 5 kyr og derunder, 30.37 pct. falt på de middelstore besetninger med 6—10 kyr og 20.33 pct. på de større besetninger.

For svin og høns har man i forbindelse med jordbrukstellingen 1929 foretatt en representativ undersøkelse. Resultatet av denne er gjengitt i tabellen side 342—343.

Omtrent halvparten av svinebesetningene hadde bare 1 svin, 29.5 pct. hadde 2 svin, 14.7 pct. hadde 3—5 svin. Over 20 svin hadde bare 0.8 pct. av svinebesetningene. Forholdet er imidlertid nokså forskjellig fylkene imellem. Særlig stor procent svinehold med bare 1 svin viser Nord-Norge, samt fylkene Møre, Hordaland og Sør-Trøndelag. Lav procent for svinehold med bare 1 svin har Akershus, Østfold, Vestfold, dernæst Rogaland. Disse 4 fylker utmerker sig ved gjennemgående større svinebesetninger enn de øvrige, de har således også den høieste procent for svinehold med over 20 svin.

Av hønseholdene var vel halvdelen på inntil 10 høns (kyllinger ikke regnet med). $^1/_3$ av besetningene hadde fra 11—25 høns og 11 pct. mellem 26 og 50 høns. Hønsehold over 100 høns utgjorde bare 0.7 pct. av samtlige.

Også hvad hønsene angår er forholdet fylkene imellem meget forskjellig. I Nord-Norge er således over 90 pct. av hønseholdene på inntil 10 høns. I Sogn og Fjordane er hønseholdene også gjennemgående små. Østfold, Rogaland, Vestfold og Akershus har gjennemgående større hønsebesetninger enn de andre fylker. Særlig viser Rogaland høi procent for de større hønsehold, med over 100 høns.

Husdyrhold i forskjellige land.

Følgende opgaver viser husdyrholdets størrelse i forskjellige land i forhold til folkemengden, beregnet i antall pr. 1000 innbyggere. (Se tabell omstående side.)

Hesteholdet er størst i Litauen med 236 hester pr. 1 000 innbyggere. Derefter har Estland og Lettland mellem 180 og 190. Minst antall har Storbritannia med 25 og Belgien med 30 hester pr. 1 000 innbyggere. Norge har 65, således betydelig mindre enn nabolandene, som alle har over 100.

Storfeholdet er størst i den Irske Fristat med 1 371 storfe pr. 1 000 innbyggere. Dette er betydelig mere enn i noget annet land. Det er et langt sprang til næste land Danmark med 861, som så igjen ligger

Land	Antall dyr pr. 1 000 innbyggere.				
	Hester	Storfe	Sauer	Geiter	Svin
Norge	65	437	546	115	105
Sverige	106	498	106	11	287
Danmark	139	861	54	6	1 372
Finnland	109	524	361	3	117
Estland	183	562	418	2	260
Lettland	189	540	459	6	275
Litauen	236	494	463		480
Polen	132	302	80	7	194
Tyskland	54	283	54	40	359
Belgien	30	216	—	—	154
Holland	38	299	61	17	255
Storbritannia	25	158	535	—	55
Nordirland	76	540	565	39	174
Irske Fristat	152	1 371	1 194	54	357

et godt stykke foran de øvrige land. Finnland, Estland, Lettland og Nordirland har mellem 500 og 600 og Norge, Sverige og Litauen mellem 400 og 500. Minst er storfeholdet i Storbritannia, hvor det er 158 storfe pr. 1 000 innbyggere, og Belgien, hvor det er 216.

Sau- og geitholdet er også størst i den Irske Fristat med 1 194 sauer og 54 geiter pr. 1 000 innbyggere. Derefter har Norge 546 sauer og 115 geiter. Dette er det største geithold i disse land. Nordirland har samme sauehold som Norge, men geitholdet er mindre, 39 stykker. For Belgien mangler opgaver over antall sauer og geiter. Danmark har det minste antall, med 54 sauer og 6 geiter. Holland har henholdsvis 61 og 17, Polen 80 og 7 og Tyskland 54 og 40.

Sviholdet er størst i Danmark, med 1 372 svin pr. 1 000 innbyggere. Dette er næsten det tredobbelte av antallet i noget annet land. Nærmest kommer Litauen med 480 svin pr. 1 000 innbyggere. Det minste antall har Storbritannia med 55. Derefter har Norge 105 og Finnland 117.

IV. Landbruksproduksjonens verdi og tilstrekkelighet m. v.

I de foregående avsnitt er gjort rede for både mengde og verdi av planteproduksjonen og husdyrproduksjonen; der er gitt opgaver over innførte og utførte mengder av herhenhørende produkter og opgaver over forbruket av produksjonsmidlene kraftfôr og kunstgjødsel.

På grunnlag av disse opgaver skal man her foreta en samlet beregning over landbruksproduksjonens verdi sammenlignet med tidligere år og en bedømmelse av produksjonens tilstrekkelighet for det innenlandske behov.

Planteproduksjonens verdi er efter prisnivået i 1929 beregnet til vel 316 mill. kr. (se side 216), hvorav 90 mill. kr. til direkte forbruk og 226 mill. kr. som råstoff for husdyrproduksjonen. Holder man dette siste beløp — som kommer igjen i husdyrproduksjonens verdi, beregnet til 360 mill. kr. — utenfor, får man efter prisnivået i 1929 en samlet verdi av landbruksproduksjonen på 450 mill. kr. (pelsdyravlen ikke medregnet).

Til sammenligning kan anføres at produksjonsverdien i 1923 var beregnet til 640 mill. kr., i 1913 til 240 mill. kr. Reduserer man den beregnede produksjonsverdi i 1923 og 1929 i forhold til det endrede prisnivå, får man for 1923 en produksjonsverdi av 275 mill. kr., for 1929 300 mill. kr. eller en økning fra 1913 til 1929 på 25 pct.

I ovenstående verdiberegning for landbruksproduksjonen er intet tatt med for skogens avkastning. Skogen og skogsdriften i vårt land er jo imidlertid for størstedelen intimt knyttet til gårdsbrukene som har eiendoms- eller bruksrett til $^3/_4$ av landets produktive skogareal.

På grunnlag av den beregnede gjennemsnittlige avkastning av skogen og prisnivået i 1929 er skogbrukets avkastningsverdi i 1929 beregnet til 121 mill. kr., 100 mill. kr. for barskogen, 21 mill. kr. for løvskogen.

Landbrukets og skogbrukets samlede avkastningsverdi i 1929 blir således 571 mill. kr.

I tredje hefte av Jordbrukstellingen 1907 (N. O. S. V. 145, s. 122 flg.) er der gjort utførlig rede for de foreliggende verdiberegninger over landbruksproduksjonen i tidsrummet 1835—1907. Disse beregninger er selvfølgelig ikke helt ut sammenlignbare med beregningene for de senere år. Grunnlaget for beregningene blir mere usikkert jo lengere man kommer tilbake, og verdimålerens — pengenes — kjøpekraft har jo undergått store svingninger i dette lange tidsrum.

Med disse forbehold gjengis efter nevnte publikasjon den beregnede verdi av landbrukets vesentligste bruttoutbytte 1835—1907 (skogens og havebrukets avkastning ikke medregnet):

1835	55	mill.	kroner.
1845	75	»	»
1855	123	»	»
1865	134	»	»
1875	187	»	»
1890	166	»	»
1900	177	»	»
1907	207	»	»

I denne oversikt er tidligere gjort rede for hvordan åkerbruket og da særlig kornavlen her i landet først og fremst er knyttet til de beste jordbruksbygder og de større bruk.

De fire områder som foran er regnet med til de beste jordbruksbygder (omr. 1, 2, 10 og 15), og som tilsammen utgjør 7.6 pct. av landarealet, har 61 pct. av kornarealet. For største delen av landet og største delen av brukene er det fôravlen og husdyrbruket som er det vesentlige, og som før omtalt er det også arealet av fôrvekster som i siste tellingsperiode viser størst økning.

Denne fôravlens dominerende stilling kommer også tydelig til syne når man betrakter vår høststatistikk.

Som beregnet middelsår på grunnlag av arealtallene for 1929 utgjorde høstutbyttet av innmarken (havevekstene ikke medregnet) uttrykt i byggverdi:

	Tonn byggverdi	Pct. av den samlede avl
Korn	291 507	17.1
Poteter	196 353	11.5
Fôrnepe og kålrot	63 164	3.7
Høi	1 022 040	60.1
Halm	128 810	7.6
Tilsammen	1 701 874	100.0

Bare stråfôrproduksjonen utgjør således 67.7 pct. eller vel $^2/_3$ av det samlede høstutbytte av innmarken. Man har beregnet at i alt $^5/_6$ av innmarkens planteproduksjon i byggverdi (havebrukets avkastning ikke medregnet) anvendes som fôr til husdyrene, $^1/_6$ til direkte forbruk. I tillegg til denne fôrproduksjon på innmarken kommer så fôrverdien av beiter, utslåtter m. v.

Man vil av disse tall få et godt inntrykk av den dominerende rolle husdyrbruket og dets avkastning spiller for vårt landbruks økonomi.

Hvad husdyrprodukter angår må landet nu som tidligere omtalt sies å være selvhjulpent, om enn en ikke liten del av denne produksjon foregår på innkjøpt kraftfôr, som for den aller vesentligste del er innført eller fremstillet av innførte råstoffer (linmel, kokosmel, avfallsmel av innført linfrø, kopra og korn; det vesentligste av vår sildemelproduksjon utføres).

Mens der i 1921 blev innført kjøtt, flesk, smør, egg og ost for ca. 100 mill. kr. og utført melk og melkeprodukter for ca. 9 mill. kr., er det i 1929 og 1930 omtrent balanse med innførsel for ca. 12 mill. kr., vesentlig kjøtt, flesk og smør, og utførsel av melk, melkeprodukter og egg for 10—11 mill. kr. I 1931 var der utførselsoverskudd for husdyrproduktene, men også en svær økning i mengden av innført kraftfôr.

I den 10-års periode som gikk forut for krigen hadde vi en årlig nettoinnførsel av ca. 10 000 tonn kjøtt og 2 000 tonn flesk og en mindre nettoinnførsel av ost og egg. Derimot blev der årlig utført ca. 1 000 tonn smør og 30—40 000 tonn melk (som kondensert etc., omregnet til nysilt melk).

I krigsårene var både innførsel og utførsel av matvarer begrenset av forskjellige restriksjoner.

Årene like efter krigens ophør viste en sterk stigning i innførselen av husdyrprodukter. Innførselen av kjøtt var i 1920—22 henholdsvis 15, 18 og 20 tusen tonn, fleskeinnførselen var 6 000—6 500 tonn, i 1923 endog 8 800 tonn, egginnførselen gikk op i over 3 000 tonn, og mens vi før krigen utførte ca. 1 000 tonn smør, var nettoinnførselen i 1919—22 3 000— 3500 tonn. Også innførselen av ost var betydelig, særlig i 1919 og 1920.

Efterhvert som den innenlandske husdyrproduksjon i de siste år har øket, er innførselen igjen gått tilbake, kjøttinnførselen til omtrent det halve av det den var før krigen, i 1931 ennu mindre, innførselen av flesk var i 1927 og 1930 nede i vel 1 000 tonn, i 1931 vel 400 tonn. Av egg, smør og ost var der i 1931 og delvis i nogen av de foregående år utførselsoverskudd.

I disse år er innførselen av kraftfôr steget sterkt. Innførselen av mais var i 1906—10 gjennemsnittlig 26 000 og i 1911—15 ca. 36 000 tonn. I 1926 var den kommet over 100 000 tonn, i 1927 endog over 150 000 tonn og i 1931 ca. 200 000 tonn. Innførselen av eggehviterike kraftfôrslag var i 1906—10 vel 20 000, i 1911—15 vel 30 000 tonn årlig, i de senere år ca. 50 000, i 1931 endog over 60 000 tonn.

Hvad kornavlen angår er tidligere påvist at til tross for at der ingen økning har funnet sted i kornarealet, er dog den samlede kornavling ved det større utbytte pr. dekar øket så meget at der i 1929 avledes like meget korn pr. innbygger som i 1904—1908 (115 kg. pr. innbygger). Av det egentlige brødkorn, rug og hvete, dekker vår egen produksjon bare ca. 10 pct. av forbruket, resten innføres. Av hvete, rug, bygg, havre og blandkorn under ett dekker den innenlandske produksjon 43.9 pct. av forbruket (se ellers av-

snittet om avlen). Den samlede innførsel av korn, (mais ikke medregnet) og mel beregnet som helt korn utgjorde i årene 1906—1910 ca. 500 000 tonn årlig, i de 10 siste år har kvantummet vært ca. 400—450 000 tonn. Innførselen av korn og kornvarer (uten mais) hadde i 1929 og 1930 en verdi av henholdsvis 78 og 57 mill. kr.

Verdien av vårt havebruks avkastning er foran beregnet til ca. 40 mill. kr. i 1929, hvorav 10 mill. for frukt, 10 for grønnsaker, 10 for bær og 10 for blomster; for 1930 er verdien anslått til 35 mill. kr. Der innførtes av frukt og grønnsaker i 1929 for ca. 30 og i 1930 for ca. 25 mill. kr. Det vesentligste av disse beløp gjelder dog sydfrukter, appelsiner o. l.

Bilag I.

Rundskrivelse til herredenes ordførere.

Ved kongelig resolusjon av 3 mai 1929 er bestemt:

1. At en almindelig jordbrukstelling i henhold til lov av 25. april 1907 om tilveiebringelse av opgaver til den offisielle statistikk blir å avholde 20 juni 1929.

2. At tellingen i landdistriktene skal styres av herredsstyrets ordfører og jordstyrets (jordstyrenes) medlemmer, den første som tellingsstyrets formann, og at tellingen blir å utføre ved hjelp av de personer som tellingsstyret finner skikket til dette.

3. At tellingen i kjøpstædene og ladestedene i almindelighet skal styres av den av byens embeds- eller bestillingsmenn som ordføreren finner best skikket til dette, og utføres ved hjelp av de personer som tellingens styrer finner er best egnet til dette.

4. At tellingsopgavene skal gis i overensstemmelse med fremlagte skjemaer for herred og by.

5. At de utfylte skjemaer skal sendes inn til det Statistiske Centralbyrå senest innen midten av august måned d. å.

6. At det Statistiske Centralbyrå bemyndiges til å treffe de foranstaltninger som videre kreves i sakens anledning, derunder bestemmelser av mindre vesentlige endringer i skjemaenes form m. v.

Til å få gjennemført denne resolusjon gir det Statistiske Centralbyrå følgende rettledning:

Med det samme ordføreren har fått denne rundskrivelsen, bør han vende sig til medlemmene av jordstyret (jordstyrene), som i lag med ordføreren skal være tellingsstyre, og kunngjøre et møte til å få satt i verk det arbeide som må bli gjort.

Planen for tellingen i landdistriktene er i få ord slik:

1. Herredet blir delt i tellingskretser, hver krets greit avgrenset. Hver krets skal ha én teller.

2. Tellerne skal dele ut skjemaer, få dem utfylt og innsamlet på den måten som instruksen sier.

Når alle tellere har sendt inn skjemaer til tellingsstyret, skal styret først se efter om det har fått opgaver fra alle opgavepliktige. De som mangler, må styret kreve inn. Så bør tellingsstyret lese gjennem opgavene og få rettet det som kan være feil, og satt inn det som mangler. Arbeidet med det er det rimeligst å fordele slik på medlemmene av tellingsstyret at hver får til gjennemsyn opgavene fra den kretsen eller de kretsene han kjenner best til. Tellingsstyret bør særlig se på oplysningene om dyr-

kingsland (dyrkbar jord). Efter jordloven av 22 juni 1928 trengs slike oplysninger både for jordstyrene i bygdene, for landbruksselskapene i hvert fylke og for departementet. Derfor er det mye om å gjøre å få riktige opgaver ved denne tellingen. Instruksen gir den rettledning som trengs for tellerne om den måten de skal gå frem på for å få disse opgaver fullstendige. Likevel må tellingsstyret gå gjennem svarene og få dem rettet og utfylt i den monn det trengs. Tellerne vil nok kunne få gode oplysninger om det dyrkingsland som hører inn under hvert enkelt gårdsbruk. For de store dyrkingsviddene derimot vil ofte det arbeide tellerne kan gjøre, ikke føre frem. Slike vidder kan gå over flere tellingskretser, og oftest kan de ikke bli dyrket uten ved sams tiltak av flere eiere. Dyrking kan f. eks. først gå for sig efter større kanaliseringsarbeider, eller bare dersom det blir gitt offentlig pengehjelp til arbeidet o. l. Derfor må tellingsstyret gi tilleggsoplysninger for slike dyrkingsvidder, og det må kort greie ut om dyrkingsmulighetene.

Byrået vil revidere hele tellingsmaterialet før det blir gjort sammendrag av det og arbeidet mer med det.

Når tellingsstyret har revidert og rettet skjemaene, sender det dem snarest inn til Byrået, godt innpakket. For hver tellingskrets skal det sende med en liste med oplysning om navn på teller og tellingskrets og om tallet på utfylte skjemaer.

Til rettledning ellers:

1. Om tellingskretser og tellere.

Herredsgrensene slik de er 20 juni 1929, skal gjelde ved tellingen.

Når tellingsstyret deler op herredet i tellingskretser, gjelder det at kretsinndelingen blir slik at tellingen krever så lite arbeide som råd er. Det er rimelig at skolekretsene oftest vil høve til som tellingskretser.

Til tellere bør tellingsstyret ta lærere, interesserte gårdbrukere og agronomer eller andre som høver til arbeidet. I bygder som har herredsagronom, må det bli slik at han hjelper til med tellingsarbeidet. Først og fremst trengs det at en teller har praktisk skjønn på de spørsmålene som finnes i skjemaet; han må være nøiaktig og kjenne godt til lokale forhold i tellingskretsen; han må ha grei håndskrift og evne til å gjøre tellingsarbeidet på en måte som sparer så mye tid og blir så billig som råd er.

Der er ingen ting til hinder for at medlemmene av tellingsstyret selv tar tellingsarbeidet mot vanlig betaling.

Tellingsstyret bør gi tellerne rettledning om hvordan de skal greie tellingsarbeidet på beste måte, og om hvordan skjemaet er opsatt.

2. Om forberedelser til tellingen ellers.

Hver teller skal få et eksemplar av «Instruks for tellere på landsbygden». Av skjemaet bør han få litt flere eksemplarer enn det som rimeligvis vil gå med. Matrikkellisten gir i noen monn rettledning om hvor mange

skjemaer en teller trenger. Men husk på at en skal fylle ut ett skjema for hvert bruk (det er ikke det samme som hvert bruksnummer), også for husmannsplasser o. l. som ikke har særskilt skyld.

Tellingsstyret må holde tilbake nogen eksemplarer av skjemaet, om noen av tellerne skulde trenge flere.

Til rettledning skal hver teller få en liste, som må være så fullstendig som råd er, over matrikulerte bruk i tellingskretsen.

Om dette er å merke:

1. For alle herredene i fylkene fra og med Østfold til og med Troms følger 1 eksemplar av matrikkelen, trykt på løse ark. Tellingsstyret kan dele op dette eksemplaret i enkelte blad dersom det trengs, og så gi hver teller den del av matrikkelen som gjelder kretsen hans. Dersom samme blad har matrikkelnummer fra to kretser, må det bli gjort avskrift av en av kretsene. Hører noen av brukene som finnes opført i matrikkelen, til et annet herred, ber Byrået om at et eksemplar av det bladet det gjelder, blir sendt til tellingsstyret i dette herredet. Kan tellingsstyret ikke gi fra sig det bladet, bør det sende en avskrift av den del av bladet som gjelder bruk i det andre herredet.

Efterat matrikkelen blev trykt, har nye skylddelingsforretninger m. v. gjort forandring i noen eiendomsforhold. Efter de meldinger som Finansdepartementet har fått fra sorenskriverne, er tillegg gjort i et innbundet eksemplar av matrikkelen, som følger vedlagt. Tellingsstyret bør rette de løse bladene efter dette eksemplaret. Fremst i hvert eksemplar er nevnt den tid matrikkelen er ført frem til.

Tellingsstyret må kunne føre inn delinger og annet nytt som har kommet til efter denne tiden, så listen blir så fullstendig som råd er. Datum for denne tilleggsutfyllingen bør en sette fremst i den indbundne matrikkelen, som tellingsstyret skal sende tilbake til Byrået, når tellingen er ferdig.

2. For Finnmark fylke har Byrået sendt de listene som blev brukt ved folketellingen i 1920 over særskilt skyldsatte bruk i landsbygdene, til lensmennene, med bønn om at de vil føre på delinger og annet nytt som har kommet til efterpå, og så sende listen med disse tilleggene til ordføreren i hvert herred. De enkelte bladene av listen må tellingsstyret så dele ut til tellerne. Når tellingen er ferdig, skal tellingsstyret sende listen tilbake hit.

3. Utgifter ved jordbrukstellingen.

Det er best at tellingsstyret gjør avtale med tellerne, så de får fast betaling for hvert bruk. Byrået rår til at tellingsstyret som regel betaler efter slik takst:

a. kr. 0.50 for hvert særskilt matrikulert jordbruk over 1 skyldmark.
b. kr. 0.25 for hvert særskilt matrikulert jordbruk med optil 1 skyldmark.
c. kr. 0.15 for hvert jordbruk som ikke er særskilt matrikulert.

I særlige tilfelle ved vanskelige forhold må en kunne øke betalingen noget.

Den takst som her er satt op, høver med den takst som er brukt ved slike tellinger før, når vi tar omsyn til at pengeverdien har skiftet.

At en slik avtale er gjort i forveien, vil hjelpe mye til å lette arbeidet med å gå gjennem innsendte regninger og å regne ut betaling for hver enkelt teller. Det vil lette arbeidet både for det Statistiske Centralbyrå og for tellingsstyret i bygden.

Skal vi få gode og trygge resultater ved denne tellingen, er det mye om å gjøre at bøndene støtter og hjelper til selv. På den måten som høver best, må tellingsstyret gjøre tellingen alment kjent mellem bøndene i herredet og prøve å få dem interessert for det som skal skje. Tellingsstyret må også minne om lov av 25 april 1907, som gjør det til plikt for næringsdrivende o. a. å gi de oplysninger som blir krevd ved slike tellinger. I denne loven er også sagt fra at oplysninger som kommer inn, ikke må bli nyttet til annet enn til statistikk av dem som tar mot dem eller på annen måte får noget med dem å gjøre. De må heller ikke bli offentliggjort på nogen måte som kan være til skade for dem de gjelder.

Byrået ber om med første post å få melding om at tellingsstyret har fått denne rundskrivelsen med skjemaer, instrukser og matrikkelliste.

Bilag II.

Skjema for tellingen i landdistriktene.

(Forsiden.)

_____herred. Tellingskrets nr._____. Navn på bruket (gården, plassen)_____

Navn.	Livsstilling.	Bosted (om utenfor herredet).
Eier:		
Bruker[1]:		

Er jordbruk drevet for egen regning brukerens *hovedyrke?* Ja, nei[2].
Hvis ja, har bukeren også noget annet yrke?_____. Hvad slags?_____
Hvis nei, hvad er hovedyrket hans?_____
Eiendommen blev overtatt år_____. Er bruket reist efter 1900, fører man her op det år det blev reist_____.

Voksne arbeidere ved bruket i året $^{21}/_{6}$ 28—$^{20}/_{6}$ 29 (huslig arbeide regnet med). Mann og kone regnes ikke med.

	Familiemedlemmer (barn og slektninger over 15 år)		Fremmed arbeidshjelp		
	som stadig tar del i arbeidet	som bare tar del i arbeidet stundimellem	Tjenere	Annen stadig arbeidshjelp	Ikke stadig arbeidshjelp
Menn . . Hvor mange personer					×
Menn . . — dagsverk					
Kvinner Hvor mange personer					×
Kvinner — dagsverk					

Tar mannen del i arbeidet? Ja, nei[2]. Kona? Ja, nei[2].

Om utfylling av skjemaet.

1. Fyll ut ett skjema for hvert bruk. Som bruk skal en regne det som blir brukt under ett; dette gjelder enten bruket bare er ett særskilt skyldsatt bruksnummer eller det er satt i hop av flere, eller om det ikke er særskilt skyldsatt. Består bruket av flere bruksnummer, skal en opgi nummer og matrikkelskyld for hvert av dem. Det samme gjelder også særskilt skyldsatte setrer, slåtteland o. s. v.
2. For husmannsplasser, forpaktede stykker m. v. som ikke er særskilt skyldsatt, men blir drevet som selvstendig bruk, skal en gi op det gårdsnummer og bruksnummer som plassen, stykket m. v. hører inn under i matrikkelen. Sett i så fall ordet u n d e r fremfor gårdsnummeret. For slike bruk, hvor en altså ikke skal føre op nogen matrikkelskyld, skal man øverst på annen side av skjemaet efter navnet på bruket sette hvad slags bruk det er, f. eks. husmannsplass, småbruk, bortforpaktet stykke.
3. Matrikkelskylden for hele bruksnummeret skal en bare føre op på det skjema som gjelder hovedbruket. På dette skjemaet skal en også føre op under a og b tallet på de stykker som er skyldsatt sammen med hovedbruket.

   a. Tallet på husmannsplasser som blir brukt av husmenn i året 1929 . . . . . { med full arbeidsplikt . . .____ / som ikke har full arbeidsplikt ____ / uten arbeidsplikt . . . .____

   b. Tallet på andre plasser og særskilt bortforpaktede stykker . . . . . .____
   (Areal og kreaturhold m.v. på de bruk som er nevnt under a og b skal en føre op (jfr. pkt. 2) på særskilte skjemaer.)
4. Kan nøiaktige opgaver over de ulike slag areal ikke skaffes, skal en føre dem op efter beste skjønn.

Man ber hver bruker om selv å fylle ut dette skjemaet og greie med at skjemaer for de plasser som ligger under hovedbruket blir riktig utfylt. Nedenfor skriver eieren navnet sitt for å stadfeste at opgaven er gitt efter beste evne.

_____
(Underskrift av eier eller bruker.)

[1] Som bruker skal en føre op den person bruket blir drevet for. Er ikke brukeren eier, fører han op om han er forpakter, leilending eller på hvilken annen måte bruket er leiet.
[2] Strek under det ordet som høver.

Skjema for tellingen i landdistriktene.

(Baksiden.)

Bruket, navn og slags _____

Gårds-nr.	Bruks-nr.	Matrikkelskyld. Mark.	Øre.

A. Dyrket jordareal i dekar (mål) i året 1929. (Haveareal medregnet.)

(Med dyrket jord er ment mark som er arbeidet op til åkerjord, selv om den nettop nå ligger til eng eller til brakk eller blir nyttet på annen måte.)

	Korn og erter dyrket til modning.								Til grønnfôr (havre, vikker m. v.) i alt.	Potet.	Fôrnepe.[1]	Kålrot.[1]	Kål.[1]	Gulrot.[1]	Jordbær.	Bringebær.
	Hvete.		Rug.		Bygg.	Havre.	Blandkorn.	Erter.								
	Høst-	Vår-	Høst-	Vår-												
Areal i dekar																

A. (Forts.) Dyrket jordareal.						B. Annet produktivt areal.						C. Dyrkbart areal, nydyrkning.		
	Andre vekster på åker, og i have, hvad slags se anm. 2 nedenfor.	Brakk- og hvileland (åker uten avling 1929).	Eng på dyrket jord.		I alt åker, have og eng på dyrket jord.	Herav er (eller blir) tilsådd med grasfrø i 1929.	Naturlig eng på innmark.			Utslåtter som vanlig blir høstet.			Havnegang i utmark.[2]	Dyrkbart areal (nat. eng fraregnet).		Nydyrket i årene 1918—1929.
			til høislått.	til beite.[2]			til høislått.		til beite.[2]	i hjemmeutmark.	seterløker.	andre utslåtter.		I alt.	Herav produktiv skogmark.	
							Gjødslet eng.	Annen eng.								
Areal i dekar																

D. Frukttrær og bærbusker.

Frukttrær.				Bærbusker.			
Epler.	Pærer.	Plommer.	Kirsebær og moreller.	Rips.	Stikkelsbær.	Solbær.	
Tall.				Tall.			Tall 20/6 1929
							Tall 1/1 1929

E. Husdyrhold m. m. 20 juni 1929 og 1 januar 1929.

(Medregnet kreaturer som tilhører kårfolk, tjenere o. a., men som vinterfôres av husbonden.)
Alle dyr, selv nyfødte, telles.

	Hester					Storfe						
	under 1 år.	1—3 år.	3—5 år.	5—16 år.	over 16 år.	under 1 år.	1—2 år.			over 2 år.		
							Okser.	Kviger.	Kyr (som har hatt kalv).	Kviger (som ikke har hatt kalv).	Kyr (som har hatt kalv).	Okser.
Tall 20/6 1929												
Tall 1/1 1929												

E. (Forts.) Husdyrhold m. m.

	Sauer		Geiter		Svin				Rein		Kaniner.		Bikuber.	Fjærfe.				
	under 1 år.	over 1 år.	under 1 år.	over 1 år.	under 4 mdr.	over 4 mdr. Gjøsvin.	over 4 mdr. Avlssvin. Råner.	over 4 mdr. Avlssvin. Purker.	under 1 år.	over 1 år.	Pels- og ullkaniner.	Andre.		Pr. 20/6 1929.	Høns.	Ender.	Gjess.	Kalkuner.
Tall 20/6 1929														Voksne.				
Tall 1/1 1929													×	Kyllinger.				

E. (Forts.) Husdyrhold m. m. — F. Tall på redskap og maskiner 1929.

Pelsdyr pr. 20/6 1929. Hvad slags:	Voksne.	Unger.

Slåmaskiner: med meieapparat.	Slåmaskiner: uten meieapparat.	Selvbindere.	Radsåmaskiner.	Potetoptagere.	Kraftmaskiner. Eksplosjonsmotorer. Traktorer.	Kraftmaskiner. Eksplosjonsmotorer. Andre.	Kraftmaskiner. Elektromotorer. Antali.	Kraftmaskiner. Elektromotorer. HK.	Arbeidsvogner (høivogner ikke medregnet). 4-hjuls, tospente.	Arbeidsvogner (høivogner ikke medregnet). 4-hjuls, enspente.	Arbeidskjerrer, 2-hjuls.

G. I. I året 21/6 28—20/6 29 er kjøpt kraftfôr for kr. _____, andre fôrslag kr. _____, kunstgjødsel kr. _____

II. Er der på bruket: a) Overtekt gjødselplass med tett bunn? Ja, nei.[4] b) Urinkum? Ja, nei.[4]

III. Hvor mye av brukets dyrkede areal er godt nok grøftet? _____ dekar. Hvor mye av brukets dyrkede areal trenger, men mangler helt eller delvis grøftning? _____ dekar.

IV. Blir der brukt elektrisitet til lys? Ja, nei[4], til koking? Ja, nei[4], til varme? Ja, nei[4].

---

[1] Herav til frøavl, dekar: Fôrnepe _____, kålrot _____, kål _____, gulrot _____.

[2] Her blir nevnt hvad slags andre vekster en dyrker på åker og i have, og hvor stort areal er nyttet til hvert slag _____

_____

_____

Havekulturer under glass _____ m², herav til tomat _____ m², agurk _____ m², blomster _____ m².

[3] Herav kulturbeite, dekar: på dyrket jord _____, på annen innmark _____, i utmark _____.

[4] Strek under det ordet som høver.

Bilag III.

Instruksjon for tellere i landdistriktene.

Når telleren har fått listen over de matrikulerte eiendommer og så mange eksemplarer av skjemaet han trenger for å utføre tellingsarbeidet i kretsen, bør han, så langt råd er, få sendt skjemaer til alle brukere i tellingskretsen før 20 juni. Omsendingen bør skje uten utgift, f. eks. ved skolebarn, ved post eller på annen høvelig måte. Er en nødt til å sende skjemaene i posten, så må de bli sendt ved ordfører eller jordstyre som har rett til å bruke tjenestemerker. På samme tid en teller sender ut skjemaene, bør han gi brukerne beskjed om at de selv, så langt råd er, fyller ut skjemaet, og at telleren selv vil komme og hente det.

Selv om dette kanskje sjelden fører til at skjemaet blir fylt ut av brukeren selv, vil det likevel være til stor hjelp. Brukeren vil på denne måten få anledning til å gjøre sig kjent med spørsmålene i skjemaet på forhånd, så utfyllingen kan gå fort for sig når telleren kommer og henter det.

Vær varsom med skjemaet, så det blir brettet så lite som råd er.

Tellingsdagen, eller så snart en kan efterpå, bør telleren ta til med å gå omkring på brukene og fylle ut de skjemaer som brukerne ikke har fylt ut selv. Før telleren går fra et bruk, må han alltid se vel efter at skjemaet er rett utfylt med opgaver som en kan lite på, enten det så er han selv eller brukeren som har gjort det. Han må rette feil og legge til opgaver som mangler. Han må passe på å få svar på alle spørsmål på tellingsskjemaet, også de som står på første side.

Fyll ut skjema for alle jordbruk, særskilte havebruk og gartnerier, ett skjema for hvert bruk, også for de minste (f. eks. villaeiendom med have, bolig med potetjord o. s. v.). For husdyrhold uten jordbruk (f. eks. hos fjøsforpakter og pelsdyreier) fyller en også ut skjema.

For særskilt skogeiendom skal en ikke ha opgave, heller ikke for tomter, fosser og andre slike eiendommer, dersom det ikke hører jordbruk, havebruk eller husdyrhold til. I så fall må en fylle ut de rubrikker som høver.

For sin krets skal telleren gi en liste over de særskilt skyldsatte eiendommer som ikke kommer med i tellingen fordi det ikke hører jordbruk, havebruk eller husdyrhold til. Hører eiendommer i forskjellige herreder eller i herred og by til ett og samme bruk, skal en gi særskilt opgave for hver kommune. I slike tilfelle gjelder m. a. o. ikke regelen om at en skal fylle ut ett skjema for hvert bruk.

Som eier skal en føre op den n u v æ r e n d e e i e r, selv om det i matrikkelen er ført op en annen. Sønn eller annen som bare styrer bruket, men som ikke er eier, skal en i k k e føre op som b r u k e r.

Opgavene over arbeidsstyrken skal gjelde alle arbeidere ved jordbruk (og havebruk), huslig arbeid, arbeid med ved og annet skogsvirke til bruket regnet med. Derimot skal en ikke ta med arbeid med hugst og fremdrift av skogsvirke til salg. Like ens skal en ikke ta med fiske, hjemmeindustri og annen virksomhet utenom jordbruket. For mann og kone nevner en bare om de er med i arbeidet eller ikke. Kan en ikke få helt nøiaktige opgaver over dagsverk, må en gi dem så nær det rette som mulig. Pr. helårsarbeider regner man i almindelighet 280 dagsverk. Har en arbeider gjort mindre enn 100 dagsverk ved bruket i det året som er gått, må en regne ham med under ikke stadig arbeidshjelp. For tjenere gir en op tallet på faste plasser ved bruket, om det så har vært personskifte i året. Er det således ved et bruk tjenerskifte 14 april 1929, skal en ikke føre op 2 tjenere, 1 med f. eks. ca. 230 og 1 med 50 dagsverk, men en tjener med ca. 280 dagsverk.

Der en ikke kan få nøiaktige opgaver over de ulike slags arealer, må en føre dem op efter beste skjønn. Det blir selvsagt ikke krevd at telleren skal foreta nogen slags opmåling.

Ved utfylling av arealrubrikkene må en merke sig dette: Alle arealer som blir brukt til planteavl, skal en ta med og føre op i de særskilte rubrikkene. Mer sjeldne vekster som ikke har egen rubrikk, blir ført op samlet i rubrikken for «andre vekster», og dessuten hvert slag for sig på foten av skjemaet. Se note 1—3 på annen side av skjemaet. Bare på denne måten kan en få opgave over flere viktige havebruksvekster, f. eks. selleri, asparges og tomat, eller over areal nyttet til frukttrær, bærbusker, planteskoler m. v. Arealet for hver enkelt kulturvekst fører en op samlet, enten den blir dyrket på åker, på eng eller i have. Ganske små arealer tilsådd med forskjellige kjøkkenhavevekster kan en likevel føre op samlet som «kjøkkenhave».

Rubrikken «i alt åker, have og eng på dyrket jord» skal svare til summen av tallene i alle rubrikker foran.

Som høstsæd av hvete og rug fører en op det areal som blev tilsådd i 1928, og som skal bli høstet i 1929. En fører altså ikke op det areal som skal bli tilsådd til høsten. Dette skal en føre op som brakk, dersom det er uten avling i 1929.

Som nyttet til frøavl av fôrnepe, kålrot, kål og gulrot fører en op det areal som der vil bli høstet frø av i 1929. Altså ikke de arealer som blir tilsådd senere på sommeren (juli—august), og som vil gi frøavl i 1930. Slike arealer fører en op som brakk, dersom en ikke tar avling av et eller annet slag på dem.

En skal skille mellem kulturbeite på dyrket jord og annet kulturbeite. Kulturbeite på dyrket jord er all jord som har vært under plog i senere tid, men nå er mangeårig grasmark og mest blir brukt til beite og får nogenlunde regelmessig gjødsling. Annet (overflatedyrket) kulturbeite er jord som ikke har vært pløid eller er blitt dypere bearbeidet på annen måte, men som er dyrket ved rydning og overflatearbeid, og som mest blir nyttet til beite, og får noenlunde regelmessig

gjødsling. Her tar en også med overflatedyrket beite på jord som en gang har vært under plog, men senere har gått ut av bruk som dyrket mark. Eftersom slik overflatedyrket kulturbeite ligger til, fører en det op under innmark eller utmark.

Med eng på dyrket jord er selvsagt bare ment eng på jord som har vært oparbeidet (pløid eller opbrutt og bearbeidet på annen måte). All eng på dyrket jord skal en føre op som dyrket eng, enten høifrø er isådd eller ikke. Men har slik jord ligget så lenge som eng at det har tapt karakteren av dyrket, må jorden bli opført som naturlig eng. Men det må ha gått mange år før det kan bli tale om slik å sette oparbeidet jord i samme klasse som udyrket. Jorden må i så fall ha gått helt ut av bruk som dyrket mark.

Når naturlig eng noenlunde regelmessig gjødsles, skal den føres i rubrikken «gjødslet eng».

Under utslåtter fører en bare op det areal som en tenker å høste i 1929, eller om en ikke kan si det avgjort, det areal som blev høstet 1928.

I opgaven over areal av havnegang tar man ikke med seterhavneganger, men bare havnegang i hjemmemark, skogshavn medregnet. Havnerett på annen manns eiendom fører en ikke op. For sameie som blir nyttet til hjemmebeite, fyller en ut særskilt skjema.

En skal ikke spørre efter skogarealet ved denne telling.

Dyrkingsland (naturlig eng fraregnet). Det har stor betydning å få så fullstendige og riktige opgaver over dyrkingsland som råd er. På skjemaet for det enkelte bruket skal en ta med alt dyrkingsland som hører bruket til. Her skal en også ta med dyrkbart areal i skog og annen utmark. Utenom disse arealer finnes det store vidder dyrkingsland i enkelte private skogeiendommer uten jordbruk. Det samme gjelder også sameier, statsskoger, almenninger og andre eiendommer utenom vanlig jordbruk. Også for slike eiendommer skal en skaffe opgave over dyrkingsland slik at en får full og hel opgave over all dyrkbar jord i hvert herred. Disse siste opgavene fører en inn på vanlige tellingsskjemaer. Før på gårds- og bruksnummer m. v. Like ens skal en gi oplysning om hvordan dyrkingslandet er. Man bør ikke la være å ta med en dyrkbar strekning fordi om den ligger avsides til med de kommunikasjoner (veier m. m.) som finnes nå.

Opdyrket i de 10—11 år 1918 — 20 juni 1929. Her fører en op nydyrking både med og uten offentlig tilskudd. Selvsagt skal en bare ta med det som er brutt op av før udyrket mark (naturlig eng medregnet) i disse årene; således ikke oppløining av gammel dyrket eng.

Arealopgavene må bli gitt bare i dekar, ikke i ar eller ha., heller ikke må en bruke lokale jordmål. Bruker en desimaler, bør desimalkomma eller prikk være tydelig. Men bruk desimaler så lite som råd er.

For frukttrær og bærbusker gir man op et samlet tall for hvert slag, uten hensyn til hvor de står på eiendommen. Tallet på frukttrær og bærbusker i planteskoler skal en ikke ta med. For frukttrær og bærbusker skal en ikke føre op et særskilt areal hvis det blir dyrket

andre vekster som mellemkulturer, og hele arealet er ført op ved disse vekstene. Er arealet ikke opført andre steder, tar en det med under «andre vekster dyrket på åker og i have», såvidt mulig med spesifikasjon på foten av skjemaet fordelt på frukttrær, bærbusker og planteskoler.

Husdyrtellingen. Som tellingsskjemaet viser, skal en gi to fullstendige opgaver over tallet på kreaturer. Den ene over hvor stor buskapen var pr. 1 januar 1929, den andre pr. tellingsdagen 20 juni 1929. Det er viktig at begge opgaver blir nøiaktige. Dyr som f. eks. er på setra tellingsdagen, må en ta med. Tallet gir en da så nøiaktig som mulig.

Husdyr som hører til kårfolk, tjenere og barn, og som husbonden gir vinterfôr sammen med sine egne dyr, skal føres op på skjemaet sammen med buskapen til husbonden, men en skal notere på skjemaet hvor mange dyr av hvert slag kårfolk og tjenere eier. Derimot skal en fylle ut særskilt skjema for kårfolk og andre som har egen fôravl, selv om husdyrene deres har tilhold i samme hus som husbondens dyr.

For fjøseier og annen husdyreier, som ikke har noe bruk, men kjøper fôr til husdyrene, skal en fylle ut et eget skjema for hver slik buskap eller eier. På dette skjema fører en op «ikke noe bruk» istedetfor navnet på bruket.

I opgavene pr. 20 juni 1929 skal man regne bare de hester for føll (klassen under 1 år) som er født i 1929. De hester som er født 1926—28 regnes med til klassen 1—3 år o. s. v.

Pass på at deling av kyrne efter alder — under eller over 2 år — blir riktig.

Under pelsdyr må en skille mellem ulike slag som sølvrev, blårev, hvitrev, mår, mink o. fl. Opgavene skal en gi for alle besetninger enten bedriften er knyttet til jordbruk eller ei.

For de spesielle pels- og ullkaniner som chinchilla, castorrex og angora skal en gi samlet opgave i særskilt rubrikk under kaniner.

Av de husdyrslag som er nevnt i skjemaet skal en telle alle individer, han- og hundyr, alle aldrer, til og med nyfødte.

Redskap og maskiner skal en telle bare der det blir drevet jord- og havebruk. Under motorer tar man med bare motorer som blir nyttet i jordbruket. Under arbeidskjerrer, 2 hjuls, skal ikke håndkjerrer være med.

Telleren bør for kretsen sin få greie på hvor mange bruk er nedlagt efter året 1900. Sett op en liste over disse brukene med oplysning om hvad slags bruk det var (gårds- og bruksnr. føres op og om en kan areal) og om grunnen til at de er nedlagt. Disse opgavene bør også ha med husmannsplasser o. l.

Telleren bør oplyse dem som skal gi opgave om lov av 25 april 1907, som gjør det til plikt for dem det gjelder å gi de oplysninger en krever. Loven påbyr også at de oplysninger som kommer inn, ikke må bli brukt til annet enn til statistikk, at de ikke må bli offentliggjort på en slik måte at det kan være frykt for at dette blir til skade for dem som har gitt opgaven,

og at alle som får med opgavene å gjøre, ikke må gi nogen oplysninger om en enkelt til uvedkommende. Enhver opgavepliktig kan derfor trygt gi riktige opgaver, det vil ikke volde ham noget tap, og han vil ikke ha nogen fordel av å gi for lave opgaver.

Når skjemaene er innsamlet, undersøker man ved hjelp av den innbundne, supplerte matrikkelliste om der er kommet inn opgaver fra alle særskilt matrikulerte eiendommer i kretsen. Samtidig bør en se efter om der også er kommet inn opgaver for alle ikke særskilt skyldsatte bruk. Finner en så at det mangler opgaver for nogen av brukene i kretsen, skal en få tak i dem efterpå. Fyll også ut skjema for ubebodde bruk og eiendommer med eier som opholder sig utenfor herredet. Har en ikke kunnet få fullstendige oplysninger for disse eiendommer, må en likevel fylle ut skjemaet med navnet på eiendommen, skyld, hvad slags bruk det er og andre ting om eiendommen som en måtte ha kunnskap om.

Alle tellingsskjemaer for kretsen bør en sende til tellingsstyret så snart en kan, sammen med tilleggsoplysninger i samsvar med det som her er nevnt.

Rekke VIII. **Trykt 1931** (forts. *suite*):

Nr. 145. Jordbrukstellingen 20 juni 1929. Annet hefte. Arealet og dets anvendelse m. v. *(Recensement du 20 juin 1929. La superficie et son emploi, etc.)*
— 146. Norges jernbaner 1929—1930. *(Chemins de fer norvégiens.)*
— 147. Lønninger 1930. *(Gages et salaires.)*
— 148. Norges skibsfart 1929. *(Navigation.)*
— 149. Norges kommunale finanser 1928—1929. *(Finances des communes.)*
— 150. Det civile veterinærvesen 1929. *(Service vétérinaire civil.)*
— 151. Den Norske Statskasses finanser 1913/14—1931/32. *(Finances de l'État.)*
— 152. Meieribruket i Norge i 1929. *(L'industrie laitière de la Norvège en 1929.)*
— 153. Sjømannstrygden 1928. Fiskertrygden 1928. *(Assurances contre les accidents des marins. Assurances contre les accidents des marins pêcheurs.)*
— 154. Industriarbeidertrygden. Ulykkestrygden 1928. *(Assurances contre les accidents du travail.)*
— 155. Norges bergverksdrift 1930. *(Mines et usines.)*
— 156. Private aktiebanker 1930. *(Banques privées par actions.)*
— 157. Stortingsvalget 1930. *(Élections en 1930 pour le «Storting».)*
— 158. Arbeidslønnen i jordbruket. Driftsåret 1930—1931. *(Salaires des ouvriers agricoles 1930—1931.)*
— 159. Norges postvesen 1930. *(Statistique postale.)*
— 160. Norges telegrafvesen 1929—1930. *(Télégraphes et téléphones de l'Etat.)*
— 161. Norges industri 1928 og 1929. *(Statistique industrielle de la Norvège.)*
— 162. Sinnssykeasylenes virksomhet 1929. *(Hospices d'aliénés.)*
— 163. Skolevesenets tilstand 1928—1929. *(Instruction publique.)*
— 164. Tariffavtaler og arbeidskonflikter 1930. *(Conventions collectives et conflits du travail en 1930.)*
— 165. Arbeidsledighetstellingen 15 januar 1931 ved de offentlige arbeidskontorer. *(Recensement des chômeurs 15 janvier 1931 par les Offices publics de Placement.)*
— 166. Landbruksareal og husdyrhold 1931. Representativ telling. *(Superficies agricoles et élevage du bétail de l'année 1931. (Recensement représentatif.)*
— 167. Norges fiskerier 1929. *(Grandes pêches maritimes.)*
— 168. De spedalske i Norge 1926—1930. *Rapport sur les lépreux en Norvège pour les années 1926—1930.)*
— 169. Syketrygden 1930. *(Assurance-maladie.)*
— 170. Norges sparebanker. *(Caisses d'épargne.)*
— 171. Jordbrukstellingen 20 juni 1929. Tredje hefte. Brukenes antall og størrelse m. v. *(Recensement du 20 juin 1929. Propriétés foncières rurales, nombre et grandeur, etc.)*
— 172. Norges handel 1930. *(Commerce.)*
— 173. Forsikringsselskaper 1930. *(Sociétés d'assurances.)*

Trykt 1932:

Nr. 174. Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1929. *(Rapport sur l'état sanitaire et médical.)*
— 175. Det civile veterinærvesen 1930. *(Service vétérinaire civil.)*
— 176. Rekruttering 1927. *(Recrutement.)*
— 177. Norges jernbaner 1930—1931. *(Chemins de fer norvégiens.)*
— 178. Norges industri 1930. *(Statistique industrielle de la Norvège.)*
— 179. Meieribruket i Norge i 1930. *(L'industrie laitière de la Novège en 1930.)*
— 180. Norges skibsfart 1930. *(Navigation.)*
— 181. Den Norske Statskasses finanser 1913/14—1932/33. *(Finances de l'État.)*
— 182. Folketellingen 1 desember 1930. I. Folkemengde og areal i Rikets forskjellige deler. Bebodde øier. Hussamlinger på landet. *(Recensement. I. Population et superficie des divisions administratives, etc.)*
— 183. Sjømannstrygden 1929. Fiskertrygden 1929. *(Assurances contre les accidents des marins. Assurances contre les accidents des marins pêcheurs.)*

Rekke VIII. **Trykt 1932** (forts. *suite*):

Nr. 184. Norges telegrafvesen 1930—1931. *(Télégraphes et téléphones de l'État.)*
— 185. Norges kommunale finanser 1929—30. *(Finances des communes.)*
— 186. Kommunevalgene 1931. *(Élections en 1931 pour les conseils communaux et municipaux.)*
— 187. Norges postvesen 1931. *(Statistique postale.)*
— 188. Jordbrukstellingen 20 juni 1929. Fjerde hefte. Oversikt. *(Recensement du 20 juin 1929. Aperçu général.)*

Det Statistiske Centralbyrå har dessuten bl. a. utgitt følgende verker:

Statistisk Arbok for kongeriket Norge. Senest utkommet: 50de årgang 1931. Oslo 1931. *(Annuaire statistique de la Norvège.)*

Statistiske Meddelelser. Senest utkommet: 49de bind 1931. Oslo 1932. *(Bulletin mensuel du Bureau Central de Statistique.)*

Månedsopgaver over vareomsetningen med utlandet 1931. Niende bind. Oslo 1932. *(Bulletin mensuel du commerce extérieur en 1931. Dix-neuvième année.)*

Fortegnelse over Norges Offisielle Statistikk m. v. 1828—31 desember 1920. Kristiania 1889, 1913 og 1922. *(Catalogue de la Statistique officielle.)*

Statistiske Oversigter 1914. Kristiania 1914. Statistiske Oversikter 1926. Oslo 1926. *(Résumé rétrospectif 1914 et 1926.)*

Samtlige verker er til salgs hos H. Aschehoug & Co., Oslo.

Av «Norges handel», årgangene 1911, 1912, 1913, 1915 og 1921, er Byråets beholdning meget knapp, hvorfor man vilde være takknemlig for å få overlatt eksemplarer av disse årganger.

7 juni 1932.

Grøndahl & Søns Boktrykkeri. Oslo.